

ՆԵՐՍԵՍ ՄԿՐՏՁՅԱՆ

Բ Ա Ռ Ե Ր Ի

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ

ԲԱՌԵՐԻ ՃԱԿԱՏԱԳԻՐԸ.

ԴԵՊՒ ԼԵՉԿԻ ԱԿՈՒՆԵՆԵՐԸ

ՅՈՐՐՈՐԴ ԲԱՐԵՓՈՒԿԱԾ ԵՎ ԱՐՁԱԿԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ.

ԵՐԵՎԱՆ 2004

4
27-80

ՆԵՐՍԵՍ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Արդյոք արևելա-գրգռոջանք ինչ որ պատկերի
գրադարանում է հեղինակից-

Օկե

10.06.04

Ք. Գրևաչ

3336

ԲԱՌԵՐԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Բառերի ճակատագիրը. դեպի լեզվի ակունքները

Չորրորդ՝ վերանշակված և լրացված հրատարակություն

ԵՐԵՎԱՆ – 2004

ԳԻՐԸ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ Ե ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՎԵԼ Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ԱՄԲԻՈՆԻ ԿՈՂՄԻՑ

Գիրքը նվիրում եմ դստերս՝ արևելագետ
Հասմիկ Սկրտչյանի պայծառ հիշատակին

ՀՏՂ 809.198.1
ՊՄՂ 81.27
Ս 806

Նկարները՝ Ն. Մանուկյանի և հեղինակի

Սկրտչյան Ն.

Մ 806 ԲԱՌԵՐԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ: / Լեզվաբանություն/.-եր.:
Ձանգակ-97, 2004.—300 էջ:

Գիրքը մատչելի, հետաքրքրաշարժ լեզվաբանությամբ ներկայացնում է հայերենի երկու հազարից ավելի բառերի պատմությունը, ծագումն ու ստուգաբանությունը՝ սխառ հայերենի վաղնջական և սեպագիր լեզուների շրջանից մինչև մեր օրերը: Այն սերտորեն առնչվում է հայ ժողովրդի պատմությանը, կենդանի օրինակներով ցույց է տալիս բառերի նոր ծնվող և մեռած իմաստները, ինչպես նաև սխալներից եկող ապօրինի այն ձևերը, որոնք անարդարացիորեն օրինավոր ժամանգների տեղ են զբաղում լեզվում:

Գիրքը կարող է ծառայել նաև որպես օժանդակ ձեռնարկ միջնակարգ դպրոցի բարձր դասարանցիների անվանումների, բուհերի բանասիրական և պատմության ֆակուլտետների ուսանողների, ինչպես նաև ուսուցիչների, դասախոսների և բոլոր այն անձանց համար, որոնք կցանկանան հարստացնել իրենց գիտելիքները մայրենիից և այլ լեզուներից:

Գրքի տպագրությունը հովանավորել են Տիգրանուհի Գովեսիյանը և նրա որդիներ Կարապետ ու Սաթևոս Խաչեղյանները:

4602020100
Ս 0003(01)-2004

ՊՄՂ 81.27

ISBN 99930-2-867-3

© Սկրտչյան Ն.
© «Ձանգակ-97»

*Յուրափանջյուր բառի պարզամասնությունը մի ճանապարհորդություն է դեպի
սկզբնային դա քի՛մ պարզությունն է:*

ՎԱՐՆԱՆԻ

*Ամեն ինչ անհնուա՛ն, կապարժում է ԲԱՌԵՐԻ միջուկ ու միջուկով, ամեն ինչ կարելի է
միջոցով ու դրանով ԲԱՌԵՐԻ ժեյ, երբ միայն կապույտանում քի՛մ ու միջուկով այդ ԲԱՌԵՐԻ:
Մաղամ դը Մտալ*

*Անյուն և պարզություն հավերժ մի ստեղծ է, այն էլ հնարան, փնջյուն մարտու
դասարանն է քի ուղեգրներով ու զանգով, երբ դրան ստեղծելով, արժանի անհնուա՛նով,
կարան պարզությամբ կամ հավերժացման մեծությամբ:*

Գ. Ղափանցյան

1. ԶՐՈՒՅՑ ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՈՒ ԳՐԿԵՑ ԱՅՈՒ ԳԻՐԸ

Մարդու պահանջները բավարարող ամենազարմանահրաշ երևույթը լեզուն է՝ մշտադուրդոգ և անփոխարինելի: Ամիշելի ժամանակներից դառնալով մարդու ուղեկիցը՝ լեզուն հիմնական հաղորդակցության միջոց է մնում նաև այսօր՝ ատոմի, լազերների, ռոբոտների, համակարգիչների տիեզերական դարում: Տեխնիկան անընդհատ համալրում է մեր բառապաշարը նորանոր հասկացություններով ու բառերով: Յուրաքանչյուր գյուրուհի հետ ծնվում են նորանոր բառեր: Եթե որևէ ժողովուրդը առօրյայում սկսում է գործածել մետրո, կինո, րեճզին, ատոմ, տանկեր, տրոլեյբուս, հիփփո, ռադիո և այլ նման բառեր, ապա դրանք թույլ են տալիս որոշել, թե տվյալ բառերն օգտագործող ժողովուրդն ինչպիսի մակարդակի վրա է գտնվում և որ դրանում է ապրում: Իհարկե, բառերը միայն չեն ավելանում լեզվում, այլև նաև աստիճանաբար մոռացվում են: Այսօր ոչ ոք չի ասում արդեն՝ մեկ վտավան տարածություն, քանի որ գործածական է մետրը (կամ կիլոմետրը): Ոչ ոք այսօր չի հասկանա հաճելի է ձայն վանդոսի կամ ոչ հաճելի լսել քեզ խօսա փանաքիման և տրուպ անծիս և կամ պատարանաց աղազալ գրաբարյան ձևերը և կամ մեր տատիկների բառապաշարից՝ շվուտի օրը (փետրվարի 28-ն է) և այլ «հայերեն» խոսքեր: Ինչո՞ւ: Որովհետև այսպիսի ռեժերն ու բառերն աստիճանաբար մեր առօրեական բառապաշարից դուրս են մղվել: Այս իմաստով բառերը նաև յուրաքանչյուր ժողովրդի պատմությունն են: Եթե այդպես է, ուրեմն մարդկության պատմությունն էլ պատմությունն է նաև բառերի՝ մասին: Այո: Չէ՞ որ մարդն է տվել իրեն շրջապատող առարկաների ու երևույթների անունները. այդ անուններից էլ գոյացել է լեզուն՝ հաղորդակցվելու, բացատրվելու, խորհելու, սովորելու, ասելու, սիրելու, հորդորելու միջոց: Որևէ քաղաքակիրթ երկրի քաղաքի փողոցներով անցնելիս ստիպված ես հանդիպել ցուցանակների, գովազդների, կոչերի, հայտարարությունների՝ քաղորոն, բանկ, կինո, մետրո, ֆոտո, բար, փոստ, կաֆե, պողոտա, օֆիս, ռեկլամ, բյուրո, վարսավիրանոց, կոմիսիոն, բուկինիստ, պոլիլինիկա, օպերա, շուկա, կրկես, նպարեղեն, կրպակ, բուֆետ և այլն: Նման ցուցանակները ժամանակակից քաղաքի համայնապատկերի անհրաժեշտ բաղկացուցիչներն են: Սակայն ի՞նչ գիտենք մենք նրանց մասին: Եթե բոլոր այս բառերը պատմության թելադրանքով են հայտնվել ցուցանակներին, ապա նրանք «ծննդյան» թվականներ են ունենալու: Այսպես օրինակ՝ **օպերան** չէր կարող կրկես-ից առաջ ծնվել, և ոչ էլ տրամվայն ու տրոլեյբուսն ու՛ր կարող էին առաջ թափել, եթե նրանք չէին կարողանում համարձակվել լեզուականության ամիստուն և նրանց գոյությունը: Շատ լավ: Բայց ո՞վ այդպես կոչեց դրանք: Եվ ճի՞շտ են արդյոք անվանել այդպես: Ինչպե՞ս են կոչը կողքի հայտնվել միևնույն առարկայի համար երկու-երեք անուններ: Դրանցից ո՞րն է գտարյուն հայերենը: **Կոֆե** ըմպելու համար պիտի կաֆե՞ մտնել, իսկ Կոստոն ըմպելու համար սրճարա՞ն: Եվ կամ ինչո՞ւ ենք նախընտրում շուկան բազար-ից, ինչո՞ւ ենք խուսափում բազար-ը գործածելուց, մինչդեռ շուկա՞ն համարում ենք «մերը»՝ հայկական: Չէ՞ որ շուկա-ն էլ մերը չի եղել, և ոչ էլ շուկան շուկա է նշանակել: Եվ հետո բազար-ն էլ նույնն է վաճառա բառի հետ, այսինքն՝ երկուսն էլ նույն ակունքներից են սկիզբ առել, բայց ղեգերելով այլևայլ լեզուներում՝ նրանցից մեկը՝ բազար-ը, ու չէ հանգրվանել մեր խոսակցականում, և այս իսկ պատճառով էլ նա «խորթ» զավակ է և «մերը» չէ, իսկ վաճառ-ը մերն է միայն վաղեմության, առաջնության իրավունքով: Ո՞վ է պարզաբանելու այս կամ այն բառի «մերը» կամ օտար լինելը: Լեզվաբաննե՞րը: Լեզվաբանության օգնությամբ: Օ՞, այդ լեզվաբանությունը. նա էլ կարող է պեղել պատմությունը և երբեմն ավելի հեռու գնալ, քան կարող են կամ զորու են հնագիտու-

թյունն ու պատմությունը: Նա պեղում է լեզվի շերտերը՝ պարզաբանելու համար այս կամ այն բառի ծագումը, ազգակցությունը այլ լեզուների բառերին և այսպիսով վերականգնում է որևէ ժողովրդի հազարավոր տարիների անցած ուղին, նրա դրացիական հայրաբերությունները հարևան ժողովուրդների հետ: Լեզվաբանության շնորհիվ է, որ այսօր մենք կարողանում ենք խոսել Չնդկաստանից մինչև Պորտուգալիա և Իսլանդիա ընկած տարածքում ցրված ժողովուրդների՝ մեկ ընդհանուր մորից ծնված լինելու մասին: Այնուամենայնիվ, դժվար կլիներ լեզվաբանության համար բառերի «ջունգլիներում» կողմնորոշվելը, եթե չլիներ նրա կողքին նորից մեծություն ստուգաբանությունը: Առանց նրա խորհուրդների դժվար թե կարողանար լեզվաբանությունը մեծ-մեծակ պարզաբանել բառերի ծագումը: Այսօր ինչպե՞ս պիտի գլխի ընկնեինք մեր, թե ինչ է նշանակում Դայաստան, Դարսկաստան, Դոնկաստան, Ռուսաստան, Վրաստան և նման տառն-ով ավարտվող տեղանունների՝ — տառն մասը: Սիա այստեղ իր օգնությունն է առաջարկում ստուգաբանությունը՝ պարզելով հայերեն վերիորդ տեղանունների — տառն մասնիկի ազգական լինելը ռուսերենի **стан, столяр, столярня, столяр** բառերին (որոնց հիմնական նշանակությունն է «մնալ, կանգնել, կանգնելու, մնալու տեղ»), ռուսի և հայերենի կապը ռուսերենի հետ: Իհարկե, այսպես հեշտ չի ավարտվում ամեն ինչ, առավել ևս լեզվաբանության մեջ: Դեռևս մնում է պարզել, թե ինչպիսի ազգական կապերի արդյունք են այդ մնամությունները. մա՞րդ լեզվից (ոնցեվոպակա՞ն նախալեզվից) մնացած ժառանգության արդյունք են դրանք, թե՞ մեկը մյուսից է փոխ առել ինչ-որ ժամանակ հարևանության ընթացքում: Եթե այդպես է, ապա ո՞ր դարում, որտե՞ր... Սպասեք, կարծես մենք շեղվեցինք Մուտքի խոսքից և արդեն բառերի կենսագրությունն ենք պատմում:

Ուրեմն, ի՞նչ նպատակներ է հետապնդում այս գիրքը. պատմել հայերեն լեզվի անբավարկ մասը դարձած մի քանի հարյուր բառերի ճակատագրի մասին՝ ցույց տալով նրանց ծագումը, նրանց բուն հայերեն կամ օտար լինելը, առաջնորդել ընթերցողին դեպի լեզվի ակունքները և այսպիսով մարտնչի պահպանելու և չօտարացնելու համար տալ անհրաժեշտ գիտելիքներ:

2. ԸՈՒ ԼԵԶՈՒՆ ԿԱՄ ԶԱՆԻ՞ ԼԵԶՈՒ Է ՊԵՏՔ ՍԱՐԳՈՒՆ

«Քանի լեզու գիտես՝ այնքան մարդ ես», — ասում է հայկական ժողովրդական ասացվածքը: Լեզուների իմացությունը անհրաժեշտ է մարդու, սակայն քանի՞սը: Նույնիսկ քարի դարում մարդը չէր կարող բավարարվել մեկ լեզվի իմացությամբ: Չէ՞ որ նա պիտի բացատրվեր հարևան ցեղերի հետ, և այստեղ ձեռքերի ու շարժումների մեկ լեզուն՝ նրան հազիվ թե բավարարեր: Մարդկության զարգացման հետ մեծացավ նաև օտար լեզուներ սովորելու անհրաժեշտությունը և ոչ միայն սովորելու, դրանց տիրապետելու, այլև դրանք ուսումնասիրելու անհրաժեշտությունը: Դիմ աշխարհում, միջին դարերում և մեր ժամանակներում հայտնի են բազմաթիվ լեզուների տիրապետող մարդիկ: Դիմ Միջագետքում մնամ մարդկանց անվանում էին **թարգմաններ**, որից էլ՝ հայերենի **թարգման, թարգմանիչ, թարգմանել** բառերը: Միջագետքյան մշակույթից այս բառը, ճանապարհորդելով լեզվից լեզու, եվրոպական ժողովուրդներին հասավ **դրագոման** ձևով: Միջին դարերում մեծ **դրագոմանների** կամ **թարգմանների** համբավ ունեին հայ քարավանատերերը: Լեհասիա քարավանապետներ խոսում էին եվրոպական և ասիական մի քանի լեզուներով: Նրանցից մեկն մասին գրել է ֆրանսիացի հայտնի գիտնական Ֆ. Մակլերը, որին վկայակոչելով՝ Դ. Աճառյանը նշում է նրա՝ 98 լեզուների գիտակ լինելու մասին: Դատում են, որ

Պոստոսի բազավոր Միհրդատ Պոստացին գիտեր իր բազավորության ներքո գտնվող կովկասյան շատ լեզուներ: Գուցե սա չափազանցություն թվար, եթե մեր ժամանակներում պոլիլոլտ (բազմալեզու) անձնավորությունների կամ լեզվաբանների օրինակներ չունենային: Այսպես, օրինակ միջազգային լեզուներ հորինողներից մեկն էր Ի. Շլայերը, որն իր հնարած լեզուն անվանեց վոլապուկ՝ «աշխարհ» և թե՛ «լեզու» բառերից: Նա գիտեր 65 լեզու: Իսկ մեր օրերում ՄԱԿ-ի քարտուղարության տեղնիմասբան Ջորջ Շմիդտը խոսում է աշխարհի բոլոր եվրոպական և սլավոնական, սեմական, քուրդական, իսպանական, հնդարիական, գերմանական, հին և ճոր եբրայական, աֆրիկյան շուրջ 69 լեզուներով, ինչպես նաև տիրապետում է արևմտահայերենին ու արևելահայերենին: Բայց ոչ բոլորին է բնությունն օտնել լեզուներ սովորելու ունակություններով: Միս այս պատճառով էլ լեզվաբաններն սկսեցին միջազգային լեզու հորինել՝ խոչընդոտները վերացնելու գեղատակով: Դանդես եկան վոլապուկը, բեյսիկ-էնգլիշը, էսպերանտոն, որ լեի բժիշկ Ջամենհոֆի մտահոգացման արդյունքն էր: Ամենատարածված այս միջազգային լեզվով էսպերանտոյով, «խոսում էին» (այսինքն՝ գիտեին) աշխարհում ընդամենը կես միլիոն մարդ: Իսկ դա շատ աննշան թիվ էր, եթե նկատի ունենանք երկրագնդի վեց միլիարդից ավելի բնակչությունը: Ուրեմն ժողովուրդների միջև գոյություն ունեցող լեզվական պատռելը չվերացավ՝ արհեստական միջազգային լեզու ստեղծելով: Իսկ ո՞րն է ելքը:

Լեզուներ սովորել: Չէ՛ որ միջոցներ և ժամանակ է պետք լեզվից լեզու գրավակություն բարձրանելու համար, և դրանք չէին ծախսվի, եթե մարդիկ լեզուներ իմանային: Իսկ քանի՞ լեզու է պետք մարդուն մեր օրերում: Որքան շատ՝ այնքան լավ: Ուրեմն՝ իմաստուն է հայ ժողովրդական ասացվածքը. «Քանի լեզու գիտես՝ այնքան մարդ ես»:

3. ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆԸ

Հայերենն աշխարհի հարուստ բառապաշար ունեցող լեզուներից մեկն է, որի բառերի ծագման հարցով զբաղվել են ինչպես հայ, այնպես էլ օտարազգի բազմաթիվ լեզվաբաններ: Հայերենը նման է մեծ ջանտեղի, որոնք որքան հեռվից են գալիս, այնքան շատ վտակներ են բնդողնում: Հայերեն իր կազմավորման և զարգացման ընթացքում չվիվել է բազմաթիվ լեզուների հետ, և զարմանալի չէ, որ նրա բառապաշարում առկա են փոխառյալ բազմաթիվ բառեր: Դրանք մեծ մասն այսօր արդեն գոյություն չունի այն լեզուներում, որոնցից հայերենը փոխ է առել:

Հայերենին անցած հարևան լեզուների բառերը ճանաչելու համար անհրաժեշտ է ոչ միայն ներկա հարևանների լեզուները գիտենալ, այլև հին հարևանների, որոնց լեզուներն արդեն մեռած են, այսինքն՝ այդ լեզուներով խոսող ժողովուրդներն այլև չկան: Նման հիմնարկայան լեզուներից են աքքադերենը (որի բարբառները կամ տարատեսակներն են աուրերենը և քարեկերենը), խուիերենը, խեթերենը, էլամերենը, արամեերենը և այլն, որոնց իմացությունը հնարավորություն է տալիս մեզ պարզել հայերենի բառազանձի շատ բառերի արդեն մրացած իմաստները: Միս թե ինչու մենք հաճախ ենք դիմելու անցյալին, Հին Արևելքի քաղաքակրթություններին, որոնց հետ հազարավոր թեկնով՝ անբավականիորեն կապված է հայ ժողովրդի պատմությունը: Որպեսզի ճանապարհորդները դեպի հայ ժողովրդի անցյալը, անպայման պիտի անցնենք հարևան երկրներով և հատկապես Տավրոսից հարավ, Եփրատից արևմուտք ու հարավ, Արաքսից հարավ հին-հին ճամփաներով, անեղ իրադարձությունների ակամատեսների միջոցով՝ հասնելու համար մեր պատմության ու մեր լեզվի ակունքներին:

Այս ճամփաների արժեքը շատ լավ է զննահատել Ամենայն հայոց բանաստեղծը՝ Գ. Թումանյանը՝ գրելով իր նշանավոր քառյակը.

Դեյ ճամփաներ, ճամփաներ... Ովքե՞ր անցան ձեզանով...

Ինչիս ասես, որ չեն տեսել այդ ճանապարհները. թանկարժեք իրեր, համեմունքներ, մետաքս, զարդեղեն, անկերներ և ելուզակների ավելի արշավանքներ, ժողովուրդների մեծ գաղթեր: Եվ ամեն մի քարավանին ու արշավանքի հետ նա հետքեր էին մնում հայերենում՝ բառեր, բառեր, բառեր... Ուրեմն, բառերը նաև պատմություն են: Իսկ պատմական Հայաստանի տարածքով կամ նրա մոտով որքա՞ն մեծ ճանապարհներ էին անցնում Դարեհի Արցախյան մեծ ճանապարհը, որը, սկսվելով Չինաստանի խորքերից, Հայաստանի վրայով հասնում էր Եվրոպայի մատույցները, Հռոմեական մեծ ճանապարհը, որը, սկսվելով Հռոմից, ձգվում էր Հայաստանի վրայով՝ Պարսկաստան և ավելի հեռու, Մետաքսի մեծ ճանապարհը և սրանց հետ միասին ավելի պակաս հայտնի այլ ճանապարհներ, որոնք էլ հենց պատմություն են հիմա:

4. ԼԵԶՈՒՆ ՈՐՊԵՍ ԱՆՅՅԱԼԻ ԲԱՆԱԼԻ

— Դու սիրո՞ւմ ես ճանապարհորդել:— հարցրի մի անգամ ընկերոջս:

— Այն էլ ինչպե՞ս. ինձ համար ճանապարհորդելը գերազույն հաճույք է,— պատասխանեց նա,— սակայն միշտ ինձ ինչ—որ բան խանգարում է...

— Իսկ եթե ես առաջարկեմ այնպիսի մի ճանապարհորդություն, որ քեզ ոչ մի բան չխանգարի՞:

— Իսկ ո՞ր կառաջարկեիր, հա՛, երկի դեպի ապագա՞ն:

— Ոչ քե՛ դեպի ապագան, այլ դեպի անցյալը. չկարողացար ճիշտ կոսիել:— Զարուակեցի ես:

— Ինչո՞ւ հատկապես դեպի անցյալը, եթե դեպի ապագան է ձգտում մարդկությանը:

— Դեպի անցյալը, ուր մեր արժատներն են, դեպի հայ ժողովրդի ու նրա հարևանների անցյալը:

— Այդ դեպքում արժե, բայց ինչպե՞ս պիտի գնանք այդ անցյալը, որտե՞ղ են խորդրավոր անցյալի բանալիները, ինչպե՞ս պիտի բարձրացնենք պատմության թանձր վարպետությունը, որոնց ետևում ողբերգություններ ու զարտիքներ կան ծածկված: Կարո՞ղ ենք գտնել այդ դռների ոսկյա բանալիները:

— Այո, սիրելիս, անցյալի զարտիքները բանալիները գիտությունն է տալիս մարդկանց: Եվ դեռ ոչ բոլոր ժողովուրդներն են բացված մարդկության առջև: Դու լսե՞լ ես «մեռած» լեզուների մասին: Այդ լեզուները անհամար զարտիքներ են թաքցնում իրենց մեջ: Դուս այդ զարտիքները բացող բանալիներն են մեզ պետք, և դրանք շատ—շատ են: Դու գիտե՞ս, թե ինչպես էին կոչում Փոքր Ասիա թերակղզին հին հույները:

— Այո, Անատոլիա, այսինքն՝ Արևելք:

— Գիշտ է, բայց նաև՝ ժողովուրդների աղբաճոց: Ինչո՞ւ: Թերևս նրանք իրավացի էին, որովհետև աշխարհի ոչ մի տարածքում այնքան ժողովուրդներ միմյանց չեն փոխարինել, որքան Փոքր Ասիայում: Փոքր Ասիա թերակղզու երեք կողմերը ծովերն են ողողում, իսկ նրա չորրորդ կողմը, որտեղից արևն է ծագում, Հայաստանն է՝ Արմենիան: Զարմանալիորեն ողբերգական է եղել այս թերակղզու ժողովուրդների ճակատագիրը, այդ թվում՝ նաև հայերիը: Եթե միայն թվարկել փորձենք այստեղ ապրած ու անհետա-

ցած ժողովուրդների անունները, ապա մի անբողջ պարբերություն կլինի: Այն դեպքում, երբ, սանձը, եզրկատուի նման իրն պետության տարածքում հինգ հազար տարվա մեզ ծանոթ պատմության ընթացքում հերթափոխել են ընդամենը երկու—երեք ժողովուրդներ՝ հին եզրկատուից՝ դալիները, և արաբները: Մինչդեռ մեզ հայտնի փոքրասիական ժողովուրդների ցուցակը կազմելիս դժվար թե կարողանանք լրիվ հիշատակել բոլորին: Իսկ ո՞վ կզգնի մեզ իմանալու այդ ժողովուրդների անունները: Միայն սեպագիր արձանագրությունները, որոնք սփռված են Կապադոկիայից մինչև Չայաստան ու Միջագետքից մինչև Պարսկաստան ընկած տարածքներում: Եվ այսպես՝

5. ՀԱԶԱՐԱՍՅԱԿՆԵՐ ԱՆՊԱՁԵՎ ԵՆԱՆՆԵՐԻ ՏԱԿ

Սեպագիր խեթերեն արձանագրություններից իմանում ենք, որ Անատոլիայում մ.թ.ա. 2—1 հազարամյակներում բնակվում էին խաթեր, խեթեր, կասկեր, հայասացիներ, լուվացիներ, պալայացիներ, կիզուվատնացիներ, խուռիներ, արալացիներ, միտանիներ, գիմնրներ, մուշկեր, բաբելացիներ, արծավացիներ, նաիրի երկրների ժողովուրդներ և ավելի ուշ (հուճահոռնեական արշավների համաձայն)՝ փոյուզացիներ, տրոյացիներ, պոնտացիներ, պաֆլագոնացիներ, լիդիացիներ, լիկիացիներ, գաղարացիներ, բուբալացիներ, քրակացիներ, ճաներ, հույներ (քյուզանդացիներ) և այլն, իսկ միջին դարերից (11—14-րդ դարից) նաև Միջին Ասիայից եկած սելջուկ—թուրքեր, օղուկ—սամանակալ թոչվորակալ ցեղեր, որոնք հետագայում կամաք—կամաք ոչնչացրին տեղաբնակներին կամ բռնի թուրքացրին: Եվ այսպես, Անատոլիայի ժողովուրդներից և ոչ մեկն լեզուն այսօր այս տարածքում չի հնչում:

Իսկպես, բոլոր այդ հիշատակած ժողովուրդների լեզուներն էլ մեռել են, և Անատոլիան իզուր չի կռչվել նաև ժողովուրդների գերեզմանոց: Այսօր, սակայն, այդ գերեզմանոցի վրա մի ցուցանակ և կանգուն, վրան գրված **Թուրքիա**: Իհարկե, սա տապանագիր չէ, բայց սաես հնչում է որպես տապանագրերի տապանագիր, զի ժողովուրդների գերեզմանների վրա է հիմնված...

Ժամանակակից Հռոմի կենտրոնում նետի պես ուղիղ մի փողոց է դեպի **Կոլոսեոն** տանում: Այնտեղ հսկայական պատի վրա Հին Հռոմի աշխարհակալական քարտեզներն են քանդակված: Այս քարե փաստաթղթերը ամենագոր ժամանակի առջև դեռ կանգուն են մնում: Նրանք ոչ միայն վկայներ են Հռոմի նվաճող զենքի սահմանների, այլև Հայաստանի սահմանների: Այդ պատի վրա հավասարաբան ճշան է գրված երկու անունների միջև: Քարտեզի եզրուղիական մասի վրա գրված է **Roma**՝ Հռոմ, իսկ Փոքր Ասիա թերակղզու վրա, մինչև Պարսկաստան ընկած տարածքում, գրված է **Armenia**, այսինքն՝ Հայաստան:

Որքան էլ թուրք պատմաբանները ճգնեն հերքել Հայաստանի գոյությունը Հայկական **լեռնաշխարհում**՝ «Նորագյուտ» փաստերով նեգատիվական պատմություն մատուցելով մարդկությանը, անգոր են այս հարցում: Հռոմի քարե քարտեզներից, սեպագիր կալված սալիկներից, Բեիխաուհի քարձուներից **Հայաստան** անունը ջնջել չեն կարող...

Հռոմին ձեռնոց նետող Հայաստանը, **«Կամուրջներ չհանդուրժող Արաքսը»** ակնածանքով են լցրել հպարտ Հռոմին ներբողներ ծնող պատմաբանների սիրտը: **Հռոմը Ներոնի ձեռքով քաղ է դրել հայոց Տրդատ թագավորի զլխին**, սեռ դրամների վրա գրելու գնով՝ **Armenia Capta**. Պատմությունը միշտ էլ **արյամբ է գրվել**, բայց դարաշրջանը զենքի անունով է կոչվում. այն բնութագրվել է որպես **քարի դար, բրոնզի դար, երկաթի դար**... Իսկ իման արդեն շատ է դժվարացել գործը...

Ո՞ր դարում ենք մենք: Ինչի՞ դար պիտի անվանենք մեր ժամանակները, երբ մար-

դիկ սպանում են միմյանց ամեն ինչով՝ վառողով, լազերով, գազով, մանրեներով, ատոմով... Իսկ մենք չե՞նք շեղվում արդյոք մեր նյութից: Ո՞չ: Հասկանալու համար, թե որտեղ ես դու գտնվում, ստիպված ես նայել և՛ ետ, և՛ առաջ:

6. ՀԱՎ ԱԲԱՍԻ ԳԻՏԱՓՈՐՁԸ ԿԱՍ ՈՐՆ Ե ԱՃԻԱՐՀԻ ԱՌԱՏԻՆ ԼԵԶՈՒՆ

Մարդկությանը հին դարերից սկսած հուզել է այն հարցը, թե որ լեզուն է ամենահինը կամ «աստվածատուրը», կամ մինչև Բաբելոնի աշտարակաշինությունը ինչ լեզու(ներ) են խոսել մարդիկ, իսկ հետո քանի լեզու է առաջացել, և որոնք են այդ լեզուները: Այս տեսակետից շատ հետաքրքրական է 17—րդ դարի հայ պատմիչ Ջաբարի-Ա Մարկավազի «Պատմագրության» մեջ գետեղված գրույցը Շահ Աբասի կատարած փորձի մասին: Նա գրում է, որ Շահ Աբասը ոչ միայն զորավար և թագավոր է եղել, այլև հետաքրքրվել է զանազան գրույցներով ու պատմություններով, հանելուկների լուծմամբ, կատակներով ու հավատների քննությամբ: Իր ավագանու հետ նա մեկ անգամ այսպիսի գրույցների ժամանակ քննարկում էր այն հարցը, թե որն է աշխարհի ամենաճոխ լեզուն, և որն է արդյոք եղել Աստուտ տված լեզուն Ադամին: Նրան շրջապատող ավագանին միակարծիք չէր այս հարցում: Ոճանք եմթարում էին, որ Ադամի լեզուն եթովպերենն էր, ոճանք էլ եմթարում էին, որ հրեաների լեզուն էր, այսինքն՝ եբրայերենը և այլն, և այլն: Այս բոլորը լսելուց հետո Շահ Աբասը մտածեց երկար և, կանչելով Լալա բեկ իշխանին, կայացրեց այսպիսի վճիռ. «Հավաքիր Ալգեստանու գտնվող բոլոր ազգերի ծծելու ճամուկներին, որոնք դեռևս ճեկ խոսում մոլորածի գետն, փակիր մի սեմյակում: Խստիվ պատվիրի ծնողներից բնավ իրենց երեխաների հետ չխոսել և անգամ հայացքով չձգտալ: Միայն նրանք թող կուրծք տան իրենց զավակներին, լողացնեն, խնամեն և գիշերները քնեն իրենց երեխաների հետ, սակայն ցերեկները զատեցեք մայրերից երեխաներին: Երբ այս երեխաները խոսել կսկսեն, մենք կիմանանք, թե որն էր այն լեզուն, որ Աստված տվել էր Ադամին»: Լալա բեկը կատարեց շահի հրամանը. Սպահանում գտավ 7 քրիստոնյա ժողովուրդներ՝ հայ, հույն, ասորի, լատին, վրացի, բոջա և 13 այլազգի երեխաներ: Հուրջ երկու տարի ներքինների հսկողության տակ այս երեխաները մեկուսացվեցին արտաքին աշխարհից և իրենց մայրերից, որպեսզի ոչ մի բան չլսեն ու չսովորեն ծնողների խոսած լեզուներով: Իհարկե, այս երեխաները միմյանց հետ խաղալիս ինչ—որ բացակաչություններ անում էին, միմյանց հետ կրկում ու լալիս, սակայն միասնական հասկանալի ոչ մի բան նրանք չէին կարողանում արտասանել և, ինչպես Ջաբարի-Ա Մարկավազն է ասում. «Եւ յետ տալոյ միոյ արձակեցին լեզու յօրաօրս. և անա և ոչ մի էր լեզուացն, այլ խճական և բեկբեկ» (Եվ մեկ տարի անց բացվեցին նրանց հողավոր լեզուները, բայց լեզուներից ոչ մեկը չէր, այլ բարբարոսական և կտորատված): Հաիի կողմից սահմանված պայմանաժամը երբ լրացավ, ավագանու հետ միասին Շահ Աբասը եկավ փորձի արդյունքները տեսնելու: Նա կրկնապես բացել փակ սեմյակը և ցույց տալ երեխաներին: Նա իր հետ բերել էր չամիչ և հրամայեց դա լցնել երեխաների առջև: Երեխաները աղաղակով և գոռում—գոչյունով վրա ընկան չամիչին և միմյանց քաշքշելով, ճվարով, ճջարով սկսեցին ուտել: Մարկավազի խոսքերով ասած՝ շահը լսեց «զիմսական խոսա ճոցա» և, հիասթափված փորձի արդյունքից, հրամայեց կտորոքել բոլոր երեխաներին մինչև վերջինը, որպեսզի «զի մի անճացի բարբառոյ այր» (որպեսզի չբազմանա այդ լեզուն): Լալա բեկը, ավելի մարդասեր գտնվելով, այդ դաժան հրամանը չի կատարում և թաքնում

հանձնում է երեխաներին իրենց ծնողներին, որպեսզի նրանք կարողանան սովորել իրենց մայրենի լեզուն և վերադառնան իրենց ժողովրդի գիրկը:

Ջաբարի Մարկավազը գրում է, որ այս դեպքը պատմողը Հավուց Թառի վարդապետ Մարկուն է եղել, իսկ նրա հորեղբայրը՝ այդ անունակներից մեկը, որը հետագայում սովորել է մայրենի լեզուն:

Այս կենդանի գիտափորձը ապացույց է այն բանի, որ լեզուն ի վերուստ չի տրված, այլ ստեղծված է մարդու կողմից: Այլապես նորածին երեխաները առանց ծնողների օգնության է պիտի սովորեին լեզու, և բոլոր ժողովուրդները պիտի խոսեին մեկ լեզվով:

7. ԶՐՈՒՅՑՆԵՐ ԼԵԶՎԻ ԾԱԳՍԱԼ ԿՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՍԻՆ

Մարդկությանը հուզող հարցերի թվին է պատկանում լեզվի առաջացման հարցը, որի ծագման վերաբերյալ բազմաթիվ գիտնականների կողմից բազմապիսի վարկածներ են առաջ քաշվել:

Հին աշխարհի ժողովուրդների մոտ այն կարծիքն էր ստեղծված, որ Աստված է լեզուն տվել մարդուն: Այդ նույն տեսությունն էլ արժանագրված է Սուրբ գրքում՝ Աստվածաշնչում: Սակայն հետագայում այդ տեսակետի վրա սկսեցին կասկածել, քանի որ մարդկանց մի մասը մյուսին չէր կարողանում հասկանալ: Հարց է ծագում. եթե Աստված է ստեղծել լեզուն, ապա ինչո՞ւ բոլորի համար ընդհանուր մի լեզու չի տվել:

Իհարկե, Աստվածաշունչը պատրաստել է պատասխան այս հակասության պատճառաբանության համար: Աստվածաշունչը տարբեր լեզուների գոյությունը պատճառաբանում է դարձյալ աստվածային միջնատությունը, քանի որ մարդիկ հանդգնել էին ընդվզել Աստու ղեմ՝ սկսելով բարեկենդիկ աշտարակաշինությունը: Աստված էլ մտածեց խավանել այն՝ փոխելով նրանց լեզուները:

Բայց մարդկային տրամաբանությունը չէր կարող հաշտվել նման հիմնավորման հետ և որոնում էր լեզուների և լեզվի ծագման, նրանց ստեղծման հնարավոր պատճառները: Եվ ահա հայտնվեցին նորանոր տեսություններ: Ոմանց կարծիքով՝ լեզուն մարդու բնածին հատկություններից մեկն էր, որի անհրաժեշտությունը ուներ նա, ինչպես ուտելու և խմելու պահանջն էր: Այս դեպքում էլ առաջանում էին այլ հակասություններ: Եթե այդպես է, ապա ինչո՞ւ ծնվելուց կամ որոշ տարիքի հասնելուց հետո մարդը ինքնաբերաբար չէր կարողանում սովորել լեզու, այլ այն ձեռք էր բերում ժամանակի ընթացքում: Բացի այդ, լեզվաբաններից ոմանք էլ այն տեսությունն էին առաջ քաշում, թե լեզուն առաջացել է հիմնականում բնածայնական երևույթների ընդօրինակումից, այսինքն՝ մարդը բառեր է հնարել շրջապատից լսած ծայնարկությունների մնամուկայանք՝ պատճենելով կենդանական աշխարհի ու բնության երևույթների աղմուկը, ճիչերը կամ նկարագրելով դրանց: Իհարկե, այս կարգի բառեր բոլոր լեզուներում էլ կան, ինչպես, օրինակ՝ կլու, ագռավ, խրիսից, ծիվ-ծիվ, մկկոց, շշուց, քշշոց, փխկոց, վայել, ճռռոց, շոճոց և այլն: Սակայն ինչպե՞ս պիտի բացատրվեր այս դեպքում այնպիսի բառերի առաջացումը, որպիսիք են՝ ես, դու, նա, հայր, ջուր, տուն, սև և այլն:

Ինչ խոսք, այստեղ կա ճշմարտության ինչ-որ մաս, սակայն մնան բառերը ուզածը լեզվի բառապաշարում մի քանի տասնյակից այն կողմ չեն կարող անցնել:

Ոմանք էլ գտնում էին, որ լեզուն հիմնականում առարկայի և նրա անվանման միջև եղած կապի դրսևորման արդյունք է: Բայց այս դեպքում էլ հարկ էր առաջանում պատասխանել, ինչո՞ւ մի լեզվով ջուրը ջուր է, մյուս լեզվում՝ վոդա, երրորդում՝ աքուս,

չորրորդում՝ մու, մայ, հինգերորդում՝ վասսեր, վեցերորդում՝ աք, յոթերորդում՝ օ և այլն: Օրինակ՝ ի՞նչ կապ կարող է լինել առարկայի ու նրա անվանման միջև, երբ միևնույն հնչողությունն ունեցող բառերի հանդիպում են աշխարհի տարբեր լեզուներում, որոնք տարբեր իմաստներ ունեն: Ենթադրելով, որ նման բառեր քիչ չեն նաև հայերենում, օրինակ՝ այր-ը և՛ «տղամարդն» է, և՛ «քարայրը», կետ նշանակում է և՛ «կետ ձուկ», և՛ «պիծակ», և՛ «միջակետ», փող նշանակում է և՛ «դրամ», և՛ «խողովակ», և՛ «շեփոր», վեց նշանակում է և՛ «վեճ, կռիվ», և՛ «կոճ, ճան» և այլն:

Ընդհակառակը, բոլոր լեզուներում էլ նկատվում է միևնույն բառի տարբեր իմաստներով համոտե գալու երևույթը, ինչպես ունենք արևելաաշայերենում վեր գալ՝ «ցած իջնել», իսկ արևմտահայ բարբառներում՝ «վեր բարձրանալ», կամ գրաբարում՝ պարապել՝ «գրադրվել», արդի հայերենում պարապ-ը նաև ձեռք է բերել «անգրագ, դատարկ» նշանակությունները: Տարբեր լեզուներում միևնույն հնչողությունն ունեցող բառերն ունենում են բոլորովին տարբեր կամ հակասակ նշանակություններ, ինչպես, օրինակ՝ չէ հայերեն՝ «ոչ», չինարեն՝ «այո», ճափ հայերեն՝ «առաջ», գերմաներեն՝ «հետո», ռուս հայերեն՝ «նա», ամերիկյան չինանտել լեզվով՝ «ես» և այլն:

Ամփոփելով լեզվի ծագման վերաբերյալ եղած ենթադրությունները՝ կարելի է, կուպիտ ձևով ընդհանուր հայտարարի բերելով բոլորը, ասել, որ յուրաքանչյուր տեսակետի մեջ էլ կա ճշմարտություն, որովհետև լեզուն չէր կարող լինել բնածին և չէր կարող առաջանալ վերջ նշված միայն մի պայմանի առկայությամբ, այլ թեևս հիշելի բոլոր գործոնների առկայությամբ, քանի որ լեզուն արդյունք է երկարուժիգ դարերի մարդու գոյության: Ուստի բառերի առաջացման և լեզվի զարգացման պատմության մեջ դեր են խաղացել և՛ նմանաձայնությունները (կամ բնածայնությունները), և՛ մանկական թրթուլանքները, և՛ առարկաների հատկանիշները, նրանց ինչ մյուսից բաղկացած լինելը, և՛ պատահական անվանումները: Օրինակ՝ հայերենում արմիղը կասեցին անվանել լուլիկ, որը հայերեն բառ է և նշանակում է «ողորկ, կլորիկ, փայլուն», այսինքն՝ նկատի առնելով առարկայի միայն արտաքին հատկանիշը:

Պատմության ընթացքում մարդը հնարել է նորանոր գործիքներ, առարկաներ՝ միաժամանակ կատարելագործելով հները, ճանաչելով նոր երևույթներ և մարդկանց միջև ստեղծված սոցիալական հարաբերությունները, հնարել է դրանց արտահայտող բառեր, դարձվածքներ: Այս տեսակետից յուրաքանչյուր կենդանի լեզվի արդի վիճակն ավելի է կատարյալ ու ճոխ, քան նախորդ դարերինը: Լեզուն մարդու մարդկացման պատմությունն է, նրա անցած դարերի պատմությունը, բայց, այնուամենայնիվ, ո՞վ է հորինել լեզուն...

8. Ո՞Վ Է ՀՈՐԻՆԵԼ ԼԵԶՈՒՑ

Լեզվի ծագման, նրա կատարելագործման հարցերը քննելիս չպետք է մոռանալ նաև անհատների դերը: Անհատներն են հորինում օրորոցայինները, մանկական թրթուլանքները (մանկաների հեղինակակցությամբ), հանգուցյալների վրա սավող ողբերը, աշխատանքային երգերը, ծաղրական խաղիկները, վիճակահանության քառյակները (ջանգուլումները) և այլն: Թեևս, այս երևույթի առաջին նկատողները եղել են Միջագետքի ավենաին գրավոր լեզուն հորինող շումերները, նրանց անընդհատ սեպագիր սալիկների վրա հիշատակում են էնե սալ՝ «կանացի լեզու» (կանանց լեզվով) արտահայտությունը:

Այսօր էլ գյուտարարներն իրենց ստեղծած նոր առարկային, գործիքին, դեղամիջոցին, զգեստին, նյութին տալիս են նոր անվանում՝ նախորդներից տարբերելու համար:

Տվյալ առարկայի անվանումը, եթե դուր է գալիս հասարակությանը, ընդունվում է և ձեռք է բերում ապրելու իրավունք: Բայց պատահում է նաև հավատարմը, և ճոր բառը հասարակության կողմից չի որդեգրվում, գոյության ուղեգիր չի ստանում (անբարեոհունչ կամ երկար լինելու, դժվարըմբռնելի կամ մեկ այլ բառի հետ շփոթվելու, ոչ արտոժայտ լինելու պատճառով): Արևմտահայերենում, որպես **օպերա** և **բալետ** բառերի հայերեն համարժեքներ ստեղծեցին **երգիճն**, **պարիճն** բառերը, սակայն դրանք չտարածվեցին:

Միս մի օրինակ մտան լեզու ստեղծող անհատների մասին, որ պատմում է ֆրանսիացի **Օ. Շաբրուզեն** իր «Լեզվաբանություն» գրքում՝ բաղելով իր հայրենակից ճարտարապետ **Վիկտոր Ուրնոյի** հուշերից մի դիվալտ:

Վիկտոր Ուրնոն երկար ժամանակ ապրել էր Գարավային Ամերիկայի բոտոկուրոս ցեղի մեջ, և ահա թե ինչ իրողության է նա ակամատես եղել. «Երբ մենք հանդիպում էինք ճանապարհին որևէ ճոր առարկայի, մեզ ընկերակցող վայրենիներից մեկը բարձրաձայն ասում էր **մի բառ**՝ հանկարծական գաղափարից մղված, մյուսները ծիծաղով և գոռոցոցներով կրկնում էին այդ բառը, որով ընդունվում էր այն ընդհանուրի կողմից: Բոտոկուրոսները, ձիուն տեսնելով, նրան տվին **կրպեյուն**»՝ «զլուխ—ատամներ» անունը, եզին՝ **պոկեկրի**՝ «ոտըը ճղված», էչին՝ **մոդ—յունն—օրոն**՝ «երկարականց կենդանի» անունը և այլն:

Նման ուղի են անցել նաև այսօրվա լեզուները, նրանց բարբառները: Ու թեև անհատներն են հորինում լեզուն, բայց դա պիտի հավանություն գտնի մյուսների կողմից: Դասարակության հավանությանն արժանազատ բառերն են միայն ապրում մարդկանց շուրթերին. լեզու և խոսք կերտելու գործում մեծ դեր ունեն **բանաստեղծները**, այսինքն՝ նախկին **քերթողները**:

Բանաստեղծ նախ նշանակում է **խոսք**, **բառ ստեղծող** և ապա՝ **գրող**՝ հանգավոր կամ չափածո ոտանավոր հորինող...

Այսօր շատ տվորական են դարձել **Նաիրի երկիր**, **Նաիրյան արև**, **Նաիրի աշխարհ**, **Նաիրուհի** բառերը Գայաստան և հայուհի հասկացությունների համար: Սակայն ընդամենը մի քանի տասնամյակ առաջ էր, որ մընջաղի անուրջներում դեզբող մի բանաստեղծ ահով լեցուն սրտով գոչեց.

Շողա, պայծառ Նաիրի... (Վ. Տերյան):

Առաջին անգամ... և ընդմիջտ մնաց այն մեր լեզվում: Դարձյալ առաջինը նա գործածեց **Նաիրուհի** բառը մի հայուհու ծոնված բանաստեղծության մեջ. «Բարակիրան Նաիրուհին ինձ ժպտաց...»: Շուրջ հազար տարի առաջ Նարեկացին ստեղծեց ծիծաղախիտ բառը՝ մուծելով հայկազյան բառազանձի մեջ և նման հարյուրավոր այլ բառեր. կերտում են ու կերտում նորանոր բառեր լեզվի դարբինները՝ դարձնելով այն հայոց սեփականություն: Այստեղ մենք խոսեցինք միայն մեկ—երկու դեպքերի մասին, երբ հասարակությունը հավանություն է տվել անհատների ստեղծած բառերին: Բայց չէ՞ որ նման օրինակները հազարավոր են ու տասնյակ հազարավոր: Եթե ծովը կաթիլներից է գոյացել, ապա լեզուն էլ՝ բառերից:

9. ՍԱՆԿԱԿԱՆ ԵՎ «ԲԱՆԱՆԱՅԻՆ» ԼԵԶՈՒ

Ինչպես որ աշխարհում չկա լեզու առանց բարբառի, այնպես էլ՝ առանց մանկական լեզվի: Զարնամախին այն է, որ մանկական լեզուն հորինում են ոչ միայն մանուկները, այլև մեծերը: Մանուկները թրթուլախոսում են, իսկ մեծերը՝ լրացնում: Բո-

լոր ազգերի երեխաներն էլ դա անում են միմյանցից անկախ՝ միմյանց հետ չպայմանավորված: Առարկաները ստանում են հեշտ արտասանելի հնչյուններից (ավելի միջոտ վանկերից) կազմված անվանումներ, որպիսիք են՝ **տոտո**՝ «ոտք», **թաթա**՝ «ծեծք», **թրր**՝ «գազան», **կակա**՝ «քաղցրավենիք, աղանդեր» և այլն: Ինչպես նկատում ենք, վանկերը կրկնված են, և նույնիսկ որոշ տառեր գիտակցորեն վեր են ածվում մանկական լեզվի հնչյունը՝ վերոհիշյալների համարանությամբ, ինչպես, օրինակ՝ **տատի**—ն («տատիկ») դառնում է **տատա**, **լողանալ**—ը՝ **չոփչոփ** և այլն: Միմյանցից անտեղյակ, անկախաբար երեխաները հորինում են իրենց անհրաժեշտ առաջին բառերը, որպիսիք են՝ **մա** կամ **մամա**, **պա** կամ **պապա**, **տա** կամ **տատա**, **տիտի**՝ «նստեղ», **ծուծու**՝ «ճուտիկ, հավ», և այստեղ վիճելու հարկ էլ չկա, թե դրանք փոխառյալ՝ բառեր են, թե՞ սեփական:

Ուտի, սանկրիտում հանդիպող **մա**՝ «մայրիկ» բառը, կա նաև հունարենում, և՛ հայերենում: Իսկ **մամա** կամ **մամ**, **մամի**՝ «մեծ մայր, մանկաբարձ», կա նաև հունարենում, և՛ չինարենում, և՛ շուներենում, և՛ պարսկերենում (նաև լատիներենում, ռուսերենում, էսպերանտո և այլն):

Գիտնականներից ոմանք կրկնական, կրկնարմատ կազմություններ ունեցող բառերն անվանում են «բանանային»: Քանի որ նմանօրինակ բառեր շատ ունի շումերենը, շատ հաճախ այն անվանում են «բանանային լեզու»: Օրինակ՝ շումերենում **գալ** նշանակում է «մեծ», իսկ **գալ—գալ**՝ «մեծեր», բառացի՝ «մեծ—մեծ», **կուս** նշանակում է «երկիր», իսկ **կուս—կուս**՝ «երկրներ», բառացի՝ «երկիր—երկիր»: Արմատների և բառերի կրկնությունը հայերենում նույնպես հոգնակության գաղափար է արտահայտում: Եթե մենք ասում ենք **խումը**, հասկանում ենք «բազմություն՝ իրերի, մարդկանց», իսկ երբ ասում ենք **խումք—խումք**, ապա հասկանում ենք «շատ, խմբերով», կամ **փունց—փունց**՝ «շատ, փնջերով» և այլն: Որոշ լեզվաբանների կարծիքով՝ բանաստեղծում մեծ միջոցը (արմատակրկնությունը) պարզունակ է և հատուկ է ավելի ոչ բաղաբանիք ժողովուրդների մտածելակերպին: Բայց մի՞թե կարելի է համաձայնել նման պարզունակ եզրակացության հետ:

10. ԻՆՉՊԵՆ ՆԵՎԵՑԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԵՎ ԺՈՂՈՎՈՒՐՆԵՐԻ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

(Այս մասին տես նաև Թե ԻՆՉՊԵՆ Թե ԳՆԱՍՐ ԳՆԵՎԱՆՆ Ե ԸՆՏՐՈՒՄ ԱՆՈՒՆ)

Թողի երկիրն իմ հայրենի,
Անահ անցա Արար ու Դիմո,
Դասա մինչև Զինումաչին,
Տեսա երկրի ծայրը վերջին...

Վ. Տերյան

Ինչպե՞ս թե, եթե խոսքը հույների երկրի մասին է, ապա նրանց զբաղեցրած տարածքը պիտի կոչվի Գունաստան, եթե հաբեշների մասին է՝ Դաբեշստան, եթե վրացիների մասին է՝ Վրաստան կամ Վիրք, եթե սառիների մասին է՝ Ասորեստան կամ **Ասորիք** և այլն: Սակայն «կանոնավոր» կամ «օրինական» համարվող իշատակված անունների կողքին տեսնում ենք նաև քաղաքիկ ոչ օրինավոր, գարտուղի ճանապարհով ստեղծված անուններ, որոնց հիմքում ընկած են աշխարհագրա-

կան կողմերի, վայրերի, ցեղերի նահապետների անունները: Այսպես, օրինակ **Հայաստանը** հաճախ անվանում են **Թորգոմս տուն**, որպես բն Թորգոմ նահապետի անունով, իրականում՝ **Togarama, Tegarama** երկրի անունից: **Օսմանցիներ** և **սելջուկներ** են անվանում թուրքերին **Օսման** և **Սելջուկ** ցեղապետերի անունով, իսկ արաբներին՝ ըստ Աստվածաշնչի, **հազարացիների**: **Հագար** աղախնից սերվելու պատճառով և այլն:

Հարևան ժողովրդի զբաղեցրած տարածքը կամ այդ ժողովրդին անվանել են աշխարհագրորեն իրենցից հարավ, հյուսիս, արևելք, արևմուտք գտնվելու պատճառով: Այսպես, օրինակ՝ հիշատակենք **Արևելք** կոչված երկրների անունները:

ճապոնացիներն իրենց երկիրն անվանում են **Նիպպոն**, սակայն ավելի մեծ տարածում գտել է **ճապոնիա** անվանումը, որ չինարեն է: Չինարենում այն հնչում է **ժապոն՝ ժա՝ «արև»** և **պոն՝ «ելք»** բառերից, քանի որ ճապոնիան Չինաստանից արևելք է ընկած: Այլ ժողովուրդներ

գրում են **Ջեպոն**, **Յեպոն**, **ճապոնիա**, **Յապոնիա՝ ժ չունենալու** պատճառով: Ներկայիս իրանի արևելյան ճահագնեղից է **խորասանը**, որ պարսիկների կողմից տրված անվանում է և կազմված է **խոր՝ «արև»** և **ասան՝ «ելնող»** բառերից:

Հունաստանից արևելք ընկած **Փոքր Ասիա** թերակղզին հայտնի է նաև **Անատոլիա** անվանմամբ, որը պարզապես հույների կողմից տրված մի անուն է և նշանակում է «արևելք» (ներկայումս այնտեղ հաստատված թուրքերը ձգտում են **Անատոլիան** «ստուգաբանել») որպես թուրքերեն բառ՝ նենգափոխելով նրա բաղադրիչները՝ որպես **անա՝ «մայր»**, **դոլու՝ «լի»** եզրերից կազմված մի բառ, որն ակնհայտ անհեթեթություն է (ո՞ր երկիրը լեցուն չէ մայրերով):

Գերմանիայից բացի գոյություն ունի գերմանացիներով բնակեցված ևս մի պետություն՝ **Ավստրիան**, որի հիմքում դարձյալ **oster՝ «արևելյան»** կամ **osl՝ «արևելք»** և **reich՝ «պետություն, քաղաքություն»** բառերն են ընկած: Նման անուն այս տարածքը ստացավ **Գերմանիայի** կառավարող **արևելք** կամ **հարավ-արևելք** ընկած լինելու պատճառով. գերմանացիք այն անվանում էին **Osterrich** կամ **Osterreich**, որը ուշ շրջանի լատիներենով դարձավ **Austria**—Աուստրիա կամ **Ավստրիա**:

Անան կամ **Աավանտի երկրներ** են անվանում Երջերկրական ծովի արևելյան ափերին գտնվող կամ նրանց հարակից մի շարք երկրներ, որպիսիք են Սիրիան, Լիբանանը, Պաղեստինը, Իսրայելը, Թուրքիան և Եգիպտոսը լայն առումով, իսկ նեղ առումով՝ Սիրիան ու Լիբանանը: Ծագում է ֆրանսերենի **levant**, իտալերեն **levante՝ «արևելք»** բառից: Այս երկրներն ունեն նաև Սերձավոր Արևելք անվանումը՝ ի տարբերություն մյուս արևելյան երկրների, որոնք այս երկրների համեմատությամբ ավելի հեռու են գտնվում **Եվրոպայից**:

Խոսքը տանք տրամաբանությամբ: Եթե կարելի է հարևան երկրին տալ **Արևելյան** կամ **Արևելք** անունը՝ մեզանից արևելք ընկած լինելու պատճառով, ապա ինչո՞ր է չպիտի կոչել **Արևմտյան** կամ **Արևմուտք** մեզանից արևմուտք գտնվելու և **Հարավային** կամ **Հյուսիսային**՝ մեզանից հարավ կամ հյուսիս գտնվելու պատճառով: Եվ անա

այսպես է ծնունդ առել **Մարդիքի երկրներ** կամ **Մարդիք** անվանումը՝ որպես **Աֆրիկայի** արևմուտքում գտնվող երկրների անուն, որ տրվել է արաբների կողմից Արաբական խալիֆայության ժայր արևմուտքում գտնվելու պատճառով: Այն ծագում է արաբերենի **դարր՝ «արևմուտք»**, որից՝ **Մարդիք՝ «արևմտյան»** ձևից:

Պողգանդի հիմնգործը մայրցամաքի անվանումը՝ **Ավստրալիա**, նոր է՝ մոտ երկու հարյուր տարվա պատմությամբ: Այն ծագում է լատիներենի **australis՝ «հարավային»** բառից: Բայց այս մայրցամաքը հայտնագործման օրից այդպես չի անվանվել: 1606 թվականին հոլանդացի ծովագնացներ Վ. Յանզոնը և ապա՝ Լ. Տորեսը իրենց հայրենիքի պատվին անվանեցին այն **Նոր Հոլանդիա**: Սակայն 1770թ-ին անգլիացի Ջ. Կուկը, հայտնագործելով այս ցամաքի արևելյան ափերը, համարեց այն բրիտանական: Հետագա տասնամյակներում այստեղ ամրապնդվեց անգլիական գաղութատիրությունը: Բնակավայրեր, մայրցամաքի նոր տերերը նոր անվանում տվեցին այս երկրին: Եվ քանի որ այս երկիրը հողագնդի հարավային մասում էր գտնվում, ուստի և անվանվեց **Ավստրալիա՝ «հարավային»**:

Իսկ ինչպե՞ս առաջացավ հողագնդի վեցերորդ վերջին մայրցամաքի անվանումը՝ **Անտարկտիդա**—ն: Որպեսզի հասկանանք այս բառի նշանակությունը, պիտի մտնա հյուսիս նայենք: Հյուսիսը ընդունված է անվանել **Արկտիկա**. այս հասկացության մեջ ընդգրկվում է Հյուսիսային սառուցյալ օվկիանոսն իր կղզիներով, ծովերով: Իսկ ի՞նչ է նշանակում **Արկտիկա**: Այն ծագում է հունարեն **arktos՝ «արջ»** բառից, որով նկատվել է առնվել ծայրագույն հյուսիսային տարածությունների արջերով բնակված լինելու հանգամանքը, ուստի **Արկտիկա**— ընկալում է որպես **Արջերի երկիր**: Իսկ **Անտարկտիդա** նոր բառը կազմվել է հունարենի **անտի՝ «հակա, հակառակ»** բառի հավելումով, որով նկատվել է առնվել հարավային մայրցամաքի **հյուսիսի՝ Արկտիկայի** նկատմամբ «հակառակ» կողմում գտնվելու հանգամանքը, այսինքն՝ **Անտարկտիդա՝ «արջերի երկրի հակառակը»** կամ **Հակաարջաբերկիր, Հակադիր արջերի երկիր**, ինչպես ընդունված է անվանել **Անտարկտիդան**՝ իրեն հարող կղզիներով:

11. ԳՈՒՅՆԵՐԻՑ ՍՏԵՂՇՎԱԾ ՏԵՂԱՆՈՒՆԵՐ, ԵՐԿՐՆԵՐ, ԳԵՏԵՐ, ԾՈՎԵՐ, ԺՈՂՈՎՈՒՐՆԵՐ

Մարդուն շրջապատող առարկաները տարբեր գույներ ունեն: Ուստի, մարդուն հատուկ է շրջապատող առարկաների գույների համեմատությունը: Երբ խոսում է այս կամ այն առարկայի մասին, նշում է. «Այս ջուրը սև է, ձերը՝ կարմրագույն, այս հողը՝ շեկ է, այն ողկույզները՝ սկեգույն, այս սարը կապույտ է, այն՝ սպիտակ»: Եվ անա ծնվում են տեղանունները՝ **Սևջուր, Կարմրաջուր, Շիկակարք, Սուկնվազ, Կապուտասար, Սպիտակ** և այլն: Եթե այսօր թարգմանենք աշխարհի քարտեզի վրա եղած տեղանունները, ապա հազարավորներն իրենց մեջ կունենային հիշյալ գույների անուններ և էլ ինչ—որ ածականներ՝ **հին, նոր, մեծ, փոքր, վերին, ներքին, բարձր, ցածր** և այլն:

Ավսենք գետերից: Արգենտինայում գետերից մեկը ստացել է **Ռիո Նեգրո** անունը, որը նշանակում է **Սև գետ, Նիգեր** գետ կա նաև Աֆրիկայում. այս երկու անունների մեջ **Ռիգեր՝ «սև»** ածականն է: Չինաստանում **Յանցզի** գետ կա, որ թարգմանաբար նշանակում է «կապույտ»: **Կապույտ** է կոչվում նաև Նեղոսի վտակներից մեկը: Նույն Չինաստանում երկրորդ մեծ գետը անվանվել է **խուանխե**, որ նշանակում է «դեղին»: Միջին Ասիա-

յուն կա Սարը Սու գետը, որը նույնպես բարգնանվում է **Ղեղին** ջուր կամ **Շեկ** ջուր:

Փոքր Ասիայում պատմական **Գայլ** գետի վտակներից մեկն անվանվում է ներկայումս **Եշլու Ըրոմաք**՝ Կանաչ գետ, իսկ պատմական **Հալիս** գետը՝ **Քրզղու Ըրոմաք**՝ **Կարմիր** գետ: Ահա և բոլոր հիմնական գոյները, սակայն աա դեռ ամենը չէ: Արգենտինայում ունենք **Լա Պլատա** գետանուն, որ նշանակում է «արծաթ կամ արծաթյա», հնարավոր է, որ **Լեմայի** վտակներից մեկը, որ կոչվում է **Ալտան**, ծագում է բուրբակահ **ալթուն** «ուսկի» բառից:

Հապա ծովերը: Ծովերը նույնպես ետ չեն մնում գետերից, և բոլոր հիմնական գոյների անունով ծովեր կան մեր մոլորակի տարբեր մասերում. **Սախտակ**՝ Կոլա թերակղզուց հարավ, **Սև**՝ ՆԱՅՄ-ի, Թուրքիայի, Ռուսիների և Ռուսլուրիայի միջև, **Կարմիր**՝ Արաբական թերակղզու և Աֆրիկայի միջև, **Ղեղին**՝ Չինաստանի և Կորեայի միջև և այլն: Չկա **Կապույտը**, որովհետև ծովն ինքնին ենթադրվում է կապույտ գույնով և ոչ՝ այլ: Եճարտության դեմ չմեղանչելու համար ասենք, որ **Սև** ծովը հույների մոտ ինուն կոչվել է **Պոնտոս Աքսա-մոս**՝ «խաժ, կապտականաչ, մուգ գորշ», որի հայերենում գրվել է **Եվքսինոս**՝ Պոնտոս: Խորանալով պատմության մեջ՝ գտնում ենք բազմաթիվ երկրանուններ, որոնց հիմքում նույնպես գոյներն են: Ահա Աֆրիկա աշխարհամասի **Մավրիտանիա** երկրի անունը, ծագում է հունարենի *mavros*՝ «սև» և տեղանվանակերտ – *tania* ածանցից, այսինքն՝ **Մավրիտանիա**՝ **Սևերի երկիր**: Աֆրիկյան **Նիգերիա** երկրի անվանման հիմքում ընկած է լատիներեն *negro*՝ «սև» բառը, այսինքն՝ **Նիգերիա** (իսկ – տեղանվանակերտ ածանց է) **Սևերի երկիր**. Իենց նույն արմատից էլ առաջացել է **Նեգր**՝ «սև» բառը:

Եգիպտոսից հարավ ընկած երկիրը արաբների կողմից կոչվեց **Սուդան**, որն արաբերեն բառ է և նշանակում է «սևեր»։ Գենց մաշկի թխության, սևության պատճառով էլ ստացել **Եթովպիա** երկիրը իր անունը, որն ուներ նաև **Հաբեշտան** անվանումը: **Եթովպիա**–ն ծագում է հունարենի *Այթոպիա*, *Այթոպա*՝ «այրված դեմքերով մարդկանց երկիր» արտասիայությունից: Կարծյալ հունարենի *melas*՝ «սև», «թառախ» և *nesos*՝ «կղզի» բառերից է կազմվել սևամորթ քնակիչներ ունեցող խաղաղովկիանույան կղզիների անունը, որ կոչում ենք **Սելանեզիա** կամ **Սելանեզյան կղզիներ**:

Չպիտի կարծել, որ միայն **սև** գույնն է այսպես միաձեռն իշխում ժողովուրդների ու երկրների անուններում: Ահա և **սպիտակ**ը: **Բելոռուսիա**՝ **Եվրոպա**՝ անվան հիմքում ուսերեն **белый**՝ «սպիտակ» բառն է ընկած: Եր, որտեղ էլ ուսերերից ավելի սպիտակ մազեր և մաշկ ունեցող ցեղերի տարածքին որպես **սպիտակ ուսների երկիր** հասկացություն:

Գույներից առաջացած ժողովուրդների անունների թվին է պատկանում նաև **ռուս** ժողովրդի անունը, որից էլ՝ երկրի անունը՝ **Ռուսիա**, հայերեն՝ **Ռուսաստան**: Այս ժողովրդի մասին առաջին գրավոր հիշատակությունը 10–րդ դարից էլ միայն և ծագում է հին պավոնական **Русь** կամ **русий**՝ «չեկ, շիկաիներ» բառից: **Русь** բառի տակի հասկանում էին և ժողովրդին, և նրա զբաղեցրած տարածքը: Եճարտության դեմ չմեղանչելու համար մենք, որ մայրքան **ռուսներին** այսպես անվանելը արաբական և լատինական աղբյուրները նորմաներին ևս այսպես են քնուրազարել: Ռուսների եր-

կիրը ավելի ուշ՝ 1517 թվականից, սկսում են անվանել նաև **Россия**: Լատինական աղբյուրներում կա նաև *Rhuthenia* անվանումը:

Աշխարհի ամենամեծ կղզին՝ **Գրենլանդիան**, իր անունը ստացել է նորմաներենի **գրեն**՝ «կանաչ» և **լանդ**՝ «երկիր» բառերից և –իա տեղանվանակերտ ածանցից: **Լոնդոնի Գրինվիչ** բաղաձայնի անվան մեջ գատվում են **գրին**՝ «կանաչ» և **րիչ**՝ «ծոց» բառերը: Գրենլանդիայի **Գրյունվալդ** քաղաքի անվան մեջ գտնում ենք **գրյուն**՝ «կանաչ» և **վալդ**՝ «անտառ» բառերը և այլն, և այլն:

12. «ԵՐԱԿՆԵՐԻ» ԵՐԿԻՐԸ

Հայկական լեռնաշխարհից սկիզբ առնող երկու մեծ գետերը՝ **Եփրատը** և **Ղևա-տը** կամ **Տիգրիսը**, ընթանալով հարավ, թափվում են **Պարսից** ծոցը: Նրանց բարեբեր հովիտներում շատ հին ժամանակներից է մարդը կանգ առել, այստեղ էլ բուսահավաքչական զբաղմունքից անցնելու ամենաշակույթյան, որի համար զույգ գետերը ստեղծել էին բոլոր անհրաժեշտ պայմանները: Այս զույգ գետերի միջև ընկած տարածքում էլ ծնադրվել են առաջին պետությունները: Դրանց ամենահինը **Շուսերն** է, այսպե՛ս **Աքքադ**, **Աշուր** (կամ հայկական ավանդույթով՝ **Ասորեստանը**), **Բաբելոնը**: Գույներն այս տարածքը կոչում էին **Mesopotamia**, հայերը՝ **Նիգեռիա**: Եվ քանի որ **Միջագետք** անելով հասկանում էին հիմնականում գետերի հարթավայրային մասը, այսպե՛ս այդ անվան ընդգրկած տարածքից Հայաստանը դուրս էր մնում: Բայց և այնպես, Հայաստանն էլ ուներ իր հարավում մի քիչ հարթավայրային **Միջագետք**, որն ընդունված է կոչել **Միջագետք Հայոց**՝ ի տարբերություն **Միջագետք Ասորդից**:

Միջին դարերում, խալիֆայության ժամանակ, Միջագետքը սկսեցին անվանել **Իրադ, Իրագ, Էրաք, Իրաք** (հայկական աղբյուրներում գտնում ենք նաև **երադ, Ըրագ, Ըրաք, Էրադ, Իրակ** մեները) կամ պարզապես՝ **Աշխարի Իրադաց** կամ **Իրադյան Տուն**, Կիրակոս Գանձակցուն մոտ հանդիպում է նաև **Աշխարի Էրադ** ձևը: Որտեղի՞ց հայտնվեց այս հորջորջումը:

Լեզվաբանները գտնում են, որ **Իրաք**–ը արդյունք է իրանական *rak*՝ երակ բառի արաբական արտասանության: Իսկ ինչո՞ւ **երակ** (իմիջիպալոց, հայերեն երակ բառն էլ է ծագում իրանական *rak*–ից): Ինչպես հայտնի է, ոռոգման ցանցը սկսված անվանակալների էր հասել Միջագետքում, և ենթադրում են, որ բազմաթիվ ջրանցքների պատճառով էլ Միջագետքը սկսեց կոչվել **երակների երկիր**՝ **Իրաք**: Որոշ լեզվաբաններ կարծում են, որ Իրաքը կարող էր ծագել արաբերենի *arag*՝ «քրտինք» բառից՝ ամառն շոգերին մեծ չափերի գուրդից հացունները նկատի ունենալով (իմիջիպալոց **արադ**՝ «օրի» բառը նույնպես ծագում է արաբերեն *arag*՝ «քրտինք» բառից, քանի որ օրին ստացվում էր գուրդից հացմամբ): Ոմանք էլ կարծում են, որ Իրաքը ծագում է պարսկերենի «ցածր» բառից՝ Պարսկաստանի նկատմամբ ցածր գտնվելու պատճառով:

3336

13. ԱՆՎԱՅԻՆԻԷ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՄԻ ՎԵՑՅԱԿ ԱՆՈՒՆԵՐ

Մեր թվարկության 5–10–րդ դարերն ընկած ժամանակամիջոցում Զնդկաստանի հյուսիս–արևմուտքից վաչկատուն ժողովուրդներից մեկը սկսեց արտագաղթը անցնելով հարևան երկրներ: Աստիճանաբար հարևան երկրներից էլ նրանց երթը շարունակվեց մինչև Եվրոպայի ծայրը՝ Իսպանիա և Պորտուգալիա, ուր արդեն 10–րդ դարում հիշատակվում են նրանց: Երանց խոսում են հնդկերենի մի բարբառով, սակայն տարբեր երկրներում՝ տարբեր բառապաշարով: Այլևայլ լեզուների հետ շփվելով՝ այս ժողովուրդն աստիճանաբար մոռացել է իր մայրենի լեզվի բառերից շատերը՝ փոխարինելով դրանք հանգրվանած կամ ապաստան գտած երկրի լեզվի բառերով: Այս ժողովուրդն իրեն անվանում է **ռոմ**, լո՞մ՝ «մարդ», սակայն մյուս ժողովուրդներն, անտեսելով այս, անվանում են նրանց յուրովի. նույն Զնդկաստանում մյուս ժողովուրդները նրանց անվանում են **լիխարներ**, **նատեր**, **Միջին Ասիայում՝ լյուլիներ**, **մազանգներ**, **ջուլիներ**, Իրանում՝ **դարաչիներ**, Թուրքիայում՝ **չինգեններ**, մյուսրուբներ (հնմ. հայերենի **մթրուբ**–ը), Ռուսաստանում **պարան**–ներ, Ֆրանսիայում, Անգլիայում՝ **gipsy**՝ **ցիպսիներ**, իսկ Դայաստանում՝ **գնչուներ** կամ **բոշաներ** (ինիջիալոց, հնարավոր է, որ բոշաները և գնչուները տարբեր ժողովուրդներ են, որի մասին տես **բոշա** բառի մասին գրույցում): Իսկ ինչպե՞ս ծնվեց **գնչու**–ն:

Տարբացին, խոսելով թվատ մարդկանց մասին, ասում է. «Ի **գնչուտ** և ի **լեզուատ** արանց» (Գնչուտ և լեզվից պակաս մարդկանց մեջ): «Դայաստանուրքում» նույնպես գտնում ենք նման բացատրություն. «Ի **լեզուատ** և ի **գնչուտ** և ի **կակազուտ մարդկանե**» (Լեզվից պակաս, գնչուտ և կակազող մարդկանցից), որոնց հետ գրեթե նույնն էին Ասգիստրոսի, Երզնկացու, Վարդան Բարձրաբերդու մեկնաբանություններում գործածվող **գնչու**–ի «կակազ, թվատ, թորով» բացատրությունները: Դայերենն ուներ **գնչել**՝ «խոնկորի, խոզի ճուտի ծայն հանել» բառը, որը գործածվում էր նաև «կակազել, թվատի պես խոսել, մաքուր չարտասանել, աղավաղել» նշանակությամբ: Այն **չ–մչ–ել**, **փ–մչ–ել**, **խ–մչ–ել**, **ք–մչ–ել**, **կ–մչ–ել**, **կա–մչ–ել** բնածայնակներին համարանունայնք կազմված **բնածայնական** ծագում ունեցող բառերից է: Ուրեմն, հայերը **գնչու** կոչեցին հայերենն աղավաղող, մաքուր չխոսող բախառական այս ժողովրդին, որին երբեմն նույնացնում են հայ բոշաների հետ, որոնց թերևս ավելի հին պատմություն ունեն, քան **ցիզանները**: Ի դեպ, հայերը **գնչու**–ի հետ հավասար օգտագործում են նաև **ցիզան**–ը, ավելին, կազմել են նաև **ցիզանություն**՝ «կծծիություն, ժլատություն, գծուծություն», **ցիզանամալ**՝ «գծուծամալ, կծծիամալ, ժլատամալ» ձևերը:

14. ԲՈՇԱ

18–րդ դարի պատմիչ Աբրահամ Երևանցին նկարագրում է մի որվազ Երևանի Կոնդ թողամասի քրիստոնյա բոշաների կազմակերպած ինքնապաշտպանությունից՝ ընդդեմ օսմանուրդների: Չաջարիա Սարկավազի պատմության մեջ դարձյալ հանդիպում ենք «Ե. նոքա կալան այր մի ազգաւ բոշայ» արտահայտությանը: Բազմաթիվ ասույթներ և դարձվածքներ կան **բոշաներին** բնութագրող, ինչպես՝ «բոշան փաշա չի դառնա», «բոշա է, մարդ չի», «բոշայություն մի անի», «մաղ ծախող բոշա», «ցիզան բոշա» և այլն:

Դաճախ Դայաստանի տարածքում ապրող և իրենց մայրենի լեզվից զատ նաև

հայերեն խոսող այս ժողովրդին նույնացնում են Զնդկաստանից դուրս եկած բախառական **գնչուների** հետ (ցիզան, չինգեն, չիպսի), որը ճիշտ չէ: Թեև նրանց լեզվում կան մի շարք բառեր, որոնք հիշեցնում են հնդեվրոպական արմատներ, որով հիմքեր կան կապելու նրանց Զնդկաստանից դուրս եկած գնչուների հետ, սակայն, ըստ երևույթին, ոչ թե այդ ժողովրդի, այլ մեկ ուրիշ՝ ավելի վաղ հայերենից կորցրած ժողովրդի հատվածն են նրանք: **Ամուսին** հասկացության համար նրանք գործածում են **մանու** բառը, որը հավանաբար նույնն է հնդեվրոպական լեզուների **man**, անգլերենում **մեմ**՝ «մարդ» բառի հետ:

Իսկ որտեղի՞ց կարող է առաջանալ **բոշա** անվանումը: Մեզ թվում է, դա կարող էր սեմական լեզուներից անցնել հայերենին, օրինակ՝ աքքադերենում՝ **բիս**, ասորերենում՝ **բաս**՝ «հոտած». սա շատ սովորական երևույթ է, երբ հարևան ժողովուրդները արհամարհական մակդիրով են կոչում մշակույթով ավելի ցածր գտնվող հարևաններից:

Բոշաների մեծ մասը իր մայրենի լեզուն համարում է հայերենը, իսկ որպես ծածկալեզու օգտագործում է հին մայրենի լեզուն: Բոշաների մեծ մասը կորցրել է իր լեզուն և ծուլվել հայ ժողովրդին:

15. ՀԱԳԱՐԱՑԻ

Ռ՛վ չի հիշում հայ ժողովրդի մեծ զավակի՝ Գևորգ Մարզպետունու երդման խոսքերը. «Մինչև վերջին հազարացին չհալածոմ, չեմ վերադառնա իմ հարազատների մոտ»: Բայց ինչո՞ւ հանկարծ **հազարացի**, քանի որ հայերը կոչվում էին **արարների** դեմ: Ինչպես ասվել է, **արարներին** հայերը անվանում էին **տաճիկներ** ու հանկարծ նաև **հազարացիներ**՝ Այո: Աստվածաշնչի ավանդության համաձայն՝ հայր Աբրահամի կինը՝ խեթացի Սառան, ամուլ էր: Նա ուներ մի աղախին՝ Ազար կամ Զազար անունով, որը ազգությամբ եգիպտացի էր: Սառան թույլատրեց ամուսնուհի Աբրահամին, մերժեմալ **Զազարին**, որից էլ **Զազարը** զավակ ունեցավ: Այս արարքն էլ ստորացուցիչ համբավ տարածեց **Զազարի** և նրա զավակից առաջացած սերունդների մասին: Աշխարհի մյուս ժողովուրդները արարներին համարեցին **հազարացիներ**՝ աղախին Զազարից սերված լինելու պատճառով: Այստեղից էլ՝ ռուսերենում տարածված **аравы** (ազարկա)՝ «վատասամբավ, բոզ» արտահայտությունը: Զազարից ծնված զավակին էլ Եհովայի պահանջով անվանեցին **Իսմայել**՝ «Աստված անու է»:

16. ԻՍՄԱՅԵԼԻ ՍԵՐՈՒՆԴ ԵՎ ԱՂԱԽՆԱԾԻՆ

Երբ հղիացած Զազարը Սառայի վրեժխնդրությունից փախչում էր անապատով, նրան հայտնվեց **Եհովայի** իրշտակը և հորդորեց վերադառնալ տերերի մոտ: Միաժամանակ նա գզուշացրեց երեխայի արու զավակ լինելը: Նա կազմեց որդուն անվանել **Իսմայել**՝ «Աստված լսում է»: Ուրեմն, քանի որ Զազարն իր որդուն տվեց **Իսմայել** անունը, այս պատճառով արարներին սկսեցին նաև **Իսմայելի սերունդ**, **իսմայելացի** կոչել: Անվանում են նաև **Իսմայելի ազգ**, **Իսմայելի ցեղ**, **Իսմայելի սերունդ**, **իսմայելազան**, **իսմայելական** և այլն: Դայ պատմիչներն ու ժամանակագիրները գործածում են նաև **աղախնածին** անվանարկիչ բառը՝ նկատի ունենալով արարների՝ աղախին Զազարից ծագելու հանգամանքը: Օրինակ՝ Սամուել Անեցու շարունակողը՝ Մտեփանոս Եպիսկոպոսը, գրում է. «Աղախնածին որդոցն Զազարու», որով նկատի ունի արարներին:

17. ՍԱՐԱԿԻՆՈՍՆԵՐ, ՍԱՐԱՅԻՆՆԵՐ

Արաբներին բացի **արաբ, տաճիկ, հազարացի, Իսմայելի ազգ** հորջորջումներից, տրվում են նաև **սարակինոս** կամ **սարաքին** անվանումները: Այս անվանումները ծագեցին հարևան երթայեղների ու ասորերենի **արակ** «զող» բառից, արաբների՝ ավազակաբարո, թալանչի, ապատակ ժողովուրդ լինելու պատճառով: Հռոմեացիները և հույները իրենց հինչամաբ դարձրին **սարակ**–ը **սարակինոս**, իսկ լատիներեն **Ծ**–ն քանի որ հինչում էր նաև **ց**, այստեղից էլ՝ **սարաքին** հինչապատկերը (համեմատիր **կիկեոն** և **ցիցերոն**, **կրկես** և **ցիրկ**):

18. ԵՐԿԻՐ, ՈՐ ԽՈՍՏԱՑՎԱԾ Ե... ԻՆՉՊԵՄ ԱՆՎԱՆԵԼ

Աստվածաշնչից հայտնի է, որ կա մի երկիր **Ավետյաց** անվամբ, որ, գրաբարից թարգմանելով, կնշանակի «խոստացված»: Իսկ հինչ՝: **Ավետյաց երկիր** սկսեցին կոչել մինչև Եփրատ գետն ընկած տարածքը, որ խոստացավ պարզել Աստված Արախամի սերունդներին: Ծննդոց զբոսում բազմիցս հիշատակվում է այս խոստացված երկիրը, ինչպես նաև երթայեղների ուղղված թրոսը... «Հավատովք պանդխտեցա՛ երկիրն **աւետեաց**» (Հավատով պանդխտեց խոստացված երկիրը): Ուրեմն, **աւետ** արմատը «խոսք» է նշանակում, այլապես խոստացված երկիրը չէր թարգմանվի **ավետեաց**:

Հետագայում **աւետ** արմատից հայերենում նոր իմաստներ կազմվեցին, որպիսիք են **աւետիք** կամ **աւետիս**՝ «բարի լուր, ուրախալի լուր», **Աւետարան**՝ «բարի լուր ավետող գիրք», **աւետաբեր**՝ «բարի, ուրախալի լուր բերող» և այլն: Բանի որ ետովան էր երջանկություն խոստացել հրեաներին **Ավետյաց** երկրում, ուստի բոլոր լեզուներում այդ արտահայտությունը ստացավ «բաղձալի, ցանկալի, երջանից» նշանակությունը: Օրինակ՝ Արևմտահայաստանը հայերիս համար մի **ավետյաց** երկիր է մնում:

Ավետ բառը հայերենին է անցել աքքադերենից, ուր հինչում էր այն **awet** ձևով, օրինակ՝ **awat šarim** նշանակում է «թագավորի խոսք», ավելի ուշ շրջանում բարելացիները սկսեցին հինչել այդ բառը **ամատ** և **արատ**, քանի որ հայերենում աքքադերենի ավելի հին արտասանությամբ է բառս փոխ առվել, ուստի սա այն ապացուցանեցին մեկն է, որ հայերը անմիջական չլիման մեջ էին գտնվում աքքադացիների հետ՝ դեռևս երկրորդ հազարամյակից առաջ (մ.թ.ա.):

19. ԵՐԿԻՐ, ՈՐ ԶԿԱ ՈՉ ՄԻ ՏԵՂ

Երջանիկ երկրների մասին մարդիկ շատ են երազել: Աշխարհի բոլոր ժողովուրդներն էլ ունեն գրույցներ և հեքիաթներ երջանիկ երկրի մասին: Ժամանակից ժողովուրդների բառապաշարում տարածվեց **ուտուպիա** բառը, որը, կարելի է ասել, թու՛մաս Մորի «զավակն» էր: Նա իր զբոսում նկարագրում է մի երկիր, որը գոյություն չունի, ապագայի այդ երկիրը և նրա հասարակարգը նա կոչեց **Ուտուպիա**, որ լատիներեն ժխտական ու մասնիկից և **ուտուպոս**՝ «երկիր» բառերից է կազմված (նաև տեղանվանակերտ –իա ածանցից): **Ուտուպիան** այլաբանորեն գործածուն ենք նաև «ցմորք, երազանք» նշանակություններով, օրինակ՝ «Հավասարությունն ու ազատությունը **ուտուպիա** են դարձրել»:

20. ԷԼՂՈՐԱԳՂՈՒ ԱՆԳՈ ՈՍԿԵ ԵՐԿԻՐ

Էլղորաղո երկրի մասին առասպելը լայն տարածուն ստացավ հատկապես Ամերիկայի հայտնագործումից հետո: **Էլղորաղոն** ենթադրվում է ինչ–որ տեղ Ամերիկայում, ուր անբավ գանձեր, ոսկի և հարստություն կար: Այս առասպելական երկրի անունը հետագայում գրականության մեջ սկսեց օգտագործվել որպես անբավ հարստության հոմանիչ: Այնուամենայնիվ, այն երկիրը, որը կոչվում է **Նուբիա**, եղել է ոսկի արտահանող մի երկիր, որի պատճառով է իր անունը ստացել:

21. ՄԻՆԶԵՎ ԶԱՆԻՊ ԱՆՈՒՆ ԿԱՐՈՂ Է ԿՐԵԼ ՄԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԳ... «ԿԱԶՈՂ» ԿԱՍ, ԵԹԵ ԿՈՒԶԵԹ, «ՀՈՍՈՂ» ԺՈՂՈՎՈՒՐԳԸ

Բազմաթիվ ժողովուրդների անվանումներ այսօր արդյունք են հարևանների տված քննաբարձման: Նման հարևանից հարևանին տրված անվանումներից է նաև **տաճիկ**–ը, որից էլ՝ **Տաճկաստան**՝ «տաճիկների երկիր» երկրանունը: Նախ **տաճիկ** բառի նշանակության մասին գրաբարում: Այն բազմիցս օգտագործվում է «վազակն, արագաշարժ, սուրբաղձ» նշանակություններով: Օրինակ՝ «տաճիկ ուղտ», **երիվարս տաճիկ**, «տաճիկ ծի» արտահայտություններն օգտագործվում են նաև որպես համազոր նշանակություններ «արաբական ծի», «արագազանց ուղտ» արտահայտություններին: Այս բառը ծագում է պաիլավերենի **tax** «վազել, հոսել» արմատից, որի զուգահեռն ենք գտնում ռուսերենում՝ (**tax**) ձևով, զենդերենում՝ **taxait**: Պարսիկերենում **asp** և **taz** (**tazi**) նշանակում էր «արաբական ծի»: Պաիլավերենը, պարսիկները հենց այդպես էլ **tazi** (հայերեն **տաճիկ**) սկսեցին անվանել արաբներին՝ նրանց արագավազ, հարահոս, քոչվորական կյանքի համար: Հիշեցնենք, որ **թազի** որսորդական շան անունն էլ հենց «վազող» է նշանակում: Հայ հին մատենագրության մեջ և՛ արաբն էր կոչվում **տաճիկ**, և՛ նրանց զբաղեցրած երկիրը՝ **Տաճիկք**, **Սահման տաճկաց**:

Երբ արաբներն ընդունեցին իսլամական կրոնը, **տաճիկ** բառն սկսեց ձեռք բերել նոր իմաստ՝ «մահմեդական», որից էլ **տաճկանալ**՝ «ընդունել մահմեդական կրոն», **տաճկացնել**՝ «իսլամացնել, հավատափոխ անել, հավատից հանել»: Այսպես էր փճակը մինչև 10–րդ դարը: 11–րդ դարում պատմության երկնակամարում հայտնվեցին «արագավազ» այլ ցեղեր՝ սելջուկներ, թաթարներ, մոնղոլներ, թուրքեր, որոնց նույնպես մեր պատմիչները սկսեցին անվանել **տաճիկներ**, քանի որ սրանք նա ընդունել էին մահմեդականություն: Այս **տաճիկների** հետ չչփոթելու համար արաբներին սկսեցին անվանել **հազարացիներ** և **արաբներ**... Իսկ նախկին **տաճիկ** բառը ստացավ **թուրք**, իսկ նրանց երկիրը՝ **Տաճկաստան** **Թուրքիա** անունը: Հայ իրականության մեջ **տաճիկ**–

րեն ոչ թե «արաբերեն», այլ «թուրքերեն» նշանակությամբ էր օգտագործվում: Թուրքական անգրոթյունների պատճառով **տաճիկ** բառը ձեռք է բերում նաև «անգուք, սաղիստ, մարդասպան, ջարդարար» նշանակությունները: «ՇՐ, մարդ չե՛ս, տաճի՛կ ես»,— ասում են անգուք, վատ արաբը գործողին: Սկսեցին օգտագործել նաև **Տաճկահայաստան** «Թուրքիայում գտնվող Հայաստան», **տաճկահայ բարբառներ**, **տաճկախոս** և այլ արտահայտություններ: Եվ այսպես, **տաճիկ** «արագավազ, արաբ» արտահայտությունը կորցրեց իր նախկին իմաստը՝ ձեռք բերելով ճորը պատմության մեջ և աշխարհի ջրառեղի վրա տեղի ունեցած քաղաքական փոփոխությունների պատճառով:

22. ԱՄԱԶՈՆՈՒԿԻՆԵՐԸ՝ «ՄԻԱՍՏԻՆԵՆԵՐՐ», ԹԵ՞ «ՈՒԺԵՂ ՍԱՅՐԵՐ»

Յին Հունաստանի պատմությունից և հույն հեղինակների երկերից աշխարհը ժառանգել է **ամազոն** կամ **ամազոնուհի** բառերը: «Ամազոնը» բառարանները բարգմանում են monomaxson՝ «միաստիճ», amaxsos՝ «անստիճ»: Առասպելական և քաղաքացիական այս ցեղը որպես թե բնակվելիս է եղել Հարավային Ռուսաստանի տափաստաններից մինչև Կասպգոլվիկա ընկած տարածքներում: Ամազոնները հայտնի են եղել իրենց խիզախությամբ և ռազմատենչությամբ: Պատմում են, որ Նրանք մեկ ստիճը (աջը) կտրում էին ճետ արձակելու հարմարության համար (կամ խարանձում էին): Որպեսզի իրենց իշխանությունը տղամարդկանց չփոխանցվի, Նրանք սերունդն ապահովելուց հետո ոչնչացնում էին տղամարդկանց կամ զավակներ էին ծնում պատահական հանդիպումներից: Պատմում են, որ Տրոյական պատերազմին մասնակցում էին նաև **ամազոնները**: Եվսերիոսի «Քրոնիկոնի» հայերեն բարգմանության մեջ հանդիպում ենք նաև **ամոզիճը**, **համազունը** գրչություններին: «Տոնակատարանում» **համազունների** երկիրը տեղավորված է **Սկյութիայի** և **Գերմանիայի** միջև: «Սկյութա կողմն հիւսիսոյ է մինչ ի Գերման և ի Համազունս, որ կոչի Կանանց աշխարհ»:

Ամազոն բառի ծագման վերաբերյալ կա նաև հետևյալ տեսակետը, որը թերևս ավելի է հիմնավորված: Շուներական արժանագրություններում ama նշանակում է «մայր», azzu՝ «հզոր, մեծ», հետևաբար amazzu՝ «հզոր մայրեր»:

Սեր օրերում ձի հեծնելու կանացի շորն անվանում են **ամազոն**, **ամազոնկա**: Նրանց պատվին է կոչված նաև Հարավային Ամերիկայի ամենամեծ գետը՝ **Ամազոնը**:

23. ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱՆՈՒԷ՝ ԱՍՏՈՒ ՊԱՏԿԵՐՈՎ ԿԱՍ ԻՆՉՈ՞՞ ԶԱԿՈՎԲԸ ԴԱՐՁԱԿ ԻՍՐԱՅԷԼ

Մենք արդեն շեշտել ենք այն իրողությունը, որ մի ժողովուրդ կամ ազգ կարող է ունենալ մեկից ավելի անուններ, ինչպես արաբներին՝ էր. ահա և հրեաներին: Ինչպես շատ ժողովուրդներ, այնպես էլ հրեաները կոչվում էին իրենց նախնիների անվամբ: Եվ ահա Իսրայելի ժողովուրդը իր նախնիներից մեկի **Յակոբի** կամ **Յակով** իր անվամբ կոչվում էր **Յակոբի ազգ**, որ թարգմանաբար «կրունկ» է նշանակում, իսկ փոխաբերական իմաստով՝ «խարող», քանի որ եբրայերենում **խարել** նշանակում է «մեկի զարշապարը բռնել, կրունկը բռնել»: Իհարկե, նման անուն կրելը այնքան էլ պատվավոր չէր, և թերևս այս պատճառով Մույս **Ծննդոց** գրքում գտնում ենք այն պատասխանը, թե ինչու եբրայեցիները **Յակոբ**–ի փոխարեն պիտի **Իսրայել** կոչվեին: Հա-

կորը, բաժանվելով իր եղբորից՝ **Եսալից**, իր գերդաստանը ուղարկում է այլ վայր և հանդիպում է միայնակ ու անծանոթ մի մարդու, որի հետ գտնեմարտում է մինչև արշավույս: Հակորը չի կարողանում հաղթել անծանոթին, քանի որ նա իր անուղաչիլը զիտի մոտ բռնել էր և խնդրում է թողնել իրեն, որ գնա, իսկ անծանոթը հարցնում է նրա անունը: Ի՞նչ անալով, որ անունը **Յակովը** է, ասում է. «Յայսմ հետև ոչ կոչեցես գա՛նում քո Յակոբ, այլ **Իսրայել** եղիցի անուն քո. զի ժուժկալեցեր ընդ Աստուծու և ընդ մարդկան գորաւոր լիցիդ» (Այտուհետև թեզ Հակոր թող չկոչես, այլ Իսրայել թող լինի քո անունը, որովհետև Աստծո հետ ամուր մնացիր և մարդկանց հետ ուժեղ կլինես):

Այսպես ուրեմն, Իսրայելը Աստծո կողմից տրված անուն է, որ «աստվածամարտ» նշանակությամբ է ընկալվում (սարա և էլ եբրայերեն բառերից): Այստեղից էլ՝ **Իսրայելի ազգ**, **իսրայելացիներ**, **Իսրայելի պետություն** և նման արտասխառույթները: 1946 թվականից հրեաների պետությունը պաշտոնապես կոչվում է **Իսրայել**:

24. ԵԲՐԱՅԵՅԻՆ «ԱՅՆԱՓԱՅԻՆՆ» Է, ԻՍԿ «ԾԱՅՐԱՄԱՍԱՅԻՆՆԵՐԸ» ՈՎԹԵ՞Ր ԵՆ

Պատմաբանների և լեզվաբանների կարծիքով՝ մի քանի հազարամյակ մեր թվարկությունից առաջ Միջագետքում և Եփրատ գետից արևմուտք բնակվում էին սեմական լեզվով խոսող ժողովուրդներ: Դրանցից էին աքքադացիները, ասուրաբաբելացիները, արամեացիները, քանանացիները, ամորեացիները, փյունիկեցիները, ուգարիթցիները, հրեաները և այլն: Եվ քանի որ սեմական լեզուներով խոսող ժողովուրդի (կամ ցեղերի) մի մասը Եփրատ գետից արևմուտք էր գտնվում, նրանց էլ սկսեցին անվանել **այնկողմնայիններ**: Մեծական լեզվով դա հնչում է **եբեթ** (աքքադերենում eber), ուրեմն **եբերայա**՝ «այնափային, այնկողմնային», որից էլ՝ հայերենի **եբրայեցի**–ն, որի տակ հասկանում ենք հրեաներին կամ հրեական ցեղերին: Ահա այսօր **եբրայեցի** նշանակում է **այնափային, այնկողմնային**: Բայց սա հավանակա՞նք քան է: Միանգամայն: Ահա և մեկ այլ ժողովուրդի անուն, որն իրեն անվանում է **ծայրամասային**։ Մարմանո՞ւմ եք: Չեք զարմանա, եթե ամեն ինչ հերթականությամբ պատմենք: Ռուսաստանում կենտրոնից հարավ, այսինքն՝ հեռու ապրողների սկսեցին անվանել **օկրաինի** **украина**, որտեղից էլ **Ուկրաինա**՝ «Չայրամասային» անունը: Այսօր արդեն սովորական են **ուկրաիններն**, **ուկրաինացի**, **Ուկրաինա** անունները, որոնք «ծայրամասերն», «ծայրամասացի», «ծայրամասատան» են նշանակում: Ի դեպ, **Украина** կա նաև Հարավայվայալում՝ Սերբիայում: Այն պարզապես կոչվում է **Крaина**:

25. ԶԱՆՈՒԴԻ, ՏՆՈՒՐ ԵՎ ՀՐԵԱՅ, ՍԻ՞ԹԵ ՆՈՒՅՆ ԲԱՆՆ Է

Մինչդեռ հարևանները հրեաներին անվանում են **եբրայեցի**, իրենք իրենց այլ ձևով են կոչում: Իրենց ցեղերից մեկի անունով նրանք կոչում էին իրենց յուրապա, ճույնը ասորիների մոտ հնչում էր **իիուդայա** կամ **յուդայա**, արամեացիները՝ **յիուդայե**, արաբները՝ **յաիուդի**, պարսիկները՝ **ջահուդ**, կամ **ջուիուդ**, հույները՝ **իիուդայուս**:

Իսկ որտեղի՞ց՝ առաջացավ հայերենի **հրեայ** անունը: Սրա պատասխանը կարող է տալ մեկ այլ ժողովուրդի անուն, դարձյալ Հայաստանի հարևան, որոնց հայերը **մարտր** են անվանում, երկիրը՝ **Մարաստան**, սակայն հույները և այլք **մարացիներ** կամ **մերացիներ** են ասում: Ինչպես տեսնում ենք, դ հնչյունը հայերենում վեր է ած-

վել թ-ի, որտեղից էլ մադ կամ մեղ ժողովրդի անունը հայերենում դարձել է մար: Եւրոն ձևով էլ իհուդայե կամ եհուդեայ ձևը պարսկերենից փոխ առնված հնչյունն է, քանի որ յախուղ ձևը պարսկերենում դարձել է զիուղ (հմմ. ճապոնիա և Յապոնիա): Ուրեմն, իսկապես հուդեա-ի դ-ն, վերածվելով թ-ի, լինում է հուրեա, որից էլ հրեա:

26. ԲԱՐԲԱՐՈՍՆԵՐՆ ԻՆՉՈ՞՞՞ ՊԻՏԻ ԽՈՍԵԻՆ ՀՈՒՆԱՐԵՆ

Չին Յունաստանում (բայց ինչո՞ւ միայն հին) բարբարոս անվամբ էին կոչում ոչ հույներին, այլ օտար ազգերին, որոնց հունարեն խոսել չգիտեին: Ջարմանակի բան: Ինչո՞ւ էր հույներին թվում, որ անպայման իրենց լեզուն պարտավոր էին գիտենալ բոլոր մյուս ժողովուրդները, բայց երբեք հավանաբար նրանք հակառակը չէին փորձել մտածել, այսինքն՝ նրանց չէր հետաքրքրում հարևան ժողովուրդների լեզուն սովորելը, որպեսզի հեշտապարտ հարևանների հետ հաղորդակցվել: Եվ այսպես, հույներից բարբարոս մակդիրն անցավ նաև աշխարհի մյուս ժողովուրդներին (և՛ արևմուտքի, և՛ արևելքի), և նույնիսկ նրանից կազմվեցին նորանոր բառեր՝ բարբարոսություն՝ «վայրենություն, դաժանություն, գազանաբարություն, անգթություն, ջարդարարություն», բարբարոսաբար՝ «վայրենաբար, դաժանորեն, անգթորեն, գազանաբար» և այլն:

Բայց ինչպե՞ս առաջացավ այդ բառը: Լեզվաբանների կարծիքով՝ նրա հիմքում ընկած է հնդեվրոպական արմատ, ինչպես ցույց է տալիս սանսկրիտի (հին հնդկերենի) barbaras՝ «կալակազ» բառը, որի զուգահեռ է դիտվում նաև սլովակերենի bat-bati՝ «բռբռալ»-ը: Այստեղ կարելի է հիշել նաև հայերենի բարբառ կամ բարբառել-ը, որոնց հիմքում բառ-ն է:

Սակայն չափի մոռանալ նաև հայերենի մի շարք արևմտյան բարբառներում պահպանված բարբարիկ կամ բարբար՝ «վայրենի, անկիրթ, գազանաբար, անբաղքավարի» բառի գոյության մասին ևս, որը կարող էր առաջանալ և՛ հունարենի բարբարոս-ից՝ դեռ զցելով հունարենի -ոս ածանցը, և՛ անկախաբար քրթադերենի (ասուրաբարեկերենի) barbarras՝ «վայրենի, գազան, գայլ, օտարական» բառից, որից էլ հավանաբար ծագում է հունարենի բարբարոս-ը և ոչ թե «կալակազ» barbaras արմատից, որի մեջ «չի գիտակցվում» «վայրենի, անզուր, վայրենաբար, ջարդարար» նշանակությունները:

27. ԲՅՈՒԳԱՆՂԱՅԻՆ ՀՈՒՅՆ Է, ԹԵ՞ ՀՈՈՍԵԱՅԻ

Չայ ժողովրդի մոտ տարածված «հոռմեացիներ» արտահայտությունը ո՞ւմ է վերաբերում: Եթե նման հարցով դիմենք որևէ մեկին, ապա կհետևի տրամաբանական պատասխան. «Եթե Չոմից է կամ Չոմեական կայսրությունից, ապա հոռմեացի է»: Սակայն պարզվում է, որ այդպես չէ: Չայերս սխալմամբ ներկայումս Չոռոմ կամ Ուռոմ ենք անվանում ոչ թե իհն հոռմեացիներին, այլ Մորերին, որոնք հույներ են: Միա թե ինչպես է կատարվել այդ սխալը: Այժմյան Խատանրուլ քաղաքի տեղում մ.թ.ա. 658 թվականին հույն Բյուզանդ բազմվորը հիմնել է քաղաք՝ կոչելով այն Բյուզանդիոն: Այս քաղաքի անվամբ էլ ճանաչվել է ողջ Անատոլիան որպես պետություն: Չոմեական Կոստանդին բազմվորը 329 թվականին Չոմեական կայսրության մայրաքաղաք դարձրեց Բյուզանդիոնը՝ վերանվանելով այն Կոստանդնուպոլիս: Չոմեական կայսրությունը, նվաճելով Անատոլիան, այն կցեց իրեն և ստեղծեց մեծ Չոմեական կայսրությունը, որի

անունով էլ ճանաչվել սկսեցին նրա մեջ ապրող բոլոր ժողովուրդները: Չեսազայում 395 թ., Չոմեական կայսրությունը բաժանվեց երկու մասի՝ Արևմտյան Չոմեական կայսրություն՝ Չոմ կենտրոնով, և Արևելյան Բյուզանդիոն կամ Կոստանդնուպոլիս կենտրոնով, որի բնակիչները հիմնականում հույներ էին: Չայ ժողովուրդն առաջվա նման շարունակեց հոռմենր, հոռմեացիներ, ուռոմներ անվանել Բյուզանդիայի բնակիչներին, իսկ Բյուզանդիան՝ Չոմաց տուն, Գաառոն հոռոմաց, Չոռոմը՝ ի տարբերություն մյուս Չոմի, որի հետ չչփոթելու համար թողեց նրան Չոմ անունը:

Չայաստանում տարածված խոշոր հատերով սև կամ կարմիր բուրբ կոչվում է ուռուժի բուրբ, հավանաբար բյուզանդական ծագում ունենալու պատճառով:

28. ԵԹԵ ԵՎՐՈՊԱՅԻ Է, ՄԻԵՎՆՈՒՅՆ Է, ՖՐԱՆԿ Է...

Ֆրանկներ, ֆրանկաց, ֆրանկի գյուղ արտահայտություններով հայերը սովոր են անվանել լուսավորչական կրոնից հրաժարված և կաթոլիկություն ընդունած հայերին: Բայց ինչպե՞ս «կալակ» ֆրանկ-ը, որ ֆրանսիացի է նշանակում, նման հայերին:

Խաչակրաց արշավանքից հետո Կիլիկիայում տարածվեցին եվրոպական երկրներից Չիտուսի գերեզմանն «ազատելու» եկած արկածախնդիր զինվորները, որոնց մեջ թեև կային այլևայլ լեզուներով խոսող զանազան ազգությունների ներկայացուցիչներ, սակայն հայերը բոլորին անվտիղ կոչում էին ֆրանկներ: Եվ այսպես, «եվրոպացի» հասկացությանը համարժեք դարձավ ֆրանկ-ը: Եվ այսպես, «եվրոպացի» ներմուծված ֆրանշապիկները սկսեցին անվանել ֆիրենկ շապիկ, կողպեցները՝ ֆիրենկի կամ ֆրանկի, որով հասկանում էին ոչ թե ֆրանսիականը, այլ եվրոպականը: Ուրեմն, ֆրանկ նախապես եվրոպացի է նշանակում, հետո միայն կաթոլիկ:

29. ԵԹԵ ՏԵՆՈՎԱՅԻ Է, ՈՒՐԵՍ ՍԱՏԱՆԱ Է...

Միջին դարերից հայ մատենագրության մեջ տարածվեց ջենեվիկ կամ ճենեվիկ՝ «խորամանկ, խարդախ, խաբեբա, սրիկա» բառը, որ ծագում էր ջենովեզ՝ «ջենովացի» իտալերեն բառից: Առևտրական գործարքներով ջենովացիները շփվել էին Դրիմի ծովափնյա հայ գաղութների և սեծոլյան առափնյա բնակավայրերի հայոց հետ, որոնք էլ այդպես սկսեցին անվանել խորամանկ ջենովացիներին, իսկ հետագայում նաև՝ ընդհանրապես ամեն տեսակ սրիկաներին ու խաբեբաներին: Սիվրիիիսարի բարբառում պահպանվել է «ջենեվիկ կլլամնի»՝ «սատանայի է նման» արտահայտությունը (երբեմն նաև՝ ջենեվիկ կիպի՝ «սատանայի պես») և այլն:

30. ԲԱՐԲԱՐԻ ԱՆՈՒՆ ԷՆ ԴՈ՞՞՞ ԼԻՆԻ ԵՎ ԿԱՏ

«ԱՍՏՎԱԾԱՏՈՒՐ»

Բարբելոնի աշտարակաշինություն, բարբելոնյան խառնաշփոթություն, բարբելոնյան գերություն, Սեծ Բարբելոն և նման բազմաթիվ արտահայտություններ մտել են մշակարի բոլոր ժողովուրդների բառապաշարի մեջ: Սեծ Բարբելոնը դարեր շարունակ մահ ու ավեր էր պիտում հարևան ժողովուրդների երկրներում, ուստի և նրա անունը սարսափ էր տարածում մարդկանց վրա: Ասորեստանի հետ միասին Բարբ-

լոճն է եղել **Նաիրի** երկրի ղյուսերին թշնամին. իզուր չի հիշում մեծ բանաստեղծը այդ երկու ոսոխներին.

Բաբելոնն է եղել մեր այսոյանը, տե՛ս,
Ամհետ կորել, անցել է չար մշուշի պես:
Ասորիքն է եղել մեր թշնամին, ահա,
Դաշտ է տեղը, և չկա քար քարի վրա:
Վ. Տերյան

Մի՞թե Բաբելոնի արյունոտ թագավոր Նաբուգոդոնոսը չէր, որ կործանելով Երուսաղեմը՝ զերեց հրեաներին: Եվ հրեաները խարանեցին այդ քաղաքը «Մեծն Բաբելոն» մայր պոռնկաց և գարշելաց» ցուցանակով: Երեմիա մարգարեն կարդաց նրա կործանումը հյուսիսից եկող ժողովուրդների կողմից, որոնց թվում հիշում է նաև «Արարատյան թագավորությունը» և «Ասքանազյան զուկողը»: Եվ այսպես, Բաբելոնը կործանվեց: Բայց չէ՞ որ այն ստացել էր իր անունը աստվածների սրբատեղի լինելուց: Աքքադերեն (կամ բաբելերեն, նաև ասուրերեն) Babilu կազմված է bab՝ «դուռ» և ilu՝ «աստված» բառերից, ուստի Բաբելոն նշանակում է «Աստծո դուռ»: Ի դեպ, հիշեցնենք, որ դուռ բառով միայն այս քաղաքը չէ, որ կոչվել է այլև **Բաբ** էլ **Մանդեթ** նշանակում է «Արցունքի դուռ» (կամ «Արցունքի դարպաս»), որ Արաքսի և Եթովպիայի միջև ընկած նեղուցն է: Թուրքերի կողմից Կոստանդուպոլիսը կոչվեց **Բաքը Ալի**՝ «Բարձրագույն դուռ»՝ նկատի ունենալով նախապես թագավորական պալատը: Բայց սա բոլորը չէ, կործանված Բաբելոնի տեղում Աստված պարզեց մեկ այլ քաղաք, որն այդպես էլ կոչվեց՝ «Աստվածատուր»: Այդ մասին հաջորդ գրույցում:

Ի դեպ, գրաբարում ևս հանդիպում ենք **Դուռն Արբունի** կամ պարզապես **դուռ** արտահայտությանը՝ «արբունիք», «պալատ» նշանակություններով, օրինակ, «Բողոք ի դուռն կարոյային» (Բողոքում էին արբունիքին):

31. «ԱՍՏՎԱԾԱՏՈՒՐ» ԶԱՂԱԲԸ ԵՎ ՄՅՈՒՄ «ԱՍՏՎԱԾԱՅԻՆՆԵՐԸ»

Եվ այսպես, հյուսիսից եկած ժողովուրդները՝ սկյութները, սակերը, կործանեցին Բաբելոնը, որի տեղում առժամանակ միայն ավերակներ էին, և շնագայլեր էին ոռնում նրանց մեջ, ինչպես գուշակել էին մարգարեները: Սակայն երկար ժամանակ չէր կարող մնալ գեղեցիկ և հարմարավետ քաղաքի տեղը ամայի լինել. նրա տեղում նորից սկսեցին մարդիկ բնակվել, և այն նորից շենացավ: Միջին դարերում Արաբական խալիֆայությունը (762 թվականից) Մանսուր երկրորդ Աբբասյան խալիֆի ժամանակ այն դարձրեց իր մայրաքաղաքը՝ ընդգծելու համար մայրաքաղաքի աստվածապետական (թեոկրատական) իշխանությունը: Քաղաքին տրվեց հին պարսկերեն հորդրոքմանը **Բագդադ** անունը, որ կազմված էր **բագ**՝ «աստված» (ի դեպ, սա նույն ռուսական **бог** բառն է) և **դադ**՝ «տրված» բառերից: Դետագայում իրանական արտասանությունը, արաբախոս ժողովուրդների կողմից աղավաղվելով, դարձավ **Բաղդադ**:

Եթե թարգմանենք **Բագդադ**–**Բաղդադ**–ը հայերեն, կստացվի **Աստվածատուր**: Իհարկե, Բաբելոնը կամ Բագդադը միակ աստվածային քաղաքները չեն. մնան

անվանումներ աշխարհի շատ բնակավայրեր ունեն, որոնցից մի քանիսն էլ Դալաստանում են:

32. ՄՅՈՒՄ ԱՍՏՎԱԾԱՏՈՒՐՆԵՐԸ

Դեբանոսական Դալաստանում, երբ բազմաստվածությունն էր իշխում, Արածանի գետի ձախ ափին՝ Նապտ լեռան ստորոտում, բազմաթիվ աստվածների նվիրված տաճարներ կամ մեհյաններ կային, որի պատճառով երբեմն պատմիչները ավանդ կոչում էին Դիցավան: Իրանական ազդեցության ուժեղացման ժամանակաշրջանում սկսեցին ավանդ կոչել **Բագավան**, որ կազմված էր պահլավերեն **բագ**՝ «աստված» և **ավան**՝ «մեծ բնակավայր» բառերից:

Այդպես նախագի Արշարունից գավառի հայտնի սրբավայրերից մեկը, որ Ախուրյանի ափին էր գտնվում, երվանդ 2–րդ թագավորը դարձրեց կուռքերի պաշտամունքային կենտրոն՝ Արմավիրից այնտեղ տանելով աստվածների արձանիկները: Ավանը ստացավ **Բագարան** անունը՝ պահլավերենի **բագ** և **արան**՝ «դաշտ» բառերից, ոմանց կարծիքով՝ – արան՝ «տեղ» ածանցով, այսինքն՝ «աստվածների տեղ»:

33. ՉՆԱԾԻԱՐՇԻՎ

Դայ ժողովուրդը շատ է սիրում չնաշխարհիկ բառը, այն գործածում է ամենուրեք որևէ առարկայի արտակարգ, գերազանց, չտեսնված լինելը որակելու և, նույնիսկ, որևէ երևույթի ոչ սովորական լինելը ընդգծելու նպատակով: Օրինակ՝ «Այս ինչը չնաշխարհիկ մայն ունի», «Նա օժտված է չնաշխարհիկ գեղեցկությամբ», «Նա չնաշխարհիկ մի հարսնացու է ընտրել» կամ պարզապես՝ «Չնաշխարհիկ է»:

Ոմանք կարծում են, որ այս բառը կազմված է **Չին** (Չինաստան) և **աշխարհիկ** բառերից, որով բառն ընկալվում է՝ «Չինաստան աշխարհից»: Իսկ ինչո՞ւ: Որովհետև վաղ անցյալում Չինաստանից, Դնդկաշինից, Դնդկաստանից ներմուծում էին զարմանահարշ և գեղեցիկ ապրանքներ՝ ճենապակյա իրեր, մետաքսյա զորվածքներ, քանկարժեք ակնեղեն և այլն, և ժողովրդի մոտ այն կարծիք էր ստեղծվել, որ ամենավաղ բաները Չին աշխարհից են, հետևաբար չնաշխարհիկ են:

Սակայն լեզվաբաններից շատերը գտնում են, որ չնաշխարհիկ բառը չէր կարող Չին–աշխարհիկ ձևից առաջանալ, քանի որ մեր մատենագրության մեջ Չինաստանը գրվում է **ճենաց** աշխարհի ձևով և ոչ թե՛ Չինաց: Դետևաբար չնաշխարհիկ–ի փոխարեն պիտի ունենայինք **ճենաշխարհիկ** և ոչ այլ կերպ: Եթե այս ձևը բացակայում է, ապա **չնաշխարհիկ**–ը ծագում է ինչ–որ մեկ այլ հիմքից:

Մեր կարծիքով՝ այս հիմնավորումը առարկություն է վերցնում երկու պատճառներով: Նախ, ընդհանուր հայերենում և նրա բազմաթիվ բարբառներում Չինաստանը հանդիպում է և՛ ճենաստան, և՛ ճենաց աշխարհի ինչպես, ինչպես նաև՝ Չինաստան. այնուհետև չնաշխարհիկ բառի–իկ ածանցը իրանական լեզուներում և հայերենում, կցվելով երկրանուններին, ցույց է տալիս այսինչ կամ այնինչ երկրից լինելը, ինչպես ունենք հնդիկ (Դինու երկրից), պարսիկ (Պարս երկրից), խալիֆի կամ հարաշիկ (Դաբաշ երկրից), տաճիկ և այլն: Դետևաբար **ճենաշխարհիկ**–ն է դարձել **չնաշխարհիկ** և ոչ թե **ոչ–աշխարհիկ**:

34. ՈՎՔԵՐ ԵՒՆ ԷՏՐՈՒՄԱԿՆԵՐԸ, ԵՎ ԻՆՉՊԵՄ Է ՕԳՆՈՒՄ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆԸ

Հոմերոսի «Իլիական»-ից բոլորն արդեն գիտեն Տրոյական մեծ պատերազմի մասին, երբ «ամենագեղեցիկ կնոջը» ուղղված մակագրությամբ խնձորից պատերազմ սկսվեց, և իսպառ կործանվեց տրոյացիների պետությունը: Այնուհետև պատմությունը լուռ է, նրանք մասին ոչ մի պատմաբանի այլևս տեղեկություններ չի տալիս: Իսկ ինչ եղան տրոյացիք: Մի՞թե մինչև վերջին մարդը ողջ ժողովուրդը ոչնչացավ Տրոյա քաղաքի ու պետության կործանման հետ միասին:

Այս մասին մենք ոչինչ չէինք կարող իմանալ, եթե լեզվաբանությունը, որը պատմության բազմաթիվ գաղտնիքներ բացող բանալի է, չբացահայտեր այն:

Լեզվաբանությունն իր առջև խնդիր էր դրել պարզել խորհրդավոր մի ժողովրդի՝ տրոյականների գաղտնիքը, որոնք, հին ժամանակներից ի վեր հայտնվելով Իտալիայում, աստիճանաբար միջին դարերում անհետացան պատմության ասպարեզից: Նրանց խորհրդավոր լեզուն, պատմությունը մնացին հանելուկային և արդեն մի քանի հարյուրամյակ բազմաթիվ վեճերի, խորհրդածությունների տեղիք են տալիս: Որոշ գիտնականներ կարողացան առանձին անդրերի, շիրիմների վրա եղած արձանագրությունների չնորհիվ ինչ-որ կտախտներ անել տրոյականների լեզվի, պատմության գաղտնի ծալքերը բացելու ուղղությամբ, սակայն հիմնական բանալին մնում էր անհայտ:

Ղեռնա անցյալ դարերում որոշ գիտնականներ այն կոտհումն էին արել, որ տրոյականները Իտալիա են եկել Արևելքից, հնարավոր է, նաև Փոքր Ասիայից: Ավելի համարձակները ենթադրում էին, որ դրանք տրոյացիներն են, որովհետև նրանց Իտալիա գալու և Տրոյայի կործանման ժամանակները մոտավորապես համընկնում էին: Որքան էլ ստույգ ու ճշմարտանման լիներ ենթադրությունը, դրան հավաստյալու համար անհրաժեշտ էին նախ և առաջ փաստեր: Ահա 50-ական թթ., նախկինում կուտակված փաստերին ավելացնելով նորերը, բուլղար գիտնական Գեորգիևը ապացուցեց, որ իրոք տրոյականները տրոյացիների հետնորդներն են եղել: Բանն այն է, որ հա խեթերների օգնությամբ և իտալական բիլինգվաների (երկլեզվյան արձանագրությունների) շնորհիվ վերծանեց բազմաթիվ տրոյականներն արձանագրություններ: Եւ ճշտեց նաև տրոյական բառի առաջացումը Տրոյա հատուկ անունից՝ Լ-տրոյական՝ «տրոյացի» ձևից, որը զուտ իտալական կազմության բառ էր:

Պատմությունը պահել էր Հոմերի ու Իտալիայի պատմության մեջ շատ նշանավոր դեմքերի անուններ, որոնք ծագումով տրոյականներ էին:

Հայտնի գրականության ու արվեստի հովանավոր Մեկենասը ծագումով նույնպես տրոյակ էր, ինչպես նաև Վերածննդի մեծ պոետ Դանթեն:

Տրոյականներն բառերից այսօր աշխարհի բազմաթիվ լեզուներում հնչում է սպորտը-ը, սակայն քչերը գիտեն այդ մասին:

Եվ այսպես, Տրոյայի կործանումից շուրջ 3000 տարի անց լեզվաբանությունը օգնեց պատմությանը՝ գտնելու տրոյացիների կորած հետքերը:

Հաստատվեցին բազմաթիվ պատմիչների վկայությունները և ապա գիտնականների ենթադրությունները տրոյականների տրոյական ծագման վերաբերյալ: Եվ այս դեպքում, երբ բխում էր, թե անհայտության թողով էր ծածկված հազարավոր տարիներով մեզանից գաղտնի մի ժողովրդի պատմությունը, հառնեց մարդկության առջև շնորհիվ մի գիտության, որ կոչվում է լեզվաբանություն:

35. ՈՎՔԵՐ ԵԲՐԱՅԵՑԻՆԵՐ ԶԵԻՆ, ՂԱՐՁԱՆ ԿԵԹԱՆՈՍՆԵՐ, ԻՍԿ ՈՉ ԱՐԱԲՆԵՐԸ՝ ԱՃԱՄՆԵՐ

Պարսիկներն իրենց արևմտյան հարևաններին՝ քոչվոր արաբներին, անվանում էին **թագի**՝ «հոսող, վազող, գնացող» (կամ հայերեն՝ տաճիկ), իսկ արաբները՝

Ինչպե՞ս էին նրանք անվանում պարսիկներին: Արաբներն իրենց արևելյան հարևաններին սկսեցին անվանել **ագամ** – **աջամ**՝ «օտար, օտարական, ոչ արաբ, ոչ մաքուր արաբերեն խոսող»: Այնուհետև **աջամ** հորջորջումը նրանք սկսեցին տալ ընդհանրապես բոլոր մյուս ոչ արաբ ժողովուրդներին, իրեն «ոչ կրթված, ոչ հմուտ, ոչ ազնիվ» ցույց տալով, որ նրանք արաբներից ցածր աստիճանի վրա են գտնվում: Արևմտահայ բարբառներում **անձնի գործ**՝ «ոչ հմուտ, անմակարդակ աշխատանք» է նշանակում: Պայ իրականության մեջ սկսեցին **իրան** կամ **Պարսկաստան** հասկացությունների փոխարեն գործածել Ամենասանը-ը, իսկ Պարսկաստանից եկած որևէ ընտանիքի համար՝ **Ամենյան** մակդիրը՝ նշելու համար նրանց **Ամենասանից** եկած լինելը:

Նույն կերպ էին վարվում նաև եբրայեցիները, որոնք ոչ հեռաներին անվանում էին **եթանոսներ**, այսինքն՝ **եթբանոս**՝ «այլազգի, օտար»: Սա հունարեն **ethnos**՝ «ժողովուրդ, ցեղ» բառն է, որը ասորերենում և եբրայերենում «այլազգ» նշանակությունն ստացավ, իսկ հայերենում՝ «ոչ քրիստոնյա, կռապաշտ», և այսպե՛ս՝ «ցեղ» հասկացությունը, ճանապարհորդելով ասորերենով և եբրայերենով, մեր լեզվում դարձավ «կռապաշտ, ոչ քրիստոնյա»:

36. «ՆԵՏՈՂԱՑ ԱԶԳԸ»

Միջնադարյան հայ պատմիչների բառապաշարում հայտնվեց **նետողաց ազգ** արտահայտությունը, որով նրանք սկսեցին բնութագրել արևելքից Հայաստան ներխուժած ժողովուրդներին և հատկապես՝ մոնղոլներին, որոնք հմուտ նետածիգներ էին: Նման բնութագրման համար ամեն հիմքեր ունեին հայերը, որովհետև նրանց նետերը ավելի կատարյալ աղեղներից էին արձակվում և թռչում էին ավելի հեռու, շնորհիվ ուղտի աղիքներից պատրաստված աղեղների լարերի: Ինչպես ասում են, մակատանարտերում դրության տեր էին մոնղոլները, բանի որ նրանց նետածիգներն անհասանելի տարածությունից կարողանում էին հարված հասցնել, մինչև հայերի ավանգարդի նետընկեց տարածության մոտենալը: Եվ ահա նվաճողներին այս առավելության համար էլ կոչեցին **նետողաց ազգ**: Ահա մի օրինակ 13-րդ դարի Յոհան Բանհասի «ժամանակագրությունից».
«Եւ ո՞վ կարէ պատմել զնեղուփնես և զտառապախան, զոր էինս մեզ յանողոմ ազգէն **նետողաց**» (Եւ ո՞վ կարող է պատմել այդ նեղություններն ու տառապանքները, որ մեզ հասան անողորմ **նետողների** ազգից): Իսկ մյուս պատմիչներն ուղղակի հավասարության նշան են դնում **մոնղոլ** և **նետարձակ** բառերի միջև. ահա բազմիցս հանդիպող նախադասություններից մեկը.
«**Մոնղոլք**, որ է ազգ **նետողաց**» (Մոնղոլները, որ նետողների ազգն է):

37. ԵԹԵ ԹԱՐԳԱՆՆԵՆԸ ՍԱՍԻՍԸ՝ ԵՐԿԿՈՂՍԱՆԻ ԿԱՍ ԵՐԿԿՈՐՅԱԿ

Ամեն մի նոր փաստ՝ Հայաստանի հին պատմությանը նվիրված, խոսում է խորեմա-ցու «Հայոց պատմության» հավաստիության մասին: Հայկի Բաբելոնից գաղթելու վար-

կածը հաստատվում է նաև Գայկական լեռնաշխարհում սեմական ծագում ունեցող տեղանուններով, որոնքից է նաև Մասիս լեռան անունը: Ինչպես գիտենք, Արարատ անունը մինչև նոր ժամանակները գրեթե չի գործածվել, և մեր Նոյի տապանն ընդունող գազաթը կոչվել է Մասիս: Այն սեմական լեզվից է գալիս՝ mašiš, և նշանակում է «երկրորդ-մանի»: Միանգամայն հարմար անուն երկգագաթ մեր հսկայի համար, որը եզակի է իր կեցվածքով ողջ աշխարհում: Աքքադերենում ունենք նաև mašū «երկվորյակներ» բառը նույն արմատից: Իսկ այլ գուգահեռներից գիտենք, որ աքք. š-mին հայերենում համապատասխանում է հայերեն u-ն, ինչպես ունենք աքք. šallur- հայ. սալլոր (նաև շլոր):

38. ԴԻՍԱՏԻ ԿԱՍ ԱՌՏԵՎԻ ԱԶԳԵՐԸ

Գրաբարից ավանդված ունենք Կաղմեա տուն կամ հունակամացված հնչմամբ՝ Կաղմոսի տուն երկրի անունը, որ մտնում էր Մեծ Գայքի կազմի մեջ: Կաղմոս տունը գտնվում էր Գայաստանի հարավում, որին սահմանակից էր Ատրեստանը: Ինչպես տեղեկանում ենք Խորենացու «Գայոց պատմությունից», Գայկի և Բելի կռվի ժամանակ Կաղմոսի տունը Գայաստանի կազմում էր, այլպես Բելի դեպի Գայաստան կատարած արշավանքի մասին առաջինը Կաղմեա տան ղեկավարը չէր իմանա և այդ մասին չէր հայտնի Գայկին, եթե իրեն չհամարեր Գայքի մաս:

Խոսքը տանք Խորենացուն. «Ապա զորածորով լինի ի վերայ նորա Տիտանեանն Բէլ ամբոխիս հետեակ զօրաց, գայ հասանէ ի հիւսիսի, յերկրս Արարաղայ, մերծ ի Տունն Կաղմեայ» (Այն ժամանակ Տիտանյան Բելը զորք է ժողովում նրա դեմ և հետևակ զորքի բազմությամբ գալիս հասնում է հյուսիս՝ Արարաղի երկիրը, Կաղմ-ի (կամ Կաղմոսի) տան մոտերը):

Որտեղի՞ց ծագեց Կաղմեայ (կամ Կաղմոսի) երկիր արտահայտությունը: Աքքադական արձանագրություններում, արամեերենում գաժմ բառը նշանակում է «ղեմի, դիմացի, առջևի», ուրեմն ի՞նչ, Կաղմեայ տուն՝ Դիմացի տո՛ւն: Այն:

Դեպի Ուրարտու տանող ճանապարհին առաջին հանդիպող երկիրն էր այս տարածքը, որն էլ հենց այդպես՝ Առջևի, Առաջին, Դիմացի անունը ստացավ: Գետազայուն այն Մեծ Գայքի՝ Գայաստանի կազմում էր և կրում էր Կաղմեայ տուն անունը, ինչպես ունենք այդ համարանությունը՝ Թորգոմա տուն, Սասնա տուն և այլն:

39. ԻՆՉԻՊՅ Է ՍՍԱՏԿՈՒՄ ՍԱՐԻՆ-Ը, ԵՎ ՈՐՏԵՂԻՅ Է ՍԱԽՐԻ ԵՐԿԻՐԸ

— Ինչպե՞ս պիտի տեսնենք նախնադարյան մարդկանց քարանձավը,— հարցրեց Արտակը ջոկատավարին:

— Իհարկե, ոչ էլ եկելորակաճությունը, այլ մարիս—ով, որով լուսավորում էին իրենց կացարանները մեր նախնիները.— պատասխանեց ջոկատավարը (թերթից):

Այո, դեռևս մեկ—երկու սերունդ է անցել այն օրից, երբ բնակարաններում վառվող ճրագի, լամպի, մարիսի փոխարեն հայտնվեց էլեկտրական լամպը: Սակայն հին սերունդը լավ է հիշում ինչպիսի զգուշությամբ էին տան մեծերը պահում—պահպանում դյուրավատ փայտի կտորները՝ մարիս—ը:

Ինչի՞ց են ստանում մարիս—ը՝ դյուրավատ փայտը, որի մասին գրաբարյան մատյանները քողել են հետաքրքիր տեղեկություններ: Որոշ մատյաններում մարիս—ը գրված է մախր ձևով և, ի հիասթափություն ընթերցողների, ասենք, որ ուղիղ ձևը հենց

սա է: Որոշ բարբառներում, ինչպես Գամշենի, Թիֆլիսի, մախր հնչումն է, և նույնիսկ Գամրիի, Ձեթունի բարբառներում էլ գտնում ենք մոխր ձևով (նրանք ա—ն արտասանում են օ—ի պես), իսկ Սվեդիայում հնչում էին միուխր: Անցյալ դարում Թիֆլիսիում հրապարակված Ա. Քիշմիշյանի «Նախագիտելիք բուսաբանության» զրբում գտնում ենք միայն մախր հնչապատկերը: Մախրի կամ մախրենի ծառը պատկանում է եղևնիների ընտանիքին, ոմանք այն համարում են picea orientalis, ոմանք էլ՝ pinus picea, պարսկերեն՝ merx, քրդերեն՝ merx, որից ստանում էին յուղոտ, ձյուրի մանա առատ խեծ ունեցող դյուրավատ փայտ: Իսկ որտեղի՞ց է ծագում այս բառը: Աքքադական արձանագրություններում խոսվում է Միջագետքից հյուսիս գտնվող մի երկրի մասին, որն անվանում են նրանք Mexri—Սեխրի կամ Տեղիոր մեխրի ծառերի (Mat GIS Mexri), ճիշտ այնպես, ինչպես Լիբանան էին կոչում Մախրների երկիր այնտեղ աճող իսկա մախրի ծառերի պատճառով (Mat GIS Lebanon):

Ենթադրվում է, որ չամ (չամ—ի ծառ) բառն էլ Ծամ—Դամասկոս տեղանունից է ծագել, որն օգտագործվում է որպես մարիս—ին համարժեք մի բառ:

40. ՄՅՈՒՄ ԱՓԻՅ ԵՍ, ՈՐԻԵՍ ԱԽՈՅԱՆ ԵՍ

«Աաղիկ ախոյան ելանեն», «ի ձեռս ախոյան բջնամոյն», «ախոյանցա...»:

Գրաբարում հակառակորդ հասկացության համար գործածում էին մի շարք բառեր, ինչպես օրինակ՝ ոսոխ, թշնամի, ախոյան, դիմակաց և այլն: Այս համարժեքներից հասկանալի են միայն հակառակորդ և դիմակաց բառերը, իսկ մյուս երեքը չեն բացատրվում հայերենով: Ընենք դրանցից ախոյան—ը: Գանդիպում է նաև ախոնան գուրկյանը: Եթե այս բառից համում ենք նրա —յան կամ —նան ածանցը, ապա մնում է ախո արմատը, որը հայերենի միջոցներով չի բացատրվում: Ի՞նչ է նշանակում ախո: Այս բառը փորձել են բացատրել բազմաթիվ լեզվաբաններ, սակայն բոլոր ստուգաբանություններն էլ մնում են շատ թեակալ:

Բառիս իմաստը հասկանալու բանալին տալիս է Միջագետքի հին հարևանների լեզուն՝ աքքադերենը, ուր գտնում ենք նույն ձևս բառը, որն ուներ axu «կողմ, ափ, թև» նշանակությունները, օրինակ՝ ahi Purattim «Եփրատի ափը, կողմը», ahi dinim «օրենքի կողմը»: Ոչ միայն կողմը, այլև հենց աքքադերենում էլ արդեն նա ստացել է «ախոյան, հակառակորդ» նշանակությունները. mul ahu «թշնամու աստղ» է թարգմանվում և ոչ «կողմի աստղ», šar mata ahitim «թշնամական, ոսոխի երկրի թագավոր»: Սա ապացուցվում է նաև մի շարք այնպիսի նախարասություններով, որոնց մեջ ahu—ն փոխարինում է bar—bar—ra «քարբարոս, օտար, վայրենի» և nakru «թշնամի» բառերին:

Ուրեմն, ախոյան նախապես նշանակել է «այն կողմի, այնպիսին, հակառակ կողմի», հետագայում՝ «հակառակորդ»: Այս պատճառով էլ ախոյան բառը համարժեք է հակառակորդին և հաճախ է նրա փոխարեն գործածվում:

41. ԻՆՉՊԵՍ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՎԵԼ ՍԻՊԵ ԵՏԵՎԸ ՀՅՈՒՄԻՍՆ Է (ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՎԵԼ, ԲԱՅՑ ԻՆՉՊԵՍ)

Եթե հեշտ է թվում այս հարցը մոտիկ տարածությունների իմաստով, ինչպես, ասենք՝ կողմ կող կամ կողք բառից, դեմ, դիմաց՝ դեմ կամ դեմք բառից, ետև՝ ետ (կամ յետև՝ յետ) բառից և այլն, ապա ինչպե՞ս պիտի անվաներ մարդը աշխարհագրական լայնություններից հյուսիսն ու հարավը և այլն: -

Լեզվաբանների համար մինչև հիմա էլ պարզ չէ, թե ինչպես են առաջացել **հյուսիս** ու **հարավ** բառերը հայերենում:

Հյուսիս հասկացության իմաստով միջնադարի հայ մտածող Ամանիա Շիրակացին օգտագործում է **ապախտար** պարսկերեն բառը, որը կազմված է **apak** «ետև» և **tara** «կողմ» բառերից, որով ստացվում է «ետևի կողմ»: Ներկայումս պարսիկներն ասում են **baxtar**: Բայց մի՞թե տրամաբանական է այսպիսի մեկնաբանությունը: Բնականաբար, մտան անվանման համար ինչ-որ հիմքեր պիտի լինեին: Սիս այստեղ մեզ օգնության է հասնում պատմությունը: Չէ՞ որ պարսիկները պաշտում էին **Միհրին արևին**, որի համար աղոթելիս կանգնում էին դեմքերը դեպի հարավ: Այս իսկ պատճառով էլ **հյուսիսը** լինում էր «Յետևի կողմ»:

Դարավը կարող էր նաև աջ կողմում հայտնվել, ինչպես որ արաբերենում **եմեն** երկիրն են անվանում: Այս երկրի անունը ծագում է **yamin** «աջ» հասկացությունից, քանի որ աղոթելիս դեպի **արևելք** նայող արաբի համար **աջ** կողմում էր մնում **հարավը**, այսինքն **եմեն**–ը: Իմիջիայոցը, «երզուն» հասկացությունն էլ **եմին** է կոչվում, քանի որ երզվելիս արաբները բարձրացնում էին իրենց **աջ** ձեռքը:

Հայոց լեզվում «հարավ» իմաստը սկսեցին արտահայտել **կեսօրվա կողմ** ձևով, որին գրաբարում համապատասխանում էր **միջօրեայ**–ը: Այսպես՝ Մ. Խորենացին գրում է. «**Միջօրեայ կողմանէ**», որով հասկանում ենք **հարավը**, քանի որ **միջօրեին** **կեսօրին**, արևը լինում է հարավում:

42. «ԳԼԽԻ ՎԵՐԵՎԻ ՃԱՍՓԱ» ԿԱՍ ԶԵՆԻՑ

«Արևը հասել է զենիթին», «զենիթային հրանոթ» և նման այլ արտահայտություններն այսօր շատ սովորական են մեր առօրյա խոսակցություններում: Սակայն բավական է մի պահ մտածենք, թե ինչու պիտի հրանոթը «զենիթային» կոչվի (կամ մարտկոցը), դեպի վեր կրակող հրանոթի մարտիկները՝ «զենիթայինները»: Ստորումները մեզ կստիպեն որոնումներ կատարել բառարաններում, լեզուներից նմուշներ գրքերում՝ հարցի պատասխանը գտնելու նպատակով: Պատասխանը տալիս է մեզ արաբերենը: Արաբերենում **samt** (ar ras) «գլխի վերևի կողմ կամ ծածկված» էր նշանակում, որը հին ֆրանսերենում դարձավ **ceint** կամ **zenith**, որից էլ նվազական մյուս լեզուներին և ռուսերենին անցավ: Ինչպես ռուսերենում, այնպես էլ հայերենում **զենիթ** նշանակում է «գագաթնակետ», հետևաբար **զենիթային գնդացի** կամ **հրանոթ** փոխաբերաբար կոչվում էին «դեպի երկինք կրակող հրանոթները», որտեղից էլ **զենիթայիններ**: «դեպի երկինք կրակողներ» կամ «դեպի երկինք կրակող հրանոթայիններ» արտահայտությունները: Եւ իր փառքի **զենիթին էր հասել**՝ արտահայտությունը նշանակում էր՝ «նա իր փառքի գագաթնակետին էր հասել» և ոչ թե «գլխի վերևի ճանապարհին»: Եվ այսպես, արաբերենի **samte**–ն, **զենիթ** դարձած, մտավ հայերենի բառապաշարի մեջ:

Որպեսզի պակասավոր չլինի մեր գրույցը արաբերեն **samt**–ի մասին, հիշեցնենք, որ արդի խոսակցական լեզվում և բազմաթիվ բարբառներում գործածվում է անմիջապես արաբերենից կամ պարսկերենի և թուրքերենի միջնորոշյալ մի քանի առնված **samt**–**սամթ**՝ «կողմ, դիրք, հարմարավետություն» բառը: Օրինակ՝ «Չարկ, սամթով ես գարկում, սամթով տղա ես», կամ «**սամթ** ու հիզան չկա», «հենց սամթին է եղավ» և այլն:

43. ՍՈՒՂՈՎԱՆ ԵՎԵԿ ԲԵՍԱՐԱԲԻԱ, ԻՆՉ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՎ...

Իհարկե, իրավունքը ոչ մի գործ չունի այստեղ, ում ինչպես հարմար է թվում, այնպես էլ անվանում է որևէ երկիր կամ այնտեղ բնակվողներին և վերջ: Այսպես, Ռուսիայում գետերից մեկը կոչում էին **Մուղոլվա**, որի շրջակայքում ապրողներին էլ կոչեցին մուղոլվացիներ, իսկ աստիճանաբար նրանց տարածքն էլ՝ **Մուղոլվա**, **Մուղափյա**: Միջին դարերում, երբ թուրքերի տիրապետության տակ անցավ այս երկիրը, ունանք անվանեցին այն **Կարա Բոզլան**: Ավելի շատ նրան «կապավ» մեկ այլ տիրապալի անուն, որը Կալախիայի իշխանն էր. և նրան ճանաչում էին **Բասար Արա** անունով: Եվ այստեղից էլ՝ **Բեսարաբիա** անվանումը, որը ոչ մի կապ չունի այնտեղ բնակվող ժողովրդի կամ ազգային պատկանելության և լեզվի հետ:

44. ՍՍՐԱ ԵՐԿԻՐԸ ԻՆՉՈՒ՞՞՞ ՊԻՏԻ ԵԳԻՊՏՈՍՈՒՄ ԼԻՆԵՐ

Հայկական ժողովրդական եպոսում՝ «Սասնա ծռերում», հիշատակվում են **Մարա** երկիր, **Մարա** հող և **Մարա Մելիք**: Գիտնականներից զբաղեցրել է այն մտքը, թե ինչու հայոց թշնամին եպոսում որևէ մտիկ երկիր չէ, այլ հեռավոր **Եգիպտոս**: Եթե եպոսը արաբական արշավանքների ազդեցության տակ է հորինվել, ապա ի՞նչ գործ ունի այստեղ **Եգիպտոսը**, որին թուրքերը կամ մյուս հարևան ժողովուրդները **Մարա** են անվանում: Բոլոր հիմքերը կան ենթադրելու, որ **Մարա** երկիրը ոչ թե Եգիպտոսն է, այլ մեկ ուրիշը, և այն էլ պետք է, որ Հայաստանին մոտիկ ինչ-որ երկիր լինի: Եվ ապա եպոսի անձնանուններից շատերը (Մենեբեթիմ, Սանասար, Ծովինար, Բաղդասար և այլն) ավելի վաղ մերձեցումների արդյունք են ենթադրում, հավանաբար, աքքադական շրջանից: Մեզ թվում է, եպոսի **Մարա** երկրի անունը նույնպես աքքադական շրջանից եկող մի տեղանուն է և կապ չունի Եգիպտոսի հետ:

Աքքադական արժանագրություններում ունենք **Misri** (Միծիր) երկրանունը, որը նշանակում է «սահման»: Հայ ժողովուրդը երբեք թշնամաբար տրամարկված չի եղել երևել Եգիպտացիների նկատմամբ, և, հետևաբար, **Մարա** երկիրը պիտի որոնեն այստեղ՝ Հայկական լեռնաշխարհի հարևանությամբ, որը կարող էր իսկապես լինել «սահմանային» և մեկ երկիր՝ Միծրա–Մարա անվամբ: Խոր հնավանդություն է թուրքում մեր եպոսից, որ պիտի լիներ աքքադական շրջանից եկող, երբ մեր լեռնաշխարհի ժողովուրդները անկախության համար անզիջում պայքար էին մղում հարևան նվաճողների դեմ:

45. ՈՐՏԵ՞՞՞՞ Ե ԳԵՂԵՆԸ, ԵՎ ՈՐՏԵ՞՞՞ ՏՃԱՆԴԱՍԸ

Աստվածաշնչի միջոցով աշխարհի շատ ժողովուրդների բառապաշարում հայտնվել է երբայական **գեեն** կամ **գեհեն** բառը: Հայերը գործածում են «**գեհենի** բաժին դառնաս», «**գեհենական** հրի բաժին դառնաս», «**գեհենի** անշեջ հուրը քեզ», «**գեհենի** դատաստան», «**գեհենական** տանջանքներ կրեցիք», «**գեհենի** անշեջ հնոց», «**գեհենի** կամ **գեհենական** դժոխք» արտահայտությունները: Որտե՞ղ էր գտնվում այդ **գեհենը**: **Գեհենը** երուսաղեմի պատերի կամ մի ձոր էր, որ երբայերենում հիշում էր **կեեննում**, այսինքն՝ «**Եեննոմի** անդունդ, վիհ»: Նախապես այս ձորը գրոսայգի էր, ուր **Մողոք** աստծո պատվին կառուցված տաճարն էր գտնվում: Այս տաճարում իս-

ոայելացիները իրենց որդիներին ողջակեզ անելու օրենք սահմանեցին: Ահա ողջակեզնան համար անշեջ հուրն այստեղ վառվում էր անդադար: Յովսիա բազավորը կործանեց այդ տաճարը, որպեսզի տեղը սրբավայրի վերածվի, նա հրամայեց քաղաքի աղտոտությունները լցնել այդտեղ: Դրանից հետո գեհ հիմնո՞ղ կամ գեհնե՞ղ դարձավ ավելի շուտ գարշանքի, զզվանքի կամ աննկարագրելի տառապանքների խորհրդանիշ: Ահա այստեղից էլ **գեհեհնակա՞ր**՝ «անտանելի, դժոխային», իսկ **գեհեհն՝ «դժոխք»** փոխաբերական արտահայտությունները:

Յրանսերնուն **գեհեհն-ից** նույնիսկ առաջացել է **գեհներ՝ «նեղություն»** բառը: Երկրորդ անգամ այս նույն բառը հայերենը փոխ է առել արդեն արաբական և բուրքական նվաճումների ժամանակ՝ որպես մի նոր բառ՝ **ջեհեհնեմ, ջեհեհեմ, ջհաննամ, ջհանդամ** ձևերով, որը գիտակցվում էր որպես «դժոխք» կամ «կորստյան, անհետ լինելու, ոչնչանալու վայր»: Չայերենն է ստեղծել **ջհանդանել, ջհանդամը** գնալ բայական ձևերը: Օրինակ՝ «**ջհանդամեց** գնաց, մեկ էլ նրա երեսը չտեսանք», «**ջհանդամիր**, չքվիր աչքիս առաջից» և այլն:

Ջհանդամ ձևը առաջացել է արաբերենում, քանի որ արաբերենում **գ**-երը հնչում են **ջ**, ինչպես, օրինակ՝ գազար-ի փոխարեն՝ **ջազար**, ուստի և **գեհիմնո՞մ**-ը դարձավ մեր բարբառներում **ջեհեհեմ** կամ **ջհանդամ**:

46. ԸԱՂԱԸԱՅԻ ԵՍ, ԵՆԱՆԱԿՈՒՄ Է՝ «ՍԱՐԱԳԻՑ» ԵՍ ԿԱՍ «ԿԵՐԻ ՊԱՆՏԵՍԻՑ»

Եթե այսօր որևէ մեկը հարցնի, թե ինչ է նշանակում **քաղաք**, ապա պատասխանը կարող է միայն ծիծաղը լինել:

— Ինչպե՞ս թե, քաղաքը մեծ բնակավայր է, որտեղ շատ-շատ մարդիկ են ապրում, գործարաններում են աշխատում, տրամվայներով, տրոլեյբուսներով, ավտոբուսներով են երթնելու և այլն:

Պատասխանից անբավարար՝ ո՞նճաք կշարունակեն որոնումները, իսկ մտորումները կհանգեցնեն հետևյալ հարցին. «Քայս և այնպես, ո՞վ առաջինը մտածեց այդպես կոչել **քաղաքը**: Բայց միայն **քաղաք**... չէ՞» որ հայերն օգտագործել են **քաղաք** իմաստով մաս կերտ-ը (օրինակ՝ Տիգրանակերտ, Մանավազակերտ), շատ-ը (Օրինակ՝ Արտաշատ, Աշտիշատ), ապատ-ը (օր.: Վաղարշապատ, Ղազարապատ), շեն-ը (օրինակ՝ Շակաշեն, Չայկաշեն, Վերնաշեն) և այլն: Սակայն սրանցից և ոչ մեկը անկախաբար **քաղաք** իմաստով չի գործածվել, այլ միայն՝ բարոյություններում:

Մասնագետները կարծում են, որ հայերենի **քաղաք**-ը, որից և վրացերենի **քալաքի**-ն (օր.: **Ախալքալաքի՝ «նոր քաղաք»**), ծագում է քրեթալերենի **kalak**՝ «կամաչ զանգվածի պահեստարան, մարագ, ցանկապատած տեղ» բառից:

— Այ թե՛ք բան: Դե արի ու հավատա, որ եթե թե՛ք գովում են **քաղաքավարի** քս, ստացվում է՝

«մարագավարի» կամ «սիլոսի պահեստում մեծացածի պես քս»: Անհեթերթություն չի ստացվում:

Սակայն: Ավելի անհեթեթ է **քաղաքականություն** բառը, որը հունարեն **պոլիտիկա**՝ «քաղաքային, քաղաքական» բառի թարգմանությունն է և ընկալվում է «դիվանագիտություն» հասկացությամբ և ոչ **քաղաքային** հատուկ վարվեցողության նշանակությամբ: Այստեղից էլ՝ **քաղաքագետը՝ ոչ թե քաղաքի** գիտակ անձը, այլ դիվանագետն ու պետական հարաբերություններին իրազեկ անձը, դրանց մեջ ճիշտ մանրակր ու նպաստավոր հանգամանքներից օգտվել կարողացող պետական գործիչը:

Իսկ **քաղաքական** հանցագործը, դա ոչ թե քաղաքի դեմ գործող անձն է, այլ տիրող կարգերի զաղաքարխտության դեմ գնացող, այլ հանդուճակների տեր անձը: Իսկ ինչո՞ւ ոչ **պետական**, այլ **քաղաքական** հանցագործ: Որովհետև Չին Գունաստանում յուրաքանչյուր **պոլիս** (այսինքն՝ **քաղաք**) մի պետություն էր, ուստի **քաղաքին** դեմ գնալն էլ հավասարազոր էր **պետությանը** դեմ գնալուն:

Չեցն գրաբարում **քաղաք**-ը դեռևս այսօրվա **քաղաք** հասկացությամբ չի օգտագործվել, այլ **պատմեչ, ամրություն, պարսպավոր, պարսպած բնակավայր**: Օրինակ բերեց եղիշ պատմիչից մի հատված, ուր պատմվում է պարսից զորավարի Չայաստան ներխուժելու և այնտեղ բանակ դնելու մասին, որը պաշտպանելու համար կառուցվում է **քաղաք**. «Եւ անդէն ի գաւառն գտեղի առեալ նորա, բանակ բողոքեր, փոս հատաներ, պատմեչ կանգներ, շերտաւոր փակէր, ամրացուցաներ իբրև **գբաղաք** ամենայն պատրաստութեամբ» (5, ԼԳ): Ահա թարգմանությունը. «Այնտեղ՝ գավառում, կանգ առնելով բանակ է դնում, փոս փորում, պատմեչ շինում, ցցապատերով փակում և ամեն պատրաստությամբ ամրացնում է ինչպես **քաղաք**»: Փավստոսի «Բիւզանդարան պատմութիւն»-ում նույնպես գտնում ենք **քաղաք**-ին տրվող նման բացատրություններ. «Խորհէր ևս (Մուշեղ) ընդ իշխանս Յունաց և նոքօք ընդ կայսերն, թե պարտ է նոցա **քաղաք** մի շինել յերկիրն Չայոց, ի մի մի գաւառսն, որ մին մի **քաղաքս**, որ երկուս երկուս ամուր պարսպաւորս զօրանիտս հաստատել ընդ ամենայն երկիրն Չայոց» (5, ԼԳ): Թարգմանությունը. «Եւսև (Մուշեղ) էր խորհում հունական իշխանների հետ և նրանք էլ կայսեր հետ, թե պետք է իրենք Չայաստանում մի **քաղաք** շինեն. յուրաքանչյուր գավառում մեկական **քաղաքներ**, երկուական ամուր պարսպավորներ գործի նստավայր հաստատել ողջ Չայոց երկրում»:

Ինչպես տեսանք, **քաղաք**-ը գրաբարում ուներ «ամրացված, պարսպված բնակավայր» նշանակությունը, մինչդեռ քրեթալերենում «մարագ, պահեստ»:

Նման իմաստային զարգացում են ունեցել նաև այլ լեզուների «քաղաք» հասկացությունները: Ռուսերենի **город** բառը ծագում է հին **град** ձևից, իսկ նույն արմատից էլ ունենք «չրջափակել, արգելափակել» բայը, ինչպես նաև **преграда**՝ «արգելք, խոչընդոտ» և վերջապես **орогод**՝ «բանջարանոց» բառերը:

47. Ո՞Վ Է ԾԻՆԱԿԱՆՆԸ. ԾԵՆ, ԾԵՆՔ, ԾԻՆԵԼ

Երբ ընթերցում ենք մեր պատմահոր «Չայոց պատմությունը», հանդիպում ենք հետևյալ տողերին. «Քաղաքաց, շինից, դաստակերտաց» (Բ,7): Իսկ Բուզանդի մոտ. «Թողոր գբաղաքն, և եկեալ բնակէր ի միում շինաց»:

Այս նախադասությունները հուշում են մեզ, որ հինգերորդ դարում շին բառն ուներ «գյուղ, ավան, բնակավայր» նշանակությունը, այս իմաստը հաստատվում է նաև շի-

նական «գյուղացի, գեղջուկ» բառը, որ կազմված է շեն–ից: Սակայն նույն գրաբարում արդեն մենք հանդիպում ենք շեն–ի ուրիշ իմաստային զարգացումների և, որպիսիք են՝ «Մինչդեռ շեն էր երուսաղէն» (Չաք. է, 7), «Ջշէն երկիրն ամենայն թափուր և աներակ թողոյր», «Ղեռ շեն են եկեղեցիք», այս նախադասություններում շեն–ն ունի «բարեկարգ, կենդանությանը լի, մարդաբնակ, բարգավաճ, կանգուն» նշանակությունները:

Այսօր էլ ամօրյայում ասում ենք՝ «շեն մնացեք», «շեն մարդիկ են», Վ. Փափազյանը սիրում էր ամեն պատեհ առիթով օգտագործել շենջող–ը:

Շեն–ից այսօր ածանցված ունենք շինություն և շենք՝ «կառույց», շինարարություն, շինարար, շինվածք և այլ բարդված ձևերը:

Յնաբար էր, որ այս շեն–ը լինի սկյութներից հայերին անցած բառերից մեկը, ինչպես տեղեկանում ենք Ստրաբոնի թողած տեղեկություններից: Նա պատմում է, թե ինչպես սակեբը (սկյութների հետ Անդրկովկասում հաստատված ցեղախմբերից մեկը) Յայաստանում տիրացան ամենաբարեբեր հողերից մեկին Քուռ–Արաքսի գետամիջում և այն անվանեցին Սակասեն (սա, իհարկե, հունական տառադարձությանը է գրված, քանի որ հունարենում բացակայում է շ հնչյունը): Մինչդեռ նույնը հայկական աղբյուրներում՝ «Աշխարհացույցում», ունենք շակաշեն տառադարձությանը: Դյուրջմանը և մյուս մասնագետները գտնում են, որ շեն–ը իրանական *šyana* բառից է ծագում: Բայց մի՞թե միայն շեն–ը: Սկյութա–սակական լեզուներից հայերենին բազմաթիվ այլ բառեր են անցել, որոնցից էլ՝ նաև կոթ–ը, որի մասին կխոսենք հաջորդ գրույցում:

48. ԿՈՌ-ԵՐԻ ԱՌԵՂԾԿԱԾԸ

Երկար ժամանակ հայագիտության մեջ առեղծվածային էր մնում Սյունիքում տարածված կոթ բաղադրիչով տեղանունների ստուգաբանությունը: Ինչպես հայտնի է, Սյունիքում ունենք Անգեղակոթ, Բռնակոթ, Կոթեր, Կոթերք, Կոթավանք, Կոթի և Կոթ տեղանունները, որոնք Յայաստանի մյուս տարածքներում չեն հանդիպում: Եղել են կոթ բառի ստուգաբանության փորձեր, որոնք սակայն հետո են եղել իրենց համոզիչ հիմնավորումներից: Ինչպես մենք հիշատակեցինք շեն բառի ստուգաբանության գրույցում, կոթ բառն էլ կապ ունի սկյութա–սակական ցեղախմբերի Յայաստանում հաստատվելու փաստի հետ: Ինչպես հունական պատմիչներն են վկայություններ թողել, Բակտրիայից այդ ցեղերը Յայաստան են եկել, և մի մասը հիմնավորվել է Յայաստանում՝ ձուլվելով հայ ժողովրդի հետ: Բնակամարար, նրանք իրենց «հետքերը» պետք է թողնեին ամենաշատը տեղանուններում: Այդպես էլ կա: Կոթ բառի զուգահեռներ ենք գտնում պահպանված հեռավոր Բակտրիայում և Չնդկաստանի հյուսիսում, որտեղ նույնպես կոթ ձևով առկա է այն բազմաթիվ տեղանուններում: Կոթ իրանական լեզուներից փուշտուում, աֆղաներենում նշանակում է «գյուղակ, շեն, ավան, ամրոց»: Բազմաթիվ տեղանունների բաղադրիչ է kot–ը, ինչպես Puštunkot, Kalurkot, Tarinkot, Buronkot: Չուղայցի վաճառականներից Գ. Տեր–Պալթյանը այդ բառը գիտեր քոթ ձևով, որ թողել է Չիչա–սակաբարձում: «Սապոնս ծախսեցի ինկլիզի Քոթում» (տջ 288): Իսկ հնդկերենում կոթ նշանակում է «բերդ, ամրացված կետ, պահեստարան, առևտրական կենտրոն»: Այս նշանակությունները հետագայում բառի կրած իմաստային զարգացման արդյունք են:

49. «ԲՈՒՈՐԻ ԻՏԵՎԱՆԸ» ԿԱՍ ԻՆՉՊԵՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԳԱՐՉԱԿ ՀՅՈՒՐԱՆՈՑ

Յինգերորդ դարից սկսած՝ մեր մատենագրության մեջ գործածվում է պանդոկ բառը՝ «իջևան, անցորդների օթևան» նշանակությամբ: Օրինակ՝ «Եղեալ զնա ի վերայ գրաստու իւրոյ ան զնա ի պանդոկի մի» (Իր գրաստի վրա նրան դրած բերեց նա մի պանդոկի մեջ):

Այս բառը իր զուգահեռն ունի նաև արաբերենում funduk (ֆունդուկ) հնչմամբ, որից հայերը փոխ են առել երկրորդ անգամ փնդուկ ձևով, իհարկե 12–րդ դարից առաջ, քանի որ ֆնդուկ–ի փոխարեն ունենք առանց ֆ–ի փնդուկ ձևը: Իսկ ո՞վ է ումից վերցրել այս բառը, հայերն արաբների՞ց, թե՞ ընդհակառակը: Ոչ այս, ոչ այն: Երկուսի համար էլ փոխառում այն լեզու է, որով բացատրվում է բառը: Այն հունարենից է գալիս, ուր πανδοκειον նշանակում է «ամենաընկալ» կամ «ամենի ընդունաբան» pan «բոլոր, համա–» և dekomai «ընդունել» բառերից, ինչպես ունենք դարձյալ հունարենից pantheon՝ «բոլոր, ամբողջ աստվածների» pan՝ «պան» և teon՝ «աստված» բառերից, որ հայերեն բարգձմանվում են դիցակաճառ, ամենադից: Դենց պանդոկ բառն էլ հունարենում նախապես «եկեղեցի» է նշանակել: Օրինակ՝ «Տարաւ ետ զնա ի պանդոկի մի. պանդոկին եկեղեցի բարձմանի» (Տարավ նրան մի պանդոկի մեջ դրեք. պանդոկի եկեղեցի է բարձմանվում): Չէ՞ որ տաճարն էլ բոլորին ընդունող Աստծո տուն էր:

Ներկայումս պանդոկ բառը, նրա հետ էլ պանդոկապետ, պանդոկապան և նման ձևերը կապվել շատ գործածվում են արևմտահայերենում, իսկ արևելահայերենում հիմնականում հյուրանոց–ը, որ ռուսերենի гостиница (սա էլ գերմաներենի Gast՝ «հյուր» բառից է ծագում) բառի բարձրանությունը է ստեղծված:

50. ՊԱԼԱՏԸ ՀՈՍՍԻՑ ՄԻՆՉԵՎ Ո՞ՐԻ Է ՀԱՍԵԼ

Չավանաբար այսօր աշխարհում չկա մի լեզու, որը չօգտագործի պալատ բառը: Ուուսական ցարեն ունեին Ամառային ու Չմեային պալատները: Անգլիայում գյուրքյուն ունի Դամայքների պալատ, Լորդերի պալատ: Ֆրանսիական թագավորների Լուվրի պալատը վեր է ածվել բանձարանի: Թագավորները, առանց բացառության, բնակվում էին շքեղ պալատներում: Պալատ բառը գերազանցապես գործածվել է «ապարանք, արքունիք թագավորանիստ և շքեղ կառույց» նշանակությամբ: Մեր օրերում և, երբ ցանկանում են ընդօգնել որևէ մեկի ունեցած շքեղ տունը, ասում են. «Տուն հո չէ, պալատներ է սարքել»: Բայց և այնպես շարունակում ենք անվանել Գրապալատ կամ Գրքերի պալատ, Չափ ու կշիռ պալատ, Չինասալատ, Շախմատային պալատ, Պիոներական պալատ (կամ Պիոներների պալատ), երիտասարդական պալատ (և նման այլ արտահայտություններով) կոչել այն շենքը, որը հատկացված է որևէ կարևոր նպատակի: Մինչդեռ պալատ բառը ծագում է Դոմի Palation բլուրի անունից, մի թաղամասի անունից, որտեղ շքեղ առանձնատներ էին պատրաստել հռոմեական կայսրերը՝ Կեսարը, Ներոնը, Օկտավիանոսը, Տիբերիոսը և այլք: Եթե եվսեբիոս Կեսարացին գրում է, որ «Սպանա կայսրն ի Պալատում», ապա ոչ թե նկատի ունի նրա ապարանքը, այլև այն վայրը, որը կոչվում էր Պալատ կամ Պալատան: Այս բլրի վրա մեկը մյուսից շքեղ և ճաշակով հռոմեական կայսրերը կառուցել էին տվել իրենց ապարանքները, որի պատճառով ժողովուրդը Պալատին—յան կամ Պալատի առանձնատներ ասելիս պատկերացնում էր միայն և միայն շքեղ

կառույցներ, ապարանքներ և արքունիք: Ուստի պալատ հասկացության վերածվեցին հետագայում նաև Պալատինյան բլուրից շատ հեռու կամ որևէ տեղում կառուցված արքունիքները, ապարանքները, ոչ հասարակ, շքեղ շենքերը:

51. ՍԱ ՓՈՂՈՅ Ե ԵՎ ՈՉ ՇՈՒԿԱ...

Սեկ անգամ ականջալուր եղա փողոցում թաղային միլիցիոների դիտողությանը, որը, զայրանալով լավաչ վաճառող մի կնոջ վրա, ասաց.

— Այստեղ շուկա չէ, սա փողոց է, հասկացիր, լավաչը փողոցում չեն վաճառում, այլ շուկայում, տար շուկա:

Ես ժպտացի և դեպի վայրից հեռացա խորհրդածելով, թե ինչպես են դարերը փոխում բառերի իմաստները կամ ավելի ճիշտ՝ կյանքը: Եթե ասորերեն իմանար (կամ արամեերեն) միլիցիոները, ապա կհասկանար, որ ինքն իրեն փաստորեն հակասում է, երբ փողոցից շուկա է հրավիրում լավաչ վաճառողին: Չէ՞ որ ինքը փաստորեն ասում է փողոցը փողոց չէ, որովհետև արամեերենում *šuka*, աքքադերենում *suqa*, արաբերենում *suk* նշանակում է հենց «փողոց»: Այսինքն՝ նա առաջարկում էր լավաչը փողոցից դարձյալ փողոց տանել: Գետագայում, աստիճանաբար իր նախկին նշանակությունից հեռանալով, շուկան ձեռք բերեց «վաճառահրապարակ, ամուծախի վայր» նշանակությունները: Նախապես առևտուրը կատարվում էր հենց փողոցներում կամ լայն փողոցում, որն էլ հենց հրապարակի դեր էր կատարում: Եվ այսպես, աստիճանաբար մտացության մատուցեց բառիս բուն նշանակությունը: Գենց գոաբարում հանդիպում ենք շուկա բառի գործածությանը ոչ փողոց նշանակությամբ կամ փողոցի հետ կողք կողքի: Օրինակ՝ Ուտայեցից գրում է. «Սա սպանալի Շուկայ փողոցին Անտիոբայ» (Սա սպանվեց Անտիոբի Շուկա փողոցում, այսինքն վաճառատների փողոցում):

52. ԵԹԵ ԿՐՊԱԿ Է, ՊԻՏԻ «ԼԱՎ ԶԵՎԱՎՈՐՎԱԾ» ԼԻՆԻ

Պահլավերենի *kerp*՝ «մարմին, ձև, կերպ» բառը հայերենում օգտագործվել է մի քանի նշանակություններով: Օրինակ՝ «Մի կերպ ազատվեցի շատախոսից» (մի հնարով, մի ձևով): Թունանյանի «Թագավորն ու չարչին» ստեղծագործության մեջ կարդում ենք.

Չարչու կերպ մտած, ինչպես վիշապ օձ,
Անցնում էր ինքը՝ Շահ Աբաս արքան:

Այստեղ՝ «տարագ, կերպարանք»: Գրաբարում **ծառայի կերպ, կանացի կերպ, կերպիվ վիշապ, բարեշուք կերպից, կերպ մարդոյ** և նման ձևերում դարձյալ «ձև, տեսք, կերպարանք» իմաստներն են տիրում:

Ունենք նաև **կերպարանք**՝ «դեմք, արտաքին տեսք, նկարագիր, պատկեր» նշանակություններով, գրաբարից **կերպս կերպս**՝ «զանազան, այլնայլ ձևերով, տեսքով» կամ **կերպարանել**՝ «ձևավորել, տեսք տալ, հարդարել» և այլն: Այս բոլորն անհրաժեշտ է իմանալ, որպեսզի խնդրո առարկա բառն էլ հասկանանք: Չէ՞ որ հայերենում մենք ունենք մի բառ՝ **կրպակ**՝ «խանութ, փողոցի խանութ» նշանակությամբ, որը արյունակից է կերպ-ի հետ:

Ոչ, թյուրիմացություն չկա, և ազգակցությունն իսկապես երկուսի միջև առկա է: Բանն այն է, որ այս կրպակ բառը հայերենը դարձյալ պահլավերենից է փոխ առել,

իսկ հայտնի է, որ պահլավերենի *kurba* կամ *kuiba* ձևերն էլ ծագում են իրանական *kurba*՝ «ձևավորված, կերպավորված, տեսքի բերված» բառից: Այսինքն՝ հայերենի **կրպակ** (կամ և **կուրպակ, կողպակ** գրչությունները, որոնք էլ հավանաբար ծագում են *kuiba* տարբերակից) բառի հիմքն է կազմում **կերպ, կրպ** արմատը: Իսկ ինչո՞ւ խանութը հանկարծ կոչվեց **կրպ-ակ**: Որովհետև վաճառողները գեղեցիկ դասավորում և տեսքի էին բերում վաճառատեղին հաճախորդներից գրավիչ դարձնելու համար: Այստեղից էլ գեղեցիկներն ասիականում *ku-kerpta*՝ «լավ ձևավորված» բառը, ինչպես նաև ասոսկրիտի *kerp*՝ «կերպարանք, գեղեցկություն», իսկ լատիներենում՝ *corpus*՝ «մարմին» զուգահեռները:

Գետաքերությունից գերծ չէ բերել այստեղ միջնադարյան լեզվաբաններից Գ. Տաբևադու «ստուգաբանության» փորձը: Նա կարծում էր՝ **կուրպակը** (կրպակի տարբերակն է) առաջացել է **գող** և **բակ** բառերից, որովհետև վաճառողը «գող» է և «գրկող», «վաճառ այն կոչի բնակությունն նոցա կողբակ»: Իհարկե, այստեղ մենք գործ ունենք այսպես ասած ժողովրդական կեղծ ստուգաբանության հետ, ուր հաշվի չեն առնված հնչյունական օրենքները և պատմական իրողությունը:

53. ԱՆԱՏՈՍԻՎ ԵՎ... ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՍ ԼԵԶՈՒ ՍԱՐԱՆԻ ՍԱՍԵՐԻՑ

ՀԱՐՎԻՐ ԿՂՊԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ ԴԱՐՉՎԱԾ(Ք)ՆԵՐ

Նոր բառերի կերտման զանազան միջոցներ գիտեն աշխարհի լեզուները: Բառակերտման ասպարեզում մեծ դեր ունեն մարմնի մասերը: Մարմնի մասերի անունները որևէ բայի հարադրությամբ ստեղծում են նոր իմաստներ: Նման կապակցություններից առաջանում են դարձված(ք)ներ, որոնք կորցրել են շարահյուսական նշանակությունը և ձեռք են բերել իմաստային ամբողջական միավորի արժեք: Մարմնի մասերից հատկապես նոր իմաստներ կերտողների դերում հանդես են գալիս **ճակատը, գլուխը, սիրտը, ձեռքը (ձեռք), ոտը (ոտը), աչքը, բերանը, լեզուն, քիթը, ականջը, կողը, երեսը, քիկունքը, մատը** և այլն: Դայերենն այս կարգի հարադիրներով կերտված բառերի մեծ պաշար ունի: Որոշ դեպքում այս հարադիրները, կորցնելով իրենց անկախությունը, միածուլվել են կազմելով կցական բարդություններ: Միայն **գլուխ** բառով կազմված հարադիրների և բարդությունների թիվը անցնում է 300-ից: Դե, ինքնորդ դատեցեք, եթե մեկ մարմնի մասից կազմված բառերի թիվը անցնում է 300-ից, ապա որքա՞ն նոր բառեր են կազմվում մարմնի բոլոր մասերի անուններից միասին վերցրած: Ստորև կերբենք ամենատարածված և ամենագործածական արտահայտություններից օրինակներ:

54. ԳՆՈՒՄ

Գլուխ բառի օգնությամբ կազմվել են հետևյալ արտահայտությունները.

- Գլուխ բերել – ավարտել, վերացնել, կատարել:
- Գլուխ տանել – ծանոթացնել:
- Գլուխ տալ – հարգանք մատուցել, բարևել, ողջունել:
- Գլուխ գովել – պարծենալ:
- Գլուխ եղել – հավատացնել, խաբել, միամտացնել, մոլորեցնել:
- Գլուխ դնել – մի բանի հետամուտ լինել, նվիրվել, գրավել:

Գլուխ հանել – հասկանալ, պարտել, հասնել վերջին, ավարտին:
Գլուխ ցավեցնել – ծանծրույթ պատճառել:
Գլուխ ծծել – լալ, ողբալ, զղջալ:
Գլուխ ծռել – աղաչել, խոնարհվել մեկի առաջ, խնդրել:
Գլուխ բռնել – չաշխատել, ձևացնել:
Գլուխ պահել – 1. մի կերպ ապրել, գոյությունը պահել, 2. աշխատանքում թերա-
 նալ, ձևացնել լուրջ աշխատող:
Գլուխ կախել – ամաչել:
Գլուխ ուտել – մահվան պատճառ դառնալ, մեկին մահվան հասցնել կամ
 սպանել:
Գլուխ կտրել – 1. շատ մտածել, տանջվել որևէ հարցի լուծման համար, առեղծ-
 վածի բացահայտման համար չարչարվել, 2. մեկի գլուխը քարոյել:
Գլուխը կորցնել – շփոթվել, անելանելի վիճակի մեջ ընկնել:
Գլուխը կապել – 1. հիմարացնել մեկին, 2. ամուսնացնել, 3. որևէ շորով գլուխը
 կապել և այլն:

55. «ՁԵՌՔ» ԲԱՌԻ ՕԳՆՈՒԹՅԱՄԲ...

Ձեռքը լեզվի հետ զուգակցված մեր մտքերն է արտահայտում: Երբեմն օտար-
 քերի կամ այլախոսների հետ բացատրվելու ամենահիմնական, անփոխարինելի
 միջոցը **ձեռքն** է: Ասկայն այդ մասին չէ, որ կուզեցայինք հիշեցնել: Չին սերնդի
 մարդկանց մոտ մինչև հիմա էլ գործածական է «մի ձեռք չոր եմ առել» կամ «մի
 ձեռք տեղաշոր գցեցի, մի ձեռք էլ առանք»: Նման արտահայտություններում
ձեռքը իր ուղղակի նշանակությամբ չի գործածվում, այլ փոխաբերական՝ «կոմպ-
 լեկտ, սպասք, համալիր» իմաստներով: **Ձեռքը** գործածվում է նաև «անգամ, մեկ
 անգամ» նշանակություններով, և զարմանալիորեն կապ կա շումերերենից
 հարևան ժողովուրդներին, արքայերենից խեթերենին անցած **ՏՍ**–**ձեռք**՝ «անգամ»
 արտահայտությունների իմաստների միջև: 3 **ՏՍ** նշանակում է «երեք անգամ»: Այս
 նշանակություններից զատ **ձեռքը** հայերենում, հարադիրների հետ միասին, եր-
 բեմն նաև անկախաբար, արտահայտում է 300–ից ավելի նշանակություններ,
 որոնցից ամենատարածվածներն են.

Ձեռք քաշել – 1. հրաժարվել, 2. ստորագրել:
Ձեռք առնել – ծաղրել (կամ ձեռք առնել):
Ձեռք բերել – գտնել, ճարել, հայթայթել:
Ձեռք մեկնել – օգնել, օժանդակել:
Ձեռք խնդրել – ամուսնության առաջարկություն անել:
Ձեռքը բաց – առատաձեռն (հենց առատաձեռն արտահայտությունն է նույն
 նշանակությունն ունի):
Ձեռքը թեթև – բարեհաջող:
Ձեռքը կարճ – աղքատ:
Ձեռքը երկար – ունևոր, ուժեղ, համարձակ (նաև գող):
Ուրիշի ձեռքին նայել – ակնկալել մեկի նյութական օգնությունը:
Ձեռքից գալ – ի վիճակի լինել:
Ձեռքերը լվանալ – հրաժարվել, մի կողմ քաշվել:
Ձեռքից գնալ (ձեռից գնալ) – շարքից դուրս գալ, ելնել օրինավոր մարդկանց
 շարքերից, մաշվել, հյուսվել, փչանալ, անհուսալի դառնալ և այլն:

Ձեռք տալ – 1. դիպչել, 2. ձեռքով բարևել, 3. թեթևակի դիպչել, որևէ բան
 վերցնել:

Ձեռքի տակ ունենալ – որևէ պահածո, իր, ուտեստեղեն կամ առարկա ունե-
 նալ պատրաստի պահած:

Ձեռնուտ – մատչելի արժեքով, հարմար:

Ձեռնապահ – չեզոք, ուրիշի գործերին չխառնվող:
Ձեռնարկել – սկսել որևէ բան, որևէ գործ կամ աշխատանք (նաև ձեռնամուկա
 լինել):

Ձեռնուճայն – դատարկ ձեռքով:
Ձեռնադրել – օծել:
Ձեռակերտ – մարդկային հանճարի կամ ստեղծագործության արդյունք (կամ
 իսկառակը՝ անձեռակերտ):

Ձեռաց – իսկույն և այլն, և այլն:

56. ԱԶՔ ԿԱՍ ԱԿՆ

Չայերենի **աջք** և **ակն** բառերի և նրանց հարադրվողներից կազմված բարդու-
 թյունների թիվը անցնում է 400–ից: Եթե հաշվի առնենք, որ հարադիրներից շատերն
 էլ ունեն մի քանի նշանակություն, ապա կստացվի այնպիսի մի թիվ, որը գերազան-
 ցում է 2000–ը, ստորև բերենք ամենաշատ տարածված և ամենագործածական ար-
 տահայտությունները.

Աջք բացել (կամ **աջք բանալ**) – 1. աջքերը բացել, գիտակցել, հասկանալ, հա-
 ստունանալ:

Աջք ածել – շուրջը նայել, որոնել, դիտել, զննել:

Աջքը բռնել – 1. հավանել, դուր գալ, 2. չար աչքով տալ:

Աջքը պաղել – հյուր նախագուշակել:

Աջք չունենալ – 1. չհավանել, 2. ուրիշի ունեցվածքը կամ որևէ բան չցանկա-
 նալ:

Աջքի զարմել – նկատվել, զանազանվել:

Աջքի լույս թափել – շատ կարողալ, գրել, մանրակրկիտ և հոգեմաշ աշխա-
 տանք տանել:

Աջքին թոզ (կամ **մոխիր**) **փչել** – խաբել:

Աջքի սուրճան թոցնել – վարպետ գող լինել:

Աջքից հանել – անտեսել, զգվել, ձանձրանալ, հրաժարվել, նաև մեկի սերը,
 հակուճը մի բանի նկատմամբ վերացնել:

Աջքը մազ թուսնել – երկար սպասել:

Աջքի որոզ կտրել – վախեցնել (մի քիչ քնել):

Աջքի փուշը դառնալ – ատելի դառնալ:

Աջքը ցուր իջնել – շատ երկար սպասել:

Աջքով տալ – չար աչքով վնաս պատճառել:

Աջք գոցել – չտեսնելու տալ:

Աջքով աջք չունենալ – սաստիկ ատել:

Աջքի անցկացնել – թեթևակի նայել, կարդալ և այլն:

57. ԲԵՐԱՆ

Բերան անել – 1. հիշատակել, 2. անգիր անել:
Բերնի զոլն իմանալ – կարծիքը, մտադրությունը իմանալ:
Ափ ի բերան – զարմացած:
Բերան ծռել – խնդրել:
Բերան փակել – կաշառել, լռեցնել:
Բերանը ճոռթած – զազրախոս, ցինիկ:
Բերանն ընկնել – դառնալ բանբասանքի առարկա:
Բացբերան (բերանը բաց) – ոչ զաղտնապահ և այլն:

58. ԼԵՉՈՒ

Լեզուն կարճ – մեղավոր, անհամարձակ:
Լեզուն երկար – քիկունքով և իրավացի:
Լեզու հանել – աղաչել, խնդրել:
Լեզու բռնել – կռվի ժամանակ հակառակորդի կողմից գերել մեկին:
Լեզուն բերունս չտեղավորել – զաղտնապահությունից զուրկ լինել և այլն:

59. ԹԻՌ

Թիթ խոբել (ուրիշի գործերի մեջ) – խառնվել իրեն չպատկանող գործերի մեջ:
Թիթ կախել – տխրել:
Թից բերել (նաև քթից հանել) – վրեժ լուծել, հանդիմանել:
Թթին չքսել – իր ճաշակից ցածր համարել:
Թիթ ու մոռութ անել – մեկին արհամարհել, հետը չխոսել և այլն:

60. ՈՏՔ

Ոտքի տակ փորել – մեկի նկատմամբ դավեր նյութել:
Ոտքը ոտքին զցել – հանգստանալ, ծուլանալ:
Ոտից զլուխ – ամբողջովին, համակ:
Ոտներն ընկնել – աղաչել, խնդրել:
Ոտները ձգել – մեռնել:
Ոտնձգություն անել – մեկի իրավունքների սահմանն անցնել և այլն:

61. ՍԻՐՏ

Սիրտ առնել – համարձակվել:
Սիրտ տալ – քաջալերել:
Սիրտը տեղից հանել – վախեցնել:
Սիրտը շահել – մեկի համակրանքը շահել:
Սիրտ չունենալ – տրամադրություն չունենալ և այլն:

62. ՃԱԿԱՏ

Ճակատը բաց – պարզերես:
Ճակատ տալ – պայքարել, դիմադրել, համառությամբ գործը զլուխ բերել և այլն (Չիչենց նաև ճակատամարտը):

63. ԱԿԱՆՏ

Ականջ չկախել – ուշադրություն չդարձնել:
Ականջի ետև զցել – հետաձգել, անուշադրության մատնել:
Ականջը կախ, ականջը դիմջ – հանգիստ:

64. ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԽՈՍՔ Է ԿԵՐՏՎՈՒՄ ԵՎ ԶԱՐԻՑ

Քարից մարդն առաջին գործիքներն է պատրաստել: Քարից երկանք, աղորիք, սանդ, գուշ, քրատար խողովակ, նստարան, տուն, պարիսպ, սալահատակ, սահմանացույց, կորոզ և անգամ արհեստական թել է պատրաստել մարդը: Բայց ի՞նչ գործ ունի քարը լեզվի հետ: Այո, քարը մասնակցում է նաև խոսք կերտելուն: Խոսենք վիաստերով:

Չայթակրության քար արտահայտությունը մտել է աշխարհի շատ լեզուների բառապաշարի մեջ, որն օգտագործվում է «սայթաքելու, վրիպումի, մոլորվելու, սխալվելու» նշանակությամբ: Կոմունիզմի գաղափարը Չայթակրության քար դարձավ շատ ժողովուրդների համար: Չայթենը բազմաթիվ արտահայտություններ ունի քար–ով կերտված, որոնցից մշենք մի քանիսը:

Կտուրը քար զցել (կամ քարը կտուրը զցել) արտահայտությունը նշանակում է «մի բան ակնարկել, մի բան հասկացնել, մի բան հիշեցնել, անուղղակի ձևով ակնարկել մի բան և շեղել զրույցի ընթացքը»: «Կուժը ես չեմ կտորել, զուր իմ կտուրը քար մի զցիլ», «Նա իմ կտուրն է քար զցում, յանի թե ես եմ գողացել իրենց հավերը» (Ս. Ամատունի, Չայրց բառ ու բան, էջ 376–377): «Դու ինձ ուղիղն ասա, խոսքը կտուրը մի զցիր, ո՞վ կերավ շոկոլադը»:

Քարը քարին դնել՝ «կառուցել, շենացնել» արտահայտությունն օգտագործվում է նաև ժխտական եղանակով՝ քարը քարին չդնել ձևով, որի իմաստն է «ոչինչ չանել»: Կա նաև քարը քարի վրա չթողնել՝ «ավերել, քար ու քանդ անել» նշանակությամբ: Չիչենց Իսահակյանի «Էլ ինչո՞ւ ես քարը թողնում քարի վրա, քար աշխարհ» տողերը:

Կա նաև քարը պարտեզ զցել (նետել) արտահայտությունը, որը նշանակում է «ակնարկել, հիշեցնել, վիրավորել, համոզմանել անուղղակի ձևով»: «Ինչո՞ւ ես քարը իմ պարտեզը զցում, գտիր թո թշնամուն, քարը սխալ պարտեզ ես նետում»:

Սրանք դեռ ոչինչ, կա նաև փեշի քարը թափել արտահայտությունը, որ որոշ քարբաններում գործածական է փեշի քարերը վեր ածել կամ փեշի քարերը վեր թափել ձևով, նշանակում է «իրաժարվել իր բռնած դիրքից, չհամատել, անիմաստ համառությունից ետ դառնալ, լսել դիմացինի խորհուրդը», ըստ որում, այս արտահայտություններով ոչ միայն կանանց են դիմում, այլև տղամարդկանց, և ոչ ոք չի վիրավորվում, որ իրեն փեշ ունեցող են անվանում, օրինակ՝ «Այ տղա, դու արի քարը փեշից վեր ածա, գետը գնալ մի» (Չ. ճուղուրյան, Մոռացված աշխարհ, Ա, 115):

Չապա զլուխը քարը արտահայտությունը, որ որոշ քարբաններում զլուխը քարը տալ, զլուխը քարով տալ, զլուխը քարին տալ ձևով է գործածվում, ունի «պատժել

սխալի համար» նշանակությունը, որը հիմնականում արհամարհական վերաբերմունքի դեպքում է գործածվում: Եվ այսպես, քարը ոչ միայն գայթակղուն է, այլև լեզու է ստեղծում:

65. ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Մարդը մտածել է անուններ տալ ոչ միայն իրեն շրջապատող բույսերին, կենդանիներին, գետերին, սարերին, այլև իր զավակներին: Իսկ ինչպե՞ս ծագեցին անձերին տրվող անունները: Եթե շներին, ոչխարներին, կովերին միմյանցից զանազանելու համար տալիս էին Հեկիկ, Թուփիկ, Սևուկ, Թմբիլի անունները, ապա ինչո՞ւ չէր կարելի նույն մակդիրներով զանազան մարդկանց: Եվ այս իսկ պատճառով էլ նույն անուններից շատերը տրվեցին նաև մարդկանց: Այսպես, օրինակ՝ մի երեխա մյուսներից ավելի բուլեւ մաշկի գույն ուներ՝ կոչեցին Թուփիկ, եթե մի աղջնակ շատ պայծառ հայացք կամ աչքեր ուներ, նրան կոչեցին Պայծառ, մեկը, որ ավելի ամաչկոտ էր ու համեստ, կոչեցին Չամեստ և այլն, իսկ տղաներից շատերին անվանեցին եզնակ (կամ եզնիկ), Կորյուն, Զլիկ և այլն, որպեսզի մեծանալով նրանք այդ կենդանիների նման ուժեղ լինեն:

Անձնանունների մի խումբն էլ առաջացել է ծնողների ցանկություններից, դրանք բարի կամեցողություններ են իրենց երեխաների ապագան բախտավոր, երջանիկ տեսնելու նկատմամբ: Այստեղ նաև տեսնում ենք ճախասպաշարուններով մարդուն, որի կարծիքով՝ մարդուն տրվող անունը ինչ-որ չափով կարող է նրա ճակատագրում դեր խաղալ, ուստի ստեղծվեցին երջանիկ (ի դեպ, հույները նույնպես դնում էին այդ անունը՝ Մակարիոս, Մակար, իտալացիք՝ Ֆելիքս՝ ֆելիչե՝ «երջանկություն» բառից), Լահապետ, որպեսզի այդ անունը կրողը մի նոր տոհմի առաջնորդ դառնար, Ազատ, որպեսզի անկախ, ոչ ոքի ենթակա չլիներ և այլն: Հայերեն Փավստոսն էլ ծագում է լատիներեն Faustos-ից:

Դասակարգային հասարակության մեջ անուններն էլ կրում էին դասակարգային ծագման կնիքը: Հասարակ ժողովրդից դիրքով բարձր գտնվողները ցանկանում էին տարբերվել նաև անուններով: Ազնվականները, բարձրաստիճան անձինք իրենց անուններին սկսեցին ավելացնել վսեմությունն ու ազնվականությունը ընդգծող մակդիրներ: Այդ մակդիրները պաշտոնի, զբաղեցրած դիրքի (հոր, պապի), երբեմն նաև մասնագիտության, արհեստի, զբաղմունքի անուններն էին, որ «կպցնում» էին ազգանուններին, տոհմանուններին: Օրինակ՝ պարզ ազգանունների կողքին հայտնվում են մելիք, տեր, ամիր, արղա, շահ, խան, պաշտոն նշանակող այլ բառեր, և ծնվում են Մելիք-Չովիաննիսյան, Տեր-Հակոբյան, Ամիր-Ավագյան, Մուրադխանյան, Նույնիսկ Աղայանյան, Ամիրխանյան, Շահ-Արմեն և այլ մնացած ազգանուններ, որպեսզի, օրինակ, սովորական Չովիաննիսյանից մելիքության պաշտոնի հասածները Մելիք-Չովիաննիսյանները, տարբերվեն: Նույն ձևով էլ պաշտոն բնութագրող բաղադրիչներ ունեցող ազգանունները՝ Տեր-Հակոբյանները, Մուրադխանյանները և այլն, տարբերվեն սովորական Հակոբյաններից, Մուրադյաններից:

Մեծ տարածում են գտել նաև բազավորների կողմից սիրված պաշտոնյաների տոհմի արտոնյալ կացությունը բնութագրող ազգանունները, որպիսիք են՝ Շահազիզյան՝ «շահին սիրելի», շահին բանկազին», Շահվերդյան՝ «շահից շնորհավոր», շահից տրված», Շահպարտյան՝ «շահի պարոններից» կամ «շահի համար պարոնության արժանի» ցեղից և այլն, Աղաջանյան՝ «աղայի հոգի ունեցող» և այլն:

Մի խումբը ազգանուններ էլ առաջացել են արհեստներով զբաղվող զերդաստաններ-

րին բնութագրելուց, որպիսիք են՝ Բրուտյան, Մազմանյան, Նալբանդյան, Դերձիկյան, Դուրիկյան, Դարբինյան, Լպուտյան, Ներկարարյան, Լուսարարյան, ժամկոչյան, Քոչար, Կոչարյան, Հացագործյան, Մեղվապանյան, Դպիրյան, Վարդապետյան և այլն:

Ինչպես Չ. Աճառյանն է ընդգծում, օտար անունների մեծ սիրահարը բարձր դասակարգն է, իբրև փայլի և նորածնության հետևորդ՝ ետ չմնալու նպատակով տիրապետող ազգից, նրա նիստուկացից, սովորություններից, նրա խոսած լեզվից ու նրա կրած անձնանուններից: Եվ այսպես, իրանական Արշակունյաց դինաստիայի տիրապետության ժամանակ արդիական էր դարձել իրանական-պաղավական անուններ կրելը, քրիստոնեության մուսուլմանիզմի հետո՝ աստվածաշնչական, եբրայական և ասորի-հունական անունները, որպիսիք են՝ Մուրտոս, Պոդոս, Պոդոս, Գևորգ, Կիրակոս, Ստեփան, Անաստաս, Ազգայի և այլն՝ հունարենից, եղիշե, Արշամ, Գաղիշ՝ ասորերենից, Շուշան, Սամունե, Դանիել, Իսրայել, Սերոբ, Մարիան, Ջաքարիա, Ազարիա, Գերսամ և այլն՝ եբրայերենից:

Չայ ժողովրդի պատմության յուրօրինակ ընթացքով է պայմանավորված նրա անձնանունների և ազգանունների մեջ մի քանի շերտերի գոյությունը:

Այսօրվա Սուրենները թերևս զարմանա, որ իրենց անունը «այնքան էլ հայկական չէ», քանի որ այն իրանական փոխառություն է, սակայն ներկայումս ոչ մի պարսիկ Սուրեն անունը չի կրում, որովհետև իսլամն ընդունելուց հետո Իրանում տարածված գտան արաբական անձնանունները: Այսպես, մուսուլմանական մատնելիք Իրանում բուն իրանական ծագում ունեցող անձնանունները՝ տեղի տալով իսլամական ծագում ունեցողներին: Ուստի հայ Սուրենները թող չզարմանան, որ այդ անունը թեև Իրանում չկա, սակայն շատ առատորեն տարածված է Մոնղոլիայում, և այնտեղ կարծում են այն բնիկ մոնղոլական: Սոնդուներն էլ, հայերն էլ փոխ են առել այն պաղավերենից:

Այլ հարց է, թե ինչպես յուրաքանչյուր լեզու միևնույն անունը տարբեր ձևով «ընկալում» հնչում է փոխ առնված բառը իր լեզվի արտասանական կանոններով: Այս իսկ պատճառով էլ շատ հայեր կրում են միևնույն անվան Ֆրանսիական տարբերակը, ինչպես, ասենք, Հակոբի փոխարեն՝ ժակ և այլն, երբեմն նույնիսկ առանց գիտակցելու՝ ընկալելով դրանք որպես քոլորովին նոր անուններ: Մեր բալում երկու եղբայրներից մեկը կրում էր ժակ անունը, իսկ երբ ծնվեց երրորդ եղբայրը, նրան էլ պապի հիշատակին կոչեցին Հակոբ: Քրիստոնեության մուսուլմանիզմից հետ միասին սեմական ծագում ունեցող բազմաթիվ անձնանուններ տարածվեցին Քրիստոսի հավատքն ընդունած ժողովուրդների մեջ: Սեմական ծագում ունեցող անունների մեծ մասը եբրայական հորոքործմամբ էին, իսկ մի մասն էլ՝ հունական, քանի որ շատ ժողովուրդներ Աստվածաշունչը քարգնան էին հունական օրինակներ:

Ժողովուրդները անձնանունները փոխ են առնում մեծ մասամբ կենդանի մերձեցումների ժամանակ, սակայն երբեմն, հարևանի լեզուն չհասկանալով, անունը փոխ է առնվում հողովված ձևով, ոչ թե ուղիղ: Միս մի քանի օրինակներ: Լոռի-Մելիքով հայերի մոտ տարածված ձևը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ Լոռի տեղաբնակներ սեռական հոլովը վրացերեն, որով ողջ անունը ընկալվում է «Լոռու Մելիքյան» նշանակությամբ (իսկ մելիք-ն էլ շշամակում էր «կառավարող», այսինքն՝ Լոռիի կառավարիչ): Որպես ուղիղ-ն է ընկալվում նաև հայերի մոտ մեծ տարածում գտած Կարյանցով ազգանունը: Թեև Վարյանցովը ուսերենում ազգանուն է, սակայն հայոց մոտ ընկալվում է անվան ձևով: Այնքան մեծ էր երեխաներին ապագայում փոխաբքա Վորոնցովի փառքին հասած տեսնելու ծնողների ցանկությունը, որ զանգվածորեն դնում էին զավակների վրա Վարյանցով անուն-ազգանունը: Անուն-ազգանուններ էին նաև Ֆրունզե, Ֆրունզիկ, Չապաև, Շահումյան անունները:

Երբ պարսկական թագավոր Արշակը իր եղբորը՝ Վաղարշակին, հայոց գահին բազմեցրեց, արքունական պաշտոնների մեծ մասը աստիճանաբար անցան պարսիկների կամ պարսկական ծագում ունեցող տոհմերի ձեռքը: Հայկական անձնանունները տեղի տվին պարսկականների անուններին, սակայն ոչ բոլոր անուններն էին տրվում հասարակ մահկանացուներին: Այսպես, օրինակ՝ Արշակ հասուն անունը կրել են հեթանոսությունից պարթևական 31 թագավորներ՝ Դարեհը, Տրդատը, Արտավազը, Բակուրը, Վաղարշը և այլն: Այսինքն՝ Արշակ բառը, արդեն կորցնելով իր նախնին իմաստը, ձեռք է բերել «թագավոր, արքա» նշանակությունը: Այդ իսկ պատճառով էլ հայ մատենագրության մեջ հայ թագավորներից բացի այլ անձանց տրվող Արշակ անվան չենք հանդիպում: Միայն վերջին դարերում է, որ Արշակ անվամբ համարձակվեցին կոչել հասարակ մահկանացուներին ևս, երբ արդեն չկային իսկական Արշակները կամ Արշակունիները:

66. ԵՁԵ ԹԱՐԳՍԱՆԿԵՆ ԱՆՈՒՆԵՐԸ...

Երբեմն մեր պատանիներն ու աղջիկները մեծանալով սկսում են դժգոհել իրենց տրված անուններից: Նրանք ֆիլմերի, կարոզացած գրքերի ազդեցության տակ սկսում են հրաժարվել իրենց անուններից և ծանոթներին խնդրում են (անգամ հայտարարություն են տալիս՝ պաշտոնական ձևով զազուկ արձանագրելով), որ իրենց այլևս Վարդուշ կամ Վարդիշաղ, Շաղիկ, Անթառամ, Մանուշակ, Ջնրուխ, Ջաքել չեն, այլ Ռոզալիա (կամ Ռոզալի), Ֆլորա, Վիոլետ, Էսմերալդա (կամ Էսմա), Բելա (կամ Իզաբելա):

Նրանք հին հայկական կամ արդեն հայացած անուններից հրաժարվում են և ընտրում են Վիոլետա եվրոպական տարբերակը՝ առանց գիտակցելու, որ այն նույն Մանուշակն է և նույնիսկ փոքրացուցիչ «իկ» ածանցով նշանակում է Մանուշակիկ, երբ իրենք վաղուց արդեն Մանուշակ են և ոչ Մանուշակիկ:

Կամ հայացած Ջաքել անվան տերերը և եվրոպականացված Բելաները երբեք չեն կասկածում, երևի, որ իրենք կրում են միևնույն անվան իզաբելա-ի տարբեր կետերը: Նմանապես Մարգոններն ու Ռիտաները չեն կասկածում, որ իրենք Մարգարիտա-ի երկու կետերն են...

Կամ հրաժարվելով «հայացած» Ջնրուխ տատիկի պատվին տրված անունից, ընտրելով եվրոպական Էսմերալդան (կամ Էսմա)՝ երբեք անվանակիրները չեն կասկածում, որ ծագմամբ դրանք երկուսն էլ թանկարժեք զմրուխտ քար են նշանակել, և մեկը մյուսից ոչ մի քանով ավելի չէ:

Կամ հայկական Վարդուշ, Վարդուհի, Վարդիշաղ անունից հրաժարվող և Ռոզա, Ռոզալիա, Ռոզետտա անունները ընտրողները չեն կասկածում, որ եվրոպական Վարդի տարբերակները ավելի բուրավետ և շքեղ չեն, քան հայկականները:

67. ԻՆՉՊԵՄ ԵՆ «ԵՐԿԱՐՈՒՄ» ԱՆՈՒՆԵՐԸ, ԵՎ ՈՐ ԱՆՈՒՆ Է ՇԱՔԵԿԱՆ՝ ԵՐԿԱՐԸ, ԹԵ՞ ԿԱՐՃԸ

Ինչպես հայտնի է, աշխարհի տարբեր ժողովուրդների մոտ անուն և մակամուն ունենալը պարտադիր անհրաժեշտություն է: Սակայն մի տարբերությամբ՝ որոշ ժողովուրդներ ու ցեղեր սիրում են կրել վաղուհի, կարճ, միջև մեկ վանկից կամ երկու հնչյուններից կազմված անուններ, ինչպես, օրինակ՝ չինացիները կամ

վիետնամցիները և նրանց հարևան մյուս ժողովուրդները, որոնց մոտ հանդիպում ենք Լի, Պո, Գո, Մո, Սի, Թի, Դո, Շի և այլ մեների, իսկ լրիվ հայրանվան և ազգանվան հետ միասին, Լի Թայ Պո, Դո Շի Մին, Գո Մո Շո և այլն, երեք վանկից ոչ ավելի: Մինչդեռ կան ազգեր, որոնց մոտ ավելի հարգի են անվան-ազգանվան երկուր ձևերը, քանի որ միայն այդ կերպ կարելի է ներկայացնել հոր, պապի, ազգի, ծննդավայրի, զբաղմունքի, կոչման և այլն, անձի կենսագրության կարևոր կետ ներկայանալի կողմերը: Երբեմն նման կենսագրություն-անունները մի քանի տող էին կազմում և կամ մտքոջ մի էջ. այսպես, օրինակ՝ նման երկար անուն-ազգանունները շատ հասկանալի և ինչպես հասկանալի համար, որովհետև Իբրահիմի որդի Դասանը պիտի կոչվեր Դասան իբն Իբրահիմ, իսկ մյուս Դասանների հետ չչփոքելու համար պիտի նշվեր նաև ծննդավայրը՝ Դասան իբն Իբրահիմ էլ Բասր, իսկ Բասրայում էլ կարող էին շատ Դասաններ լինել նույն հայրանվամբ, ուստի հարկ էր առաջանում հայրանվան և ծննդավայրի կողքին ավելացնել նաև նրանց տոհմին տրված ինչ-որ մակամուն՝ Դասան իբն Իբրահիմ էլ Բասրի Մախլաս «վերջին», կամ Մազլում «հեզիկ, բարի», Մախթում «կնքված», Մուկդասի՝ «ուխտ գնացած» և այլն:

Սրանց ավելանում են նաև այդ անձնավորությունների որդիների անունները «հայր այսինչի» հորդորքմամբ, որով լինում է Դասան իբն Իբրահիմ էլ Բասրայի Մազլում արու Մուսթաֆա արու Ալի արու Սոմաղ արու Վահաբ և այլն:

Արար պատմիչ Իբն Խալիբանի հիշատակած խորասանի ըմիրներից մեկի անունը մոտ 5 տող է կազմում, ահա այն ամբողջությամբ՝ Ալ Ամիր Թոխթայար Բին Արի Սահիլ Մուսլիմ Բին Ամր Բին Ալ Դուսեյն Բին Ռաքիա Բին Խալիդ Բին Ասիր Ալ Խայր Բին Կուրայի Բին Դիլալ Բին Մալան Բին Մալապա Բին Վալի Բին Մասան Բին Մալիբ Ասար Բին Աղման Ալ-բահիլի Բին Մաադ Բին Կայս Ալլան Բին Մուդար Բին Լիզար Բին Սուադ Ալ Բադիլ:

Նման երկար անունների մեծ սիրահար են նաև իսպանացիները: Նրանց այս երկար անվանման վնասակարության մասին է հորինված հետևյալ զրույցը: Դարավայրի Ամերիկայում իսպանացիներից մեկը մոլորվում է ճանապարհին, և վրա է հասնում գիշերը: Հասնելով մոտակա մի բնակավայր՝ նա թաղում է մի տան դուռ և խնդրում է գիշերելու տեղ: Տանտերը լինում է անգլիացի և, լուսամուտը քացելով, հարցնում է.

— Ո՞վ է:

Դետևում է պատասխանը.

— Ֆերնանդո-Դելլոս-Վեստոս-Սերվանտես-Դելլոս-Միլոկոս-Սանթակալեմե-Դելլոս-Անտիխոնոս:

Անգլիացին, սարսափած անունների առատությունից, պատասխանում է.

— Այդքան մարդու համար մեր տունը փոքր է,— և փակում է պատուհանը:

68. ԼԱԿՈՆԻԶՍԸ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆԵՐՈՒՄ

Յուրաքանչյուր ժողովուրդ, մեկը մյուսից անկախ, հանգել է այն մտքին, որ ավելի գործնական են կարճ անունները, իսկ եթե այդպիսի չկան, կայն հարմար ելք է համարվել երկար անունների կրճատ արտասանությունը: Ի թիվս այլ ժողովուրդների՝ հայերն էլ ժամանակ և էներգիա խնայելու նկատառումով կրճատել են իրենց անձնանունները, ինչպես, օրինակ՝ Մարո, (Մարիամից), Կարո (Կարապետից), Հայրո (Հայրապետից), Կրպո (Կարապետից), Դարո (Դարությունից), Շոդո (Շողակա-

թից), Վարդ (Վարդաշահից), Գայան (Գայանեից), Սարո (Սարիբեկից), Տիգր (Տիգրա-
նից) և այլն:

Հայոց մոտ այնքան է տարածված անունների կրճատ արտասանությունը, որ կր-
ճատված ձևերն էլ ընկալվում են իբրև ինքնուրույն կամ անկախ անուններ, այսինքն
ոմանց անվանում են պարզապես Կարո, Մարո, Սարո՝ առանց գիտակցելու դրանց
կրճատված լինելը Կարապետ, Մարիամ, Հարություն, Մարգիս ձևերից:

Ուսական իրականության մեջ նույնպես մեծ տարածում ունեն անմանունների
կրճատումները, օրինակ՝ **Александр**–ը դառնում է **Алеша, Саня, Алексей, Леша, Саша** և այլն:

69. ՆՈՐ ԱՆՁՆԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ԵՆՈՒՆԴ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐՅԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԻ ՀԵՏՈ

Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխությունից հետո մեր երկրում առաջացան բազմա-
թիվ նոր անուններ. փորձենք հիշատակել դրանցից մի քանիսը:

Ի հիշատակ կոմունիստական գաղափարախոսության վարդապետ Կարլ Մարք-
սի և նրա գաղափարներն առաջին անգամ կյանքում կիրառող Լենինի՝ երկու անուն-
ների սինթեզումից ծնվեց Կառլեն–ը (Կառլ–Լեն), Վլադիմիր Իլյիչ Լենինի անվան,
հայրանվան և ազգանվան սինթեզումից ծնվեց Վիուեն կամ Վիւեն (Վ–ի–ու–լեն կամ
Վի–լեն) անձնանունը: Մարքսի և Լենինի ազգանուններից 30–ական թվականներին
սինթեզվեց նաև մեկ այլ անուն՝ Մառլեն (Մար–լեն): Ի տարբերություն Կառլեն–ի,
որը միայն արական անուն է, այստեղ ստեղծվեց նաև իգական տարբերակը՝ իգա-
կան անվանակերտ –ա ածանցի հավելմամբ՝ Մառլենա:

Կանանց իրավունքների հավասարության գաղափարը ստիպեց մտածել մի սրա-
միտ միջոց, քանի որ անպատշաճ կլիներ արջիկներից էլ կոչել Լենին (ինչպես տղա-
ները ստացան հնարավորություն Լենիկ, Լենին անուն–ազգանուն կրելու), այդ հա-
մույթից և իրավունքից օգտվելու համար ստեղծվեց Եհնե՛լ իգական ձևը, որ Լենինի
անվան հակառակ ընթերցումն էր:

Եթե հեղափոխության մեծ առաջնորդի անունը և ազգանունը (նաև կեղծանու-
նը) կարելի էր դարձնել անձնանուն, ապա ինչո՞ւ է չէր կարելի նաև նրա հայրա-
նունն օգտագործել: Եվ ահա հայոց մոտ սկեսքին հայտնվել Իլյիչ–ները, Լեն-
նի հայրանունն էր և ծագում էր ռուսական Իլյա անվան սեռական ձևից (չէ՛՝ որ հա-
յերը արդեն փորձ ունեին ռուսական ազգանունները որպես անուններ օգտագոր-
ծելու):

Կոմունիստական գաղափարախոսության 4 մեծ առաջնորդների անուններից,
ավելի ճիշտ նրանց ազգանունների սկզբնատառերից ստեղծվեց Մելս արական
անունը (Մ–է–Լ–Ս, Մարքս–էգելս–Լենին–Ստալին), նաև նրա փառաբանմանը՝ Մել-
սիկ, ինչպես նաև իգականը՝ Մելսիդա՝ իգականակերտ –դա ածանցի հավելմամբ:
Հայոց մոտ ստեղծվեց նաև Լենորոշ կամ Լենորուշ արական անունը՝ լենինյան դրոշ
կապակցությունից, որը դարձավ Լենորուշ՝ հայկական Հայկուշ, Վարդուշ, Ազգուշ,
Սիրուշ, Վերգուշ և նման բառերի համաբանությամբ: Լենսեղը լենինյան սերունդ բա-
ռերի հապավումն էր, իսկ Վոլխիկը առաջին բուշխիկյան հիդրոէլեկտրո-Վոլխուկ գե-
–ի պատվին տրվեց:

Ինչ–որ մի տեղ էլ կանայք ունեն անավելություն, կա մի անձնանուն, որ միայն
կանայք են կրում, և տղաներն այն կրելու հնարավորությունից զրկված են: **Ռոկլա-**
նա իգական անունը ստեղծվել է բավական բարդ միացություններից՝ **Ռոզա** կուղ-

սնձրուրդ անվան **Ռո** առաջին վանկից, **Կլարա Ցետկին** անվան առաջին **Կլա** տառե-
րից և **Նադեժդա Կոնստանտինովնա** անվան առաջին **նա** վանկերի միացությունից:
Եվ այսպես, երեք նշանավոր կին հեղափոխականների անվան հավերժացումն է
Ռոկլանա–ն:

Ոչ միայն հայերի, այլև ԽՍՀՄ–ի շատ ժողովուրդների մոտ մեծ տարածում է
գտել նաև **Կիմ** անունը, որը ոչ թե հեղափոխականների անունից, այլ կազմակեր-
պության անվանման հապավումից է գոյացել (Կոմունիստիչեսկիյ Ինտերնացիոնալ
Մոլոդոյոժի):

Մեծ տարածում ունի հայոց մոտ նաև մյուս հեղափոխական գործիչների, քաղա-
քացիական կռիվների հերոսների անունների գործածությունը՝ **Ֆրունզիկ, Գայ, Չա-**
պյան (Ֆրունզե, Չապաև և այլն, որոնք դարձյալ ազգանուններ են՝ վերածված
անունների):

Լայնորեն գործածություն է ստացել **Կամո**–ն, որ հեղափոխության լեզվեղար աս-
պետ **Սիմոն Տեր–Պետրոսյանի** կեղծանունն էր և ծագում է նրա ռուսերեն կոմու՛-
«ո՛ւն» դերանվան սխալ արտասանությունից:

70. ՍԱՐԴԸ ԵՎ ԿԵՂԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

Իրեն շրջապատող կենդանական և բուսական աշխարհն աստիճանաբար ճա-
նաչելով՝ մարդը ոչ միայն կարողանում է օգտակարն անօգտակարից զանազա-
նել, այլև դատախազի դրանք՝ դրանցից ավելի խելացիորեն օգտվելու համար: Ինչ-
պես բույսերը, այնպես էլ կենդանիները միմյանցից տարբերելու համար մտադը
սրանց տալիս է անվանումներ: Բնականաբար, անվանման մեջ ճախ և առջ
նկատի էին առնվում կենդանու **արտաքին** տարբերակիչ գծերը մյուսների համե-
մատությամբ: Ինքնին կենդանական և բուսական աշխարհի ներկայացուցիչնե-
րին տրվող անվանումները հարստացնում էին լեզուն հարյուրավոր նոր բառե-
րով: Երբեմն միևնույն կենդանուն կամ բույսին տարբեր բարբառներում տարբեր
անուններ են տրված լինում, որով կրկնակի կամ եռակի մեծանում է հոմանիշնե-
րի թիվը տվյալ լեզվում:

Իհարկե, «քջուհու», «տղուն», «որոճող», «կճղակավոր», «կաթնասուն», «գիշա-
կեր», «խոտանարակ», «զմտանի», «զրաստ», «իծկան», «լծկան» և այլ նման ընդ-
հանուր, լայն ստորաբաժանումների հետ կատարվում էին նաև ավելի մեղ ու կոնկ-
րետ ստորաբաժանումներ: Այսպես, օրինակ՝ իրանական խմբի պամիրյան լեզուե-
րից մի քանիսում, մուսջաներենում **զովա** նշանակում է **կով** և **եզ**: Իսկ հայերենում և
ռուսերենում, որոնք նույնպես հնդեվրոպական լեզուներ են, **կով** և **կորովա** գործա-
ծական են միայն «կով» հասկացության համար, իսկ «եզ»–ի համար համապատաս-
խանաբար գործածական են **եզ**, **վոլ** արտահայտությունները:

Հայերենում մինչև մեկ տարեկան խոշոր եղջերավոր կենդանու ծագն առանց
տարբերակման կոչվում է հորթ, սակայն մեկ տարեկանից բարձր էզն արդեն երինջ
է, իսկ որձը՝ արջատ, հաջորդ տարի նրանց համապատասխանաբար դառնում են
կով և եզ (ցուլ): Սակայն մեզ համար դեռևս մութ է մնում նման բառերի մեծ մասի
ծագումը: Եթե հայերեն կով–ը հնդեվրոպական gav բառից է առաջացել, ապա չի
կարելի ասել, որ ռուսերենում էլ, որպես հնդեվրոպական լեզու, պիտի **корова**–
նույն gav–ից ծագեր: Կարող էր այդ կենդանու համար արտաքին բնորոշ մի հատ-
կանիչը դառնալ այդ կենդանու համար անուն, և այդպես էլ եղել է. ռուսական

копова բառը ծագում է հ.-ե. kar- «եղջյուր» բառից և -ve ածանցից, որով ողջ բառը ընկալվում է որպես «եղջերավոր»:

71. ԻՆՉՈՒՒ ԵՆ ՍՐՅՈՒՄ ԲԱՌԵՐԸ, ԿԱՍ ՊԱՊԿԱ՞, ԹԵ՞ ԹՈՒԹԱԿ, ՈՐՐՆ Ե «ՀԱՅԵՐԵՆԸ»

Ապացուցված ճշմարտություն է, որ ժողովուրդները միմյանցից փոխ են առնում հատկապես այն կենդանիների անունները, որոնք իրենց բնակության վայրերում չեն լինում: Սա հաստատվում է նաև հայերենի տվյալներով: Հայերենում արմատավորվել են Հայկական լեռնաշխարհի ոչ բնորոշ կենդանիների և թռչունների բազմաթիվ անուններ, որպիսիք են՝ փիղ, ուղտ, ջայլամ, սիրամարգ, ընձուղտ, թութակ, պապկա կամ պապղա, կոկորդիլոս, բենեմուլք, դլփիկ և այլն: Դրանք բնականաբար փոխ են առնված ոչ ինտավոր ժողովուրդներից, այլ հարևան ժողովուրդների լեզուներից, որի պատճառով միևնույն կենդանու համար հայերենում երբեմն «հայտնվել» են երկու անուններ՝ տարբեր հնչմամբ: Չետազայում այդ երկու հոմանիշներից մեկը, որն ավելի շուտ է «հայացել», որպես հայերեն բառ պայքարում է մյուսի դեմ՝ աշխատելով ապահովել իր գոյության մենաշնորհը. նման բառերից են հայերենի պապկան և թութակը: Նրանք «հավասար» իրավունքներ ունենին, և հանկարծ նրանցից մեկը «օտարի» տեղ է դրվում և սկսում է հալածվել... Խոսքը տանք միջնադարյան բանաստեղծներից: Նահապետ Քուչակի երգածներն է եղել մի յար ունեակ, որ թութակի պես ասող-խոսող լիներ.

Ձիս պիտեր ասուն-խոսուն, զինչ պապկայ հաւերն իմաստուն:

Իսկ մեկ ուրիշ բանաստեղծ՝ Հովհաննես Թլկուրացին, գերադասել է պապկա-ի փոխարեն գործածել թութակ բառը՝ իր սիրեցյալ էակի թութակի պես քաղցրալեզու լինելը նկարագրելիս.

Աղէկ պատկեր բոլոր և գեղեցիկ ես,
Բերանդ շաքարոյ ի ի թութակ լեզու ես...

Պապկա (Պապղա) և թութակ, ո՞րն է հայերեն: Առաջին բառը հայերենը ստացել է սեմական լեզուներից՝ ասորերենից, ուր կա papga, papaga, կամ արաբերենից, ուր կա babqa բառը, որտեղից հավանաբար փոխանցվել է նաև եվրոպական բազմաթիվ լեզուներ, ինչպես գերմ. Papagei, հոլ. papagaai, իսպ. papagayo, իտալերեն papagallo և ռուսերեն nonyař: Ինչպես արդեն նկատեցիք, երկրորդը՝ թութակ ձևով, պարսկերենից է, ուր գտնում ենք totak՝ «թութակ» և «սրինգ, շվի, բլուլ» նշանակությամբ, ինչպես որ հայերենի բարբառներում է (Ադա, մե թութակդ քեր ածա):

Եվ այսպես, այսօր թութակը՝ որպես «հայերեն» բառ, օտարում է պապկա-ին՝ իր համար ապահովելով գործունեության մենաշնորհ ասպարեզ, մինչդեռ բնիկ լինելու իրավունքը ավելի շատ ուներ պապկա-ն, դեռևս հինգերորդ դարից հայերենում տեղ գտած լինելու իրավունքով, և ոչ թե թութակը, բայց ո՞վ է իրավունք հարցնողը, երբ խոսքը ընդամենը թռչունների մասին է:

72. «ՀԱԿԵԼՅԱԼ» ԿՁՈԿ ԿԵՆԴԱՆԻՆ ԿԱՍ ԻՆՉԸ ԵՎ ՈՒԴՏԸ ՍԻԱՍԻՆ

Ինչպես նշել ենք, Հայկական լեռնաշխարհի ոչ բնորոշ կենդանիների անունները հայերը ստիպված էին վերցնել այնպես, ինչպես իրենց «մատուցում» էին հարևան լեզուները, և կամ իրենք էին հորինում դրանք՝ մատնանշելով կենդանու արտաքին մի հատկանիշ: Օրինակ՝ Սիխայի Ասորու «ժամանակագրության» մեջ համդի-պում ենք զուրափ կամ զուրափայ կենդանու նկարագրությանը. «Զուրափ է մի, որ է կենդանի խայտ, առաջըն բարձր, ի չափ գունձի», որը փոխառություն է արաբերենից: Արաբերենում zurafa «ընձուղտ» (կամ surrafa) ծագում է zarf «ավելանալ, հավելվում» արմատից՝ վիզը մյուս կենդանիներից արտասովոր երկար լինելու պատճառով: Արաբերենից են փոխ առել նաև մեզ հարևան ասորիները՝ zumara, բուրբերը՝ zumara, եվրոպական լեզուները՝ ֆրանսերենը՝ giraffe, գերմաներենը՝ Giraffe, իտալերենը՝ giraffa, իսպաներենը, պորտուգալերենը՝ girafa, անգլերենը՝ girafe, ռուսները՝ жираф և այլն, հին ֆրանս.՝ giraffe: Մինչդեռ հայերենը, թերևս ստեղծելով հունարենի camelopardalie-ընձուղտ բառին, ստեղծել է ընձուղտ ձևը, այսինքն՝ ուղտի և ինձի նմանություն ունեցող կենդանի (նկատի է առնված ուղտի բարձրությունը և ինձի խայտավոր մորթին):

73. ՈՒԴՏԱՀԱԿ (ԻԾՏՐՄՈՒԴ) ԿԱՍ «ԴԱԺԱՆ» ԹՈՉՈՒՆԸ՝ ՏԱՅԱՍ

Գրաբարում (Սուրբ գրքի մեջ) բազմիցս օգտագործված ենք գտնում ջայլամը, որը ենթադրվում է որպես արաբական փոխառություն: Արաբերենում գտնում ենք zalim՝ «արու ջայլամ», հոգնակի՝ zaliman, zalimա ձևերը սակայն անբացատրելի է մնում լեզվաբանորեն գ-ի փոխվելը ց-ի: Ինչո՞ւ ջայլամ և ոչ զայլամ: Մեզ թվում է, բացատրությունը շատ պարզ է դա գ և ց տառերի նմանության պատճառով է, որ զայլամ-ն ընթերցվել է ջայլամ: Սակայն գրաբարում բազմաթիվ մեկնիչներ (Վանական, Տաթևացի և այլն) օգտագործում են նաև իշտրմուղ, իշտրմուղու բառը ջայլամը բացատրելիս: Արանից եզրակացվում է, որ հայոց համար ավելի հասկանալի իշտրմուղ-ն էր: Այն պարսկերենից է անցել հայերենին և կազմված է šatur, ustur՝ «ուղտ» և mury՝ «թռչուն» (ինչպես սիրամարգի մեջ) բառերից, որը թարգմանաբար նշանակում է ուղտահավ՝ իշտրմուղ սպասվող ձևի փոխարեն:

Բայց ինչ-որ բան է նշանակում էր ջայլամ անո՞ւրը: Այո: Այն ծագում է արաբերենի շուր արմատից, որ «ճնշել, նեղել, անգույթ լինել» իմաստներն ունի, և որից էլ՝ արաբերենի zalim՝ «անգույթ, դաժան, բռնակալ, ճնշող», zulum (հայերեն՝ զուլում)՝ «անտանելի, դաժան, բռնություն, արնահեղություն, անգորություն» բառերը: Հավանաբար նկատի է առնվել այս թռչունի հարծակողական, անզիջում բնավորությունը:

74. ՍԿՅՈՒՆ ԿԱՍ «ՊՈՉՈՎ ՍՏԿԵՐ ԱՆՈՂ» ԿԵՆԴԱՆԻՆ

Բնականաբար հայերենում գործածվում են նաև Հայաստանի կենդանական աշխարհին հատուկ անվանումներ, որոնք սակայն հայերեն չեն և վերցված են հարևան ժողովուրդների լեզվից: Նման բառերի թվին է պատկանում սկյուռ—ը: Այն հայերենով չես բացատրի, մանավանդ նրա զուգահեռն ենք գտնում հունարենում, ուր գտնում ենք skiuos: Բառը բարդ է և կազմված է skia՝ «շուք, ստվեր» և ura՝ «ագի, պոչ» եզրերից: Այսինքն՝ «պոչով ստվեր անող»: Հեշտ է հասկանալ, թե ինչու նման անուն է դրվել այս կենդանու վրա. նրա բավանագ ագին միշտ գլխի վրա է հովանու նման, ուստի և այն տպավորություն է ստացվում, թե նա պոչով ստվեր է անում իր վրա: **Ակի-ուրոս** բառի ու— ածանցը հայերենը դեն է մտել, ինչպես և հունարենից կատարած շատ այլ փոխառությունների ժամանակ է այդպես վարվում:

75. ԻՆՉ Է ՀՐԵՇ ԵՎ ԻՆՉՈՒՒ ՀՐԵՇԱՎՈՐ-Ը ՀՐԵՇԱՅԻՆ ՉԷ

Այսօր սովորական են դարձել մեր լեզվում **հրեշավոր հանցագործություններ, հրեշավոր մտքեր, հրեշային դիմագծեր** և նման շատ այլ արտահայտություններ, որոնց մեջ հրեշային նշանակում է «ֆանտաստիկ, չտեսնված, չլվված, անուր, այլանդակ, սովորականից դուրս տեղի» իր հիմքում ունենալով զբաբարյան **հրեշ** բառը: Գրաբարում այս բառով արտահայտել են մի անծանոթ կենդանի և, որպես բացատրություն հայ ընթերցողների համար, գտնում ենք «ցուցանք, այլանդակ խառնակ կենդանի» բացատրությունը: Առաջինը Ք. Դատկանյանը, խոսելով «Աշխարհացոյցում» գործածվող այս բառի մասին, ուր հրեշ (կա նաև հրեշ էրե) է գրված, ենթադրեց, որ խոսքը արաբերենի **haraš** կամ **hiraš**՝ «նճզեղջյուրի» մասին է, որը արաբերենում էլ ոչ միայն ռճզեղջյուր, այլև «մի եղջյուրանի խառնագազան» նշանակությամբ էր օգտագործվում:

Չէ՞ որ Հայաստանի կենդանական աշխարհին ոչ հատուկ բազմաթիվ կենդանիների անվանումներ հայերենը վերցրել է (կամ ինչպես ընդունված է լեզվաբանության մեջ ասել, «փոխ է առել») հարևան լեզուներից: Տվյալ դեպքում արաբերենից նույնպես շատ բառեր, որպիսիք են **ջայլամ—ը, թիմասի—ը** «կոկորդիլոս», **զուրափա—ն** «ընձուղտ», **պաղպա—ն** «թուրակ» և այլն, հետևաբար նաև **հրեշ—ը** նախապես մի արտակարգ, առասպելական կենդանու՝ ռճզեղջյուրի իմաստով և ապա ընդհանրապես հրեշավոր, ֆանտաստիկ երևույթներ որակելու համար է գործածվել: Երբ այսօր ասում ենք **հրեշավոր արարք** (է գործել թուրքը), ապա պատկերացնում ենք «ոչ մարդկային, անսովոր, ֆանտաստիկ, գազանաբարո», բայց ոչ «նճզեղջյուրային»:

76. ԿՈԿՈՐԴԻՆՈՍ, ԲԱՅՅ ՈՉ ԿՈԿՈՐԴԻ ՀԱՍԱՐ

Լեզվից լեզու կատարվող փոխառությունների մեջ ամենամեծ բաժինը տվյալ գոտում բացակայող բուսականների, կենդանիների, անծանոթ իրերի և վարչական տերմինների անվանումներին է ընկնում:

Հայաստանի կենդանական աշխարհին անծանոթ երեք տասնյակից ավելի կեն-

դանիների անուններ կան փոխառյալ, որոնց մի մասը պարսկերենից ու սեմական լեզուներից է, իսկ մյուս մասը՝ հունարենից: Նման բառերից է կոկորդիլոս—ը, որը հունարենում հնչում է **krokodilos** (արդեն նկատեցինք, որ սա նման է ռուսերենի **крокодил—ին**), որը նշանակում է «քրոնուից, շաֆրանից խորշող» (**grocus**՝ «քրքում» և **dilos**՝ «խորշել, զգվել» բառերից):

Հունարենի կոկորդիլոս—ը ենթարկվեց հայերենում որոշ հնչյունական տեղաշարժերի և դարձավ կոկորդիլոս, որով, կարծես թե, այս բառը ինչ—որ «հայերեն տեսք» էր ստանում և իմաստավորվում, քանի որ անհատականի հունարեն ձևի փոխարեն **կոկորդիլոս—ի** մեջ կարելի էր որսալ **կոկորդ** բառը, ինչը կարծես թե հուշում էր այդ կենդանու մեծ կոկորդ կամ մեծ երախ ունենալու մասին: Դիչեցման կարգով ասենք, որ գրեթե նույն ձևով հունարենի **organon—որգանոնը**, որը, հայերենում վերաիմաստավորելով, վեր ածվեց երգեհոնի, կարծես թե «հուշում» էր տվյալ առարկայի ինչ նպատակի ծառայելու մասին:

77. ՓԱՍԻԱՆՆ ՈՒԷԻ՞ ԱՐԳՅՈՔ ՀԱՅՐԵՆԻԻՔ

Գրաբարից մեզ ժառանգություն է հասել **փասեան** կամ **փասիան**՝ «խայտաբղետ փետուրներով թռչնի» անունը, որ հունարենի **fasianos**— ֆասիանոս բառից է տառադարձված (խայտել այդ ժամանակ **Ֆ** տառ չուներին և նրա փոխարեն գրում էին **փ**): Պետք է խոստովանել, որ ֆասիանոս—ը ոչ թե թռչնի անուն է, այլ Ռիոն գետի, որի ափերին հսկայական երամներով շրջում էին թռչունները: Թանի որ Ռիոն—ը հունարենում Ֆասիոս—ն էր, ուստի և թռչուններն էլ կոչվեցին ֆասեանոս՝ «ֆասիոսյան, ֆասիսական»: Հայերի համար ֆասիս—ը փասիս էր, ուստի ֆասեանոս—ն էլ դարձավ փասեան—փասիան: Ռուսերենում այն դարձել է **фаэан**:

78. ՎԻԹ, ՎԻԹԱՎՐԻ ԵՎ ԻՇԱՅԾՅԱՍ

Ո՞վ չի զմայլվել Տերյանի նշանավոր բանաստեղծությամբ, ուր, դիմելով սիրեցյալին, բանաստեղծը նրան համեմատում է վիթի հետ.

Լինեի չորան սարերում հեռու,
Փայիր, անցնելի վրանիս մոտով,
Իրար նայեինք անուշ կարոտով.
Քնքուշ ժպտալիքս հանկարծ իրարու:
Գմայիր աղբյուրն ու ետ դառնայիր,
Թեթև, որպես **վիթ**, ելնեիր ծորից...

Ո՞ր բանաստեղծը չի համեմատել օրիորդական հեզաճկուն քայլքը եղնիկի, այծյամի, քարայծի ակնթարթային, բայց նազելի ընթացքի հետ.

եղնիկի պես սարերով կեար ու անցար...,— երգում է նաև գուսանը...

Եվ այսպես, հայերենում **վիթ** նշանակում է «վայրի այծյամ, թեղև քարայծ», որոշ մատյաններում ունենք նաև **Վիդն**, **Վիդոն** հնչապատկերը (հիշենք այստեղ արաբերենում առկա **yaḍḍan—ուարդան** «վայրի ոչխար, քարայծ» զուգահեռը): Միջնադարյան որոշ գրիչներ գործածում են նաև **վիթիլ** «այծյամի ծագուկ» կամ **վիթբն** «փորեղջերու» ձևերը: «Վայր հարանցում» հանդիպում ենք. «Տեսանե՛ս գիտորդիկ **վիթկն**, որդեակ»...

Հիշեցնենք, որ **էՄ** մասնիկը փորձացուցիչ նշանակություն է տալիս բառերին պարսկերենում, և հավանաբար նրա այդ նշանակությունը գիտակցվել է նաև հայերենում, այլապես մենք պահպանվածներից փոխ առած մի շարք հատուկ անուններում, ինչպես Կարեն, Մուրեն, Վազգեն, Գուրգեն, Խոսրոն և այլն, չէինք գիտակցի դրանց փաղաքշական առումները: Օրինակ **Գուրգեն** նշանակում է «գայուկ»՝ գայլիկ իրանական ցուց «գայլ» բառից — եմ մասնիկով:

Բայց լեզուն երբեմն այնպիսի անակնկալներ է մատուցում, որ հավատալը չի գալիս: Այսքան բանաստեղծական **վիթ** բառից

կերտվում է հանկարծ մի բառ՝ կցելով նրան **խար**-ը՝ «էլը»: Հայերենի վիթխարի բառը, Ալիշանի կարծիքով, կազմված է վիթ «այծայծ» և խար՝ «էշ» եզրերից, ինչպես ունենք համաբանության մեջ **իշայծայծ** էշ և այծայծ բառերից (էշ և այծայծի խառնուրդ) նշանակությամբ: «Նոր հայկազյան բառարանի» հեղինակները կարծում են, որ **վիթխարի**-ն պարսկերենի պեթ խարի «անճոռի էշ» բառերից է ծագում:

79. ԿԱՊ ՈՒՄԻ՝ ԱՐԴՅՈՐ ԱՅՍՕՐԿԱ ՂԱԶԸ ՀՈՈՍԻ ՍԱԳԻ ՀԵՏ

Շատերը գիտեն հանրահայտ առակը, թե ինչպես սագերը հպարտանում էին, որ իրենց նախնիներն են փրկել Հոմերը: Թե որքանով մեր ժամանակների սագերը հպարտանալու հիմքեր ունեն, դա արդեն առակագիրների բծիծաղին է արժանացել վաղուց, սակայն հպարտության այդ առիթի մասին չէ մեր այս գրույցը, այլ լեզվաբանական:

Լեզվաբանները գտնում են, որ հայերենի **սագ** բառը իսկապես կապ ունի հնդեվրոպական լեզուներից մի քանիսում առկա նույն նշանակության բառերի հետ, որպիսիք են եկեղեցական-սլավոնական **gasi**, նոր պարսկերենի **gas**, ռուսերենի **гусь** և թուրքական լեզուներին անցած **ղազ** ձևերի հետ: Բայց ի՞նչ է դուրս գալիս, հայերենը «շրջվել» է և մնալ չէ նախաձևին, որ, ենթադրում են, պիտի լինե՞ր՝ **gans**, **gas**: Երկրորդ անգամ հայերենը փոխ է առել միջին պարսկերենից **ղազ** ձևով, և երբեմն բարբառներում գերակշռող հենց այս **ղազ**-ն է: Օրինակ՝ «Ղազի ծնունդ երգում էիր»: «Ղազը քեզ օրինակ, միամիտ մարդ է: Դե սաս ղազի տեղ են դրել, էլի»:

Եվ այսպես, հայերենի սագ-ը նույնպես կապ ունի Հոմերի սագերի հետ, ինչպես և պարսկերենի **ղազ**-ը կամ ռուսերենի **гусь**-ը:

80. «ԵՍ ԶԵՉ ՉԵՄ ՀԱՍՎԱԼՈՒՄ» ԿԵՆԴԱՆԻՆ

Երբ անգլիացիները հաստատվեցին Ավստրալիայում, այնտեղ հանդիպեցին եվրոպայում չգտնվող բազմաթիվ անծանոթ կենդանիների և րուսյերի: Թերթերն ու պարթերակաճները սիրով էին տպագրում այդ նոր աշխարհի մասին ականատեսների ուղարկած տեղեկությունները: Մի անգլիացի «Լոնդոն Թայմս» թերթին ուղարկեց տարօրինակ մի կենդանու մասին տեղեկություններ՝ գրելով, որ նա որովայնի մոտ պատսպարում է պարկի մեջ իր ծագուկին և «բայլում» է ցատկոտելով՝ հենված հզոր պոչի և ետևի ոտքերի վրա: Նա, նկարելով այդ կենդանուն և կցելով նրան այս տեղեկությունները, մոտեցավ տեղաբնակներին՝ իմանալու կենդանու տրվող անունը: Նա անգլերենով հարցրեց տեղաբնիկներին. «Ի՞նչ է այս կենդանու անունը»: Ինքը չգիտեր քնիկների լեզուն, իսկ նրանք՝ անգլերեն: Ուստի նրանք պատասխանեցին **կենգուրու**: Անգլիացին կարծեց, թե դա կենդանու անունն է, և այդպես էլ մակագրելով նկարի՝ ուղարկեց «Լոնդոն Թայմս»-ին: Այս նկարի հետ կենդանու անունն էլ արագորեն տարածվեց ողջ Եվրոպայում և ապա՝ աշխարհով մեկ: Գազանաճոցները լցվեցին **կենգուրուներով**: Երբ լեզվաբանները ուսումնասիրեցին տեղացիների լեզուն, պարզվեց, որ **կենգուրու** ոչ թե կենդանու անունն է, այլ նշանակում է՝ «Քեզ չեմ հասկանում»: Արդեն ուշ էր այդ սխալն ուղղելու համար: Հայերը այդ կենդանուն ազգվազ անվանեցին:

81. ՍԻՐԱՍԱՐԳԸ՝ ՍԱՐԳԱԳԵՏԻՆ ՍԻՐՈՂ

«Աշխարհացույցում» կարդում ենք. «Ճեմաստան ունի և սիրամարգ շատ և քրուս անբալ», Աստվածաշնչում՝ «Կապկազ սիրամարգաց», և այսպես ողջ զրաբարյան մատենագրության մեջ... Ի՞նչ է նշանակում սիրամարգ... «Նոր հայկազյան բառարանի» հեղինակները փորձում էին բացատրել բառը այսպես՝ «Սիրամարգ—որ սիր է զմարգս կամ ճեմել զմարգս»: Ուրեմն մարգ սիրող թռչուն: Իսկ մի՞թե կան նաև մարգեր չսիրող թռչուններ... Ինչո՞ւ միայն այս մեղք պիտի կոչվեր այդպես...

Եվ ահա լեզվաբանները լուծեցին կնիքը...

Չէ՞ որ հայերենն ունի նաև **լորամարգ** կամ **լորամարդի**, որ չի նշանակում «մարգերի լոր» այլ **լոր** թռչուն: Ապացո՞ւյց: Խրանական լեզուներում **morx** նշանակում է թռչուն, սանսկրիտում **մորգա**: Միջին Ասիայում կա մի գետ, որ կոչվում է Մուրգաբ: Գտնել այդ անունն է ստացել ավերին շատ թռչուններ կապելու պատճառով: Չէ՞ որ պարսկերենում **մուրգ** նշանակում է «թռչուն», իսկ **աբ**՝ «ջուր», հետևաբար **մուրգ-աբ**՝ «թռչունների ջուր, գետ»: Ուրեմն հայերենն էլ մյուս պարսկերեն բառերի հետ **մարգ**՝ «թռչուն» բառը ստացել է պահպանելից: Շատ լավ, եթե սիրամարդի երկրորդ եզրը **մարգ**՝ «թռչուն» բառն է, ապա ի՞նչ է նշանակում առաջին եզրի **սիր**-ը: Սե՛ր: Սիրո՞ւ թռչուն... քվում է, թե ճիշտ լուծումը գտել ենք, բայց դա միայն առաջին հայացքից է այդպես քվում...

Ինչպես մյուս դեպքերում, թերևս և այս անգամ էլ չէ՞ր կարող պատահել, որ անունն էլ առարկայի հետ Գայաստան հասներ: Չէ՞ որ սիրամարդը հեռու երկրներից է բերվել Գայաստան: Եվ հայկական վաճառությունը սիրամարդի հայրենիքը համարում է ճենաստանը, ինչպես զրույցի սկզբում հիշատակեցինք, և Չինաստանն անվանվում է սիրամարդաշատ երկիր: Ահա և հարցի լուծման բանալին: Չէ՞ որ ճենաստանից բացի հայ զրականության մեջ գործածվել է նաև սիճ-ը (փոխառյալ), հիշենք դար-ի-սեն, դար-ի-սենիկ՝ «չինական փայտ» (դարչին), նաև ապելսին՝ «չինական խնձոր» բառերը, որոնց մեջ սին կամ սեն նշանակում է

Չինաստան: Գետնաբար սիրամարդը մեզ է հասել աղավաղված, այն պիտի լիներ սինամարդ «չինական թռչուն»: Այս կարծիքի ճշտությունը հաստատվում է նաև բարբառներում պահպանված գուգահեռներով, այսպես՝ Ալաշերտում՝ սինամահաֆք, Մուշում՝ սինամարք, Վանում՝ սինամախաֆք, Բաղեշում՝ սինամոն-խաֆք և այլն, որոնց մեջ մարգ-ը փոխարինված է հոմանիշ հավը՝ «թռչուն, հավ» բառով: Իսահակյանը գրում է. «Սինամ հավքի թերևս ունիմ, թռչնի մտող, մայրիկ քան»:

82. ԿԱՊԻՊԿ, ԱԵ՞ ԱՊՈՒԶԱՅ

Գայաստանի կենդանական աշխարհին ոչ բնորոշ կենդանիների անուններից շատերը եկել են հայերեն տարբեր միջնորդություններով: Եվ հաճախ էլ այս հոմանիշները պայքարում են միմյանց հետ հայերենում արմատավորվելու համար: Նման բառերից են կապիկ-ը, ապուզնա-ն և մյնուն-ը: Կապիկ անունը հավանաբար հայերենին է անցել պահլավերենից, ուր հոլանդացի գործածվում է հինգերորդ դարի մատենագրության մեջ, ընդ որում նաև Աստվածաշնչում: Իսկ ապուզնա-ն (ապուզնայ) ավելի նվազ չափով է օգտագործվում «Ոսկեփորկիում» կամ Միխայիլ Ասրու «Յայսմաուրքի» շեղում: Օրինակ՝ Միխայիլ Ասրին հիշատակում է. «Տուք մեզ ամի ամի 300 սև ծառայ և 50 ապուզնայ և զուրափի մի» («Մեզ տվեք ամեն տարի 300 սև ծառա, 50 կապիկ և մեկ ընձուղտ»): Կարդան Այգեկցու առակներից տեղեկանում ենք, որ ապուզնայը կապիկի նույնանիշն է, քանի որ վերջինս նա բացատրում է առաջինի օգնությամբ. «Կապիկն, որ է ապուզնայն, սովորություն ունի...» և այլն:

Պետք է նկատել, որ երկու բառերն էլ հայերենն իրանական աշխարհից է ստացել, Պարսկաստանի միջոցով և **обезьяна** բառը ստացել ռուսերենը: Պարսկերենն ունի abuzna, buzina, puzina, արաբերենը՝ abuzinna, թերևս նախ սանսկրիտի kapi ձևից պահլավերեն են օգտվել՝ դարձնելով kapiak, պարսկերենը՝ kabi, ասորիները՝ qapa, հին եգիպտացիները՝ kephi, հույները՝ kebos-kepos և այլն: Չարմանալի չէ, սակայն, որ իշխողը եղավ մեր լեզվում կապիկ-ը, նույնը կատարվեց պապկայ «թութակ» բառի հետ, որը «չլիմացավ» իրենից շուրջ հազար տարի հետո հայերենի մեջ մուտք գործած **թութակ**-ի մրցակցության և ասպարեզից հեռացավ:

83. «ԱՎՓԱՌՈՂ ԲԱՌԵՐԸ» ԵՎ ԿԱՏՈՒՆ

Աշխարհի լեզուներում հանդիպում են բառեր, որոնք իրենց հնչմամբ զրեթե չեն տարբերվում, սակայն դրանց փոխառյալ լինելու հարցը կասկածներ է հարուցում: Մասնավոր եթե տվյալ լեզուները չեն պատկանում միևնույն լեզվաընտանիքին և կամ գատված են միմյանցից տարածքով:

Նման «թափառող» բառերից է բազմաթիվ ցեղակից և ոչ ցեղակից լեզուներում մեծ տարածում գտած կատու բառը, որը գոյություն ունի շուրջ մի քանի տասնյակ լեզուներում: Այսպես, օրինակ՝ հունարեն katta, kata, xata, լատիներեն՝ katus, kattus, ֆրանսերեն, գերմաներեն՝ katze, հոլանդերեն՝ kat, katte, շվեդերեն՝ katta, katt, հարավսլավերեն՝ kotuka, բուլղարերեն՝ kotka, ռուսերեն՝ кот, кошка, ուկրաիներեն՝ кит, լիտվերեն՝ kate, հայերեն՝ կատու:

Ինչպես նկատեցիք, այստեղ ներկայացված էին միայն հնդեվրոպական ընտանիքի լեզուները: Իսկ մյուս լեզվաընտանիքներում:

Սեմականներից արաբերենում kitt, սառերենում kattu, նոր ասորերենում katu: Ֆիննա-ուգրական լեզուներից ֆիններենում kissa, katti, էստոներենում kash, kat, վոտյակերենում kotasis, օստյակերենում kati, վոզուլերենում kadı, kiska: Ուուրցական լեզվախմբի լեզուներից թուրքերենում և ադրբեջաներենում kedı: Կովկասյան լեզվաընտանիքի լեզուներից վրացերենում kata, katuni, ավարերենում ketu, keta, արաբերենում kittu, ʿatu, ինգուշերենում getu, տաբասերենում gadu, kadu և այլն:

Ո՞վ է ունից վերցրել: Գամենատական դպրոցի ներկայացուցիչները կարծում են, որ այս բառը պիտի հնդեվրոպական ծագում ունենա, քանի որ առաջացել է qat՝ «ցնկնել» արմատից: Այս արմատն է մատնում ռուսերենում պահպանված котыца՝ «ցնկնել» բայը, սերբերենում kol՝ «թութա», kati՝ «ցնկնել», լատիներենում katulus՝ «ձագուկ», «վակուտ» և այլն, որոնք ցույց են տալիս, որ հնդեվրոպական նախալեզվում katos-ը ընդհանրապես ընտանի կենդանիների ձագուկ էր նշանակում, սակայն հետագայում հատկապես միայն կատվի ձագին: Թվում է, թե ամեն ինչ իր տեղում է: Սակայն ի՞նչ է ասում կենդանաբանությունը: Կատու գոյություն ունե՞ր այն տարածքում, որտեղ հնդեվրոպական ցեղեր էին բնակվում:

Ոմանք կարծում են ոչ: Ենթադրում են, որ նախապես կատուն բնակվել է Եգիպտոսում (ու բերվել էր Նուբիական անապատից թերևս), և kadis անվանումով նա արդեն իրապատկվում է գրավոր աղբյուրներում: Նշանակում է, կատուն կարող էր հնդեվրոպացիներից սեմական ժողովուրդներից անցնել:

Իսկ ի՞նչ ճանապարհով է կատուն անցել հայերենին: Հինգերորդ դարի զրակա-նության մեջ նրա փոխառնել ավելի շատ օգտագործվում է կուզ-ը (նկատենք, որ կուզ-ը նաև կզաքիս, կզակն՝ «կատվի աչքերը» բառերում): Սակայն այս անվանումը նույնպես կարող է սեմական աշխարհից լինել, որովհետև kuzu ձևով այն իրապատկվում է նաև ասորերենում՝ «կզաքիս, լուսան» նշանակությամբ և ասորերենում quza՝ «կատու, կուզ» նշանակությամբ, և ասորերենն էլ համարվում է փոխառություն իրանական մի ձևից, որ պիտի ունենար kuz հնչյունը:

Եվ այսպես, մենք բավական երկար թափառեցինք այդ կենդանու հետևից, սակայն առանց լուծելու նրա հայրենիքի հարցը: Ահա հենց այդ դժվարության պատճառով էլ (քաների հայրենիքը որոշելու) լեզվաբանները հորինել են «թափառող բառեր» արտահայտությունը:

Չայերեն նապաստակ բառն ավանդված է մի բանի գրչություններով, ինչպես լապաստակ, լապստրակ, լլապստրակ և այլն: Եթե հարկ լինի գտնել ուղիղ ձևը, պիտի սկսել բառի իմաստից և բառի հիմքում ընկած արմատից: Բառը իրանական կամ պահլավական ծագում ունի, բանի որ նրա հիմքում պահլավերենի apastan (upa-stha) ապաստան բառն է ընկած: Իսկ գիտե՞ք զրաբարում ինչ նշանակություն ուներ ապաստանը՝ «վստահություն»: Ուրո՞ւմ եք համոզվել: Դիմենք Աստվածաշնչին. «Ապաստան լինիցի ի մարմին բազկի» (Մարմինը բազկին վստահիր): «Մի՛ լինիր ապաստան յինչս քո» (Մի՛ վստահիր քո ունեցվածքին): Եվ այսպես, քանի որ apastha նշանակում է «վստահող», նույնը հակառակ իմաստ կարտահայտի na ժխտական մասնիկով na-apastha-նապաստակ: Իսկ հայերենն ու պահլավերենը սովոր են բառերին գոյականակերտ -ակ ածանցները կցել, ուստի և naapastha-ն դարձել է նապաստակ՝ «չվստահող, անվստահ» կենդանի, որը միանգամայն ճիշտ մակդիր է վախկոտ այս կենդանու համար:

85. ԱՐԴՅՈՔ ՄԻԱՅՆ ՀԱՅՈ՞Յ ԱՅԾԵՐՆ ԷԻՆ ԲԱՐԿԱՅԿՈՏ

Տարօրինակ է, բայց իրողություն, որ հայերը փոխանակ ասելու բարկացած են կամ զայրացած են, ասում են. «Այծերդ եկե՛լ են» (բարբառներում էծերդ էկա՞ն): Բնական է, որ զայրույթը մեղմանալու կամ բարկությունն անցնելու հասկացությունն էլ պիտի արտահայտվի զայլում հակառակ՝ հակամիջ գնալ, փախչել, դառնալ, անցնել բայերով, ինչպես, օրինակ՝ այծերդ գնացին (կամ էծերդ գնացին), էծերդ փախան (Ձբիլիսի), էծերդ դուրս բառն (Երևան, Դարաբաղ) կամ էծերդ անցան: Ձբիլիսիի բարբառն ունի նաև էծերդ հավաքել, էծերդ մոտ անել, էծերդ մոտ լինել, որոնք նույնպես նշանակում են «բարկանալ, զայրանալ, թթվել»:

Այս բոլորը վկայում են, որ այծ կամ էծ բառը (իսկ այծեր կամ էծեր նշանակում է հավանաբար «շատ, անչափ բարկություն») հավասարագոր է «զայրույթ, բարկություն, ջղայնություն» հասկացություններին:

Բայց այստեղ բնականոն մի հարց է բարձրանում: Ընտանի կենդանիների մեջ մի՞թե այծերն են այդքան բարկացկոտ և իրենց վարքագծով տարբեր: Չէ՞ որ չեն հնազանդվում և՛ խոզերը, և՛ էջերը, և՛ նույնիսկ կովերը, բայց երբեք չենք ասում խոզերը եկան, էջերը եկան կամ կովերը եկան: Ուրեմն ի՞նչ առանձնահատուկ, մյուսներից տարբերվող վարքագիծ կա այծերի մեջ, որ տեղիք տա նման եզրակացության: Որոշ լեզվաբաններ ենթադրում են, որ այծերը, լինելով բարկացկոտ կենդանիներ, հաճախ են դեպի սարերը փախել, որտեղից էլ վաստակել են նման հեղինակություն:

Բայց այս բոլորը ինչ-որ տեղ անհամոզիչ է հնչում, բանի որ ուրիշ ոչ մի լեզվում նման արտահայտություն չի նկատվում: Ուրեմն մնում է հարցնել. «Միայն հայո՞ց այծերն էին բարկացկոտ»:

Թերևս այստեղ մենք գործ ունենք լեզվաբանական այն երևույթի հետ, որ կոչվում է քաղաքկություն (կոնտամինացիա), երբ միմյանց հետ շփոթվում են երկու՝ իմաստով տարբեր, բայց հնչմամբ նման բառերը (տե՛ս նաև ցեխ): Այստեղ օգնության է զալիս մեզ աքքաղերենը, ուր գտնում ենք օջս-էծ՝ «զայրույթ, բարկություն» բառը, օրինակ՝ ilu Nergal օջս նշանակում է «Լեբզալ աստվածը բարկացած է»: Չնայրավոր է, որ հայերենը մյուս աքքաղերեն բառերի հետ փոխ է առել նաև էծ-ը, որ, հնչմամբ նման լինելով այծ-էծ-ին, զանազանվելու համար նրանից ստացել է -եր հոգնակիակերտը:

86. ԻՆՉՊԵՆՍ Է ՍԱՐԴԸ ԴԱՌՆՈՒՄ ԸԱԿՈՒԹՅԱՆ ՆՈՒՆԱԾ

Անգլիական մեծ դիվանագետ Լլոյդ Ջորջը կյանքի վերջին տարիներին գրեց հուշեր, որոնց մեջ բավական սրտաբացորեն պատմում է մի շարք քաղաքական իրադարձությունների անդրկուլիսյան կողմի զաղտնիքները: Նման «զաղտնիքներից» մեկն էլ բացվում է մի գլխում, որը վերնագրված է «Չայաստանը մեր զոհն է»: Այստեղ անկեղծորեն դիվանագետը պատմում է Բեռլինի վեհաժողովում ինպերիալիստական տերությունների զոհ դարձած Չայկական հարցի մասին: Այստեղ անգլիական դիվանագիտությունը Չայկական հարցը լռեցնելու փոխարեն սուլթանական

Թուրքիայից ստանում է Կիպրոսում բազաներ ունենալու իրավունք, որով **քավո-
թյան նոխազ** էր դառնում Գայակյան հարցը: Քավոթյան նոխազը... Ինչո՞ւ՞ նոխազը
պիտի կյանքով հատուցի մեկ ուրիշի մեղքի համար... Սրա պատասխանը շատ հին
պատմություն է, դրա ակունքներին հասնելու համար քրիստոնեության և ավելի
ճիշտ հեթանոսության կանոններից մի քիչ տեղեկություն տանք: Սուրբ գիրքը
պատմում է Աբրահամի անզավակ լինելու մասին, որին Աստված խոստացավ ծեր
հասակում մի որդի ունիլի: Ասկայն Աբրահամը երդվեց մատաղ անել այդ որդուն իր
Աստծուն: Իր խոստման համաձայն, երբ Աբրահամը պատրաստվում էր իր որդուն
զոհել, Աստվածը Անդունած համարելով զոհաբերությունը, փոխարենը մատաղացու
մի գառ տվեց: Ելիսիմբե՞ մարդկային զոհը փոխարինվեց կենդանակամով: Եվ այս-
պես, հեթանոսական շրջանից սկսած մարդիկ մտածեցին աստվածների բարկու-
թյունը մեղծելու համար Ավրիատություններ, զոհաբերություններ կատարել: Ավի-
րատությունները պարող էին լինել բնամթերքներ և կենդանիներ, նայած հանցան-
քի, մեղքի չափի: Ձոհաբերվող կենդանիներն էլ պիտի լինեին ղեռան անձը և արու:
Այն կարող էր լինել ոչխարի, տավարի արուն, և ավելի հաճախ դա լինում էր ներքին
հոտի առաջնորդ այծը, որին հայերը **նոխազ** էին անվանում: Ինչո՞ւ՞ **նոխազ**...

Լեզվաբանները ապացուցում են, որ **նոխազ**–ը իրանական բառ է և ծագում է *noxw*
«առաջին» և *az* «այծ» բառերից, այսինքն՝ նոխազ–նոխաայծ–նոխազ «հոտի
առջևից գնացող այծ, առաջնորդ այծ», և անա մարդու մեղքերը քավելու համար պի-
տի զոհվել կամ ողջակիզվել ամենարժեքավոր՝ ների այծը կամ նոխազը: Ահա
այստեղից էլ **քավոթյան նոխազ** «քավոթյան զոհ» արտասխյությունը: Քավո-
թյան նոխազի դերում երբեմն կարող է նաև մարդը լինել... Սա փոխաբերաբար գործ
է անվում այն դեպքում, երբ մեկի շահերի կամ հանցանքի պատճառով տուժում է մի
երրորդ անձը մարդ, ասում ենք. «Նա դարձավ այսինչի համար **քավոթյան
նոխազ**»:

87. ԵՔԵ ԻՍԱՆԱՐ ՈՒՂՏԸ, ԹԵ ՈՒՐ ԿԱՐՈՂ Է ՀԱՍՆԵԼ ԻՐ ԲՈՒՂԸ

Աշխարհի բազմաթիվ լեզուներում այսօր սովորական է դարձել **բյուրո** բառը: Դա-
ճախ է հանդիպում **բյուրո**–ն զանազան հիմնարկների և բաժինների ցուցանակնե-
րում, դռների վրա՝ Մեքենագրական բյուրո, Կոնստրուկտորային բյուրո, Ուղևորու-
թյունների բյուրո, Թարման բյուրո, Տեղեկատու բյուրո, ինչպես նաև Կենտրոնի բյու-
րո, Քաղկոնի բյուրո, ԼԿԵՄ բյուրո և այլն: Եթե այսօր մեկն ասում է՝ **բյուրոն** տեղ երեք
ժամ, ապա այս դեպքում արդեն հասկանում ենք **բյուրոկատների** նիստը և ոչ թե
բյուրոն: Եթե մեկն ասում է՝ մտիր **բյուրո** և պարզիր հարցը, ապա այս դեպքում ար-
դեն խոսքը այն սենյակի մասին է, ուր տեղավորված է կազմակերպության ղեկավար
մարմինը կամ նրա ընտրանին: Իսկ եթե մեկն ընթերցի Ֆրանսիական միջնադարյան
գրականության մուշնեիցի մի հատված և հանկարծ այնտեղ հանդիպի այսպիսի
արտասխյություն «Սեղանին գեղեցիկ մի **բյուրո** էր փոված», անշուշտ կգարմանա:
Կարմանա և կմտածի, որ այստեղ ինչ–որ **բյուրիմացություն** կա: Ոչ, այստեղ **բյուրի-
մացություն** չկա, բայց այստեղից է սկսվում **բյուրո** բառի կենսազրոյությունը:

Նախապես **Ֆրանսերենում** **բյուրո** էին անվանում ուղտի բրդից գործված ծածկո-
ցը: Ապա սկսեցին **բյուրո** անվանել այն սեղանը, որ նման ուղտի բրդից ծածկոց ու-
ներ: Եվ քանի որ նման ծածկոցները հատուկ էին դատարանների, գրասենյակների
սեղաններին, ապա աստիճանաբար նման սենյակներն էլ **բյուրոյի սենյակներ** կոչ-

վեցին: Եվ այսպես, այն սենյակները, որտեղ նիստեր, ժողովներ, քննարկումներ,
գրագրություններ, խորհրդակցություններ էին անցկացվում, կոչվեցին **բյուրոներ**, և
այսպես, ուղտի բուրդը դարձավ սեղան, սենյակ, նիստ և ղեկավար մարմին: Եվ անա
այսօր մեզ համար անկկատ գործ ենք անում **բյուրոն որոշեց, հարցը մտորեց բյու-
րո, բյուրո ընտրեցինք** և այլ արտասխյություններ, որոնց մեջ արդեն վաղուց «չի
նկատվում» հսկա կենդանու՝ ուղտի բուրդը:

88. ԵՃԻՆ ՆՍՏԵԼԸ ՄԵԿ ԱՍՈՁ Է, ԻՏՆԵԼԸ՝ ԵՐԿՈՒ...

ԱՌԱԿ, ԽԱՅՏԱՌԱԿ, ԱՆԱՌԱԿ ԵՎ...ՊԱՆԱՐԱԿԵԼ

Իմաստով միմյանցից հեռու, բայց ծագմամբ «ազգակից» բառերի թվին կարելի է
դասել վերոհիշյալ երեք ոչ պարզ կազմություն ունեցող բառերը: Որպեսզի ճշտեց
նրանց իմաստային զարգացման ընթացքը, հարկ է, որ սկսենք **առակ**–ից:

Առակ–ը բարդ բառ է՝ առ նախդիրից և **ակ**–(ն) «աչք» բառից: Իսկ **առ** նախդիրը
գրաբանում բազմաթիվ նշանակություններ ուներ, որոնցից մեկն էլ «առջևն» էր: Ուս-
տի **առակ**–ն նշանակում էր «աչքի առջև», այսինքն՝ աչքի կամ աչքերի առջև դրված
բան, օրինակ: Այս պատճառով էլ **առակ**–ն ու **օրինակ**–ը գործ են անվել կողք կողքի,
ինչպես՝ «Որ է **առակ օրինակի**» կամ «**առակ օրինակի** տեսողաց»։ Ներսես Լամբրո-
նացին գրում է. «Որպես **առակն** ամենեքեան զարմացմար հային» (Ինչպես **առակի**
(օրինակի) վրա բոլորը զարմանցով են նայում): Եվ այսպես, **առակ**–ը աստիճանա-
բար ցուցադրական առարկա, դիտելու առարկա կամ օրինակի համար դրված մի իր
նշանակությունից դարձավ «գրույց», «բարոյախոսություն» որևէ երևույթի մասին,
որև՛ դիվանդի մասին, քանի որ երբևրդ օրինակները հիմնականում վատ օրինակ-
ներ էին, կյանքի բացասական երևույթները անբարոյականության, օրինազանցու-
թյան, դաժանության, անբարեխղճության, գողության, սպանության և այլն, որոնք էլ
ծաղր ու ծանակի էին ենթարկվում հրապարակայնորեն: Այդ իսկ պատճառով էլ
առակ բառի կողքին սկսեցին հայտնվել **ծանակ**–ը, **խայտառակ**–ը, **նշավակ**–ը, **պա-
խարակ**–ը, **ծաղր**–ը, որոնց մասին կկատմենք հաջորդ գրույցներում:

Եվ այսպես, **առակ**–ը աստիճանաբար առարկա-
յական հասկացությունից վեր անվեց վերագրական
«պատկեր, օրինակ, պատմություն, գրույց, խրատ, բարոյախոսություն» նշանակության, քանի որ սո-
վորություններն էր օրինազանցների պարտադիր կեր-
պով իրապարակում, փողոցներում ի ցույց դնելը,
չրջեցնելը, որպեսզի ժողովուրդը զերծ մնա վատ
արարքներից:

Եվ այսպես, առաջացավ **առակ**՝ «գրույց, բարո-
յական խրատ, բարոյախոսություն, ի ցույց տրվող
պատմություն» հասկացությունը, որից մինչև
առած–ը մնում է մի քայլ: Գրաբարյան **առ առակ**
չրջեցնացմի՛ն արտասխյությունը արդյունք էր
այն իրողության, որ հանցագործին ի ցույց էին
դնում որպես վատ օրինակ՝ այլոց դաստիարակե-
լու, նույն սխալից մյուսներին զերծ պահելու նպա-
տակով:

Քանի որ **առակի** համար մարդուն հրապարակ-

ներում պտտեցնել անօրայի երևույթ էր, այս համբավմանը էլ հավանաբար հիմք ծառայեց **առակներ**ը նոր բառի առաջացման համար, որ նշանակում էր «սեռական գործարաններ»: Իհարկե, այսօրվա **առակ**-ի դերը նոր բառեր կազմելու հարցում: Չէ՛ որ նրանցից ունենք նաև կազմված **խայտառակություն**-ը, նաև **առակ խայտառակության** ոճը: Այստեղ նոր է մեզ համար **խայտ**-ը: **խայտ**-ը հայերենում ունի «նշան, պիտակ, գույնզգույն նախշ, խալեր, կետեր» նշանակությունը: Այսպես, օրինակ՝ Սևանի ձկներից մեկի անունը **կարծրախայտ** է՝ կարծիր պուտեր ունենալու պատճառով: Ուրեմն **առակ**-ից առաջ **խայտ**-ը կցելով կազմվում են **խայտ-առակ** և ապա **խայտ-առակել**, **խայտ-առակություն** բառերը: Սա կապված էր այն երևույթի հետ, որ հանցանք կամ զանցանք կատարողին հրապարակային նշանակման ենթարկելու համար դեմքին մուր էին քսում: Այստեղից էլ **ամվանը մուր քսել**, **ամունը մրտել**, **սևացնել** արտահայտությունները: խայտառակվողին հաճախ նստեցնում էին էշի վրա և կապկպում, որպեսզի հեշտ լինի փողոցներով նրան շրջեցնելը: Սիս այստեղից էլ՝ **էշին նստեցնել**, **էշի վրա դնել** արտահայտությունները: Սիս և վկայությունը: Եշենց մեկը մանր ժամանակագրություններում գրի առնված ականատեսների վկայություններից. «Չիրբահին քեհեն և զկանաչազուխ մօլլայ մի ի յէ հեծոյց և ի մէջ բաղաքին այնպէս **խայտառակ** շրջեցոց դայալով» (Իրբահին քեհյան կանաչազուխ մի մոլլայի նստեցրեց էշին և այդպես բաղաքի մէջ խայտառակ շրջեցրեց մունետիկով):

89. ԵՔԵ ՉՏԵՍԵԿԱԾ ԲԱՆ ԵՍ ԱՆՈՒՄ ԱՆԱՌԱԿ ԵՍ...

Այժմ **անառակ** արտահայտության մասին: Արդի հայերենում **անառակ** ընկալվում է «անամոր, անկարգ, անբարոյական, շնագող, պոռնիկ» նշանակություններով: Օրինակ՝ **Նրա անառակ վարքը անտանելի էր արդեն**: Անգամ գրաբարում գործածվում էր «անառակ կեանք կոչեցան» կամ «յախառակ կանանց և յարաց», այսինքն՝ **անառակ** գիտակցվում է «անօրինական, լվտի, օրինակից դուրս, կարգից դուրս, ոչ սովորական» նշանակություններով: Սիս և **անառակ ձևից՝ անառակություն** «անբարոյականություն, ոչ շիտակ կյանք, անամորություն» լայն հասկացությունը:

90. ԱՎԱՆԱԿԸ ՄԵԾԱՆՈՒՄ ԷԸ Է ԴԱՌՆՈՒՄ, ԻՍԿ ԻՆՉՈՒՄ ԵՆ ԱՍՈՒՄ, ԷԸ ԿԵՐԵԼ ԻՆ՝ ՄՏՐՈՒԿ ՄԵՆՁԱՅԵԼ ԻՆ...

Գրաբարում **մտրուկ** նշանակում էր «քուռակ, իշու ծագ, ավանակ, իշուկ»: Սիս Սուրբ գրքում գործածված մի նախադասություն. «Էշս քսան և **մտրուկ**ս տասն», որն հաստատում է **մտրուկ**-ի «ջահել, մատղաշ էշ» նշանակությունը: Սակայն հայտնի չէ հայերենում **մտրուկ**-ի ծագումը: Ի՞նչ է այն նախապես նշանակել: Այսպես, օրինակ՝ մեք գիտենք, որ **ավանակ** բառը, որն այժմ ընկալվում է միայն «էշ, հիմար» նշանակություններով (հիշեցնենք, որ **հիմար** բառն արաբերենում ևս «էշ, ապուշ» է նշանակում), նախկինում նշանակում էր միայն «ծագ իշու, ծիու, եղնիկի», սա կարող էր վկայել պահպալեղները, ուր yavan կամ yavan նշանակում էր «ջահել, երիտասարդ, մատղաշ», որից էլ փաղաքշական **yavanak** ձևը, ինչը դարձել է հայերենի համար հիմք: Սրանից հայերենում ունենք յուանակ կամ **յաւանակ**, իսկ արդի գրականում նաև **ավանակ**: Այս բառի հետ նույնն է **ջիվան**-ը՝ «մատղաշ, թարմ, երիտասարդ», օրինակ՝ Սուկաց բարրատուն մինչև հիմա էլ **ջրվան** նշանակում է «քուռակ, մատղաշ

էշ» և ոչ թե «դեռատի»: Սակայն հետագայում **ավանակ**-ը գործ է ածվում ոչ «փոքր էշ, ծագուկ» նշանակություններով, այլ էշ-ի:

Այսպես էլ **մտրուկ**-ի ծագումն է: Այն թեպետ այժմ գործ է ածվում «ջահել, մատղաշ էշ» նշանակություններով, սակայն իմաստային առումով նախապես այլ իմաստ է ունեցել: Այսպես, արաբերենում պահպանվել է mutruk «բաց թողած, արձակ» (նաև mtr՝ «արագ բայլքով գձալ»), որով կոչել են էշերի քուռակների (կամ ծիերի քուռակների) նկատի ունենալով նրանց դեռևս բեռ կրելուց, աշխատանքից ազատ լինելու հանգամանքը:

Եվ այսպես, այս **մտրուկ** բառի հին նշանակության հիման վրա է առաջացել թրի-լիսի բարբառով «էշ կրել ին՝ մտրուկ մենձացել» ասացվածքը, որ պիտի ընկալել «էշի մնան կերել են, սանձարձակ, ազատ մեծացել» նշանակությամբ:

Հայերենի բարբառները փոխ են առել նաև **ջիվան** ձևը, որ շատ գործածական է ջահել-ջիվան արտահայտությամբ կամ **ջիվան յար քան, ջիվան բոյից մատաղ** և այլ ձևերում: Եթե այսօր մեկը դիմում է իր սիրելի անձնավորությանն ու ասում՝ **ջիվան յար քան** (ինչպես «Անուշ»-ում է ասվում), ապա ոչ ոք չի վիրավորվում, որ իրեն ավանակ են առում, քանզի **ջիվան**-ը չի ընկալվում հայերենի հին **յաւանակ** (կամ յու-անակ) նշանակությամբ, այլ իր նոր՝ «ջահել, մատղաշ, մատաղ, երիտասարդ» նշանակություններով:

91. ԴԻՍԱԿԱԿԱՆԴԵՄ, ԹԵ՛Ս ՄԱՍԻԱՐԱՎՅՈՒԹՅՈՒՆ

Ո՞վ չի հիշում Ե. Չարենցի «Կապկազ Թամաշա»-ն, ուր փաշան, ժողորածու **Դաբայի**ն դիմելով, ասում է. «Ի՞ք մասխարա»՝ «շուն ժողորածու»: Նա այս բառը ժողովրդական խոսակցական լեզվից է առել: Հայերենի բազմաթիվ բարբառներ գործածում են մասխարա, մասխարայություն անել, մասխարա ըլնել արտահայտությունները, ինչպես, օրինակ՝ թրիլիսի բարբառում՝ «Մասխարեն մարդ չի սպանի», «ուրիշին մասխարա գցողը իրա գլխին կըկատարի» կամ՝ «Ի՛նչ քյանդրբազ՝ առանց մասխարի» և այլն: Մասխարա բառը հայերենին է անցել արաբերենից, որի արմատն է saxira՝ «ծաղրել, ծեռ առնել», որից գոյականակերտ —ma ածանցով masxara՝ «ծաղրող, ծեռ առնող, ծաղրածու»:

Միջնադարյան «Գովհաննես և Ալշա» պոեմում հանդիպում ենք **մասկարայ** ձևին...

— Բա, սևավոր ծուռ **մասկարայ**...
Իմիջիայլոց ասենք, որ հայերենը հարևան սեմական լեզուներից է ժառանգել նաև **ծաղր** բառը, հավանաբար ասորերենից (արամեերենից), ուր արաբերենի saxira-ն արտասանվում էր ծաղրա: Այս արմատից էլ՝ **ծաղրել**, **ծաղր ասել**, **ծաղր առնել**, **ծաղրած** և ապա **ծաղրածու**: Խորհուրդ էր տրվում մարդկանց թերությունները չծաղրել: «Մի՛ լինիր **ծաղրածու** և կատակերովս»: Քանի որ **ծաղրածու**ները դիմակների օգնությամբ էին կատարում իրենց եղգսանքներն ու հուպանքները, ապա աստիճանաբար **մաս-**

խարա բառը սկսեց գիտակցվել որպես այն առարկան, որը ծաղրի նյութն էր և ծաղրողը էր: Սիա այստեղից էլ մասխարա սկսեց նշանակել **ծաղրի առարկա** (համեմատիր հայերենի **ծաղրի առարկա դառնալ** արտահայտությունը):

Դիմակ և դիմակահանդես: Եվ քանի որ արաբների հետ ավելի մերձավոր շփում ունեին իսպանացիներն ու ֆրանսիացիները, արաբերեն *mascara* «դիմակ» բառն սկսեցին օգտագործել **դիմակահանդեսների և պարահանդեսների** իմաստով *mascarada* ձևով: Ֆրանսիայում այն սկսեց հնչել *masquerad* ձևով: Mascara-ը եվրոպայում տարածվել սկսեց 16-րդ դարից, նույնիսկ լեզվաբանները գտել են, թե առաջին անգամ որ բնակավայրից է գործածվել այն. դա 1587 թվականն է: Ուսերենի և եվրոպական լեզուների միջնորդությամբ մասխարաը բառը «դիմակահանդես» նոր նշանակությամբ երրորդ անգամ դասարտեմ փոխ առնվեց հայերենի բառապաշարի մեջ, և այն գործածելիս մենք չենք էլ գիտակցում, որ արյունակիցներ են **ծաղր-ը, մասխարա-ն և մասխարա-ը:**

92. ԳԵՐԱԴՂԱՍԵԼԻ Է ՍՐՈՏԿԵՆԸ, ԹԵ՞ ԾԱՆԱԿԻ ԵՆԹԱՐԿԿԵԼԸ

Ո՛վ չի հիշում Գ. Թումանյանի հայտնի տողերը «Մարո» պոեմից.

Դե, դուրս կորիր տնիցս,
Մրտոցեցիր անունս...

Անունը մրտեղ, անունը սևացնել, պատվին մուր քսել, պատիվը սևացնել արտահայտությունները գալիս են շատ վաղ ժամանակներից, ինչպես և **խայտառակել, պախտարակել, առակ և ծանակ անել** կամ **ծաղր ու ծանակի ենթարկել** արտահայտությունները...

Գրաբարը շատ է սիրում կողք կողքի գործածել իմաստով միմյանց մոտ բառեր, ինչպես, օրինակ՝ **մարտ պատերազմի, սուր սուռերի, առակ օրինակի և այլն:** Եվ ահա որպեսզի հասկանանք, թե ինչ է նշանակում **ծանակ** բառը, բավական է, որ գիտենք նրա կողքին դրվող **առակ**-ի նշանակությունը, ինչպես, ասենք, հետևյալ արտահայտության մեջ. «Զի մի **ծանակ և առակ** լինիցիմք» (Որպեսզի չլինեցե՞ս **ծանակ և առակ**), «**Առակ և ծանակ** արար» (Առակ և ծանակ արեց): Զէ՛ որ **ծանակ**-ը հանդիպում է նաև **ծաղր**-ի հետ: Շատ ենք օգտագործում մենք նաև այսօր **ծաղր ու ծանակի ենթարկել, ծաղր ու ծանակ անել** արտահայտությունները նույնպես: Իսկ ինչպե՞ս են թարգմանում բառարանները **ծանակ**-ը՝ «խաղը, խայտառակ, խայտառակություն», **ծանակել**՝ «խայտառակել», քայց ինչպե՞ս առաջացավ այս բառը: Գ. Աճառյանի «Գայերենի արձատարական բառարանում» այս բառի ծագման մասին չկա որոշակի ոչինչ: Որպեսզի ստուգաբանեք **ծանակ**-ը, մենք պիտի վերադառանք մեր գրույցի սկզբում մեջբերված տողերին, ուր խոսվում էր **մուր**-ի մասին: Զէ՛ որ **խայտառակել** նշանակել է դեմքին մրով նշաններ անել: Նույնը չե՞նք **դեմքին մուր քսել** կամ **պատվին մուր քսել** արտահայտություններն էլ: Գուցե և **ծանակ**-ն էլ մրի կամ սևացնելու հետ է կապված: Կյո: Զէ՛ որ արաբերենում ունի *sanağ* «մուր» բառը, որ կարող էր հուշել **ծանակ**-ի սեմական ծագում ունենալը, եթե ոչ արաբերենից, քանի որ *sanağ*-ից պիտի **սանակ** կամ **սանջա** ունենայինք և ոչ **ծանակ**, իսկ արաբներենից և կամ ասորական քարտաշներից կարող էինք **ծանակ**-ը ժառանգել, որովհետև արաբերենի *s-*ի փոխարեն նրանք հնչում են *š*, ինչպես ունեցն **ծաղր**-ը, որը արաբերենում *saxira* ձևով է վկայված: Դետևադար լիովին համապատասխան են նաև **ծանակն ու sanağ**-ը:

Դպրություն և արվեստ

93. ԿԱՎԻՑ ՍԱՐԴ ԵՆԿԵՑ, ԲԱՅՑ ԵՎ ԴՊՐՈՒԹՅՈՒՆ...

Բոլոր դպրոցականներն էլ գիտեն այսօր հրեական գրույցը, թե ինչպես Աստված հողից **մարդ** ստեղծեց: Եվ լսել են, անշուշտ, որ հանգուցյալներին շիրիմ իջեցնելիս մի բուռ հող են նետում՝ ասելով.

— Դող էիր հող դառնաս...

Ինչո՞ւ պաշտվեց **հողը**: Նա էր կյանք տալիս բույսերին ու մարդուն. այստեղից էլ երկիր **պարգանել**, մեր տերուն՝ **երկրպագել**՝ «պաշտել հողը», բառացի՝ «երկիրը, հողը համբուրել» արտահայտությունը:

Առավելապես հողը ու կավը պաշտվել են **Միջագետքում**: Զէ՛ որ Միջագետքը գուրկ էր օգտակար համածոներից ու անտառներից: Անգամ **քար** չկար: Այստեղ տունը պատրաստում էին **կավից**, իսկ եթե ծղոտներից, ապա դարձյալ սվաղում էին **կավով**: Բոլոր ամանեղենները, թոնիրները, կրակարանները, պարիսպները պատրաստում էին **կավից**: **Կավով** էին սվաղում և հարդարում բնակարանների հատակը, ներքին պատերն ու տանիքը: Եվ քանի որ թղթի գյուտը դեռ չէր արված (և ոչ էլ պապիրուսի կամ մագաղաթի), ուստի մարդու գրելու ցանկությունը դարձյալ հանդիպեց **կավին**: Կավից մարդը պատրաստեց սալիկներ, վրան պատկերներ, պատկերազարդեց և ապա գրեք դաջեց: Եվ քանի որ կավե այս սալիկները փխրում էին, երկար չէին դիմանում, մարդը մտածեց թո՛՛ղել դրանք ամանեղենի մեան, և նրա գյուտը պսակվեց հաջողությամբ: Կավե սալիկներն ապրեցին անվթար, դարեր, դարեր...

Այս գյուտը մեզանից շուրջ 6 հազար տարի առաջ էր: Դա կատարվեց Հունեթում, Միջագետքի հարավում, այստեղից էլ ընդօրինակեցին այդ գյուտը քարագեղանները, ասորեստանցիները, քաբելացիները, քիայնացիները, էլամացիները և այլն: Ինչպե՞ս էին կոչվում այդ կավե սալիկները, դա շատ կարևոր է, այլապես մենք չենք հասկանա, թե ինչպես ստեղծվեցին **դպիր, սպաստան** (հիմա՝ դպրոց), **դպրոցական, դպրություն** բառերը: Մարդն առանց **դպրության** ինչի՞ է մնան: Իզուր չէր երգում մեր բանաստեղծ Չարենցը:

Եվ դպրությունն են մեր երգում ես,
Գեղեցկությունը դպրության վես:

Միջագետքում չկար ուրիշ հարմար շինանյութ, շունեթները իղացան կավից պատրաստած սալիկների վրա գրելու միտքը: Նրանք կավից զանազան չափերի սալիկներ պատրաստեցին, որոնց վրա եղեգնյա գրչով նշաններ դաջեցին, և ահա այդ գրված սալիկները նրանք անվանում էին **դուբ** կամ **դուպ**: Եթե **դուպի** վրա նույնը չէր տեղադրվում, ապա նրանք շարունակությունը գրում էին մեկ այլ **դուպի** վրա և այսպես երրորդի, չորրորդի, հինգերորդի... քսաներորդի վրա: Երբ ավարտվում էր **դուպի** էջը, **դուպսարը** կամ **դուպսարը** զգուշացնում էր. «Շարունակությունը տես հաջորդ էջում կամ հաջորդ **դուպի** վրա»: Եվ այսպես տարիներ շարունակ **դուպսարների** տանը տվորում էին սեպագիր նշանները մանուկ հասակից՝ դասնալու համար պալատական գրագիրներ, թարգմաններ, գուշակներ, տաճարների ջուրմեր, բախտ տծորհնողներ **գրողներ**:

Արամեական շրջանում **դուպսարներին** սկսեցին անվանել **դպիրներ** (այսինքն՝ **դուպ-իր-ներ**), որոնցից էլ այս բառը անցավ պարսիկներին, էլամացիներին, պարսկներին: Իրանական տեղ ցույց տվող **-սթան** ածանցով պարսկերենում կազմ-

վեց **Դեբիրես**ան բառը: Հայերը նույնպես այս բառը **դպիր** ձևով են օգտագործում, որը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ այն հայերենին պարսկերենի միջոցով է փոխանցվել: Հայերը **դպիր**–ից կազմել են **ատենադպիր**՝ «քարտուղար, արձանագրող», **դպրանոց**՝ **դպիր** պատրաստելու տեղ», որը հետագայում դարձավ **դպրոց** կամ **դպրատուն**: «դպիրների տուն» (**դպիր** վարժեցնելու տեղ): Եթե առաջ նման **դպրանոց**ներում կան **դպրատներ**ում միայն **դպիրներ**՝ գրագիրներ էին վարժեցնում, ապա ներկայումս մասսայաբար բոլորին են այնտեղ սովորեցնում գրել–կարդալ, ուստի **դպրոցը** արդեն նոր առումով է մեզ ներկայանում, արդեն որպես կրթության օջախ և մարդու գոյության ամենաանհրաժեշտ ուսումնառության և դաստիարակության վայր: **Դպրոց** բառից կազմվել են նաև **դպրություն**՝ «գիր ու մատենագրություն», **հոգևոր մշակույթ**, **կրթություն**, **դիվան**, **դպրապետ**՝ «ատենադպիր, վարժապետ, դպրոցի տնօրեն», **դպրոցական**՝ «աշակերտ, դպրոցում սովորող, դպրոցավարտ, դպրոցի տարիքի» և այլ բառեր:

94. ԱՈՒՆՅ ԿՆԻՔԻ ԻՆՉ ԿԱՐՈՂ ԵՍ ԱՆԵՆ

«Առանց **կնիքի** ոչ մի փաստաթուղթ վավերական չի համարվում»: «Ում **կնիք** են վստահում, նա էլ **իշխանության** ներկայացուցիչ է»: «Չեղափոխությունն իր **կնիքը** դրեց բոլոր արվեստագետների ստեղծագործության վրա»: «Նրա անունը ժողովուրդը **Պողոս Մուկուչ կնիքեց**» և այլ արտահայտություններ այսօր սովորական են հայերենում: **Կնիք**–ից է ստեղծվել նույնիսկ կրոնական **կնուք** բառը, որով կոչվում է քրիստոնյա մկրտելու, հաստատելու օճաք:

Բառարանները **կնք**–ել բայի նշանակությունները թվելիս գրում են՝ «դրոշմել, տպել, պատճենել, դաջել, հետք թողնել, հաստատել», հետևաբար **կնիքը**–ը «տպող, պատճենող, դաջող, դրոշմող, հետք թողնող» գործիքն է: Իսկ որտե՞ղ և ե՞րբ ստեղծվեց այն: Ի՞նչ հանգամանքներ ստիպեցին մարդուն մտածել **կնիք** ստեղծելու մասին, ո՞ր լեզուն կարող է մեզ բանալի տալ դեպի **կնիք**–ի ակունքները ճանապարհորդելիս:

Եվ ահա մենք նորից ստիպված ենք ուղևորվել դեպի Միջագետք, դեպի Շուսեի և Աքքադի քաղաքակրթությունները, որտեղ առաջին անգամ հանդիպում ենք **կնիք** բառի գործածությանը: Այս, դուք ժամանակն եք հարցնում: Խնդրենք, չորս և կես հազարամյակ մեզանցից առաջ գործածվում էր **խոսու** բառը՝ քաղաքներում՝ սեփազիր արձանագրություններում: Մենք արդեն խոսել ենք **դպիր** բառի առաջացումն մասին, և դուք գիտեք, ուր Շուսեում և Աքքադում գրում էին կապե սալիկների վրա: Իսկ եթե թագավորական հրաման է գրվում, քանի՞ օրինակ և քանի՞ անգամ պետք էր արտագրել միևնույն հրամանագիրը: Իսկ չէ՞ որ այդքան գրագետ **դուպարներ**՝ **դպիրներ** չկային: Եվ ահա մարդկային միտքը որդիենց գլանածն **կնիքը**՝ **խոսու**–ը, որը, թաց կապե սալիկի վրայով գլորվելով, թողնում էր այնտեղ իր վրա փորագրված գրերն ու նկարները: Այս ձևով դաջված, որոշված սալիկն էլ հենց կոչվում էր **کانك**՝ «կնքված»: **Կունկույն** սկսեցին փաստաստել նաև դրամների նման՝ կլոր, բռնիչով: Եվ քանի որ հեշտ էր այն կրել հետը, մարդիկ թելով կապում էին **կնիքները** գուռուց և կամ կախում վզից: Ամենից շատ այս բանը տարածվեց հին աշխարհի վաճառականների **թանգարանի** մոտ, որոնք դրամական մեծ գործարքներ էին կատարում, ապառիկ ապրանքներ էին գնում և վաճառում, որոնց մասին անհրաժեշտ «փաստաթղթերը» հարկ էր «ստորագրել»: Մինչդեռ **թանգարանը** գրել–կարդալ չգիտեին, և այստեղ նրանց օգնության էր գալիս **կնիքը**, որի վրա նախապես գրված էր տվյալ **թանգարի** անուն–ազգանունը, որ քաղաքի լինելը: Նման **թանգարների** մասնագիտու-

թյունը փոխանցվում էր որդոց որդի, ամբողջ տոհմին, որի պատճառով մենք այսօր գիտենք մի քանի հարյուրամյակ հարատևող առևտրական տների անունները, ինչպես **Էգիբի**, **Մուրաշուի տները** և այլն:

Շատ անգամ **կնիքի** փոխարինել է նաև **եղունքը**, մատը: Դրանք ոչ մասնագետ վկաններն էին **կնիք** չունեցողների, որոնք թաց կապի վրա թողնում էին իրենց մատ–(սա)հետքերը (կամ եղունգահետքերը) կամ, ինչպես քաղաքացիներն էին ասում, **ճապտուները** (**խար**):

Մեզ են հասել հազարավոր ապառիկ տրված ապրանքների «ստացականներ»՝ Անատոլիայի **Կանեշ** քաղաքից, **Էրլայից**, **Սիվարից**, **Աշուրից** և այլն, ուր գրված են ապրանքն ապառիկ ստացողների և գործարքին վկա գտնվող անձանց անունները՝ համապատաստից ստորագրություններով:

Հետագայում **կնիքներ** գետեղեցին մատանիների վրա: Եվ այդ սովորությունը հարատևեց գրեթե մինչև 20–րդ դար՝ մինչև մասսայական գրել–կարդալու ուսուցման տարածվելը: Մենք Բուզանդ պատմիչի վկայությունն ունենք, որ պարսկական Շապուրի կրում էր **վարազագիր** մատանի: Իսկ շատ իշխաններ և մելիքներ մատանու վրա ունեին իրենց անվան և զգգանվան սկզբնատառերը:

Կնիք–ի ճանապարհորդությունը այսքանով չի սպառվում...այն հայերենի միջնորդությամբ, ինչպես լեզվաբաններ են ասացուցում, անցավ նաև ռուսերենին, ուր «книга» բառը գործածվում է հենց իր նախնական՝ «տպված»–ք նշանակությամբ:

95. Ո՞Վ Է ՎԱՐՄԱՊԵՏԸ, ԵՎ Ո՞Վ ԿԱՐԴԱՊԵՏԸ

Ներկայումս **ուսուցիչ** բառի փոխարեն եթե մեկն օգտագործի **վարժապետ**–ը, ապա նրա խոսքը կստանա արհամարհական երանգ և հավանաբար ոմանց համար կինչի վիրավորական: Սակայն այդպես չէր մեզանից մեկ և կես հազար տարի առաջ: Եթե գրում էին. «Ի ձեռն Սահակայ և Մեսրոպայ **վարժատեսացն**» (Սահակ և Մեսրոպ **վարժապետների** միջոցով), ապա ամենարական ասումով նկատելու ունեին նրանց ուսուցչի դերը: Այս իսկ առումով էլ **վարժարան** նշանակում էր **դպրոց**, այն տեղը, ուր **վարժեցնում** էին, կրթում աշակերտներին (այս իմաստով գործածվում էին նաև **վարժանոց**, **վարժոք** բառերը): Վարժարանները լինում էին հանձնարական, երաժշտական, ըմբիշների, հոգևոր, իմաստասիրական, մարզիկների, ծիերի և այլն:

Վարժ–ը ծագում է պալիավերենի **varz**՝ «գիտություն, աշխատություն, գործ, փորձ, վարժություն, մարզանք» բառից: Գրաբարում ասում էին. «Բրայնի վարժարանի վարժեր գնոսա» (Մարզում էր նրանց ինչպես **վարժարանում**) և այլն: Այստեղից էլ **մանկավարժ**, **մանկավարժություն**՝ «մանուկների դաստիարակ, կրթող», «մանկավարժություն, մանկադաստիարակություն» բառերը: Լեզվաբան է. Բենժեմինտը գտավ, որ **վարժ** բառի հետ ծագումով նույն արմատից է նաև **վարդ**–ը, որից ունենք **վարդապետ**, **վարդապետություն**, **վարդապետել**, **վարդապետարան**, **վարդապետանոց** և այլ բառերը: Ուստի **վարդապետը**՝ ուսուցիչ, դաստիարակ, հրահանգիչ, կրթող՝ նշանակություններով էր գործածվում, իսկ **վարդապետարան** կամ **վարդապետանոց**՝ «դպրոց, կրթարան, ճեմարան» նշանակություններով: Օրինակ՝ «Արիստարուղոս՝ **վարդապետ** Պտղոմեայ արքայի» (Արիստարուղոսը Պտղոմեոս արքայի ուսուցիչն էր): **Վարդապետ օրինաց** էր կոչվում կրոնական օրենքներ ուսուցանող անձը: Եվ այսպես, **վարդապետ** մեր օրերում գիտակցվում է միայն կրոնական կամ ուսմունքի ուսուցիչ առումով, իսկ **վարժապետը**՝ սովորական: Այստեղից էլ **վարդապետություն** բառի «ուսմունք» նշանակությունը. «Մարքսի և Էնգելսի **վարդապետությունը** որդեգրվեց պրոլետարիա-

տի կողմից»: Եվ այսպես, ինչպես մարզ և մարդ (պետ) բառերն էին անցել հայերենից երկու անգամ, այնպես էլ վարձապետը և վարդապետը՝ առաջինը պաշտական ազդեցության շրջանում, ուր հնչում էին varh, և մյուսը՝ միջին պարսկերենի, ուր հնչում էին vard:

96. ԴԱՍԱԿ-ԵՆ ԴԱՍԻՎԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՍԵՃ

— Գայանե, գիտե՞ս մ նորությունը, այսօր մեր դասարանի դաստիարակ նշանակեցին հայոց լեզվի ուսուցիչ Արշակունուն:

— Ի՞նչ ուրախանալու բան է, որ ավետիս ես տալիս, օրական մի դաստա տետրակ ուղղորդ ժամանակ կգտնի՞ մեր դաստիարակության համար.— դժգոհ պատասխանեց Աննան («Պիոներ կանչ» թերթից):

Ընթերցելով այս տողերը՝ ես ամփոջպես ուշադրություն դարձրի դաստա-դաստիարակ, դաստիարակություն, ինչպես նաև դաստիարակել, անդաստիարակ հայերեն բառերին, որոնց կազմության և ծագման վրա առօրյա մեր խոսակցությունների ընթացքում հազիվ թե ուշադրություն ենք դարձնում: Ահա և վերջենքք քննելու համար դաստա և դաստիարակ բառերը և լեզվաբանին հարցնենք. «Դրանց նմանությունը պատահակա՞ն է, թե՞ իսկապես միևնույն արմատից են սերում»: Ենզվաբանն անվարան կհաստատի, որ նմանությունը պատահական չէ, և երկուսն էլ նույն արմատից են կերտված: Զգալով, որ մենք պիտի առարկենք, թե դաստա-ն «ծեռքը», ի՞նչ կապ կարող է ունենալ դաստիարակի հետ, լեզվաբանը կշարունակի բացատրել դրանց ծագման ակունքները: Իսկապես դաստա բառը արդի խոսակցականում ունի «կապոց, ծեռ» նշանակությունները և ծագում է պալիավերնի՞ dast «ծեռ» բառից: Նրանով հայերենում շատ բառեր են կազմվել, ինչպես, օրինակ՝ դաստա՝ «բաթ, ծեռ», դաստակերտ՝ «կալվածք, ծեռքով մշակած, խնամած, կերտած, շինած ագարակ, ավան, բնակավայր» (բառացի՝ ծեռակերտ), դաստապան՝ «թրի կոթ», դաստառակ՝ «ծեռքի սրբիչ, անձեռոց» և այլն: Ուրեմն դաստիարակ՝ «բռնող՝ ծե՞ռք»: Այո: Զէ՞ որ կա նաև այդպիսի արտահայտություն. «Ո՛վ է իմ ծեռքից բռնողը»: Նոր պարսկերենն էլ ունի պահպանած դաստ՝ «ծեռք» բառից դաստյար և դաստուբար՝ «օգնականություն, օժանդակություն» բառերը, որոնք բառացիորեն նշանակում են «ծեռք մեկնել, խնամել, տածել, առաջնորդել»:

Դիմ Գայաստանում, ինչպես 5-րդ դարի պատմիչ Փարպեցին է վկայում, ծառաներից զատ ազնվականների երեխաներին դաստիարակների էին հանձնում. «Եվ շատ ի մանր մանկանց նախարարաց որդուցն դաստիարակյօք և ծառայիք» (Եվ նախարարների փոքր որդիներից շատերը դաստիարակվեցին և ծառաներով էին): Ուրեմն դաստիարակները մանուկներին կրթող ուսուցիչներն էին, նրանք ծեռք մեկնողները, խորհուրդ տվողները, օժանդակողները, օգնականները, ուստի դաստիարակել նշանակել է «ծեռք մեկնել, օգնել, ծեռքով սնուցել, ղեկավարել», իսկ անդաստիարակ՝ «անղեկավար, անօգնական, անխորհուրդ մեծացած անձ»:

97. ԵԹԵ ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԵՐ ԵՄ՝ ՍԱՌԵՍԱՏԻԿՈՍ ԵՍ

Դիմգերորդ դարից հայ գրականությունը սկսում է հարստանալ նաև հունարենից թարգմանած բազմաթիվ ստեղծագործություններով: Բնականաբար, այդ ստեղծագործությունների թարգմանության հետ մեկտեղ հայոց լեզու են մուտք գործում մեծ քանակությամբ հունարեն բառեր, որոնց զգալի մասը մեր լեզվում գործածական է նաև այժմ: Այսօր մաթեմատիկա՝ «գիտություն թվերի և չափերի մասին», մա-

թեմատիկոս՝ «թվերի և չափագրության հարցերով զբաղվող մասնագետ», մաթեմատիկական՝ «չափագիտական, թվաբանական» տերմինները տվորական են մեր լեզվում, սակայն անտվորն այստեղ այն է, որ մենք այդ բառերը չենք օգտագործում դրանց նախկին նշանակություններով: Այս բառերը ծագում են հունարենի mados, madema՝ «ուսում, գիտություն» բառերից, որից էլ madematika՝ «ուսումնասեր», ապա՝ «չափագետ», «ուսումնական, ուսող», madematikus՝ «ուսողություն, չափագիտական գիտություններ»: Եվսերիսի «ժամանակագրության» մեջ է հունարենի մաթեմատիկոս բառի ամենահին վկայությունը հայերենում, ուր այն օգտագործվում է իր հին՝ «ուսումնական, ուսող» նշանակություններով:

98. ԲԱՆՈՆ-Ը ԿԱՆՈՆ-Ի ԲԱՐԵԿԱՍ

Մենք դարձյալ ուղևորվելու ենք դեպի բաղաբակություն օրրաններից մեկը՝ Միջագետք, դեպի սեմիտների երկիրը, որը համարվում է մի շարք գիտությունների ու արվեստների հայրենիքը: Բացի թվերի վեցնյակների, հաշվարկման (Մաև 12, 24, 12 ժամեր, 12 միսներ և այլն) սիստեմի ստեղծումը, շումերներին և սեմիտներին է վերագրվում նաև մի շարք չափերի հասկացության գաղղվաբարը: Շինարարական արվեստի զարգացման հետ միասին ստեղծվեցին նաև գործիքներ, որոնց անունները այդ գործիքների հետ միասին անցան հարևան և ավելի հեռուներում բնակվող ժողովուրդներին: Մի առիթով ասել ենք, որ շինանյութերի արքայությունը ստիպում էր Միջագետքի բնակիչներին ստեղծել անհրաժեշտ գործիքներն ու իրերը ծեռքի տակ եղած նյութերից: Իսկ ինչո՞ւ չպետք է եղեզը դառնար միջագետքցու ամենամոտիկ բարեկամը, որն առատորեն աճում էր ճահճուտներում և գետերի ափերին: Իսկ ինչպե՞ս էր կոչվում եղեզը Միջագետքում: Շումերները անվանում էին այն gin, աքքադացիները՝ gannu, որից էլ՝ հայերենի կնիւն (արդի հնչմամբ՝ կնյուն), օրինակ՝ «Բարծնայայց՝ կնիւն առանց քմախոյ» (Կաճի՛ կնյունը առանց քի):

Քանի որ Միջագետքում եղեզը, սեմական ժողովրդի հնչմամբ՝ gannu, օգտագործվում էր որպես ուղիղ ծող կամ որպես զավազան, ապա նա էլ դարձավ ճարտարապետների ծեռքին ուղիղ գիծ քաշելու մի գործիք և ապա՝ չափի միավոր: Իսկ այնուհետև, ինչ որ այդ գործիքի օգնությամբ էր զվճած կամ պատրաստված, սկսեցին անվանել կանոնակ կամ կանոնավոր, իսկ հակառակը՝ անկանոն՝ «ոչ ուղիղ, ոչ կարգին», «կարգից դուրս»:

Աստվածաշնչի թարգմանության հետ միասին, զուցե և հունական Միզոդոմիայի բնակիչների հետ ունեցած շփումների ժամանակ, բառս անցավ նաև եվրոպական ժողովուրդներին՝ canna, լատիներենում դեռևս «եղեզ» է նշանակում, իսկ հունարենում՝ kanon, kanonos՝ «եղեզի ցողուն», ապա՝ «ուղիղ փայտ, ծող, ուղիղ գիծ, քանոն, ճաղ, սահմանագիծ, եկեղեցական կանոն, օրենք»: Այս վերջին նշանակությամբ էլ բառը հետո՝ արաբերենի անցավ գանու ձևով, բուրբերենի՝ «օրենք, ստիվական», վրացերենի՝ կանոնի, ռուսերենի՝ канон՝ «եկեղեցական անավույսան կամ երեկոյան արարու-

դուրյուն, երգ, աղոթք», նաև «канон» «երեկոյան ժամերգություն, նախատոնակ», որից էլ «канониче» «նախորայկին» և «մեռելոց հոգեհանգիստ, մեղրով գաթա, տոնական մեղրաբլուր» և այլն: Տեսեք եղեգ-ից ո՞ր հասանք: Սա դեռ ամենը չէ: Դարերեմուս քառը երկու ձևով տարածվեց կանոն (նաև կանոնվն) և քանոն, նաև քանուն: Եվ կանոն-ը, և քանոն-ը հավասարապես գործածվում էին «օրենք, կարգ, կանոն, ուղղություն, ուղիղ գիծ քաշելու գործիք» նշանակությամբ: Այսպես, օրինակ՝ եթե զրաբարուն սավուն է՝ «Վարդապետ՝ քանոն հաւատոյ», նշանակում է՝ «Վարդապետն է հավատքի ուղղությունը»: Կամ երբեմն քանոնն ու կանոնը քաջատրվում են մեկը մյուսով. «Անա այս է կանոն, որ է քանոն և սահման քրիստոնեութեան հաւատոյս» (Անա այս է կանոնը, որը նույն քանոնն է և սահմանը քրիստոնեության հավատքի):

Միջին դարերից արդեն սկսեցին սահմանազատել քանոն-ն ու կանոն-ը: Կանոն-ը՝ «կարգ, օրենք, ուղղություն», իսկ քանոն-ը՝ «ձող, ուղիղ գիծ գծելու հարմարանք» նշանակություններով, ինչպես որ գործածում ենք հիմա: Գրաբարում ունենք «Եթե քանոնն թիւր իցե» (Եթե քանոնը ծուռ է, սխալ է) նախադասությունը: Եվ այսպես, նույն բառը կոչը կողքի գործածում են և տարբեր նշանակություններ ենք տեսնում նրանց մեջ՝ մերթ ք-ով, մերթ կ-ով գրված լինելու պատճառով: Այս երևույթը նկատվում է նաև կամար և քամար գուգահեներում, որոնցից առաջինն ընկալվում է «շինարարության կորագիծ, դրան, լուսամուտի վերին աղեղնաման մաս», իսկ քամար-ը՝ «զոտի» նշանակությամբ:

99. ՄԻՊԹ ԶԵՄԱՐԱՆԸ ԶԲՈՍԱԿԱՅՐ Է

Ո՞ւմ ծանոթ չեն հայ ժողովրդի ասույթներից՝ «Թրև գալով չեն սովորում», «Տիտիկ անողն ա մարդ դառնում», «Շավվար պիտի մաշես, որ սովորես» արտահայտությունները: Ո՞վ կարող է առարկել այս դարերում փորձված ճշմարտությունների դեմ: Պարզվում է, որ կա մեկը, որը կարող է հակառակը պնդել, և դա լիսեյ կամ լիցեյ բառն է, որի հայերեն անունն է ճեմարան: Եվ այս հակասությունը պարզելու համար մենք դարձյալ ստիպված ենք ճանապարհորդել դեպի հելլենական դպրությունը, դեպի Չեչլադա: Գին աշխարհի խոշորագույն գիտնականներից մեկը՝ Արիստոտելը, հիմնադրեց մի դպրոց, որ կոչվեց լիկեյ: Իսկ ինչո՞ւ լիկեյ: Արիստոտելի հիմնած դպրոցը գտնվում էր Ապոլոնիոս Լիկեյացու տաճարի տարածքում, և այդ տաճարի անունով էլ սկսեցին նրա դպրոցն անվանել լիկեյ: Այս դպրոցում ուսուցումը հիմնականում քանավոր էր և զգատ ունկնդրությամբ: Արիստոտելին ունկնդրելու էին զալիս տարեք և հասուն մարդիկ՝ առավոտյան, իսկ կեսօրից հետո՝ ազնվատոնի երիտասարդությունը: Արիստոտելը ուսուցումը կատարում էր ծառուղիներում ճեմելու ընթացքում: Բնական է, որ հարցեր էին ծագում, և ուսուցիչը բավարարում էր տված հարցերի պատասխանը՝ դարձյալ ճեմելիս: Երբեմն հարց ու պատասխանները վիճաբանության նյութ էին դառնում, և այստեղից էլ ծայր էին առնում եզրակացությունները: Անա այս լիկեյ բառից է եվրոպական լեզուներում տարածվեցին լիցեյ, լիսեյ ձևերը, ինչպես ունենք կիկերոն, ցիցերոն, կրկես, ցիրկ և այլն, իսկ հայերենում ծնվեց ճեմարան՝ «ուսումնարան, դպրոց, բարձր դպրոց» նշանակությամբ: ճեմարանի հիմքում հայերենի ճեմ՝ «պտույտ, քայլվածք» արմատն է, որից էլ գրաբարում ունենք ճեմել կամ ճեմ առնուլ՝ «սիզալով ման գալ», ճեմելի, ճեմելիք՝ «զբոսարան», ապա՝ ճեմարանակ, կաճառաճեմ, իճատնաճեմ և այլ ձևեր, ճեմարանի նշանակությամբ գործ է ածվում ճեմականը, որը սակայն տարածում չգտավ: Այսպիսով՝ ճեմարան՝ «զբոսարան, պտույ-

տի վայր»: Ուրեմն ի՞նչ է դուրս գալիս, կարելի է սովորել նաև առա՞նց նստելու: Ո՞վ կարող է առարկել, եթե Արիստոտելը փորձել է այդ:

100. ԱՐԶԱՆԸ ԿԱՆԳԵՅՆՈՒՄ ԵՆ, ԹԵ՛ ԳՐՈՒՄ

Ամեն մի դպրոցական այսօր կարող է պատասխանել այն հարցին, թե ի՞նչ է արձանը: Նա կպատասխանի, թե արձանը որևէ նշանակող մարդու կամ հերոսի հիշատակին կանգնեցված քարե կամ բրոնզե կոթող անդրին է: Բայց մի՞թե միշտ կլինի այս պատասխանը: Եթե դիմենք դասական գրաբարի հեղինակներին, ապա կտեսնենք, որ արձան-ը այն ժամանակներում նշանակում էր «գիր, արձանագրություն», այսպես, օրինակ՝ «Արձան փորագրյալ», «Սաղմոս, արձանագիր ի Դաթի», «Դրոշմեսցիդ արձան յալիտենից», և այլն: Քանի որ արձան-ը ուներ «գիր, արձանագրություն» նշանակությունները, ուստի դրանից կազմվեց նաև արձանակել ձևը՝ արձանագրել-ի նշանակությամբ, օրինակ՝ «Ի տերուսկան գիրս արձանակել»: Իսկ արձանական նշանակում էր ոչ թե «արձանի վերաբերյալ, այլ «դամբանական գիր կամ ճառ»:

Այսօր մենք հին սովորության համաձայն դեռևս ասում ենք՝ «արձանագրել նիստում ասվածը», «արձանագրություն կազմել կատարվածի մասին», սակայն մոռանում ենք, որ դրանք թղթի վրա ենք կատարում և ոչ կոթողի, քարի, ժայռերի: Այսինքն մենք թղթագրում ենք և ոչ արձանագրում: Զե՛ որ հինում, երբ չէր կատարված թղթի գյուտը, քաղաքակրթության ամենահին օրրաններում Շուսերում, Աշուրում, Բաբելոնում, Եգիպտոսում, Էլամում, Քիայնայում, Պարսկաստանում թագավորների կատարած գործերը դրոշմում էին հավերժական նյութերի վեմերի կամ քարերի և կավե սալիկների վրա, որի պատճառով էլ այսօր շարունակում ենք հին ձևով սանլ արձանագրել, թեև արձանի վրա չենք գրում, այլ թղթի: Արձան ու կոթող չենք կանգնեցնում, այլ միայն շարադրում ենք թղթի վրա, գրի ենք առնում ռեղելությունը: Չավելջտական չէ՛, եթե որևէ հանցագործի հանցանք ենք արձանագրում, ապա հին ընկալմամբ ստացվում է, որ շարագործի համար մենք հիշատակի հավերժացում ենք կատարում՝ նրան արձան ենք կանգնեցնում, մինչդեռ նոր ընկալմամբ՝ միայն թղթի վրա շարագրում ենք նրա արարքները:

101. ԿԱՆԳԵՆԻ ՍԱԳԱՂԱԹ Է, ԵՊԹ «ՈՒՈՐԿԱԾ» Է...

Դանրահայտ է, որ յուրաքանչյուր կենդանի ընդամենը մեկ կաշի ունի, ապա քանի՞ անասուն էր պետք մեր Մատենադարանի ողջ մատյանները գրելու համար...

Բայց նախ մատյանի մասին: Ի՞նչ է մատենա-ը: Գիրք մագաղաթեյա, նաև քարտես, նաև թուղթ... Ինչպե՞ս ծնվեցին այս բառերը՝ քաղաքակրթության ուղեկիցները:

Միջգետնու մ կատարված **զրի** գյուտը իր հետ բերեց նաև կավե սալիկների՝ **դուպերի** հայտնագործությունը: Սակայն իր առավելության հետ միասին (որ հավերժական էր և անեղծանելի) թրծած կավե սալիկն ուներ նաև մեծ թերություններ. ծանր էր, շատ տեղ բռնող և շատ տքնություն պահանջող: Բացի այդ, մեկ անգամ էր գործածվում, մինչդեռ **կաշին** գերծ էր այս թերություններից և կարող էր գործածվել մի քանի անգամ, եթե ջնջում էին նրա վրա գրածը: Եվ ահա սեմական ժողովուրդները **զրի** զարգացման պատմության մեջ կատարեցին հաջորդ մեծ քայլը. մշակելով **կաշին** ստեղծեցին **թղթի** նման բարակ և սպիտակ նյութ, որը սակայն կոչեցին **մագալաթ** կամ **մագալատ**: Արամեերենում, եբրայերենում (նաև ասորերենում) **մագալատա**՝ magallata (կամ **մագալտա**, **մակելտո**) նշանակում էր «զալարված, ոլորված», ծաղում է ցլ՝ «ոլորվել, զալարել, ոլորել» արմատից՝ մա- գոյականակերտի միջոցով (հիշենք, որ մա- ածանցով բառեր սեմական լեզուներից հայերենը շատ փոխառություններ ունի կատարած, ինչպես՝ **մական, մակաղ, մահիճ** (արաբերենի mahağ-ից) և այլն):

Միս և գրաբարում գիտեին այս ստուգաբանությունը, որի համար հաճախ էլ շեշտում էին նրա իմաստը պատկերավոր արտահայտություններում: Օրինակ՝ Եսայի մարգարեի զրքում զգուշացվում է. «Գալարեսցին երկինք՝ իբրև **զմագաղաթ**» (Կզալարվեն երկինքները **մագաղաթի** նման): Հետագայում իր թանկության պատճառով տեղի տվեց **մագալաթը** **թղթին**, ուստի բազմիցս նրա հետ կողք կողքի հիշատակվում են **թուղթ**—ը, հունական **քարտես**—ը, լատիներենի charta, իտալերենի pergamina կամ carta pecora, հունարենի biblion, գերմաներենի Volumen, liber բառերը և այլն:

102. ԵՎԱԿԵՆ ԳԻՐ Է, ԹԵ՞ ԳԻՐԸ

Թերևս այսօրվա **նամակը** բացատրելու հարկ չկա: Այն ծեռագիր (երբեմն նաև մեքենագիր) ծրարված մի գրություն է, ուր շարադրված են ողջույնի, կարոտի զգացումներ, նաև սիրո, ինչպես նաև պետական, վարչական հանձնարարություններ, կարգադրություններ: Գլխավորապես **նամակը** ենթադրվում է փոստի ժառանգություն տեղի հասցված ծրարված գրություն, սակայն ներկայումս գոյություն ունեն նաև նամակի այլ տեսակներ: Եթե նամակն առջև երկու ամծերի միջև կատարվող գրագրություն էր, ապա ներկայումս ընդունված է նաև **բաց նամակի** ձևը՝ մամուլում հրապարակվող կոչի, բողոքի և ինչ—ինչ խնդիրներ համրության քննարկմանը ներկայացնելու նպատակով:

Նամակ բառին համարժեք է համարվում նաև **գիր**—ը, **թուղթ**—ը, **քարտեզ**—ը: Միս է. Չարենցի կողմից Ա. Բակունցին ուղղված չափածո **նամակի** վերնագիրը՝ «**Թուղթ** Սկսել Բակունցին, գրված Լենինգրադ քաղաքից»: Սակայն **նամակ**—ը միշտ այս նշանակությունը չի ունեցել: Այն պահլավերենի namak ձևից է փոխ առնվել, որն ուներ «գիր, գրություն» նշանակությունը, իսկ հետո՝ «գիր»: Այս է պատճառը, որ պարսիկ մեծ քանաստեղծ Ֆիրդուսին շաեիրի մասին զգած գիրքը անվանեց «**Շահնամե**», այսինքն՝ շաեիրի (մասին) գիրք և ոչ թե շաեիրի նամակ: Միջին պարսկերենում **նամա**—ն արտասանվում է **նամե**: Հայոց մոտ պահպանվել է նաև **զարհամամակ**—ը՝ իշխանական տների հաջորդակաճությունում փաստաթուղթը, ուր **նամակ** բառը հենց իր հին՝ «թուղթ, գրություն, գիր» նշանակություններով է գործածված:

103. ԹՈՒՐԹԸ ՏԻՏՆՈՒՄՆ Է ԱՐԴՅՈՔ

Գրաբարում **թուղթ** բառն օգտագործվում էր «թերթ, գրություն, նամակ, գիր, հրովարտակ» նշանակություններով՝ դեռևս **թղթի** գյուտից շատ առաջ: Չէ՞ որ **թղթի** գյուտը Չինաստանում է արվել, սակայն միայն արաբների նվաճումներից հետո նրանց **թուղթ** պատրաստելու տեխնիկան տարածվեց դեպի արևմուտք 9-րդ դարից: Ուրեմն, ինչպես՝ կարող էր թղթի գոյությունից առաջ **թուղթ** հասկացությունը լինել հայոց մոտ: Այ, սա թյուրիմացություն է: Թերևս ճիշտ են այստեղ այն լեզվաբանները, որոնք հայերեն **թուղթ** բառի ծագումը կապում են լատիներենի titulus՝ «տիտղոս»-ի հետ, սա էլ հունարենի titos—ն է (ռուսերենի տիտուլ—ը): Հռոմեացիների մոտ նախապես titulus—ը մի տախտակ էր, որի վրա գրում էին գերիների քվեը, ավարի քանակը, գրավված քաղաքների անունները խոշոր տառերով և ամրացնում էին միգակի կամ գավազանի ծայրին: Այստեղից էլ **տիտղոս**՝ «նակագրություն, մականուն, վերնագիր» և ապա՝ «կոչում» նշանակությունները: Լավ, բայց եթե **տիտղոս**—ը լինեցի էլ, ինչպես՝ ն նույնը դարձել նաև **թուղթ**:

104. ԶԱՐՏԵԶ, ԶԱՐՏ, ԶԱՐՏՈՒՐԱՐ

Երկրագնդի կամ որևէ երկրի, վայրի, տեղանքի ծովերի, լեռների, գետերի, լճերի տեղադրման պատկերը ցույց տվող գծագիրը ընդունված է անվանել **քարտեզ**: **Քարտեզ** կամ **քարտես** բառը հունարենի xartes «նագաղաթի թերթ, գրություն, նամակ, հրովարտակ» բառից է փոխ առնվել, որն իր հերթին, ենթադրվում է, փոխ է առնվել եգիպտերենից: Հունարենից այն անցել է նաև աշխարհի բազմաթիվ լեզուների, ինչպես՝ լատիներենի՝ charta, իտալերենի՝ carta, ֆրանսերենի՝ carte, գերմաներենի՝ Karte, սլավոնական լեզուներին՝ կարտա, ասորերենին և արաբերենին՝ xartesa, qartas, xarita հնչյուններով:

Հունարենի քարտես—ը հայերենում երկու ձևով պահպանվեց՝ —ես վերջավորության՝ **քարտես** կամ **քարտեզ** ձևով, առանց —ես—ի՝ **քարտ** ձևով, որն օգտագործվում էր «թղթի կտոր, թերթիկ, խաղաթուղթ, այցետոմս, հաշվածաման թերթիկ» և այլ նշանակություններով: **Քարտ**—ից ունենք կազմված **այցեքարտ**, **խաղաքարտ**, **քարտաբան** և այլ բաղադրություններ:

Միջնադարում **քարտեզ**—ը ոչ միայն «թուղթ», այլև «նամակ, գիր» նշանակություններ էր օգտագործվում: Միս Մարգիս Անուչինցի (17-րդ դար) բանաստեղծից մի հատված, որ սիրուհուն դիմելով՝ ասում է. «Բերեալ մատուցին եղկելոյս զգիրալիլը քո **քարտեզ**» (հին՝ զարչելիիս բերին հանձնեցին քո նամակը):

Կիլիկյան թագավորության ժամանակ **քարտեզ**—ը գործածվել է նաև «փող, դրամ, գումար» նշանակությամբ: «Ջողայք, զոր ի վեց **քարտես** ծախեին» (Մաճուկներին, որոնց վեց դրամի էին վաճառում), «Կամ հատուցեք զկայսերն, կամ տուք **քարտեզ** և արծաթ» (Կամ կայսրին վճարեցեք, կամ տվեք թղթադրամ և արծաթ):

Մեր լեզվում այն տարածում ունի նաև հունարենի **խարտուլարիոս**՝ «առեմաղախի, թղթերի կամ գրասենյակի վերակացու» բառից եկող **քարտուլար**—ը: Հայոց մեծ պատմիչ Ազաթանգեղոսը թագավորական պալատում վարել է **քարտուլարի** պաշտոնը, ահա վկայություն այդ մասին. «Աջող **քարտուլար** Ազաթանգեղոսն ի դրամն արքունի կարգեալ **քարտուլար**»: Մեր օրերում ևս **քարտուլարը** գրասենյակի գրագրության պատասխանատուն է կամ ժողովի կողմից ընտրված որոշ ժամանակով կամ ժամանակավոր արժանագրություն կազմող կամ որևէ գրություն կազմող անձը, թղթավարը, գրագիրը:

105. ԻՆՉՈ՞ՒՒ ԵՆՔ «ՔԱՌՈՐԴԻ» ՄԵՃ ԳՐՈՒՄ...

Ամեն մի դպրոցական էլ գլխի է ընկնում, որ հայերեն **տետրակ** կամ **տետր** բառերը մեզ են ռուսերենի **тетрадь**—ին, բայց ինչո՞ւ են նրանք տարբերվում մեկը մյուսից իրենց վերջավորությամբ: Թերևս այդ մասին նրանք չեն խորհել: Պարզ է, որ հայերը **տետր** բառը ռուսերից չեն վերցրել, այլապես պիտի հնչեին **տետրած**, բացի այդ հայերը մինչև ռուսների հետ հանդիպելը արդեն մի քանի հարյուրամյակ գործածում էին այդ բառը: Ուրեմն որտեղի՞ց եկավ **տետրակ**—ը: **Տետրա** հունարեն բառ է, որ նշանակում է «քառորդ, չորս»՝ **տետրա** «չորս» բառից: Քանի որ մագաղաթյա կաշին ոչ միայն ոլորած կամ գալարած էին գործածում (այդպես կարելի էր ավարտված գիրքը պահել, բայց ոչ գրելու ընթացքում), այլև մեծ տեղ չընկնելու համար **քառածակ** էին անում, այստեղից էլ **տետրա** կամ **տետրատ**՝ «քառորդ» արտահայտությունը: Հայերը իրենց սովորության համաձայն փոխառյալ **տետր** կամ **տետեր** բառին ավելացրին գոյականակերտ **-ակ** ածանցը, որով ստեղծվեց **տետրակ**—ը: Իմիջիպաշտ հունարենից քարգմանված շատ երկիրում **տետրակ** բառի փոխարեն գրված է **քառակ** (Տիմոթեոս Կուզ, 54, 74, 100, 122): Ուրեմն մեր հոգևոր հայրերը, գործածելով **տետր**, **տետրակ** ձևերը, գիտեին նրա հունարեն նշանակությունը, և հետագայում հայերը **տետրակ** սաելով հասկանում էին «գրքույկ, փոքր գիրք», իսկ ավելի նոր հասկացությամբ արդեն այն օգտագործվել սկսեց չգրված կամ գրված թղթերի այն գրքույկի նշանակությամբ, որը ոչ թե քառածակ էր, այսինքն՝ չորս թերթից, այլև կարող էր լինել 12 թերթից, 24 թերթից, 48 թերթից, 96 թերթից և այլն: Ինչպես նկատում եք, էջերի քանակի հիմքում էլ ընկած է 4 թերթը, այսինքն՝ 12 էջ երեք անգամ քառածակն է, 24 թերթանին՝ վեց անգամ քառածակը, 48 թերթանին՝ տասներկու անգամ քառածակը և այլն:

106. ԿԱՐԵԼԻ՞՞ Է «ՔԵՐԹԵԼՈՎ» ԴԱՌՆԱԼ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ

Մենք արդեն խոսել ենք տարբեր լեզուներում միևնույն հնչումն ունեցող, բայց իմաստով տարբեր բառերի գոյության մասին: Այս կարգի բառերը զգալի թիվ են կազմում նաև հայերենում: Օրինակ **այր**՝ «տղամարդ» և **այր**՝ «բարոյագ», նաև **այր**—ել՝ «վառել» բայի արմատը, **տալ**՝ «մեկին մի բան տալ» և **տալ**՝ «ամուսնու քույր», **գամ**՝ «մեխ, բեռ» և **գամ**՝ «գալ բայի ըղձականի եզակի թվի առաջին դեմքը», նաև **գամ**՝ «անգամ» գրաբարյան ձևը, որ գործածվում է **գամ** մի՝ «մեկ անգամ» իմաստով և այլն, **լամ**՝ «լացեն» և **լամ**՝ «լինդ» և այլն:

Այս կարգի բառերից են նաև հայերենի **քերթել**՝ «քերելով հանել, մաշկել, կաշին պլոկել» և **քերթել**՝ «բանաստեղծություն հորինել, բանաստեղծել», որոնք որոշ լեզվաբաններ փորձում են բխեցնել միևնույն **քեր**—ել արմատից (սա էլ՝ հնդեվրոպական *sker* կամ *ker*՝ «կտրել, ճեղքել» արմատից): Թերևս կարելի էր համաձայնվել իիշյալ արմատից միայն առաջին իմաստի **քերթ**—ել՝ «կաշի պլոկել» բխեցնելու հետ, սակայն երկրորդ իմաստի՝ «բանաստեղծելու» հետ՝ ոչ: Ինչո՞ւ:

Այստեղ մենք գործ ունենք երկու անկախ, բայց նույնաիունք բառերի հետ, որոնք ծագումով տարբեր արմատներից են: Երկրորդ **քերթել** արմատը եկել է հայերեն միջագետքյան մշակույթից, սեմական աշխարհից, ինչպես եկել են դպրության հետ կապված նաև **գիր**, **գրող**, **կնիք**, **դպիր**, **դպրանոց** և այլ բառեր:

Աբբաղաղաների *egir*՝ «կախարդանքի, թովչանքի բանածև» բառն անցավ արամեացիներին՝ որպես *egirt*, ասորերենին՝ որպես *egarto*՝ «գիր» (ինչպես և հայերեն

ունի **գիր**, **գրող**), «գրվածք» նշանակությամբ: Եվ ահա երկրորդ անգամ հայոց լեզվում *egarto*—*էգարտո*—*ճ* «գիրք», դարձավ **քերթ**: Հաճախ էլ գրում էին **քերթել**: Ե. Մկրտչու բառարանը քաջատրում է **քերթա**՝ «գրագիր»: Ահա այս **քերթ** արմատից էլ կազմվեցին հայերենում **քերթած**, **քերթում** կամ **քերթած**՝ «բանաստեղծություն, գրվածք, ստեղծագործություն, պոեմ, շարադրություն», **քերթածուփուն** (կամ **քերթածուփուն**)՝ «վիպասանություն, շարադրություն», **քերթութիւն** (կամ **քերթողութիւն**)՝ «քնարական, չափածո և քերականական, ճարտասանական ստեղծագործություն» և ընդհանրապես «ողջ մատենագրությունը» մեր ժամանակներում, ինչպես Ե. Հարենցն է հասկանում:

Մեր պատմության դառնաշունչ, չար ու խորշակ գիշերում Ո՞նց է ծաղկել զվարթուն մեր **քերթությունն** հնամայն:

Կամ

Կա Մեծարենց, կա Տերյան, և բազում ուրիշ պոետներ կան, Բայց Թունանյանն է անհաս Արարատը մեր նոր **քերթության**:

Գրաբարում **քերթողը** և՛ բանաստեղծն է, և՛ քերականը, և՛ փիլիսոփան, և՛ ճարտասանը, և՛ պատմիչը, և՛ ընդհանրապես **գիր** ու գրականությանը զբաղվող անծը: Իզուր չէ, որ մեր պատմահորը՝ Մովսես Տարբեացուն, անվանում էին **Քերթողահայրն Մովսես**, այսինքն՝ «բոլոր բանաստեղծների, գրողների, պատմիչների հայրը»:

Արևմտահայ գրական լեզվում գերադասում են **քերթում** (արդի հնչյամբ՝ **քերթված**)՝ «բանաստեղծություն» բառը գործածել, մինչդեռ արևելահայերենում՝ **բանաստեղծություն**—ը:

Այժմ վերադառնանք **քերթում**, **քերթութիւն**, **քերթող** բառերի (և մյուսը՝ **քերթել**՝ «մաշկել, քերծել») ծագման հարցին: Կարո՞ղ էին արդյոք սրանք ծագել **քերթել**՝ «մաշկազերծել, քերծել, քերել, հանել» արմատից (որպես թե մագաղաթի վրա քերտելով գրելու գործողությունից առաջացած):

Դիցուք հնարավոր էր նման իմաստային անցումով **քերթում**, **քերթութիւն**, **քերթող** բառերի ծագումը **քերթել**—ից, իսկ ինչո՞ւ ոչ *էգարտո*—ից, եթե բազմաթիվ դպրության և գրականության առնչվող բառեր հայերենին են անցել Միջագետքի քաղաքակրթությունից, որպիսիք են՝ **գիր**, **դպրություն**, **կնիք**, **մագաղաթ** (ի դեպ, *magalatta* բառի է—ն էլ հայերենում դարձավ *թ*), **այբուբեն**—ը, **այբուբենի** տառերի անվանումները՝ **այբ**, **բեն**, **գիմ**, **դա** և այլն:

107. ԳՐՈՂԸ ԹԵՉ ՏԱՆԻ, ԳԻՐ, Ո՞Վ Է ԳՐԲԱՅԸ...

«Ինչ որ **գրվեց** գրվով, չի քանդվի բրոզով»,— եզրակացրել է հայ ժողովուրդը ելնելով իր դարավոր փորձից: **Գրի** և **գրքի** վերաբերյալ ինչպիսի՞ ակնածություն կա մեր ժողովրդի մեջ: **Գիր**—ը բազմիմաստ բառ է: Գիր նշանակում է և՛ նշանագիր, և՛ տառ, և՛ գրություն, և՛ նամակ, իսկ գոյականակերտ—հոգնակիակերտ ք ածանցի հավելմամբ՝ **գիրք** (բառացի՝ «շատ գրեք»), օրինակ՝ «Ընկալեալ Արշակալ Մեծի գիրն» (Ստացավ Արշակ Մեծի նամակը), «Գրեցին գիր արտերեն» և այլն, այստեղից էլ՝ **ի գիր արկանել**, **գիր առնել** (անել), **գիր հաստատել**, **ի գիր անկանիլ**, **ընդ գրով արկանել** և այլն:

Որոշ լեզվաբանների կարծիքով՝ հայերեն **գիր** բառը ծագում է հնդեվրոպական *wer*՝ «պատմել, քերել, քերթել» արմատից, որը, սակայն, մնում է ոչ այնքան հիմնա-

կողմած մի վարկած, ահա թե ինչու: Նախ հնդեվրոպական լեզուները միմյանցից անջատվել են դեռևս այն ժամանակ, երբ գրի գաղափարը անգամ չի եղել, և երկրորդ Դայաստանը, պատմության բերումով լինելով գրի ու քաղաքակրթության բնօրրաններից մեկը՝ Միջագետքի հարևանը, չէր կարող չկերև նրա ազդեցությունը, ինչպես հաստատում են նաև փաստերը: Այսպես՝ արքայադերձներում *egir*, սաուրերներում՝ *igir* նշանակում էր «ծակելքալուծ, մտածություն, արտահայտություն» (փոխ է առնված շումերերենից), իսկ *bel egirtu*՝ «կախարդական, մոգական բանածներ գրող», այսինքն՝ «հմայող»: Դեքսոնական մեխանիզմներում դպիրների մի մասը այս մասնագիտությամբ էր զբաղվում,

որոնց նմանությամբ էլ սկսեցին **գիր** անել, **գրող** դառնալ շատերը նաև Դայաստանում: Ահա թե որտեղից է գալիս մեր ժողովրդի այն խոր ակնածությունը գրողների նկատմամբ, ինչպես նաև այն վախը, որն առաջացավ նրանց մասին ժողովրդի ունեցած պատկերացումից, թե **գրողները** ամենագոր են, նրանք կարող են **գիր** անելով մարդկանց բախտը տնօրինել, գուշակություններ անել և նույնիսկ կակմխել սպասվող չարիքը, նրանց **ապագա** տնօրինել և այլն: Ահա այստեղից էլ **ճակատագիր** հասկացությունը: Մեր նախնիները կարծում էին, թե յուրաքանչյուրի **ապագան** նրա **գիրը**, որոշմոված է նրա **ճակատին**, որն էլ անվանեցին **ճակատագիր**: Եվ թվում էր, թե այդ **գիրը** անեղծանելի է, անբեկանելի, որովհետև ինչ-որ **գիր** անողներն էին նախատեսել, ոչ ոք ի վիճակի չէր այլևս փոխել կամ փոխել:

Ահա այսպես **գիր** անողները կամ **գրողները** աստիճանաբար ժողովրդի աչքում մոգական-աստվածային կարողություն ունեցող մարդիկ դարձան և աստվածացվեցին: Քրիստոնեության մուտքից հետո արգելվեց մեխանիզմների **գիր** անողներին դիմելը, և մասամբ քրիստոնյաները դադարեցին նրանց մոտ գնալուց, սակայն ոմանք շարունակում էին դիմել ընդհատակյա գրողներին, **գիր** անողներին, եթե ոչ **գիր** անողներին, ապա **գրագետներին**, այսինքն այն **գիր** անողներին, որոնք ուրիշ **գիր** անողների գրերն էին «բացում, բանդում, ոչնչացնում, հանում»: Եվ այսպես, հոսեցին դարեր և ժողովրդի մեջ ծայր առան **գրողների մասին դարձվածքներ՝ գրողը քեզ տանի, գրողի բաժին դառնաս, գրող քեզ** (կամ **գրողս քեզ**), **գրողի տարած** կամ պարզապես **գրող** արտահայտությունները:

Այսօր մենք գործածում ենք խոսքի մեջ **գրեթե**՝ «համարյա, համարյա թե» արտահայտությունը, որը ծագում է դարձյալ **գրե թե, գրես թե** գրաբարյան ոճից, որոնք հիմքում դարձյալ **գիր, գրել** հասկացություններն են: Քանի որ **գրի** և **գրվածի** նկատմամբ մեծ հավատ էր արձանակվել ժողովրդի մեջ, ուստի և այս հավատաբից էլ **ծնվեց գրես թե**՝ «գրիր որ» կամ «գրված համարիր», «հաշվիր գրված» արտահայտությունը, որովհետև ինչ որ **գրված** է համարվում, այն արդեն թվում էր անջնջելի...

Չայերենի **արվեստ** բառը (գրաբարում **արուեստ**), ենթադրվում է, որ կարող էր ծագել **արիեստ**-ից, սակայն ե՛րբ, եթե գրաբարից սկսած երկուսն էլ կողք կողքի գրված ունենք: Ուրեմն **արուեստ**-ը կարող էր գալ մեկ այլ ակունքից և ոչ **արիեստ**-ից: Եվ իսկապես **արուեստ**-ը «հրաշագործություն, հրաշք ճարտարություն, խաբեական հնարք, արարչագործություն» իմաստներով է գրաբարում օգտագործվում, օրինակ, «Որչափ արար Աստուած նշանս և **արուեստս**» (Որքան Աստված նշաններ և հրաշագործություններ արեց) կամ «Եվ եղիցին նշանք և **արուեստը** ի վերայ տանն Իսրայելի» (Եվ թող նշաններ և հրաշքներ լինեն Իսրայելի տան վրա): Ահա Ուրեթիի ժայռադամբանի վրա գտնվող երեքլեզվյան արձանագրության մեջ հանդիպում ենք *arast-*տի՝ «հնարամտություն, ճարտարություն, կախարհություն» բառին, որը հենց հայերենի ծագման ակունքն է մատնանշում: Դավաճաբար, պարթևների լեզվում կամ հին պարսկերենում այն սովորական մի բառ էր և հետո միայն ծնեք բերեց «ճարտարություն, վարպետություն» նշանակությունները: Եվ այսպես, պահլավերենից հայերենին անցած բառերի թվին պիտի ավելացնել ևս մեկը՝ **արվեստ**-ը: Դամբայ ենք մենք օգտագործում. «Նրա կախարհիչ **արվեստ**-ը», ուր փաստորեն կրկնում ենք **կախարհ** բառը:

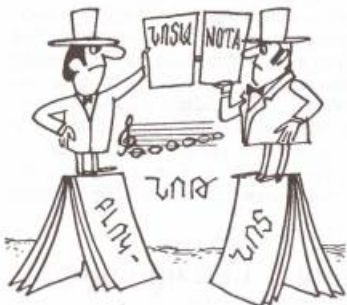
109. Ո՞Վ Է ԹՈՎԸ, ԵՁԵ ԿԱՆԱՐԴԵ Ե ՆՐԱ ԳՈՐԾԱԿԻՅԸ

Թովիչ ես դու, ծով կապուտաց, Թո թովձանցով ո՞վ չի գեղվել, Եվ բարկությամբ մեծաշառաց, Եվ ծիանքով գիտես թովել:

Վան-Անիի այս քառատողում ընդգծված բառերը կարող ենք այլ հոմանիշներով փոխարինել. այսպես, **թովիչ**-ը՝ հրապուրիչ, կախարհիչ, հմայիչ, դուրիչ, **թովձանք**-ը՝ հրապուրանք, կախարհանք, հմայք, դյուրանք, **թովել**-ը՝ հրապուրել, կախարհել, դյուրել, հմայել համարժեքներով բացատրել: Բայց մնում է անբացատրելի ընդգծված բառերի արմատական մասը՝ **թով**-ը: Ի՞նչ է **թով**-ը: Ի՞նչ վտակներով եկել է հայերենի բառապաշարի մեջ: Գուցե փորձե՞նք թերթել մեր հարուստ մատենագրությունը: Բայց այդքան հարուստ մատենագրության մեջ միայն մեկ անգամ է գործածվում **թով** բառը՝ «Կանոնագիրը հայոց» գրքում: Դայոց եկեղեցին նգովյալ է համարում **կախարհներին** և **թովերին**. «Եթե ոք **թով** իցե կամ **կախարհ** իցե նգովյալ եղիցի»: Ահա այս նախադասությունն էլ օգնում է մեզ պարզելու, թե ինչ մասնագիտություն է այդ **թով**-ի մասնագիտությունը կամ արհեստը (գուցե ճիշտ կլիներ **արվեստ** անվանել): Դենք այս նախադասությունից էլ պարզվում է, որ **թով**-ն իր մասնագիտությամբ հավասարազոր է **կախարհ**-ի հետ, որի պատճառով էլ հավասարապես երկու այս արհեստով զբաղվողներին նույն պատժին է արժանացնում հայոց եկեղեցին իր նգովյով: Իսկ ո՞ր լեզվից է անցել այս **թով**-ը հայերենին: Պարզվում է, որ այն հայերենով չի բացատրվում: Դենք սա էլ պատճառ է դարձել, որ նա դառնա լեզվաբանական մարզանքի առարկա (էլ **թոթող** բառից, էլ **թիվ**-ից, էլ հունարենից և այլն): Մինչդեռ գաղտնիքի բանալին տալիս են մեր հարևան Միջագետքի ժողովուրդները: Շումերների և արքայացիների մոտ **կախարհությամբ** զբաղվողների մի շարք մասնագիտություններ կային. դրանցից մեկն էլ **թովի** արհեստն էր: Սեպագիր

արծանագրություններում գրվում էր այն Կու ձևով (հիշենք, որ ուրարտական արծանագրություններում ծով բառն էլ գրվում էր Կու ձևով): Ուրեմն թովչին անվանում էին Կու եւ՝ «թով մարդ», իսկ Կու՝ նաև «թովչանքի բանածն, կախարհանք» և Կու-տ՝ «անծոք, նովդոք»:

110. ԵՐԲ ՈՉ ԲՈՒՈՐ ՆՈՏԱՆԵՐՆ ԵՆ ՆԿԱԳՈՒՄ

Մամուլում սովորական է դարձել «նոտաներ փոխանակել», «քողոքի նոտա հանձնել», «այսինչ կառավարությունը նոտա է տվել այսինչ հարցի կապակցությամբ» և կամ «այսինչ կառավարությունը պատասխան է տվել այսինչ կառավարության նոտային» արտահայտությունները: Գիվանագիտության բառարանը մտած այս բառը՝ **Նոտա**—ն, ծագում է իտալերենի nota՝ «ծայանիչ, երաժշտական հնչյունի նշան» բառից: Նոտաները հորինվեցին միայն երաժշտական երկերը գրի առնելու նպատակով: Լատիներենից nota—ն անցավ բազմաթիվ եվրոպական և ոչ եվրոպական լեզուների և մտավ նաև հայերենի բառապաշարի մեջ: Թեև հայերենը ստեղծեց սեփական **ծայանիչ** տերմինը, սակայն **նոտա**—ն շարունակում է իր գոյությունը և ասպարեզը չի զիջում **ծայանիչ**—ին: Ի դեպ, դիվանագիտության մեջ **նոտաները** լինում են **գրավոր** և **բանավոր**: Nota կամ note բառը է դարձել շատ նոր բառերի ստեղծման համար, ինչպես՝ **բլոկնոտ**՝ «նշումների գրքույկ» կամ **նոտաբեն**՝ «լավ նկատիր» արտահայտության համար, որը կրճատ գրվում էր՝ N.B. (notabene) գրության կամ նամակի որևէ տեղը ուշադրության առարկա դարձնելու նպատակով:

Բայց հայ իրականության մեջ եվրոպական **nota** բառը բացի **նոտա** (կամ **նոտ**—ից, որ ունենք **բլոկնոտ** բառում) ձևից տառադարձվեց նաև **նոթ** ձևով: Օրինակ՝ արևմտահայ գրական լեզվում սկսեցին օգտագործել **նոթաբետոր**՝ «բլոկ—նոտ» նշանակությամբ, **նոթեր**՝ «հուշեր», **նոթ ընել**՝ «նշումներ կատարել», իսկ **նոտա**՝ «ծայանիչ» բառն էլ սկսեցին տառադարձել **նոթա**: Եվ այսպես, որպես առանձին բառեր այսօր հայերենում գիտակցվում են **նոթերի** գիրք՝ «հուշերի գիրք», **նոթեր**՝ «հուշեր», **բլոկնոտ**՝ «նշումների տետրակ», **նոտա**՝ «ծայանիչ» և **նոտա**՝ «դիվանագիտական հայտագիր, հայտարարություն» բառերը, որոնց բոլորի մայրն է լատիներենի nota—ն:

111. ՆՈՏԱՐԻՈՒՄ, ՆՈՏԱՐ, ՆՈՏՐ ԳԻՐ, ՆՈՏՐ ԳՐԵԼ

Առանց **նոտարիոսի** մեր կյանքը պատկերացնել դժվար է: Միշտ էլ առօրյայում կարիք ենք զգում ինչ—որ փաստաթղթերի կամ վավերագրերի, որոնք սակայն մեկ հատ են, մեկ օրինակից, ինչպես, ասենք, **ծննդյան վկայական, հասունության ասեստատա, ավարտական վկայական, ամուսնության վկայական, դիպլոմ, թեկնածուա-**

կան կամ **դոկտորական դիսերտացիայի դիպլոմ** և այլն, և որանք չի կարելի կցել ինչ—որ գործի, այլ դրանք հաստատված օրինակները միայն: Ահա հենց այստեղ է, որ կարիք ենք զգում մենք **նոտար(իոսակ)** ծառայությանը: Ո՛վ է **նոտար(իոսակ)**, պետության կողմից հատուկ լիազորված վտահեղի մի անձ, որ հաստատում է վերոհիշյալ կարգի փաստաթղթերի իսկությունը և տալիս է իր կողմից կնիքով վավերացված տվյալ փաստաթղթերի պատճենները: **Նոտար(իոսակ)** բառը գրաբարում գործածվում էր **նոտար** ձևով: Այն փոխ է առնվել հունարենի notarius—ից, որ նշանակում էր «բարտուղար, գրագիր»: Այսպես էին կոչվում արքունի կամ եկեղեցական գրագիրներն ու դպիրները: **Նոտար**—ից հայերենը կազմեց **նոտարել** կամ **նոտրել**, որ նշանակում է **նոտարի** պես գրել, նշել, արագ գրել, որից էլ՝ հայերենի **նոտրագրել**, որ բառացի նշանակում է «արագագրել, արագ նշել» և **նոտր գիր**՝ «արագ գրվող գրության ձև, տառեր»: Արտագրող **գրիչներից** մեկը հետևյալ **հիշատակարանն** է թողել Արարան Պատմիչի քնագիրն արտագրելուց հետո. «ես՝ արագ արեղայա, բոլոր գրեցի մինչ ի հոս: **Նոտր** ուսայ (այնուհետև), **նոտր** գրեցի»: Մեծուհեցին նույնպես նշում է. «Փափագմամբ **նոտրեցանք**»: Նոտր գիրը **երկաթագրի** համեմատ ավելի արագ էր գրվում, սակայն այս գրի ձևը հունարենի կամ լատիներենի **նոտարիոս** տերմինի հետ ոչ մի կապ չուներ: Հայերենում միայն գիտակցվում էր այն «արագ գրվող նշանների» առումով: Իսկ մեր օրերի հասկացողությամբ **նոտար**—ը ոչ մի կապ չունի գրաբարյան **նոտար—նոտր** բառի հետ, այլ միայն ծագումնաբանորեն է հաստատում նրա ժառանգը լինելը:

112. ՉԵՆ ՎԻՐԱՎՈՐՎԻ ԱՐԴՅՈՋ ԱՎԱԴԵՍԻԱՅԻ

Պատահեց, որ իր դպրոցն էր բացել **Ակադեմոսի** այգում, չէր էլ կասկածում, որ հետագայում պիտի իր այդ անվամբ կոչեն գիտությանը նվիրված անձանց կենտրոնը՝ **գիտությունների ակադեմիան**: Հայերենի սահմանները վտանգված համարողները **ակադեմիա** բառը փոխարինում են **կանառ**—ով, որը թեև գրաբարում շատ էր գործածվում, սակայն նոր սերնդի համար հեշտ է թվում **ակադեմիա** ասելը, քան ավելի կարճ **կանառ**—ը: Իհարկե, գործածվում է նաև **ակադեմիա** բառի փոխարեն **անձանիների կանառ** արտահայտությունը, որը թարգմանություն է ֆրանսերենի Pantheon des immortels արտահայտության: Ուրեմն ի՞նչ է նշանակում նախապես **կանառ**—ը: Չէ՛ որ հունը **ակադեմիա** կամ **կանառ** գոյություն չի ունեցել, ուրեմն ինչպե՛ս կարող էր **կանառ**—ը այսօրվա նշանակությամբ գործածվել: Իսկապես դիտողությունը տրամաբանական է: Գրաբարյան տեքստերում **կանառ**—ը գործածվում է «իրապարակ, համախմբության վայր, հավաքատեղի, խումբ, ատյան, հանդես, հույլ» նշանակություններով: Օրինակ՝ կաղանկատվացի պատմիչը գրում է. «Բազմախումբը **կանառով** մտան է Գարդման գաւառ» (Բազմաքանակ բազմությունը (քանակի մասին է խոսքը) Գարդման գավառ է մտնում) կամ **կանառք** աստեղաց նշանակում է «աստղերի հավաք, հույլ»։ «Քաղաքացի **կանառք** (քաղաքների հավաքատեղիները կամ հրապարակները և այլն)»: Կար նաև **կանառել** բայը՝ «միավորել, մերծնայ» նշանակությամբ՝ «**կանառելով** ընդ միմեանս» (միմյանց հետ միավորելով, միաբանելով) և այլն:

Գտնում ենք այս բառը քաղաքներում՝ kashar՝ «հանգուցել, միավորել, հավաքել», օրինակ՝ shabab...kushar՝ «միավորեց գործը...»: Սա չորս հազար տարի մեզանից առաջ...

113. ԱՊԱՀԱՐՁԱՆ, ԹԵ՞ ԳԻՐ ԿԱՍ ԹՈՒՂԹ ԱՐՁԱԿԱՆ

Շնորհիվ **Աստվածաշնչի**, որ մարդկության գրավոր ամենաինն հուշարձաններից մեկն է, մենք տեղեկություններ ենք ստանում շատ հարցերի պատասխանների մասին: Այսպես, օրինակ՝ Մատթեոսի Ավետարանում կարդում ենք. «Որ արձակ զկին իւր, տացե՛ նմա **զարձակմանն**» (Ով իր կնոջն է արձակում, պիտի տա նրա արձակման գիրը), իսկ երկրորդ օրինաց գրքում կարդում ենք. «Ո՞ւր է թուղը **ապահարզանի**»: Սրանից հետևում է, որ **ապահարզանի թուղը** կամ **արձակման թուղը (զիր)** արտահայտությունները համարժեք են:

Ապահարզանը՝ ամուսնալուծումը, ոմանք ենթադրում էին **հարս** բառից, իբրև թե **պա-հարս-ան** ձևից, մինչդեռ վերևի երկու համարժեք ձևերի քննությունը մեղծում է այդ ենթադրական ստուգաբանությունը: Հայ մատենագրության մեջ **ապահարզան**-ը ավանդված է նաև **ապահարսան** գրությամբ, որը և հեշտացնում է հարցի լուծումը: Իրանական լեզուներում մենք գտնում ենք մեր բառի զուգահեռը: Օրինակ՝ Ավետարանի լեզվում *hardzana*՝ «արձակել, բաց թողնել», մանիքեերենում *hors, hirz*՝ «թղ, ձգիր», իսկ հայերենում **արձակել** բառահեռների առկայությունը, այնպես էլ (**ապա**) **հարզան**՝ «արձակել, ազատել, բաց թողնել» և **արձակել**՝ «բաց թողնել, ազատել» զուգահեռները միևնույն հնչյունական օրենքներն են հաստատում, որ իրենք կազմում **զ** ունեցող ձևերը, օրինակ՝ **մարզել**, **ապահարզան** փոխառյալ են, մինչդեռ **ծ** ունեցող ձևերը, ինչպես **մարծել**, **արձակել**, հայկական են: Ի՞նչ է փոխվել հազարամյակների ընթացքում: Եթե հնում **ապահարզանը**՝ «արձակումը» կարող էր միայն տղամարդը տալ, ապա մեր երկրի օրենքներով (քանի որ իրավաբանորեն կինն էլ հավասար է տղամարդուն) նույն բանը կարող է կատարել նաև կինը:

114. ԶԵԿՈՒՅՅԵԼ ԵՆՃԱՆԱԿՈՒՄ Է ԳԱԼ ՀԱՅՏՏԵԼ, ՀԱՂՈՐԴԵԼ, ԾԱՆՈՒՅՅԵԼ, ԻՐԱԶԵԿ ՊԱՀԵԼ

Հայերենի **զալ** բայի հրամայականը լինում է **արի, եկ**, իսկ երբեմն էլ՝ երկուսը միասին՝ **արել**: Օրինակ. «Արել այգին մեր»:

Եկ արմատից հայերենում բազմաթիվ բառեր են կազմվել, որոնք թեև ազգակից են ու արյունակից, սակայն բոլորովին իրար չեն «ծանաչում», քանի որ աշխատում են տարբեր մասնագիտություններով և տարբեր ոլորտներում: Այսպես, օրինակ՝ **եկա-մուտ** բառը՝ «շահույթ»՝ նշանակությանը է օգտագործվում, իր հիմքում ունի **եկ** և **մուտ** արմատները, սակայն նա անտեղյակ է իրեն արյունակից **իրազել** (իր-ա-զ-ել՝ «իրողությունների տեղյակ»), **զեկուցում** (զ-եկ-ոյց-ում), **նորել** (նոր-ել), **երթնել** (երթ-և-ել), **եկվոր** (եկ-ու-որ), **անել** (ան-ել՝ «չհասունացած խմոր») բառերի գոյությանը: Սրանք բոլորն էլ միմյանց հետ կապված են եկ արմատով, սակայն նախնական նշանակություններից շատ են հեռացել: Նրանց մոտիկ, հարազատ լինելու վկան **եկ** արմատն է: Այսպես, օրինակ՝ եթե **երթնել** (երթալ և գալ), **նորել** (նոր եկած) և **եկուոր** (եկվոր՝ «եկած»), մասամբ էլ՝ **անել** (չեկած, շիտունացած խմոր) բառերի մեջ **եկ** (եկած) արմատի նշանակությունը չի մթազնել, ապա նույնը չի կարելի ասել **զեկույց** (զ-եկ-ոյց)՝ «եկածի բացատրություն, եկածի հաղորդում, եկածի ծանուցում, ազդ», **զեկուցում** (զ-եկ-ոյց-ում) և **զեկուցել** բառերի մասին ևս, որոնցում արդեն չի գիտակցվում «զալու» իմաստը, մասնավորապես որ **զ**-ն ձուլվել է ասես **եկ**-ի հետ: Արդի հայերենի բառարաններում **զեկույց**, **զեկուցում**, **զեկուցագիր**, **զեկուցանել**, **զեկուցել**, **զեկուցող** և այլն արդեն գիտական կամ պաշտոնական հաղորդում կատարելու, հաշվետու լինե-

լու, իրազել պահելու նշանակություններով են օգտագործվում, ինչպես նաև **իրազել** բառը (իր-ա-զ-ել), որը բնավ արդեն **եկ**-ի հետ կապ չունի և նշանակում է «լավատեղյակ, որևէ բանի քաջ ծանոթ, գիտակ» և օգտագործվում է նաև **իրազել պահել**, **իրազել դառնալ**, **իրազել լինել**, **իրազել դարձնել** հարադրված ձևերով:

115. «ՊԱՏԻՎ» ԱՍՏԾՈՂ ՎԱՐՁԸ Ո՞ՒՄ Է ՏՐՎՈՒՄ

Այսօրվա խոսակցական լեզվում որպես շատ սովորական բառ հնչում է մի բառ, որ վրայ գրաբարում: Խոսքը **պատվավճար**-ի մասին է, որն այլ կերպ անվանում ենք նաև **հոնորար**: Օրինակ՝ «Որքա՞ն **հոնորար** են տալու զրքիդ համար», «Այսօր **հոնորար** են տալու, գնացեք ստացեք ձեր **հոնորարները**», կամ «Եթե մեկ մամուլին հարյուր ռուբլի **հոնորար** էլ գրեք, միևնույն է, ես չեմ դառնա ձեր զաղափարախոսը» և այլ նման արտահայտություններում **հոնորար** բառը գործ է ածվում «հեղինակների, բանաստեղծների, գրողների, լրագրողների, գրականության ու արվեստի ճակատի մշակների տրվող վարձի, վճարի» նշանակությամբ: Երբեմն **հոնորար** ենք ասում բժշկներին, փաստաբաններին, գիտության ասպարեզում աշխատողներին տրվող վարձատրությանը նույնպես:

Բայց ե՞րբ և ինչպե՞ս անձայն ու լուռ մուտք գործեց այս բառը հայերենի ակտիվ բառապաշարի մեջ: Միզուցե ռուսերենի միջոցորոշյալ՝ մը այն անցավ հայերենին: Հավանաբար այդ: Թերևս և եվրոպական լեզուների՞ց, սակայն ո՞ր: **Հոնորար**-ը շատ է հին, այն լատիներեն բառ է: Honor (is) նշանակում էր «պատիվ, արժանապատվություն, հարգանք» (սա էլ ավելի հին *honos* ձևից է ծագում): *Honos* անվանը Հին Հռոմում կա նաև մի հեթանոսական աստված՝ պատվի, արժանապատվության աստվածը, որի տաճարը գտնվում էր Հռոմի հարավային դարպասի՝ *Porta Capena*-ի դիմաց: Հին Հռոմում ընդհանրապես որևէ աշխատանքի կամ ծառայության համար տրվող կամավոր վարձը, վճարը կոչվում էր *honorarium*, որը ծառայողի գնկալվում է «կամավոր վարձ, նվեր, պարգև, պատվավճար, հարգանքի վարձ»: Մեր օրերում եթե մեկին գիտական աստիճան է տրվում առանց դիսերտացիա ներկայացնելու, ապա դա կոչվում է *Honoris Gausa*՝ «պատվի համար»: Հոնորարը եվրոպական լեզուների փոխանցվեց միայն մոտավոր աշխատանքի մշակների՝ արվեստագետներին, փաստաբաններին, բժշկներին, գրականության, բանաստեղծության և գիտության ասպարեզի աշխատողներին տրվող վճարի նշանակությամբ, օրինակ՝ ֆրանսերեն *honneur*, անգլերեն *honour*՝ «պատիվ, մեծարանք, հարգանք», որտեղից էլ այսօրվա հայերենի **հոնորար**-ը: Ուսերենում այն հնչում է **гонораp** ձևով: Շատ է տարածված նաև **человек с гонором**՝ «պատվամոլ մարդ, արժանապատվությամբ անձ, պատվախնդիր» նշանակություններով:

116. ԲՈՒՈՐ ՍՈՒՄԱՆԵՐԻ ԲՆԱԿԱՐԱՆ, ԹԵ՞ ԹԱՆԳԱՐԱՆ ԿԱՍ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հին Հունաստանում հավատում էին, որ գեղեցիկ արվեստների հովանավորները մուսաներն էին: Նրանք կարծում էին, որ ինը **մուսաներ** կամ **մուզաները** ներշնչում են երաժշտությամբ, նկարչությամբ, ճարտարապետությամբ, քերականությամբ, բանաստեղծությամբ և գիտությամբ զբաղվողներին: Այստեղից էլ՝ հին հայերենին անցած **մուսա** կամ **մուզա**՝ «գեղարվեստների դիցուհի» բառը, որը գործածում ենք

ներշնչանքով կամ ոգևորությամբ աշխատող կամ խոսող մարդկանց որակելու համար ասելով. «Նրա մուսան եկել է»: Արդեն մի քանի հազարամյակ բանաստեղծները երախտագիտության և շնորհակալության խոսքեր են ծնունդ իրենց մուսաներին անվանելով նրանց իրենց հոգու դիցուհի, ներշնչանքի աղբյուր, անմահ էակ, մտերմուհի, սիրուհի, քույր և այլն: Չարենցը իր մուսային պատկերացնում է նախ «հասարակ աղջկա» տեսքով «գծին օրերում».

Նախ՝ աղջիկ էիր դու մի հասարակ...

Սակայն պայքարի ամենավճռական տարիներին նույն այդ դիցուհին նրան մի այլ կերպարանքով է ներկայանում՝ «շնորհալից այգին ընդառաջ», «ծեռքին պայքարի շեփոր», «անդարծ տրված արևոտ կնոջ տեսքով».

Վերադարձել ես դու կրկին ահա
Անջափ դժվարին մի ճանապարհով,
Չեռքիդ ծանրածույլ մի քնար պահած ...

Այս մուսաների համար արդեն մեր թվարկությունից առաջ 4-րդ դարում (332 թ.) հույները Ալեքսանդրիայում կառուցեցին Մուսեյոն (museion) «Մուսաների բնակարան», որը հանդիսանում էր արվեստների և գիտության կենտրոն: Այն միասնամանակ և՛ գիտնականների հավաքատեղի էր, և՛ ակադեմիա, և՛ տեխնիկական կենտրոն, և՛ հանրակացարան, և՛ դպրոց, և՛ գրադարան, և՛ թանգարան, ուր պահվում էր նաև Ալեքսանդր Մեծի արևիկաձևը: Musee բառը եվրոպական լեզուներին անցավ «թանգարան» նշանակությամբ, որը հետագայում կառիներնում հնչում էր museom, ֆրանսերենում musee, ռուսերենում музей, նաև «երաժշտություն» նշանակությամբ musique՝ մուզիկա ձևով, որ գիտեն ոչ միայն եվրոպական լեզուները, այլև թուրքերենը, որ երաժիշտ-երգչախմբերին անվանում են musik, ռուսերեն՝ музыка՝ «երաժշտություն»:

Այսպիսով՝ հուն. muza՝ «արվեստների դիցուհի» բառը վերածվեց **թանգարանի և երաժշտության մուզեյ և մուզիկա** ձևերով:

117. ՍԱԿՉՈՒԵՅԸ ՆՈՒՅՆԸ Է ԱՐԴՅՈՐ ԴԱՍԲԱՐԱՆԻ ՀԵՏ

Լեզվի շենքը անթիվ-անհամար արյուններից է կազմված: Նրա արտաքին կողմը և ներքին կահավորումը խախտվում է, եթե հանենք նրանից թեկուզ մի արյուն, թեկուզ մի առարկայի անվանում, մի հասկացություն, որ յուրացրել է ժողովուրդը օտարներից կամ հարևաններից դարերի ընթացքում: Չայերենում գործածական էր **դամբան** բառը՝ «գերեզման» նշանակությամբ, սակայն այն տարրերվում էր **գերեզման** և **չիրիմ** բառերից, որոնք ավելի գործածվում էին սովորական գերեզմանի նշանակությամբ, մինչդեռ առաջինը ոչ սովորական, այլ ավելի շքեղ և շինությանը հանդերձ, հանգստարանի իմաստով: Ենթադրվում է, որ **դամբան**–ը կամ **դամբարան**–ը բնիկ հայերեն է, այսինքն՝ հնդեվրոպական ծագմամբ բառ է հ.–b. dambh «փորել» արմատից:

Դամբան–ից կազմված ունենք նաև **դամբանական**՝ «գերեզմանի վրա խոսք, ճառ, տխուր խոսք, ողբերգական ճառ»: **Դամբան**–ից են կազմված նաև **դամբարան**, **դամբանակ**, **դամբարանի**՝ «մեռելը թաղել» բառերը:

Սակայն 20-րդ դարի առաջին կեսին հայերենում սկսեցին գործածել **մավզոլեյ** ռուսերենից վերցրած ձևը՝ **դամբարանի** կամ **դամբանի** նշանակությամբ: Օրինակ «Լենինի մավզոլեյը շինվեց 1924 թ.»:

Մավզոլեյ–ը հունարեն բառ է, որ ծագում է **հալիկանասի** բռնապետ **Մավսոլի** անունից: Թեև նա դաժան էր ժողովրդի հետ, սակայն անհուճորեն սիրում էր նրան **Արտեմիսիան** կինը և քույրը, որը և իրականացրեց եղբոր հանցատարանի կառուցումն ու դժվարին աշխատանքը: Մոտ 20 մետր բարձրությամբ, 5000 քառակուսի մետր մակերեսով շինության անունը, որտեղ բաղեցին **Մավսոլիեն**, հետո նաև **Արտեմիսիանին**, հետագայում սկսեցին անվանել Mausoleum՝ **Մավսոլեում**: Այս բառը լատիներենից անցավ նաև եվրոպական բազմաթիվ այլ լեզուների, ինչպես նաև ռուսերենին: Չին աշխարհի յոթ հրաշալիքներից մեկը համարվող այս շինության անունը դարձավ ընդհանրապես շքեղ և անվանի, նշանավոր մարդկանց պատվին կառուցված հանգստարանների տրվող հասարակ մի բառ:

118. ԻՆՉՈՒՄ ԹԱՆԳԱՐԱՆ ԵՎ ՈՉ ԹԱՆԿԱՐԱՆ

Բուրդին հայտնի է, թե ինչ է նշանակում այսօր **թանգարան**–ը: Ո՛վ չի այցելում թանգարան՝ մատուցների, մարդկային արվեստի տաճարները, ուր պահվում են քույր ժամանակների անկրկնելի գլուխգործոցները: Բայց մտածե՛լ է արդյոք մեկը, թե ինչու ենք այդ պահոցներն անվանում **թանգարան**: Միսալ չե՛նք գրում մենք արդյոք: Չէ՛ որ ավելի ճիշտ կլիներ գրել **թանկարան**, որովհետև իրականում էլ այդպես է. այնտեղ պահպանվում են թանկարժեք իրեր: Բայց հայ մատենագրությունը, որ դարերի պատմություն ունի, երբեք մեզ այդ բառը չի ավանդել **թանկարան** գրությամբ, այլ միշտ՝ **թանգարան**:

Ո՞րն է գաղտնիքը: Այստեղ ոչ մի գաղտնիք չկա. պարզապես մենք գործ ունենք նմանահունչ երկու արմատների հետ, որոնցից մեկը գրվում է կ–ով՝ **թանկ**, մյուսը՝ **գ–ով**՝ **թանգարան**: Իսկ եթե թանգարանի հիմքում ընկած չէ **թանկ** բառը, ապա ի՞նչ կազմություն ունի այն. **թանգարա՛ն**, թե՛ **թանկարա՛ն**: Ահա այստեղ է դժվարությունը, որովհետև հայերենը բառեր է կազմում և՛ –ան, և՛ –արան ածանցներով, ինչպես, օրինակ՝ դաս–արան, լս–արան, ծխ–արան, գործ–արան, ինչպես նաև շաբ–ան, կո–ան, հեծ–ան, հոր–ան և այլն: Ինչպե՛ս վարվել չսխալվելու համար: Ահա այստեղ նորից իր ծառայությունն է մատուցում հայերենից դրացի իրն լեզուների իմացությունը: Բայց Մեսի սկսեցք ինքեղբոր դարի հայ գրականություն մեջ որոնումներ կատարելուց, ուր իսկապես հանդիպում ենք, այն էլ բազմիցս, **թանգար** բառի գործածությամբ, ուր այն նշանակում էր «վաճառական», «հարուստ առևտրական, մեծահարուստ»: Օրինակ՝ «Եղև այր **թանգար**՝ արուեստի...» (Նախադասությունը պիտի հասկանալ «Նա վաճառական մարդ էր»): «Ի՛նչ արդարասցի **թանգար** ի մեղաց»՝ «Վաճառականը մեղքերից չի արդարացվի»: «Բացցուց **թանգար**ական վաճառս» նշանակում է՝ «Կրացեք խաճուք մեծարժեք առևտրի» և այլն: Յարբունի **թանգարան** նշանակում էր «պետական գանձարան, թանկարժեք իրերի պահոց, պահեստ»: Այսպես, ուրեմն, հայերեն **թանգարան**–ը կազմված է ոչ թե –արան, այլ՝ –ան ածանցով **թանգար** բառից: Իսկ ի՞նչ ծագում ունի այն: Այդ բառը գալիս է Չին Արևելքից, Շումերից ու Աքքադից, ուր **թանգար** էին անվանում վաճառականներին, իսկ նրանց խանութը՝ **թանգարան**, որովհետև այն լեցուն էր հեռավոր երկրների չնաշխարհի իրերով: Այս բառը հետագայում անցավ այլևայլ լեզուների բառազանձի մեջ. ինչպես և առորենին և հայերենին: Սեպագիր արձանագրություններում, որոնք գրված են խեթերեն, ասուրաբարբերեն, էլամերեն, խուզերեն, հայերեն Աստվածաշնչի թարգմանության մեջ նույնպես գտնում ենք **թանգար** գրությունը, որն իրականում պիտի լիներ **թանգար**:

Միջնադարյան հայ մատենագրությունը մարդկության երևել ստեղծած գրական հուշարձանների մեջ իր ուրույն և պատվավոր տեղն ունի: Եզակի գրական երկերի ձեռագրեր է հպարտորեն պահպանում հայ ժողովուրդը իր նշանավոր **Մատենադարանում**: Որքան պայծառ ու համեստ անուններ են այնտեղ հանգչում: Իրենց ամենացորդ նվիրումով կատարած աշխատանքի վարձատրությունը եղել է միայն այն գնահատականը, որ տվել են իրենց իրենց... **ԵՍ՝ տրուպս...** Ի՞նչ է նշանակում **տրուպս**—ը, որ այնպես սիրում էին միջնադարյան մեր բանաստեղծներն ու մատենագիրները, գրիչներն ու բժշկապետները: Բոլորն էլ ինքնանվաստացմամբ գրում էին. «ԵՍ՝ տրուպս ի քերթորաց կամ ի բանասիրաց». նման համեստության ամենավերջին այս ինքնագնահատականը սիրելի է եղել և մեծ ևարելացուն, և՛ Մագիստրոսին, և՛ 12—րդ դարի մեծ բժշկապետ Մխիթար Գերացուն, որը գրում է «Ձերմանց մխիթարութիւն» գրքի առաջաբանում. «ԵՍ՝ Մխիթար Գերացի տրուպս ի բժշկաց»: Եվ այսպես, ի՞նչ է **տրուպս**—ը: Այն ծագում է արաբերենից, ուր **luraḅ** բառը նշանակում է «փոշի, հող», այսինքն՝ «ոչնչություն»: **Տրուպս**—ը համարժեք է հայերենի **նվաստ** բառին, ինչպես ստում ենք՝ **ես՝ նվաստս...**

Այլ կերպ էին գնահատում իրենց «խենթ» բանաստեղծները: Նրանք ոչ թե սքոլում, այլ ընդհանրապես, ընդգծում էին իրենց վաստակի դերը: Սայաթ—Նովան հայտարարում էր. «Իմ ջուրն ուրիշ ջրեն է...», իսկ Պուլիկինն ասում էր. «Քարծրացրի անձեռակերտ ես հուշարձանն իմ վեհ...»:

Բայց մեր մատենագիրները շատ էին համեստ: Այսօր մարդկությունը որքան շատ է պարտական նման բազմաթիվ **տրուպսների**՝ «հող ու փոշի մարդկանց» թողած պատմական տեղեկությունների և բժշկարանների, գրողների, քերականների և թարգմանիչների, գրիչների վաստակի համար, որոնք բարձրացնում են ոչ միայն իրենց, այլև իրենց ծնող ժողովրդի անունը:

120. ԴԻՎԱՆԻ ՍԱՍՆԱԳԵՏԻՑ ԴԻՎԱՆԱԳԵՏՆ, ՄԻՊԹ ԴԻՎԱՆԱԳԵՏԸ ԴԻՎԱՆԻ ՍԱՍՆԱԳԵՏՆ Ե...

Արդ հայերենում **դիվանագետ** է կոչվում պետական այն ծառայող, որը զբաղվում է պետության քաղաքական գործերով, որպես պաշտոնական անձ, պետական արտաքին քաղաքական հարաբերությունների կամ իր երկրի և միջազգային հարաբերությունների քաջատեղյակ անձ: Այստեղից էլ **դիվանագիտություն**՝ «պետական քաղաքական կուրսի հետևողական կիրառում» (դիպլոմատիա) բառը: Փոխաբերական առումով **դիվանագետ** լինել նշանակում է «խորամանկ, հեռատես և զգուշավոր մտնեցում ու նենցալ»: **Դիվանագիտական** քայլ կատարել, **դիվանագիտական** խաղեր խաղալ նույնպես համազոր են խորամանկ և անպակկալ, որովայթներով լի վարվելակերպով գործելուն: Եթե թերթերը գրում են. «Չերչիլը ճկուն **դիվանագետ** էր և բրիտանական **դիվանագիտության** հմուտ գիտակը», ապա նկատի ունեն նրա և՛ պետական գործերին քաջատեղյակ լինելը, և՛ մեծ հեռատես ու խորամանկ քաղաքական գործիչ լինելը: **Թայերյանը** մեծ **դիվանագետ** էր: Մի խոսքով՝ **դիվանագետ** մարդ կամ **դիվանագետ անձնավորություն**՝ արտահայտությունը համազոր է «խորամանկ և հեռատես» հասկացությանը:

Այս բոլորը հասկանալի են, բայց ի՞նչ կապ կա (կամ կա՞ արդյոք) **դիվան**՝ «բազմոց» և **դիվանագետ** բառերի միջև: Կարո՞ղ է **դիվանագետը** **դիվանի** մասնագետ լինել: Պարզվում է, որ մասամբ, այո:

Եվ ահա նորից մենք պիտի պատմության քառուղիներով քայլենք ու քայլենք, որպեսզի գտնենք՝ որտեղից է սկիզբ առել այս բառը, ինչպես և երբ է այն հասել հայերենի ծովածավալ բառապաշարին:

Դիվան—ը պահլավերեն բառ է, որտեղ նախապես այն նշանակում էր «արխիվ», այսինքն՝ փաստաթղթերի փաթեթները, գալարները (հիշենք մագաղաթ՝ «գալարված, փաթթված» բառը), հետագայում նաև ժողովածուները (օրենսդրական, բանաստեղծական, վճիռների, արձանագրությունների և այլն), տաղարանները, օրենսգրքերը պահելու տեղ: Արխիվային փաստաթղթերը, արխիվները կոչվեցին **դիվաններ**: Այդտեղից էլ առաջացավ **դիվան** բառի «դատարան» նշանակությունը, քանի որ դատական ատյանը այն շենքեր էր, որտեղ պահվում էին վճիռներն ու արձանագրությունները: Այստեղից էլ **դիվանբաշի**՝ «դատավոր» (բառացի՝ **դիվանի գլխավոր**): Դիշո՞ւմ եք Գ. Թումանյանի տողերը.

Էլ գող փիտ, էլ քաջալ շուն,
Բանը հասավ **դիվանբաշուն**...

Բանի որ անեն ժողովածու դիվան էր, հայ իրականության մեջ էլ մեծ տարածում գտավ **Ֆրիկի դիվանը**, **Արովանի դիվանը**, **Դիվան** հայ միջնադարյան քնարերգության արտահայտությունները: Գրաբարում դիվանը միայն **դատարանի** շենքը չէր, այլև ընդհանրապես **դալիլիճ**, **գրասենյակ**, **սրահ**, **մատենադարան**, ահա մի քանի օրինակ Սասվածաշնչից. «Մուտ ի դիվան անդր եւ Սիքիա... Եջ ի տուն՝ դպրապետի **դիվանը**»: Գերմաներենում Kanzlei՝ «գրասենյակ», «խօսք ի **դիվանի** Տիրամայ ուրումն» (խոսում էր մի ոմն Տյուրանի **դիվանի** մեջ): Գերմաներենում Schule՝ «դպրոց»: Մ. Խորենացին **դիվան**—ը օգտագործում է «մատենադարան» նշանակությամբ: Դայերենը ստեղծել է **դիվանագիր**, **դիվանատուն**, **դիվանդպիր**, **դիվանապան** հասկացությունները:

Եվ այսպես լեզվից լեզու անցնելով՝ **դիվան**—ը նորանոր իմաստներ ստացավ, վրացերենում **դիվանի** կամ **միլվանի**՝ «քարտուղար, դիվանագիր» է նշանակում, ավարերենում՝ «դատ» (հիշենք, որ հայերենի բառարաններում նույնպես **դիվան** գործածվում է «դատ ու դատաստան» նշանակություններով. «Ես քո հախ ու **դիվանը** կտան» կամ «**Դիվան—դատաստան** չկա») և այլն), թուրք. divan՝ «նախարար, պաշտոնյա», սերբերենում, ռուսերենում՝ «զախ, բազմոց, դիվան», լեիերենում՝ «ծածկոց», ուկրաիներենում՝ «գորգ», ֆրանսերենում՝ «բազմոց և մարսատուն» և այլն: Եվ այսպես «բազմոց, գահ» նշանակություններից էլ առաջացավ **դիվան**՝ «բազմոց, հանգստատեղի» իմաստը: Դե այժմ ինքներդ դատեցե՞ք կապ կա՞ արդյոք **դիվան**՝ «բազմոց» և **դիվանագետ** բառերի միջև: Եվ մի՞թե **դիվանագետը** **դիվանի** մասնագետը չէ:

121. ԵՄԹ ԳԻՐԹԸ ՍԵԿ ՀԱՏ Է, ԿԱՐՈՂ Է ԲԻԲԼԻԱ ԿՈՉԿԵԼ... ԵՎ ԿԱՍ ԱՍՏՈՒԱԾԱՆՈՒՄԸ

Ոչ մեկին այսօր զարմանք չի պատճառում, որ **գրադարանը** կամ **գրքերի պահատեղը** կոչվում է biblioteka: Իսկ կապ չունի՞ արդյոք այն **Biblia**՝ Քրիստոսի **Աստվածաշունչ** բառի հետ: Այն էլ ինչպես, ուղղակի: Բայց որպեսզի հասկանանք՝ այդ կապը ինչպես է եղել, մենք դարձյալ ստիպված ենք ճանապարհորդել դեպի Մերձավոր Արևելքի քաղաքակրթության կենտրոնները:

Այսօր չկա մեկը, որ չիմանա ինչ է երգեհոնը, Բախի երգեհոնի համար գրած ստեղծագործությունները: Նույնիսկ երգեհոն նվագողի համար ստեղծվել է երգեհոնահար տերմինը: Իսկ դուք գիտե՞ք, թե ինչ է նշանակում երգեհոն կամ երգեհոնահար: Այս հարցից հետո ձեր միտքը կսկսի «պատվել»: **Երգ** բառի շուրջը, և դուք մտովի կսկսեք առանձնացնել երգեհոն-ից **երգ**-ը: Իսկ ի՞նչ կմնա այնտեղ... **հո՞մ**-ը: Իսկ ի՞նչ է **հոն**-ը: Անգղ մի բառ: Եվ ընդհանրապես **երգեհոն**-ն ամբողջությամբ մի անգղ բառ է, որն այդպիսի «տեսք» է ստացել ժողովրդական (կամ կերծ) ստուգաբանության հետևանքով՝ հայերենի **երգ** բառի հետ ունեցած նմանության պատճառով: Չամուզվել՝ կուզեիք, խնդրեմ, եկեք գնանք գրաքարայն մատյանների միջոցով և տեսնենք, թե ինչպիսի «տեսք», այսինքն՝ հնչապատկեր ուներ այն գրաքարում, թարգմանվելուց հետո:

Երգեհոն բառն ավանդված է հայերենում նաև երգիճոն, օրդանոն, դանոն ձևերով: Այն ծագում է հունարենի organon (օրդանոն)՝ «նվագարան» բառից, որի հիմքում ergon «գործ», աշխատանք» բառն է ընկած, այսինքն՝ բառացի organon նշանակում է «գործիք»: Որոշ մատենագիրներ, իմանալով հունարենի ճիշտ հնչյունը, իրենց երկրում աշխատել են տալ հայերեն ճիշտ տառադարձությունը, օրինակ՝ Մամրեմ Վերծանողը գրում էր. «Որպես և յերգիճոնն»: «ՏՈՆամակ»-ում կամ «ՏՈՆական մատենան»-ում գտնում ենք որդան կամ որդն ձևը. «Ջնարօք քնարիկ և որդնա», «Թուրք դաշնան»-ում, «Վարդ հարանց»-ում դանոն, «Իսկ մնացյալ ղեպքերում, չլիթվելով հայերեն երգ-ի հետ, ստացավ այն երգեհոն ձևը: Երգեհոնի գյուտը վերագրվում է Վիդալիսին. «Վիդալիսու գերգեհոնն սագեաց»... Սատամբք հարկանեալ և յերգեհոնն, վասն զի ճախ գնույն երգեհոնը բերանով հնչեցուցանեին. և այն չէր ի պոլս կապարեայ շարեալ, այլ յեղեգնեայ (Վիդալիսոջ սարքեց երգեհոնը... Սատանբով էին հարվածում երգեհոնին, որովհետև ճախկինում նույն երգեհոնը բերանով էին հնչեցնում, և այն կապարե փողերով չէր շարված, այլ եղեգնայ):

Հունարենից բառս անցել է բազմաթիվ լեզուների, ինչպես լատիներենին՝ organum, ֆրանսերենին՝ organ, ռուսերենին՝ орган, արաբերենին՝ օրգան արգանս, վրացերենին՝ օրդանո և այլն: Հունարենի organon «գործիք» նշանակությունից են առաջացել բժշկության մեջ սեռական օրգան, սեռական օրգաններ արտահայտությունները:

124. ԹԱԿԵԼ ՆՃԱՆԱԿՈՒՄ Ե ԾԵԾԵԼ ԻՍԿ ՏՈՒԹԱԿ...

Ամենից դժվարը միայնակ բառերի ծագումը որոշելն է, երբ նրա զուգահեռները որևէ հարևան լեզուներում չենք գտնում: Նման բառերի թվին է պատկանում նաև **ջութակ**-ը: Ռ՛մ չի հուզում նրա ծայրը: Արևելյան ավանդությունն ասում է, որ այն ստեղծվել է Արևելքում, թերևս Յնդկաստանում: Չայ մատենագրության մեջ առաջին անգամ հիշատակվում է **ջութակ**-ը շուրջ հազար մարդի առաջ Գ. Լարևկացու տաղերում՝ «աղեյարմար ջութակ» (աղիքից պատրաստված ջութակ) ձևով: Իհարկե իտալական կամ եվրոպական ջութակի հետ այն չէր կարող կապ ունենալ, սակայն ընդհանուր բաները շատ էին՝ աղեղով նվագելը, կարային գործիք լինելը և այլն: Միայն թե հայկական ջութակը ոչ թե կակի տակ, այլ ծնկի վրա է բռնվել, ինչպես քամանջա-ն, որոշ բարբառներում էլ կոչվել է **քեմանի**՝ «աղեղնավոր»՝ արաբերենի kaman «աղեղ» բառից: **Գեմք քամանջա** պարսկերեն բառն էլ –ջա փորձացուցիչ ածանցով նշանակում է «աղեղիկ» (–ով նվագվող):

Եզիպտացիները մի տեսակ պապիրոսի վրա էին գրում, որն անվանում էին biblos, bublos՝ **բիբլոս** կամ գրաքարայն տառադարձությամբ՝ **բիբլոս**: **Բիբլոս**-ը (նրա գիտական անվանումն է cyperus papyrus L.) ոչ միայն խսիր և կոպիտ կտավ գործելու բույս էր, այլև կողովի, կոշիկի համար լավ հումք, իսկ դալար վիճակում նաև ուտելի մի բույս, որն օգտագործում էին արքատները: Միա գրաքարայն գրքերից մի հատված, ուր կա վկայություն նրա՝ որպես պարան, կապ, կեն գործածության. «Վարկատիցեն **բիբլոս**... Ոչ ոք զուհայն աման կնքե, այլ զլի և զպատարան և զայս **բիբլոսով**, քանզի ոչ ուրեք գտանի **բիբլոս**, քայց միայն յեգիպտոս» (Վկարկատեն **բիբլոսով**... որովհետև ոչ ոք դատարկ ամանը չի կնքի, այլ միայն լիքը և լեցունը և այն միայն **բիբլոսով**, որովհետև Եզիպտոսից բացի ոչ մի տեղ **բիբլոս** չի գտնվում): Մա վերցված է հանրահայտ «Ալեքսանդրի պատմությունից»: Եվ այսպես **բիբլոսը** դարձավ նաև **թղթի** համար ամենալավ հումքը, որի վրա գրում էին ոչ միայն Եզիպտոսում, այլև փյունիկյան **Բուբլոս** քաղաքում, որտեղից էլ, ենթադրում են գիտնականները, ծագեց հունական **բիբլիոն**՝ «գիրք» (վիվլիոն, վիվլիոս biblinus՝ «բիրլոսի վրա գրված») բառը: Երբ երբայերենից թարգմանվեցին **Մուրք գրեղը** կամ **Մուրք գիրը**, այդպես էլ կոչեցին այն Biblia sacra, իսկ հետագայում՝ Biblia, քանի որ այն դարձավ մյուս գրքերից ամենաառաջինը, հիմնականը, գլխավորը, ուստի **գիրք** ասելով, առանց **սուրբ**-ի (այսինքն՝ առանց sacra), հասկանում էին հենց **Աստվածաշունչը**: Եվ այսպես ողջ քրիստոնյա ազգերը գիտեն այդ գիրքը Biblia անվանումով, որը պարզապես **գիրք** է նշանակում: Իսկ հայոց հոգևոր հայրերը, ի գանձագանձում մյուս գրքերի, անվանեցին այն «**Գիրք Աստուածաշունչը**» իին և նոր կոտակարանաց», որից հայերն էլ պարզապես և՛ **Գիրք** են ասում, և՛ **Աստվածաշունչ**՝ «Աստծո շնչով, հոգով գրված», լատիներենում ամպ է՝ divinitus inspiratus համարժեքը:

122. ԵՁԵ ԳՈՅՈՒԹՅՈՒՆ ԶՈՒՄԵՐ ՏՆԱՐԸ, ԻՆԶՊ՝ ՎՐԱ ԵՐ ՆԿԱԳՈՒՄ ՏՆԱՐԱԿԱՐԸ

Չայ մատենագրության մեջ բազմիցս ավանդված են **քնարահար, ցնարահար, տավրահար** բառերը, որոնք բնականաբար առաջացել են այդ գործիքների գոյության պայմաններում, այնպես ինչի՞ վրա պիտի նվագեր **քնարահարը**, եթե չկար **քնարը**:

Մարդկային տրամաբանությունը արձան չի պահանջում, քանզի ինքը անհերքելի է անվախճան է իր գոյությանը:

Երկար տարիներ հայագիտության մեջ այն թյուր կարծիքն էր իշխում, որ հայերենում **քնար** բառը **քնար**-ից է ծագում, որպես թե ք-ի հնչյունափոխմամբ **քնար**-**քնար** անցումով: Սակայն Գ. Աճառյանի կողմից այս կարծիքը կասկածի ենթարկվեց, քանի որ միջնադարյան հայ գրականության մեջ (հենց **Աստվածաշունչում** էլ) բազմիցս **քնար**-ը և **ցնար**-ը հիշատակվում էին կողք կողքի, որպես տարբեր նվագարաններ: Այսպես «**Վորք և քնարք**» (շեփորներ, քնարներ, քնարներ), «**Ջնարօք, և քնարիք և օրդնա**» (ջնարով, քնարով և երգեհոնով) կամ «Օրհնեցեք զՏեր սաղմոսարանով և քնարիք» (Օրհնեցեք Տիրոջը սաղմոսարանով և քնարով):

Բացի այդ, չկա հայերենում մեկ այլ դեպք ևս, երբ ք հնչյունը վեր ածված լիներ ք-ի: Միա մեզ օգնության եկան նաև խեթական սեպագիր արձանագրությունները, որտեղ kanirtalla՝ «քնարահար» բառի հետ միասին ավանդված էր նաև zinirtalla՝ «քնարահար»։ Այսինքն՝ հաստատվում էր հայերեն **քնար**-ի առանձին նվագարան լինելը և այդ բառի վաղեմի ծագում ունենալը:

Այս բոլորը ի՞նչ կապ ունի մեր **ջութակ**–ի անվան ծագման հետ:
Քանի որ հարևան ոչ մի լեզվում չեն ավանդված **ջութակ**–ի գուգահեռ ձևերը, մեզ մնում է ենթադրություններ անել նրա անվան ծագման վերաբերյալ: Քանի որ մի շարք նվագարանների անվանումները կապված են նրանց **աղեղով** նվագվելու իրողության հետ, չի՞ կարող պատահել, որ նույն հանգամանքն էլ հայերենի հիմքում ընկած լինի: **Ջութակ**–ը առաջարկված է ընկալել **ջով** և **թակ**–ել եզրերից (երբեմն Մեղրեցի), ուր **ջով** նշանակում է «մատղաշ ճյուղ, ընձյուղ, ստեղն», այսինքն՝ քանի որ աղեղով է նվագվել, կարող էր այն **ջով**–ը լինել, որից էլ **ջութակ**–ը պիտի կարդալ ոչ թե **ջութակ**, այլ **ջովթակ**, ինչպես գուսան–ը ոչ թե գուսան, այլ գովսան:

125. ՍՐԻՆԳ

Երաժշտական ամենապարզ գործիքները հավանաբար պատրաստվել են **եղեգի, եղջյուրից, ոսկորից**: Ժողովուրդներն այս գյուտը կարող էին կատարել միմյանցից անկախ: Եղեգնյա յուրաքանչյուր հատված, առանց մշակվելու (այսինքն՝ առանց անցքեր բացելու և առանց բբուկի (պիպիչի) կարող է պարզունակ եղանակներ հանել: Ուստի փողային նվագարանների մեծ մասի անունը տարբեր լեզուներում կապված է **եղեգի, եղջյուրի** անվան և կամ բնածայնություն հետ: Թեև դրանք հնչմամբ կարող են մնան չլինել, սակայն իրենց հիմքում ունեն փողային ինչ–որ առարկայի անուն: Այսպես, օրինակ՝ պարսկերեն **սուրնայ** (հայերեն **զուռնա**) նախապես նշանակել է «փողոշ, եղեգ», բռոզան «շեփոր», ծագում է **բռու**՝ «փող, խողովակ» բառից և այլն:

Հայերենի **շիու**, **շվի** բառերը ծագում են «շվոց» բնածայնությունից, ինչպես և **սուլիչը**՝ «սուլեից», **փողը**՝ «փող, խողովակ» բառից, իսկ **սրի՛նգը**: Հայերենի միջոցներով չի բացատրվում սրինգը: Թերևս մեզ օգնության կզա հունական դիցաբանության մեջ տարածված մի առասպել սրինգի մասին, որը սկիզբ է առել Փոքր Ասիայում:

Անտառների, հովիվների ու հոտերի պաշտպան **Պանը**, որպես բնության հովանավորող աստված, պաշտվում էր ժողովրդի կողմից: Եվ Պանը սիրահարվեց չքճաղ հավերժահարս **Սիրինքսին**: Հավերժահարսը մերժեց Պանի սերը, ահաբեկված նրա կծղակներից, փախավ հեռու: Պանը հետապնդում էր **Սիրինքսին** և ահա քիչ էր մնում, որ բռնի, երբ գետը փակեց նրանց ճանապարհը: **Սիրինքսը** ձեռքերը մեկնեց դեպի գետը և գետի աստծուց փրկություն աղերսեց: Գետի աստվածը լսեց հավերժահարսի աղաչանքը և նրան դարձրեց եղեգ: Այն պահին, երբ Պանը հասավ **Սիրինքսին** և արդեն ուզում էր բռնել, գրկել սիրած եակին, գրկի մեջ **Սիրինքսի** փոխարեն հայտնվեց մեղմորեն ստափող մի եղեգ: Պանը շատ տխրեց **Սիրինքսի** համար, սակայն նա անհետացել էր անվերադարձ: Պանը, որպես հիշատակ իր հավերժական սիրո, կտրեց մի քանի եղեգ, և դրանք դնելով շուրթերին սկսեց նվագել: Իր նվագած եղեգնափողը Պանն անվանեց **Սիրինքս**՝ ի հիշատակ իր սիրուհու: Հայերենում այս բառը դարձավ **սրինգ**, իսկ հունարենում՝ **սուրինգ**:

Սի քիչ էլ լեզվաբանություն

126. ՄԵԿ ԶՐՈՒՅՑ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԿԱՄ ԱՈՒՐԿԱՅԻՑ ԵՐԵՎՈՒՅՑ - ...ԸՆԴԿԱԿԱՈՒԿԸ

Լեզվաբանների միջև երկար տարիներ վիճարանություններ են գնում մի ոչ երկրորդական հարցի շուրջ, այն է՝ բա՛յն է գոյականից առաջ ստեղծվում, թե՛ հակառակը՝ գոյականից է ծնվում բայը:

Որպեսզի հարցադրումը պարզ լինի, այս ոչ այնքան պարզ հարցի վերաբերյալ քերեմք մի օրինակ. ասենք, ունենք **ջուր** գոյականը և **ջրել** բայը. երկուսից ո՞րը կարող էր **առաջինը** ստեղծվել՝ **ջու՛րը**, թե՛ **ջրել**:

— **Ջուրը**.— Կլիմանավորեն ոճանք՝ մտածելով, թե ջրելու գաղափարը կարող էր առաջանալ միայն ջրի առկայության դեպքում: Ուստի **ջրել** բայը **հաջորդում է ջուր**–ին, որը հիմք է տալիս համարել **գոյականի** գոյությունը **բայից** առաջ:

Բայց արդո՞ք այդպես է միշտ: Չէ՛՝ որ կան բայեր, որոնք հեն հաջորդել գոյականներին, այսինքն՝ չունեն իրենց արմատների գոյականական ձևերը, ինչպես, օրինակ՝ **մնալ**, **տանել**, **թողնել** և այլն, հետևաբար «անկախ» գոյացություն են: Կան բառեր և արմատներ էլ, որոնք որքան գոյական, նույնքան էլ բայ են, օրինակ՝ **լող**, **ծին**, **խաղ**, **նիստ** և այլն:

Կան նաև բայեր, որոնք ծնվել են **ածականներից**, ինչպես, օրինակ՝ **կարմրել**, **սևանալ**, **կանաչել**, **փոքրանալ**, **մեծանալ**, **նվազել**, **կարծրանալ**, **արագանալ**, **դանդաղել** և այլ խոսքի մասերից:

Հետևաբար բայը կարող է ծնվել նաև **առանց գոյականի**, կարող է լինել **երևույթի** արտահայտություն: Միթե՞ **զմացք** գոյականը **բայից** չի ծնվել կամ **բախք**–ը՝ **բախել**–ից, **վազք**–ը՝ **վազել**–ից, **խոսք**–ը՝ **խոսել**–ից, **հոսք**–ը՝ **հոսել**–ից և այլն: Ուրեմն բառը կարող է ծնվել առարկայից և երևույթից և **հակառակը**, ինչպես ք գոյականակերտ ածանցի օգնությամբ **բայերից** կերտված այս **գոյականներն** են գույց տալիս:

127. ՀԱՍՅԵ ԿԱՍ ԱՅՆ ՍԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ Է ԲԱՅԸ ԳՈՒՆՈՒՄ ԳՈՅԱԿԱՆ

Եթե այսօր որևէ դպրոցականի հարցնենք, թե ինչ խոսքի մաս է **հասցե** բառը, նա անվարան կպատասխանի՝ **գոյական**:

Իսկ ծի՛ր է արդյոք նման պատասխանը: Եվ այո, և՛ ոչ:
— **Ինչո՞ւ**.— Կհարցնի դպրոցականը.— չէ՛՝ որ այդ բառը հղովվում է և պատասխանում գոյականին տրվող հարցերին, ուստի և գոյական է: Տրամաբանությունը միանգամայն ճիշտ է, սակայն մենք նկատի ունենինք ոչ թե **հասցե** բառի արդի բառային արժեքը, այլ հին նշանակությունը, երբ նա դեռ գոյական չէր և որպես այդպիսին մեր կողմից չէր էլ գիտակցվում: Նա մաքուր բայ է եղել և այդպիսին էլ է, միայն վերջին 19–րդ և 20–րդ հարյուրամյակներում այն մարդիկ սկսեցին ընկալել նաև որպես գոյական:

Ով գեթ մի քիչ ծանոթ է գրաբարի քերականությանը, ապա կհիշի, որ **հասանեմ** «հասնել» բայը **հաս** արմատից է բաղկացած և ներկայում խոնարհվում էր՝

հասանեմ, հասանես, հասանէ, իսկ երկրորդ ապառնին, որը սահմանակա՛ն եղանակի ապառնու իմաստ էր դրսևորում, լինում էր հասից, հասցես, հասցէ: Եթե բարձրմանենք այսօրվա հայերենով, ապա կլինի թող հասնեմ, թող հասնես, թող հասնի, կհասնեմ, կհասնես, կհասնի:

Ուրեմն հասցե նշանակում է «(թող) հասնի», «կհասնի», «պիտի հասնի» «հասնելու է»:

Իսկ ինչո՞ւ բայը գոյական դարձավ:

Բանն այն է, որ հնում կանոնավոր փոստային ծառայություն չի եղել: Նամակները մարդիկ ուղարկում էին միմյանց փածառականների, ճանապարհորդների, ուխտավորների միջոցով: Եվ քանի որ նման պատահական մարդկանց միջոցով պիտի գնար նամակը, և առաջին մարդը, որ տանում էր նամակը, պիտի ինքն էլ իր հերթին հանձներ այն մեկ ուրիշի, որը ոչ ուղարկողի հետ էր ծանոթ, ոչ էլ ստացողի հետ, ապա նամակի վրա գրվում էր հասցե՝ «հասնելու է» կամ «թող հասնի» այնինչին, այսինչյանին: Այստեղից էլ նամակի վրա գրված հասցեատիրոջ անունն ու տեղը նշելը պարզապես կոչվեց հասցե, և բայը դարձավ գոյական:

Այստեղ հիշեցնենք, որ գրաբարյան ոչ բոլոր երրորդ դեմքի բայերն են գոյականներ դարձել, օրինակ կեցցեմ— «թող ապրի», «ապրի» բայը առաջվա պես բայի նշանակությամբ էլ ապրում է: Բայց գուցե, գոնեա բայերը դարձել են մակբայ, եղանակավորիչ բառեր:

128. ԲԱՌԵՐԻ ՓՈՒՆԱՐԵՆ՝ ՎԱՆԿԵՐ ՈՒ ՏԱՌԵՐ

Ոմանք կարծում են, որ հապավումները՝ բառերի կրճատված գործածության փաստերը, երևան եկան 19-րդ և 20-րդ դարերում: Սակայն սա թյուրիմացություն է: Մեր ժամանակներում ավելի ու ավելի շատ ենք դիմում հապավումներին, սակայն հնում նույնպես եղել են նման փաստեր: Օրինակ՝ Աստուած բառը գրվում էր միայն ԱԾ ձևով, Բրիստոս՝ ԲՍ, Յիսուս՝ ՅՍ և այլն:

Կրճատում—հապավումները հավասարապես հորինում են և փոքրիկները, և մեծները: Ո՞վ դպրոցում կամ բակում չի խաղացել խմբակային խաղեր, և ո՞վ չի օգտագործել ՉՄՁ հապավումը՝ խաղը սկսելուց առաջ: Չէ՞ որ խաղը սկսելուց առաջ բոլորը պարտավոր էին կրկնել այդ հապավում—երդումը՝ ՉՄՁ, որը նշանակում էր «Չորից, մորից գոկվեմ» (եթե լինեմ անազնիվ):

Կրճատում—հապավումները լայնորեն գործածում են դպրոցականները, որոնք դպրոցում դասավանդվող առարկաների անվանումները արտասանում են կրճատ, օրինակ. «Այսօր թվաբ—ից ցածր գնահատական ստացա», «բնագ—ս չեմ սովորել», «կենդան—ը հոգիս հանեց», «Ֆրանս—ը շատ է տանջում», «գրակ—ը և քերակ—ը միասին կտվորենք», «ստուգ—ից վայելեցում եմ» և այլն, որոնք

իսկական ձևերը կլինեին թվաբանություն, բնագիտություն, կենդանաբանություն, ֆրանսերեն, գրականություն, քերականություն, ստուգողական և այլն: Մյուսնք կարելի է անվանել դպրոցական հապավումներ:

Կան հապավումներ էլ, որ գործածում են և՛ դպրոցականները, և՛ մեծահասակները, որի պատճառով դրանց պիտի անվանել ընդհանրական: Այսպես, օրինակ հերթերում հաճախ են դժգոհում անհերթ գնումներ կատարողներից՝ ասելով. «ԽԾԲ—ներին եք անհերթ բաց թողնում»: Ովքեր են այդ ԽԾԲ—ները: Պարզ է խնամի—ծանոթ—բարեկամ—ները: Վաճառողն ասում է. «Պրծ, էլ չկա», որ նշանակում է «պրծավ», «վերջացավ»: «Եսիմ, ճի՛շտ է ասում»՝ «ես ի՞նչ իմանամ» բառերից: «Չաջող, ախպեր ցան»՝ «հաջողություն»—ի փոխարեն, և ց՝ «ցտեսության» փոխարեն:

Մեծ տարածում են գտել նաև թվականներից կազմված հապավումները, որ գործածում են բոլոր տարիքի անձինք, առանց խտրության: Դաշվարկների, թվաբանական գործողությունների ժամանակ օգտագործում ենք եռմեկ, եռերկու, եռերեք... քառմեկ, քառերկու, քառերեք... հիսմեկ, հիսերկու, հիսերեք... յոթմեկ, յոթերկու, յոթերեք... ինմեկ, իներկու, իներեք... և այլն երեսունմեկի, երեսուներկուսի, երեսուներեքի, քառասունմեկի, քառասուներկուսի, քառասուներեքի, հիսունմեկի, հիսուներկուսի, հիսուներեքի, յոթանասունմեկի, յոթանասուներկուսի, յոթանասուներեքի, իննսունմեկի, իննսուներկուսի, իննսուներեքի փոխարեն և այլն:

Իհարկե, գեղեցիկ չէ նման լեզվով հանդես գալը հասարակության մեջ, ուստի պետք է աշխատել ետ վարժվել նման սովորությունից, այլապես մենք ժամանակ չախելու նկատառումով մոռանում ենք գլխավորը՝ մեր լեզվի գեղեցկությունը:

129. ՊՍԻԿ Ե ԹԵԵՎ, ՃՍՏԻԿ ԱՅԴ Տ-Ե, ԲԱՅՅ
ԿԵՐՏԱԾՆԵՐԸ՝ ՄԵԾ...

Մենք առիթ ենք ունեցել խոսելու հայերենի մեկ հնչյունից կազմված մասնիկ-բառերի մասին, թե ինչպես **ց**-ն երևի-ը դարձնում է **ցերեկ**, իսկ **այգ**-ը՝ **ցայգ**, և եթե կուզեք՝ **տեսություն**-ն էլ **ցտեսություն**: Նման պատիկ, բայց ճստիկ բառերից մեկն էլ **տ**-ն է, որ բառերին բացասական, ժխտական նշանակություններ է հաղորդում, օրինակ՝ **տգեւ, տգեղ, տմարդի, տկար, տհաճ** և այլն՝ **գեւ, գեղ, մարդի, կար, հաճ** արմատներից:

Նման բառերից է նաև **տքնել**-ը, որ **քնել** բառից է կազմված: Ունենք նույն **քուն** արմատից **տքնություն, տքնաբար, տքնական, տքնողական, տքնասեր, տքնցնել**... որոնց իմաստն է «առանց քնի, անհանգիստ, արթուն մնալով, տառապելով աշխատել»:

Մեր օրերում նույնպես մնում է **տքնությունը** մեր բառապաշարի ամենագործածական բառերի թվում, որի մեջ սակայն մենք որոշ իմաստային երանգներ ենք ավելացրել, այն ընկալվում է «համառ, ամիտնջ աշխատանք, չարաչար աշխատանք, տառապանք» նշանակություններով: Ահա Պուշկինի՝ ղեկաբրիստների ծոնած բանաստեղծությունից մի հատված. «Իզուր չի անցել **տքնությունը** ձեր՝ խավար համբերում հեռու Սիբիրի...»:

130. ԱՆԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՐՅՐԱԾ ԽՈՒՌԻԵՐԵՆ ՄԻ ԲԱՌ

Հայկական լեռնաշխարհի հարավում մեր թվականությունից երեք հազար տարի առաջ ապրում էին խուրիները: Նրանց ցեղակից էին նաև փայնացիները: Բնականաբար այս ժողովուրդները ծուլվեցին հայերին, և նրանց լեզվից որոշ բառեր անցան հայերենին: Նման բառերից մեկն է **տի**-ն, որն ունի «մեծ» նշանակությունը: Ծագում է այն խուրիերենի *tea* «շատ, մեծ» բառից: **Տի**-ն պահպանվել է միայն երեք հայերեն բառերի սկզբում, որոնք են **տիկին, տիեզերք, տի** (եթե չհաշվենք Խարբերդի շրջանում գտնվող մի տեղանուն՝ **Տի քիլար** «Մեծ մարագ», ուր դեռևս նա պահպանում է իր անկախ գոյությունը, ապա կարելի է ասել, որ այն կորցրել էր ինքնուրույն գոյությունը դեռևս գրաբարում): Իսկապես, եթե չունենայինք **կին**-ը, ապա դժվար էր հավատալ **տի-կին**-ի «մեծ կին» և եթե չլիներ **եզերք**-ը, դժվար էր հավատալ **տի-եզերք**-ի «մեծ եզերքի, ողջ աստղաշխարհի» գոյությանը, որովհետև երրորդ՝ **տի** բառում, արդեն **տի**-ն «աննկատելի» է դարձել: **Տի**-ը կազմված է **տի**-այր՝ «մեծ մարդ» բառերից: Սա ապացուցվում է հոգնակի **տե-արք**-ի գոյությամբ և եզակի **տե-ամ** (սեռական) և հոգնակի **տե-արց** (սեռական) հոլովների առկայությամբ: Չէ՞ որ այր բառի սեռականն է՝ **ամ**, հոգնակին՝ **արք**, սեռականը՝ **արանց**...

երկմային եակ,
երգազ իմ միակ...
վան-Անի

Է-ով **մանր** ածականից կազմվել է **մանր**՝ «մանր եակ, մանր գոյացություն, մանր գոյ» բառը, որի տակ հասկանում ենք մանրադիտակային կենդանիներին, հիվանդության հարուցիչներին, խմորող բակտերիաներին: Այստեղից էլ՝ **մանրէաբան, մանրէաբան, մանրէաբանություն, հնէաբան, հնէաբանություն** հասկացությունները:

Ժխտական **ան**- ածանցի միջոցով ստեղծվել է նաև **ան**՝ «չեղող, չգո, գոյություն չունեցող» բառը, օրինակ. «**Դա մի երագ էր ան**» (Դա մի անգո երագ էր), այստեղից էլ՝ **անեանալ**՝ «չքանալ, աներևութանալ, անգո դատնալ», **անություն**՝ «դատարկ տարածություն». է բառից՝ **ակ** կամ **ան** ածանցով կազմված է նաև **եակ** կամ **բառ**, որն ընկալվում է «ելությունը կազմող, գոյությունը, առկայությունը դրսևորող» նշանակությամբ, որից էլ՝ **բերականական եակ** կամ **բայ** հասկացությունը, օր. հայերենի **եակ** կամ **բայեր** են՝ **եմ, ես, է**:

Սա դեռ բոլոր չէ: Այս մեկտառանոց կամ մեկհնչյունանոց է բառով է կազմված **եպան**՝ «ելությամբ» բառը, որն օգտագործում ենք նաև «հատկությամբ, հատկանիշով, հիմնական բնավորությամբ» նշանակություններով, օրինակ՝ «Անդրանիկը **եպան** տարբերվում է մյուս եղբայրներից»:

132. ԲԱՌԵՐԻՑ ԾՆՎԱԾ ԱԾԱՆՑՆԵՐ ԵՎ ԸՆԴՂԱԿԱՌԱԿԸ... ԱԾԱՆՑՆԵՐԻՑ ԾՆՎԱԾ ԲԱՌԵՐ

Լեզուների պատմությունը բազմաթիվ օրինակներ ունի աստիճանաբար մեծնող բառերի, որոնք, կորցնելով իրենց բառային անկախ իմաստը, վեր են ածվում բառակերտ միջոցների, այսինքն՝ ածանցների: Այսպես.

ա) 7այերեն **օրեմ** կամ **օրեմք** բառից առաջացավ **որեմ** ածանցը, որը, ավելանալով բառերի վրա, տալիս է նրանց «պես, մման, ձևով» նշանակություններ: Եթե ասում ենք **նենգորեն**, ապա չենք հասկանում «ենգ օրենքով» այլ «ենեգ ձևով, ենեգի պես», **ազահորեն** «ազահի մման, ազահի պես», **արագորեն** «արագ ձևով, վարպետորեն» «վարպետի մման, վարպետի պես» և այլն: Քանի որ **որեմ**–ը բառերից մակերայնեղ է կազմում, ապա համարվում է մակերայնեղ ածանց:

բ) **Բարք**՝ «սովորություն, կերպ, քնություն, օրենք, եղանակ» բառից է առաջացել մեկ այլ մակերայնեղ ածանց **բարք**–ը, որ դրվելով մեծ մասամբ գոյականների վերջում՝ կերտում է նրանցից բայերի լրացումներ՝ մակերայնեղ «ձևով, մման, կերպով» նշանակություններով, ինչպես, օրինակ՝ «**ընկերաբար** կիսեցին խաղալիքները» (այսինքն՝ ընկերոջ մման), «**բարեկամաբար** խորհուրդ տվին մեզ» (բարեկամի մման, բարեկամորեն), «**բջնամաբար** են տրամադրված երկու հարևանները» (բջնամու պես, բջնամու մման), «**անգթաբար** ծծում էին ստղուկներին» (անգութ ձևով, անգութի մման) և այլն:

գ) **Վարք**՝ «կյանք, ընթացք, կենցաղի կերպ» գոյականը նույնպես, «թեթևանալով» վերջին գոյականակերտ **ք**–ից և **ընդունելով** –ի ածանցը, վերոհիշյալ մակերայնեղ ածանցների շարքն է անցել: Այն բառերը վեր է ածում գործողությունները ինչ–որ առարկայի, գոյականի ձևով, կերպով կատարվելը ցույց տվող լրացումների: Այսպես՝ եթե ասում ենք՝ նա **բաղաբավարի** մարդ է, ապա հասկանում ենք՝ բաղաբին հատուկ վարվեցողությամբ մարդ է: Իսկ եթե ասում ենք՝ **գյուղավարի** է խոտում, ապա հասկանում ենք՝ գյուղում ընդունված ձևով, կենցաղով, իսկ եթե ասում ենք՝ **մարդավարի** եղիր, ապա հասկանում ենք՝ **մարդուն** սազական ձևով, իսկ **ընկերավարի** ընկերոջը պատշաճ կարգով և այլն:

133. ՉԵՔ, ՈՐԻՆ ՉԵՆ ՎՃԱՐՈՒՄ ԴՐԱՄԱՐԿՂՈՒՄ

18–րդ դարի հայ կաթողիկոսներից մեկը՝ Աբրահամ Կրետացին, թողել է նաև գրական ժառանգություն. նշանավոր են դրանցից «Նաղիր շափի պատմությունը», «Պատմություն Անի քաղաքի» և անձնական «Հիշատակարանը»: «Հիշատակարանը» արժեքավոր է ոչ միայն ամեն օր այնտեղ կատարված գրառումներով, այլև լեզվաբանական տեսանկյունից, քանի որ նա օգտագործում է հաճախ նաև ժողովրդական արտահայտություններ և բառեր, օրինակ՝ նրա մոտ հանդիպում ենք **բանողչք**, **շինողչք**, **կարողչք**, **ներկողչք** բառերին: Նա գրում է. «Վզի շափին և շալ գոտում **Ներկողչք** են՝ տվել 16 դուրուչ»: Կամ «Ուք կտոր չուխային **կարողչք**՝ 23 դուրուչ»: Իսկ Մ. Բժշկյանը իր «Ճանապարհորդություն ի Լեհաստան» գրքում օգտագործում է **օրինչք**, **թաղմանչք**, **գրչչք**, **կաղանչք**, **տամօրինչք**, որոնք բաղված են Ռաշտուկայի հայոց օրենքների հրովարտակից (16–րդ դար): 7այերենի բազմաթիվ այլ բարբառներում նույնպես գտնում ենք **չք**–ով կազմված նաև ուրիշ բառեր, ինչպես **շարողչք**, **գտնողչք**, **ավուրչք**, **բերողչք**, **տանողչք**, **հանողչք** և այլն: Իրատեսակված բառերի մեջ հանդիպող **չք** բառը, նոր սերունդը կարծում է,

նույնն է եվրոպական լեզուներից կամ ռուսերենից փոխ առնված 4«՝ «դրամական փաստաթուղթ, չեկ» բառի հետ: Մասնավոր որ երկու դեպքում էլ գործ ունենց դրամի, վճարի, վարձի հետ: Սակայն այդ երկու բառերի նմանությունը զուտ պատահական է:

Լեզվաբանության մեջ երկու մմանահունչ բառերի շփոթումը կոչվում է **թաղարկություն** (կոնտամինացիա): Եթե կուզեք ճիշտ իմանալ, ապա հայերեն **չք**–ը բառ է չէ, այլ ածանց: Այդ, **չք**–ը ածանցից ծնված բառ է: **Չք**–ը դասական գրաբանում վերջածանց էր: Միս գրաբարյան մի քանի բառեր, որոնց մեջ դեռևս անհրժեք է **չք**–ը: **Գրաբարում ավելոչնայ**՝ «բարի լուրի պարգև», դարձել է **Տախ ավելոչնայ** (ավելոչնայ) և ապա **ավելոչնք**: **Առհավելոչնայ**–ք–ը՝ «գրավական», դարձել է **առհավելոչնք** և այլն: Իսկ ինչո՞ւ: **Գրաբարյան** այ երկնչյունը հետագայում թարթառներում կամ ժողովրդի խախկնցական լեզվում դարձել է **–ա** կամ **–է**, հատկապես **ք**–ից առաջ, ինչպես չուխայ–չուխեք, տղայ–տղեք, փեսայ–փեսեք, երկխայ–երկխեք և այլն, հետևաբար **չնայ**–ն էլ վեր է ածվել **չք**–ի:

Այսպես, ուրեմն, մենք այս դեպքում ականատես եղանք ոչ թե բառից առաջացած անցքի, այլ հակառակ երևույթի՝ ածանցից ծնված բառի հետ, որն ավելի հազվադեպ է պատահում լեզուների պատմության մեջ:

134. ԱԾԱՆՑԻՑ ԾՆՎԱԾ ԵՎՄ ՄԵՎ ԲԱՌՈՒՄ

«Ընկերուհուս հարցրի, թե ինչպիսին է մեր նոր թճկուհին, որը թեև նախկինում գեղջկուհի էր եղել, սակայն կթվորուհի քրոջ խորհրդով ուսանել էր երևանում և աշխատանքի էր անցել մեր թարթառստում»: Ոչ միայն այս նախադասության մեջ եղած ընկերուհի, թճկուհի, գեղջկուհի, կթվորուհի բառերում, այլև գնչուհի, քրդուհի, թազուհի, եթովպուհի, եգիպտուհի, ֆրանսուհի, Տիգրանուհի, անազասպուհի, Ջարուհի, Սմբատուհի, Տաճատուհի, Խտարվուհի, Վարդուհի և այլ մման բառերում **–ուհի** ածանցը բառերին հաղորդում է իզական իմաստ: Այս ածանցի ծագումը 7. Աճառյանը կապում է իրանական լեզուների հետ: Դասական գրաբարում **–ուհի**–ն երբեք որպես ածանցի բառ չի օգտագործվել, այլ միայն որպես իզական գոյականներ կերտող ածանց:

Սակայն այս ածանցին նույնպես (թեև նվազ չափով) վիճակված էր առանձին ինքնուրույն բառ դառնալու բախտը, որի մասին պահպանվել են գրավոր վկայություններ: Նրա ինքնուրույն բառ դառնալու ամենամեծ վկայությունն է 18–րդ դարի հայ կաթողիկոս Աբրահամ Կրետացու «Պատմություն Նաղիր շափի» երկը, ուր երեք անգամ օգտագործված է **ուհի**–ն որպես գոյական՝ «կին, աղջիկ» նշանակություններով. «Արժակեսաց **զուհիքն** իւր» (Իր կանանց ազատեց), «**Ունեսաց** տեղն եղեգնեսայ» (Կանանց եղեգնայ կացարանը), «Եվ իւր **ուհեսցն** տեղն եղեգնեսայ»:

Նորագույն գրականության և բանաստեղծության մեջ արդեն շատ են հանդիպում անկախ բառի արժեքով **ուհի**–ին. «Բուրի **ուհի**–ներին հավաքել են շուրջը», «Օ, իմ **ուհի** երկնային», և այլն: Մ. Աբեղյանի կազմած «Ժողովրդական խաղիկներ» ժողովածուում հանդիպում ենք հետևյալ քառյակին, ուր տղան դիմում է իր սիրած աղջկան դարձյալ **–ուհի** բառով.

Աղջիկ, **դու ուհի, ուհի,**
Իմ նազելի սիրուհի,
Ես մի շքեղ թագավոր,
Դու՛ ինձ համար թագուհի (էջ 278):

Եվ այսպես **ուհի**–ն, որ նախապես բառ է եղել, դարձել է ածանց և ապա՝ նորից բառ:

135. ԱՅՆԱՆՆԸ ՈՐՊԵՍ ԲԱՌ

Նման օրինակներ կան նաև աշխարհի այլ լեզուներում, բերենք դրանցից հանրածանոթ մի բառ: Աշխարհի բազմաթիվ ժողովուրդներ օգտագործում են bus բառը՝ «ավտոբուս» նշանակությամբ: Այն ծագում է լատիներենի omnibus՝ «բոլորին, հանրությանը» բառից (այսինքն՝ նման անվանումն իր հիմքում նկատի ուներ վճարի ժժան լինելը, որ ծիակառքերի արժեքի հետ համեմատած՝ մատչելի էր բոլորի համար): Չետագայում, բառը կրճատված գործածվելով, սկսեց հնչել bus ձևով, որն արդեն փաստորեն ոչ թե բառ էր, այլ **ածանց** (հիշենք, որ փոխադրականներից այսօր **ավտո** անվանումը նույնպես բառի կենս է և նշանակում է «ինքը», automobile «ինքը շարժվող»):

Չետագայում, երբ ստեղծվեցին էլեկտրական գծերից օգտվող ավտոբուսներ, հարկ եղավ մյուսներից զանազանելու համար մտածել մի նոր անուն, և ասա ծնվեց trolleybus-ը, որ կազմված է անգլերենի trolley՝ «թավալուկ, զլան» բառից և լատիներենի հոգնակի տրական հոլովի bus ածանցի միացումից: Բայց **տրոլեյբուսի** բախտը բերել է այն չի կրճատվում **ավտոբուսի** պես եվրոպական լեզուներում: Չայերս արտասանում ենք այս բառերը լրիվ՝ **ավտոբուս, տրոլեյբուս** ձևով:

136. ԲԱՌԸ ԿԵՍ ԱՆԿԱՍԲ

Երբ ստեղծվեց ներքին այրման շարժիչով ըմբացող մեքենան, անվանվեց այն automobile, որ հունարեն auto՝ «ինքը», mobile՝ «շարժվող» բառերից էր կազմված: Այդ բառի պատճենումն է հայերեն **ինքնաշարժը**:

Սակայն հետագայում այդ բառը շատ «երկար» թվաց ժողովուրդներին, և նրանք գիտնականների հորինած բառը կլինեին և սկսեցին պարզապես կոչել **ավտոմեքենա՝ ավտո**: Արևմտահայերեն խոսակցականում **օթո** հնչումն ստացավ: Եվ այսպես այսօր բոլորս ասում ենք **ավտո՝** հասկանալով **ավտոմոբիլ, ավտոմեքենա**, մինչդեռ դուրս է գալիս անհեթեթություն, քանի որ պարզապես ասում ենք՝ «**ինքը**» և ոչ թե «**ինքնաշարժ**»: Ուրեմն, երբ ասում ենք՝ **ավտո** ես գնել, ստացվում է անհմաստ մի բան, քանի որ իրականում մենք ասում ենք՝ «**ինքը**» ես գնել:

137. ԲԱՌ՝ ԵՐԵՔ ՊԱՇՏՈՆՈՎ

Այսօր աշխարհի բազմաթիվ ժողովուրդների բառապաշարում սովորական բառ է **մետրո**-ն, ինչպես անվանում են մեզ մոտ ընդերկրյա կամ ստորերկրյա արագընթաց գնացքները: Սակայն ծագումնաբանորեն **մետրո**-ն նման փոխադրական միջոցների անվանման համար հաճախ այնքան էլ հարմար չէ. ավելին, անհիմաստ է... սակայն մենք շարունակում ենք գործածել այդ անհիմաստ բառը: ԽՍՀՄ-ում **մետրոն** կառուցվեց առաջինը Մոսկվայում 30-ական թվականներին, և անգլերենի metropolitene՝ «մայրցամաք» բառը կրճատված հարմարեցվեց ընդերկրյա փոխադրական գծերին: Իհարկե, **մետրոպոլիտեն**-ը անգլերեն էլ, այլ հունարեն, և այդ բառը հայերենում գործածվել է մեկ հազարամյակ առաջ: Չունարենում matris՝ «մայր» և polis՝ «քաղաք» բառերի միացումից կազմվել էր **մետրոպոլիս**՝ «մայրաքաղաք», որից էլ՝ **մետրոպոլիտիս**՝ «արքեպիսկոպոս» բառացի այն նշանակում է «մայրաքաղաքացի»:

Սկա հենց այս իմաստով էլ Մխիթար Գոչի «Դատաստանագրքում» գտնում ենք գործածված «երրորդ դասը եկեղեցույ **մետրոպոլիտը**, որը թարգմանին **մայրաքաղաքացի**» (երրորդ շերտը եկեղեցու արքեպիսկոպոսներն են, որոնք թարգմանվում են «մայրաքաղաքացիներ»): Ուրեմն, հունարենի **մետրոպոլիս**-ը, որ նախապես գիտակցվում էր «մայրաքաղաքացի» նշանակությամբ, դարձավ **արքեպիսկոպոս**, և դա էլ բավական չէր՝ **ստորերկրյա փոխադրամիջոց**: Ուրեմն, մի բառ՝ երեք պաշտոնով, բայց ավելի ճիշտ կլիներ ասել՝ **մետրո**-ն նոր բառ է նոր բովանդակությամբ, քանի որ նրանում չենք գիտակցում ոչ «մայր», ոչ «մայրաքաղաքացի», ոչ «արքեպիսկոպոս», այլ միայն «ընդգետնյա փոխադրամիջոց» իմաստը:

138. ԵՌԵ ԸՆՐԺՎՈՒՄ Է ՆԿԱՐԸ, ԱՊԿ ԿԻՆՈ Է

Չողագնդի բոլոր անկյուններում գիտեն **սինեմա** կամ **կինո** բառերը: Ինչպես նորագույն գյուղերից շատերը, այս դեպքում էլ շարժվող նկարը ցույց տալու սարքի հեղինակները դիմեցին հունարենին՝ հարմար մի անուն գտնելու համար: Եվ ասա հունարենի cinema՝ «շարժվում են» և fotografի՝ «նկար» բառերի արմատներից ստեղծվեց **կինեմատոգրաֆիա**-ն: Բայց քանի որ ժամանակը ամենաթանկ բանն է մարդու համար, ուստի իր իսկ ստեղծած երկար բառը մարդը կրճատեց, և **կինեմատոգրաֆիա**-ի փոխարեն գերադասում է գործածել **կինո**-ն կամ **սինեմա**-ն, որ պարզապես նշանակում է «շարժվում են» (առանց նկարի): Չայերենում (գերազանցապես արևմտահայերենում) թարգմանաբար ստեղծվել է նաև **շարժանկար** բառը, որ պատճենում է վերոհիշյալ հունարեն բառը:

139. «ԱՆԳՍՏԻ» ՍԵԿՆԱԾ ԳՐԱԲԱՐՈՅՆԱՆ ՍԱՍՆԻԿԸ...

Չայոց լեզվի «վաստակաշատ» մասնակիցներից է **գ**-ն, որը զրաբարում «աշխատում» էր մեծ եռանդով, մի քանի պաշտոններով. բառերի սկզբին միանալով՝ նրանք հաղորդում էր հայցական հոլովի (նաև պատմական և պարառական) նշանակություն, օրինակ՝ «Աստված արար **գ**երկիր և **գ**երկին» (Աստված ստեղծեց երկիրը և երկինքը), «Տեսի **գ**րեց» (Տեսա թեզ) և այլն: Այս «սովորությունը» պահպանել են մինչև մեր օրերը հայերենի մի շարք բարբառներ և հատկապես Սասնը, Մշո բարբառները, օրինակ՝ «Գերթա **գ**տուն, **գ**հաց լէ **գ**ուտե, **գ**ջուր լէ **գ**իմի» (Գնում է տուն, հացն էլ ուտում է, ջուրն էլ խմում է), և այսպես շատ բառերի է «կպած» մտնում **գ**-ն, ինչպես «**Ձիհնչուզից** տամ լողվորուն...» երգի մեջ և այլն:

Բայց ամենամեծ «դերը», որ կատարում էր **գ**-ն, բառերի իմաստը **սաստկացնել** էր, ընդգծելը: Դեռ այսօր էլ մենք կողք կողքի օգտագործում ենք բառեր մերթ «ընդգծված, սաստկացված **գ**-ով», մերթ առանց **գ**-ի, օրինակ՝ «Առանց արդու գործի էլ ես գեղեցիկ էր, բայց սովորության համաձայն սկսեց **գ**արդարվել»: Սենց ակամատես ենք, թե ինչպես արդ արմատից արդու**գ**աղոր, **գ**արդարել բառերն են կազմվել, սակայն նույն արմատից ունենք նաև արդու**կ**, առանց **գ**-ի, ինչպես նաև արթն**ա**լել և գարթ**ն**ել, գարթ**ո**նք, եղծել և գեղծարարություն, իջնել և գիջնել և այլն:

Մի շարք բառերի սկզբում այնպես է «կպել» **գ**-ն, որ եթե անջատենք նրանցից այն, մեզ ծանոթ բառերն «անճանաչելի» կդառնան, ասա մնա բառերից մի քանիսը՝ գառնա**յ**լ (գ-առ-ամ-յալ), գառն**ց**ել (գ-առ-անց-ել), գարտու**կ** (գ-արտ-ուկ), գեկու**յ**ց (գ-եկ-ույց), գգալ (գ-գալ), գգեստ (գ-գեստ), գեսեղել (գ-եսեղ-ել), գեսուն (գ- եռ-ուն), իրագեկ (իր-ա-գ եկ), անգգամ (ան-գ-գամ) գույնգույն

(գույն-գ-գույն) և այլն: Որոշ բառերի սկզբի հ-ն «զիջում» է իր տեղը գ-ին, ինչպես, օրինակ՝ **գով** (հով-ից), **գարկ** (հարկ-անել-ից), **գանցանք** (յանց-անք-ից), **գողել** (յող-ել-ից), **գեղում** (հեղ-ում-ից) և այլն:

Եվ այսպես, թեև մեր օրերում «հանգստի» է անցել **գ-ն** և այլևս չի մասնակցում նոր բառեր կերտելու աշխատանքներին, սակայն նրա կերտած բառերն այնքան շատ են, որ մենք նրա վատասակը մեր լեզվի մեջ երբեք չենք կարող մոռանալ: **Զ-ի** վատասակը հասկանալու համար բավական է հիշեցնել հետևյալը. եթե հիշյալ բառերից հանենք նրան, ապա այդ բառերը կդադարեն գոյություն ունենալուց: Սհա դրանցից մի քանիսը առանց **գ-ի** առանյալ (զառանյալի փոխարեն), առանցել (զառանցելի փոխարեն), **ելույց** (զելույցի փոխարեն), **ետեղել** (զետեղելի փոխարեն) և այլն:

140. ԻՆՉ Է ՄԻ-Ն, ԿԱՍ ԶԱՆԻ՞ ԻՄԱՍՏ ԿԱՐՈՂ Է ՈՒՆԵՆԱԼ ԲԱՐԸ

Եթե մի խումբ մարդկանց հարց տանք՝ ինչ է մի-ն, ապա, անկասկած, հաջորդելու են իրարմեջ պատասխաններ: Ոմանք պնդելու են, թե մի-ն **թվական** է, ոմանք՝ **անորոշ հոգ**, ոմանք՝ **անորոշ դերանուն**, ոմանք՝ **հորդորական մասնիկ**, ոմանք էլ՝ **արգելական, ժխտական մասնիկ, նուտայի անվանում**, և բոլորն էլ կլինեն իրավացի: Իսկ վերջապես, կարո՞ղ է մնան բան պատահել, որ ասենք՝ չորս տարբեր կարծիքներից չորսն էլ իրավացի լինեն: Գուցե մեկը, այնուամենայնիվ, նրանցից ավելի՞ է իրավացի, քան մյուսը: Պատասխանների իրավացիությունը կարելի է ստուգել միայն **խոսքի մեջ**, ուստի դիմենք խոսքին:

«Այսօր անծրև է, սիրելիս, առանց անծրևանցի մի՛ գնա», «Մի՛ առարկիր, մի խոսիր այդպես» նախադասություններում մի-ն **արգելական** բառ է, որովհետև արտասանվում է շեշտով և դրվում է բայերից առաջ:

«Մի գայիր, մի տեսնեիր, մի խորհուրդ տայիր, ի՞նչ կլիներ, անգութ»: «Չո չէիր մտածի. «Մի գնա՛ն ընկերոջս մոտ, մի լսե՛ն նրա գանգատները»», «Մի տես, ինչ ծիրան է, է», այս նախադասություններում մի-ն **հորդորական** է կամ **վերաբերական**, որովհետև արտասանվում է հորդորով, մեղմ հանդիմանական երանգով, առանց հրամայական շեշտի:

«Մի կապոց կանաչի վերցրեց, մի ուրբի տվեց». այս նախադասության մեջ մի-ն **թվական** արժեք ունի, հետևաբար, օգտագործված է մեկ թվականի նշանակությամբ: «Լինում է, չի լինում, ժամանակով մի թագավոր է լինում, մի վեզիր ու մի աղջիկ է ունենում». պարզ է, որ այստեղ **խոսքը** ինչ-որ թագավորի, ինչ-որ վեզիրի, ինչ-որ աղջկա մասին է և մի-ն արտահայտում է **անորոշ դերանվան** կամ **անորոշ հոգի իմաստ**:

Մի-ն եվրոպական նուտագրության երրորդ ծայրանիշի անվանումն է: Այստեղ մի-ն յոթ նուտաներից երրորդի անվանումն է:

«Մի մարդ եկավ, մի բան հարցրեց ու գնաց», դարձյալ **անորոշություն** և ոչ «մեկ» նշանակությամբ, ուստի այստեղ ևս մի-ն **անորոշ հոգ** է:

Արևմտահայ գրական լեզվում և մի շարք բարբառներում **անորոշ հոգի մի-ն** գրվում է **մը** ձևով՝ բան մը ասավ, բան մը չտեսավ, իսկ Շիրակի, Կարնո բարբառներում՝ **ըմ** ձևով՝ բանըմ չըսած՝ նեղենաս կը:

141. ԻՆՉՊԵՍ ԵՆ ԾՆԿՈՒՄ ՆՈՒՅՆԱՆՈՒՄ ԲԱՌԵՐԸ, ՅԵՄ՝ «ՏԻՂՄ» ԵՎ ՅԵՄ՝ «ԱՐՏԱԳՐԱՍԱՍ»

Չայերեն **ցեխ**՝ «տիղմ, կավի, հողի շաղպա» բառը գծածական է եղել դասական գրարարի ժամանակներից սկսած և կենդանի է առ այսօր թե՛ բարբառներում, թե՛ գրական լեզվում: Սակայն նորագույն բառարաններում և արդի մամուլում այսօր կարելի է հանդիպել **ցեխ** բառի նաև այլ նշանակությանը, որը թեև հնչմամբ նույնն է հայերեն **ցեխ**-ի հետ, սակայն ծագմամբ գալիս է այլ լեզուներից՝ ռուսերենի միջնորդությամբ գերմաներենից: Այսպես, օրինակ՝ եթե կարդում ենք «Քաջվել է կահույցի նոր **ցեխ**», «Գործարանի **ցեխերը** լուսավոր են», «Ոչ մի **ցեխ** մյուսից հետո չի մնում», «Մեր **ցեխը** մրցում է հարևան **ցեխի** հետ» և այլն, ապա հասկանում ենք ոչ թե «տիղմ», այլ «բաժին, մասնաճյուղ, արտադրամաս, առանձնացված մի տեղ գործարանում կամ արտադրության մեջ»: Բայց այս նշանակությունները նոր են: Եթե մեզ հետաքրքրում է տվյալ բառի ծագումը, ապա մենք պիտի շրջագայության մեկնենք դեպի միջնադարյան Գերմանիա, որտեղից առաջացել է մեզ հետաքրքրող **ցեխ**-ը: Գերմաներենում այսօր էլ Zeche ցեխն նշանակում է «խնջույք, կերուխում», «հաշիվ (կերուխումի)», «համբարություն, արհեստակցություն», «հանք, հանքահոր», իսկ ցեխեն Zecheո բայական ձևը նշանակում է «կերուխում անել», Zeche՝ «թեֆչի, ցուփ», ցեխցենտե Zechgenosse՝ «բաժակի ընկեր, բաժակակից»: Իսկ ինչպե՞ս կատարվեց այս նշանակություններից անցումը դեպի արդի **ցեխ**՝ «բաժանմունք, մասնաճյուղ, առանձնացված աշխատավայր» նշանակությունները: Շատ պարզ, միմյանց հետ կերուխում, խնջույք սարքողները նաև միմյանց հետ աշխատողներ էին, որոնք կազմում էին արհեստակցություններ, համբարություններ, և ահա այստեղից էլ համբարությունների, ընկերակցությամբ արտադրողների արտադրավայրը (թելուզ և հանքավայրը, հանքահորը) սկսեց կոչվել **ցեխ** և այս վերջին նշանակությամբ էլ անցավ ռուսերենին, որտեղից էլ հայերենին: Բնականաբար, ոչ ռուսերենում և ոչ էլ հայերենում **ցեխ** բառի նախկին նշանակությունը՝ «խնջույք, կերուխում», չի գիտակցվում: Սհա և նույնաիունչ, բայց իմաստով տարբեր բառերի առաջացման ուղիներից մեկը, որի մասին պատմեցինք այստեղ:

142. ԵՁԵ ՉԵԶՈՐ ԵՍ, ՈՒՐԵՄՆ ՈՉ ԱՅՍ ԵՍ, ՈՉ ԱՅՆ, ԿԱՍ ՄԵՎ ԲԱՌՈՒՄ ՀԻՆԳ ԱՆՈՒՄ

Որպեսզի հասկանաք, թե ինչ կազմություն ունի հայերեն **չեզոք** բառը, հարկ է, որ իմանանք նրա գրությունը գրաբարում: Գրաբարում գրում էին **չեզոք**, որովհետև այս իհնգ տառանոց բառը հինգ միավորներից կամ հինգ բառերից էր կազմված: Չե՞ք հավատում: Ապա տեսեք: Առաջինը չ՝ ժխտական մասնիկն է, երկրորդը է-ն **եմ** էական բայի եզակի երրորդ դեմքը, երրորդը **զ** նախդիրը, որ հայցական հոլովում դրված բառերին որոշյալ իմաստ էր հաղորդում, չորրորդը Ո հարաբերական դերանունն է, որը գործածվում էր հարցական և անորոշ նշանակություններով, հիշենք Արտաշես թագավորի կարոտախտով լեցուն արտասախտությունը՝ «Ռ՛տայր ինձ գծուլը ծխամի» և Չ. Սենկևիչի «Յո՛ երթաս» (Դեպի ո՛ր ես գնում) վեպը, ուր յո-ն կազմված է ի՛ «դեպի» և ո՛ «ուր» բառերից և հինգերորդը **ք-ն**, գոյականակերտ ածանց է: Եվ այսպես, ահա հինգ տառանի մի բառ, որի ամեն մի տառը մի բառի արժեք ունի: Եվ այսպես՝ **չեզոք**-ը ստեղծվեց հունարան դպրոցի քերականների

կողմից որպես բարգձմանություն հունարենի *udeteron*՝ «երկուսից ոչ մեկը, ոչ այս, ոչ այն», և լատիներենի *nestrum* բառի: Արդեն հազար հինգ հարյուր տարի է, ինչ այն ծառայում է մեզ տարբեր նշանակություններով: Երբ ասում ենք՝ «Նա **չեզոք** է», հասկանում ենք՝ «ոչ մի կողմից չէ», «Նա **չեզոքություն** է պահպանում»: «Նա ոչ մեկին կողմնակցություն չի անում», **չեզոք գոտի**, **չեզոք պետություն**, **չեզոք մասնիկներ**, **չեզոք տարրեր**, **չեզոքաճանաչ**, **չեզոքացում** և նման բազմաթիվ այլ հասկացություններ շարունակում են կազմվել հայ քերականների հնարամիտ, լեզվաշինարարի մեծ արվեստով ստեղծած բառի շնորհիվ:

143. ՆՈՒՅՆ ԲԱՈՐ ԵՐԵՔ ՏԱՐԱԶՈՎ

Հայերեն **հարկ**՝ «պետք, անհրաժեշտություն, կարիք, տուրք, պահանջ» բազմիմաստ բառը մեր օրերն է հասել նաև տարբեր տարազներով, տարբեր քարացած վիճակներով: Արևելահայերենում **բացառական** հոլովածնով է գործածվում, որը լինում է **ի-հարկ-է** (ներկայումս գրում ենք **իհարկեք**), արևմտահայերենում **գործիական** հոլովածնով, որը լինում է **հարկավ** և վերջապես երկուսն էլ՝ «անհրաժեշտաբար» նշանակությամբ և **հարկավոր** տեսքով (տարազով), որը հավասարապես օգտագործում են և արևմտահայերենում, և արևելահայերենում:

144. «ՄԱՃՎԱԾ» ԲԱՈՐ ԵՎ ԲԱՈՐԻ ԲԵԿՈՐՆԵՐ

Մաշվում են կյանքում ոչ միայն զգեստները, կոշիկները, առտմին գործածության իրերը, այլև բառերը: Այսօր օգտագործելով **դրամ** բառը՝ մենք չենք էլ կասկածում, որ այն մեզ է փոխանցվել քերականորեն, լեզվից լեզու, բավական «մաշված» վիճակում: Լեզվաբանները գտնում են, որ այն ծագում է հունական **դրախտե (drachme)**՝ «փոքրիկ քաշ» բառից, որն էլ ծագում էր **բուս**, **բուսն** մեջ վերցված ցուպիկների չափի հասկացությունից: Այն Հին աշխարհում փոխանցվել է արաբերենին *dirham* դիրհամ ձևով, ուր արդեն մաշված ենք տեսնում բառավերջի **-e**-ն: Իսկ իրանական լեզուներից պարսկերենին է հասել բառս նաև մեկ հնչյուն մեջտեղից կորցրած *diram* ձևով: Հավանաբար պահլավերենն ու հայերենը ստացել են **դրամ** ձևը միևնույն ակունքից, և կամ հայերենը պահլավերենից է փոխ առել այսօրվա **դրամ**-ը:

Եվ այսպես, բառերը կարող են մաշվել և՛ վերջից, և՛ մեջտեղից, և՛ սկզբից զանազան պատճառներով և ոչ այնքան «շատ» գործածվելուց: Կամ բառեր, որոնք մաշվելով, նվազելով հասել են մի տառի և կանգ առել այդ խլայի վրա: Մինչև այդ օրինակին հասնելը դարձյալ դիմենք Ամենայն հայոց բանաստեղծին՝ «Հեյ ճամփաներ, ճամփաներ, անդարձ ու ինձ ճամփաներ» քառյակի տողերին, ուր դասական գրաբարի **ճամապարհ**-ը անճամաչելիորեն տեսքը կորցրած է ներկայանում մեզ: Այսպես մաշված է մեզ հասել նաև **ջաղաք**-ը **ջրաղաք**-ից և այլն:

— Խորհում եմ դու ե՛ն մեծ խոսքը, որ տի ասես աշխարհիքին...

Այստեղ հեղինակը **պիտի** հարկադրական եղանակիչի փոխարեն գործածում է նրա կետը՝ **-տի-ն**, որը վերցրել է մայրենի բարբառից բանաստեղծության ուղքը (ռիթմը) մեկ վանկով կրճատելու նպատակով: Բանն այն է, որ նույն **պիտի-ն** այլ բարբառներում էլ է կոտորակված օգտագործվում: Արևմտյան մի շարք բարբառներում այն պահպանվել է միայն առաջին մասով՝ **պի-ն** ձևով: Օրինակ՝ հունգարահայերը ասում էին. «Տերը **պի** օրինն ձեզ», «Պի լավճանար»:

Նույն ձևով է հարկադրականը կազմում նաև եղզնկայի բարբառը՝ «Պի լսես»: Ավելի

է առջե գնում այս բառի նվազումը որոշ բարբառներում, մինչև որ նրանից մնում է մեկ հնչյուն **-ու** կամ **-պ**:- Այսպես, «**Սասնա ծռեք**» էպոսի պատումներում հանդիպում ենք. «Տիրբան, Սասնա բաղաք բալնեմ, բերեմ քեզի...», այսինքն՝ «**պիտի երբան...**»: Կամ «**Տասնեմ, տի գուլեմ խանդուք հաթունին**», այսինքն՝ «**պիտի ասնեմ**» և այլն:

Դարձյալ արևմտահայ բարբառներում հանդիպում ենք **պինե** կամ **բինե**, **բրնե**, այսինքն՝ «պիտի անի»: «Հազար կըսեմ մընեը, ամա միքքը դըրեը է, նե, **բընե**»: Եվ այսպես, **պիտի** բառից մնացին նախ վանկեր, ապա տառեր: Խեղճ **պիտի**, բայ արյուր՝ն նման բախտի միայն **պիտի-ն** է արժանացել: Իհարկե ոչ, բազմաթիվ բառերից մենք այժմ միայն մասնիկներ ունենք: Այսպես է կ-ն՝ հայերենի պայմանական եղանակիչը, որի մի քիչ ավելի «ամբողջական» վիճակը **կու**, **կը**, **կի**, **գո** ձևով պահպանել են մի շարք բարբառներ: Թե նախապես ինչ «տեսք» և ունեցել այն մասնիկը զրաբարում **կա՛մ, կենա՛մ գո՛ր, կա՛ր**... առայժմ միասնական կարծիքի չեն լեզվաբանները: Բայց մենք սիրով դեռ գործածում ենք երազներին և ցանկություններին պայմանականություն տվող այս մասնիկը... **Կուզե՛ս լինել չորան սարերում...** **Կուզե՛ս լինիմ վշտի ցողեր...** **Կուզե՛ս, նազելիս...**

145. ՄԻԱԿ ԲԱՈՐ, ՈՐԻ ՄԵՏ ԱՊՐՈՒՄ Է ՄԵՈՒՃ ՄԻ ԽՈՍՔ

Մեծ սիրահար Քուչակը իր ընտրյալին զուգելու համար ինչպիսի համեմատություններ ասես, որ չի կատարել... Նրա ամենասիրած համեմատություններից մեկն էլ **մորժիկը** կամ **մորժուկն** է, երբ ասում է.

- Հայ իմ սերկևիլ **մորժիկ** (Այ իմ դալար սերկևիկնի), կամ
- Հայ մեր մախալի **մորժուկ** (Այ մեր թաղի մատղաշ ծառ) և կամ
- Հայ իմ մազդ ուռի **մորժիկ** (Այ իմ մազդ դալար ուռի):

Ներկայումս թեև բանաստեղծները քիչ են դիմում **մորժիկ-ին**, սակայն կա մի բան, որն առանց **մորժի-ի** անիմաստ է պատկերացնել, դա **ծխամորժ-ն** է, որը թերևս ծնվել է այն տարիներին, երբ մահանում էր իրեն ծնունդ տվող **մորժ-ը**: Չէ՛ որ ծխելը Ամերիկյան պիտմագործելուց հետո տարածվեց, այդ իսկ պատճառով **ծխամորժ** բառն էլ չէր կարող հիմնադրվել ունենալ: Դուք կռահում եք արդեն նրա կազմությունը՝ **ծխել** և **մորժ**՝ «դալար ճյուղ, ոտտ, զավազան, ճիպոտ» բառերից: Ուրեմն, **ծխամորժ-ը**՝ «ծխելու ոտտ, ճյուղ, ճիպոտ» այն միակ բառն է, որի մեջ չարունակում է ապրել ու հարստանել մահացած **մորժ-ը**, այլ կերպ՝ **չիբուկ-ը**, որ նույնպես առաջացել է **ճիպոտ** բառից (հիշենք Ամենայն հայոց վարպետի «Համբերանքի չիբուխը», որ Օհան ամու անբաժան ուղեկիցն էր):

146. ԵՔԵ ԶԱՆ-Ը ՀԱՅԵՐԵՆ Է, ԱՊԱ ԻՆՉ Է ՆՇԱՆԱԿՈՒՄ ԱՅՆ

Բարձրաստիճան հոգևորականներին և հատկապես եպիսկոպոսին հայերը դիմում են **սրբազան** մակդիրով: Սրբազան նշանակում է «սրբություն դարձած, մաքուր, անարատ, նվիրական, վսեմ»: Նրա առաջին մասը՝ **սուրբ-ը**, հասկանալի է, սակայն ի՞նչ է **զան-ը**: Այս **զան-ը** գտնում ենք նաև մի շարք այլ հայերեն բառերի մեջ, որպիսիք են **զան-ազան**, **ճշմարտազան**, **կուռազան**, **փաղազան**, **այլազան**, **զարմանազան**, **հրաշազան**, **բազմազան**, **հիզան**, **որդան** և այլն: Արցեց ա՛յն բառերը

օգնեն մեզ իրենց ունեցած զան մասով՝ պարզելու այդ զան–ի նշանակությունը: Այսպես, **զանազան** նշանակում է «տարբեր, այլ ձևով», այլազան՝ «այլ կերպ», ճշմարտազան՝ «ճշմարիտ ձևով», բազմազան՝ «բազմակերպ, բազում ձևերով», զարմանազան՝ «զարմանալի ձևով», կուռազան՝ «կռվի միջոցով, կռվով», հրաշազան՝ «հրաշակերպ, հրաշքի պես» և այլն: Ուրեմն, **զան**–ը նշանակում է «կերպ, ձև, տեսակ»: Եվ իսկապես, **զան**–ը իր զուգահեռն ունի պարսկերենում, ավելի ճիշտ՝ պարսկերենն էլ, հայերենն էլ ժառանգել են այն ավելի հին իրանական *zana*՝ «կերպ, տեսակ» բառից: Սոգդիերենում պահպանվել է նաև *zanaK*՝ «տեսակ» անանցված ձևը, որը գտնում ենք նաև հայերենի գեղազանակ, գանազանակ բառերում: Ուրեմն, սրբազան՝ «սրբի ձևով, սրբի կերպով, սրբակերպ»:

147. ՀԻՎԱՆԴԱՆՈՒՄ ԵՍ, ՈՐԻԵՄՆ «ՎՊՊՎՈՒՄ» ԵՍ

Բժշկության մեջ լայնորեն գործածվում են վարակ, վարակել կամ վարակվել բառերը, որոնք գիտակցվում են «որևէ հիվանդության բացիլներ ընդունելու» նշանակությամբ: Մինչդեռ հին պատկերացմամբ՝ վարակ–ը կամ վարակ–վելը «հիվանդությանը բռնվելն» է կամ «հիվանդությանը կաշկանդվելը, կապվելը»: 2^Է որ զրաբարում **վարակ**–ը օգտագործվում էր դեռևս «հանգույց, կապ, ուստ» նշանակություններով, ինչպես, օրինակ՝ «Ձանայր զվարակն կապանաց արծակել» (ծգտում էր կապանցների հանգույցն արծակել), «Որպես վարակեսլ ինչ շրթայիթ» (Շրթներով ասես կապված լիներ), իսկ այնուհետև՝ «Ցավոք վարակեսլ» (Ցավերով կապված), «Մեղաց վարակմամբ» (Մեղքերի կապով) և այլ ոճերը հասցրին մեր ժամանակների իմաստին՝ վարակ–ել՝ «կապվել», նաև՝ ընդունել որևէ հիվանդության բացիլներ, փոխանցվել հիվանդությամբ:

148. ԱՄԲՈՂՏԸ ՍԱՍԻ ԱՆՎԱՄԲ

Ո՞վ չի հիշում Չարենցի ասպետին, որ պատմում էր Սուրբ քաղաքից վերադառնալը. «Սասպտի լաթեր էր հագնած: Դապա Քուչակի խորհուրդնե՛րը. «Քանի՞ ու քանի՞ ասեն՝ մի կենար դու խամ լաթերով»:

Այսինքն ցանկանում է տեսնել սիրուհուն նա իսկ հասարակ շորերով: Դայերենի գրեթե բոլոր բարբառներն էլ գործածում են լաթ–ը՝ «շոր, կտոր, զգեստ, հագուստ, հյուսվածքեղեն» նշանակություններով: Բայց եթե վերադառնանք լաթ–ի ծագման պատմությանը, ապա կգտնենք նրա նախնական նշանակությունը պարսկերենում, ուր լաթ նշանակում է «մաս, կտոր», որից էլ հետագայում «կտավեղեն», սանկրիտում՝ *lata*՝ «զգեստ, լաթ»: 2^Է որ հայերենի արևմտյան խոսվածքներում *latta*–ն ասում են. «Լաթերս փոխեցի», «Նոր լաթեր պիտի հագնին», «Դարսին լաթացու մկեր բերին» և այլն, որոնք «շոր» նշանակությամբ են գործածվում: Մինչդեռ, ինչպես հնդարիական լեզուներում, այնպես էլ թուրք–բաբարականներում *latta*–ն ամբողջի մասն էր, կտորը, ռուսերենը պահել է *латка*՝ «կարկասան, կտորիկ», ինչպես և հայերենի կտոր բառը, որ նախապես որևէ իրի մաս, հստակված է նշանակել, հետագայում ձեռք է բերել «զգեստացու, հագուստի համար գործվածք, շոր» նշանակությունները:

Դիչեցնենք, որ ռուսերենում **отрез**՝ «զգեստացու, կտոր» բառի հիմքում նույնպես ընկած է *резать*՝ «կտրել» իմաստը, որով **отрез** նախապես նշանակում էր «կտրված», «կտրվածք, պոկված կտոր»:

Դայերենի բարբառները գիտեն նաև **ճոթեղեն**՝ «կտորեղեն» բառը, որ ծագում է ճոթ՝ «ծայր, կտոր» հասկացությունից:

Թուրքական խմբի լեզուներում նույնպես փարջա՝ «մետաքայա կտորի մի տեսակ» բառը ծագում է *parca*՝ «կտոր, բեկոր, մաս» բառից:

Եվ այսպես՝ ամբողջի մասից ծնվում են բառեր... 2^Է որ շորացուն կտրվում էր, անջատվում էր հյուսվածքի մեծ փաթեթից՝ բովից:

149. ՏԱՐԱԶԸ ՀԱԳՈ՞ՒՄՏ Է, ԹԵ՞ ԶԵՎ

«Նստած էին նրանք բոլորը միատեսակ զինվորական տարազներով», «Նրան միլիցիոների տարազը չէր սազում, և նա գիտեր այդ», «Սպորտի միջազային ֆեդերացիայի կողմից պարտադիր կերպով ընդունված է ծուղոյի մրցումներն անց կացնել մալդոնական տարազով»: Բերված նախադասություններում օգտագործված տարազ բառն ունի «համազգեստ, զգեստ» նշանակությունները: Մինչդեռ զրաբարում նախապես տարազը գործ էր անվում «ձև, կերպ, ոճ, եղանակ, սարք, հնարք, տիպար, կահավորում» և մնան այլ բազմաթիվ նշանակություններով: Որպեսզի մեր ասածն օրում անհիմաստ կրակոցի չմտնվի, բերենք զրաբարյան հեղինակներից մի քանի նախադասություններ. «Ի մարտ դիմեն պե–պես տարազովք» (Մարտի են դիմում զանազան ձևերով), «Թեպետ տարազ բանիս այլապես է» (Թեպետ եղելության համագամանքն այլ կերպ է), «Տարազս բնութեանց ճշմարտելով» (Բնավորությունների տեսակները ճշտելով) և այլն: Տարազել բայականը գործածվում էր «ձևացնել, հորինել, ճարտարել, սարքել, հարմարել» նշանակություններով:

Եթե ծագումն ենք որոնում տարազի, ապա դիմենք հարևան լեզուներին: Այս բառը արաբերենում գտնում ենք *tiraz*՝ «կերպ, ձև, եղանակ» նշանակություններով, ինչպես և պարսկերենում:

Աստիճանաբար տարազ բառը միջին դարերում սկսեց ձեռք բերել նաև արդի նշանակությունը: Այսպես, հանդիպում ենք տարազ–ագործ բառին, որն օգտագործվում էր «ջուլիակ, կտավագործ, սարքող» նշանակություններով: Միև և հանդիպում ենք գործ տարազու արտահայտությանը, որ նշանակում էր «ճարտար կերտվածք, հորինվածք, գեղեցիկ ոճով սարքված պիտույք»: Եվ աստիճանաբար տարազը ձեռք բերեց այսօրվա նշանակությունը, ինչպես հետևյալ նախադասությունն է ցույց տալիս.

«Ձգեցաւ աշխարհական տարազ» (Դազավ աշխարհական ոճով, կամ Դազավ աշխարհական հագուստ): Միև ևս մի նախադասության մեջ հանդիպում ենք արևելյան տարազիք (արևելյան ոճով, կերպով կամ արևելյան հագուստով) արտահայտությանը, որն ընկալվում է երկակի: Նույնպիսի ճանապարհ է անցել (հիարկե՛ իմաստային) եվրոպական լեզուներից ռուսերենին հասած **форма** բառը, որն ունի «ձև» նշանակությունը, իսկ հետո ստացավ նաև «համազգեստ», ինչպես նաև «կաղապար» նշանակությունները:

Պարզվում է, որ շատ բառեր գործածությունից խուճանում են, ինչպես երկար գործածված հազուստներ: Եթե այսօր մեկը **շուկա** գնա և սակարկելուն ասի ոչ թե **բազար** եմ անում, այլ՝ **վաճառ** եմ անում, ապա ծիծաղելի կացության մեջ կընկնի, որովհետև արդեն այդ արտահայտությունը խուճանցել է... Դայերը **վաճառ** բառը «առևտուր, ապրանք, սակարկություն, շուկա, եկամուտ, զանազան, վաճառատեղի» նշանակություններով էին օգտագործում գրաբարում, որը պահպանել են **vaiaa**՝ «շուկա» բառից էր վերցված: **Վաճառ**-ից էր կազմված **վաճառական**-ը, բառացի՝ շուկայական, այսինքն՝ առևտրական: Ուրեմն **վաճառական**-ը ոչ միայն վաճառում էր, այլև գնում: «Տեղի **վաճառի** արարին զտաճարն» (Շուկա դարձրին տաճարը), «Որդիքն Իսրայելի **վաճառականք քո**» (Իսրայելի որդիներն են քո վաճառականները), նման բազմաթիվ առիթներով գրաբարում գործածվում են **վաճառ** և **վաճառական**, **վաճառել**, **վաճառատեղի**, **մսավաճառ**, **զինվաճառ**, **հատավաճառ**, **կաղամբավաճառ**, **աղավենվաճառ**, **ծիրանվաճառ**, **ժամավաճառ**, **շահավաճառ**, **ոչխարավաճառ**, բառերը: Դայերենի բազմաթիվ բարբառներում սակայն ավելի մեծ տարածում ունի **բազար**-ը, որ մուտք է գործել նաև այսօրվա մեր խոսակցականի մեջ: **Բազար**-ը բախանցել է նաև եվրոպական բազմաթիվ լեզուներ և ռուսերեն **базар** ձևով: Դայերենի բարբառներում խոսակցական առօրյա լեզվում գործածական է **բազար անել** (ոչ թե **վաճառ** անել կամ **շուկա** անել)՝ «սակարկել», **բազար մի անի**՝ «մի սակարկիր», «մի վիճիր», **բազար սարքել**՝ «աղմկուտ, անկարգ վայրի վերածել» փոխաբերական արտահայտությունները: Նույնիսկ առած կա. «Խելքը **բազարում** չես ծխում»: Քուչակն ասում է. «Երթամ **բազարկան** եղնիմ» (Գնամ վաճառական դեմնամ):

Ժողովրդական հեքիաթներում հիմնական հերոսներից է **բազրկանը** կամ **բազրգանը**: «Մե հարուստ **բազրգան** է եղըմ», — սկսվում են հեքիաթները: Պիտի ասել, որ պահավական **վաճառ**-ի հարազատ եղբայրն է **բազար**-ը (պարսկերենում այդպես էր հնչում), որը միջին պարսկերենից երկրորդ անգամ փոխ է առել հայերենը և որից էլ **բազրգան**-վաճառականը, որ կենդանի է նաև **Բեզիրկանյան** ազգանվան մեջ:

150. ՏԱԲՈՒ ԵՎ ԷՎՖԵՄԻԶՍ

Լեզվաբանության մեջ ընդունված է **տարու** կոչել որևէ առարկայի, երևույթի անունը տալու արգելքը: Լեզվաբանները նշում են, որ **տարու** բառն առաջացել է Պոլինեզիայի բնիկների լեզվից, ta՝ «մշել, առանձնացնել» և bu՝ «ամբողջ» բառերից. այսինքն tabu՝ «հատուկ նշված, ամբողջից առանձնացված, արգելված, սուրբ»:

Ինչպես արդեն նշել ենք, հնում սնտոհապաշտության պայմաններում, մոգական մեծ ուժ էր վերագրվում խոսքին, բառերին: Ուստի և մարդուն թվում էր, թե վրանգի կարող է ենթարկել իր ամձը և կամ իր գործը, եթե տա որոշ վտանգավոր կենդանիների իսկական անունները, ինչպես օձի, արջի, վագրի, գայլի և այլն: Ուստի խուսափելով նրանց իրական անուններից՝ ստեղծում էին այլաբանական անուններ: Օրինակ ռուսները արջին անվանում են **медведь** (**мед**—**ед**՝ «մեղրակեր»), սակայն դա նույնպես նրան տրված բազմաթիվ այլաբանական անուններից մեկն է, որպիսիք են եղել **хозяин**՝ «տեր», **мохнач**՝ «բրդուտ, փրչոտ», **лесник**՝ «անտառապան», **косолапый**՝ «ծուռթաթ», **топтыгин**՝ «բիբիացնող» և «փնթփնթան», **хозяин**՝ «տեր, տիրակալ» և այլն:

Օձին նույնպես խուսափել են **уж** կոչելուց, և ռուսները նրան անվանել են **змея**, ինչը **земля**՝ «հող» բառից է ծագում: Լատիներենում նույնպես anguis-ի կողքին առաջացավ **serpens**-ը՝ «սողուն», որը նման է գերմանական Slango (նորվո՝ Schlange)՝ «սողաքող» և հայերենի սողուն ընդհանուր սողաքողներին տրվող անվանման հետ:

151. ԱՅՆՏԵՂ, ՈՒՐ ՈՏՔՈՎ ԵՆ ԳՆՈՒՄ ԹԱԳԱՎՈՐՆԵՐՆ
ԱՆԳԱՍ ԵՎ ԱՅՐ ՊԱՏՃԱՌՈՎ ԷԼ՝ ՈՏԱՅ
ՃԱՆԱՊԱՐՀ...

Այնտաղի բոլոր լեզուներում էլ անհրաժեշտություն է դարձել որոշ անպատշաճ և զեռնիկ, մերկապարանոց արտահայտությունները բարեկիրթ, նուրբ և զեղեցիկ կամ այլաբանական բառերով փոխարինելը: Այս երևույթը անվանվում է **էվֆեմիզմ** (իունարեն euphemeo՝ «խոսում եմ բարեկիրթ»):

Բժշկության մեջ մեծ տարածում ունի **գործողություն** կատարել արտահայտությունը **վիրահատել**-ի փոխարեն: Ավելի հաճախ է գործածվում **հեռացնել** արտահայտությունը **վիրահատելի** փոխարեն, օրինակ **կույր աղին հեռացնել**, **աչքը հեռացնել**—**հանել**-ի փոխարեն և այլն:

Ժողովրդի մոտ լայն տարածում ունի նաև **սիրտը ետ տալ**, **սիրտը վեր բերել** արտահայտությունները **փսխել**-ի փոխարեն, **մտքափոխ**, **պատճառավոր**, **երկուհոգիս**, **փեշը կարճացած** արտահայտությունները՝ **հոյի** բառի փոխարեն և այլն:

Անպատշաճ արտահայտությունները բարեկիրթներով փոխարինելու դաստիարակությունը տարվում է մանկական հասակից: Դրա ապացույցն են սեռական օրգանների (գործարանների) մանկական բառակերտումները, որոնք լայնորեն գործածվում են նաև մեծերի կողմից, այսպես անպատշաճ ու—ին փոխարինելու են գալիս **տուտուկ**, **հետույք**, **նստուկ**, **ոճակ**, **հետև**, ինչպես և կ—ին **պուպուկ**, **բամ** և այլն:

Բոլոր ժողովուրդներն էլ ունեն բնական կարիքները հոգալու տեղի համար այլաբանական անվանումներ: Դայերեն ասում են՝ **ոտաց ճանապարհ**, **արտաքնոց**, **պետքարան (գործարան)**, իսկ ավելի մեծ տարածում է ստացել **ֆրանսերենի toilette** (toille) բառի պատճենունը՝ **զուգարան**-ը ք—ի փոխարեն: Եվուպական լեզուներում տարածված արտահայտություն էլ **այն տեղը, ուր ոտքով է գնում թագավորն անգամ**, որի ավելի լակոնիկ ձևն է հայերեն **ոտաց ճանապարհ**-ը:

Մեծ տարածում ունեն նաև ներքնաշորերի այլաբանական անվանումները **ոտաշոր**, **փոխան**, **սպիտակեղեն** և այլն:

Նման բարեկիրթ արտահայտությունները խոր չեն եղել նաև Դին Արևելքի ժողովուրդների բառապաշարին: Խեթական սեպագիր արձանագրություններում բազավորների մահվան մասին գործ էր անվում **աստված դարձավ**՝ dingirlišch kišat արտահայտությունը, իսկ մահվան սգո արարողությունը այլաբանորեն անվանում էին **մեծ վիշտ** (šalliš waštaš): Դայոց մոտ գրաբարում տարածված էր **փոխեցավ առ ստեղծած**, **հանգեալ ի տեր**, **զհոգին ավանդաբար**, ոչ **ևս է մեռավ** բառի փոխարեն:

152. ՎՐԻՊԱԿՆԵՐԻՑ ԾՆՎՈՒՄ ԵՆ ԲԱՌԵՐ

Վեներտիկի Մխիթարյան միաբանության հիմնադիր Մխիթար Աբբան ոչ միայն շատ արժեքավոր ուսումնասիրությունների հեղինակ է, այլև հայերեն առաջին մեծ բառարանի ստեղծողը: Այդ «Հին հայկազյան բառազրթի» առաջին հատորը լույս ընծայվեց նրա մահվան օրերին, իսկ երկրորդ հատորը՝ մահվանից հետո երայտապարտ աշակերտների և գրչակիցների ջանքերով: Պետք է խոստովանել, որ հեշտ չէր նման մեծ բառարանի կազմմանը ձեռնամուխ լինելը, քանի որ գործ ուներ նա հիմնականում դեռևս մեծ մասամբ չիրատարակված ձեռագիր մատյանների հետ: Իսկ ձեռագիր մատյանները մեզ էին հասել դարերի արհավիրքների միջով՝ վնասված, լի թերություններով տեսնելով արյուն ու մահ, տարերային աղետներ, աքսոր-գերություն, խոնավ նկուղներ ու քաքսուղներ, քրիեղեղ ու կիզիչ արեգակ, որի պատճառով շատ էջեր կամ տողեր դարձել էին անընթեռնելի կամ խուճապուծից հագիվ ընթերցվող: Սրանց պիտի ավելացնել նաև գրիչ-արտագրողների երբեմն ոչ գրագետ լինելու հանգամանքը և ուղղագրական կանոններն անտեսելու, իրենց բարբարային արտասանությանը բառը տառադարձելու հանգամանքները և: Միս քե ինչու շատ բառեր մեզ են հասել անկանոն գրությամբ, և դուրս մղելով ճիշտ ուղղագրության ձևերը, բաղաբացիության իրավունք են ձեռք բերել: Սակայն այստեղ խոսքը վրիպակներից առաջացած բառերի մասին է, ուստի հիշատակենք դրանցից մի քանիսը:

153. ԾԱԳԱՆԱԿ

Մխիթար Աբբան ձեռագիր բառարաններում, բժշկարաններում հանդիպեց միևնույն բառի տասնյակից ավել տառադարձումների և աշխատեց դրանցից կռահել ուղիղ ձևը, որը պիտի մտցներ բառարանի մեջ: Միս այդ ձևերը՝ **շահնդակ**, **շահտանան**, **շահնդանի**, **շատանայ**, **աստանե**, **աշադանակ**, **շաղդանակ**, **շարգանակ** և **շագանակ**: Երան թվաք, թե այս բոլոր բառերն էլ նույն կաստան, կաշտան նշանակությամբ են օգտագործված և, ամենաբարեհուսելը նրանց մեջ համարելով **շագանակ**-ը, մուծեց իր բառարանի մեջ: Հետագայում պարզվեց, որ **շագանակ**-ը նույնպես սխալ ձևերից մեկն էր, և ուղիղը պիտի լիներ **շահդանակ**-ը, այսինքն՝ «շահի սերն», արքայական հատիկ, մեծ սերն»՝ նշանակությամբ, սակայն կանեփի սերմի, կանեփի հունդի իմաստով: Եվ այսպես բառարանների մեջ մտավ մի վրիպակ անգո բառ՝ **շագանակ** ձևով, որը սակայն չուներ այդ իմաստը, այլ միայն «կանեփահատ, կանեփի սերն» նշանակությունները:

Արդի հայերենի բառարանները տալիս են **շերամ** բառի հետևյալ բացատրությունը՝ «մետաքսի որդ», սակայն, թերթելով մինչև 18-րդ դարը տպագրված բառարանները կամ մատյանները, դուք չեք կարող գտնել այդպիսի բառ, այլ միայն **շերաս** կամ **շերաս**: Այսպես, օրինակ դասական գրաբարի «Վեցօրեայք» (Բարսեղ Կեսարացու) դավանաբանական ուսումնասիրության մեջ կարդում ենք. «Յայնմ գեռոյ, որ կոչի շերաս, այսինքն կերպասաբեր»: Այսպես են գրված և այլ երկերում, որոնք ունեն միայն **շերաս** կամ **շերաս** գրությունները (բառապատկեր): Իսկ որտեղի՞ց հայտնվեց **շերամ**-ը: Չէ՞ որ **շերամ**-ը հեռավոր Զինաստանից կամ ավելի հեռու մի երկրից է ներմուծվել Գայաստան, ուրեմն, նրա անվանումն էլ պիտի որոնել այն հին լեզուներում, որոնցից տարածվել են մետաքսարդոն ու նրա անունը: Գիտնականները գտնում են, որ **շերաս**-ը գտնվում է հունարենում և սերոս՝ «շերամ մետաքսե թել, հյուսված կտոր» բառի հետ նույնն է, որը սեր ազգի անվան սեռական հոլովի ձևով է, լատիներենում սերոս՝ «շերամ» ձևով, որոնք անկասկած կապ ունեն կորեական սիր՝ «մետաքս» բառի հետ. կա և **սերիկուս**՝ «շինական ապրանք» բառը: Այս բառն էլ թերևս մի անհետացած ժողովրդի լեզվից է տարածվել (օրինակ՝ մանչու ժողովրդի սիրոգե բառից), սակայն հայերենին փոխանցող օղակը, հավանաբար, հունարենը չէր կարող լինել: Այսպես հունարենից պիտի ունենայինք սերոս և ոչ **շերաս**, հունարենում չ հնչյունի բացակայության պատճառով: Ավելի հավանական է նրա փոխառությունը ասորերենի **շերայա**՝ «մետաքսեղեն» բառից, ուր -այա-ն անանգ է, **շեր**-ը՝ արմատ, որը նույնպես լինի չի ծածկում հայերեն ձևը: Բայց մենք շեղվում ենք մեր նյութից: Ինչպե՞ս **շերաս**-ը դարձավ **շերամ**, չէ՞ որ նույնիսկ ժողովրդական խաղիկներում այն դեռևս **շերաս** ձևով գոյություն ունի (20-րդ դար), սիսա Ակնի հարս տանելու խաղիկներում գտնում ենք. «Առավոտուն կելիս, գրկածող մանչ է, հագածող **շերաս**, վերան կանաչ է»: Չէ՞ որ հայերենի մի շարք մարբառներում նույնպես պահպանվել է **շերաս** ձևը, ինչպես Ակնում, Խարբերդում: Եվ ահա արևմտահայ բանաստեղծ Մ.Մեծարենցը, որ Բինկյան գյուղից է, փորձում է «հաշտեցնել» երկու ձևերը միմյանց հետ. առաջինը **շերաս**-ը, իր մանկության օրերից հարազատ դարձած արտասանությունն էր, որ հակասում էր դպրոցում և բառարաններում տեղ գտած **շերամ**-ին: Իսկ ինչպե՞ս էր բառարաններ մուտք գործել սխալ **շերամ**-ը:

Մխիթար Աբբան, ձեռագրերից երբ դուրս էր գրում բառեր, գտավ այս բառը մի այնպիսի նախադասության մեջ, որի վրա քուք էր դրված **շերաս**, այս պատճառով էլ նա **շերաս**-ը սխալ ընթերցեց՝ **շերամ**: Այսպես էլ մուծելով իր բառարանի մեջ՝ այն անձագիր տվեց այդ սխալ ձևին: Նրա բառարանից **շերամ**-ը անցավ մի անցավ և արդեն այս սխալն են ստիպում սովորել դպրոցներում:

Մխիթար Աբբան, ձեռագրերից երբ դուրս էր գրում բառեր, գտավ այս բառը մի այնպիսի նախադասության մեջ, որի վրա քուք էր դրված **շերաս**, այս պատճառով էլ նա **շերաս**-ը սխալ ընթերցեց՝ **շերամ**: Այսպես էլ մուծելով իր բառարանի մեջ՝ այն անձագիր տվեց այդ սխալ ձևին: Նրա բառարանից **շերամ**-ը անցավ մի անցավ և արդեն այս սխալն են ստիպում սովորել դպրոցներում:

Ո՛վ կարող է այսօր ստիպել որևէ մեկին արտասանել **շերաս՝** շերամ–ի փոխարեն, երբ ամենուրեք **շերամ** ձևով գիտեն **հոնդիկ որդի՛ն՝ մետաքսի որդին**:

Ահա այս հակասությունն էր փորձում լուծել Մ. Մեծարենցը իր «Շերամին Ենջը» բանաստեղծության մեջ. ուր հավասարապես օգտագործում է իրեն հարազատ **շերաս–ը** դպրոցական դասագրքերից և բառարաններից սերտած **շերամ–ի** հետ.

Ըսթափանքի ժամն է պշրոտ, փափկամարմին **շերաս–ին**...

Սեկ փաղփի մեջ կը նույնանան **շերամ**, տերև ու լուսին:

Ոչ, չենք կարող վերադառնալ **շերաս** ձևին, **շերամ–ը** այնպես է մուտք գործել մեր լեզվի մեջ, որ նույնիսկ դարձել է հատուկ անուն: Նշանավոր հայ գուսաններից մեկն իրեն անվանում էր **աշուղ Շերամ՝** ի պատիվ իրաջագործ, ամենամուրթ հյուսվածքներ արարող **շերամի**:

155. ԳՉԻ՞Ր, ԹԵ՞ ԳՐԻՉ

Միջնադարյան հայ գրիչներից շատերը ձեռագրերն արտագրելիս երբեմն հանդիպում էին բառերի, որոնց ծանոթ չէին կամ պարզապես չէին հասկանում դրանց իմաստը: Նման անծանոթ բառերը համարելով վրիպակներ՝ նրանք կամ կատարում էին «շտկումներ», կամ էլ արտագրում էին ենթադրաբար՝ չհասկանալով, որ աղավաղում են իրենց անծանոթ, սակայն միշտ բառը: Ահա Անառայանը պատմում է, թե ինչպես Մխիթար Աբբայի կողմից անմեագիր է տրվել և մի վրիպակ–բառի, որն է **գջիր–ը** «շաղափ, ծակիչ» նշանակությամբ: Այս վրիպակը հանդիպում է «Հայսմավուրքում»՝ հետևյալ նախադասության մեջ, ուր տրված է բառը գործիական հոլովով. «Արևին գտուք Արքիպաս ի գուբն մինչև ցգօտին. և տարան մանկունս ի դպրոցաց, որ երկաթի **գջօք** ծակոտեցին զգագաթս և ապա քարկոծեցին» (Սուրբ Արքիպասին զգեցին մինչև գտուք գուբի մեջ և դպրոցից մանուկներին տարան, որոնք երկաթե **գջիրներով** ծակոտեցին զլուխը և ապա քարկոծեցին): Մխիթար Աբբան ուղիղ ձևը բառիս համարեց **գջիր–ը** և մուծեց իր բառարանի մեջ, մինչդեռ սա մի անգո բառ էր և պիտի լիներ ոչ **թե** **գջիր**, այլ **գրիչ** (գործիականը՝ **գրչօք**), ինչ չկուսեց նա: Եվ այսպես, նա թաղաքացիական իրավունք տվեց **գջիր** բառին, որը, բնականաբար, լինելով արիեստական մի ձև, բարեբախտաբար մեծ տարածում չգտավ գրականության մեջ:

156. ԹՅՈՒՐԻՒՍԱՅՈՒՐԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԱՌՆՈՒՄ ԵՆ ԲԱՌԵՐ

Թյուրիմացություններից ոչ միայն անխտրժ պատմություններ են ծնվում, այլև բառեր: Այս հարցում համոզվելու համար դիմենք պատմությանը: Պատմությունն ասում է, որ թյուրիմացաբար ծնված բառերը կարող են լինել թաղաքների, բնակավայրերի, առարկաների, կենդանիների ու բույսերի անուններ: Ահա դրանցից մի քանիսի մասին:

157. ԹՅՈՒՐԻՒՍԱՅՈՒՐԹՅՈՒՆԸ՝ ԲԱՂԱԹԻ ԱՆՈՒՍ

1453 թվականին սուլթան Ֆաթիի Մսհունդի զորքերը մտնեցին էյուզանդիայի մայրաքաղաք Կոստանդնուպոլիսին, որին ժողովուրդը պարզապես Պոլիս «քաղաք» էր կոչում: Շրջակա բնակավայրերի ժողովուրդը մայրաքաղաքի պարիսպներից ներս պատսպարվելու հույսով թողնում էր տուն ու կայք և փախչում

քաղաք: Նման դեպի քաղաք փախչող հույներին, երբ թուրքերը հարցնում էին, թե ուր են գնում, պատասխանը լինում էր **իս տին պոլիս՝** «դեպի քաղաք»: Բնականաբար, հույները թուրքերեն չգիտեին և ենթադրեցին, թե հարցնում են. «Ո՛ւր եք գնում»: Հույները պատասխանեցին **ստին պոլի՝** «քաղաքի մեջ»: Թուրքերը, ստանալով պատասխանը, ենթադրեցին, որ դա երևացող քաղաքի անունն է և մի քիչ աղավաղելով այն՝ **Ստինպոլին**, դարձրին **Իսթանբուլ**, **Իսթամբուլ**: Եվ այսպես, աշխարհի քարտեզների վրա Կոստանդնուպոլիս անվումից հետո փոխարենը հայտնվեց **Իսթանբուլ** անգո անունը:

158. ՆՈՐ ԲԱ՛Ր ԵՔ ՌԷԶՈՒՄ ՍՏԵՂԵԼ, ԱՂԱՎԱԴՆԵՅԵՐ ՆՇԱՆԱՎՈՐ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

Այսօրվա կիրենտետիկայի և մաթեմատիկայի մասնագետներին շատ ծանոթ տերմին է **ալգորիթմ–ը**, որը հատկապես մեծ կիրառություն է ստանում հաշվողական տեխնիկայի ասպարեզում: **Ալգորիթմները** մաթեմատիկական այն բառը հասկացություններն են, որոնք չեն սահմանվում պարզ հասկացությունների միջոցով, այլ վերաբարկվում են փորձից: Այս տերմինի առաջացումը նույնպես կապված է թյուրիմացության հետ և գալիս է 9–րդ դարի նշանավոր արաբ պոետ, գիտնական **Ա–խորեզմի** անվան աղավաղումից: **Ալխորեզմի** նշանակում է «խորեզմից»: Աստիճեղեն լեզվով գրված միջնադարյան մի տրակտատում նրա անունը Ալ–խորեզմի գրելու փոխարեն դարձրել են աղավաղված Algorithmi **Ալգորիթմի**, որից էլ ներկայումս գործածվող **ալգորիթմ** տերմինը:

159. ԱՅՆ ՍԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԲԱՅՁԱՐ–Ը ԴԱՐՉԱԿ ՊԱՅՏԱՐ, ԻԱԿ ԶՈՆՆԵՂԵԿ–Ը՝ ԶՈՆՏ

Հայաստանի ծիարությունյան բարձր մակարդակի և հայկական ծիերի Հին Արևելքում ունեցած համրակ մասին գրել են շատերը: Բավական է հիշեցնել, որ դրանա–կան հարկերի հետ մեկտեղ Հայաստանը (Ստրաբոնի վկայությամբ) տարեկան 20000 քուռակ էր ուղարկում պարսից թագավորին՝ Միիր աստծո տոների գոհաբերության համար: Նշանավոր էր նաև հայոց այրուծին՝ հեծելազորը, որը մասնակցում էր պարսիկների կողմում բշնամիների դեմ նրանց մղած կռիվներին: Այս բոլորը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ հայերը ծիեր խմանելու, բուծելու և բշնակելու մեծ փորձ ունեին: Նրանց վարդուց հայտնի էր նաև ծի պայտելու արիեստը: «Պայտ» հասկացողության համար հայերենում օգտագործվել են լուսին, իսկ «պայտել» իմաստով լուսնել բառը, որոնք վկայված են Լաստիվերցու մոտ և «Բժշկարան ծիոյ» միջնադարյան ձեռնարկում: Օրինակ. «Կան ոմանք մի, որ գրաստն լուսնել տան, երբ առավոտյան» (Բժշկարան ծիոյ, 38,85): Իհարկե, **լուսին** բառի «պայտ» իմաստն առաջացավ պայտի լուսնամուրթյան պատճառով: Իսկ ինչպե՛ս ծնվեց **պայտ–ը**: Այն հայերենում գոյություն չի ունեցել մինչև արաբական արշավանքները Հայաստան: Ուրեմն, ենթադրվում է, որ հայերենը, արաբերենից վերցնելով քայթար՝ «ծիու թժիշկ և պայտող» բառը, նախ միջին հայերենի կանոններով սկսել է արտասանել **պայտար**՝ խլացնելով ծայրերը–ն, ինչպես նա կատարել է եվրոպական բարոն–ը պարոն դարձնելիս: Ապա մի քանի սերունդ անց ժողովուրդը մտածել է, որ **պայտար–ը** հավանաբար կազմված է **պայտ** և **արող** (անող) եզրերից (ինչպես, ասենք՝ տնարար, խոհարար և այլն), և դեռ նետելով

ար՝ ստեղծել է անգո պայտ-ը: Մինչդեռ արարեանուն **բայբար** նշանակում էր «պատռել, ճեղքել»՝ նկատի ունենալով բժշկի վիրահատելու ունակությունները:

Նույն այս ձևով էլ ռուսերենին է փոխանցվել հոլանդերենից արավաղված **зонт**-ը կամ **зонт**-իկը: Հոլանդերենում, երբ հնարվեց անձրևանոց-ը կամ արևակալ-ը, կոչեցին այն zonnedecke՝ «արև ծածկող»: Այն ռուսերենում սկսեցին հնչել **зонтик** մտածելով, թե վերջին –իկ-ը անվանակերտ կամ փոքրացուցիչ մասնիկ է, ինչպես դա ունի ռուսերենը **ротик, шарик** և այլ բազմաթիվ բառերում, ուստի և զոնտը անջատվեց որպես արմատական բառ՝ ստանալով անկախ բառի իրավունք (համեմատիր գերմ. Teller – ռուսերեն **тарелка**):

160. «ՇՐՏՎԱԾ» ԲԱՌԵՐ ԿԱՍ ԻՆՉՊԵՍ ԶԵԿ-Ը ՄԱՍ ԶԵԿ (Այս մասին տե՛ս նաև սագ>ղագ (§79) բառի տակ)

Պարզվում է, որ բառերը կարող են ապրել նաև «շրջված»:

Աշխարհի տարբեր լեզուներում հանդիպում ենք այդպիսի շրջված բառերի: Գրանցից մեկը գտնում ենք լատիներենում, որը, հունարենից վերցնելով morfe «ձև» բառը, այն «շրջել» է և դարձրել forma: Լատիներենից էլ այս forma-ն անցավ զանազան այլ լեզուների և ռուսերենին, ուր 1. **форма** նշանակում էր 1. «ձև», 2. «համազգեստ», 3. «կաղապար»: Շնչարտության դեմ շնեղանչելու համար ասենք, որ հունարենի morfe-ն չնոռացվեց, և այն էլ իրեն հերթին անցավ շատ լեզուների, այդ թվում նաև ռուսերենին, որպես քերականական տերմին: Morfe-ից ունենք morfologia – **морфология** «ձևաբանություն» տերմինը և ոչ **формология**, բայց և չմոռացվեց այդ **форма**-ն «ձև, կերպ, կաղապար, տեսք, համազգեստ», և նրանից էլ **формализм, формула, формалист, формирование** բառերը:

161. ՈՒՆԿԻ-ՆՈՒԿԻ

Որպես չափի միավոր Հին աշխարհում տարածում գտավ լատիներենի uncia-ն, որ լիտրի տասներկուերորդ մասն էր: Իտալերենում՝ oncia: Հայերենը ընդունեց այդ բառը երեք տարբեր հնչապատկերներով: Օրինակ՝ «Երկու **ՈՒՆԿի** հաց, որը է երկու **ՈՒՆԾԱՅ**», «Չուհին մի կշիռ **ՈՒՆԿի**» և այլն: Քանի որ այս բառը անցել էր նաև Հայաստանին հարևան մյուս լեզուներին, ինչպես, օրինակ՝ ատորենին **nugia** ձևով, այստեղից երկրորդ անգամ (թերևս երրորդ անգամ, քանի որ **ՈՒՆԿի**-ից բացի ունենք նաև **ՈՒՆԾԱՅ** ձևը լատիներենից) հայերենը վերցրել է այն **ՈՒՆԿի, ՈՒՆԿ, ՈՒՆԿԻՒՒՅ** «շրջված» ձևով:

Կարելի է ասել, որ հենց այս «գլխիվայր» ձևն էլ ամենամեծ տարածումն է գտել զանազան բարբառներում, ինչպես այդ վկայում են բազմաթիվ առածներն ու ժողովրդական խաղիկները. «Կճուճիս մեջ **ՈՒՆԿի** մի եղ» կամ «**ՆՈՒԿի**-ն պակաս է», «Ես ավուր անոթ **ՈՒՆԿի** մի, վաղվան դիտր մի»: Կամ

Երբանք Պըստի գեղ,
Սոսնեք **ՈՒՆԿի** մեղ...

Ազգակից և արյունակից բառեր

162. «ԱՐԴ» ԲԱՌԻ 100 ԱԶԳԱԿԱՆՆԵՐԸ

Շատ անգամ մեծ գերդաստանների շառավիղները միմյանց այնքան դժվար են ճանաչում, որ հարկ է լինում իհնմ սերնդի մարդկանցից վկաներ բերել: Թեև որոշ չափով նույնը կարող ենք ասել նաև քանի քանի ազգակցություն մասին, սակայն այստեղ արդեն վկաներ անհրաժեշտ չեն, քանի որ ազգակից բառերը միմյանց շատ հեշտությամբ են ճանաչում: Միայն թե նրանց ազգակցական կապի մասին պետք է «հիշեցնել»: Այսպես, օրինակ, եթե մենք ասենք, որ **արդարություն** և **արդուի** բառերը միմյանց ազգական են, զավեշտ կթվա: Սակայն ես կարող եմ նրանց ազգակից դարձյալ մի քանի բառեր բերել, որոնք որոշ տարազներով «քողարկված» են առաջիմ, ահա դրանցից մի քանիսը՝ **մակարդակ, խորանարդ, զարդարանք, արդուից, հարդարել, արդյոք** և այլն, սակայն, դեմ նետելով նրանց «հավելագարդերը», կտեսնենք, որ այս բոլորն էլ ծագում են նույն արդ՝ «ձև, կարգ, կարգավոր, շնորհք, զարդ, շիտակ, շիտակություն» արմատից: Այսպես՝ **արդարություն, արդարանալ, արդարաբան, արդարաբաշխ, արդարագործ, արդարադատություն, արդարալույս, արդարաքնին, արդարացուցիչ, արդարև** և նման բազմաթիվ բառերի մեջ «շիտակություն, կարգ» իմաստն է ընկած: Իսկ կա՞լք **արդուի**-ի հետ: Խնդրեմ: Արդուի նշանակում է «շիտակացնող, շուկող ձևի բերող, կոկող, ձև տվող»: Նրան մոտ են նաև **արդուկել, կամ արդել**՝ «շուկել, ձևի բերել, կոկել», որից **արդիւնք**՝ «վերջնական ձև», «վերջնական տեսք, ավարտված գործ», այստեղից էլ՝ **հարդարանք**, որ հիմուն գրվում էր **յարդարանք** ձևով, և «կարգավորում, զգեստավորում, սարքավորում, վերջնական ձև, տեսք» և **զ** նախդիրով՝ **զարդ, զարդարանք, զարդարել** և այլն, իրենց հիմքում ունեն «ձև հորինվածք, շքեղ տեսք, գեղեցիկ դասավորվածություն» և այլն: Այսպես, **արդ**-ի արյունակից ազգականների թիվն անցնում է 100-ից, որոնցից մենք հազիվ կեսը հիշատակեցինք:

Օրինական հարց կարող է բարձրանալ. «Իսկ ինչո՞ւ ենք և **հարթուկ** գրում: Նա ազգակա՞ն է **արդ** արմատին և հետևաբար **արդուկին**: Ոչ: **Հարթուկ**-ի արմատն է **հարթ**-ը իր «հարթել, ողորկել կոկել» նշանակություններով: Ուստի, **հարթուկ** գրելը նույնպես ճիշտ է, քանի որ այս դեպքում նկատի է առնվել նրա **հարթող**, ինչպես արդուի դեպքում **ձև տալու** գործողությունը:

163. ՍԻ ԲԱՌ, ՈՐ ԿԱՐՈՂ Է ԶՈՒ ԱԾԵԼ, ՆԿԱԳԵԼ, ՍԱՓՐԵԼ ԵՎ ՆԱԵԿ... ՀԱԾԱՆԱԿ ՈՒ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵԿՆԱԾՈՒ ԴԱՌՆԱԼ

Խոսքը հայերենի **ած** բազմիմաստ արմատի մասին է, որը «Նոր հայկազյան բառարանի» մեջ ունի 15-ից ավելի նշանակություն:

Ինչպես, օրինակ՝ «հանել, ելնել, շարժվել, վարել, ասել, հարվածել, լցնել» և այլն: Իհարկե, հիշյալ նշանակությունների մեծ մասը նա ստանում է, երբ կողքից «օգնում» է նաև մեկ ուրիշ բառ, օրինակ՝ **ածել**՝ «հանել, ծու ածել, նվազել, լցնել» (հրամայականը՝ **ածա, ածիր**). Կարգ ձևերը գործածվում են հետազայում **ջուր ածել, ծու ածել, ծայն ածել** նման հարադրություններով: Սիա այստեղ ականատես ենք

լինում **ճոր** բառերի առաջացման «ամենարմական ընթացքին», թե ինչպես են առաջանում բարդ բառերը կամ ածանցավորները: Փաստորեն միմյանց հաջորդող բառերի միացումից ծնվում են ճոր բառեր: Այսպես՝ ածել զմտավ կամ մտավ ածելը դարձավ **մտածել**, խորհուրդ ածելը՝ **խորհրդածել**, ներս ածելը՝ **ներածել**, արտաքս ածելը՝ **արտածել**, վեր ածելը՝ **վերածել**, գործ ածելը՝ **գործածել**, հարու ածելը՝ **հարվածել**, ի ածելը՝ **յածել** (հածել) և այլն:

Վերոհիշյալ բարդությունների մեծ մասը գործածվում է նաև **–ություն** գոյականակերտ ածանցի հավելմամբ, ինչպես **ներածություն**, **հոգածություն**, **գործածություն**, **մտածություն**, **արտածություն**, **ակնածություն** և այլն: Ու ածանցի «օգնությամբ» կազմվել են **ածու**՝ «մարդ», **նուազածու**՝ «նվազող, երաժիշտ», **կատարածու**՝ «դասական որոշումներն ի կատար ածող», **ծաղրածու**՝ «խեղկատակ», **հոգածու**՝ «խնամակալ», **ծեռնածու**՝ «աճապարար», **թեկնածու** և այլն: Վերջինիս մասին առանձին գրույց է տրվում:

Ածել բառից է կազմված նաև **ածելի**՝ «սպիրվելու գործիք» բառը:

Ածան՝ «շատ ածող հավ», **ածիկ**՝ «նիշատա, մատ», **ածեր**՝ «նորատունկ այգի» և վերջապես, եթե կուզեք, նաև այսօրվա ռազմական **հածանավ**ը նույնպես **ած** բառի հարազատ ժառանգն է: 2՛ է՛ որ գրաբարում շատ գործածական ոճերից էր **յածել**ը (ի ածելից)՝ «շրջել, տարուբերվել, մտն գալ, դեզերել», օրինակ՝ **յածունմ, յածող, յածաչու, յածողական, յածուն, յածանք** և այլն: Եվ ահա այս **յած** ձևից էլ ծնվեց **յածանավ**ը, որը այժմ գրվում է **հածանավ**՝ «ռազմական նավ, որ արագընթաց է, զինված թեղանործներով և պահակություն է առնում ջրերում»: Ահա թե ինչպես են «արյունակիցներ» դառնում **ածող հավն** ու **հածանավը**:

164. ԲՈՒՈՐ ԹԵԿՆԱԾՈՒՆԵՐՆ ԵՆ ԹԻԿՈՒՆԹԻՑ ՄՈՏԵՆՈՒՄ...

Այսօր հազարավոր, տասնյակ հազարավոր **թեկնածու**–ներ կան՝ զանազան զիտությունների, դեպուտատության, դափնեկրության, շախմատի թագի և այլն, և այլն: Ուստի, շատ սովորական խոսակցություն է. «Ե՛րբ ես պաշտպանելու **թեկնածուականը** կամ «Գիտությունների **թեկնածու**՞ն ես, թե՛՞ դոկտոր» և կամ «Մինչև **թեկնածուականը** հաշված օրեր են մնում» և այլն: Այս դեռ ոչինչ, իսկ որ ասում են. «2Ե՛ս ամուսնանում, ի՞նչ է, հարձար **թեկնածու** չկա՞» կամ «Նրա **թեկնածուն** շատ հարմար է և՛ տարիքով, և՛ բնավորությամբ» և այլն, և այլն: Թվում է, թե այստեղ արտառոց ոչինչ չկա, **թեկնածուն** **թեկնածու** է, էլի, բայց... Այո: Դուք, որքան հասկացա, արդեն սկսում եք մտածել. «Թեկնածուն **թեկնածու** է, սակայն ի՞նչ գործ ունի այստեղ **թիկունք**ը: 2՛՛ որ այն կազմված է **թեկն**՝ «թիկունք» և **ած**–ու եզրերից»: Մենք արդեն **ած**–ի մասին խոսել ենք, թե ինչպես այդ բազմիմաստ բառը իրենից առաջ և հետո եղող հարևաններին իրեն միացնելու սովորություն ունի: Այսպես զավթելով հարևաններին հարյուր բառ է ստեղծել: Օրինակ՝ **ակն ածել**՝ «պատկառել, հարգել, զգուշանալ», որից էլ **ակնածություն**՝ «պատկառանք, հարգանք», **ծեռն ածել**՝ «ծեռնով շարժումներ անել», դարձել է **ծեռնածու**՝ «աճապարար», «հմայր, դյուք» և այլն: Նույնպիսի վիճակում է եղել (այսինքն **ած**–ի հարևանության մեջ) նաև **թեկն** (գրվում էր նաև **թեկն**)՝ «թիկունք, կոնակ, բեկերն ուտելով հանդերձ» բառը: Այսպես, եթե գրաբարում ասում էին. «2Ի՞շխանի **թեկն ածել**» (ի՞շխան դառնալու և ձգտում, բառացի թիկունք, քնն է մեկնում), «2Զաւագութեան **թեկն ածել**», «2վարդապետի **թեկն ածել**», «2զահի **թեկն ածել**» ոճերը նշանակում էին՝ «ավագության, վարդապետության, զա-

հի հավակնորդ է, ձգտող է, հետաձուլ է, նկրտող է, ցանկացող է»: Եվ այսպես՝ **թեկն** և **ածել** բառերի միացումից –ու ածանցի օգնությամբ ծնվեց արդի **թեկնածու**–ն, որն ընկալվում է «մի բանի հավակնություն ունեցող, հետաձուլ եղող և անգամ **ընտրված կարծակալոր, արժանացած, երբ ասում ենք. «Ո՛վ է քո **թեկնածուն**» (սիրածը, սիրուն արժանացածը, ընտրյալը): Բայց չմոռանանք, որ գրաբարում **թեկն ածել**ը նաև «պաշտպանել, հոգալ, օգնել» նշանակություններն էլ ուներ. ուստի, ոչ թե «թիկունքից եկող», այլ «թիկունքը մեկնող, պարող, սատարողն» է **թեկնածուն**:**

Թեկնածու նշանակությամբ եվրոպական լեզուներն և ռուսերենը գործածում են (լատիներենի candidatus «ճերմակավոր, սպիտակազգեստ» բառը: Մերեսս պատմիչը գործածում է այդ բառը որպես հունական պալատական մի պաշտոնի անուն. «Մտածելու սպաթար ի մեջ ամենայն սպաթարաց և **կանխիտառն**»: Գտնում ենք որովհետև էր սպիտակ տոգա հագնել ի նշան **թեկնածուի** անկեղծ, մաքուր լինելու (togae candidi), որտեղից էլ **կանդիդատ**՝ «ճերմակավոր» տերմինը, այսինքն՝ փիկունքին սպիտակ տոգա գցած, ճերմակավոր:

165. ԱՍԱ՛՛ ՌԿ Է ԸՆԿԵՐԴ, ԱՍԵՄ՛ ՌԿ ԵՍ ԴՈՒ...՝

Աշխարհի տարբեր ժողովուրդների մոտ կան բազմաթիվ բառեր, որոնք կերտված են միևնույն լեզվամտածողությամբ: Սակայն կան նաև միևնույն լեզվաբնույթից պատկանող լեզուներ, որոնք նույն առարկային տրվող անունները լեզվամտածողության բոլորովին այլ տեսանկյուն են ներկայացնում: Այս առիթով քննենք ինչպես հայերենի, այնպես էլ մի շարք այլ լեզուների մեջ ամենագործածական ընկեր հասկացության ծագումը: Նախ հայերենի **ընկեր**–ի մասին:

Բազմաթիվ լեզվաբանական ուսումնասիրություններում, քերականության դասագրքերում ստուգաբանվում է հայերենի **ընկեր**ը՝ որպես **ընդ**՝ «միասին» և **կեր**՝ «ուտել», «ուտող» եզրերից գոյացած բարդություն: Իհարկե, պատճառաբանված է ընդ–ի վերածվելը **ըն**–ի, չէ՛ որ դ–ն, հանդիպելով պայթական կ–ին (**կեր**–ի), չի հնչում, «մարում է» (քանի որ երկու պայթական հնչյուններ ղժվարությամբ են միմյանց մոտ հնչում): Ի՞նչ խոսք, նման բացատրությունը զուտ լեզվաբանական է կամ լեզվաբանական տրամաբանությամբ է ներկայացված, մինչդեռ իմաստային կողմը անտեսված է: Այսինքն այստեղ չկա սովորական տրամաբանությունը: Ինչո՞ւ **ընկերը**՝ «միասին ուտողն է»: Տարբեր ընտանիքներից էլած մտրոկի մտերմանալով ինչու պիտի անպայման միասին ուտող դառնային: 2՛՛ որ հիմնականը մտերմների համար ուտելը չէր կարող լինել: Քննենք դա հայերենի և մյուս լեզուների օրինակներով: Գրաբարում **ընկեր** բառի բազմաթիվ գործածությունները (իմաստային առումով) քննելով «Նոր հայկազան բառարանի» հեղինակները բացատրում են, թե ինչ է իրենից ներկայացնում այն՝ «**զուգական, գործակից, մերձավոր, հավասարակից, սրտակից, բարեկամ, զոլվոր, կցորդ, բաժանորդ, համախոս և համամասն ինչ**» (զիրք Ա, էջ 779–780): 2՛կա ոչ մի ակնարկ միասին ուտելու մասին և չէր էլ կարող լինել, քանի որ **ընկեր** բառը ճիշտ չի ստուգաբանվում: Այստեղ **կեր**–ը ոչ մի կապ չունի «ուտել» բառի հետ: Այն պարսկերենի **ker** բառն է, որ նշանակում է «գործ, արարք, անել»: Դավանաբար այս իրանական բառը հայերենը երկու անգամ է փոխ առել. մեկը պահլավերենից, մյուսը՝ միջին պարսկերենից, որովհետև **ker**–ի դիմաց մենք ունենք մերթ **կար**, մերթ **կեր** (համախոս գրվում է **կեր**): Որ այս **կեր**–ը կապ չունի **կեր**՝ «ուտելիք» բառի հետ, զգուշացրել է տաղանդաշատ Գևորգ Դպիրը:

1. Ուրեմն, գրաբարից ունենք **կամակար**՝ «կամքն անող», **համարակար**

«հաշվարար», յետևյալը՝ «հուշագիր, մուրհակ, խոստումնագիր», զենակար՝ «վնասակար», հենց վնասակար՝ «վնաս գործող, անող», օգտակար՝ «օգուտ տվող, անող» ձևերը:

2. **Գանձակեր**՝ «համոզող, ուսուցանող», աղօթկեր՝ «աղոթող, աղոթք անող», խոհակեր՝ «խոհարար, ճաշ եփող» (չէ՛ որ ունենք նաև խոհագործ, խոհարար), պատկեր՝ «նկար, արված դեմից» և հետևաբար, նաև ընկեր՝ «միասին աշխատող, միասին գործող, գործակից, զույգ մտերիմ» և ոչ թե «միասին ուտող»:

Իզուր չի ասված. «Անա՛ ով է ընկերո, ասեմ՛ դու ով ես»:

Աշխարհի բոլոր լեզուներում էլ ընկեր հասկացությունը «գործակից կամ գաղափարակից, մտերիմ, մերձավոր հոգով կամ շահով» նշանակություններից է առաջացել և ոչ ուտելու: Ահա օրինակներ. լատիներենում socius և ընկեր է, և ընկերակից, նաև proximus alter հունարենում etairos, eteros, plesios, ֆրանսերենում camerade՝ «աշխատանքային, ուսանողական և համատեղ բնակվող ընկեր», իսկ companion՝ «կյանքի և զբաղմունքների ընկեր», cophe՝ «մտերիմ, մոտիկ, նախընտրված ընկեր, դասընկեր», արաբերենում rafiq նույնն է հայերենի Ռաֆիկ-ի հետ՝ «մտերիմ», գերմաներենում Genosse, որ ծագում է genissen՝ «վայելել, օգտվել, առավելություն ունենալ», ge-noz՝ «օգտակար անասուն» ըմբռնումից, որը տրվում էր «հավասար արտոներ ունեցող անասուններին», նաև եվրոպական լեզուներում լատիներենից անցած camerad՝ «ընկեր, բարեկամ», որ ծագում է լատիներենի camera՝ «կամար, սենյակ» և hat՝ «սենյակում գտնվող, կամարի տակ համատեղ ապրող, բնակվող» բառից: Թուրքական լեզուներում yoldaş (յոլդաշ)՝ յոլ՝ «ճանապարհ» և դաշ՝ «մտերիմ, բարեկամ, կից» բառերից, այսինքն՝ «ճանապարհակից», ռուսերենում товарищ՝ «ապրանքի գործակից», товар՝ «ապրանք» բառից:

Կա մի բացառիկ օրինակ, ուշ լատիներենի companion բառն առաջացավ comi՝ «հետ» և panis՝ «հաց» բառերից, որ դարձավ ֆրանսերենում compagnon, անգլերենում companion, գերմաներենում Kompanie:

166. ԱՉԳԱԿԻՑ ԿԱՄ ԱՐՅՈՒՆԱԿԻՑ ԲԱՌԵՐ ԶՈՒՅՐ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՒՄ

Հնդկաստանից մինչև Պորտուգալիա և Իսլանդիա տարածված են նույն մորից ծնված բույր լեզուները: Այսօրվա ռուսերենում, պարսկերենում և հայերենում քիչ չեն հեռավոր մայր լեզվից ժառանգած բառերը, որոնց ապացուցում են այս լեզուների քույրեր լինելը: Բերենը հայերենում պահպանված դայակ, դայլ (դալ) և դիել բառերը, որոնց զուգահեռները կան նաև հնդեվրոպական մյուս քույր լեզուներում:

Դայակ (գրաբարում դայակ)՝ «ստնտու կինն է, որը կաթով կամ կործով սնուցում է երեխային, այսինքն՝ ծծնայրը»: Դայակ-ից են կազմվել նաև դայեկ-աբար, դայեկ-որդի, դայեկ-ատոհմ, դայեկ-որեն և այլ ձևեր: Գրաբարում դայակ էր կոչվում ոչ միայն

ծծնայրն ու կաթով սնուցող կինը, այլև այն տղամարդը՝ մանկածու խնամակալը, որին հանձնված էր թագավորական կամ իշխանական տոհմի ժառանգների խնամքն ու դաստիարակությունը: Օրինակ՝ «Շնորհ ամներ իւրում դայեկին Բաստայ» (Իր դայակ Բաստին շնորհեց): Այստեղից էլ՝ դայակ-ել նշանակում էր ոչ միայն կաթով կերակրել, այլև խնամել, հոգալ, զուրգուրալ, հոգեպես սնուցանել և դաստիարակել: Ահա և հարևան լեզուների զուգահեռները. աֆրաներենում dayi՝ «մայր», պարսկերենում daya, պահլավերենում dayak. զնչուերենում dale, dai dei՝ «մայր», քրդերենում da, di, dia՝ «մայր», սանսկրիտում dhayati՝ «ծնում է», շվեդերենում dia՝ «ծծել», հարավսլավերենում doja՝ «ծծել», ռուսերենում доярка, доить՝ «կթել», «կթող, կթվողուհի»: Եվ այսպես, ազգակիցներ և արյունակիցներ դարձան հայերեն դայակ, դայեկ-ել և ռուսերեն доярка՝ «կթող, կթվողուհի», доить՝ «կթել» բառերը: Բայց սա բոլորը չէ: Գայերենը պահպանել է նաև դայլ կամ դալ՝ «մոր առաջին կաթը», ինչպես նաև դիել՝ «ծիծ ուտել, ծծել» բառերը, որոնք իրենց հիմքով նույնպես միանում են դայակի հետ:

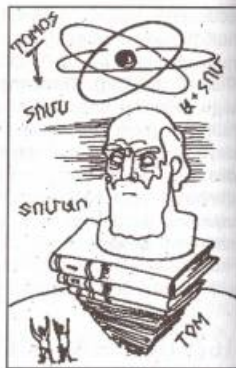
167. ՄԵՐ ԱՅՏԵՐԸ «ԱՐՅՈՒՆԱԿԻՑ» ԵՆ ԱՎՅԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆԸ

Ով չգիտե Սողոմոն Իմաստունի երգ երգոցի հետևյալ տողերը. «Իբրև զվեղև նռան մա այտը թո» (Անես նռան վեղև լինեն թո այտերը): Իհարկե, այտ բառը բացատրելու կարիքը չունի: Երբեմն գերազանցում ենք այտ-ի կամ այտ-երի փոխարեն գործածել թշեր, թուշ բառերը: Այտ արմատից հայերենն ունի կազմած այտոց կամ այ-տոյց՝ «ուռուցք», այտումն՝ «ուռուցք», այտումն՝ «ուռչել», այտումն կամ այտուցում՝ «ուռչում», այտչել, այտուցանել՝ «ուռչել» և այլն: Քանի որ այտ-ը դեմքի «ուռած, ցցված, փքված» մասն է, այտտեղից էլ նրա զարգացումը: Մարմնի որևէ մասի ուռչելն արդեն անվանում էին այտուցվել կամ այտնուլ, օրինակ՝ Մխիթար Դեբասցի բժշկապետն ասում է. «Ի յոտներն այտոց ընկնի» (Ոտների վրա ուռուցք ելնի, «Այտումն ի մարմնի ունի» (Մարմնի վրա այտուցում ունի) և այլն: Իմաստի այսպիսի զարգացումն ստեղծեց նաև ի յայտ գալ արտահայտությունը՝ «հայտնվել, երևալ, ցցուն դառնալ, նշմարվել» նշանակություններով, որն այժմ հնչում ենք ի հայտ գալ կամ հայտնի դառնալ, հայտնվել ձևով: Այստեղից էլ՝ հայտնի՝ «երևելի, ակնառու, նշանավոր», և այս բառերից հետո արդեն մի քայլ է մինչև ի այտ արարել կամ արդի հնչյունը՝ հայտարարել՝ «երևացող դարձել, ցցուն դարձնել» բառը, որից էլ՝ հայտարարությունը: Եվ այսպես, մեզ համար շատ անսպասելի «արյունակիցներ» դարձան այտ և հայտարարություն բառերը:

168. ԵՐԵՔ ԱՉԳԱԿԱՆՆԵՐԻ՝ ԱՏՈՄԻ, ՏՈՄՍԻ, ՏՈՍԱՐԻ ՍԱՍԻՆ

Գայերեն տոմս՝ «թղթի կտոր, զրբույկ, տետրակ, երկտող», տոմսակ՝ «երկտողիկ, կինոյի կամ որևէ ներկայացման մուտքի, ավտորուսի, գնացքի երթևեկության կտրոն» և այլն: Տոմս-ով են կազմված նաև հրավիրատոմս, տոմսավաճառ, բաժնետոմս և այլ բառերը: Իսկ որտեղից է «եկել» տոմս-ը: Հունարենում ունենք tomos՝ «զրվածքի, մագաղաթի կտոր, զրբի մաս, հատոր, քնդուկ» նշանակություններով: Դուք արդեն նկատում եք մնամություն հունարեն tomos և ռուսերեն том՝ «հատոր, մաս, բաժին» բառերի միջև, և դա ճիշտ է, միայն ռուսերենը չի սիրում հունարենի -os վերջավորու-

թյունները, դրանք նա դեն է գցում, օրինակ՝ հունարենի Homeros-ը հայերենում մնում է որպես **Հոմերոս**, իսկ ռուսերենում՝ որպես **Гомер**, և սա ոչ միայն Հոմերոսի դեպքում, այլև մյուս անծանոթների: Եվ այսպես, վերադառնա՞նք հայերենի **տոմոս**-ին, հունարենի tomos-ը հայերենում դարձավ նախ **տոմիս**, ապա **տոմս**, սակայն մի շարք հունարենից բարձրանված երկերում գտնում ենք նաև **տոմ** ձևով, ինչպես ռուսերենում է: Օրինակ՝ Տիմոթեոս Կուզի «**Հակա-ճառաբանություն**» բարձրանություն մեք 5 անգամ գտնում ենք **տոմս**-ի փոխարեն **տոմ** ձևը. «Յառաջնում **տոմին**» (Առաջին հատորում կամ Առաջին մասում), «Ամենայն եւք **տոմիս**» (Բոլոր յոթ հատորներում կամ մասերում) և այլն: Հունարենի նույն **տոմ** արմատից կազմված բառ է tomation «տոմար» բառը, որ նախապես ուներ «բաժանում, հատված, վավերագիր, հատոր» նշանակություններ: Հայերենում դարձավ այն **տոմար**, **տոմար**, **տոմմար**, **տոմվար**, **տոմար** և դարձյալ «հատված, հատոր, մաս, գիրք, մատյան, կոնդակ, գլուխ, վավերագիր, օրացույցի հաշիվ» նշանակություններով: Օրինակ՝ «Յերիս **տոմարս** արար» (Երեք հատորի բաժանեց), «Ի մեր անխաղաց **տոմարն**» (ըստ մեր անշարժ **տոմարի**), «**Տոմար** ազգին երբայեցոց» (Երբայական ազգի ժամանակագրությամբ) և այլն: **Տոմարը** անցել է նաև պարսկերենին, ասորերենին, արաբերենին՝ tumar «զայարված թուղթ» նշանակությամբ, իսկ վրացերենին **տոմարի** ձևով՝ «նյութերի ցանկ, ընդօրինակություն» նշանակություններով:

Չարմանալի այն է, որ այսօրվա ֆիզիկայի և քիմիայի ուսումնասիրություններում **ատոմ** հասկացությունը նույնպես ծագում է վերոհիշյալ հունարենի tomos-ից a-ժխտական նախածանցով, որը նշանակում է «անբաժանելի, անմասնատելի»: Չէ՞ որ հին հունական փիլիսոփաների պատկերացմամբ նյութի ամենափոքրիկ մասնիկներն այլևս «անբաժանելի» էին: Այսօր, երբ գիտությունը գտել է **ատոմ**-ը ճեղքելու միջոցը և նրանից կորզում է հսկայական էներգիա, այլևս ատոմը չի ընկալվում հին՝ «անբաժանելի», այլ նոր՝ «իյուլե, տարրական մասնիկ» նշանակություններով:

Օպերայից մինչև կոոպերատիվ և օպերացիա

Ինչպես հայտնի է, եվրոպական լեզուների շատ բառեր հայերենը վերցնում է ռուսերենից միջնորոպով, ուստի շատ հաճախ մնան փոխառությունների ծագման կամ արմատի նախնական իմաստի որոշման տեսանկյունից հայախոսն արդեն անգործ է լինում ռուսերենի միջոցներով դրանք «վերծանել»:

Բազմաթիվ ազգակից բառեր թվում են «անկախ» արմատներից կազմված, մասնավոր, երբ դրանք կյանքի տարբեր ոլորտներին են վերաբերում, մինչդեռ, երբ պրպտում ենք ու հայտնաբերում դրանց արմատների նույնությունը, այլևս կասկածի տեղից չի մնում նրանց ազգականներ լինելու հարցում: Որպես ասվածի օրինակ վերցնենք կյանքի տարբեր ոլորտներից 3 բառ՝ **օպերա**, **կոոպերատիվ** և **օպերացիա**:

169. ա) ՕՊԵՐԱ <ԱՃԱՆԽՄ ԵՆ ՀԱՏԵՐԸ ԵՎ ԳԻՏԵՆ ԲԱԶՄԱԹԻՎ ԵՆԱՆԿՎՈՐ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐԻ ՕՊԵՐԱՆԵՐ

Նախապես լատիներենում opus կամ operis նշանակում էր «աշխատանք, գործ», որի պատճառով էլ կոմպոզիտորները իրենց երկերն անվանում են opus: Միջին դարերում, երբ Իտալիայում ձևավորվեցին երաժշտությանը և երգով ուղեկցվող ներկայացումների հիմնական սկզբունքները, սկսեցին դրանք անվանել opera՝ «աշխատանք», որտեղից էլ օպերա բառն անցավ եվրոպական և մյուս ժողովուրդների բառապաշարին:

170.բ) ԿՈՈՊԵՐԱՏԻՎ ԵՎ ՕՊԵՐԱ ԶԵ,ԲԱՅՑ ՆՐԱ ԲԱՐԵՎԱՍՆ Է

Թերևս **օպերա**-ից ավելի ուշ տարածվեց և նրանից անկախ գործածություն ստացավ **կոոպերացիա** բառը ու նրանից կազմված **կոոպերատիվ**, **կոոպերատոր** բառերը, որոնց հիմքում դարձյալ գտնում ենք cooperare՝ «համատեղ աշխատել, համատեղ գործել, համատեղ անել» բառը: Այսպիսով՝ **կոոպերատիվը**, եթե բարձրանեց, կլինի՝ համաաշխատանք, բայց ըսյուն է հարազատ օպերայի:

171.գ) ՕՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ԳՆԱԼԸ ՕՊԵՐԱ ԳՆԱԼԸ ԶԵ, ԲԱՅՑ... ԻՆՉ Է

Բժիշկը խորհուրդ է տալիս **օպերացիա** անել կամ **օպերացիոն** սենյակ գնալ և մնա՞ն արտահայտությունները մեր լեզվում դարձել են սովորական: Երբեմն **օպերացիա** բառը գործածվում է նաև ռազմական ամփոփագրերում և կամ նախապես խնամքով կազմված մի խնդրի իրականացման իմաստով: Հատկապես հետախուզության ասպարեզում **օպերացիա** կատարել նշանակում է իրականացնել նախօրոք պլանավորված, մտածված գործողությունները: Եվ ի՞նչ եք կարծում, պատահակա՞ն է արդյոք այս բառի նմանությունը ևս **օպերա**-ին: Ոչ: **Օպերացիա**-ն ևս **օպերա**-ի հարազատ ըսյուն է, որովհետև նրա հիմքում նույնպես operis՝ «գործողություն» բառն է ընկած, դրա համար էլ որպես հայերեն համարժեքներ գործածում ենք **վիրահատել**, **գործողություն** ընել (արևմտահայերենում) բառերը:

172.ԱԶԳԱԿԻՑ ԲԱՌԵՐ ԿՈՅՄ՝ «ԿՈՂՍ» ՀԻՍՔԻՑ

Ժողովրդական խաղիկներից մեկում, որը տարածված է Այուսիքում, հանդիպում ենք հետևյալ տողերին.

Կընստիմ տեղըս հարթ ա,
Չորք կուսըս գյուլ ու վարթ ա... կամ
Բաղես չորք կուսը լոխ վարթ ա...

Կասկած չի կարող լինել, որ խաղիկներում հանդիպող **չորք կուս**-ը նշանակում է «չորս կողմ», այսինքն՝ այս կուս-ը զրաբարյան կոյս՝ «կողմ» բառն է Գորիսի բարբա-

ռի արտասանությամբ: Դարաբաղյան խմբի բարբառներում նույնպես գործածական են եկելու «այսկողմ», Ջուրայի բարբառում նեակուս՝ «ներսը», Թրիխսիի բարբառում՝ «Աստու կույս կողմանե» ձևերը, որոնցից, հատկապես վերջինում, քանի որ կույս բառի «կողմ» նշանակությունը մոռացվել է, նրա կողքին կրկնակի տեղ է գրավել կողմանե՝ «կողմից» բառը, որը եթե «հայերեն» քարգմանենք, կստացվի՝ Աստու կողմից:

Գրաբարից ավանդված, մասամբ մինչև հիմա էլ գործածական քառակուսի, կուսակալ, յայսկույս, յայնկույս, կուսակցական, մեկուսի, մեկուսանալ, չորեքկուսի, երեքկուսի, ծուկակույս, աստուածակույս, յետ կույս բառերն «ազգակից» են իրենց մեջ ունենալով ընդհանուր մի մաս, դա կույս՝ «կողմ» բառն է: Առերևույթ կարող էր թվալ, թե ոչ մի կապ չի կարող լինել այսօրվա քառակուսի՝ «չորս կողմանի» բառի և մեկուսիչ՝ «անջատող, առանձնացնող, բաժանող, գատող», կուսակցական՝ «կողմնակից, որևէ կողմի կամ գաղափարի պաշտպան», մեկուսանալ՝ «առանձնանալ, գատվել, մենանալ», կուսակալ՝ «կողմնակալ», այսինքն՝ «Պատմական Գայաստանի չորս կողմերից մեկի փոխարքա, րդեշխ, պաշտպան» բառերի միջև:

Այսօր կույս-ը «կողմ» նշանակությամբ գործածությունից դուրս է մղվել, հավանաբար, երկու պատճառներով, նախ՝ հայերենում են նրա մի շարք համարժեքները, ինչպես ուղղություն, դի, կող, կողմ, քև, երես, կուռ, ե և ապա կա նաև մի նույնահունչ կույս եւ, որ նշանակում է «անարատ, անքիծ, մաքուր», ինչպես գործածում ենք կույս աղջիկ, կուսական անտառ, կուսական լեռներ և այլ արտահայտությունների մեջ, որոնք տեղիք են տալիս երկու կույս-երի շփոթության:

173. ՏԱՐԱՎ՝ «ՆԵՏՎԱԾ», ԻՍԿ ԱՄՏՐԱՏ՝ «ՆԵՐՔԵԿ ԳՅՎԱԾ»

Քաղաքակիրթ աշխարհն այսօր ամենուրեք գործածում է բազմաթիվ արաբերեն բառեր, որոնց մի մասը, ինչ խոսք, բավական հնչյունափոխված կամ աղավաղված ձևով: Ահա դրանցից մի քանիսը:

Եթե մենկ ասի ռուսերեն **матрац**՝ «ներքնակ» բառը, ինչպես նաև հայերենում ու եվրոպական բազմաթիվ լեզուներում տեղ գտած **տարա**՝ «դատարկ աման» բառերը «ազգակից» են, ոչ ոք չի հավատա, քանի որ արտաքնապես (ինչնամբ և բովանդակությամբ) դրանք ոչ մի ընդհանուր բան չունեն: Մինչդեռ փաստ է, որ երկուսն էլ կազմված են նույն արմատից: Արաբերենում tarah նշանակում է «ներտված, նետվող»: Այսպես սկսեցին կոչել այն ամանները, որոնց պարունակությունը գործածվելուց հետո նետվում էին դեմ և կամ գործածվում այլ նպատակներով:

Բայց ի՞նչ գործ ունի այստեղ «ներքնակ» **матрац**-ը՝ այն ո՞վ է դեմ գցում:

Ռուսերենին **матрац** բառն անցել է ֆրանսերենից, ուր այն ունի **matress** հոգնակը, սա էլ իր հերթին փոխ է առնված արաբերենի **al matrah**՝ «բան գցելու տեղ» բառից (որի հիմքում վերոհիշյալ tarah «նետել» բայն է դարձյալ): Եվ այսպես, **տարա**-ն և **մատրաց**-ը ազգակցական կապերի մեջ են, ինչպես հաստատում է լեզվաբանությունը:

174. ԱԳՄԻՐԱԼ ԵՎ ԱՄԻՐ

Գայոց պատմությունից բոլորին հայտնի է **ամիր** բառը (գրվում է նաև **ամիրայ**), որ նշանակում էր «իշխան, հրամանատար, կուսակալ, նախարար, տեր», այն ծագում է արաբերենի amara «հրամայող», imr՝ «հրաման» բառից: Երանից են կազմված **ամիրայություն**, **ամիրապատար**՝ «գործի հրամանատար» բառերը նույնպես:

Միջին դարերում, երբ արաբներն իշխում էին ոչ միայն եվրոպական երկրների մի

մասին, այլև գիտության և ռազմական արվեստի ասպարեզներում, մեծ ազդեցություն ձեռք բերեց արաբերենը եվրոպական լեզուների մեջ: Կատարվեցին բազմաթիվ արաբերեն փոխառություններ. դրանց թվում էր նաև **արմիրալ**՝ admiral լեզու, որն «ազգակից» է մեր **ամիր**-ին: Այն ծագում է արաբերենի amir al bahr ձևից, որ նշանակում էր «ծովի տեսուչ, գլխավոր», հետագայում վերջին բառը՝ bahr՝ «ծով», դուրս է մնացել դարձվածքից, և առաջացել է միրալ, ապա՝ արմիրալ (amiral-admiral) «ծովակալ» բառը: Գայերենում պատենմամբ ստեղծվել է **ծովակալ**-ը՝ «ծովերի վրա իշխող» նշանակությամբ:

175. ԿԱՐՈՂ Ե ԳՎԱԿՉԱԼ-Ը ԿՈՎ-Ի, ԳՎԿ-Ի ԱԶԳՎԿԻՅԸ ԼԻՆԵԼ

Մենք մի քանի անգամ ենք **ամիր** ունեցել խոսելու «ազգակից» բառերի մասին: Այսօր շատ «հայեցի» հնչող **գավազան**՝ «ծեղնափայտ, ցուպ, անասուն վարելու ցուպ; բազավորի մական» բառի մեջ **գավ** արմատը գալիս է պահլավերենից, ուր gav նշանակում է «կով, եզ» իսկ **ազան**-ը՝ az-ari՝ «վարել, քշել»: Պահլավերեն է բառը նաև վարսկերենում gavzan, gavaz ձևով: Գայերենում **գավազան**-ը, որ նախապես անասուններ արածեցնողների խթանը կամ ցուպն է եղել, հետագայում գործածվել է թագավորական մականի և, նույնիսկ, ցեղի ցուցակի նշանակությամբ: Եվ այսպես, կապ կա՝, արդյոք, **գավազանի և գավ**՝ «ջրի կամ գինու փարջ» բառի հետ, ի՞նչ կապ կարող է լինել **կովի, եզի և գինու փարջի** միջև: Մի տաղի մեջ և «**Գայսմակուրդում**» իշխանակալում է **գավը**. «Շուտով հասեալ **գավն** ու կթղայն» կամ «Քերեալ Ուոց սեղան և գինի, զոր կերան, արիքն և յագեցան» և ընդ առաստուծ յարուցեալ տեսիլ **գավան** և զսեղանս լի նոյն բարութեամբ» (Երանց սեղան բերին և գինի, որ կերան, հարբեցին և հագեցան, առավոտյան ելնելով տեսան **գավը**-ը և սեղանները նույն բարիքներով լի):

Այս տեքստերից պարզվում է, որ **գավը** գինու և ջրի անոթ է, սակայն մեկ այլ տեքստից (Թլկուրանցի) Քաջ Լիպարիտին նվիրված բանաստեղծությունից, տեղեկանում ենք, որ **գավը** նաև շեփոք, գայարափող է. «Գարին զփող պատերազմին զպուլուն ու զնաֆիրն, զգավ հարկան» (Պատերազմի փող հնչեցրին ու սրինգը, **գավ** հնչեցրին):

Այս ի՞նչ է դուրս գալիս, **գավը** և **անոթ** է, և շեփո՞ր: Այո: Ահա թե ինչու: Գևորդ Դպիրը բացատրում է, որ գինու և ջրի անոթները պատրաստվում էին արծաթից՝ եզի կամ կովի տեսքով, որտեղից էլ նրանց **gav**՝ «կով, եզ» անվանումը: Իսկ շեփոքի **գավ** անվանումն էլ գալիս է հենց դրանից, որ **գավարափողը** եզի կոտորչի ձևով էր պատրաստված: Ապացույց: Խնդրեմ: Ահա Աստվածաշնչի թարգմանությունը, ուր **եղջյուր** և **սրվակ** բառերը որպես «անոթ» են գործածվում. «Լից եղջուր թո յուղով»: Ահա թե ինչպես ազգակցանքը դարձան **գավ** և **գավազան** բառերը...

176. ԻՆՎՊԱՆՆԵՐԸ ԽԱՐԱԶԱՆՈՒՄ ԵՆ, ԲԱՅՑ ...

Խարազանել կարող է խարազան ունեցող միայն: Բայց ի՞նչ է խարազան-ը... Խարազանել բառի համար բոլոր բառարաններն էլ տալիս են «մտրակել, ծաղկել, հարվածել, խարազանով հարվածել» նշանակությունները: Ունեն, **խարազանել**-ը կազմված է **խարազան**-ից, իսկ ի՞նչ է **խարազան**-ը: Այս բառի բացատրությունը հայտնի էր դեռևս մեր միջնադարյան գիտուններին: Երանց գրում էին. «Խարազան,

որ է վարիչ իշոյ» կամ «խարազան՝ իշավար ասի պարսիկ լեզուով»: Միս և բառի բանալին, որ պիտի փնտրել պարսկերենում: Իսկապես, չէ՞ որ մենք արդեն հանդիպել ենք նախորդ գրույցում մնամի գաղազան-ին, որ գալվ և ազ-ան եզրերից էր կազմված: Եթե այդպես է, ապա խարազան բառի մեջ էլ մենք արդեն գիտենք ազ-ան-ի նշանակությունը՝ վարել, ուստի մնում է պարզել, թե ինչ է բառի առաջին մասը՝ խար-ը (xar): Դա նույնպես հայտնի բառ է, խար՝ xar իրանական լեզուներում նշանակում է «էշ, ավանակ, գրաստ», հետևաբար ամբողջությամբ խարազան-ը նշանակում էր «էշ վարելիք», ինչպես գաղազան-ը՝ «կովի, եզի վարելիք»:

Իհարկե, խարազան-ը միայն էշերին հարվածելու ճիպտը կամ մտրակը չէր, ոչ էլ գաղազան-ը՝ միայն կովերի: Միս «վարց հարանցից» մի հատված, ուր ասված է. «Առ խարազանն զայն և զբիր և զմա ցեղալ արածես զխոզս» (Վերցրու այն խարազանը և բիրը և զմա խոզեր արածի: Ուրեմն, ժամանակի ընթացքում ինչպես խարազան-ը, այնպես էլ գաղազան-ը մասնավոր կենդանիների վարիչ լինելուց դադարեցին և ձեռք բերեցին ընդհանրապես բոլոր կենդանիների մշելու, խթանելու գործիքի նշանակությունը:

Իսկ գաղազան-ը կաթողիկոսի, թագավորի ձեռքին դարձավ մարդկանց վրա իշխելու խորհրդանիշ, նրանց հովվելու գործիք, քանի որ նրանց համարում էին հավատացյալների հոտի հովիվ: Իմաստի հետագա զարգացմամբ խարազանը բառը հայերենում օգտագործվում է այժմ «մտրակել, անխնա հարվածել նշանակությամբ»:

177. ՊՏՈՒՂՆ ԻՆՔՆ Է ԱՍՈՒՄ, ՈՐ ԵՐԿՐԻՑ ԼԻՆԵԼ... ԻՆՉՈՒՄ Է ԾԻՐԱՆԸ «ԱՅՎԱԿԱՆ»

Ինչպես արդեն խոսել ենք մեկ առիթով, կան բույսեր, որոնք պարզապես անուն չունեն և կոչվում են իրենց հայրենիքի անունով կամ ավելի ճիշտ՝ այն երկրի անվամբ, որտեղից եվրոպացիները ծանոթացել են նրա հետ: Նման պտուղներից են ապելսինը՝ չինական խնձոր, փորթոլոսը՝ պորտուգալական (նարինջ), մսղոը՝ «եգիպտական» (եգիպտացորեն), ռուսերեն՝ персик՝ «պարսկական» (դեղձ), гречка՝ «առինձ», греческий орех՝ «ընկույզ» կամ ծիրան-ը՝ որպես prunus armeniaca՝ «հայկական սալոր», որի մասին, ինչպես ասում են, արժե խոսել մի քիչ ավելի հանգամանալից: Ծիրանի անվանումը մի ամբողջ պատմություն է և հայ ժողովրդի, նրա հայրենիքի վաղեմության վկայականը, որի մասին էլ կուզեինք խոսել: Ինչպես հայ ժողովրդի անունն է տարածվել ողջ աշխարհում՝ արմանի, և հայ ժողովրդի հայրենիքը՝ որպես Armenia, այնպես էլ բազմաթիվ բուսատեսակներ գիտական և բուսաբանական ձեռնարկներում մնում են որպես «արմանիական» armeniaca, առ այսօր: Նման բույսերից են չամանը (Cymonum armenicum), տուղտը, ինչպես նաև ծիրանը, որի մասին ամենահին վկայությունները գտնում ենք աքքադական արձանագրություններում:

Աքքադացիները, հավանաբար, առաջին անգամ Հայաստանից ստացան ծիրանը, և քանի որ Հայաստանը նրանց համար Armanu երկիր էր կոչվում, ուստի ծիրանն էլ կոչեցին armanu «արմանիական»: Աքքադացիներից հետո դարձյալ սեմական ժողովուրդներից արամեացիները (ասորիները) ավանդույթի համաձայն սկսեցին կոչել ծիրանը hazzura armanaja՝ «հայկական խնձոր», որոնցից էլ արաբները tuffah al-armani՝ «հայկական խնձոր»: Իսկ եվրոպական աշխարհը ծիրանի անունը վերցրեց հռոմեացիներից, որոնք Հայաստան եկան մ.թ.ա. 1-ին դարում: Հռոմեացիները, ըստ ավանդույթի, սեմիտների մնամ ծիրանը սկսեցին կոչել prunus armeniaca՝ «հայկական սալոր» կամ պարզապես armenicum՝ «հայկական», իտալացիք նույնպես, հռոմեացիներից ժառանգելով, այս բույսի անունը կոչեցին arnellino, որն արվավաղված ձևով հիմքում դեռևս պահպանում է մեր երկրի անունը՝ Armana-ն: Եվ այսպես, այս բույսը կարող է վկայել, որ մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակում Հայաստանը գոյություն ուներ Armanu ձևով, այլապես ինքն է երկրի անվամբ չէր կոչվի armanu:

178. ՇԱՄՊԻՆԻՈՆ

— Մենք չամպինոն սուևեր ենք անցնում: Երևի հյուրերի համար այդ չամպինոն Կուևերից ձվով կերակուր պատրաստեցինք: Շամպինոն սուևերի անցնման վերաբերյալ գրականություն կա, և եթե դուք էլ կամենաք որանցից անցնել, խնդրեն, կարող ենք օգնել.— ասաց իմ վաղեմի բարեկամը և հրաժեշտ տվեց:

Ես, բաժանվելով նրանից, սկսեցի խորիել, թե ինչպես հաճախ մենք չենք գիտակցում փոխ առնված բառի իսկական նշանակությունը: Շամպինոն սուևը: Ի՞նչ անհեթեթություն: Փաստորեն մենք երկու անգամ միմյանց ետևից ասում ենք սուևկ սուևկ, մեկը՝ ֆրանսերեն, մյուսը՝ հայերեն: Այսինքն չամպինոն ֆրանսերեն նշանակում է «սուևկ» և ոչ թե սուևի տեսակ, ինչպես ընկալվում է մեզ մոտ: Դետևաբար, երբ մենք ասում ենք չամպինոն սուևկ, ստացվում է սուևկ սուևկ: Իսկ ինչպե՞ս է այս անհեթեթությունը մտել մեր խոսակցականի մեջ: Պարզվում է, որ սուևի ջերմոցային մշակման եղանակը տարածվել է եվրոպայում Ֆրանսիայից, և ահա սուևի այդ տեսակն էլ սկսել են անվանել չամպինոն, որ պարզապես սուևկ է նշանակում և ոչ թե նրա տեսակներից մեկը:

179. ԵՎ ՇԱՄՊԱՅՆԸ ՀՈՍՈՒՄ ԵՐ ՏՐԻ ՆԱԱՆ...

Գրականության մեջ խիստ տարածված այս արտահայտությունը պարզվում է, որ ճիշտ չէ, որովհետև չամպայնը չէր կարող հոսել, քանի որ այն գինի չէր, այլ գյուղ: Աշխարհում տարածված մի շարք գինիների տեսակների մշակման գաղտնիքը պատկանել է ֆրանսիացիներին, ինչպես, օրինակ՝ բորոտ և չամպայն գինիներին է: Ֆրանսիայում Շամպայն անունով մի բնակավայր կար, որտեղ էլ մշակվեց չհանգստացած մաճառից ամմիջապես գինի ստանալու տեխնոլոգիան (այսինքն՝ զազով): Միս և այս բնակավայրի անունն էլ «կապվ» գինու այդ տեսակին, որը եթե բարձրանեք, կլինի գյուղ, չեն, ավան: Եվ այսպես, չամպայն նշանակում էր գյուղ, ավան, չեն, բայց մենք խումն ենք:

Հաճախ ենք վկա լինում վիճարանությունների, թե այս կամ այն առարկաներին տրվող անուններից որն է «հայերեն», և որը՝ օտար: Հերթական գնումներից մեկի ժամանակ գնորդներից մեկը դիմեց վաճառողին.

— Խնդրեմ, իմն երեք կիլոգրամ **ապելսին** տվե՛ք:

— Դուք նախ սովորեցե՛ք հայերեն խոսել, որպեսզի կարողանաք ճիշտ անվանել **Չեր** ուզածը:

— Կներեք, հարգելի վաճառող, այդ պտուղը հայերեն անուն չունի:

— Ինչպե՛ս քե չունի՞ — զարմացած մյուս գնորդները.— հապա **Մարինջ**—ը ի՞նչ է:

— **Մարինջ**—ն էլ հայերեն չէ, — պատասխանեց մի ուսանող: Այն չէր էլ կարող հայերեն լինել, քանի որ **Մարինջը** Հայաստանում չի աճել:

Տիրեց լուռություն, քանզի պատճառաբանությունը հիմնավորված էր: Եվ ավարձ լավեց մի ուրախ բացակամչություն.

— Գտա, գտա, թերևս հայերեն է **փորթազալ**—ը, մենք արտասահման արպես կըսեինք:

— Ի՞նչ **փորթազալ**, ի՞նչ **ապելսին**, միայն **Մարինջ**—ն է հայերենը, —անդեցին ոմանք...

Որպեսզի ստուգենք, թե կարծիքներից որն է հիմնավոր, պիտի դիմենք դարձյալ **ապելտ ստուգարանությանը**: Սիւս թե ինչ է ատուն նա այս մասին:

— **Մարինջ**—ը ծագում է Հնդկաստանից: Հին հնդկերենում՝ սանկրիտում, **Մագա** նշանակում էր «պղինձ», իսկ **րանգա**՝ «գույն, երանգ», այսինքն՝ **Մագարանգա**՝ «պղնձագույն»: Հետագայում բառն «ամփոփվեց», դարձավ **Մարանգա**: Այս հնչումով փոխանցվեց այն Իրան, Միջին Ասիա, իսկ միջին դարերում արաբների միջոցով նաև այլ ժողովուրդների: Սակայն, քանի որ արաբները գ—ն հնչում էին որպես ջ, ուստի **Մարանգա**—ն դարձավ **Մարանջ**: Այս հնչմամբ նա մուտք գործեց տարբեր լեզուների մեջ, ինչպես, օրինակ՝ աֆղաներենում **Մարանջ**, բելուջերենում **Մարունջ**, **Մարինջ**, քրդերենում **Մարինջ**, վրացերենում **Մարինջի**, հինդուստերենում **Մարանջի**, հունարենում՝ **Մարան**—սինոս, իտալերենում՝ **արանջիո**, ֆրանսերենում՝ **օրանժ**, իսպաներենում՝ **Մարանժա/արանժա** և այլն:

Սակայն պորտուգալացիներն ու իսպանացիները, երբ հասան մինչև Հինաստան, այնտեղից իրենց հետ Եվրոպա բերեցին **Մարնջի** կտորները, և տարածվեց այն նոր անվամբ, որպես **ապելսին**: **Ապելսին**—ը ծագում է **ապելսին**՝ «չինական խնձոր» բառերից: Սակայն այս պտուղը արագորեն **Պորտուգալիայից** սկսեց տարածվել Միջերկրական ավազանի զանազան ժողովուրդների մեջ՝ ստանալով արդեն մի նոր անվանում՝ **փորթազալ**, այսինքն՝ **պորտուգալական** (ինչպես որ ունենք ռուսերենում **персики**՝ «դեղձ»՝ Պարսկաստանից, թուրքերենում՝ misir՝ «եգիպտացորեն»)՝ եգիպտոսից լինելու պատճառով:

Կերպարանավոր մեր զրույցի սկզբում ծագած վեճին՝ պիտի պնդենք, որ հիշյալ երեք անվանումներից ավելի «հայերեն» է **Մարինջը**, ավագության իրավունքով, քանի որ մյուս անվանումները արդյունք են ավելի ուշ ժամանակների փոխառության, երբ **Մարինջը** վաղուց արդեն «հայացել» էր նույնիսկ կազմելով նոր բառեր՝ **Մարնջագույն**, **Մարնջեմի**, **Մարինջի** և այլն: Մինչդեռ երբեք մենք չենք գործածի **փորթազալագույն**, **փորթազալեմի** կամ **ապելսինագույն** և **ապելսինեմի** ձևերը:

Ուրեմն, գոյության իրավունքը և առաջնությունը մնում է միայն **Մարնջի**՝ վաղեմիության և «հայացած» լինելու պատճառով:

Աշակերտական, ուսանողական կյանքն այսօր առանց **ռետինի** հազիվ թե հնարավոր լինի: Իսկ հազարավոր նախագծող ինստիտուտները, ինչպե՛ս պիտի աշխատեն նրանք: Իսկ ինչպե՛ս պիտի «բայելին» միլիոնավոր ավտոմեքենաները առանց **ռետինե դողերի** կամ առանց **ռեզինե** կոշիկների: Իսկ քիմիական սարքե՛րը, ճկվող խողովակները, ջետակները, զսպանակները: Ինչպե՛ս արաջացան **ռետին** և **ռեզին** բառերը, նո՛ւյնն են արդյոք դրանք: Իսկ **կաուչուկը** կարելի՞ է դրանց վիտալանքն օգտագործել:

Բացում ենք միջնադարյան գրքերը և, ո՛վ զարմանք, կարդում ենք այնտեղ **ռետն**, **ռետին** (երբեմն էլ **ռետինն**, **ռետ**, **ռատին**)՝ որպես «խճե՛ծ», որ հոսում էր ծառից, որպես ծյուր կամ խունկ և բալասան, դեռ: Բժշկաբանները համեմարարում են. «Առ դեղ **ռետին**», «**ռետին**, որ է սպեղանի», «**ռետին** համօրեն քաղցր դեղոյ անուն է, զոր շարքաք ասեն», այստեղից էլ՝ «**ռետինական** մաղթանօք» (քաղցր մաղթանքներով) արտահայտությունը: Նույնիսկ «**ռետական** գթով ցող քաղցրութեան մեզ ցողեսցես» արտահայտությունը տաղերում:

Ռետինի հայերենին է անցել, հավանաբար, Աստվածաշնչի թարգմանությամբ, հունարենի հրետինն—ից, որից նաև լատիներենին, իտալերենին՝ *recina*, արաբերենին՝ *retinağ*, պարսկերենին՝ *ratayan* ձևով:

Սակայն մնում է չլուծված, թե ինչ ծագում ունի այն: Հնդեվրոպական է, թե՞ ծագում է մեկ այլ լեզվից:

Ռետինի նոր նշանակությունը հայերենում կապված է արդեն **կաուչուկի** գյուտի հետ, որը նույնպես «ծառի արտասուք» էր նշանակում, որը սակայն ոչ թե որպես բուժիչ դեղ, այլ որպես առածոգական իրերի հումք էր գիտատվում: Եվ ահա քննական **կաուչուկի** թանկության պատճառով ստեղծվեցին արհեստական **կաուչուկի** ստացման տարբեր եղանակներ, արհեստական այս խճե՛ծից պատրաստված իրերն էլ սկսեցին անվանել **կաուչուկն** կամ **ռետինն** (ռուսերենում **ռեզին** (**резина**) ձևը գալիս է Եվրոպական լեզուներից, որոնք էլ իրենց հերթին այդ ձևն ստացել են լատիներենից), երբեմն նաև ռուսերենի ազդեցությամբ՝ **ռեզինն**: Սիւս և Երևանի **ռետինն** իրերի գործարանը, որ ոչ թե բուժիչ բալասան ու խունկ է արտադրում, այլ ինքներկ կասեք, թե ինչ: Արևմտահայերենում ստեղծեցին համարժեք բառը՝ **ծգախճե՛ծ**, որը սակայն հազվադեպ է օգտագործվում:

182. «ԱՆՍԱՀՆՈՒԹՅԱՆ» ԾԱՌԸ ԵՎ НАШАТЫРНЫЙ СПИРТ

Թվկուրանցին իր նազելուն ասում է. «Նշտարենի ծառ ես ծաղկեալ»: Սա միջնադարյան բժշկաբաններում հանդիպող **Նշտարի**, **Ուշտարենի**, **Նշտարենի** ծառն է, որ Աճառյան արձանագրում է իր «Հայերենի արմատական բառարանում» որպես «անստույգ ծառ»: Որոշ մասնագետներն այս ծառը նույնանուն են **Ուժուժ**, **ստուժ**, **ծինկարի**, **կարպենու** կամ **պղտիի** հետ:

Այսքան տարբեր ծառատեսակներ: Բայց ի՞նչը կարող է տալ լուծման բանալին... Պարզվում է, որ գաղտնիքը կարող է լուծել պարսկերենը կամ, ավելի ստույգ, պահլավերենը, որն իրանական հին լեզուներից է: Նախ սկսենք **դար**—ից, որն այս բառի մեջտեղում կամ վերջում է հանդես գալիս, այն պարսկերենի (կամ իրանական) ժարս՝ «դեղ» բառն է, նաև ունենք **դար չին**՝ «չինական փայտ» (կամ **դար ի ճնճիկ**): Իսկ բառի առաջին մասը պահլավերենի *anoša*՝ «անձաի» բառն է, որով *anošdar/hošdar*

թարգմանվում է «անմահական դեղ»: Պարսկերենում հնչում է այն *nastar*, փուշտում *nostar*, այլ կերպ լատիներեն այս բառն անվանում են *Pinus exselsa*, ռուսերենում **бессмертное зелье** կամ **нашатырь**: Այն անվանել են նաև «կյանքի ծառ»: Եվ այսպես, իր բուժիչ խեմահյուսի պատճառով այն համարվեց անենարուժիչ ծառ, որպես բուժիչ բալասան օգտագործվող մածուկը կոչվեց **անուշադր**: Այս խեմիչը է նաև **нашатырный спирт**՝ «նաշադրի սպիրտը», որ ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ «անմահության սպիրտ կամ ոգի»:

183. «ՄԵՏԸ ԹԱՔՆՎԱԾ» ՊՏՈՒՂԸ

Չայոց լեզվի զարդանիշներ բացող գանձարանում՝ «Չայերենի արժատական բառարանում», **ընկույզ**–ի մասին կարդում ենք. «Բառս գտնվում է Առաջավոր Ասիայի շատ լեզուների մեջ... Բայց այս ձևերից ոչ մեկը չի կարող հայերենի մայր համարվել: Ընդհակառակը, շատերը կարող են բացատրվել հայերենով»: Չայտնի է, որ հայերենի մի շարք բարբառներ այս բառն ունեն նաև առանց **ըն**–մասնիկի՝ **գուզ** ձևով (Ալաշկերտ), **գոզ** (Վան), **գիզ** (Մոկս), ինչպես պարսկերենում էլ **goz**, քրդերենում **guz** և այլն: Սիս և իրանական լեզուներն էլ տալիս են բառիս ստուգաբանությունը: Իրանական լեզուներից Ավեստայի լեզվում հանդիպում ենք **gaoz**՝ «ծածկել, թաքցնել», որից **gyoz**՝ «ծածկույթ, պատրաստ» (*a+gauza արմատից) բառին, որն էլ հենց «մատուցում» է բառիս իմաստը: Գրաբարում **ըն**–մասնիկը (որ նույնն է հնդեվրոպական *in՝ «մեջ») բառի հետ, ունի «մեջ» նշանակությունը, որը, միանալով **գոյզ**–ին, դարձել է **ընգոյզ**՝ «մեջը թաքնված», «ներսում ծածկված»: Սա հաստատում են մի շարք բարբառներ, օրինակ՝ Շատախում **գյոզ** են անվանում միջուկը, իսկ ընկույզը՝ կորյով:

184. ՄԱԿԱՐՈՆԸ՝ ԵՐՁԱՆԻԿՆԵՐԻ ԿԵՐԱԿՈՒՐ

Մակարոնը համարվում է իտալացիների ազգային կերակուր, որի պատճառով էլ հաճախ են նրանց **մակարոնակերներ** անվանում: Բայց **մակարոն**ն ասում է, որ ինքն այլ երկրից է ծագում: Չին հույները այլուրով կամ խմորով պատրաստված մի ճաշատեսակ ունեին, որն անվանում էին **մակարիա**: Պետք է նշել, որ այս ճաշանվանման և **Մակարիոս** հատուկ անվան միջև գոյություն ունի ուղղակի կապ. երկուսն էլ նշանակում են «երջանիկ, երանելի»: Պետք է ենթադրել, որ նման անվանման արժանանալու համար այս կերակրատեսակը որոշ հիմքեր ունեցել է այն շատ համեղ է թվացել հույներին, այլապես, ինչո՞ւ պիտի այդպես կոչվեր: Չույներից այդ կերակրատեսակի անվանումը անցել է իտալացիներին, որոնք նույնպես խմորից կամ **լապչայից** պատրաստված կերակրի մի տեսակն անվանում էին **մակարոնի**:

Մինչև եվրոպական լեզուների միջոցով այդ կերակրատեսակի անվանը ծանոթանալը հայերը և օգտագործում էին մակարոնի և լապչայի նման խմորից պատրաստված կերակուրներ: Տարբեր բարբառներում պահպանվել են այդ ուտելիքների անվանումները, որոշ բարբառներում՝ **երիշտա**, **արիշտա** (կամ

երիշտա), իսկ որոշ բարբառներում էլ՝ **ըռշտա**, **ըըռշտա** հնչմամբ: Այս բառը գտնում ենք հարևան պարսիկների և արաբների մոտ, բայց ո՞րն է եղել նրանցից հորինողը: Նորին մեծություն ստուգաբանությունը ասում է՝ բառի հայրենիքը Պարսկաստանը պիտի լինի, քանի որ իրանական լեզուներում **rešta**՝ «թել» նշանակությունն ունի, ուստի խմորը թելանման կտրվածք ունենալու պատճառով պարզապես կոչվել է **«թելավոր»**: Բացի այս, հայերենը սովորություն ունի ր, ո–ով սկսվող բառերից առաջ **ե** կամ **ա** հավելել: Ի դեպ, Չայաստանից հարավ, Չյուսիսային Միջագետքի ասորա–արաբական բարբառներում պահպանված ենք գտնում **ռաշաթա**–ն, որը պատրաստվում էր որպես մակարոնանման կերակուր կաթով հունցած խմորով: Ավելորդ չէ հիշեցնել հայոց **ըռշտայի** պատրաստման բաղադրատոմսը. խմորին խառնվում է ձու, կաթ և մածուց, որպեսզի համեղ լինի և սննդարար:

Իտալացիները, այնուամենայնիվ, խմորակերներ են, և եթե **մակարոնը** իրենց ազգայինը չէ, ապա **սպագետտին** և **վերմիչելը** հո իրենցն է: Սիս այս մասին է մեր հաջորդ գրույցը:

185. ԿՈՒՏԵՒՆՆԸ ԱՐԴՅՈՐ ԿԵՐՄԻՇԵԼ, ԵԹԵ <ԱՍԿԱՆԱՅԻՆԸ ԻՏԱԼԵՐԵՆ

Խոսքն իրական **ճիճուկ** մասին չէ, այլ խմորից պատրաստված որդանման խմորաթելերի կամ նուրբ **երիշտայի**, որին իտալացիք անվանում են **վերմիչելո**: **Վերմիչելո** բառացի նշանակում է «ճրճվիկներ, որդյակներ»: Թելանման նուրբ մակարոնն այսպես կոչվեց իր հիմքում ունենալով լատիներենի **verme**՝ «որդ, ճիճու» բառը (նույնն է իտալերենի **ետա**) և **չելի** փոքրացուցիչ (=իկ) մասնիկը: Ռուսերենում **վերմիչելոն** դարձավ **вермишель**, որից էլ փոխ է առել հայերենը:

Չարք է առաջանում. «Եթե հասկանայինք իտալերեն, կուտեի՞՞ք, արդյոք, ճիճվիկներից պատրաստված կերակուրը»: Արևմտահայերենում հորինեցին ավելի գեղեցիկ մի բառ՝ **թելախյուս** (բառացի խմորաթել), որպես համարժեք **վերմիչելի**:

186. ԻՆՉՈՒՒՔ Ե ԱՂԸ ԱՂԿՈՐ

Աղը ոչ միայն հայոց, այլև աշխարհի մյուս ժողովուրդների մոտ մեծ հարգանք է վայելել: Աղով երզվել են, ուխտ են արել, աղ ու հացով բարեկամներին են դիմավորել: Վաս մարդկանց անաղուհաց են անվանել, մատաղն առանց օրհնված աղի անոնորուն է համարվել: Աղը հարգել են նույնիսկ սրբություն չճանաչող մարդիկ ավազակները, ինչպես գրաբարում էին շեշտում. «Անազակքն գիտեն պաիեմ զղաշինս աղ և հացին»: Աղի մասին առածներ, ասացվածքներ, զրույցներ ու հեքիաթներ են հյուսվել: Իսկ ինչո՞ւ: Որովհետև աղն է եղել ուտելիքներին համ տվողը, հացը, կերակրվող առանց աղի չի կարելի պատկերացնել: Դապա մյուս մթերքները, որ նախատեսված են երկար ժամանակ պահելու համար, թթու դրած բանջարեղենները և այլն: Սիս այստեղից էլ թևավոր այնպիսի արտահայտություններ, որպիսիք են՝ «Երա զաղափարախտությունս արն (ուշությունը) է պակասում», «Որքան աղ է պետք նրան ծանաչելու համար», «Կամ աղն է պակաս, կամ մաղը» և այլն, և այլն:

Եվ ահա, քանի որ մարդու կյանքը անուշացնող, համեղացնող այս պարզագույն նյութը աղը, անփոխարինելի ուղեկիցն է եղել մարդու, նրա հետ են կապվել նաև մի շարք արտահայտություններ, որոնք թվում է, թե բոլորովին կապ չունեն աղ կամ աղի հասկացությունների հետ, և եթե կուզեք, բոլորովին հակառակ նշանակություններ են արտահայտում: Այսպես, հայերենում աղվոր նշանակում է «անուշ, գեղեցիկ, հաճելի», որն օգտագործում է հանելուկներում նաև Շճորհալին. «Կոյս մի կար աղուոր ասեր» (Կար մի կույս հաճելի, անուշ ասերով), իսկ ներկայումս բոլոր արևմտահայ բարբառները նույնպես գիտեն այս բառը, որ ծագում է աղ արմատից: Եվ ահա, ոչ միայն աղուոր, այլև աղու: «քաղոր, անուշ»: Միջնադարյան լեզվաբաններն ու բանաստեղծները ենթադրում էին, որ աղաւնի բառն էլ պիտի որ աղից ծագած լինի: Սիս և գրում է Գ. Նարեկացին. «Աղու աղաւնիս» կամ «Աղուն քաղոր ասի. որպես եւ է աղաւնիք քաղոր ի տես»: «Աղու աղաւնիս» կամ «Աղուն քաղոր ասի. որպես եւ է աղաւնիք քաղոր ի տես»:

Որպեսզի համոզվենք իմաստի նման անցման հարցում, հարկ է հիշեցնել, թե ինչպեսն օուսերենում ևս *col* բառից առաջացել է *colod*՝ «ածիկ, մատ», և ապա՝ *сладкии*՝ «քաղոր, անուշ», *сладости*՝ «քաղցրավենիքներ» և այլն:

187. Ո՞Ր ԿՈՂՄՆ Է ՏԱՆՈՒՄ ՍԵՉ ԱՌԱՋՆՈՐԴԸ, ԵՎ Ո՞ՐԻ՝ ԱՋԱԿԻՅԸ

Թվում է, թե նման հարցադրումը անիմաստ է, քանզի առաջնորդը հենց այն անձնավորությունն է, որ միայն առաջ պիտի տանի: Բոլոր բառարաններում առաջնորդ բառի դիմաց դրված է «ուղեցույց, առաջադրաց, առաջատար, զխավոր, վարիչ, թագավոր, իշխան, ուսուցիչ, մեկնիչ», և հենց այս նշանակություններով էլ գրաբարում գտնում ենք գործածված բազմիցս. «Նոխսազ առաջնորդ իտիս», «Առաջնորդ կենաց... առաջնորդես մեզ (Կյանքի առաջնորդ... մեզ առաջնորդիր) և այլն:

Բայց իսկապե՞ս առաջ են տանում մեզ առաջնորդները: Գրաբարը զրի է ամուլվել 5-րդ դարից, մինչդեռ դրանից շատ-շատ անգամ այս բառը գոյություն է ունեցել, և ոչ այն իմաստով, ինչ գրաբարում, այլ մի քիչ այլ: Բառը կազմված է առաջին հիմքից, -որը ածանցից: Սակայն առաջին-ն էլ իր հերթին բաղկացած է առ՝ «ղեպի» և աջ-ին՝ «ձախից հակառակ կողմը» բառերից: Դետաբար, առաջնորդ-ը ոչ թե «ուղիղ», այլ ղեպի աջ

տանող անձնավորությունն է դուրս գալիս: Այսպես, ունենք հաջողվել, հաջողություն բառերը, որ կազմված են ի-աջ-օղ-յաջող՝ «ղեպի աջ զնացող» իմաստի զարգացմամբ:

Դեմք այստեղ է, որ մենք կուզեինք հիշեցնել հին ժողովուրդների մի պատկերացման մասին: Ըստ այն ժամանակների պատկերացման ձախ-ը «ոչ ճիշտ, ոչ ուղիղ, ոչ հաջող» կողմն էր, որից էլ՝ ձախտոր, ձախորություն, ձախ զնա, ձախտրովել արտահայտությունները, իսկ աջ-ը՝ ընդհակառակը, «ուղիղ, հաջողակ, ճիշտ, իրավացի, իսկակա՞ն» կողմն էր, որի պատճառով էլ ղեպի աջ տանող անձը՝ առաջ-նորդը, «ուղղություն տվող, ճիշտ տանող, ղեկավար անձն» էր: Զե՛ որ ամեն ինչ անողը մարդու աջ ծնոցն էր, իսկ ով ձախ-ով էր գործ անում, նա ձախիկ էր և ի ծնե ձախողակ:

Քանի որ խոսք բացվեց աջ բառի մասին, ապա նրա միջոցով կազմված բառերի մեջ հիշատակության են արժանի աջակից-ը՝ «օգնական, միզակակից, գործակից», որից էլ աջակցել՝ «օժանդակել», աջակցություն՝ «օժանդակություն» բառերը, որոնք մեզ գրեթե մոռացության է մատնվել աջ բառի բուն նշանակությունը և փոխարինվել է այն «օժանդակություն» իմաստով: Աջակից լինել մեկին նշանակում էր աջը հենարան դարձնել մեկին կամ դառնալ նրա գործակիցը, օգնակա՞նը:

188. ԻՆՉՊԵՍ Է, ՈՐ ՎԱՐՏԻԹԸ ԵՎԿԿՈՒՄ Ե... ՆԱԵԿ ԳԼՈՒՒՆ

Ներկա սերունդը սովոր է անդրավարտիք բառի տակ հասկանալ «արտաքին վարտիքը», «դրսի վարտիքը», մինչդեռ այն լեզուն պահպանվելով, որից փոխ է առել հայերենը այս բառը, գիտե որպես «միջին կամ ներքին վարտիք»: Այս բառը հուշում է ինքը՝ պաիսկալեթնի andar՝ «ներքին» բառը, որին կցված է նաև var-ի՝ «ծածկոց» բառը, որով andarvarti լինում է «ներքնավարտիք»: Բայց ինչպե՞ս պատահեց, որ հայոց մոտ այն դարձավ արտաքին տարատ: Զե՛ որ հայերը հիանալի տիրապետում էին անդավարեթնի և պարսկեթնին: Սիս թե՛ ինչու՞մ է բաճե՛ր հայերը փոխ առան պաիսկալեթից-ը, հասկանում էին այն ճիշտ՝ պարսիկների նման, որի ապացույցն են հենց Աստվածաշնչի հետևյալ երկու հատվածները. «Արասցես նոցա անդրավարտիս կտաւիս ծածկել զառականս մարմնոց իւրոց» (Նրանց համար կտակից անդրավարտիքներ կշինես մարմնի ամոթույքը ծածկելու համար), «Անդրավարտիս կտաւիս զգեցցի ի վերայ մարմնոյ իւրոյ» (Կտակե անդրավարտիքը իր մարմնի վրա թող հագնի): Իսկ ինչպե՞ս կատարվեց իմաստի փոփոխությունը: Բանն այն է, որ պարսիկները անդրավարտիքի վրայից հագնում էին դարձյալ ինչ-որ զգեստներ, որի պատճառով վարտիք-ը մնում էր հանդերձների ներքևում կամ միջին մասում, որտեղից էլ նրա անվանումը: Իսկ քանի որ հայերը անդրավարտիք-ը հագնում էին ներքնավարտիքի վրայից, ապա առանց պարսկեթնի նշանակությունն ընթանելու, այն գիտակցվեց որպես «արտաքին տարատ» (արևելախայերենում մեկրուպկան տարատ, արևմտախայերենում ասիական տարատ) նշանակություններով:

Նույն իրանական վարտ՝ «ծածկոց» բառից է առաջացել նաև սարավարտ՝ «զլիսի ծածկոց» բառը, որը հայերենում դարձավ սարավարտ (զրույցում էր նաև սարավարտ), պարսկերենի sar՝ «զլուխ» և var (ի)՝ «ծածկոց» բառերից (sar-ը հայերենում դարձել է sar, որին ավելանալով var-ը՝ դարձել salvar, ապա՝ սարավարտ): Դետազայումն քաղիքե կամ քաթանե զխանոցը փոխարինվեց մարտունակ պրոմե, մետաղե զխարկներով կամ թասակներով, և արդեն հինգերորդ դարում սարավարտ բառը նշանակում էր «մարտական մետաղյա թասակ», այլապես չէին ասի. «Սարավարտս պրոմի զալխ նորաս» և այլն:

Լեզվաբանները գտնում են, որ բարբառային **չավար** ձևը իրանական **չավար** «սրունքները ծածկող» բառից է առաջ եկել, որ հնչում էր **չարվար**:

189. ՎԱՐՍԱԿԻՐԱՆՈՅՈՒՄ ՎԱՐՍ ԵՆ «ՎԵՐ ԱՆՈՒՄ», ԹԵ՞...

Ով չի անջվել **վարսավիրանցների** հետ, ով չի ուղղել մտովի հաճախ սխալ (կամ գուցե ավելի ճիշտ) գրված **«վարսավերանց»** ցուցանակները: Քանի որ մեր գրույցը լեզվաբանական է, ուստի հարցը լեզվաբանորեն էլ դնում ենք: Ինչպե՞ս է ընկալվում այդ ցուցանակը՝ «վարսը վեր անելու վա՛ր», թե՞... որովհետև **վարսավիր** բառի երկու մասերն էլ՝ **վարս** և **վեր**, շատերի կողմից ընկալվում են որպես «հայերեն» բառեր, մինչդեռ այդ արտաբերուտ է թվում, և՛ **վարս**–ը՝ «մազ, գես» և՛ **վեր** իրանական բառեր են, և հայերենը փոխ է առել դրանք վարսկերենից կամ պահլավերենից: Բառիս վերջին կեսը՝ *vira*–ն (արդի վարսկերենում՝ *bira*) նշանակում է «պատրաստող, շինող, հարդարող», որով **վարսավիր** նշանակում է «վարս պատրաստող, հարդարող, շինող», ուստի սխալ է **վարսավեր** կամ **վարսավերանց** գրելը: Իրանական լեզուների **վիրա** բառը հայերենը գիտե նաև մեկ այլ փոխառության մեջ, որի մասին է մեր հաջորդ գրույցը՝ **ռահվիրան**:

190. ՌՎ Ե ՈՒՎԿԻՐԱՆ՝ ՃԱՆԱԳՐԱՐՈՐԴԸ, ԹԵ՞ ՎԱՐԱՊԵՏԸ

Գրաբարում **ռահ** (պարսկերեն *rah*՝ «ճամփա») բառը բազմիցս օգտագործվում է. «**Ռահիլը** լուստ յ ի քերկինս ելեք» (Լուստ ճամփով երկինք բարձրացեք), «**ռահ** արքունաճեմ» և այլն: Բանաստեղծական վերամբարծ ոճում ևս գերադասությունը տրվում է **ռահ**–ին, հատկապես նրանով կազմված **ռահվիրա**՝ «ճանապարհ բացող, պատրաստող, առաջագնաց» բառին: Այսօր սիրված արտահայտություններն են. «Արովյանը հայ նոր գրականության **ռահվիրան** է» կամ «Ես՝ նոր կյանքի **ռահահորդն** ու **ռահվիրան**»: Ինչպես արդեն կռահեցիք, **ռահվիրա** բառի մեջ **վիրան** նույն **վարսավիր** բառի կազմում գտնվող **վիր** բառն է, որն ունի «պատրաստող, հարդարող, շինող, բացող» նշանակությունները: Նոր պարսկերենում այն հնչում է *vira* կամ *bira*: Եվ այսպես, **ռահվիրան** կարո՞ղ է արդյոք **ճանապարհ հորդող** և **ռահահորդ** համարվել: Այո կամ ոչ, միևնույնն է, մեզ հետաքրքրողը **վարսավիր** և **ռահվիրա** բառերի «ազգակցական» կապերն էին, որը և ջանացինք ցույց տալ: Իսկ նո՛ւյնն է, արդյոք, **ռահահորդը** **ռահվիրայի** և **ճանապարհորդի** հետ:

191. ՏԱՏԱԳՈՎԸ ՆԵՐԲՈՂԱՍԱՅՆ Է, ԻՍԿ ՍԵՋ ՍՈՏ՝ ՊԼՇՏՊԱՆԸ. ՓԱՍՏԱԳԱՆԸ ԱՌԱՆՅ ՕՐՆԵՐԳԻ

«Արդի հայերենի բացատրական բառարանում» **ջատագով** կամ «Իզուր ևս **ջատագովում** ընկերոջը» և այլ նման արտահայտություններում հանդիպող **ջատագով** բառի մեջ հետավոր ձևով որսում ենք ասես միայն **գով**՝ «գովել» եզրը, սակայն առաջին մասը՝ **ջատ** կամ **ջատա**–ն, հայերիս համար մտնում է անհասկանալի: Եվ դա պատահական չէ: Ջատագովը փոխառություն է պահլավերենից ու թեև մեզ չի հասել պահլավերեն գրականությամբ, սակայն իրանական մյուս քույր լեզուներում Ավեստայի լեզվում, պարսկերենում գտնում ենք այդ բառի առանձին «մասերը»:

Ավեստայի *yata* կամ *jata* նշանակում էր «օրհներգ, արդք, մերթոլ, փառաբանու-

թյուն», որն ավելում էր աստծուն ուղղված ամենօրյա աղոթքում՝ *yata ahu Vairya*՝ «Օրհներգ քեզ, Տեր»: Իսկ բառի երկրորդ եզրը **գովը**, ակա է նաև հայերենում **գովք**, **գովապանք**, **գովել** ձևերում: Պահլավերենում հնչում էր *yatagov*՝ «պաշտպան, փաստաբան», հին պարսկերենում *yafsta gub*՝ «ասել, հայտնել» նշանակությամբ: Այս **գով** կամ **գով** բառը հանդիպում է նաև մի շարք իրանական բարդ բառերում, ինչպես *raštəgov*՝ «ճամբարախոս», *harzaməgov*՝ «արձակ կամ սանձարձակ խոսող, ընդվարյախոս»:

Այսպիսով նախապես **ջատագով**ն ընկալվում էր «օրհներգություն, գովք, փառաբանություն ասող», որից էլ իմաստի զարգացմամբ՝ «ըրվատող, պաշտպան», ապա նաև՝ «դատապաշտպան, դիմացինի մեղարկող» նշանակություններով: Ահա գրաբարյան մի քանի օրինակներ. «Յովբայ **ջատագով** էին» (Գորի պաշտպաններն էին), «Որ Աստուած **ջատագով** է և արդարյոյն **ջատագով** է (Ով Աստուն պաշտպանի և արդարին պաշտպանի) և այլն:

192. ԵՍ ԳՆՈՒՄ ԵՍ ՃԱՍԲԱՐ ՃԱՍՊՐՈՒԿՈՎ ԿԱՄ... ՃԱՍԲԱՐՈՎ

Ճամբար մեկնելու նախօրյակին մայրս ասաց. «Նախօրք ճամպուրկը կպատրաստես, որպեսզի ոչինչ չմոռանաս տանը՝ և գրքերդ, և գունավոր մատիտներդ, և գրիչդ, որ շուտ–շուտ նամակներ գրես»:

Ես, իհարկե, այն ժամանակ չէի կասկածում, որ **ճամպուրկով ճամբար** գնալ նշանակում է **ճամբարով ճամբար** գնալ և ոչինչ դրանից պակաս: «Ինչպե՞ս թե, սա ի՞նչ անհամ կատակ է»,— կմտածի ընթերցողը: Բայց չշտապենք: Նորին ստուգաբանության հետ մեկնենք պատմության ոլորապարույտ ճանապարհներով դեպի իրանական լեզուների ակունքները, դեպի պահլավերենը, որից մենք շատ բառեր ենք վերցրել: Իհարկե ոչ հարկադրաբար, այլ ստիպված և ակամա, պատմության բերումով: Հայերը պահլավերի հետ շատ մերձեցան հատկապես Վաղարշակ թագավորի օրոք, որը վարսկական Արշակ թագավորի եղբայրն էր և նրա օգնությամբ էլ ստեղծ հայոց գաղի վրա: Ամբողջ հայոց արքունիքը լցվեց պարթևներով: Թագավորների մտերիմները, կանանցը, զինվորականները, պալատականները, պաշտոնյաները աստիճանաբար նրա ազգակամներից և ցեղակիցներից նշանակվեցին: Բնականաբար, նման պայմաններում պահլավերեն թագմաթիլ բառեր մուտք գործեցին հայոց լեզվի մեջ: Ահա, այս մերձեցումների ընթացքում հայերենին անցած բառերի թվում են նաև **ճամբար**–ը և **ճամպուրկ**–ը: Նրանք արյունակիցներ են կամ ավելի ճիշտ՝ երկվորյակներ:

Աստվածաշնչում արդեն **ճամբար**–ը օգտագործված է «բանակ, բանակատեղի» նշանակություններով: Պահլավերենը գիտե բառը «շրջանակ» նշանակությամբ: Պարսկերենը նաև «կապ, երկաթյա օղակ, տակառի շրջանակ» և այլն, որից թուրքական լեզուների ջոնթեր՝ «երկաթյա օղակ»: Հայերենի բարբառներն էլ ունեն **ճամբարակ**՝ «ծոպան, երկաթյա շրջա, փոկ», որով գութաճր խառազանից են կապում: Պահլավերենում ճոմթեր **ճամբար**–ը նշանակում էր նաև «զլխի կապ, վզնոց, կանացի վզկապ» և այլն: **Սանյակ**–ը նույնպես փոխարինում էին **գունարտակ** կամ **ճամբար** բառերով: Ասկայն այստեղ հարց է առաջանում. «Ի՞նչ կապ կարող է լինել **զլխակապի**, **բանակի**, **ճամբարի** միջև: Բանն այն է, որ հնում, երբ զորքերը հանգստանում էին մարտից առաջ և կամ հեռավոր երթի էին դուրս գալիս, իրենց վրանները դասավորում էին **շրջանաձև**՝ թշնամու հանկարծակի գրոհի դեպքում կուտ պաշտպանություն ասպառնելու նպատակով: Ահա վրանների նման **շրջանաձև** նպատկությունը սկսեցին

Ճամբար անվանել, քանի որ վրաններն ասես շրջանակի, օղակի, կապի մեջ էին առնված, որի պատճառով էլ պատկերավոր **Ճամբար** արտահայտությունն առաջացավ: Հետագայում, այսինքն՝ արդեն մեր օրերում, սկսեցին **Ճամբար** անվանել նաև մանկական, դպրոցական վրանների տեղը: Այս բոլորը հասկանալի էր, բայց ի՞նչ կապ կարող է լինել **Ճամբար**-ի և **Ճամպրուկ**-ի միջև:

Միջին դարերում զանազան հեղինակներ սկսեցին օգտագործել **Ճամբրայ** բառը «ծրար, բողջա», «ճամփորդական կամ հովվի պարկ» նշանակությամբ, ինչպես իտալացի հայագետ **Ռիվոլան** է օգտագործում 16-րդ դարում. «**Ճամպրուկ**–ճամբի պաշար կամ նրա ծրարը, որ և **ճամբրայ**», իսկ «Հայսմավորքում» գտնում ենք. «...Մագեայ մախիմե իւրեանց... և **զճամպրուկ** նոցա» և այլն: Եվ քանի որ միջին հայերենում ուղղագրության կանոնները գրաբարի նման խիստ շրջանակների մեջ չէին, ապա յուրաքանչյուր գրիչ գրում էր իր բարբառի ազդեցության տակ կամ իր ինձացածի պես, որից էլ աստիճանաբար տարածում գտավ **Ճամպրուկ** անվը: Նաև որոշ չափով իմաստափոխված: Այսինքն՝ «ճամփորդական **պայուսակ**» նշանակությամբ, որը սակայն **Ճամբար**-ի հարազատ երկվորյակն էր:

Եվ այսպես, մենք ողջ **Ճամբար**ն այսօր կարող ենք տեղավորել մեր **Ճամպրուկ**-ում, որովհետև նա գրվում է պ-ով և ոչ ք-ով, որի պատճառով «չի երևում» նրանց այլուանկիցներ լինելը:

193. ՕՐՔՆ ԱՍԵՂ, ԹԵ՞ ԱՖԵՐԻՍ ԿԼԱ ԻՆՉՈ՞Ւ ԵՆՈՒՅՆ ԵՐՐԵՐ ԶԵՎՈՎ

Գրաբարում **օրին** արմատից ունենք **օրհնություն**, **օրհնել**, **օրհնած** և այլն ձևեր, որոնց իմաստը վաղը է յուրաքանչյուրին՝ «բարեմտղթել, զովբարանել, փառաբանել, աղոթել» (որևէ մեկին կամ աստծուն): «Եկեալ եմ **օրին** ասել եկեղեցիդ» (Եկել եմ այդ եկեղեցուն բարեմտղթելու):

Ինչպես լեզվաբաններն են պարզել, հայերեն **օրին** արմատը ծագում է պահլավերենի ֆր «սիրել, հարգել, զովել, աղոթել» արմատից, որին հավելված է սկզբից **ա-ն**: Չէ՞ որ գրաբարում գրվում էր **աւրինել**, իսկ հայտնի է, որ հայերենի **ք-ն** «սովորություն» ունի մյուս հնչյուններից «առաջ ընկնելու», այս իսկ պատճառով էլ թեև **սիրո-սո-ը** պիտի հայերենում հնչեր **աւրին** (չէ որ այն ժամանակ **ֆ-ն** կար հայերեն այբուբենում), սակայն, **ք-ն**, առաջ ընկնելով հարևան հնչյուններից, դարձրեց այդ բառը **աւրին**-ել, իսկ հետո էլ **աւ-ի** **օ** դառնալու պատճառով, գոյացավ **օրինել**-ը: Բայց պահլավերենից էլ իրանական մյուս լեզուները փոխ առան այս բառը և սկսեցին հնչել **սիրո** «զովելու, աղոթք», ինչպես պարսկերենն ունի, որից էլ հայերենի բազմաթիվ բարբառներ և բուրբերենը վերցրին այս բառն արդեն **սերոն**, **սերոտ** ձևով: Ժողովուրդը արտասանում է **աֆարիմ**, **աֆերիմ**: Արևմտահայ գրողներից շատերը գործածում են **աֆերիմ**-ը «կեցցես, ապրես» նշանակությամբ, սակայն խորք չէ այն գործածելը նաև արևելահայ բարբառներում և արևելալեզու գրական լեզվում: Այսպես, օրինակ, Գ. Քոչարն ունի. «Ապրիս, տղաս, **աֆարիմ**, դադը լավ սերտել ես» կամ Շիրվանզադեի մոտ. «**Աֆերիմ**, սիրեցի պարզախոսությունը, **աֆերիմ**»:

Եվ այսպես, նույն բառը երբեմն երկրորդ անգամ հայտնվում է որևէ լեզվում մեկ այլ կերպարանքով կամ տարազով, այն աստիճանի փոխակերպված, որ բոլորովին նոր կամ անծանոթ բառի տեղ է դրվում: Ահա այսպիսի օրինակի ապացույց են համդիսանում հենց հայերենի հին **օրհնել** և նոր փոխառություն՝ **աֆերիմ** բառերը, որոնք միևնույն բառն են տարբեր տարազների մեջ:

Ձևն կոնսերվատորիան կոնսերվայի մոտիկ ազգականն է

194. ՀԵՆՈՎՎՈՐ ԱԶԳԱԿԱՆՆԵՐ

Ինչպես մարդիկ, այնպես էլ բաները կարող են հեռավոր ազգականներ ունենալ, այսինքն, միևնույն տոհմից սերված լինելով, կարող են նրանք նույնիսկ զառափար յունենալ միմյանց գոյության մասին, և միայն ազգանվան հիմքում ընկած արմատը (բառը) կարող է հուշել նրանց երբեմնի հարազատության մասին կամ արյունակցական կապի մասին: Եվ այսպես, անցնելով քաղաքների փոփոցներով, կարողում ենք պարենային խանութների ցուցափեղկերում դրված պահածոների վրա **консерва**, իսկ քիչ այն կողմ՝ մի մեծ շինության վրա, ուր ելունուտ են անում թազմաթիվ երիտասարդներ իրենց երաժշտական գործիքներով, և որտեղից զանազան գործիքների հնչյուններ են լսվում, կարողում ենք **կոնսերվատորիայի**: Ի՞նչ կապ կարող է լինել **կոնսերվի**, այսինքն՝ **պահածոյի** և **կոնսերվատորիայի**՝ **երաժշտանոցի** միջև: Պարզվում է, որ կապը շատ անմիջական է, թեև բվում է, թե երկու բաների արմատների նմանությունը կարող է պատահական լինել: Սակայն ոչ, այստեղ պատահականություն չկա. այս երկու բաների մեջ միևնույն ցեղի կամ պապի «արյունն» է հոսում: Չե՞ք հավատում, գտնե՞ք նրանց «տոհմածառը», և դուք այս հարցում կհամոզվեք: **կոնսերվատորիա** բառի հիմքում ընկած է լատիներեն **conservo**՝ «պահպանել, պահել» բառը: Միջին դարերում Իտալիայում **որբանոցները** կոչվում էին **conservatorio**. մինչև 16–17-րդ դարերը այնտեղ պահվող երեխաներին հիմնականում արհեստներ էին սովորեցնում: Սակայն հետագայում 17-րդ դարից սկսած, այս որբանոցներում սկսեցին ուսուցանել նաև երաժշտություն և աստիճանաբար **conservatorio**՝ որբանոց-օթևանները ձեռք բերեցին երաժշտանոցների համբավ: Ովքեր իրենց երեխաներին ցանկանում էին երաժշտական կրթություն տալ, բերում էին **կոնսերվատորիա**: Եվ այսպես, 18-րդ դարում **կոնսերվատորիաներից** դուրս եկան բազմաթիվ երաժշտներ ու երգահան-կոմպոզիտորներ: Իտալիայի օրհնակով **կոնսերվատորիաներ** հիմնադրվեցին նաև Ֆրանսիայում, օրինակ Փարիզում 1793 թ. հեղափոխության

ժամանակ, և այլուր՝ ավելի ուշ: Եվ այսպես, **conservatorio** բառի նախնին իմաստը մոռացվեց, և այն ձեռք բերեց նոր նշանակություն՝ աշխարհի տարբեր ժողովուրդների մոտ, անգամ **թանգարանի**, **պահեստի**, **բուհի** (բարձրագույն ուսումնական հաստատություն) և **ուսումնարանի**:

Լատիներենի **conservo** արմատից է ծագում նաև անգլիական **կոնսերվատորների** կուսակցության անունը, որոնք վարում են **պահպանողական** քաղաքականություն, այսինքն՝ նրանք պահպանողականներ են, ուրեմն, այս բառն էլ է ազգական որբանոցի և կամ երաժշտանոցին: Իսկ ո՞ր մնաց **կոնսերվա**՝ «պահածո» բառը, ե՞րբ մեզից այն, և ո՞րտեղ է նրա հայրենիքը: 18-րդ դարի ֆրանսիական բնախույզ Գեյ-Լյուսակը առաջինն էր, որ միտք արտահայտեց ուսեետեղենի երկարատև պահպանման հնարավորության մասին, եթե նախապես եռացված, այսինքն՝

մանրագրերով, խմորող, մեխող էակներից գերծ կերակուրները փակվեին, պահվեին որևէ աճողի մեջ: Եվ ահա 1804 թվականին Ֆրանսիացի խոհարար Ալպարտը առաջինը, մետաղյա և ապակյա առանձնուրում տարբեր ուտելիքներ փակելով (հերմետիկ), եռացրեց և պահեց որոշ ժամանակ: Նրա փորձը հաջողվեց և տարածվեց Ֆրանսիայում, ապա՝ Եվրոպայում՝ ստանալով conserve «պահածո» անունը: Նոր բառի հիմքում, ինչպես տեսնում ենք, դարձյալ լատիներենի conservo «պահպանել, պահել» արմատն է, որը հեռավոր կապ անգամ չունի երաժշտության և անգլիացի կուսակցականների քաղաքական գծի հետ: Իհարկե պահածո ստանալու կամ պատրաստելու պրոցեսն էլ սկսեցին անվանել conservation՝ կոնսերվացում կամ պահածոյացում, որով մենք կարող էինք վերջացնել մեր այս գոտյոջը. եթե գրականության մեջ, զրքերում և մամուլում հայտնված չլինեի հիշյալ բառերի ևս մեկ ազգականը՝ conservation՝ կոնսերվացիան, որը ուտեստեղենի կամ երաժշտության հետ նույնպես առնչություն չունի: Այսօրվա հասկացողությանը կոնսերվացիա է կոչվում որևէ շինարարության դարարեցումը, ընդհատումը և բժշկության մեջ որևէ կենդանի մարմնի մասի սառեցումը որոշ ջերմաստիճանի տակ:

195. ԲՐԵՎԿԱՆ ՀԱՆՅԱԳՈՐԾԸ ԶՈՒՐԱՅԻ ՄՈՏ ՊԻՏԻ ԼԻՆԻ

Ասորերենից հայերենը փոխ է առել **բուրայ**, **քրայ** կամ **քրե** բառը, որ նշանակում է «հալոց, հնոց»: Կերքին **քրե** մեզ առաջացել է **քրայ**-ից ավելի ուշ շրջանում, քանի որ գրաբարյան —այլ երկրաբարոն միջին հայերենում սկսել էր արտասանվել —է, ինչպես ունենք **նանայ—նանե**, **միջոբայ—միջօրե**, **հրեայերեն—հրեերեն** և այլն. հետևաբար, նաև **քրայ—քրե**: **Քրայ**—ներում կամ **քրե**—ներում (գրում էին նաև **բուրայ**) մետաղ էին ձուլում և զտում էին մյուս տարրերից: Մեծ **քրե**—ները գտնվում էին հանքահորերում, այսինքն՝ հանքերին անմիջապես մոտ, և այդ հալոց—հնոցները մերթ անվանվում էին **քրեական**, մերթ **մետաղք**: Օրինակ՝ Ազաթանգեղոսը վկայում է, թե ինչպես սուրբ Ներսեսը կարգադրեց. «Դարձցին ամենայն դատապարտեալք, որք ի **քրեական** մետաղս իցեն» (Որ վերադառնան բոլոր դատապարտվածները, որոնք հանքերի **քուրաներում** են) կամ «Լուծանել հրամայել զվալանաւորան, և որք ի **քրեական** մետաղս են» (Դրամայեց արձակել կալանավորներին, որոնք հանքերի **քուրաներում** էին):

Ահա, ինչպես կոտան էք, ծանրամեղ հանցագործներին, եղենագործներին հնում դատապարտում էին մետաղահանքերի հալոցներում, մետաղածուլարաններում **քրեներում** աշխատելու: Այս աշխատանքը համարվում էր ամենածանրը, քանի որ նման **քուրաներում** աշխատանքը պրիմիտիվ միջոցներով էին կատարվում, այն էլ մի քանի հազար աստիճանի հասնող ջերմության տակ: Այստեղից էլ **քրեական** պատժաչափ, **քրեական** պատիժ, **քրեական** հանցանք, **քրեական** դատապարտյալ, **քրեական** մեղք հասկացությունները:

Ներկայումս **քրեական** հանցագործ արտահայտությունը հավասարազոր է **ռեցիդիվիստին**, **քրեական** օրենսգրքը—ը հանցագործությունների պատժաչափը սահմանող օրենսգրքին և այլն, սակայն եթե մի պահ հիշե՛ք բառի ծագումը, ապա

կարելի է ժպտալ, որ **քրեական հանցագործ**—ը նշանակում է վառարանի կամ հնոցի հանցագործ, **քրեական օրենսգիրք**—ը՝ վառարանի կամ հալոցի օրենսգիրք և այլն: Ռուսերենում **քրեական** բառի համարժեքն է **уголовный**, որ **голова** բառից է, այսինքն՝ «զուլուխ կտորող, սպանող»:

196. ԱՐՄՈՐԱՎԿԱՅՐՆ ԷԼ ՄԵՏԱՂ ԼԻՆԻ ԵՎ ՂԱՆԱ ԿՉԻ ՉԱՐԴ՝ ՄԵՂԱԼԻՈՆ ԿԱՍ ՄԵՂԱԼ

Բոլոր դպրոցականներն էլ այսօր կարող են սահմանել ինչ բան է **մետաղը**, և կարող են քվարկել քսանից ավել անուններ՝ երկաթ, պղինձ, արծաթ, ոսկի, անագ, արծիճ, կապար և այլ հանքանյութեր, որոնք **մետաղներ** են կոչվում: **Մետաղը** հունարեն բառ է՝ **metallon**-ից, նշանակում է **հանք, բուլք**, այն տեղը, ուր հանում են և հալում հանքանյութը: Եվ քանի որ **մետաղներ** հանելու, ծուլելու աշխատանքները հնում խիստ պարզունակ էին, ոչ կատարելագործված և սարսափելի դժվար, ուստի դրանք կատարել էին տալիս դատապարտյալներին, գերի ընկածներին: Այդ իսկ առումով էլ **մետաղ** կամ **մետաղք** հասկացությունը գիտակցվում էր մախ որպես **տաժանավայր, պատժավայր** և ապա միայն՝ հանքավայր և մետաղածուլարան: «Թուրք դաշանց» զրքում կարդում ենք. «Դարձցին ամենայն դատապարտեալք, որք ի քրեական մետաղս իցեն» (Կերադարձվեն թող բոլոր դատապարտյալները, որ մետաղածուլարաններում են): Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ կարդում ենք Թեոդոս Կայսեր կատարած բարեգործությունների մասին, թե ինչպես ուղղակիառ հողերականներին արտասահմանեալ արտասահմանեալ էին ի **մետաղս**» (Այստեղ արտասահմանեալ նշանակում է «արտաքսված, վտարված»): Կամ «Արտասահման եղեն ի **մետաղս** մշտնքենաւորս» (Վտարվեցին **մետաղահանքերը** հավերժաբար) և այլն: Նկատում ենք, որ **մետաղ** բառի հետ միասին օգտագործվում է **քրեականը**, որի մասին ասածնի զույգ ունենք:

Մետաղ բառից է ծագում նաև **մեղալիոնը** կամ կրճատ՝ **մեղալը**: **Մեղալիոնը** ոսկյա ծուլված կամ դրվագված զարդանկարներով կամ դիմանկարներով, կլոր, մկան, հաճախ շրջալով, վզին կրելու կամ զարդանախշ և ծեփածո, փորագիր խճանկարն է, երբեմն նաև մասուց կրելու տուփիկը:

Իսկ **մեղալը** որևէ նշանավոր իրադարձության կամ նշանավոր գործիչներից նվիրված մեկ կամ երկու երեսանի մետաղյա թանկարժեք պատկերազարդ դրվագված զարդանախշ պետական մշան է, որ կրում են նաև ժապավենով կրծքին, պարանոցին: Առաջին անգամ այն թողարկվել է Իտալիայում 14-րդ դարում, ապա՝ մյուս երկրներում: Որպես պարզև՝ **մեղալն** առաջին անգամ սահմանել է շվեդական Ռուստավ Աղոլֆ թագավորը՝ սպաններից պարզևատրելու համար, 17-րդ դարում, իսկ 18-րդ դարում նաև Լեհաստանում, Ֆրանսիայում, Պրուսիայում և ապա՝ Ռուսաստանում: Հայոց մտտ առաջինը **մեղալ** թողարկել են Մխիթարյան միաբանները:

197. «ՉԻՆԱԿԱՆ ՓԱՅՏԸ» ՈՐՊԵՍ ՀԱՍԵՄՈՒՔ, ՆՈՒՅՆ ԻՆՔԸ՝ ԴԱՐ Ի ՃԵՆԻԿ ԿԱՍ ԿԻՆԱՍՈՆ, ԵՐԲԵՍՆ՝ ԿԱՍԻՍՈՆ

Չայ հին մատենագրության մեջ ավանդված են բազմաթիվ համեմունքների անուններ, որոնցից դարչինը մի քանի գրություններով դար ի ճենիկ, դարսենիկ, դարիսեն, դարսենի, և վերջապես դարչին: Իսկույն նկատվում է, որ միևնույն բառը փոխ է առնվել մի քանի անգամ տարբեր լեզուներից. պահլավերենից (դար ի ճենիկ), արաբերենից (դար ի սենիկ և այլն), միջին պարսկերենից և թուրքերենից (դարչին) և այլն, բառացի այն նշանակում է «չինական փայտ» Չինաստանից ներմուծվելու պատճառով: Լայնորեն օգտագործվել է դարչինը նաև միջնադարյան բժշկության մեջ: Դարչինն այնքան է «հայացել», որ նրանից կազմվել է դարչնագույն բառը, որպես համարժեք շագանակագույնի կամ կինամոնագույնի: Ի դեպ, կինամոնի մասին քիչ հետո:

198. ՉԱՌԱՆՅԵԼ ՏԿՈՂ ԵՎ ԳՂՂՏԻՔՆԵՐԸ ՍԱՏՆՈՂ ԲՈՒՅԱԸ՝ ԿԻՆԱՍՈՆ

«Աշխարհացույցում», Աստվածաշնչում և միջնադարյան բժշկարաններում հանդիպում ենք կինամոն բառին, որի արժանիքների մասին Միփարը Երեմիայի մեկնությունում հետևյալ ձևով է նշում: «Մի ի խառնուածոցն խնկոց կինամոնն է պտուղ բանջարոյ, որ և գտանի ի Տնորիս հայոց և յայլ աշխարհ, և ոչ միայն անուշահոտ է, այլ գոյ և գիտական զօրութիւն ի մնա, զի ընդ թուն խոսել տայ և յայտն զծածուկս սրտի» (Խունկերից մեկը կինամոնն է բանջարի պտուղը, որ հայկական Տնորիբում է լինում և այլ երկրներում. ոչ միայն անուշահոտ է, այլև նրանում գիտական զօրություն կա, քանի որ խոսքեցում է քնի մեջ և սրտի զաղտնիքներն է բացում):

Չերողտի վկայությամբ կինամոնը կամ կինամոնը-ը ծագում է երբայերենի կինամոն ձևից, իսկ սա էլ փյունիկյան լեզվից է վերցված: Գավամբար, սեմական ծագումը ճիշտ է, քանի որ արամեերենում կինամա բարդ բառ է կինու: «եղեգ», անուն «ընտիր» բառերից, որով բնորոշվել է այս բույսը որպես բարձր արժանիքներով օժտված եղեգ:

Երբեմն և այլ բացատրություն են տալիս, ինչպես տեղեկանում ենք կասիմոն, կասիա, կասի՝ «խնկեղեգ» բառի բացատրության մեջ: Եսայի Լշեցին գրում է. «Կասիայն ասել. և նա մանրուածու խունկ է», իսկ «Նոր հայկազյան քառարանի» հեղինակները գտնում են, որ կինամոնը ածում է «նաև ի դաշտին կինամմա. վասն որոյ և կինամոնն ասի»:

199. ՆԵՂՈՍԻ ՇՈՒՇԱՆԸ՝ ՆՈՒՆՈՒՖԱՐ

Մայրը կանչում է աղջկան. «Նունուֆար, Նունիկ, շուտ արի»: Գայկակա՞ն է կանաչի այս անունը: Այո: Այնքան հայկական, որ Նունիկը, թվում է, նրա կրճատ ձևն է, մինչդեռ այն կարող էր գոյանալ նաև Նունի-ից:

Միջնադարյան բժշկարաններում նկարագրվում է նունուֆար ծաղիկը այսպես. «Իբր շուշանն ի քուրս բժշկութիւն ցաւոց, զոր նունուֆար կոչեն» (Որպես ցավեր բուժող ջրերի միջի շուշանը, որ նունուֆար են անվանում): Ուրեմն, նունուֆարը կամ այլ ձեռագրերում համդիպող նունուֆարը, նելուֆարը, միլուֆարը ջրաշուշանն է կամ հարսնամատը (սպիտակ), այգածաղիկը և կամ կոկոզը (վերջինս նաև կալա է կոչվում):

Նախապես հայերենի նունուֆարը կամ նոնուֆարը հնչել է նելուֆար և միլուֆար, և դրանք ծագում են միլուֆար ձևից: Բառասկզբի Գ-ի ազդեցությամբ նրանից հետո գտնվող Լ-ն առնմանվել է նրան և վեր ածվել Գ-ի, իսկ ի ձայնավորն էլ հաջորդ ու-ի ազդեցությամբ վեր է ածվել ու-ի, և ահա արդյունքը՝ միլուֆարը դարձել է նունուֆար: Բայց ինչո՞ւ՝ նունուֆարն է միլուֆարից և ոչ հակառակը: Ճիշտ է տրամաբանված և ժամանակին է տրված հարցը: Բանն այն է, որ միլուֆար բառը նշանակում էր «Նեղոսի շուշան», Նիլ՝ «Նեղոս» և ֆար՝ «շուշան» բառերից, ուստի և չէր կարող միլուֆարը նունուֆարից լինել, այլ միայն հակառակը:

Չին Եգիպտոսի բնակիչները իրենց գետն անվանում էին Նահալ կամ Նամալ, որ նշանակում էր «ջուր»: Գույներն ընկալեցին այն միլ ձևով, որն էլ «հունացրին» իրենց -ու ածանցը կցելով (որից՝ հայերենի Նեղոս-ը), սակայն միլուֆար բառում դեռևս մնում է միլ կարճ ձևը:

200. ԻՆՉՊԵՍ ԱՆՎԱՆԵԼ ԴՐԱԽՏԸ... ԾԱՌԱՍԱՆՆ, ԹԵ՞ ՏԱՆԿԱՊԱՏԱԾ...

Սուրբ զբոսն Աստուծոն է վերագրվում դրախտի ստեղծումը, որը արդար մարդկանց երանության այգին էր: Այս իսկ կապակցությամբ է ասված «ՏՆկնաց Աստուած դրախտն յերեմ» (ՏՆկնց Աստված դրախտը Երեմում): Բայց չէ՞ որ դրախտ պախլավերենում, իրանական լեզուներում հենց նշանակում էր «ծառ»: Ուրեմն, այս բառը պախլավերեն ու պարթևներն էին բերել իրենց հետ Գայոց երկիրը: Մինչև Աստվածաշնչի բարգձմանությունը դրախտ-ը գործածվում էր հայոց մեջ հինգ նախկին ծառ նշանակությամբ էլ, և դրանից հետո էլ, օրինակ, դրախտ նոնեննաց նշանակում էր «նոնեմիների ծառաստան», կամ մեկ այլ նախադասության մեջ՝ «Կարց հարամ-ցուն». «Ի դաշտ մի մեծ, որ լի էր բազմազան դրախտիք» (Մի մեծ դաշտում, որ բազմազան ծառերով էր լցված): Իհարկե, դրախտ արմատից հայերենում բազմաթիվ այլ բառեր էլ կազմվեցին, ինչպես՝ դրախտային՝ «ամհոզ, փափուկ, հեշտալից», դրախտաբուխ, դրախտապան, դրախտատունկ, դրախտաճուն և այլն: Սակայն դրախտ և իմաստով երբայերենում և ասորերենում գտնում ենք Աղեն, Աղին կամ Եղեն բառերը, որոնք բարգձմանբար գործածվում են նաև հայերենում (ինչպես տեսանք վերևում բերված նախադասության մեջ և այլուր): Նախապես սեմական այս բառը՝ aden, adin, edem, հավամբար, «դաշտ» է նշանակել, ինչպես ցույց է տալիս ասորերենի idin «դաշտ» բառը: Այս արմատը նաև «փափկություն, զրգանք, հեշտություն» էր նշանակում և հենց այս իմաստից էլ Եղենի «դրախտ» նշանակությունը: Գայերենում եղենային, եղենական, եղենածին, եղենաբուխ,

եղեմահիս, եղեմեան և այլ ձևերի հիմքում եղեմն է, որ փափուկ, հեշտ և անհոգ կյանքի իմաստն է արտահայտում, այս իսկ առումով էլ աուսն ենք՝ **դրախտ փափուկության կամ դրախտ եղեմային (եղեմակամ):**

Եվրոպական շատ լեզուներում սկսեցին **դրախտ** նշանակությամբ գործածել **պարտեզ** բառը, որը նույնպես իրանական ծագում ունի և կազմված է pairi՝ «շուրջը», diz, daeza՝ «պատվարած», բառացի՝ «շուրջը դիզած» (հիշենք ռուսական **огород** «ցանկապատած»): Այս բառը պարսկերենից (պահլավերենից) անցել է ասորերենին paradis, ասորերենին՝ pades, եբրայերենին՝ pades, արաբերենին՝ fir-dus, որից էլ՝ **Ֆիրդուսի**՝ «դրախտաբնակ», և եբրայերենից էլ եվրոպական մյուս լեզուներին՝ լատին: Paradis, գերման: Paradies, իտալ. paradisi, ֆրանս. paradisio և այլն: Քսենոփոնը վկայում է, որ «Այն այգիները, որոնք **պարտեզ** են կոչվում, լցված են բոլոր այն զեղեցիկ և լավ բաներով, որ երկիրը արտադրել կարող է»: Բայց գերմանացի բաներ են կատարվում լեզուներում: Իրանական լեզուներից **դրախտը** և **պարտեզը** անցել են այլ լեզուներին որպես **դրախտ** հասկացողություն, մինչդեռ պարսկերենը իր համար հորինել է մեկ այլ բառ՝ **դրախտ** նշանակությամբ, որ հնչում է **բեհիշթի**՝ behisht, հայ **դրախտային** նշանակությամբ ասվում է **բեհիշթի** behisht: Գեցն այս բառն էլ մեր միջնադարյան բանաստեղծներն օգտագործել են իրենց սիրո տաղերում.

Աղվոր, իմ հազար աղվոր,
Դրախտին բեհիշթի խնձոր:

201. ԲՆԱԿՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՅՐԵՆ Է, ԲԱՅՅ ԱՆՈՒԷԸ՝ ՏԱԶՐԵՂ, ՊՂՊԵՂ, ԲԻԲԱՐ

Չայ հին գրականության մեջ **տաքդեղ** բառը հայտնվում է բավական ուշ՝ 15-րդ դարից: Չաքարիա Սարկավագի մոտ տրվում է այս բացատրությամբ՝ «զպղպեղ, որ **տաքդեղ**»: Ենթադրվում է, որ այս բառը կազմվել է մասամբ թուրքերենի isot (is+ot)՝ «տաք խոտ» բառի պատճենմամբ: Իսկ մինչ այդ հայերը գիտեին **տաքդեղ պղպեղ** կամ **պղպիղ** անվամբ: Լույսիսկ գիտեին նրա հայերենիցը, երբ շեշտում էին. «Չնդկային աշխարհն, ուստի գային **պղպեղ** և մետաքս»: Եվ իսկապես **պղպեղի** հայրենիքը համարվում է Չնդկաստանը, որտեղ այն ուներ քիլո հնչյունը: Բառն անցավ հավանաբար այդ հնչյունը պահլավերենին, որից էլ հայերենին դառնալով **պղպեղ** կամ **պղպիղ**, սանսկրիտին pippali, պարսկերենին pīpīl, արաբերենին fūfūf, վրացերենին pīpīl, իուներենին piperi, լատիներենին piper, անգլերենին pepper, իտալերենին peper, թուրքերենին biber և այլն: Եվ ահա թուրքերենից **բիբար** ձևով նորից վերահաստատվեց բառը բարբառներում՝ թողնելով գրական **պղպեղ** ձևի համար միայն հատիկավոր սև **տաքդեղի** գիտակցումը, իսկ կանաչ տաքդեղի մաստաղի է **տաքդեղն** է գործածվում, և՛ **բիբարը**: Կանաչ և թույլ կծու **տաքդեղի** մի տեսակի համար գործածվում է **ծիծակ** բառը, որը փոխ է առնված վրացերենից, ուր պարզապես cicaki նշանակում է **տաքդեղ**:

Եվ ահա սկսվում է վիճարարությունը, թե որն է սրանցից հայկականը՝ պատճենված **տաքդեղը**, մեզ երկար ուղեկցած **պղպեղը**, թե՛...

202. ԲԱԿԱԼԵԱՅՈՒՄ ԲԱԿԱ, ԳԱՍՏՐՈՆՈՍՈՒՄ ՍՏԱՄՈՔՍԻ ԲԱԼԵՐ, ԻՍԿ ԼՊԱՐԵՂԵՆԻ ԵՎ ՊԱՐԵՆԱՅԻՆ ԽԱՆՈՒԹՆԵՐՈՒՄ ԻՆՉ...

Բնականաբար, յուրաքանչյուր առարկայի, իրի, մթերքի համար առանձնացված, մասնագիտացված խանութներ գոյություն ունեն, և ոչ ոք չի կարող մտածել, որ լրագրերի կրպակում հանքային ջրեր և հացի խամուրսն կոծակներ կարող են վաճառել: Բայց ի՞նչ պիտի վաճառեն **բակալեայում**, ինչպե՞ս է հայտնվել այս բառը մեր խանութների ճակատին և մեր խոսակցական լեզվում:

Գրավոր վկայությունների համաձայն՝ **բակլան** հայերին ծանոթ է միջին դարերից: Այն լորու նման պատիճավոր բոյս է և լորու նման էլ օգտագործվում է և՛ դալար կանաչ պատիճներով, և՛ հասունացած հատիկների ձևով: **Բակլա** անվանումը հայերը փոխ են առել արաբներից, արաբերենում՝ baqila կամ baqla, ծագում է baq՝ «բույս, արոտ, խոտ, բուսմել» արմատից, այսինքն՝ հիմնական իմաստը կանաչ, դալար, որի պատճառով էլ այդ բույսի վաճառքով զբաղվողներին սկսեցին անվանել baqqa՝ **բակլալ** (բարբառային ձևով՝ **բակլալ**): Բնականաբար, **բակլալ**—ները **բակլալ**—ի հետ միասին վաճառում էին նաև այլ տեսակի կանաչիներ և, ինչու չէ, նաև ընդեղեններ:

Իսլամի տարածման հետ միասին արաբերեն bakla—ն տարածվեց շատ լեզուներում պարսկերենում՝ bakla, ջրդերենում՝ bacla, թուրքերենում՝ bakla, իսկ թուրք—թաթարական լեզուների միջոցով էլ անցավ բակլանյան ժողովուրդներին՝ ռուլարներին, սերբերին, ալբանացիներին՝ bakla ձևով: Եվ այսպես ռուսերենում արդեն կանաչիների խանութն սկսեցին անվանել **бакалейный** կամ **бакалея**, իսկ վաճառողին՝ **бакалейщик**: Եվ ահա ռուսերենից երկրորդ անգամ հայերեն մուտք գործեց **բակլալեյա** բառը որպես նպարեղենի, մթերքների խանութ: Ի՞ դեպ, այժմ **բակլալեա**—նում կարող եք գնել ավելի շատ այլ մթերքներ, քան **բակլա**:

Քանի որ խոսք եղավ **նպարի** և **պարենի** մասին, ապա խոսենք նաև նրանց «կենսագրության» հիշարժան պահերից: Ի՞նչ եք կարծում, քանի՞ քայլ է **պարենից** մինչև **նպար**: **Նպար** կամ **նպարակ** գրաբարում գործ է ածվում «պարեն, պաշար, ուտելիք» նշանակություններով: Սիա Աստվածաշնչից մի հատված. «Տասն ջրիկս նպարակավորս պաշարաբարծս» (Տասը ջրիկներ **նպար** և պաշար կրողներ): **Նպարը** կամ **նպարակը** սեմական աշխարհից պիտի անցած լինի հայերենին, հնարավոր է դեռևս աքքադական շրջանում և կամ արամեական: Գտնում ենք աքքադերենում nepar, nepertu՝ «պաշար, ապրուստ» բառը, որն էլ իր հերթին ծագում է epur՝ «պուր, ապրուստ» բառից: Դուք արդեն գլխի եք ընկնում, որ աքքադերեն epur—ից կարող էր ծագել նաև հայերենի **ապուր**—ը, և չեք սխալվում: Բայց մենք դառնանք **նպար**—ին: Գեցն այս բառից էլ ստեղծվել է **նպարեղեն**—ը և **նպարեղենի** խանութ ցուցանակը: Եվ այսպես, մեզ համար պարզվեց նաև **նպար** բառերի «ազգակցությունը» հարցը, իսկ եթե գտել ենք **ապուրը**, ապա պարզ է դառնում նաև **ապրել**—ի նշանակությունը, այսինքն՝ **ապրել** կարող է **ապուր** կամ **ապրուստ** ունենցողը: Մենք կխոսենք նաև **պաշար**, **պարեն**, **թռչակ**, **ռոճիկ** բառերի ծագման և ռուսերենից եկած մի ցուցանակի գաստրոնոմի մասին ևս:

203. ՄՏԱՍՈՐԱՅԱՅԻՆԸ՝ ԳԱՍՏՐՈՆՈՍ, ՈՌՃԻԿ ԵՎ ԹՈՇԼԿ

Չէ՞ որ մթերային խանութները կոչվում են նաև այլ կերպ՝ **гастрономия** կամ հայացրած՝ **գաստրոնոմ**: Ինչպե՞ս առաջացավ այս բառ-ցուցանակը: Այն ծագում է հունարենի *gaster*՝ «ստամոքս» բառից, որին ավելացվել է *-nomia* ածանցը: Այսինքն բառն ամբողջությամբ ընկալվում է «ստամոքսի համար մթերքների վայր»: Ի դեպ, հունարենի *gaster* բառից նաև ստամոքսի հիվանդության անվանում՝ *gastri*: Ահա ժամանակն է, որ խոսենք նաև վերևում հիշատակված **ռոճիկ**-ի և **թռչակ**-ի մասին ևս: Ի դեպ, **ռոճիկ**-ը իրանական *ruzi*՝ «օր, օրական» բառից է ծագում: Ռոճիկ ներկայումս նշանակում է աշխատավարձ, որ տրվում է ոչ թե ամեն օր, այլ ամիսը մեկ անգամ: Այսինքն նախկին օրվա վարձը կամ օրապահիկը ներկայումս ընկալվում է «ամսվա վարձ» նշանակությամբ: Որոշ բարբառներում **ռոճիկ** է կոչվում նաև **սուճուխ-սիճոքը**: Պետք է նշել, որ **թռչակ**-ը նույնպես պահլավերենից փոխառյալ բառ է, որ գրաբարում գործածվել է «ճամփի պաշար, պարեն, կերակուր» նշանակություններով, մինչդեռ ներկայումս անաշխատունակներին, ծերերին, ուսանողներին և այլոց տրվող դրամն է և ոչ կերակուրն ու պարենը: Ահա մեր կենցաղում գործածվող **թռչակառու** բառի մասին, որ **թռչակ**-ից է:

204. «ՍԻՐՈ ՇԱՌԻ» (ԿԱՍ ԱՐԳԱՎԱՆԻ) ՀԱՉԱՐ ՀԻՆԳ ՀԱՐՅՈՒՐԱՍՅԱ ԳԱՂՏԵԻՔԸ ԵՎ ԿԱՍ ԻՆՉՊԵՍ ԱՆՀԻՄՆ ՉՐԴԱՐՏԿԵԼ ԵՍ ԱՄԹԵՆԻԿ ՏԻԿԻՆԸ

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ կա մի հատված, որ շատ իրարանքոժ կարծիքների է տեղիք տվել: Կոստը **թվեյաց երգերից** մի բառատուրի մասին է, ուր հետևյալն է պատմվում տիկին **Սաթենիկի** տեսչանքի մասին.

Տենչայ, ասեմ, Սաթենիկ տիկին,
Տենչանս զարտախուր խաւարոս
Եվ զտից խաւարոսի
Ի բարձիցն կրգաւանայ:

Եթե քարգծանքնց այսօրվա հայերենի, կունենանք բավական կցկտուր մի խոսք, որն էլ հենց տեղիք է տվել բազմաթիվ ենթադրությունների.

Ասում են, տենչում է Սաթենիկ տիկինը
Տենչանքներ՝ զարտախուր խավարոս
Եվ զտից խավարոսի
Արգավանի բարձերից:

Ինչի՞ համար քառյակը հայերենի չվերածվեց:
Ենթադրություններից ավելի հավանականը պիտի համարել Պոլ դե Լագարդի կարծիքը, որն այս հատվածը նոր պարսկերենով ընթերցեց, զարտախուր-ը՝ *zardax-var-zarda* «ղեղին, ոսկի» և *xvar* «հուր, արև», այսինքն՝ ոսկե հուր, թերև ճիշտ էր նաև, որ խաւարոս և խաւարոսի՝ «բողբոջ, ծիլ, մատղաշ ճյուղ», զտից՝ պարսկերեն *dir*

«մոխրագույն», ի բարձիցն՝ պարսկ. *barza*՝ «ճյուղ»-ից, իսկ Արգաւանը՝ պարսկ. *argevan*, արաբ. *arjvan* ոչ թե հատուկ անուն է, այլ րույսի, որ հայերեն **արձվան** են անուն կամ **լսնտորի**, **լունատերևի** կամ **հուղայածառ** (լատին. *Cercis L.*, ռուս. *багряник*, անգլ. *Judas-tree, redbud*, ֆրանս. *gainier m., arbre m. debJudee*: Այս ծառի մասին գիտեին շատ վաղ ժամանակներից: 16-րդ դարի բժշկապետ Ամիրդովաթ Ամասիացին գրում է. «Արձուրան-Պահար տրախտի ասեն, **երդեւան**, **արղաւան** և թէ իր ծաղկն շարապ շինան, զգիտուն խումարութիւն տանի»:

Մի խոսքով Արևելքում և Արևմուտքում այս ծառին վերագրում էին հմայական հատկություններ, և իզուր էին նրան «սիրո ծառ» անվանում կամ **հուղայածառ**: Սաթենիկն էլ ուրեմն. «Տենչում էր իրաբոր բողբոջներ, մոխրագույն ծիլեր **Արգավանի (արգավանի) ճյուղերից**»:

Նման մեկնությունը, բվում է, ազատում է Սաթենիկին Արգավանի ենթադրյալ սիրուց՝ թողնելով միայն տեսչանքի փաստը դեպի «սիրո ծառը»:

205. ՏՈՍԱՏԻ, ՊՈՍԻՊՈՐԻ, ՈՎԿԵՆՆՁՈՐԻ ԵՎ ՊՈՍԱԳԱՅԻՆ ԸՐԹՆԵՐԿԻ ԲԱՐԵԿԱՍՈՒԹՅԱՆ ՍԱՍԻՆ

Արևելյան կիսագնդի, կամ ինչպես ընդունված է ասել, Հին աշխարհի բնակիչները Ամերիկայի հայտնագործումից հետո ծանոթացան մի շարք նոր պտուղների, րույսերի ու մրգերի հետ, որոնք այնպես մտան կենցաղի մեջ, որ առանց այդ րույսերի այսօր չի կարելի պատկերացնել մեր գոյությունը: Նոր աշխարհի՝ Ամերիկայի պարզևած րույսերից են **կարտոֆիլը (փաթաթես)**, **պոմիդորը (տոմատ)**, **ծխախոտը**, **եգիպտացորենը**, **գետնախնձորը**, **շոկոլադը** և այլն, որոնցից հատկապես անփոխարինելի են **կարտոֆիլը** ու **պոմիդորը**:

Մենք կգուցենք **պոմիդորի** և **տոմատի** մասին: Վերջինս ծագում է Ամերիկայի հին բնիկներից մեկի՝ ացտեկների լեզվից, ուր **տոմատ** էր կոչվում հենց բարձր **պոմիդորը**, իսկ **տոմատը**՝ նրանից պատրաստված հյութը և ոչ թե մածուկը, ինչպես այսօր է ընկալվում: **Տոմատի** նման ածանցներ ունեն նաև **չոբոլատը (շոկոլադ)** և **կակաոատը (կակաո)**: Իսկ ինչպե՞ս առաջացավ **պոմիդոր** բառը, որը ացտեկները չգիտեին: Երբ իսպանացիները բարձր պոմիդորները, այսինքն՝ **տոմատը** բերեցին Եվրոպա, Իսպանիա և արքունիքում հյուրասիրեցին պալատականներին, այս նոր րույսի համից զոհ մարդիկ այն անվանեցին **պոմի-դ-օրո** (լատիներեն **պոմոն**՝ «խնձոր» և **օրո**՝ «ոսկի» բառերից)՝ «ոսկե խնձոր»: Եվ այսպես Եվրոպայում տարածվեց **պոմիդորը**՝ նոր կնքված անվամբ, բայց չմոռացվեց նաև նրա հին անունը՝ **տոմատը**, որը կպավ նրա մածուկին: Իսկ որտեղի՞ց լուրից: Հայերը որոշեցին իրենց լեզվով անվանել նորամուտ կուլտուրան և կոչեցին այն **լուխ**: **Լուխի** բառը հայերենի գանձարանում գոյություն ուներ վարդու և նշանակում էր «կլորիկ, ողորկ, կոկիկ» և արտաքին հատկանիշների զուգորդմամբ **պոմիդորը** ստացավ այս անունը: Այժմ նկատվում է նրա ժողովրդականացումը: Իսկ թե ապագայում կարո՞ղ է գործածությունից դուրս մղել **պոմիդորին**, հայտնի չէ:

Իսկ ի՞նչ կապ ունի **պոմիդորի** հետ **պոմադան**, շտապենք ասել: Քանի որ լատիներենում **պոմոն** և ֆրանսերենում **պոմմ** նշանակում էր «խնձոր» և հին ժողովուրդների մոտ խնձորը իրաշագործ ու բուժիչ մրգերի թվին էր պատկանում, ինչպես և հայերիս մոտ. հիշենք, որ խնձորը «անմահական» է կոչվում, սկսեցին նրանից բուժիչ բույր պատրաստել, և կոչեցին դա իտալացիք **պոմմատա**, ֆրանսիացիք՝ **պոմմադ**: Իսկ հետագայում **պոմմադա** սկսեցին անվանել և՛ բուժիչ

քուլքը, և՛ խտհանցային մածուկը, ընդ որում նաև ոչ խնձորային ծագում ունեցողները, և՛ շրթները: Եվ ահա հայերս, այստեղ էլ ցուցաբերելով մեր լեզվի անաղարտության խանդավառություն, հորինեցինք **շրթներկը:**

206. ՄԱՂԱԳԱՆՈՍ

Չայերենում առկա են մեկից ավելի անուններ կրող բույսեր, որոնց թվին է պատկանում նաև **կարոս**–ը կամ **քրևա**–ը կամ նույն ինքը **ազատքեղ**–ը, **գոռզխտը**, **քամազը**: Այն կոչվում է նաև **քարի կարոս**, **կարոս մակեդոնի** և վերջապես **մաղաղանոս**: Արաբական բժշկարաններում այն հայտնի է Մագդոնիս Ռումի անվանմամբ, այսինքն **Մագդոնիս հունական** (հույնի):

Ենթադրվում է, որ Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդներին **մաղաղանոս** անունը հայտնի է դարձել Ալեքսանդր Մակեդոնացու ղեպի Արևելք կատարած արշավանքներից հետո, երբ 3–րդ դարում (մ.թ.ա) նրա զորքի հետ և նվաճումներից հետո տասնյակ հազարավոր մակեդոնացիներ ղեկավար պաշտոններ ստացան բանակում և կառավարության մեջ, իսկ հետագայում այնքան բազմացան, որ հիմնեցին Միջագետքի բարեբեր մասում նաև իրենց առանձին պետությունը Միզդոնիան: Չենց այս ժամանակներից էլ արաբների և հարևան մյուս ժողովուրդների բառապաշարում հայտնվում է **մագդոնիս**–ը կամ **մագեդոնոս**–ը, որ նախապես տրվել է կարոսի մի տեսակին, հավանաբար մակեդոնացիների կողմից բերված և կամ սիրված լինելու պատճառով և ապա, մի քիչ փոխվելով, դարձել է հայերենում **մաղաղանոս**, **մաղաղանոս**: Նախապես թեև ընկալվել է այդ բույսը Արևելքի ժողովուրդների կողմից որպես «մակեդոնական» տրվելով կարոսի այդ բերված տեսակին, սակայն հետագայում տարածվել է որպես անվանում բոլոր մյուս տեսակների վրա՝ դուրս մղելով գործածությունից **ազատքեղ**, **գոռզխտ**, **քրևա**, **կարոս**, **քամազ** ձևերը:

207. ՆԱԽԱԴՊԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՅԵՐԵՆԻՆ Ե, ԲԱՅՑ ԿԻՏՐՈՆ, ԹԵ՛ ԼԻՄՈՆ

Արևմտյան գրական լեզվում և նրա ազդեցության տակ նաև արևելահայերենում բավական տարածված էր **կիտրոն** բառի գործածությունը՝ «լիմոն» նշանակությամբ: Կիտրոնը հունարենից է անցել հայերենին և լատիներենին՝ *citron* ձևով: Այստեղից է՝ *citrus*՝ **ցիտրուս**, **ցիտրուսային բույսեր** արտասիտությունը, որի տակ հասկանում ենք ոչ միայն **կիտրոնը**, **նարինջը**, այլև մերձարևադարձային մյուս բույսերը: Կիտրոն նշանակությամբ հայերենում միջին դարերից սկսում են օգտագործել նաև **լիմոնը** (նաև **լեմոն**, **լեմոն**): Առաջին անգամ հանդիպում ենք **լիմոնին** միջնադարյան գյուղատնտեսական համրագիտարանում՝ «**Գիրք վաստակոց**»–ում: Ծագո՛ւմը: Դժվար է ասել, պարսկերենի՞, թե՛ արաբերենի միջնորդությամբ է այն անցել հայերենին: Ներկայումս ծանրության ճճաբը թեքվում է դեպի կիտրոնը՝ երկրորդ տեղը մղելով լիմոնը:

208. ԲՈՒՆՈՆ ԿԱՍ ԲՈՒՆԱՆ ԴԱՌՆՈՒՄ Ե ԿԱՅԿԵ, ԿԱՖԱ, ԴԱՅՖԵ, ԴԱՅՖԱ, ԿՈՖԵ, ԱՊԿ՝ ԱՌԻՐՃ

ՉԷ՛ ՈՐ ՍԵՆՆ ՈՐԻՇ Ե...

Չարեշտանի կամ Թթովպայի Կաֆա քաղաքում սուրճի հունդերը անվանում լին Բունոն կամ Բուննա, իսկ նրանից դուրս՝ Արաբական թերակղզում և այլուր այս հատիկները տարածվեցին սրճի հայրենիքի անունով՝ **կավա**, **դայֆա**, **դայֆե**, **կաֆա** և այլ հնչյուններով (իսկ գիտականորեն կոչվեց այն *caffeo*):

Կարլ Լիննեյի մեղրով թյուրիմացաբար սուրճի հայրենիքը անվանվեց **Եմենը** (այսինքն՝ Արաբիան), իսկ նրա պատահական հայտնաբերողն էլ բնականաբար պիտի արաբ լիներ, որը, որպես թե մուրվելով անապատում, սնվել էր սուրճի հատիկներով և այլն, և այլն: Սակայն իրականում սրճի հատիկների հրաշագործ հատկության հայտնաբերման պատիվը պատկանում է կաֆացի հովիվ Կմեդդին: Նա այծեր արածնցնելիս նկատում է, որ սրճի թփուտներին օգտվող այծերն իրենց շատ աշխույժ են պահում, քան մյուսները: Եվ ահա այսպես այս հրաշագործ հատիկների՝ հունդերի համբավը Կաֆայի նահանգից 9–րդ դարից սկսած տարածվեց դեպի Եմեն և հարևան երկրները: 16–րդ դարում սրճի համբավը հասավ նաև Կոստանդուպոլիս կամ թուրքական հորջորջմամբ՝ Իսթանբուլ, և բավական արագ մտավ նրա գործածությունը բնակչության կենցաղի մեջ: Սուրճը դարձավ ազգային ըմպելիք, և մինչև այսօր էլ **դայֆե**ն երբ դառն են եփում, անվանում են **թուրքական կոֆե**: Սուրճի տեսակներից մեկը կամ լավագույնը կոչվում է **մոկկո**՝ Թթովպայի Մոխո կամ Մոկկո նավահանգստի անունով, որտեղից սկսվեց նրա արտահանությունը: Շուտով սուրճի հրաշագործ հատկությունը արժանացավ թիշկների և գիտականների ուշադրությանը, և նրանից սկսեցին ստանալ մի նյութ, որ կոչեցին **կոֆեին**:

Այս բոլորը լավ: Բայց որտեղի՞ց առաջացավ հայերեն **սուրճ**–ը, որը չենք գտնում մեզ ծանոթ կամ հարևան և ոչ մի լեզվում: Եվ չարժե իսկ այն դրոնել այլևայլ լեզուներում, որովհետև այդ բառը իրականում գոյություն չի ունեցել, այլ հորինված է անճոգ արձանտից: **Սուրճ** բառը պիտի դասել հայերենի բնածայնական ծագում ունեցող բառերի թվին, որպիսիք բավական սովոր թիվ են կազմում, ինչպես օրինակ՝ կոպիտ–ից՝ ազով, ճռալ–ից՝ ճռիկ «ծղիղ», շվկալ–ից՝ շվի, շշջալ–ից՝ շշուջ, մոնտալ–ից՝ մոնոռ, ֆասալ–ից՝ ֆասց և այլն:

Սուրճ բառը, ինչպես վկայում է Գ. Աճառյանը, հորինել են արևմտահայ գրողները, որոնք կողմնակից էին օտար բառամթերքից հայերենը մաքրագործելու և սեփական միջոցներով այն հարստացնելու ուղու: Պատմում են նաև, որ դարոցի տնօրենը դասամիջոցի զանգից հետո մտնում է դասարան և տեսնում է, որ ուսուցիչը իր տեղում չէ: Չարցնում է աշակերտներին.

— Ո՛ւր է ձեր վարժապետը:

Մենք պատասխանում է.

— Դոն **դահվե** կիսնե կոր:

— Չայերեն ինչո՛ւ չես խոսիր, **դահվե**ն թուրքերեն է:

— Պարոն տնօրեն, **դահվե**ին հայերենը չկա:

— Ինչպես չկա, — անակնկալի եկած պատասխանում է տնօրենը, — հապա սուրճը ի՞նչ է:

— Ան ուրև* ելավ:

— Է, որ գայն կըմպես, այդ ծայրը չէլա՞ր:

Սուրճ բառի ծագումը կապված է այն ըմպելու ժամանակ առաջացող այտորժայլոր ծայրի հետ:

209. ԻՆՉ ԻՐԱՎՈՒՆԵՐՈՎ Է ԹԵՅ-Ը «ՀԱՅԵՐԵՆ»

Թեյ-ի հայրենիքն են համարում Յուսիսարևելյան Չինաստանի Ասսանը, Չինաստանի Յունանի լեռներն ու խայնան կղզին, որոնք վայրի վիճակում է ունեն թեյի մեծ տարածություններ: Ո՛վ արեք **թեյի** գյուղը: Ավանդությունները մի քանիսն են: Դեռևս մեր քվարկությունից առաջ 2737 քաղկանին չինական կայսր Չեն Լուևգի համար մի ծառի տակ ջուր էին եռացնում, և հանկարծ եռացող ջրի մեջ մի քանի տերևներ են ընկնում: Եռացող ջրից հաճելի բուրմունք է տարածվում, և կայսրն ու նրա մտերիմները կարծես առույգանում են ու հաճգասունում այդ պատահական տերևների բուրմը ըմպելով: Կայսրը կարգադրում է տարածել այս տերևների գործածությունը ժողովրդի մեջ: Մեկ այլ ավանդության համաձայն **թեյը** գործածելու սովորությունը Կոչուվա կայսրն որդի Բադիսիտ Խարմա արքայազնից է սկսվել, նա Բուդդայի ուսմունքը Չինաստանում քարոզելու մեկնելիս երդվում է յոթ տարի արթուն մնալ: Սակայն երեք տարի անց թիչ է մնում, որ դրժի իր երդումը, որովհետև ուժասպառ և հոգաճ մարմինը ջուրն էր պահանջում: Ստածմունքի մեջ նա, նստած ծառի տակ, պատահաբար մի քանի տերև է զգում բերանն ու ծամում, թիչ անց նա իրեն զարմանալիորեն առույգ ու աշխույժ է զգում, և այսպիսով սկիզբ է դրվում **թեյի** գործածությանը: Թեյի անվանումը չինարեն է, սակայն Չինաստանի հյուսիսային բարբառներում արտասանվում է այն **տցայ**, իսկ հարավային բարբառներում **տցեյ** կամ **տայ** (և **տեյ**): Նշանակում է «մատղաջ տերևիկ», և քանի որ երկու ճանապարհով էլ տարածվել է **թեյի-չայի** գործածությունը աշխարհում, այդ իսկ պատճառով էլ եվրոպայի ժողովուրդները գիտեն **թեա, թե, թեյ, թայ** հնչյունք, իսկ Չինաստանի հյուսիսից ծանոթացած ժողովուրդներն էլ գիտեն **չայ, ցայ** հնչյունք:

Հաճախ ենք միմյանց դիտողություն անում այս կամ այն բառի փոխարեն հայերեն համարժեքներն օգտագործելու համար: Հասկանալի է, որ Հայաստանում **թեյ** չի

հայկազենա լեզուի» գրքում (1769) արձանագրված է և՛ **չայը**, և՛ **թեյը**: Իրև գրական հայերեն գրքերն ու բառարանները ներմուծեցին **թեյ-ը**, իսկ Պարսկաստանի և Ռուսաստանի վրայով հայոց բարբառներ մուտք գործեց Չինաստանի հյուսիսային բարբառների **չայը**: Որի՞ն տալ առավելությունը, երբ ոչ մեկն էլ «մերը» չէ: Այնուամենայնիվ, առավելությունը **թեյի** կողմն է, առաջնության իրավունքով նա է տեղ գրավել մեր լեզվում, և այսօր ահա այդ առավելությանը էլ նա հինք ունի մերելու: **չայի** մուտքը հայերենի մեջ:

210. ԵԹԵ ՎԿԱՅՈՒՄ ԵՆ ՍԵՊԱԳՐԵՐԸ, ՈՒՐԵՍԱ ՀԱԳՂԱՍԸ ՀԱՅՎԱԿԱՆ Է

Շաղգամ կամ **չաղղամ** բառը առկա է հայերենում, պարսկերենում, արաբերենում (**saigam**) և բուրբերենում դարձյալ **չաղղամ** ձևով: Ո՛վ է ունից փոխ առել այս բառը, մնում է հարցական: Մի շարք լեզվաբաններ ենթադրում են, որ բառը պարսկերենից է անցել հայերենին և նյուս հարևան լեզուներին, իսկ ոմանք էլ, ինչպես Ղևոնդ Ալիշանը, ընդհակառակը բողոքի սկզբնաղբյուրը հայերենն են համարում: Ինչպե՞ս սպասցուցել առաջին կամ նրան հակառակ կարծիքները: Ամենագործը սպասույցը բառի բացատրվելն է այն լեզվով, որտեղ այն կազմվել է: Եթե պարսկերեն ծագում ունի, ապա պիտի «բացատրվի» այն պարսկերեն բառերով, եթե հայերեն է, ապա հայերենի արմատներով կամ ածանցներով:

Սակայն այս բառը չի մեկնվում ոչ մեկ, ոչ նյուս լեզուներով: Գուցե **չաղղամի** ծագումը այսպես էլ անհայտ կամ վիճելի մնար, եթե դարձյալ Հայաստանին հարևան մեռած սեպագիր լեզվի արձանագրություններում չհանդիպեինք մի շատ շահեկան վկայության: Աքքադացիները (ասորեստանցիներն ու քաբելացիները) գիտեին այն **lapat armannu** «արմանիական (հայկական) քաղցր բույս» հորջորջմամբ: Թվում է, մենք պիտի հավատանք այս վկայությանը, և Ղևոնդ Ալիշանի կարծիքը այս բույսի հայկական ծագում ունենալու վերաբերյալ համարենք միանգամայն հավաստի: Քանզի դարձյալ մի քանի բույսեր, ինչպես ծիրանը, անամուխը, ուրբը, նուռը, չամանը, տուղտը, նույնպես վկայված են որպես «արմանիական» բույսեր, և գիտական աշխարհը մինչև այժմ էլ դրանք ճանաչում է որպես այդպիսին:

211. ԻՆՉ ԻՐԱՎՈՒՆԵՐՈՎ ՍԵՐՍԻԿԱՅԻ ՅՈՐԵՆԸ ԵԳԻՊՏԱՅՈՐԵՆ

Պատմական անարդարություն էր Լոր աշխարհը **Ամերիկա** կոչելը, և սա բավական չէր, Լոր աշխարհից եվրոպա բերված բազմաթիվ բուսանուններ իրենց անուններով չտարածվեցին:

Եվրոպան ստացավ բազմաթիվ բույսեր, որպիսիք են **պոմիդորը, կարտոֆիլը, ծխախոտը, արևածաղիկը, եգիպտացորենը** և այլն:

Ի դեպ, վերջինս միայն հայերենում է այդպես կոչվում: Իր հայրենիքում այն կոչվել է **մախս**: Եվրոպացիների մեծ մասը գերմանացիները, ֆրանսիացիները և այլն այդպես էլ կոչում են **մախս**, սակայն նման ձևով այժմ ոչ մի հայ չի կոչում այդ բույսը, այլ **եգիպտացորեն**: Ճիշտ է, արևմտահայերենում փորձեր արվեցին հայացված **մախց, մախծ, մայծ** ձևերը ժողովրդականացնելու, սակայն ապարդյուն:

Լայնորեն տարածվեց **եգիպտացորենը** մոռացության մատնելով նրա բուն անվանումը: Իսկ եգիպտոսն այստեղ ի՞նչ կապ ունի:

Բանն այն է, որ Մեքսիկայից է **Կուբայից**, երբ առաջին անգամ **մախը** բերին Եվրոպա, որոշեցին արդյունքի հասնելու համար ընտրել իր բնակիչմայական պայմաններով Միջին Ամերիկային մոտիկ մի վայր, որը **եգիպտոսն** էր: Ահա այս երկրից էլ **մախի** սերմերը տարածվեցին շրջակա հարևան երկրները իրենց հետ տանելով նոր երկրի անունը՝ **Մսըը**: Չէ՞ որ **Մսըը** եգիպտոսի անունն էր, ուստի բույսն էլ ընկալվեց որպես «**եգիպտոսի, եգիպտական**»: Թեև հայերն էլ գիտեին Եգիպտոսը որպես **Մսըը** (իիշխեք **Մարա Մեկիքը**), սակայն Թուրքիայում ապրող հայերը **մսըր**-ի հետ գրական ճանապարհով սովորեցին գործածել **եգիպտացորեն**-ը: Եվ այսպես անարդարությունը հաղթանակեց:

Եվ սա առաջին դեպքը չէր: Բազմաթիվ բուսանուններ նման բախտի են արժանացել: Թվե՞նք, **նարինջ**-ը դարձավ **ապելսին** կամ **փորթազալ**, **Ֆինիկ**-ը կամ **փյունիկ**-ը՝ **խուրճա** և այլն:

212. ԻՆՉ Է ԽՍՈՐԸ՝ ԳԻՆԻ՞, ԹԵ՞ ԽՍՈՐ, ԿԱՍ ԻՆՉՊԵՍ ԾՆՎԵՑԻՆ ԽՍԻՉՔՆԵՐԻ ԱՆՈՒՆԵՐԸ...

Ո՞վ չի ըմպում **օղի, գինի, բարկօղի (կոնյակ), շամպայն** և այլն... Նաև **լրիվ չխմորված գինի՝ մաճառ**: Բայց ինչպե՞ս են ծնվել այդ անունները, մտածե՛լ է որևէ մեկը այս մասին: Ինչո՞ւ **մաճառ**, ինչո՞ւ **արաղ** կամ **օղի** և ոչ այլ կերպ: Չէ՞ որ **մաճառ** նշանակությամբ հայերենն ունի նաև **խազմուզ**, իսկ ռուսերենը՝ **молодое вино**, այսինքն մատղաշ գինի...

Մաճառ-ի ամենահին վկայությունը գտնում ենք 15-րդ դարի ամենագարգազած հայ մտավորականներից մեկի՝ Գ. Տաթևացու մոտ, որ գրում էր. «Խաղող էր և եղև **քաղցու** և **մաճառ**, և **գինի**, և **քացախ**»: Այս նույն բառը բացատրվում է նաև նրանից երկու հարյուրամյակ հետո ապրած Երեմիա Մեղրեցու բառարանում ևս **մաճար**՝ «խակակութ գինի» ձևով: Նրա մոտ գտնում ենք նաև **մատոխիչ**՝ «խազմուզ» քիչ աղավաղված բացատրությունները: Ինչպե՞ս որոշել **մաճառ**-ի ծագումը, թեև այն գործածում են նաև կովկասյան լեզուներն ու վրացերենը **մաճառի** ձևով, սակայն վճռական խոսքը պատկանելու է միայն այն լեզվին, որը կկարողանա «բարգձմանել» **մաճառ**-ի հիմառը:

Չէ՞ որ Սուրբ գրքում գործածական **ցքի**՝ «օղի» բառը այսօր մեզ համար պարզ է դառնում միայն շնորհիվ աքթադերների, ուր առկա է շօզս՝ «մաքուր, ջինջ, պարզ» բառը, որով իմանում ենք, որ **օղին** այդպես կարող էր կոչվել թորված, հստակ, ջինջ, պարզ դառնալուց հետո միայն: Բազմիցս Սուրբ գրքում ունենք **ցքի**-ն, ինչպես «Արքեպարուբ ոչ ի գինույ և ոչ ի **ցքույ**», «Գինի և **ցքի**»: Քանի որ խոսք բացվեց **գինու** մասին, ապա իիշխենք, որ այն կապ ունի հնդեվրոպական լեզուներում առկա ռուսերենի, լատիներենի vinum, իսպաներենի vino, ֆրանսերենի vin բառերի հետ, ինչպես նաև արաբերենի, եթովպերենի wain ձևերի հետ:

Ենթադրվում է, որ **օղի**-ն նույնպես հնդեվրոպական ծագում պիտի ունենա, թեև սանսկրիտի և՛ «ոգելից խմիչք»-ից, թեև կարող էր ծագել alu (անգլ., գերմ. Ale ձևով)՝ «զարեղուր» բառից, իսկ ժողովրդական **արաղ**-ը արաբերենի araq՝ «քրտինք» ձևից է գոյացել:

Այս բոլորը շատ դեպքերում եթե համոզիչ է թվում, այնուամենայնիվ ինչ-որ տեղերում անհավանական, սակայն հայերենի **խմոր**՝ «թթմոր, ջրով շաղած

այլուր» բառի անցած իմաստային փոխակերպման ուղին մատնանշելով՝ ընթերցողին ցույց կտանք, թե իսկապես ինչպիսի անհավատալի կերպարանափոխումներ և իմաստային անցումներ կարող են ունենալ բառերը (լեզվից լեզու: Այսպես ուրեմն, մեզ հարևան սեռական ժողովուրդների լեզվում գոյություն ունի xmr՝ «պճպճալ» արմատը, որից արամեերենում առաջացավ xmira (խմիրա)՝ «խմոր» բառը: Այս արմատի հիմնական նշանակությունն էր «խմորել, թթվեցնել, հասունացնել», և հենց այս նշանակությամբ էլ հայերենին է անցել խմորել բայը, իսկ **խմոր** գոյականական ձևը նախապես ունեցել է ոչ թե ջրով շաղախված այլուր, այլ «հասունացած, թթված, խմորված» (կամ «խմորող») նշանակությունները: Ահա գրաբարից մի քանի հատվածներ. «Փոքր մի **խմոր** գլաննայն գանգուածն խմորել» (Մի քիչ **խմորը** ամբողջ զանգվածն է թթվեցնում կամ հասունացնում) (Սուրբ գիրք) կամ **խմորուն** հաց նշանակում էր «թթմորով հասունացրած հաց կամ **մայա**-ով (դոճով) պատրաստված հաց»: Ահա, դարձյալ Սուրբ գրքից. «Մի ուտիցեք ընդ նմա **խմորուն**» (Նրա հետ **խմորված** մի կերեք) կամ «Ոչ **խմորուն**, այլ **քաղաքը** հացիս» (Ոչ հասունացված թթմորով, թթվեցրած, այլ **քաղաքը** հացով, այսինքն՝ անթթմոր հացով) և այլն:

Ահա արաբերենում լայնորեն այս ամրատից կազմված ձևեր կան, ինչպես xamara՝ «թթվեցնել, խմորել», որից էլ՝ ictimar՝ «խմորի բարձրացում, խմորում», xamir՝ «թթմորով հաց» և այլն: Եվ ահա այս **թթվեցնելու** (այսինքն **խմորելու**) նշանակությունից էլ հետագայում առաջացավ արաբերենի xamr՝ «գինի» (քառացի՝ «խմորված, թթված, հասունացած»), xamra՝ «հարեբող», xamra՝ «հարքած», xamar՝ «խումար, հարբելուց հետո հիվանդագին վիճակը», xamaral՝ «գինու կրպակ», որ հայերենին է անցել նաև **ամարաթ, համարաթ** ձևով, xammar՝ «գինեվաճառ» և այլն և նույնիսկ xamri՝ «գինեգույն, կարմրավուն», որ բառացի «թմորագույն» է նշանակում: Եվ այսպես նախապես **խմոր**-ը ոչ թե այսօրվա **խմոր** էր, այլ թթմորը և գինին, ինչպես պահպանվել է նրա այս նշանակությունները արաբերենում:

213. ՏԵՂԱՆՈՒՆԵՐԻՑ ԾՆՎԱԾ ՊԻՏԱԿԱՆԵՐ

Չանախ ենք օգտագործում խոսակցության մեջ: «Աշտարակը գերադասում են Օշակահից, իսկ դու Մեղրածորն ու Գառնին, Այգեշատն ու Գետաշենը, Վերնաշենն ու Դվինը, Նախիրն ու Չայաստանը, Ախթառարն ու Անին, Կասպուրականն ու Արարատը հավասարապես հարգում են և չգիտես նախապատվությունը որին տաս»: Բանավոր խոսքի մեջ թեև չակերտներ չեն երևում, և այնքան էլ հստակ չի գիտակցվում, թե խոսքն այստեղ քաղաքների՞, թե՞ այդ քաղաքներում արտադրվող խմիչքների մասին է, բայց գրավոր խոսքում, երբ հիշյալ անունները չակերտների մեջ են, ապա հասկանալի է, որ խոսքը տվյալ վայրերի խմիչքներին է վերաբերում: Իսկիչքները վայրերի անունով կոչելը ժողովուրդների պրակտիկայում վաղուց է տեղ գտել, այսպես՝ **կոնյակը** Ֆրանսիայի Կոնյակ բնակավայրից, **խերեսը**՝ իսպանական Խերեսից, **մաղդերան**՝ Մաղդերա կղզու անունից, **մալազան**՝ Մալազայից, **պորտուկենը**՝ պորտուգալական Պորտո քաղաքի և վե՛ն «գինի» բառերի միացումից և այլն:

Իսկ որքա՞ն հանքային ջրեր են վաճառվում հանքերը պիտակների վերածած: Թվենք թեևս Չայաստանում տարածվածները՝ **Ջերմուկ**, **Արզնի**, **Լիճք**, **Սևան**, **Դիլիջան**, **Արարատ**, **Չանքավան**, **Բժնի** և այլն:

214. ԻՍԿ ԿՏՈՐԵԴԵՆՆԵՐՆ՝ ԻՐԵՆՑ ԾՆՆՂԱԿԱՅՐԻ ԱՆՈՒՆՈՎ

Մենք միայն խմիչքների պիտակների մասին խոսեցինք, սակայն հին դարերից սկսած մինչև մեր օրերը զգեստների համար բերվող կտորեղենը կոչվում էր պատրաստված տեղի անունով: Այսպես, Աստվածաշնչում կարդում ենք «Զեզեցար սնդուս» (Եզեկիել, ԺԶ 10), երբեմն նաև սնդու ձևով է հանդիպում: Ի՞նչ է **սնդու** կամ **սնդուս**: Պիլիմոսի վկայությամբ (ինչպես և մյուս անտիկ հեղինակների մոտ) Ինդոս գետի ավազանի բնակիչներն իրենց անվանել են **սինդեր**, և հավանաբար այստեղից էլ պահպանվեցին, պարսիկների միջոցով մյուս ժողովուրդներին է փոխանցվել: **սնդուս** sindus՝ «սինդական» նուրբ կերպասի անունը: Եվ դարձյալ Հնդկաստանի **չալ** քաղաքի անունից բրդյա գործվածքների անվանումը տարածվեց: Ու թեև այս արտադրանքի հետ մրցում էին նրանից ոչ պակաս հայտնի **Քաշմիրի** և **Լահորի** շալեղեններն էլ, սակայն սրանց արդեն ասում էին **Լահորի շալ** կամ **Քաշմիրի շալ**: Ու դարձյալ Անգլիայի Բոստոն քաղաքի կերպասները **Բոստոն** անունով հայտնի դարձան, իսկ Շոտլանդիայի Շեվիոտ լեռների անունից **շեվիոտ** կերպասը, վանդակավոր նախշազարդերով կտորներն էլ Շոտլանդիայի անունով **շոտլանդկա** կոչվեցին:

Իսկ Նոր աշխարհը՝ Ամերիկան, ինչպե՞ս կարող էր նաև մյուս երկրներից, մանավանդ որ նեգրերի ստրկական աշխատանքով ստացված էժան բամբակի հումք ունենալ: Բամբակյա սպիտակեղենով ողողեց Եվրոպան ու Մերձավոր Արևելքը, որը կոչվեց **ամերիկան**:

Պայ միջնադարյան քանաստեղծներն օգտագործում են բազմաթիվ բանկարծեք կտորեղենների անվանումներ, որոնցից շատերի ծագումն արդեն պարուրված է անհայտության քողով: Այսպես, օրինակ, Քուչակն ասում է. «Հագեր ես **քեմիա կապա...**», նույնը «Տաղ վասն ազռալին» քանաստեղծության մեջ կարդում ենք. «Ակուան է հագել **աբլա** ու **քեմիա**, ի մեջքն է կապել ոսկի **հայասայ**... Անշուշտ այստեղ Կամախում արտադրվող տարազի մասին է խոսքը, սակայն զայնակողիչ **Հայասա** գոտու մասին ասել, թե Հայասա երկրանունից է գալիս, շատ անհիմն կարող է թվալ: Ունենք նաև **Տարապուլուզ** գոտի (Տարաբլուս քաղաքի անունից), **Մանիա**՝ Փոքր Ասիայի Մանուսա քաղաքի անունից: **Հալաբի** Հալեպ քաղաքի անունից և այլն: Իտալական Բոլոնիա քաղաքի անունից է **բալունկա**–ն, իսկ **պանամա** ամառային ծղոտախյուս գլխարկը տարածվել է Պանամա ամերիկյան փոքրիկ երկրից:

Իհարկե, պատմության մեջ մնացել են նաև մի շարք տարազներ հնարողների անվամբ, այսպես, օրինակ՝ Փարիզի Կոմունան արյան մեջ խեղդող գեներալ **Գալիֆեի**՝ անդրավարտիքի ձևով կարված գինվորական անդրավարտիքները անվանում ենք ոչ այլ կերպ, քան **գալիֆե**: Մակինտոշի հնարած անցրածցիկ թիկնոցը, որը ներսի կողմից հատուկ ռետինախեծով էր պատած, կոչում ենք ոչ այլ կերպ, քան **մակինտոշ**: Ֆրանսիական Թուլ քաղաքի անունից է **տուլ** (**Тюль**) շղարշանման նուրբ գործվածքի անվանումը: Պաղպաղակի **պլումբիր** տեսակի անունը ֆրանսիական քաղաք Plombur–ից է ծագում:

Անհայտ ժամանակներից սկսած մարդկությանը հայտնի են եղել թանկարժեք քարերի անուններ, որոնք կոչվել են հանքավայրի կամ վաճառատեղի անվամբ: Այսպես, օրինակ՝ հայկական նշանավոր բյուրեղապակու հանքերը կոչվում էին Ալն վանի կամ Վանական, Լեռնային Բարաշխանից արդյունահանված ակնեղենը կոչվում

էր հենց քաղաշխան (Հիչենց Սայաթ–Նովայի խոսքերը. «Լալ ու քաղաշխան իս ինձ համա»): Ծովագույն կամ կապտավուն ակնեղենի մի տեսակն էլ կոչվում էր քարչիչ կամ քարսիս՝ փոքրասիական Թարսուս տեղանվան անվամբ (Աստվածաշնչում «Ալանս Թարշալլա – Թարսայ») (Երեմ. ԺԹ, 2, Եզեկ. Ա 16 Երզ. Ե.14), նույն Աստվածաշնչում հանդիպում ենք թանկարժեք կարմիր կամ արմազույն ակնեղենի անվանմանը, որ լիդիական Սարդիս քաղաքի անվամբ կոչվել է սարդիոն (Ելից. ԻԸ17, Եզեկ. ԻԸ, 13 և այլն):

215. ՈՐՏԵՂԻ Է ԸՈՍԿԻԶԲԸ, ԱՊԱԿԻ, ԵՎ ՈՐՏԵՂԻՑ ԾՆՎԵՑԻՆ ՃԵՆԱՊԱԿԻՆ, ՀԱՆՃԱՊԱԿԻՆ, ԶԻՆԻՆ ՈՒ ՖԱՐՖՈՒՐԸ

Ենթադրվում է, որ հայերեն **ապակի** բառը պարսկերենի ապկունե (ար+կունե՝ «ջրագույն») բառից է փոխ առնվել: Կարելի է առարկել, թե այդ դեպքում ինչու հայերենում **ապկինե** կամ **ապկունե** չունենք, այլ միայն **ապակի**: Գուցե այն սեմական լեզուներից է եկել, մանավանդ որ ապակու գյուտը սեմական ժողովուրդներից մեկին փյունիկեցիներին է վերագրվում:

Եթե այսօր **ապակի** նշանակում է հենց ապակի կամ թափանցիկ նյութ, ապա միջնադարում ավելի շատ գործածվում էր «բաժակ, գավաթ, շիշ, սրվակ» նշանակություններով, օրինակ. «Եւ **ապակին** ի ծեռին և արկեալ գինի» (Զեքուսն Բաժաղը մեջը գինի լցրած), «Թէ **յապակի** պիտակ ջուր արկեալ յարեու ունեցիս» (Եթե ունես շիի մեջ սպիտակ ջուր լցրած արկի դեմ): Այսինքն՝ նյութի անունով կոչվեց անոթը, ինչպես **պղինձ** ենք անվանում պղնձյա կաթսան: Եվ այսպես, փոխվել են ժամանակները, բարբերել և բառերի նշանակությունները:

216. ԻՆՉՊԵՍ ԾՆՎԵՑ ԾԵՆԱՊԱԿԻ-Ն ԵՎ ԶԻՆԻ-Ն

Միջնադարյան հայ գրականության մեջ Հինաստանը հայտնի է ճեմաստան կամ Աշխարհ **ճեմաջ**, **ճեմաջ երկիր** ձևերով: Հինացից հռչակված էին իրենց սպիտակ կավից պատրաստած գեղահրաշ ամաններով, որոնք խիզախ վաճառականները ներմուծում էին նաև **Հայաստան**, դրանց մեջ մոտ սկսեցին անվանել **ճեմապակի**, այսինքն՝ **ճեմական** (չինական) ապակի էր տարբերություն տեղական կլիտի անանեղենի և ավազից ու բորակից ստացվող թափանցիկ **ապակու**: Արևելյան մեր մյուս հարևանները՝ պարսիկները, աֆղանները, թուրքերը, պարզապես **ճեմապակու** անվանում են չինի՝ «չինական»: «Մասունցի Դավիթ» էպոսում գտնում ենք **չինի աչքեր** արտահայտությունը, որ կարող է ընկալվել «գեղահրաշ, ամանան, հրաշալի» նշանակություններով, քանի որ ինչ որ Հին աշխարհից էր գալիս, այն անճանալ էր:

217. ՀԱՆՃԱՊԱԿԻՆ ՈՐՏԵՂԻՑ ԵՎԿ ՖԱՐՖՈՒՐԻ ՀԵՏ

Հախճապակին զրաբարում գրվում էր **յախճապակի**, և փաստորեն այս բառի տակ հասկանում էին նույն **ճեմապակին** միայն գերազանցապես տեղում պատրաստված: **Յախճապակի** էին անվանում նախապես «խճաքարերով բանված ապակին մոզահիլան», այսինքն՝ բառն ստորգաբանում էն **յ–ախճ–ապակի** կամ

յա-խճ-ապակի, այսինքն **խճա-ապակի**: Եվ իսկապես ունենք միջնադարից վկայություններ «Չյատակս տանն յախճապակաւ կճոյ ծեփեաց» (Տան հատակը հախճապակով մարմարի պատեց): Ուշ միջնադարից գործածվում է նաև **ֆարֆուր**, **ֆարֆոր** բառը, օրինակ՝ 18-րդ դարի հայ կաթողիկոս Աբրահամ Կրտսեցին «Չիշատակարանում» գրում է. «Տասը **ֆարֆուր** ֆիլճան դահվեի»: Արդի գրականության մեջ **ճենապակին** և **հախճապակին** շփոթվել են, և ոմանք կարծում են, թե որանք նույն **ֆարֆորի** անվանումները չեն, այլ մեկը՝ **ապակու**, մյուսը՝ **ֆարֆորի**: Բայց ինչպես տեսանք վերևի նախադասության մեջ, **հախճապակին** նաև այսօրվա **մետախի** իմաստով է գործածվել, այլապես հատակը հնարավոր չէր ապակիով հարդարել:

218. ԲՅՈՒԻՆԵՂՎՊԱԿԻՆ ԿՐԻՍՏԱԼԻ ՀԱՅԵՐԵՆՆ Է

Երկայուն ո՞ւմ տանը չկա որևէ իր՝ սավոր, ջահ, ամոթ, մոխրաման, բաժակ և այլն, որոնք իրենց ծիածնաճաղույն արտացոլյով հիացնում են մեզ: Բյուրեղապակի ստանալու գաղտնիքը հնում հայտնի չէր մարդկանց, այն գտնում էին միայն բնական կտորների ձևով: Կային նաև կուտակումներ՝ **բյուրեղի** հանքավայրեր: Նման հանքավայրերը հայտնի էին նաև Չայաստանում: Օրինակ՝ 6-րդ դարից մեզ հասած «Աշխարհացոյցը» տալիս է հետևյալ տեղեկությունը. «Ունի Չորրորդ Չայք բերդս և՛ գետս, և՛ լեռինս, և՛ **բյուրեղ**»: Չայաստանի **բյուրեղի** ամենամեծ հանքերից մեկն էլ գտնվում էր Տավրոսի լեռների ծայրամասում՝ Եփրատի գետանցի մոտ, իսկ մյուսը՝ Վան քաղաքից ոչ հեռու, որի պատճառով էլ կոչվում էր **Ալև Վանա** կամ **Վանակն**: Աստվածաշնչում **բյուրեղ**–ը բազմիցս հիշատակվում է մյուս բանկարծ քարերի հետ հավասարապես:

Նույնիսկ նրանով զարդարում էին աստվածների արձանիկները կամ կերտում էին դրանք անդրջական **բյուրեղ**: Ահա Մ. Խորենացու վկայությունը Բարշամինի կուռքի կազմության վերաբերյալ. «Գտնեալ անդ գԲարշամինայ պատկերն, գոր ի փղոսկրոյ և ի **բյուրեղ**է կազմեալ էր արծաթով» (Այնտեղ Բարշամինի արձանը գտավ, որ փղոսկրից, **բյուրեղից** արծաթով էր սարքված (Խորենացի, Գիրք Բ, 13):

Բյուրեղ բառը ծագում է հունարենի բերուլլոս, բերուլլիոն (berulios, berullion), լատիներեն՝ բերիլլուս (berillus) բառից, որն աստիճանաբար դուրս մղեց գործածությունից ընդհանրապես բանկարծեք քար նշանակող **ակն**՝ «աչք» (այսինքն՝ աչքի պես շողացող) բառը: Նոր ժամանակներում, երբ արդեն կենցաղում հայտնվեցին արհեստական ձևով պատրաստված **բյուրեղյա** իրերը, մեր լեզուն կերտեց **բյուրեղապակի** բառը՝ որպես համարժեք kristal, **хрусталъ** բառերին:

219. ԻՆՉՈՒՐ Է «ՀԱՅԿԱԿԱՆ» ԼԱՎԱՇ-Ը

Պարսկաստանում **լավաշ**–ն անվանվում է «հայկական հաց» (nuni armani): Աշխարհն այսօր ճանաչում է **լավաշ**–ը որպես «հայկական» հաց: Այս բառը մտել է նույնիսկ ռուսերեն խոսակցական լեզվի բառապաշարի մեջ, և երբ թվարկում են էկզոտիզմները (կլորիտ ստեղծող բառեր), ապա ի թիվս այլ ժողովուրդներից վերցված փոխառյալ բառերի (տես «Իզվեստիա», 1986թ. նոյեմբեր, «Իմ լեզուն իմ բարեկամն է» հոդվածը), անպայման նշվում է նաև հայոց **լավաշ**–ը: Բայց ի՞նչ է նշանակում **լավաշ**: Ինչպես **խմոր**–ի մասին (կամ **գինու**) զրույցում պատմեցինք, բառի մեկ լեզվից մեկ այլ լեզու տեղափոխվելու պատճառով շատ անգամ տեղի է

ունենում նաև իմաստային փոփոխություն: Այսպես է տեղի ունեցել նաև հայոց **լավաշ**–ի հետ: Այն հայերեն չէ: Չայերը վերցրել են **լավաշ**–ը իրենց սեմական հարևաններից, արամեացիներից և կամ ավելի վաղ նրանց նախորդներից՝ արքադացիներից, որոնց լեզվում **laš** նշանակում էր «խմոր»:

Չայերենին անցնելով **laš**–ն դարձավ լոշ, իսկ ավելի վաղ, քանի որ **o**–ն հնչում էր ա, ինչպես ունենք **ար**, բայց հետո՝ **օր**, **ազուտ**, ապա՝ **օգուտ** և այլն, այն հավանաբար երկբարբառի առձյանն հետևանքով **լավաշ** սպասված ձևի փոխարեն նդել էր **լաւաշ** և ապա միջին դարերի հայերենի հնչյունափոխման կանոնների հիման վրա դարձել է **լօշ**: Սակայն ըստ երկուսիցն հետազայում, երբ Չայաստանի հարավի ասորիների մեծ մասը հայացավ, և հարևան ժողովուրդներն էլ հայերից սովորեցին բարակ հաց թխելը, ուստի և **լավաշ** կամ **լօշ** անվանումն էլ գիտակցվեց որպես հայերեն բառ է:

Այստեղ տեղին է հիշատակել նաև **թոնիր** բառը, որը նույնպես Միջագետքի սեմիտներից է հայերենին փոխանցվել (և բնականաբար **լավաշ**–ը թխել հնարավոր է միայն **թոնիր**–ում), որի պատճառով էլ անհետացած հայոց հարևանների լեզվի այս բառերը հայերենի միջոցով է աշխարհն իմացել: Եվ այսպես **լավաշ**–ը կոչվում է «**հայկական հաց**», մինչդեռ այն **խմոր** է... այն էլ ոչ հայկական: Բայց արժե կոչել **լավաշ**–ը հայկական, քանի որ դարերի խորքից հնադարյան այս քաղաքակրթության նվաճումը հայոց շնորհիվ է հասել մարդկությանը:

220. ՀՐՈՒԲԵԿԿԻ ԳՅՈՒՏԸ ԿԱՍ ԻՆՉՊԵՍ ԾԱՌԵՐԻՆ ՃՅՈՒԴԵՐՆ ԵՆ ՕԳՆՈՒՄ, ԼԵԶԿԻՆ՝ ԲԱՐԲԱՈՆԵՐԸ...

Ճյուղերն անհրաժեշտություն են ծառերի կամ բույսերի համար, իսկ քարբառնե՞րը... Պատասխանելու համար այս հարցին հարկ է, որ դիմենք մեր լեզվի պատմությանը:

Այսպես, օրինակ՝ անցնում ենք մեր քաղաքների փողոցով և կարդում ի թիվս խառնուրդների վրա եղած ցուցանակների նաև **հրուշակեղենի** խանութ կամ պարզապես **հրուշակ**: Բնականաբար այդ խառնուրդն աշխատողն էլ պիտի կոչվի **հրուշակավաճառ**, իսկ նրա վաճառած քաղցրավորներն էլ պատրաստող անձը՝ **հրուշակագործ**: Չասկանալու համար, թե այս բառը երբ և որտեղից հայտնվեց հայերենում, պիտի դիմենք գրաբար մատյաններին, սակայն գրաբարյան տեքստերում մենք այս բառին չենք հանդիպում: Մինչդեռ բազմաթիվ արևելյան կամ հարավարևելյան քարբառներում այն շատ գործածական բառ է. Նոր Ջուղայում ասում են **խրուշակ**, **խտրուշակ**, Ազուլիսում՝ **հրշակ**, Բուրդուրում՝ **հուրշակ** և այլն: Նաղաշ Չովմաթանն իր տաղերից մեկում ունի այս բառը.

Ձենեք թագալ գառն ու շիշակ,
Եփեք եղածու և **հարուշակ**:

Իսկ ո՞ր լեզվից է հայերենին անցել այս բառը, և ի՞նչ էր նշանակում **հրուշակ**–ը: Այս բառը թեև առիթ չի եղել գրաբարում հիշատակելու համար, սակայն շատ հին փոխառություն է պահպանելներից, քանի որ այս բառը հաստատում է նրա՝ **ալ** վերջավորությունը: Պահպանվելնում այն հնչում էր **afrošak** և ուներ «հալվա» նշանակությունը, մինչդեռ ավելի ուշ շրջանի պարսկերենում առկա է նույն բառը **faruš** ձևով և նշանակում է «այլուրով, կարագով, մեղրով պատրաստված

քաղցրավենիք», ուստի մեր բառն ավելի հին փոխառություն է, քան պարսկերենի farušan-ն:

Եվ այսպես, մենք թողնում ենք պատասխանը ընթերցողներին, պե՛տք են արդյոք բարբառները լեզուներին: Չէ՞ որ 1910 թվականին Փարիզում Նադաշ Դովնաթանի **տաղերը** հրատարակելիս Չոպանյանը, անտեղյակ լինելով **հարուշակ** բառի գոյության մասին հայերենում, փորձում է «ուղղել» այն **հարիսա** ձևով: Եվ սա կատարում է ոչ պատահական մի անճամպորություն, այն մեծն Չոպանյանը: Դետազայում, երբ գրի առնվեցին բարբառներում գոյություն ունեցող **հրուշակ**, **հուրշակ** (Բուրդուրի բարբառ) ձևերը, իմացվեց նաև, որ Նադաշի **հարուշակ**-ն էլ անտեղի է կասկածի ենթարկվել, և մնաց **հրուշակը**, այն ոչ **հարիսա**-ն:

221. ԸԱՔԱՐ

Շատ սովորական և շատ «հայկական» բառերից մեկն է **շաքար**-ը: «Շաքարով կտրեցի խտրը, խնամի», «Շաքար է, հո մարդ չի», «Շաքար բնավորություն ունի» և այլ ժողովրդական ասույթներից կարելի է ենթադրել, որ **շաքարը** շատ հարգված, անզոհ մի նյութ էր մարդկանց համար: Իսկ ինչպե՞ս ծագեց այդ բառը, ինչո՞ւ **շաքար** և ոչ այլ կերպ: Գտնելու համար այս բառի հայրենիքը մենք պիտի դարձյալ ճանապարհորդենք լեզուների միջով: Եվ այս անգամ մեզ ուղիները տանում են դեպի Գնդկաստան, դեպի հնդեվրոպական հին լեզուներից մեկը սանսկրիտը: Ահա անհիշելի ժամանակներից Գնդկաշինում, Գնդկաստանում փարթաձորեն ածուռ էր եղել և չգիտեն, որ իր համբավը պիտի տարածվի ողջ հողագնդում: Եվ անհիշելի ժամանակներից էլ մարդիկ սիրեցին եղեգի քաղցրահամ հյութը և սովորեցին նրանից մզել այդ անուշ հյութը, որ մինչև 20 տոկոս շաքար էր պարունակում: Այդ հյութը կոչվում էր çarkara կամ sakkhara, որը հետագայում տրվեց նաև հյութից խտացված, բյուրեղացած նյութին: Այս նյութին տրվող անունը փոխանցվեց լեզվից լեզու և հասավ հայերենին **շաքար** ձևով: Ենթադրում են, որ կարող էր այս բառը սանսկրիտին անցնել հնդկաշինյան ինչ-որ լեզվից: Ուրեմն sakkhara կամ sarkara նշանակում էր «սիճ, խճավազ», որից «շաքարավազ»: Պարսկերենում այն հնչում էր šakar, որից հայերեն **շաքար**-ը:

222. ԱՆԵՓ Է, ԲԱՅՑ ՍԻՐՈՎ ԵՆՔ ՈՒՏՈՒՄ ՀՈՒՄ ՄԻԱԸ

Քաղաքակիրթ աշխարհում այսօր էլ կան ուտեստներ, որոնք գերադասում ենք ուտել առանց եփելու: Դենց այդպես էլ կոչվում է չամանով, տաքեղեղով և այլ համեմունքներով սվաղված, չորացրած միսը **ապուխտ**: Օրինակ՝ գրաբարում «**ապխտեցին** խրեանց **ապուխտս**» (ապխտեցին իրենց համար **ապուխտներ**) արտահայտությունից տեղեկանում ենք, որ այդ բառը գործածական էր հայոց մեջ հինգերորդ դարում (և մինչև մեր օրերը): Մեր օրերում հաճախ փոխարինում են այն թուրքերենից փոխառյալ **բաստուրմա** (կամ **պաստուրմա**) բառով, որովհետև **ապուխտի** իմաստն արդեն չի ընկալվում:

Իսկ ինչո՞ւ, որովհետև բառը իրանական ծագում ունի և կազմված է a՝ «ոչ, ան, չ» ժխտականից և puxta՝ «եփված, եփած» բառից, որով **apuxt** նշանակում է «չեփած, ոչ եփված, անեփ»: Բայց հետագայում, մասամբ բառի իմաստը չընկալվելու, մասամբ էլ չորացրած միսը աղելու միջոցով պահվելու պատճառով **ապխտելն** ստացավ «աղել, չորացնել» նշանակությունը: Օրինակ՝ **ապխտած տառելիս** նշանակում է

«աղած, չորացրած ձուկ կամ տառելիս» և ոչ թե «անեփ»: Թբիլիսիի բարբառում **ապուխտ օքմին** նշանակում է «չոր մարդ»:

223. ԾՆՈՒՆԴՈՎ ԱՍԵՐԻԿԱՑԻ, ԱՆՎԱՍԲ ԻՐԱՆԻՑ՝ ԱԴԻԲՈՂԻՆ

Ո՞վ իր մանկական տարիքում չի ճաշակել **ադիբուղին** եգիպտացորենի պայթեցված հատիկները, որոնք ծիրանի ծաղիկների նման բազմում են և ասես ծաղիկ հասակ են հիշեցնում... Որտեղի՞ց եկավ այս անվանումը՝ **ադի-բուղի**: Նման մտում **մասթի** կամ **եգիպտացորենի** հայրենիքից չի եկել:

Ո՞վ առաջինը կոչեց **ադի-բուղի**, գուցե մի մանու՞կ: Դնարավոր է, որ բառը ստեղծել են Պարսկաստանում, քանի որ այն իրանական բառ է և փուշտու (աֆղանի) լեզվում էլ՝ adu-badu, «ուռած-փչած» է նշանակում: Իր արմատներով **ադի-բուղին** հնդեվրոպական բառ է, քույր լեզուներում պահպանվել են զուգահեռները, օրինակ՝ սանսկրիտում budbuda՝ «պղպակ», անգլերենում bud՝ «կոկոն», շվեդերենում put՝ «ուռուցք», հայերենում պուտ՝ «քտիկ, կաթիլ» և այլն:

Ինչպես չափել ժամանակը... ինչպես հաշվել...

224. ԻՆՉՊԵՍ ԱՆՎԱՆԵԼ ՕՐԿԱ ՊԱՎԵՐԸ ԿԱՍ ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ Է ՄԵՉ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ԳԱԼԻՍ Ց-Ն՝ «ՄԻՆՉԵԿ» -Ը

Աստվածաշունչն ասում է. «Կոչեաց Աստուած **գլոյսն տիւ, և գիտարըն** կոչեաց **գիշեր** (Աստված **լույսն** անվանեց **տիվ** և **խավարը** կոչեց **գիշեր**):

Բայց մի՞թե միայն **տիվ** էր կոչվում օրվա լուսավոր մասը, հապա **ցերեկը**: Իսկ մինչև օրվա լույսն ընկած մա՛րը, կեսօրը, միջօրեն ինչպե՞ս պիտի անվանեին ժողովուրդները, այս մասին լռում է **Աստվածաշունչը**: «Եւ եղև **երեկոյ**, և եղև **վարդոյայն, օր մի**».— շարունակում է **գիրքը**: Օրը գրվում էր նաև **ար** ձևով, որից էլ մնացել է **օր ավուր**՝ «օրեցօր», «օր օրի» արտահայտությունը: Եվ այսպես, մարդը, կարիք զգալով օրվա պահերը միմյանցից բաժանելու, ստեղծել է նաև դրանց անունները՝ **լուսաբաց, արևածագ, վերջալույս, աղջամուղջ, արևամուտ**, իսկ դրանց միջև ընկած պահը **միջօրե** կամ **կեսօր**: Գիշերվա պահերն էին **երեկո, վերջալույս, ընկողմանելու ժամ, կեսգիշեր, հավախուս, այգ**:

Դին Բաբելոնում ցերեկվա և գիշերվա ժամերը ունեին 12-ական բաժանումներ, հետևաբար յուրաքանչյուր 12 պահի համար 12 ամուռ:

Մակայն նման փոքր բաժանումները այնքան էլ գործնական չէին և ավելի շատ աստղաբաշխական գիտական նշանակություն ունեին, ուստի ժողովրդի մոտ ստեղծվեցին ավելի գործնական անվանումներ՝ **ցերեկ**՝ ամբողջ լուսավոր օրվա համար և **ցայգ**՝ մինչև լուսաբաց ընկած ժամերի համար:

Ինչպես նկատում ենք, երկու բառերն էլ կազմված են հայերեն ց՝ «մինչև» նշանակություն ունեցող նախդիր-մասնիկի օգնությամբ: Այս մասնիկ-բառի օգնությամբ հայերենը բազմաթիվ բառեր ունի կազմած, որոնցից են **ցմաի**՝ «մինչև

մահ, հավերժ», **ցտեսություն**՝ «մինչև հանդիպումը» և այլն: Եվ այսպես, հայերեն **երեկ կամ երեկ** (գրվում է նաև **երեկ, երկուն, երեկուն, երեկոյն, իրիկուն, իրկուն**) բառի վրա, որն ուներ «երեկ» նշանակությունը, ավելացվեց **ց-ն**, և ահա պատրաստ էր արդեն **ցերեկ-ը**, «մինչև երեկո», այսինքն «օր» հասկացության համար: Երկու ձևով էլ ստեղծվեց **ցայց-ը** այժ-ից, որն ուներ «առավոտ, լուսաբաց» նշանակությունները: Հետևաբար, **ցայց** բառով հասկացվում էր **երեկոյից** մինչև **այգաբաց** ընկած ժամանակահատվածը, այսինքն՝ **գիշերը**:

225. ԱՂԱՍԱՍՈՒԹ

Հայերենում **Աղամ** նախաոր անվամբ կազմված բազմաթիվ բառերի կարելի է հանդիպել, ինչպես, օրինակ՝ **աղամածին**՝ «Աղամից սերված, մահկանացու, մարդ», **աղամորդի**՝ «Աղամի զավակ, մարդ, երկրային արարած, մահկանացու», **աղամակամ**՝ «Աղամին հատուկ, մարդկային», **աղամային**, **նույնպես աղամայինը**՝ «աղամորդիներ, մահկանացուներ, նաև սեռական գործարաններ», **աղամազգեստ**՝ «մերկ, Աղամի պես՝ անզգեստ», **աղամական մեղք**՝ «աններելի արարք, անուղղելի մեղք», **աղամաղող**՝ «սարսափ, սաստիկ վախ, սարսուռ» և այլն:

Բայց արդյո՞ք կապ ունի **Աղամ** նախաորի հետ նաև հայերենի **աղամամուր**՝ «բանձր խավար, խիստ մութ, սաստիկ խավար» բառը, որը բարբառներում, ըստ Հ. Աճառյանի «Գավառական բառարանի», «առավոտյան դեմ և արշալույսից առաջ տիրող մութը կամ պարզապես գիշերային» բանձր խավարը»: Օրինակ՝ «Դեռ **աղամամուրը** չէր կոխել...» (Պ. Պռոշյան, Սոս և Վարդիթեր), **աղամամուրը** նույնպես փորձում են կապել Աղամի անվան հետ, սակայն անհիմն ձևով, որովհետև չկա մի ավանդություն, որով կապվեր բառն Աղամի և մութի հետ: Ուրեմն ի՞նչ կապ կարող է լինել Աղամի և մութի միջև, որից առաջացած լիներ **աղամամուր** արտահայտությունը: «Եվդոկիայի հայոց գավառաբարբառը» գրքի հեղինակ Հ. Գազանճյանը, անդրադառնալով խնդրու առարկա այս բառին, բացատրում է այսպես. «**աղամ**—անուր — առտուան դեմ տիրող խոր մթութիւնը, որ այս անունն առած է աւանդութենէ մը, գոր յիշող չկայ հիմայ» (էջ 19): Իսկ արդյո՞ք կա մի ավանդություն, որ պատմի Աղամի հետ կատարված մի դեպքի մասին գիշերային խավարում կամ արշալույսին մոտ, որը եթե մտազգվել է հայերի կողմից, պահված կլիներ գոնե քրիստոնեություն ընդունած մյուս ազգերի մոտ: Ոչ, չկա:

Իսկ ինչպե՞ս կարող էր առաջանալ այդ բառը Աղամի հետ չունենալով ոչ մի անցություն:

Պարզապես **աղամ** բառը սեմական լեզուներից հայերենի կատարած փոխառություններից մեկն է, որ նշանակում է «սև, մութ, մուգ»: Այն *damu, adammu, damu* մուգ գտնում ենք և քրեագիտությունում, եբրայերենում, և արաբերենում՝ *adham*՝ «սև, մուգ ազնավագույն»: Այդ իմաստով պահպանված է այն մի քանի բարբառներում, օրինակ՝ Ակնում **աղեմ** խաղող՝ «մուգ կարմիր խաղող» նշանակություն ունի, հետևաբար **աղամ**—անուր նշանակել է «սև, բանձր, սաստիկ, խիստ մութ» և ոչ թե Աղամի մութ:

226. ԻՆՉԸ ԿԱՐԵԼԻ Է ՀԱՇՎԵԼ ՏԱՐԻՆԵՐԻ ՍԿԻԶԲ

Մենք սովոր ենք լսել ավագ սերնդի մարդկանց բերանից. «Ես ծնվել եմ **ժամբի տարումը**», «Ես հարս գնացի **սովի տարին**», «Աղջիկս ավարտեց ինստիտուտը

Գերմանու **կրփի ժամանակ**» և այլ արտահայտություններ, որոնց մեջ ժամանակը հաշվվում է ինչ-որ նշանավոր դեպքից: Նման նշանավոր դեպքեր են համարվել նաև թագավորների գահակալության տարիները, ինչպես **Նիկոլի քվին**, **Նիկոլի ժամանակ**, **ցարի օրոք**, նաև մեծ վարդապետությունների սկիզբը, ինչպես Քրիստոսից առաջ, Ասիմեդից հետո և այլն: Հունաստանում եղել է նաև **օլիմպիադաների** հիման վրա թվական և այլն: Սակայն ամեն բարոյական գիտե, որ ամենից շատ գործածում ենք կյանքում **մեր էրայից առաջ կամ մեր էրայից հետո** (նաև մ.թ.ա., մ.թ., մ.թ.հ.) արտահայտությունները, որոնց մեջ գործածվող **էրա** բառը ծագում է լատիներեն *aera*՝ «րիվ» բառից: Սակայն ոմանք մեկնաբանում են այսպես՝ *ab exsordio regni Augusti*՝ «Օգոստոսի գահակալության սկզբից», որով ստացվում է, որ **էրա**—ն լատիներեն երեք բառերի սկզբնատառերից է կազմված և ոչ թե թիվ, թվական է նշանակում:

227. ԻՆՉ Է ԵՆՃԱՆԿՎՈՒՄ ԿՇՈՒԵԼ, ԵԹԵ ԿՇՈՒԸ «ՉՈՂ» Է

Նոր սերունդը **կշեռք** ասելով հասկանում է միայն այսօրվա մեխանիկական կամ զսպանակավոր հարմարանքները, որոնցով չափում են կամ որոշում նյութերի, իրերի թաշը: Բայց չէ՞ որ հինում առարկաների թաշը չափելու մեխանիկական սարքերը չեն եղել, իսկ ինչպե՞ս և ինչո՞վ էին որոշում կենսաբանական նյութերի քանակը և ինչպե՞ս էին առուծախը կատարում: Եթե չլինեին զրավոր վկայարանները, ապա մենք չէինք էլ հավատա, որ հայերեն **կշեռք**, **կշի** բառերը նախապես ունեցել են «ծող, լծակ» նշանակությունները: Չե՞ք հավատում, ապա հիշեցեք, թե ինչպե՞ս էին հինում պատրաստում պարզագույն **կշեռքները**: Չողը կամ լծակը մեջտեղից ծակելով այն բռնելու համար կապ էին անցկացնում, իսկ լծակի կամ ծողի ծայրերից կախ էին տալիս զոգավոր **նժարներ**: Երբ զոգավորություններից մեկի մեջ որևէ իր էր դրվում, ապա **նժարը** իջնում էր ցած, հակառակ **նժարին** դրվում էին կշռաքարերը, մինչև չափվող իրի թաշը որոշվելը: Հայաստանը հավանաբար կշռող այս սարքին ծանոթացել է Միջագետքի **թանգարների** միջոցով, ինչպես անվանում էին **վաճառականների** այնտեղ (իսկ հայերի մոտ **թանգար** հնչումն առաջավոր, որից էլ **թանգարան**, **թանգարի** խամուք կամ **տուն** բառը, որի մասին գրույցը կարող էր **թանգար** բառի տակ):

Թանի որ Միջագետքում նախ շումերները, ապա **քրեացիները** (ասորեստանցիները և բաբելացիները) ծողը կամ լծակը կոչում էին **կիշու**, **կիշիննու**, այստեղից էլ հայերենին փոխանցվելով այդ բառը **կշի** անվանվեց: Որպեսզի համոզվենք այս հարցում, ապա դիմենք մեր մատենագրության ամենաինքնավկայարաններին, գուցե և կրկին Աստվածաշնչին, քանի որ նրա ամեն մի բառը կարելի է ստուգել տարբեր լեզուներով թարգմանված համարժեք նշանակությունների հետ: Աստվածաշնչում գտնում ենք **կշի** բառի հայերենում ունեցած

«Լծակ, ծող, միզ» նշանակությունները, օրինակ Չորրորդ Թագավորաց գրքում կարգում ենք: «Պատուեր ետ արքայ... պահապանաց կշռոյն» (Պատվիրեց արքան կշիռը պահպանողներին, այսինքն դռնապաններին, բարապաններին, բառացի ծողը, լծակը, միզը պահպանողներին): Կամ «Առ դահճապետ... գերիս պահապանս կշռոյն» (Վերցրեց դահճապետը երեք դռնապաններին, բառացի ծողը, լծակը, միզը պահողներին): Գունարեն բարգմանությունը այս ձևերի դիմաց ստաթոնս «պահապան» համարժեքն ունի: Սիրացի խրատներում հանդիպում ենք հետևյալ պատկերավոր արտահայտությանը. «Դավաբիր բարիքները քո շտեմարանում, և այն կիրկի քեզ բոլոր չարչարանքներից, ինչպես գրահը և կշռո միզակը քեզ հետ թշնամու դեմ կճակատի»: Երկուստեք կշռոյ պիտի հասկանալ «միզակի կոք, միզակի լծակ»:

Եվ այսպես, ճոր սերունդը որպեսզի հասկանա, թե ինչ է նշանակում կշռի պահապան, պիտի գաղափար ունենա դարպասների, դռների փակելու հարմարանքների մասին: Գնում դարպասները, բերդերի դռները փակում էին մեծ գերանների, ծողերի, լծակների, միզերի օգնությամբ, որոնք կամ սողակների ձևով, կամ լինգերի ձևով դեմ էին դրվում դռներին, այս պատճառով էլ դռնապանները կամ բարապանները կոչվում էին կշռի պահապաններ (բառացի կշիռը, ծողը պահպանողներ):

Գետազայում տեխնիկայի զարգացման հետևանքով ստեղծվեցին երկաթյա փակակցներ, որոնք եկան փոխարինելու պարզունակ կշիռներին, սակայն կշիռների կամ կշեռների անվանումը մնաց միայն այն սարքերի վրա, որոնք ծառայում էին մարմինների, նյութերի քաշը որոշելուն:

Թեև մեր օրերում երևան են մեկը զսպանակավոր, էլեկտրական, էլեկտրոնային ճորագույն կշռող սարքեր, սակայն մեկն էին սովորական համաձայն շարունակում ենք դրանք անվանել կշեռներ, իսկ նյութի քաշը, ծանրության չափը որոշելը կշեռ, թեև կշեռը նշանակում էր «լծակով, ծողով ճոճել», և կշիռ որոշողը վաղուց արդեն լծակը չէ:

Գերմաներենում Waage կամ Wage նույնպես նախապես «կշռածող, ծող» էր կոչվում, որն հետագայում «կշիռ» և ապա «կշեռ» դարձավ:

228. ԱՆԴՈՐԱԳԻՐ - ANDURAR

Եթե փորձենք անդորրագիր բառը որոնել դասական հայ մատենագիրների մոտ, ապա մեր աշխատանքն անօգուտ կանցնի: Այսօր բոլորն էլ կարող են ասել՝ անդորրագիր նշանակում է «վճարած տուրքի, հարկի ընկալագիր», սակայն ոչ բոլորին է հայտնի, թե ինչ է նշանակել այդ բառի արմատը անդորրը, և ինչու է նա գրվում երկու ր-ով, այն դեպքում, երբ հայերենը կրկնակ բաղաձայններ չի հանդուրժում:

Անդորրը-ը դասական հայերենում ընկալվում էր «հանգիստ, ազատ» նշանակություններով, անդորրիչ հանգստացուցիչ, ազատող», անդորր-ություն «հանգստություն, ազատություն» և այլն: Իսկ ի՞նչ ծագում ունի այդ անդորրը: Այն հանդիպում է աքքադական արձանագրություններում andurar-անդուրար ձևով (աքքադացիները ու-ն և օ-ն գրում էին ու նշանով), որը թերևս նույնպես հիշում էր անդորր ձևով և ուներ «ազատ, հանգիստ» նշանակությունները: Օրինակ հարկից ազատված շրջանները անվանում էին անդուրար:

Այսպիսով անդորրագիրն ընկալվում է որպես «հարկից, տուրքից ազատ լինելն ապացուցող փաստաթուղթ»:

Այժմ ամեն մեկը կարող է բացատրել, որ հորեյան-ը նշանակում է «տարելից, տարեդարձ» կամ պարզապես «տարեդարձի տոն, տոնակատարություն»: Բայց որքան ծիծաղելի է այդ անվանման նախնական նշանակությունը այսօրվա ունեցած իմաստի կողքին, այս բանում համոզվելու համար պիտի ճանաչարհորդենք դեպի Կին Արևելք: Գորեյան-ը (գրաբարում յորելի, յորելեան) ծագում է սեմական լեզուներից, այսպես, օրինակ՝ եբրայերենում յորելի նշանակում է «խոյ», քանոններում և աքքադերենում «ոչխար»: Եբրայեցիները իրենց թողության տարեդարձը նշում էին 50 տարի մեկ անգամ: Այդ տոնը ազգաբարելու համար հնչեցնում էին փողեր և շեփորներ, որոնք շինված էին ոչ այլ ինչից, քան ոչխարի կամ խոյի եղջյուրներից: Գնեց այդ տոնակատարություններն էլ ժամանակի ընթացքում սկսեցին կոչվել «կեներ հայորել», այսինքն «խոյի կոտոչ», իսկ հետագայում պահպանվեց միայն հայորել և յորել՝ «շեփոր, փող», ապա «հիսնամյակ», «տարելից, տոն» նշանակություններով, քանի որ եղջյուրից պատրաստված փողերով սկսեցին ազդարարել նաև բոլոր տեսակի տոնակատարություններն ու հանդեսները:

Քրիստոնեության մուտքի կամ Աստվածաշնչի թարգմանության հետ միասին յորելին, յորելի, յորելեան բառերը հայտնվեցին շատ ժողովուրդների բառապաշարի մեջ եբրայերենից հունարենի միջնորդությամբ (ռուս. иудейск):

Գայերեն յորելեան-ը կազմված է յորել բառից -եան հայերեն բառակերտով, ինչպես ունենք աքքադերենի պիտու՝ «հակառակ» բառից՝ պիտյեան, պատու՝ «եզր» բառից պատեան և այլն:

Գավառաբար հայերենի բառապաշարում յորելին բառը գոյություն է ունեցել Աստվածաշնչի թարգմանությունից էլ առաջ, քանի որ այն գործածված ենք գտնում ոչ միայն «հորելյան», այլև իր հին «շեփոր, փող» նշանակությամբ: Օրինակ Աստվածաշնչի և Մնացորդաց գրքում (ԺԵ, 28) այն գործածված է փող, ծնծղա նվագարանների հետ միասին. «Գանին զտապանակ ուխտին տեսան հոչակաւ, ծայնիւ, յորելեան և փողը, և ծնծղայիւք»:

Գիշյալ նախադասության մեջ եբրայական բնագիրը, ինչպես նաև հունական Յոթամատուցի թարգմանությունը յորելեան բառի փոխարեն ունեն շեփորով համարժեքը:

230. ԵՔԵ ՕՐԻՈՐԳ Է, ՈՒՐԵՍ ԱԶՆԻԿ ՏՈՒՄԻ ԱՂՏԻԿ Է

Պատմափայտ հորենացին Արտաշես թագավորի ամուսնության ավանդությունը չարադրելիս բազմիցս օգտագործում է օրիորդ բառը: Ալանների թագավորը, մերժելով Արտաշեսի խնամախոսությունը, ասում է.

«Եվ ուստի՝ տաճք քաջն Արտաշես հազարս ի հազարաց և բիւրս ի բիւրուց ընդ քաջագուղ կոյս օրիորդիս ւլանաց: (Եվ որտեղի՞ց քաջ Արտաշեսը պիտի տա հազարներից հազարներ ու բյուրերից բյուրեր քաջագոյ ւլանների կոյս օրիորդիս դիմաց):

Արդի հայերենում օրիորդը «հասունացած, բայց չամուսնացած արջիկն է»: Օրիորդ կոչականով դիմում ենք ներկայումս ամխտիր բոլոր չամուսնացած արջիկներին, իզական սեռի տասնամյակից անց ներկայացուցիչներին: Օրիորդ հարգալից կոչական է դարձել, ինչպես և տիկինը, որոնք սակայն անցյալում տրվում էին միայն ազնվական դասի ներկայացուցիչներին: Եթե պատմիչն առանց հատուկ

անունը տալու, ասում էր օրհորդ հայոց, օրհորդ պալանաց, ապա դրանով նկատի ունեն (ինչպես և մենք) արքայի ջրօջը աղբկան:

Ուրեմն օրհորդ (կամ հին հնչապատկերով արհորդ) նշանակում էր «թագավորական, իշխանական, ազնվական տոհմի աղջիկ, բարձր տոհմից, ազնվատոհմիկ», իսկ ներկայումս, կոչելով օրհորդ յուրաքանչյուր հանդիպած աղջնակից բարձր տարիքի իզական սեռի ներկայացուցչի, մեծարում ենք նրան հավասարեցնելով ազնվատոհմիկ աղջիկներին:

Արհորդ կամ օրհորդ բառի ծագումը մնում է չպարզված (որոշ ձեռագրերում գտնում ենք նաև օրուրդ, որիորդ գրությունները): Ենթադրում են, որ բառի առաջին մասը արի կամ որի, օրի, պետք է նշանակեր «իշխան, տեր, պարոն», իսկ արի-որդ «մեծագարնի որդի» ...

Չնարավո՞ր էր նման բան: Միանգամայն, քանի որ ռուսերենում նույնպես ունենք այս տիպի զարգացմանը **барин**՝ «իշխան, տեր, պարոն, բարոն» բառից **барыня**՝ «տիկին, խանում, աղջիկ», **барышня**՝ «օրհորդ» բառերը: Չի բացառվում, որ այն կապ ունի խուհիներնի avri կամ evri՝ «տեր, իշխան» բառի հետ, այսինքն արհորդ՝ «ավորի, իշխանի որդի»:

231. ՄԻՆՉԵԿ Ո՞Ր ՏԱՐԻՔԻ ՏՂԱՆ Է ԿՈՉՎՈՒՄ ՊԱՏԱՆԻ

Վահագնի ծնունդը նկարագրելիս Խորենացին նրան պատանեկիկ է անվանում, որ նշանակում է փոքրիկ պատանի: Չայոց Արտաշես արքան պատանեկի ղեկավար կոչի ընթացքում գերեզմանը թագաժառանգին: Եղբորն ազատելու հույսով Քուռ գետի մյուս ափից Արտաշեսին է դիմում թարգմանիչների օգնությամբ Սաթենիկը.

Թեզ ասեմ, այր քաջ Արտաշես,
Որ յաղթեցեր քաջ ազգին պալանաց.
Եկ հաւանեաց բանից աչազեղոյ դստերս պալանաց
Տալ զպատանիդ:

(Թեզ եմ ասում, քաջ տղամարդ Արտաշես, որ հաղթեցիր քաջ ազգին պալանեների, արի լսիր պալանեների գեղաշառ դստեր խոսքերը և տուր այդ պատանուն):

Քանի՞ տարեկան էր Սաթենիկի եղբայրը, որին պատանի է անվանում Խորենացին: Այս մասին ակնարկ չկա, բայց քանի որ նա մասնակցում էր կռվին, ուստի պիտի որ բավական հասուն լիներ: Այժմ հարց է առաջանում. պատանու մինչև ո՞ր տարիքի անձն է համարվում: Մանուկ և երիտասարդ տարիքների միջև ընկած հասակը չէ՞: Եվ կամ ասենք, կարողո՞ւ ենք «Պատանի հանդիսատեսի թատրոն» ցուցանակը և հարց տալիս ինքներս մեզ, մինչև քանի՞ տարեկանների համար է այս թատրոնը: Ի դեպ, պատանի բառի ծագումը հայտնի չէ, և միայն արաբերենն ունի նրա զուգահեռ ձևը՝ *fatan*՝ «պատանի, տղա, երիտասարդ մարդ» նշանակությամբ: Ինչպես գիտենք, հայերեն պ հնչյունին արաբերենում համապատասխանում է *f*-ն, ինչպես ունենք նաև պանդոկ և արաբերեն *fatouda*: Ըստ արաբերենի՝ պատանի տարիքը նաև հասնում է երիտասարդին, իսկ ըստ հայերենի բացատրական բառարանների՝ «արբուրքի հասակին հասնող դեռահաս տղա, նորահաս քանի տղա», այսինքն 17-18 տարեկանից ոչ անց: Եթե այդպես է, ապա կոչվում մասնակցող Սաթենիկի եղբայրը պետք է որ քաջ լիներ երիտասարդ ռազմիկների հետ արշավանքի ելնելուց չվախենալու համար, քանի որ չէր լրացել նրա 18 տարին:

Ինչպե՞ս կոչել դարաշրջանը, եթե սպանում են ամեն ինչով

232. ՄԱՐԴԿԱՎԱՅԻՆ ՀԱՆՃԱՐԻ «ԶԱՐ ԶԱՎԱԿՆԵՐԻՑ» ՄԵԿԸ՝ ԲԱՐՈՒԹԸ՝ ՎԱՌՈՂ

Մարդկային միտքը որոնում է միշտ իր կարիքների համար հնարքներ, միջոցներ՝ պատասպարվելու, քեռուցման, երթնելելու, թռչելու և թշնամիներից պաշտպանվելու համար: Բնական է, որ նրա ստեղծած միջոցները, գործիքները պիտի անվանումներ ստանան: Միշտ չէ, որ մարդը բարի մտազդեացումներով է հանդես գալիս: Երբեմն նաև չար մտքեր են խլրտում նրա ուղեղում և... ծնվում է «չար զավակներ»: Պատերազմական տեխնիկայի կատարելագործումը և մարդ սպանելու նոր միջոցների ստեղծումը «չար զավակների» ծնունդ կարելի է համարել: Այդ ծնունդներն էլ պետք է, որ իրենց անուններն ունենային: Այսպես, օրինակ՝ վառողի գյուղը թեև ենթադրում են, որ կատարվել է Չինաստանում, և նախապես այն հրավառության, զվարճացման նպատակներին է ծառայել, սակայն, դառնալով սպանության զենք, հասել է բոլոր ժողովուրդներին տարբեր անուններով:

Ո՞վ առաջինը այս գյուղը բերեց Չայաստան, հայտնի չէ: Ո՞վ առաջինը կոչեց այն վառող, դարձյալ չգիտենք: Պատմությունից հայտնի է, որ թուրք-թաթարական ցեղերը, չինացիներից սովորելով վառող պատրաստելու գաղտնիքները, իրենց հետ բերեցին այն դեպի Արևմուտք: Նրանք անվանում էին այդ պայթուցիկ նյութը *barut*՝ բարուր: Մինչև Բալկանյան երկրները տարածված է այդ պայթուցիկը *barut* ձևով: Չայոց Առաքել պատմիչը այդ ձևով էլ գործածում է. «Ոչ էաև հուր, քանզի բարուրն թրջեալ էր ի մեջ ջուրց ծովուն» (Չլրակվեց, որովհետև բարուրը ծովի ջրերի մեջ թրջվել էր), «Չրդեհեալ բարուրն ի վեր էաւ գտունն» (Չրդեհվելով բարուրը տունը ավերեց):

Առաջին անգամ վառող ձևով բառն արձանագրված ենք գտնում 1788 թվականին Ս. Պետերբուրգում հրատարակված Կելոպատրա Մարաֆյանի «Գիրք, որ կոչի բանվորի գիտութեան» զրջում: Իհարկե, այս բառի ստեղծման հարցում երկու հանգամանքներ կարող էին իրենց ծառայությունն առաջարկել: Նախ ժողովրդական ստուգաբանությամբ (այսինքն կեղծ) պայթող նյութը համարվել է «վառ օդ» որպես թե՛ «այրվող օդ» և ապա պարսկերենից հայերենին անցած մի շարք բառերի համարանությամբ, ուր պարսկերենի *b*-ի դիմաց հայերենն ունենում է վ, ինչպես,

օրինակ databara դատավոր, bazar վաճառ, այստեղ էլ «ճիշտ» է համարվել բարուք-ի դիմաց վառող-ը:

Չիշենք նաև բիսիման>վան, բարսամ>վարսամ և այլ բ>վ անցումները:

233. ՄԻՆՉԵԿ ՌՐ՝ ՏԱՐԻՆ Ե ԶՈ ՍԱԿՍԱՆԸ, ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ

Միջնադարից սկսած հետաքրքրությունը հայերենի երիտասարդ բառի նկատմամբ շատ մեծ է եղել: Բոլոր լեզվաբաններին էլ զայթաղել է մի միտք. «Արդյո՞ք չի՞ կազմված բառս երեք, տաս, արդ մասերից»: Միս այսպես էին «ստուգաբանում» շատերը, այդ թվում նաև «Նոր հայկազյան բառարանի» հեղինակները: Միջնադարյան մեծ գիտնական Գրիգոր Տաթևացին գրում էր. «Երիտասարդ, որ է երեք տասն ամի»:

Բայց մի՞թե մեր հասկացողությամբ երիտասարդը միայն երեք տասնամյակ ապրածն է կամ երեք տասնամյակի հասածը: Չէ՞ որ այս բառը ղեռն գրաբարում պարզաբանվում էր այսպես. «Երիտասարդ զմիջին հասակն անուանել, որ ոչ կարի ծեր իցէ, և ոչ կարի մանուկ» (երիտասարդ միջին հասակն է անվանվում, որը ոչ շատ ծեր է և ոչ շատ փոքրիկ): Լամբրոնացին երիտասարդություն սկիզբը համարում է «ի գալ երրորդ եօթյան» (երրորդ յոթը (մասնալ), այսինքն քսանմեկ տարեկանը: Շատ լավ, եթե սա է երիտասարդության սկիզբը, ապա ոչ ոք նրա ավարտը կամ վերջին սահմանը չի նշում: Բայց մինչև ո՞ր տասնամյակը կյանքի պիտի համարել երիտասարդության տարիք: Չկա հստակ պատասխան, ուստի երիտասարդ հասակը հարաբերական հասկացողություն է և ոչ տարիքային: Ուրեմն բացառվում է խնդրո առարկա բառի մեջ երեք և տաս արմատները որոնելու տրամաբանությունը: Եվ ահա հայագետ Պոլ Լազարը գտավ համոզիչ լուծումը, պարսկերենում րետակ նշանակում է «երիտասարդ, պատանի», չէ՞ որ հայտնի էր նաև բառի վերջին սարդ մասը, պարսկերեն sard «տարի» էր նշանակում, և այն գտնում ենք նաև մի շարք այլ բարդությունների մեջ, ինչպես, օրինակ նավասարդ՝ «նոր տարի» պարսկերենի navasard «նոր» և սարդ՝ «տարիք» բառերից կամ ավասարդ՝ «պառավ» աւ և սարդ եզրերից: Ուրեմն հայերենն իր «սովորության» համամարյ բառակցքի ր-ից առաջ կատարել էր Ե-ի հավելումը դարձնելով րատակ-սարդ՝ երիտակսարդ-երիտասարդ: Նման բառակցքի Ե-ի հավելումներ հայերենը կատարել է նաև պարսկերեն rang- երանգ, rag- երակ, rax-երախ, rasan-երասան բառերում:

234. ԱՎԱՆԸ ՓՈՐՈՂՄ ԵՆ, ԹԵ՞ ՆԵՏՈՒՄ

Յուրաքանչյուր բառի ճակատագիր երբեք նման չէ մյուսներին: Բառերի ծագումը երբեմն այնքան անակնկալ է ու անհավատալի, որ եթե այդ մասին գրավոր վկայություններ պահպանված չլինեին, հազիվ թե մենք հավատայինք բանավոր ավանդություններին: Օրինակ՝ այսօր բոլորս էլ հասկանում ենք, ական-անետ, ական-ամիգ, ական-որս, ական-ապարել բառերի նշանակությունը, որովհետև նրանց հիմքում ընկած է ական՝ «պայթուցիկ սարք, հարմարանք» բառը: Սակայն ինչպե՞ս է առաջացել հենց ինքը՝ ական-ը: Անշուշտ սա կհետաքրքրի շատերին: Նախ պատմությունից գիտենք, որ պայթուցիկ նյութերի գործածությունը պատերազմական նպատակներով սկսվում է միայն ուշ միջնադարի, հետևաբար

հայերեն ական բառի ծագումը նույնպես ավելի վաղ լինել չէր կարող: Երբ թերում ենք հայ մատենագրությունը, պատմիչների երկերը, գրիչների հիշատակարանները, ապա այնտեղ մենք բազմիցս հանդիպում ենք ական հատանել արտահայտությանը, որ նշանակում է «անցք բացել, փոս անել, խոռոչ բացել պարիսպի մեջ, պատռել պարիսպը, քանդել պատը» և այլն: Բայց չէ՞ որ առաջներում պայթուցիկ նյութ չկար, և ական-ը՝ անցքը հատում էին միայն քանդող գործիքներով: Այսպես, ուրեմն, ական նշանակում էր «անցք, փոս, պատվածք, ճեղք, բացվածք, խոռոչ»: Բայց ինչպե՞ս դարձավ պայթուցիկ սարք: Վառողի գյուտը նիշտացրեց պարիսպները քանդելու աշխատանքը, և մարդիկ սովորեցին ոչ թե ծեռն ուժով, այլ պայթուցիկ նյութերի նյութերի օգնությամբ ական հատել պարիսպներում: Աստիճանաբար մարդիկ մոռացան ական հատելու իին ձևերը և սկսեցին ական անվանել ոչ թե պատվածքն ու անցքը, այլ հենց ական բացող նյութը, այսինքն՝ կատարվեց իմաստի փոխանցում, պատվածք, փորվածք առաջացնող սկսեց կոչվել իր իսկ արդյունքի անվամբ: Եվ այսօր արդեն մոռացած ական բառի իհն նշանակությունը՝ մենք այն ընկալում ենք բոլորովին Նոր նշանակությամբ: Երբ ստում ենք ական-անետ, հասկանում ենք պայթուցիկը նետող, ոչ թե «պատվածք նետող», ական-որս նավ՝ «պայթուցիկ սարքեր որսացող», ոչ թե «պատվածք որսացող, ական-ապատել՝ «պայթուցիկ նյութերով, սարքերով պատել» և ոչ թե «անցքերով, փոսերով, պատվածքներով պատել» և այլն:

235. ՌՈՒՄԲ-Ը ՌՈՒՄԲԻ ԳՅՈՒՏԻՑ ԱՈՒՑ

Մեր օրերում շատ սովորական է դարձել թերթերում կամ գրականության մեջ հանդիպող ֆուգասային ռումբ, խորագնաց ռումբ, ավիացիոն ռումբ և այլ մակդիրներով զործածվող ռումբ բառը, որի հետ էլ՝ ռմբակոծել, ռմբակոծել, ռմբակու, ռմբակիր բառերը:

Ու թեև ռումբի գյուտը ուշ ժամանակների տեխնիկայի արդյունք է, սակայն զարմանալի չի լինի, եթե ասենք, որ այդ անունը մեկ և կես հազարամյակ առաջ գործածական էր գրաբարում, բայց այլ նշանակությամբ: Այսպես, հինգերորդ դարի գրականության մեջ ռումբը՝ «պարասքարը, կապարի կամ երկաթի գունդը և կամ միզակն» էր, որի համար էլ ռմբավոր էին անվանում «հիզակակրից»: Միջնադարյան երգչախմբերից մեկում գտնում ենք. «Թե ռմբով զարնես գայլուն, թե սրով», որն ընկալվում է. «Թե միզակով զարկես գայլին, թե սրով»: Մխիթարի «Դատաստանագրքում» գտնում ենք. «Ունին միզակս, որ է ռումբ»:

Այսօրվա ռումբի իմաստի զարգացման ճանապարհին պիտի պատշաճը հատուցել ռմբաքար արտահայտությանը, որով որակում էին նետվող պարասքարերը. «Մեքենայիք ռմբաքարս հոսեին» (Մեքենայով հոսում էին ռմբաքարերը): Իսկ այնուհետև, քանի որ միզակը, այսինքն՝ ռումբը, նույնպես նետվող, դեպի թիրախը թռչող զենք էր, ուստի այս հատկանիշն էլ իր հետ բերեց մեր օրերի ռումբ հասկացությանը, որը թեև պայթուցիկ է, սակայն «նետվող» զենք է...

Իսկ որտեղի՞ց է նրա ծագումը: Ենթադրում են, որ կամ արաբերենի rum՝ «հիզակ»: Բառն է ռումբի հիմքում ընկել, կամ էլ ինչ-որ փոխանցիկ մի բառ հարևան մի լեզվից: Չավանաբար ավելի մեծ տրամաչափի հրազենների՝ քնդանոթների, հրամորթների գյուտից հետո նրանց նետած պայթուցիկ արկերից փոխանցվեց բարանաբարների տրված անվանումը՝ ռումբը՝ նկատի ունենալով նրանց նույնպես հարվածելիս հանած մեծ աղմուկը: Ուրեմն ռումբ անունը արտահայտում է հիմնականում պայթող

այն առարկայի անունը, որ նետվում է դեպի նպատակակետը: Այս բառի բնածայնական ծագում ունենալն է հաստատում նույն հնչյունը նրա զուգահեռի գոյությունը պամիրյան լեզուներից շուգնաներենում: Եռլզաներենում **ռուր** նշանակում է «թխկոց, պայթյուն, որոտ»: Ուրեմն մեր ժամանակներում **ռուր**ն այն է, ինչ պայթում է որոտով, արծուկով, թեև միաժամանակ հասկանում ենք նաև «պայթուցիկ սարք», «ական» նշանակությամբ:

236. ՌՎ ԿԵՔԵՑ ԱՅՍՊԵՍ ՍԱՐԴԿՈՒԹՅԱՆ ՄՅՈՒՄ «ՉԱՐ ԶԱՎԱԿԻՆ»

Մարդկային հանճարի այս «չար զավակն» էլ զրեթե հասակակից է վառող-ին: Առաջին անգամ բառս գործածվում է 1796 թվականին լույս ընծայված մի դիվանի մեջ, ուր կարդում ենք. «Ոմանք զատրճանսն վառօտալիս առնին» (Ոմանք **ատրճանակներն** էին վառողով լցնում), «Պատրկակայծ **ատրճանավորաց**» (Պատրույզակայծ **ատրճանավորներին**):

Այնհայտ է, որ բառը կազմված է իրանական լեզվից կատարված փոխառություններից և պարսկերենի կամ պահլավերենի հնչյունական անցումների օրինաչափությունների գիտակցմամբ: Ատր և ճանակ լեզուներից **ատր**-ը իրանական **ատուր**ն է՝ «կրակը», որն ունենք նաև **ատուր**ն բառում, իսկ **ճան**-ը իրանական լեզուների չառ (**զան**)՝ «զարկող» բառն է, որը այդպես է տառադարձված իրանական լեզուներից փոխառյալ մյուս բառերի համաբանությամբ. այսպիսով՝ **ատրճանակ** նշանակում է «կրակ զարկող», որպիսիք են **ruzi** – **ռոճիկ**, **dahliz** – **դահլիճ**, **bazar** – **վաճառ**, **tazi** – **տաճիկ** և այլն, ուստի, եթե պարսկերենի կանոններով լինում է բառը **ա- տուրզան-ակ**, ապա հայերենի կանոններով անշուշտ պիտի դառնա **ատրճան-ակ**:

237. ԻՆՉՈՒՒ ԵՆ ԱՍՈՒՄ ԹԻԿՈՒՆԲ ՉՈՒՆԵՍ

Չայերենի՝ պահլավերենից կատարած հազարավոր փոխառություններից մեկն է **փուշտիպան**-ը՝ «թիկնապահ, անձնապահ» նշանակությամբ, որ բազմիցս գործ է ածվել զրաբարում. «Կոչեր առ ինքն զամենայն **փուշտիպան**, համահարզս իւր» (Իր մոտ կանչեց իր բոլոր **փուշտիպաններին**, համահարզներին), «Ետ նմա **փուշտիպան** մի հաւատարիմ» (Տվեց նրան մի հավատարիմ պաշտպան) և այլն: Բառս կազմված է պարսկերենի **pušt**՝ «մեջք» և **pan**, **ban**՝ «պահող» բառերից: Բանի որ պահլավերենում **pušt**-ը հնչում էր **պ-ով**, ուստի հայերենում այն դարձավ **պաշտպան**, իսկ հետագայում՝ Սասանյանների ժամանակ, կրկին փոխ առնվելով, այս բառը դարձավ **փուշտիպան**, քանի որ այդ ժամանակ և հետագա պարսկերենում հնչում էին **pušt**-ը: Ուրեմն և **պաշտպան**-ը, և **փուշտիպան**-ը նախապես նշանակել են «թիկունքը պահող, թիկնապահ»: Պաշտպանը շատ կարևոր դեր ուներ կռվում: Չիչենք, որ հայերենում էլ կան «նա լավ **մեջք** ունի», «նա լավ կամ ածուր **թիկունք** ունի», «**մեջքով** մարդ է», «**թիկունքով** մարդ է» արտահայտությունները, որ համազոր են **պաշտպան**-ին:

238. ԱՍԵՆԱՍՈՏԻԿՆ ՈՒ ՄՏԵՐԻՍԸ ԿԱՐԱՊԵՏՆ Է

Մանկավարտեզում մի երգ էինք երգում. «Եկար ծիծեռնակ՝ գարնան **կարապետ**... Ինչո՞ւ գարնան կարապետ, թե՛րևս ավետաբեր լինելու պատճառով»:

Գրաբարյան մատյաններից դիմելով՝ կզտենք **կարապետ**-ի նշանակությունները՝ «ռահվիրա, ճանապարհ բացող, առաջամարտիկ, առաջընթաց, սուրհանդակ», օրինակ. «Մա է **կարապետ** յաւուր զալետան փրկչին» (Փրկչի զալետյան օրվա սուրհանդակն է սա): Չայոց արուևիքում սակայն շատ կարևոր մի պաշտոն էր վերապահվում **Կարապետ արքային**, որի մասին հիշատակում է Ազաթանգեղոսը: Տրդատ թագավորը Գրիգոր Լուսավորչի երկու որդիներին Քյուզանդիայից Չայաստան բերելը հանձնարարում է երեք բարձրաստիճան անձնավորությունների՝ հայոց սպարապետին՝ Արտավազդին, Աշոցքի գավառի իշխան Տաճատին և երրորդը՝ թագավորի **կարապետ Դատ**-ին: Փաստորեն այստեղ արքայի կարապետը հանդես էր գալիս **թիկնապահ** բառի նախնական և ամենահին նշանակությամբ:

Եզգվարանական մարզաքնքերի զոհ **կարապետը** մերք պարսկերենի **kar**՝ «աշխատանք» և **pati**՝ «պետ» բառերից է ենթադրվել (Լազարո, Մենևիշյան), մերք էլ **կարապետ** կամ **կարավանապետ** բառերից (ԼՅԲ, Տերվիշյան):

Իհարկե, վերոհիշյալ հեղինակները անտեղյակ էին միջագետքյան սեպագիր արձանագրություններին: Աքքադերենում գտնում ենք, թեև մի քիչ այլ հնչյուններ, և զարեթ բառը՝ «մտերիմ, մերձավոր, թիկնապահ, պահապան, զինակիր, առաջամարտիկ» նշանակություններով, որի արմատն է սեմական **qarab**, **qarub**, **qereb** (**qrb**)՝ «մոտենալ, մոտ» բառը: Այստեղ **կարապետը** կարող ենք փոխարինել **թիկնապահ** բառով: Ուրեմն **կարապետը** նախապես նշանակում էր «մոտիկ, մտերիմ, մերձավոր, վստահելի անձ»: Այս **qrb** արմատը պահպանվել է նաև արաբերենում, հեշտ է նկատել **aqraba**՝ մերձավոր՝ «մտերիմ-բարեկամներ» բառի մեջ **qrb** արմատը:

Չետագայում հայերենում **կարապետը** որոշ իմաստային փոփոխություններ է կրել իրեն տրվող բազմաբնույթ հանձնարարությունների պատճառով: Այսինքն՝ թագավորը, որպես ամենավստահելի անձ, նրան է հանձնարարել և սուրհանդակի, և առաջամարտիկի, և ավետաբերի, և առաջընթացի պարտականությունները: Կորնական-եկեղեցական զոհակնության մեջ Քրիստոսի զալուստը ավետող Սկրուչին պարզապես **կարապետ** անվանեցին՝ որպես Չիսուսի զալետյան ավետաբեր, սուրհանդակ, առաջընթաց:

239. ՀՐԱՆՈ՞Ռ, ԹԵ՞ ԹՆԴԱՆՈՌ

Թղճաճոթի կամ հրանճոթի գյուղը համեմատաբար նոր պատմություն է և մի քանի հարյուրամյակից այն կողմ չի անցնում: Ուստի հայ պատմագրության մեջ դուր չեք կարող հանդիպել այդ բառերին՝ ընդհուպ մինչև 18-րդ դարը: Պատերազմական արվեստի մեջ հաստատուն տեղ բռնած այդ զենքերի անվանումները ստիպված էին պատճենելով ստեղծել նաև հայերը (կամ սեփական միջոցներով) կամ փոխ առնելով օտարներից (թուրքերենից՝ թուխ, ռուս.՝ **пушка**) և այլն:

Քանի որ դասական հայերենից ունենիք զորածված **անօթ պատերազմի, անօթ մահուան** և նման այլ կապակցություններ, ուր **անօթ**-ը նշանակում էր ոչ միայն «անամ, պարունակող», այլև «սարք, զործիք», որով վերոհիշյալ բառերն ընկալվում էին «պատերազմի սարք, զործիք», «մահվան նարք, զործիք» նշանակություններով,

ուստի անոթ—ին ավելացրին հուր՝ «կրակ» և ստացվեց **հրանոթ**՝ «կրակի սարք, գործիք», կամ թնդալ՝ «որոտալ» արմատից **թնդ**—ը և ստացվեց **թնդանոթ**՝ «որոտա-
ցող սարք, գործիք» բառը (տե՛ս **անոթ**):

240. ՍՊԱՈԱԶԵՆ

Սպառազինության մրցավազք, **սպառազինվել**, **սպառազինություն** և նման այլ արտահայտություններ այսօր ծանոթ են յուրաքանչյուրին, որովհետև թերթերի էջերում ամեն օր գրեթե կարելի է հանդիպել այդ հարցերի շուրջ տպագրված հաղորդումների ու քննարկումներին:

Ի՞նչ է նշանակում **սպառազինություն**: Այս բառի բարդ լինելը ինքնին նկատելի է, երբ այնտեղից մեզ ծանոթ **զենք**—ը (զենք—ը) անջատում ենք, բայց **ի՞նչ է սպառ**—ը, ինչո՞ւ **սպառ**: Հայերենում **սպառ** նշանակում է «վերջ», որից ի **սպառ**՝ «բոլորովին, մինչև վերջ, ամբողջովին» բայականը՝ **սպառ**—ել, որ նշանակում է «վերջացնել, վատնել, հատցնել», և այլն: Սիս սրանից պարզ է դառնում **սպառազեն**—ի նշանակությունը, որն ընկալվում է «մինչև վերջ զինված, կատարյալ, ամբողջովին, զինված մինչև վերջին հնարավորությունը, մինչև վերջին սահմանը» նշանակություններով: Համեմատոր «մինչև ատամները զինված» արտահայտությունը: Աստվածաշնչում գտնում ենք բազմիցս այս բառից կազմված ձևեր, ինչպես, օր.՝ «հազար—հազար այր **սպառազեն**», «երեք հազար վառելօք **սպառազեն**» «առ դու քեզ **զսպառազինութիւն** նորա» և այլն:

Այս բառը իր գուպահեռն ունի իրանական լեզուներում, ինչպես պահլավերենում, ուր հանդիպում ենք **spar** կամ **spur** բառերին, որ նշանակում են «կատարյալ լրացած, վերջացած»: Այս իսկ պատճառով էլ որոշ լեզվաբաններ այն կարծիքին են, որ հայերեն **սպառ/սպուռ**—ը փոխառություն է պահլավերենից: Մեր կարծիքով, դրանք իրանալեզու սկյութական ցեղերից մնացած ընդհանրություններ են և՛ հայերենի, և՛ իրանականների համար:

Հայերենում գործածական է եղել նաև այս երկու ձևերից բարդված **սպառասպուռ** բառը, որ զործածվում է «կատարյալ» լրիվ նշանակությամբ: Օրինակ՝ նույն Աստվածաշնչում հանդիպում ենք «խնդրեցին **սպառասպուռ** զվրժ արեան» (այսինքն՝ խնդրեցին ի սպառ, կատարյալ, լրիվ, ամբողջովին վրժ):

241. ԻՆՉՊԵՆ «ՆԵՏՎՈՐԸ» ԴԱՐՁԱՎ ԵՎ ԵՎ «ՊԱՅՁՈՂ»

Իրոք շատ հարուստ է զրաբարի գանձարանը, որտեղ մեծ թիվ են կազմում բազմիմաստ բառերը: Այդ պատճառով էլ, երբ նեղն ենք ընկնում, դիմում ենք հոգեպահուստ այդ գանձարանին: Այսպես, օրինակ՝ զրաբարում արկ՝ «նետել, ձգել» (իրանական *harek*) բառից կազմված ունենք շուրջ 50 բարդություններ ու ածանցված բառեր, ինչպես, օրինակ, զլխարկ՝ «զլխին ձգելու բան», վերարկու՝ «կրան զցելու բան», ակնարկ՝ ձեռնարկ, խուզարկու, մեկնարկ, ներարկել, խնկարկել, սակարկել, թվարկել, անվանարկել, գործարկել, բանտարկյալ, խնդրարկու, բանտարկու, յուրարկավոր և այլն: Եվ ահա քսաներորդ դարում այս հանգստի մեկնած բառին անհամոզուսացրին և, օգտվելով նրա հիմնական իմաստից, օգտագործել սկսեցին որպես ռուսերեն **снаряд** բառի համարժեք՝ «իրանորից նետված պայթուցիկ սարք» նշանակությամբ: Այս բառը դարձավ մարդկային չար հանձարի գյուտերից մեկի թարգմանը: Օրինակ՝ բլուրների վրա

սկսեցին պայթել **արկերը**: **Արկերն** ու ականները խլացնում էին հրամանատարի խոսքը: **Արկերն** արդեն ընկնում էին կամրջի և գետանցի վրա:

242. ԶԻՆՎՈՐ-Ը ՍՈՒԴԱՏ-Ը ԶԵ, ՍՈՒԴԱՏ-Ն ԵՎ ՍՈՒԻԴ-Ը ԶԵ

Հայերենի **զինվոր**, **ռազմիկ**, **մարտիկ**, **բանակային** բառերը յուրաքանչյուր դպրոցականի համար էլ հասկանալի են և դժվար թե բացատրության կարիք ունենան: Անկասկած **զինվոր**—ի հիմքում **զեն** կամ **զենք** արմատն է, **ռազմիկ**—ի հիմքում **ռազմ**—ը, **մարտիկ**—ի հիմքում **մարտ**—ը, իսկ **բանակային**—ի հիմքում **բանակ**—ը: Սակայն հայկական ժողովրդական խաղիկներում և բազմաթիվ արևելյան քարաքանդերում առկա է ռուսերենից փոխառյալ **սոլդատ**՝ **солдат** բառը սաղոթք ձևով: Պիտի ասել, որ **սաղոթք**—ը իր ծագմանը ոչ **զինվոր**, ոչ **ռազմիկ**, ոչ **մարտիկ** և ոչ էլ **բանակային** է նշանակում, թեև օգտագործվում է այդ նշանակություններով: Սիս մի քանի հատված Մ. Աբեղյանի «Հայերեն ժողովրդական խաղիկներից», ուր **զինվոր** բառի փոխարեն գտնում ենք **սաղոթք**—ը.

Շիրանի ծառ ծովել ա,	Կամ	Յարիս գրեցին սաղոթք .
Յարս սաղոթք գրվել ա,		Եկավ սաղոթքի թուղթը.
Յար ցան, սաղոթք մի գնա,		Բալաբանները զարկին,
Քո եղնիկը կը մնա:		Կազարմեն սաղոթք լցին:

Բանն այն է, որ ռուսերենն էլ **солдат**—ը փոխ է առել գերմաներենի *Soldat*—ից, որ **զինվոր** նշանակությունից առաջ ուներ «վարձկան, վարձու» նշանակությունները: Սիս թե ինչու: Բյուզանդացի իմպերատոր Կոստանդինը որոշեց վերացնել այն դրամական քսոսը, որն ստեղծվել էր նախորդ ինքնակալների կողմից տարբեր քաշերի դրամներ բաց թողնելու պատճառով: Նա հռոմեական բանակում ծառայող վարձկան գերմանացիներին վճարելու նպատակով բաց թողեց ոսկե դրամներ, որոնք անվանեցին *solidus*—ներ, լատիներենի *solidus*՝ «ամուր, հաստատուն, կայուն, հիմնավոր» բառից (նկատի առնելով դրանց ավելի կայուն և հաստատուն մնալու հեռանկարը): Իսկ այս դրամներն ստացող **զինվորներին** սկսեցին անվանել *Soldat*—ներ, որից էլ՝ ռուսերենի **սոլդատ**—ը: Ֆրանսերենում *solde* նշանակում է «րոշակ (զինվորի), վարձկան, զեչք», անգլերենում *soldier*՝ «զինվոր», բայց սա դեռ ամենը չէ:

Ռուս և եվրոպական գրականության ազդեցության տակ հայերեն են թափանցել նաև **սոլիդ մարդ**, **սոլիդ աշխատանք**, **սոլիդ զործ**, **սոլիդ դիրք** և այլ նման արտահայտություններ, որոնք, պարզվում է, ազգականներ են **սոլդատ**—ի հետ: Ինչո՞ւ կամ ինչպե՞ս՝ կհարցնեք դուք: Չէ՞ որ **սոլդատ**—ն էլ ծագում էր լատիներեն *solde*՝ «ամուր, կայուն, հաստատուն, հիմնավոր» բառից, ուրեմն երկուսն էլ արյունակից են, և միայն թե հայերենում **սոլիդ**—ը ձեռք է բերել մի քիչ այլ նշանակություն. **սոլիդ մարդ** ավելի շատ ընկալվում է «լուրջ մարդ, ծանրակշիռ, պատկառազորու մարդ» նշանակություններով:

243. ԱՆԵՐԸ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱՌԱՏՆՈՐԳՆ Է

Հայկական ժողովրդական էպոսում երկու **Մհերներ** կան՝ **Մեծ Մհերը** և **Փոքր Մհերը**, որոնց անվան ծագման մասին կան տարբեր կարծիքներ, ոմանք ենթադրում են, որ **Միիր**-ից է առաջացել **Մհեր**-ը:

Սակայն, ինչպես Մ. Խորենացու ժամանակներում գրի առած բանավոր ավանդությունն էր հաղորդում հայերի **Բարեշունից** գալու մասին, այնպես էլ լեզվաբանական փաստերը գալիս են հաստատելու այս ավանդության ճիշտ լինելը: **Մհեր** բառը աքքադեերենում հնչում է muerr և նշանակում է «ժողովրդի, զորքի առաջնորդ»:

244. ՄԱՐԴՈՒՆ ԼԵՆԸ ԱՆԵԱՆՈՂՈՒԹՅՈՒՆ Է, ԹԵ՞ ԳԱՃԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«Մեր երկիրն ընկավ թշնամական լծի տակ», «Ոչ միայն Հայաստանը, այլ և Ռուսաստանը դարեր շարունակ հեծում էին բաթարական լծի տակ», «Օտարի լուծը շատ ծանր է» և նման արտահայտությունների գրականության մեջ շատ կարելի է հանդիպել: Հայերենի բառարանները տալիս են լուծ բառի մինչև 13 նշանակություններ: Բերենք հիմնականները.

1. Փայտե ձող, սարք, որը հագցնում են եզերի վզին՝ կապելով նրանց սայլին, գուբանին, արորին, կամին:
2. Հարկադիր, անվճար աշխատանք տիրոջների համար և կեղեցողների պարտադրված տուրք:
3. Ջուլպ, ոչ կենտ:

Մարդու կողմից կատարված գյուտերի մեջ իր կարևոր տեղն ունի նաև լծի սարքի ստեղծումը, քաշող կենդանական ուժը իր նպատակներին ծառայեցնելու այս մտահղացումը կարևոր մի էտապ էր մարդու զարգացման ղեկավար ու ձիգ ճանապարհին: Սակայն, ինչպես միշտ, այս անգամ էլ լավ գյուտը վատ նպատակների ծառայեցնելու մտահղացումն էլ չուշացավ: Մարդը կենդանու փոխարեն գերի վերցված թշնամիներին սկսեց կապել լծին, այսինքն լծի տակ դրեց կամ լծեց և ստիպեց աշխատել: Դա ո՞ր դարում եղավ առաջինը և ո՞ր երկրում՝ ղժվար է ասել, սակայն առաջին գրավոր վկայությունը այս մասին գտնում ենք մեզանից երեք հազար վեց հարյուր տարի առաջ կազմված խեթական օրենսդիր կայսր **Տելիալինի** օրենսգրքում՝ «խեթական օրենքներում»: խեթական օրենքներում խոսվում է երկու տեսակի հարկադիր աշխատանքների մասին, որոնցից մեկը կոչվում է luzzi, մյուսը՝ šaḫan: Այս luzzi-ն շատ է հիշեցնում հայերենի լուծ բառը՝ «հարկադիր աշխատանք» նշանակությամբ, ինչպես նաև հնչմամբ,

ԼԾԻ ՏԱԿՈՎ

որն ամփոսելի է: Ինչևհետ, Տելիալինուն (1525–1500 մ.թ.ա.), խոսելով պալատական կարգավանքներին մասնակցած երեք բարձրաստիճան դավադիրների մասին, պատմում է իր «վեհամճնության» մասին նույնպես. «Երբ ես՝ թագավորս, լսեցի, որ Ցանուկային, Տախարվալին և Տուրուխային բերել են, ու նրանց դատարանը նահապատիժ է որոշել, ես՝ թագավորս, նրանց գթացի, նրանց **հողագործ** դարձրի, զենքերը նրանց ուսից վերցրի, նրանց **լուծ** տվի»:

Ոմանք այս հայտարարությունն ընդունում են հենց ուղղակի նշանակությամբ՝ անասունների նման նրանց լծելու, իսկ ոմանք էլ հարկադիր աշխատեցնելու, այսինքն փոխաբերական իմաստով:

Ինչևէ, եթե նույնիսկ Տելիալինուն դավադիրներին լծել է տվել գուբանին և չի սպանել, ապա սա իսկական մեծահոգություն էր նրա ժամանակներում և ոչ թե դաժանություն, քայց և այնպես ստորացուցիչ և նվաստացուցիչ մի վիճակ՝ նման ձուլվ ապրողների համար: Ահա նման իրողություններից էլ ծնվել են **ընդ լծով արկանել** «լծի տակ գցել», **լուծ** դնել, լծադիր և հարկապահանջ լինել, **լծակից**՝ «միասին թեռ քաշող, ծանրություն կրող», **լծկան**՝ «լուծ կրող անասուն», **լծորդ**՝ «կցորդ», **լծվել** մի գործի և այլ արտահայտություններն ու բառեր:

Դարերը զլորվում էին մեկը մյուսի հետևից, քաղաքակրթվում էր մարդը, սակայն ինչպես տեղեկանում ենք հռոմեական պատմիչների թողած տեղեկություններից, գերվածներին և պատվածներին լծի տակ գցելու սովորությունը չի վերանում: Լատիներենի sup jugum՝ «լծի տակ, լծի տակով» արտահայտությունը այդ սովորությունից է մնացել:

Տակիտոսի տարեգրություններից (15–րդ գիրք, 15) տեղեկանում ենք, որ մ.թ.ա. 62 թվականին **Արչանաշատի** մոտ հայ-պարթևական միացյալ զորքերի կողմից պարտության մատնված հռոմեական զորավար **Պետոսի** զինվորներին հայերն ստիպել են անցնել **լծի տակով** (sup jugum):

Լծի խորհրդանշանն այստեղ պայմանականորեն կատարում էր երեք նիզակներով կազմված կամարը: Երկու նիզակները խրված էին գետնում, իսկ երրորդը հորիզոնական դիրքով դրված էր նրան վրա: Ուղղահայաց նիզակների խոր քաղված լինելը ստիպում էր զինվորներին անպայման կռամալ և «լծի տակով» անցնել: Համեմատելի է այս խորհրդանշական հպատակեցումը՝ «թրի տակով» անցնելու սիմվոլիկ արտահայտության հետ, որ գտնում ենք «Սասնա ծռեր»-ում:

245. ՊԱՅՄԱՆԸ ՈՐՊԵՍ ԵՎԱԳԱՐԱՆ ԿԱՍ ԻՆՉ Է ԳԱՃՆԱՍՈՒՐԸ

Բառերի **երկրորդ** կյանքի մասին առիթ է եղել արդեն խոսելու: Շատ երկար չէ պիանինո-ի ստեղծման պատմությունը: Ընդամենը երկու և կես հարյուրամյակ է անցել այն օրից, երբ իտալացի խրիստոֆորին ստեղծեց **դաշնամուրը**: Սկսանքեք: Իսկ որտեղի՞ց այս բառը՝ **դաշն** և **ամուր**: Հայերենի զինանոցի՞ց: Շատ լավ: Բայց կապ չունի՞ արդյոք **դաշինք** բառի հետ: Իսկ եթե ունի, **դաշնակահարն** էլ «**դաշինք խփո՞ղմ**»: Է: Կա՞ լրջություն այս կատակի մեջ:

Պարզվում է, որ լրջությունն ավելի է, քան թվում է: Հայերենի **դաշն** սեռականը՝ **դաշին**, պահլավերենի dašn՝ «համաձայնագիր, դաշինք, պայմանավորվածություն»

բառից է ծագում: Այսպես՝ **դաշն կնքել**՝ «համաձայնվել», **դաշնակից**՝ «համաձայնութեան ընկեր», **դաշնակնել**՝ «համաձայնեցնել խազերը, այսինքն հնչյունները», **դաշնավոր**՝ «եղանակի նոտաները (հնչյունները) համաձայնեցված», այստեղից էլ **քաղցրաներդաշնակ**, **աններդաշնակ**, **մելադաշնակ**, **դաշնադրություն**, **ձեռնադաշնակ**, **դաշնակ** և այլն:

Ահա և մոտենում ենք մեզ հետաքրքրող մասին: Երբ Եվրոպայում ստեղծվեցին ավելի կատարելագործված **պիանոները**, ուժեղ ծայրի համար կոչվեցին *forte piano*–**Ֆորտե–պիանո** (կամ *piano forte*)՝ «ուժեղ քաղցրահունչ»: Այս բառը, պատճենվելով հայերեն, թարգմանվեց **դաշնամուր**, իսկ **պիանո**–ի համարժեքը արտահայտվեց **դաշնակ** բառով: Արևմտահայ իրականության մեջ **դաշնակ**–ը գործածվում է նաև **դաշնամուր**–ի փոխարեն: **Դաշնակ** զարնող կամ **դաշնակահար** նշանակում է և **դաշնակ** նվագող, և **դաշնամուր** նվագող, մինչդեռ պիտի լիներ **դաշնամուրահար** **դաշնամուր** նվագողի նշանակությամբ:

Եվ այսպես, **դաշն**՝ «պայման, համաձայնություն» բառը դարձավ նվագարան, միաժամանակ հայ իրականության մեջ կուսակցության անուն **դաշնակցություն** և ներդաշնակություն, ինչպես Չարեցն է ասում.

Դու ձգտում էիր **դաշնության**. Երբ **սոցաշն** էր շուրջդ կյանքը, կամ **դաշն** է ոգիդ աշխարհին, այդ մարտին մասնակից ես եթե:

246. ԵԹԵ ՍԵԿԸ «ԿԱՊԿԱԾ» Է, ԱՊԱ ՆԱ ՃՈՐՏ Է

Ֆիշենք «Ինտերնացիոնալի» հայտնի տողերը.

Ելիր, ում կյանքը անիծել է,
Ով **ճորտ** է, մերկ է և ստրուկ...

Որտեղ **ճորտ** բառը «իրավագուրկ, ընչազուրկ կամ ստրկական կախման մեջ գտնվող դասակարգի մարդ» է նշանակում: Իսկ ընդհանրապես հայ միջնադարյան գրականության մեջ **ճորտ**–ը «սպասավոր, ծառա, ծիպական, իշխանին հպատակ» նշանակությամբ է օգտագործվում: Ի՞նչպե՞ս հայ մատենագրության մեջ **ճորտ** բառն առաջին անգամ գտնում ենք օգտագործված 11–րդ դարում Նարեկացու տաղերում. «Այն **ճորտն** ճոճ էր և ճապուկ» ...

Գետազայում ստեղծվեցին **ճորտատեր**, **ճորտատիրություն**, **ճորտություն**, **ճորտատիրական** հասկացությունները, որոնք բաղադրիչ **ճորտ**–ը «հողատիրոջ կամ իշխանին հարկատու հպատակ» է նշանակում:

Արդյո՞ք կարող ենք գտնել այս բառի ծագման ակունքները: Գարևան հնդեվրոպական լեզուներում չունենք զուգահեռներ, իսկ ոչ հնդեվրոպական լեզուներից միայն աքքադերենն է, որ կարող է տալ այս բառի ծագման բանալին: Բառն աքքադերենում հնչում է **šarrat**, որ նշանակում է «կապված»: Ի՞նչ կապ ունի «կապվածությունը» **ճորտի** հետ: Չէ՞ որ Յին Արևելքում գերեվարում էին մարդկանց նվաճված երկրներից և բերում էին հարկադիր աշխատանքներ կատարել տալու համար: Որպեսզի նրանք չփախչեն, կապկպում էին, և այդպես կապկպված էլ նրանք գերեվարվածները, պատկերված են Բիհիսթունի ժայռի վրա, ինչպես նաև

ասուրաբարելական բարձրաքանդակներում: Գետաբար, **ճորտ** բառը «կապված, կաշկանդված» նշանակություններով հարատևել է հազարամյակներ և հասել մինչև մեր օրերը:

247. Ո՞Վ Է ՊԱՐՏԻԶԱՆԸ, ԵՎ Ո՞Վ ԳՎԱՐԴԻԱԿԱՆԸ

Սովորական բառ է այսօր հայերենում **պարտիզան**–ը, որից էլ՝ **պարտիզանական** պայքար, **պարտիզանություն**, **պարտիզան** դառնալ, **պարտիզանորեն**, **պարտիզանաբար** ձևերը: Իհարկե, **պարտիզան**ն այսօր բացատրության կարիք հազիվ թե ունենա, որովհետև առաջին դասարանից արդեն աշակերտները ծանոթանում են ժողովրդական այդ հայրենասեր վրիժառուներին, որոնք թշնամու կանոնավոր զորքերի դեմ թերևս ոչ բացահայտ կամ բացահայտ պայքար են ծավալում թիկունքում կամ ընդհատակյա պայքարի ձևով, երբեմն նաև առճակատելով իրենց ոչ կանոնավոր խմբերով հանուն հայրենիքի իրենց կյանքն են վտանգում: Բայց ինչո՞ւ **պարտիզան** ենք կոչում նման մարտիկներին: Ինչ–որ բան նշանակո՞ւմ է այս բառը: Ինչպե՞ս առաջացավ այն: Պարտիզան–ը ծագում է ֆրանսերենից, *partisan* և կազմված է *partie*՝ «մաս, կողմ, բաժին» արմատից և *isan* անձնցից, ինչպես ունենք կուրտիզան (*courtizane*), որով ամբողջական բառը *partisan* և լեզուներում էր «կուսակից, կողմնակից, պաշտպան», օրինակ՝ *ies partisans de la musuque italienne*՝ «իտալական երաժշտության կողմնակիցներ (կամ պաշտպաններ)»:

Եվ այսպես, **պարտիզան**–ը, հետագայում տարածվելով եվրոպական այլ լեզուներում, ինչպես նաև ռուսերենում, ձեռք բերեց մի նոր իմաստ՝ ոչ կանոնավոր զորքի մարտիկ, զինվոր, որից էլ **պարտիզանական** պայքար, ջոկատ և այլն: Ահա այս ոչ կանոնավոր զորքի պաշտպանի իմաստից էլ «ծայր առավ» **պարտիզանություն** անել՝ «ինքնազուլու, անսխտմ, անկանոն, առանց հրամանի մի գործ կատարել» նշանակությունը:

248. ԳՎԱՐԴԻԱ, ԳՎԱՐԴԻԱԿԱՆ...

Գվարդիական զորամաս, գվարդիական զուրն, գվարդիական ակնանձետ, հին գվարդիա, կարմիր գվարդիա, կուսակցության անճկուն գվարդիա և այլ արտահայտություններում հանդիպող **գվարդիա** բառը ծագում է ֆրանսերենի *gardie*՝ «թիկնապահ, պաշտպան» բառից: *Gardee*–ն թագավորի թիկնապահն էր, սակայ՝ թիկնապահների գունդը, իսկ հետագայում այն զորամասը, որի խնդիրն էր պաշտպանել թագավորին կամ հրամանատարին: Ներկայումս նման կոչումն ավելի շուտ տրվում է որևէ զորամասի որպես պատվավոր մի անվանում և ոչ իրական թագավորի թիկնապահներին, որով հասկանում ենք «քաջ, խիզախ, անվեհեր, նվիրված, անդավաճան, օրինակ ծառայող, հավատարմ գորամաս» իմաստով:

Սյունիքի ժողովրդական խաղիկներում հանդիպում ենք հետևյալ տողերին.

Կընստիմ տեղըս հարթ ա,
 Չորք կուսըս գյուլ ու վարթ ա...
 Բաղես չորք կուսը լոխ վարթ ա,
 Իմ յարը մին մազար մարթ ա...

Ղարաբաղյան խմբի բարբառներում դեռևս գործածական են **եսկուս**—այսկողմ, **Ջուղայի** բարբառում **մեսկուս**—մերսը (մերսի կողմը), Թբիլիսիի բարբառում **Ասծու կույս կողմանե՛** արտահայտությունները: Կույս բառի «կողմ» նշանակությունը մոռացվել է և նրա կողքին կրկնակի տեղ է գրավել կողմանե բառը՝ դառնալով Ասծու կույս կողմանե, այսինքն՝ ոչ թե ընկալվում է «Աստծո կողմից կողմից» կրկնակիրոն, այլ պարզապես կույսի «կողմ» նշանակությունը չի ընկալվում:

Կասկած չի կարող լինել, որ խաղիկներում հանդիպող **չորք կուս**—ը նշանակում է «չորս կողմ», այսինքն՝ այս **կուս**—ը գրաբարյան **կոյս**—կողմ բառն է Գորիսի բարբառի արտասանությամբ: Մենք գրաբարից ունենք ավանդված **քառակուսի, կուսակալ, յայսկոյս, յայնկոյս, կուսակցական, մեկուսի, մեկուսամալ, չորեքկուսի, երեքկուսի, ծովակոյս, աստուածակոյս, յետ կոյս** բառերը, որոնք «ազգակից» են՝ իրենց մեջ ունենալով ընդհանուր **կոյս**—կողմ բառը: Առերևույթ կարող էր թվալ, թե ոչ մի կապ չի կարող լինել **քառակուսի՝ «չորսկողմանի»** բառի և **մեկուսիչ՝ «անջատող, առանձնացնող, բաժանող, գատող», կուսակցական՝ «առանձնանալ, գատվել, մենանալ», կուսակալ՝ «կողմնակալ»,** այսինքն՝ պատմական Չայաստանի չորս կողմերից մեկի փոխարքա, բղեշխ, պաշտպան բառերի միջև:

Այսօր **կոյս** «կողմ» բառը գործածությունից դուրս է մղվել հավանաբար երկու պատճառներով. մախ հայերենում առկա են նրա մի շարք համարժեքները, ինչպես ուղղություն, դի, կողմ, կող, թև, երես, կուռ, եջ, և երկրորդ, որ հայերենում առկա է ևս մեկ նույնահունչ **կույս** բառը, որը նշանակում է «անբարատ, անբիծ, մաքուր», ինչպես գործածում ենք **կույս աղջիկ, կուսական անտառ, կուսական լեռներ** և այլ արտահայտությունների մեջ, որոնք տեղիք են տալիս երկու կոյս—երի շփոթության:

250. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ՆՇԱՆԱԿՎՈՒՄ Է ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆ

Պետություն հասկացությունը տարբեր լեզուներում տարբեր ձևով է առաջացել, սակայն նկատվում է նաև ընդհանուր մի օրինաչափություն, որով աստիճանաբար ստեղծվում են մնամ հասկացությունները: Օրինակ՝ ռուսերենում **государство՝ «պետություն»** հասկացությունը ծագում է **сударь՝ «պարոն, տեր, իշխան»** բառից, իսկ սա էլ **государь՝ «թագավոր, տեր»** բառից, **государство՝ «տիրություն, իշխանություն, թագավորություն»** բառն էլ **господи՝ «տեր, Աստված», որից господин՝ «տեր, պարոն»:**

Գերմաներենում Reich՝ «պետություն, տիրություն, թագավորություն» բառը ծագում է reiche՝ «հարուստ, առատ, առատածեղ, շռայլ» բառից: Չիչենցենք, որ այս

համաբանությամբ էլ երբեմն հայերս անվանում ենք Արշակունյաց հարստություն՝ հարուստ բառից, որ համարժեք էր հունական pluton, dynastie, լատիներենի divitiae, potentia, imperium, dynastie բառերին: Ուստի և եվսեբիոս Կեսարացու «ժամանակագրության» մեջ հիշյալ բառերի արժեքով գրված է. «Ի վախճանել ասորեստանեայց **հարստութեան»** (Ասորեստանցիների թագավորության վախճանի ժամանակ) (կամ դիմաստիայի, տիրապետության): Գրաբարից սկսած մենք գործածում ենք նաև **տերություն (տիրութիւն)**, հնում գրվում էր **տէրութիւն**, որ առաջացել է **տէր** բառից որպես հունարենի kuria, լատիներեն dominatio բառերի համարժեք: Գրաբարում «անկանիլ ընդ **տէրութեամբ** այլոց» նշանակում էր «այլոց, օտարների իշխանության տակ ընկնել»: **Տէրութիւն, տիրութիւն** բառերի հետ միասին սկսեցին գործածել նաև **տիրապետութիւն (տէր և պետ—ութիւն բառերից)**, այսինքն՝ **տիրող մեծություն (տիր—պետողութիւն)** նշանակությամբ: Իսկ **պետ—ութիւն** բառի հիմքում ունենք հայերենի **պետ՝ «մեծ»** արմատը (հիշենք վանեցիների **ծե՛տի, թե՛ պետի՝ «փո՞քր է, թե՛ մեծ»** արտահայտությունը): Սակայն ծագումաբանորեն հայերենի **պետ**—ը գալիս է հնդեվրոպական սանսկրիտի pati՝ «տեր, իշխան» բառից, այսինքն **պետութիւն** նշանակում էր նախ **տեր—ութիւն, իշխան—ութիւն: «Իշխան—ութեանց և պետ—ութեանց հնազանդ լինել»**— կարողում ենք Սուրբ գրքում: Ուրեմն **պետ—ությունը մեծ իշխանությունն է: Պետություն** բառին համարժեք գործածում ենք նաև **թագ—աւորութիւն—ը թագ—աւոր** բառից և իշխան—ութիւն—ը իշխան բառից:

251. ՄՊՈՐՏ ԵՎ ՄՊՈՐՏԱՍԵՆ

Ֆիզիկուլտուրայի և սպորտի զարգացման հետ միասին աշխարհի լեզուներն են մուտք գործում բազմաթիվ սպորտային տերմիններ: Նման բախտից չէր կարող խուսափել նաև հայերենը: Այն նույնպես ծագում է պատճենել եվրոպական մարզական տերմինները: Ասկայն ոչ բոլոր բառերն են հաջող ստացվում: Ուստի որոշ մարզական բառեր մենք վերցնում ենք երբեմն առանց պատճենելու, անվարամ: Նման բառերից են **ՍՊՊՐՈՒՆ**-ը, **ՔՆՄԻՍ**-ը, **Ֆուտբոլ**-ը, **հոկեյ**-ը, **ՕԱՂԻ**-ն և այլն: **Սպորտ**-ը վերցվել է անգլերենից, իսկ անգլերենն էլ՝ ֆրանսերենից: Ֆրանսերենում **դիսպորտ** նշանակում էր «զբաղմունք», սակայն ոչ թատրոն, համերգ համախելը կամ թրջախաղը, այլ թիավարելը, ծիավարելը և նման ֆիզիկական «զբաղմունքները»: Անգլերենը **դիսպորտը**-ը դարձրեց **սպորտ**, որն անցավ աշխարհի շատ լեզուներին, այդ թվում նաև ռուսերենին, որից էլ հայերենի **սպորտ**-ը: Այս **սպորտ** արմատից է կազմված նաև **սպորտսմեն**-ը՝ անգլերեն *man*՝ «մարդ» բառից, որը «ֆիզիկական զբաղմունքի մարդ» նշանակությամբ է այժմ ընկալվում: **Մարզիկ** բառը նրա հայերեն համարժեքն է:

252. ԵՁԵ ՍԱՐԶԻԿԸ «ՅՈՒՂՎԱԾՆ» Է, ԱՊԱ ՍԱՐԶԻՉՆ ԷԼ ՅՈՒՂԵԼՈՎ ՊԻՏԻ ԶԲԱՂՎԻ

Մեր օրերում **մարզիկ**, **մարզիչ**, **մարզանք**, **մարզարան**, **մարզաձև**, **մարմնամարզ**, **մարմնամարզություն**, **մարմնամարզիկ**, **մարզել** և **մարզվել** բառերը հնչում են շատ սովորական և կարիք չունեն բացատրության: Բայց բավական է, որ ասենք, թե զբաթարում **մարզիկը** ոչ թե սպորտով մարմնամարզությամբ զբաղվող անձն էր, այլ մարտիկը, վարժեցված զինվորը: **Մարզիկ** բառը գրվում էր նաև **մարծիկ** ձևով, ուստի հարկ կա ամրադրության **մարզ** և **մարծ** արմատների ծագմանը:

Գրաբարյան տեքստերում **մարզել** բառը (նաև նրանով կազմված բոլոր մյուս բառերը) համդիպում են նաև **մարծել** գրությամբ: Օրինակ՝ Եղիշե պատմիչի մոտ միևնույն նախադասության մեջ գտնում ենք և՛ մել, և՛ մյուս գրությունները: Նա գրում է. «Ապա արծակեաց **զմարզիկսն**» (Ապա արծակեց զինվորներին), բառացի պիտի հասկանալ «վարժեցվածներին, կռվի համար, մարտերի համար պատրաստած զինվորներին»: Իսկ ինչո՞ւ գրիչները մերթ մեկ, մերթ մյուս ձևով էին գրում միևնույն բառը: Նրանք գիտեին, որ **մարզելը** և **մարծելը** տարբերակներ են: Եվ իսկապես իրանական լեզուներում գտնում ենք *marz* արմատը, որ նշանակում է «սրբել, օծել, մաքրել», բայց չէ՞ որ գրեթե նույնպիսի նշանակություններով է գործածվում հայերենի **մարծել**-ը՝ «յուղել, օծել, մարմինը ձերթով կամ ճարպով

տրորել»: Ապացո՞ւյց: Ահա բժշկապետ Մխիթար Գերացու հետևյալ տողերը. «Ուշիկ-ուշիկ զմարմինն **մարծե**» (Կամաց-կամաց մարմինը մարծիր, օծիր): Եվ սիհա պարզվում է, որ **մարզիչը** կամ **մարծիչը** մարտիկի կամ ռափամարտիկի, ըմբիշի մարմինը յուղով օծողն է, ձեթ սրողը՝ **մարծողը**, **մարծվել** կամ **մարզվել** նշանակել է «յուղով օծվել, չփվել և պատրաստվել մարտի, վարժվել», հետևաբար **մարզիկ/մարծիկն** էլ «օծյալ, կրթյալ, վարժեցյալ» անձնավորությունն է, որ էլնելու է մարտի:

Ինչպես միշտ, այս դեպքում էլ առանց լեզվաբանության հնչյունական օրենքների որևէ բան ապացուցելը կլինի ոչ գիտական, ուստի հիշեցնենք, որ տարբերակներից առաջինը **մարզել**-ը, համապատասխանում է իրանական (պաղավաճական) *marz*-ին և հետևաբար փոխառություն է, իսկ երկրորդ տարբերակը՝ **մարծել**-ը, բնիկ հայկական է, որն աստիճանաբար զիջեց դիրքերը «չյուրընկալված» ազգակցին: Ներկայումս մարծելու իմաստով գործածվում է **մերսել**-ը:

253. «ՁԱԳԱՎՎՈՐԸ ՍԵՈՎԱՎ» ԿԱՍ «ՉՈՐՍԱՆԿՅՈՒՒՆՎՎՈՐ» ԽԱՂԻ ՀԱՅՐԵՆԻԲԸ

Այսօր աշխարհում ամենամեծ մասսայականություն վայելող խաղերից մեկն է **շախմատ**-ը, որին հայերը ծանոթ են եղել շատ դարեր առաջ, ինչպես վկայում են պեղումներից հանված շախմատի պարագաները:

Թեև ավանդությունն ասում է, որ այս խաղի հայրենիքը Գնդկաստանն է, սակայն ինչո՞ւ է նրա անվանումը պարսկերեն: Չէ՞ որ **շախմատ** կամ **շահմատ** պարսկերենում նշանակում է «շահը մեռավ», իսկ մի՞թե հնդիկները իրենց հնարած խաղը չէին կոչի իրենց բառերով, ի՞նչ կարիք կար այլ կերպ վարվելու: Այո, հարցադրումը միանգամայն տրամաբանական է, և այս խաղն ունեցել է իր բուն հնդկական անվանումը: Գին հնդկերենում սանսկրիտում, այն անվանեցին **ճատար անկա**՝ «չորս անկյուն» **ճատար**՝ «չորս անկա»՝ «անկյուն», և արաբները, արամեացիները այս բառը փոքր-ինչ աղավաղած տարածեցին հարևան և խալիֆաթի տիրապետության տակ ընկած երկրներում: Դայկական աղբյուրներում բառը գրվում էր **ճատարանջ**, **ճատարակ**, **շատարանջ**, **սաթարանջ** (արաբները հնդկերենից և այլ լեզուներից վերցրած բառերի գ-ն արտասանում էին որպես ճ/ջ, ինչպես ունենք **նարանգա** ձկնից **նարանջ** և ասպա՝ հայերեն **ճարից**): Իսկ պարսիկները, ելնելով խաղի հիմնական նպատակից, քանի որ թագավորի պարտությամբ ավարտվում էր խաղը, անվանեցին այն **շահ մատ**՝ «շահի մահ»: Ի դեպ, հիշեցնենք, որ արևմտահայերենում այսօր էլ մերժվում է **շախմատ** հորըջըունը (որը ռուսերենի *шахмат*-ի ազդեցությամբ է մուտք գործել արևելահայերենի մեջ **շահմատ**-ի փոխարեն) և շարունակվում է հին «հայերենացած» **ճատարակ**-ի գործածությունը, բացառված չէ, որ **ճատարակ**-ը ուղղակի **ճատարանկա**-ից է գալիս:

254. ԵՔԵ ՆԱՐԴԻ ԽԱՂԱՍ, ԿՍՈՎՈՐԵՍ <ԱՇՎԵԼ
ՊԱՐՍԿԵՐԵՆ՝ ՄԻՆՉԵՎ ՎԵՑԸ

Ավանդությունը պատմում է, որ **Մարդիկ**-ն ստեղծել են պարսիկները: Պարսկական շահը այդ խաղը ուղարկել է հնդկական թագավորին՝ որպես պարսկական մտքի նվաճում, որին ի պատասխան էլ հնդիկներն ստեղծել են **ճատար անկա-մ շախմատը**: Դառնանք **Մարդիկ**-ին: Այն կոչվում է **Մաև տապիթ**:

Ի տարբերություն **շախմատի** պարագաների անվանումների՝ **Մարդի** խաղալիս մեծը խոսում ենք պարսկերեն, օրինակ՝ **գառի վրայի վեց** նշանները և դրանց զուգորդումները պարսկերենով ենք արտասանում, մեկ-ը՝ **յեթ**, երկուս-ը՝ **դու**, երեք-ը՝ **սե**, չորս-ը՝ **ջիար**, հինգ-ը՝ **փանջ**, վեց-ը՝ **շեշ**, շաշ, իսկ զույգ կամ կրկնակի թվերը՝ **դու** կամ **ջուխտ**՝ «զույգ» բառերով՝ **ջուխտ սե**՝ «զույգ երեք», **դու շեշ**՝ «զույգ վեց», **հաթ եք** և այլն:

Եվ այստեղ դուք արդեն հաշվում եք պարսկերեն, սակայն մինչև վեցը, քանի որ խորանարդած զանոթը ունեն միայն վեց միստ և ոչ ավելին:

255. ՄՐՅԱՆԿԸ «ԲՈՒՆՅՔԻ ՊԱՐԳԵՎՆ Է», ԻՍԿ
ՄՐՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Չայերեն **մուրց**՝ «բուռնց» բառի ստուգաբանությամբ զբաղվել են շատ լեզվաբաններ, սակայն քանի որ նրա ծագման կամ կազմության մասին բերած հիմնավորումները անբավարար են համարվում, ուստի այդ պատճառով էլ **մուրց**-ը մնում է «չստուգաբանված» բառերի ցանկում: Պատճառներից մեկն էլ նրա զուգահեռ ձևերի բացակայությունն է հնդեվրոպական կամ հարևան այլ լեզուներում:

Որպեսզի ճիշտ կարողանանք ընկալել այսօր շատ «սովորական» և շատ «խասկանալի» **մրցանակ**, **մրցություն**, **մրցել**, **մրցանակաբաշխություն**, **անմրցելի** բառերի ծագումը, բնականաբար պիտի սկսենք նրանց արմատի **մրց**-ի կամ **մուրց**-ի իմաստը բացահայտելուց: Ի՞նչ է նշանակում **մուրց**:

Գրաբարում համոզիվում ենք «**մուրց** ամռնին ընդ միմեանս» (միմյանց հետ բուռնցք էին անում) արտահայտությանը և կամ «**մուրցացի** ընդհարեալ» (բուռնցքով հարվածած) ձևերին, որոնց մեջ **մուրց** նշանակում է «բուռնցք, կռուի, մուշտի»:
Մուրց արմատից կազմված բառերն են **մրցանք** կամ **մրցում**, **մրցութիւն**, **մրցողութիւն**, որոնք նշանակում էին նախապես «պայքար, մարտ բուռնցքներով, կռուիներով», այսինքն բուռնցքա-մարտ: **Մրցել** նշանակում էր «բուռնցքներով պայքարել, կռվել», բայց հետագայում ոչ միայն

կռուիներով, այլև ամեն տեսակի պայքարը, ըմբշամարտը, պատերազմը, մտավոր, արվեստի կարողությունների չափումը **մրցում** էր: Խորենացին գրում էր. «Գայ ի վերայ քո Բէլ սկայիւք **մրցողօց**» (Քեզ վրա է գալիս Բելը հսկա մարտիկներով), այստեղ արդեն **մրցողները** միայն բուռնցքամարտիկները չէին, այլ ընդհանրապես կռուիներ, ուժ չափողներ, զորեղներ: Այսպես ահա աստիճանաբար **մրցել**-ը բուռնցքներով կռվելը, վեր ածվեց ընդհանրապես «ուժեղ չափելու, պայքարելով մենամարտելու» հասկացության, ընդ որում արդեն ուժեղ չափում էին ոչ թե կռուիներով, բուռնցքներով, այլև խելքով, արվեստով, հնարամտությամբ, արհեստի վարպետությամբ և **գիտելիքների** իմացությամբ կամ ուժով:

Եվ ահա **մրցարանը**, որ առաջ միայն բուռնցքամարտիկների հանդիսավայրն էր, դարձավ ընդհանրապես ամեն տեսակի կարողությունների, ուժի և արվեստի վարպետության պայքարի ասպարեզ:

Այստեղից էլ՝ **մրցանակ** հասկացությունը, որ տրվում էր **բուռնցքամարտում** հաղթողին իբրև վարձ, պարգևատրություն: Մինչդեռ հետագայում ամեն տեսակի հաղթողներին տրվող պարգևը կոչվեց **մրցանակ**: Ո՞վ չգիտե **Նորելյան մրցանակ**, **Լենինյան մրցանակ**, **Արամ խաչատրյանի** անվան **մրցանակ** և այլ նման **մրցանակների** և **մրցանակաբաշխությունների** մասին: Ուրեմն բառացի **մրցանակը** «բուռնցքի պարզևն» է, իսկ **մրցանակաբաշխությունը**՝ «բուռնցքի պարզևի բաշխում», մինչդեռ մենք դրանք ընկալում ենք որպես ամեն տեսակի պայքարում հաղթողին տրվող պարգև, վարձատրություն և մեծարում:

256. ԾՆԿԻ ԲԵՐԵՒՆ, ԾՆԿԱԶՉՈՔ ԱՆԵՒՆ, ԹԵ՞ Ի ԳՈՒՃՍ
<ԱՐԿԱՆԵԼ

Գրաբարից մեզ ժառանգություն մնացած բազմաթիվ բարդ բառեր նոր սերնդի համար այլևս այդպիսիք չեն, մասնավաճ, եթե նրանց մեջ ինչ-որ հնչյուն արդեն «մաշվել» է: Նման բառերի թվին պիտի դասել հայերենի **ընկճել**-ը, որն ընկալվում է «եմբարկել, հարթել, հնազանդեցնել, զսպել, ծնկի բերել» նշանակություններով: Նա կազմված է **ընդ** և **գուճ** եզրերից: **Ընդ**-ը բազմիմաստ նախադրություն է, որ շատ հայերեն բառերի սկզբում է կցվում, ինչպես, օրինակ՝ **ընդամենը**, **ընդհանուր**, **ընդգրկել** և այլն, իսկ **գուճ** նշանակում է «ծունկ»: Օրինակ, «Ի **գուճ**ս իջեալ աղաչիին» (Աղաչում էին ծնկաչոք), ի **գուճ**ս հարկանել (ծնկի բերել), **ընդգճել**-ը աստիճանաբար սկսեցին հնչել **ընգճել** և **ընկճել**, քանի որ երկու «պայթակական» ծայրեղ հնչյունները՝ **դ**-ն և **գ**-ն, միմյանց մոտ հնչելը բավական դժվար էր: Եվ ահա արդեն դասական գրաբարում սաղմոսներում, զտնուն ենք. «Եվ **ընկճեա** զնոսա» (Եվ ծնկեցրու նրանց կամ **ծնկի բեր** նրանց), «Վայ է ինձ, դուստր իմ, **ընկճեցեր** զիս» (Ցավ է ինձ, դուստր իմ, ինձ հաղթեցիր): Եվ այսպես, ի **գուճ**ս հարկանել կամ **ընկճել** միևնույն է, թե **ծնկաչոք անել** կամ **ծնկի բերել**՝ մեր օրերի խոսակցական արտահայտություններով: Ի դեպ, չենք մկատում, երբ խոսակցական և գրական լեզվում գործ ենք ածում «ծնկաչոք» բառը, երկու անգամ ենք գործածում **ծունկ** բառը, մեկը՝ հայերեն՝ **ծունկ**, մյուսը՝ թուրքերեն **չոք**:

257. «ԲՈՆԵՑԵՔ-Ը» ԴԱՐՁԱԿ ԹԵՆԻՍ, ԲԱՅՑ ԻՆՉԸ՝
ՊԻՆԳ-ՊՈՆԳ

Հայերենը սպորտային կամ մարմնամարզական տերմինների, բառերի մեծ մասը փոխ է առնում ռուսերենի միջոցով կամ ռուսերենից: Նման բառերի նշանակությունը հայոց համար մնում է անըմբռնելի կամ մութ, բացի որ դրանք չեն բացատրվում ռուսերենով: Այս կարգի բառերից է **թենիս**-ը, որը իր հերթին ռուսերենն էլ վերցրել է ֆրանսերենից: Ֆրանսերենում տեռո նշանակում է «քռնցեք, որսացեք»: Սա բացակայություն է, որով դիմում են հակառակորդները միմյանց՝ գնդակին հարվածելիս: Սիս այսպես է առաջացել **թենիս** խաղի անվանումը: Ի տարբերություն մեծ **թենիսի**՝ գոյություն ունի նաև **սեղանի թենիսը**, որն ստացել է մնան անվանում սեղանի վրա խաղացվելու պատճառով: Սեղանի թենիսը կոչվում է նաև **պինգ-պոնգ**, որը բնածայնության արդյունք է, որպիսին առաջանում է գնդակին հարվածելիս:

258. ՍԱՆԿԿԿԻԿ՝ «ՍԱՀԱԿԻ Ի ՁԵՌԻՆ», ԹԵ՞ ԼԱԿ
ՍԱՆԿԻԿ

Ժողովրդական ստուգաբանության ենթարկվում են առավելապես այլալի լեզուներից փոխ առնված այն բառերը, որոնք հնչմամբ նման են տվյալ լեզվի հնչ-որ բառերի: Սիս այս կարգի ժողովրդական ստուգաբանության ենթարկված բառերից մեկը հայերենում:

Բազմաթիվ գեղարվեստական ստեղծագործություններում կարելի է հանդիպել հայերեն **մանկավիճիկ** բառի գործածությանը, մոտավորապես այս կարգի նախադասություններում. «Թագաժառանգը գնում էր բազմաթիվ **մանկավիճիկների** ուղեկցությամբ» «**Մանկավիճիկները**, թագուհու շրջագծեստի քղանցքները բռնած, մտան դահլիճ» և այլն:

«Հայ-ռուսերեն բառարանում» **մանկավիճիկի** դիմաց դրված է ռուսերեն **пак** բառը, որը նշանակում է «նաժիշտ, դրանիկ, պալատական ստորին պաշտոնյա»: Գ. Անտայանի «Հայերեն արմատական բառարանում» **մանկավիճիկ**-ը բացատրված է «սենեկապան արքայի, արքունի սպասավոր»: «Նոր բառիցը հայկազեան լեզուի» հեղինակները **մանկավիճիկ**-ը բացատրում են որպես **մանուկ լավիկ** (Բ հատոր, էջ 205), այսինքն՝ **մանկավիճիկ** բառը կարծել են հայերեն **մանուկ**՝ «փոքրիկ երեխա» և **լավիկ** բառերից բաղադրված բարդություն: Մինչդեռ նույն գրքի վերջում, զգալով իրենց սխալը, նրանք ճշտում են այն (Բ հատոր, էջ 1057): Իրականում **մանկավիճիկ**-ը հունարեն **մանկավիտես** կամ **մանկավարին**՝ «կաշե փուկով զինված» բառն է, ինչպես անվանում էին կայսեր պահապաններին: Գրիգոր Նարեկացին այս բառը տառադարձել է ճիշտ ձևով և գրել **մանկավիտ**, բայց, ինչպես նշեցինք, ժողովուրդը, ծանոթ չլինելով այս բառի հունարեն ակունքներին, ընկալել է այն որպես հայերեն **մանկավիճիկ**: Գունարեն բառի հիմքում ընկած են լատիներեն **մանուս**՝ «ձեռք» և **կլավա**՝ «մահակ» բառերը, այսինքն՝ «ձեռքին մահակ կորո»: Այսպես էին կոչվում թագավորի սենյակի դռանը կանգնած պահապանները:

259. Ո՞Վ Ե ՍԵՆԵԿԱՊԵՏԸ, ԵԹԵ ՍԵՆՅԱԿԸ ԿԱՆԱՆՈՑ Է

Սենք այսօր շատ սովորական ձևով ենք ընկալում **սենյակ** բառը, որ բառարաններում բացատրվում է հենց «սենյակ, խուց, բնակարանի, տան ներքին բաժանումը» նշանակություններով: **Սենյակ**-ից ունենք կազմված **ննջասենյակ**, **գրասենյակ**, **հյուրասենյակ**, **առանձնասենյակ**, **դասասենյակ**, իսկ գրաբարում նաև **սենեկապան**, **սենեկապետ**, **սենեկիկ** և այլ ձևեր: Բայց ի՞նչ է նշանակում **սենյակ**-ը (կամ **սենեակ**-ը, ինչպես գրաբարում էր գրվում), և ինչպե՞ս այս ձեռք բերեց մեր օրերի նշանակությունը, երբ գրաբարում և դրանից շատ դարեր առաջ **սենեակ**-ը բոլորովին այն նշանակությունը չուներ, ինչ ունի ներկայումս: Գրաբարյան տեքստերում, Սուրբ գրքում **սենեակ**-ը գործածվում էր նաև «կանանոց, շտեմարան, մթերանոց, մտռան, փառեստ» նշանակություններով, իսկ որ կարևորն է, նաև «**հարս**, **հարձ**, **սիրուհի**, **կին**» նշանակություններով, որը և դառնում է մեզ համար մի քանակ այս բառի ծագումը հասկանալու համար: Այսպես, օրինակ՝ Ագաթանգեղոսն օգտագործում է «Աստղկան դիցն, **սենեակ** Վահագնի կարգացեալ ըստ յունականին, որ ինքն է Ափրոդիտես» (հունականի մտանությամբ Աստղիկ դիցուհուն Վահագնի սիրուհին (կամ կինն) են համարում, որն Ափրոդիտեն է): Կամ «Զի կուսանս ուստ պահել զինքեանս որպես **սենեակքս**-ի» նախադասության մեջ, որ սուրբ Իգմատիոսի թղթերում է հանդիպում, թարգմանաբար կունենանք հետևյալ իմաստը. «Կույսերին սովորեցու իրենք Քրիստոսի կամոսի պես պահել» ... Սիս **սենեակ** բառի այս **կին**, **հարձ**, **սիրուհի** իմաստներն էլ հիմք են ծառայել **սենեկապան**, **սենեկապետ** բառերի կազմման համար, որոնք գործածվում էին «թագավորի կանանոցի պետ», «զանձարանի պետ» և «թիկնապահ» նշանակություններով: Այսպես, «Ներսես էր սիրելի **սենեկապետ** արքային Արշակայ» (Արշակ արքայի սիրելի **սենեկապետ** էր Ներսեսը) կամ «Երեք պատանիք, որ էին **սենեկապետը** նորայ» (Եղիշե): **Սենեկապաններն** ու **սենեկապետները** թագավորների անենավատահելի անձինք էին, և միայն նրանք մուտք ունեին արքունիքի անենավորական **կանանոցները** ու **զանձարանները**: Զե՞ որ մինչև քրիստոնեությունը ընդունելը իսպառագավորներն էլ թագաձավ կանայք և հարձեր (սիրուհիներ) ունեին, որոնց հսկելու համար անհրաժեշտ էին **սենեկապաններ** ու **սենեկապետներ**: Այս անվանումները կարելի է ընկալել նաև «կանանոցի, կանանց պահապաններ» իմաստով և ոչ այսօրվա «**սենյակի** պահապաններ» անունով: Սիս թե ինչու:

Հայերենի **սենեակ** բառի ծագումը առ այսօր մնում է դարերի փոշու տակ սքողված: Բնականաբար, յուրաքանչյուր ոչ լեզվաբանի համար էլ պարզ է, որ **սենեակ**-ը անանցավոր կազմություն ունի, և անանցն է այստեղ **-եակ**-ը, ինչպես ունենք այդ անանցն նաև **քառ-եակ**, **տղ-եակ**, **հնգ-եակ**, **եռ-եակ**, **պատան-եակ** և նման այլ շատ բառերում: Այս իսկ առումով էլ **սենեակ**-ից եթե հանում ենք **-եակ**-ը, ապա մեզ համար անիմաստ մի բառ կամ արմատ է մնում **սեն**-ը, որը հայերենի միջոցներով անհնար է մեկնել... Եվ ահա այստեղ է, որ օգնության է գալիս մեզ մեր հին դարերի հարևանների լեզուն՝ ասորերենը (կամ աքքադերենն ու բաբելերենը), ուր **sin**-ը նշանակում է «կին»: Օրինակ՝ **kima sinoi** նշանակում է «կնոջ նման, կնավարի», կամ **zika** u **sinoi**՝ «մարդ ու կին» կամ «տղամարդու և կանացի» (այրական և կանացի): Եվ այսպես, այս վկայությունների լույսի տակ մեր ձևով է մեզ ներկայանում **սեն-եակ** բառի նշանակությունը: Ուրեմն,

այն հիմունքներով նշանակում էր «կանանց բնակարան, կանանոց, կանացի բաժանմունք, նաև ննջարան, նաև գաղտնի տեղ» և ապա ընդհանրապես որևէ «փակ պահանճոց, խուց, փակվող կացարան, մեկուսարան, ներքին բաժանմունք»: Եվ այսպես, այսօրվա սենյակ հասկացության մեջ մթազնել է նախկին կանանոցի, կանացի բաժանմունքի նշանակությունը, և նրանում իշխում է ընդհանրապես «փակվող, մեկուսացած բաժանմունք, կացարան» իմաստը, ինչպես որ ընկալում ենք այն մեր օրերում: Եվ այսպես, եթե մի պահ մտածենք սենյակ բառի հին ընկալմամբ, ապա սենյակ մտնել, սենյակից դուրս գալ նախադասությունները պիտի հասկանանք կանանոց մտնել, կանանոցից դուրս գալ առումներով... Համեմատության համար նշենք, որ պարսկերենում էլ կանանոցը կամ տան կանանց հատկացված բաժինը կոչվում է **եղբորուն՝** «ներքին, նաև սիրտ»:

260. ԵՁԵ ԱՐԳԵԼՎԱԾ Է, ԱՊԱ ՀԱՐԵՍ Է

Գրականության մեջ գործածվում են հաճախ **կանանոց, հարեմ** բառերը, որոնք նույնական են իրենց իմաստները: Մինչև քրիստոնեություն ընդունելը **կանանոց** ունեին նաև հայոց թագավորները, ուր նրանց հարեմը էին կենում: Մուսուլմանական աշխարհում օրինական բան է համարվում **հարեմ** (կանանոց) ունենալը, սակայն փաստը մնում է փաստ, որ հարեմի կանայք խստիվ հսկողության տակ են գտնվում ներքինիների և կին սպասավորների կողմից: Ի՞նչ լեզվից է գալիս այդ **հարեմ**-ը: Այն իր ծագումով սեմական է և ունի «անջատված, կտրված, զատված» նշանակությունը: Աքքադերենում **haram**՝ «զատել, անջատել», արաբերենում՝ **haram**՝ արգելված: Այստեղ կարող է իրավացիորեն հարց ծագել. «Արդյո՞ք կապ կա արաբերեն **հարեմ** և **հարամ** բառերի միջև: Այո, այն էլ ուղղակի:

Մեծ գործածություն ունի այն մեր բանավոր լեզվում և բարբառներում: Ասում ենք. «**Հարամ** լինի կերածդ»: «Երեխայի կերածը հալալ է, հազածը **հարամ**»: «Ծանճը **հարամն** ճաշս» և այլն: Հենց այս նշանակությունն էլ օգնում է հասկանալու նաև **հարեմ** բառի էությունը, տան այն մասը, որ այլոց համար արգելված վայր էր, կոչվեց **հարեմ**:

261. ԲԱՐՈՆԸ՝ ՊԱՐՈՆ ԻՆՉ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՎ

Պասական գրաբարում դուք չեք գտնի ոչ **բարոն**, ոչ **պարոն**, ոչ **պարոնայք** և ոչ էլ **արջիկ պարոն** բառերը: 11-րդ դարում միայն հայերենի բառապաշարում հայտնվեց **պարոն** բառը, իսկ նրան ծնունդ տվող **բարոնը՝** ավելի ուշ, հավանաբար 19-րդ դարում: Գրականության մեջ կարելի է հանդիպել հետևյալ տողերին, ուր կողք կողքի գործ են անվում **բարոն** ու **պարոն**ը որպես անկախ բառեր. «Բարոն Մյունխաուզենի արկածների մասին զիրքը թարգմանել է **պարոն** թուրմանյանը»: Հենց նա էլ գրել է «Թմկաբերդի առումը» պոեմը, որն սկսվում է «Հե՛յ, **պարոններ**, ականց արեք թափառական աշուղին» բառերով: Հ. Թումանյանի երկերից ենք իմանում, որ Թիֆլիսի հայոց բարբառում լայն գործածություն ունի նաև **արջիկ պարոն** արտահայտությունը՝ որպես բարձրաստիճան կանանց ուղղված հարգալից արտահայտություն: Բայց ե՞րբ հայտնվեց հայերենի բառապաշարում **պարոն**ը և ինչպե՛ս:

11-րդ դարում Կիլիկիայում հայտնվեցին խաչակիրները, որոնք եկել էին Քրիստոսի գերեզմանը անօրեններից ազատելու առաքելությամբ: Իհարկե դա միայն պատրվակ էր Լևանտի երկրները նվաճելու համար: Եվ նրանցից շատերը հաստատվեցին Կիպրոսում, Կիլիկիայում, Սիրիայում խնամհավան կապեր հաստատելով տեղի մեծատոհմիկներին, թագավորական տներին հետ: Այսպես, հայկական Ռուբինյան գահին հայտնվեցին Լուզինյանները և շատ ֆեոդալներ, որոնց կոչում էին **բարոններ, սիրյոններ, պրինցներ**:

Այս խաչակիրներից ֆրանսիացիներից, գերմանացիներից, իտալացիներից ու նկրոպական մյուս ժողովուրդներից, զգալի թվով բառեր մտան հայոց բառապաշարի մեջ: Կիլիկյան հայոց լեզվում ֆրանսերեն **baron** կամ իտալերեն **barone** բառը դարձավ **պարոն**, որովհետև ծայրեղ հնչյունները այստեղ խլացնում էին և ընդհակառակը խուլերը ծայրեղացնում: Այսպես **prince** «իշխան» բառն էլ նրանց հնչում էին **բրինծ**, որն, իհարկե, չափի շփոթեց **բրնծի** հետ: Այսպես օրինակ, Հեթում պատմիչը գրում է. «Պարոնն հայոց կալա զՊեմունդ բրինճն Անտիոքայ» (Հայոց **պարոնը** (տեղ) բռնեց Անտիոքի **պրինց** Պեմունդին): Կիլիկյան թագավորությունում **պարոն** բառն ուներ «տեղ իշխան, ազնվական կալվածատեր, բարոն» նշանակությունը, իսկ հետագայում դարձավ միայն հարգալից տիրույթ, որով դիմում են տղամարդկանց: Արևմտահայ բարբառներում գտնում ենք պահպանված **պարոնի** հին նշանակությունը: Սիվրիիխարի մի խաղիկում ասվում է. «Պարոնին տղան չըլլա նե՛. փաշայինը հազըր է...»:

262. ԲՐՈՒՏԱԳՈՐԾ, ԹԵ՞ ԲՐՈՒՏ

Հայերենում արիեստներ և մասնագիտություն ցույց տվող բառեր են կերտվում – **գործ**, – **արար** բառերի օգնությամբ: Օրինակ խոհարար, շինարար, կովարար, **թաղիքագործ**, **հողագործ**, **զինագործ**, **տակառագործ** և այլն: Կան և մի քանի արիեստների անվանումներ, որոնք զուրկ են վերոհիշյալ բաղադրիչներից: Այսպես, օրինակ **ճոն**՝ «մորթե գլխարկներ կարող», **բրուտ**՝ «կավե ամաններ պատրաստող, խեցեգործ»: Ի՞նչ կարող է նշանակել **բրուտ**-ը: Քանի որ նրա մասնագիտությունը կապված է **կալի** հետ, կապ չունի՞ արդյոք այդ բառը կալի կամ ցեխի հետ: Ի՞նչ կարծիք են լեզվաբանները: Ավաղ, պարզվում է, որ **բրուտ**-ը լեզվաբանական մարզանքների զոհերից մեկն է: Բայց որոնող գտնում է: Պարզվում է, որ այս բառի նշանակությունը պարզելու համար երկու բանալիներ կան: Մեկը հենց հայերենի բարբառներն են և գրաբարյան մի նախադասության **բրտեայ** ածականը և երկրորդը անդրեփարայան խեթական սեպագիր արձանագրություններում հանդիպող թսրտ «կավ» բառը:

Հայերենի մի շարք բարբառներում պահպանվել է **բրտին** բառը, որով անվանում

են կալի ազնիվ և ընտիր այն տեսակը, որից ամանեղեն են պատրաստում: Այս մասին վկայություն կա «Գավառական բառարանում» և «Հայոց բառ ու բանում»: Ուրեմն **բրուտ** կամ **բրտին** նշանակում է «կավ», իսկ **բրուտագործ**՝ «կավագործ»: Ժամանակի ընթացքում **բրուտ**—ագործ բառից դեն է նետվել —գործ եզրը, և մարդիկ **բրուտ** ասելով հասկացել են հենց կավագործին: Թեև թվում է, թե անհեթեթություն է կավագործի փոխարեն արհեստավորին կավ անվանելը, սակայն նման օրինակներ կան այլ լեզուներում ևս, հետևաբար մեր զարմանքն անտեղի է: Հիշենք **ճաղաշ** «ճկարիչ», ռուսերենի **бондарь**՝ «տակառագործ» և վերևում հիշատակված **ճուրջ**: Բացի այս հիմնավորումները, մեր ծեռքին կա և ավելի ուժեղ մի հիմք: Դեռևս գրաբարում **բրուտ** հայերեն բառի ածականը (լինում էր **բրտեայ**) գործ է ածվել ոչ թե կավագործ, այլ հենց կավե, կավից նշանակությամբ, ինչպես, օրինակ՝ Չովհան Մամիկոնյան պատմիչի օգտագործած **բրտեայ տապան** արտահայտության մեջ «կավե դագաղ» նշանակությամբ, երբ պատմում է Սուրբ Կարապետի նշխարները հավաքելու և կավե տապանի մեջ դնելու մասին:

Դարձյալ գրաբարում գործածվում է **բրուտ**—ը որպես «կավ» հետևյալ նախադասության մեջ. «Կոտորի՜ն զօրքն որպես անօթս **բրտեայ**» (Կոտորվում էին զորքերը կավե անոթների պես) և ոչ թե **բրուտի** անոթների պես, ինչպես մինչև այժմ սխալ ձևով հասկացվել է **բրուտ**—ը: Ուրեմն **բրտայ** պիտի ընկալել որպես կավե: Այսինքն՝ ածականաբար և ոչ գոյականաբար:

263. ՄՇԱԿԸ ՄՇԱԿՈՒՄ Է, ՈԱՆՉՊԱՐԸ՝ ՏԱՆՏԿՈՒՄ, ՀԱՊԱ ԱՇՆԱՏՈՂԸ

Որպեսզի մենք հասնենք վերոհիշյալ բառերի ծագման ակունքներին, հարկ է, որ սկսենք հայերեն **աշխատել** բառից: Գրաբարում **աշխատել** կամ **աշխատ առնել**, **աշխատ լինել** նշանակում էր «հոգնել, չարչարվել, տանջվել», որից էլ՝ **աշխատոփուն**՝ «չարչարանք, գործ, արդյունք», իսկ ավելի ուշ՝ **աշխատանք**: Գրեթե նման զարգացում է անցել նաև հայերենի մշակել բառը, որի հիմքում մշակ բառն է, իսկ սրա հիմքում էլ՝ **շակ**—ը:

Այս մասին քիչ հետո: Հիշենք Ե. Զարենցի «Մաճկալ Սաքոյի պատմությունը», ուր նրա մասին հեղինակն ասում է.

Էդ չոր հացն էլ թե որ չլեր,
Ուրիշի էր մշակ գնում:
Ի՞նչ հիմանք Սաքոն **ռանչկար**,
Թե ինչի էր կոխվ անում...

Գրաբարում **մշակ** նշանակում էր «հողագործ, երկրագործ, այգեգործ, վարձկան բանվոր, սպասավոր, ծառա», որից էլ՝ **մշակել**՝ «հողը հերկել, վարել, պարարտացնել, ցանել և աճեցնել», ապա՝ «աշխատել, ծառայել, հղկել, կոկել» (օրինակ՝ «Սկսաս Նոյ այր լինել մշակ երկրի», «Այգեգործն մշակե զայգի», «Մշակել զբարի աւանդը» և այլն): Գետազայում **մշակ** էին անվանում նաև բեռնակիրներին:

Իսկ այժմ քանի որ գյուղատնտեսության մեջ մեքենայացումը իր վրա է վերցրել

հողագործության տանջալից աշխատանքները, ուստի ավելի շատ **մշակել**—ը դարձել է «հղկել, կոկել, զարգացնել» նշանակությամբ գործածվող մի հասկացություն, օրինակ Ա. Խաչատրյանը, **մշակելով** «Երջանկություն» բալետը, ստեղծեց «Գայանեն»: Կամ ստեղծվեց **մշակույթ** հասկացությունը որպես **պուլտրա**—ին համարժեք մի բառ: Ո՞ր մնաց «հողագործը», և տեսեք, թե ինչպես այն դարձավ **կուլտուրա մշակույթ**:

Իսկ եթե իմանալիք որտեղից է ծագում **մշակը**, արաբերենում թաժազ բառը նշանակում է «տառապանք, աշխատություն», որի արմատն է թաժ «ծանր, տառապալից լինել, հոգնեցուցիչ, տաժանելի», այսինքն **մշակը**՝ «ամեն տեսակի տառապալից և տանջալից աշխատանքներ կատարողն էր», ի դեպ, պարսկերենում նույնպես **ռանչկար** — **ranč-bar** «նեղություն կրող» էր նշանակում, որ հետո «հողագործ» իմաստն ստացավ:

264. ԵԹԸ ՃՉՈՒՄ ԵՄ ԿԱՍ ՄՈՒՆԵՏԻԿ ԵՍ, ԿԱՍ ՈՒՆԵՏՈՂ, ԿԱՍ ԱՉՊԱՐԸ

Իհարկե, նոր սերնդի համար զարմանալի է թվում իրենց պապերի կյանքն առանց ռադիոյի: Ինչպե՞ս էին նրանք տեղեկանում նորություններին, տիրակալների կարգադրություններին ու հրամաններին: Հին հայերենում օգտագործվում է **մուճեստիկ** տերմինը, որը նշանակում է «ազդարարող, հայտարարող, ավետող, ավետաբեր»: Թագավորների կարգադրություններն ու հրամանները այս մարդիկ էին ազդարարում ժողովրդին հրապարակներում, փողոցներում և շուկաներում:

Հայերենին այս բառն անցել է հավանաբար արաբերենի միջոցով: **Մուճադի** (muḍadī) էին կոչվում Նեղոսի ջրերի հորդացումն ազդարարող ամենինք, որոնք նախապես վերահաս վտանգից զգուշացնում էին բնակիչներին: Արաբերենում **ճադա** արմատը նշանակում է «կանչ, ճիչ, կոչ», որը և ընկած է **մուճադի՝ մուճեստիկ** բառի կազմության հիմքում: Այսպիսով muḍadī «կանչող, ճչացող, բոռացող, աղաղակող» արաբերեն բառը դարձավ հայերենում **մուճեստիկ** և գործածվում է ոչ միայն հայտարարող, այլև «**առաջինը** հայտնող» լրաբեր, ավետաբեր նշանակություններով: Ես՝ **մուճեստիկս**, մեր վառ գալիքի...

Լատիներենից աշխարհի շատ լեզուներին անցած **ռեկլամ** բառը նույնպես ծագում է լատիներենի re-clamo՝ «բարձր կանչում եմ, գոռում եմ, վեր—կոչում» բայից, ուստի մենք հաճախ ասում ենք՝ «իրեն է ռեկլամում»՝ **ազդարարել** կամ **մուճեստիկել** արդեն «հայացած» բառերի փոխարեն:

Պաիվալեներինց հայերենին անցած **ազդ** բառից միջնադարում առաջացավ **ազդարար** կամ **ազդ արար**՝ «ազդ անող», «հայտարարող, կանչող» բառը, ինչպես օրինակ, **փող ազդարար**՝ «հայտարարող շեփոր», իսկ ավելի ուշ Հնդկաստանում հրատարակվեց Մադրասի «**Ազդարար**» լրագիրը (1794—96): Բայց ժողովուրդը նաև օգտագործում էր **ազդարար**—ը **ժամկոչ**—ի նշանակությամբ, այսինքն **ազդարար** էր կոչվում եկեղեցի հրավիրող անձը: Իհարկե, ավելի «նեղ» մասնագիտություն էր **ժամկոչ**—ի, քան **ազդարարի** գիրը: Բայց արի տես, որ այս «նեղ» մասնագիտության հիշատակն ապրում է դեռ **ժամկոչյան** ազգանվան մեջ, մինչդեռ **Ազդարարյաններ** այլևս չկան:

265. ԻՆՉՈՒ Է ՉԱՐԶԻ-Ն «ՄԱՆՐԱՎՎԱՃԱՌ» ԵՎ ՈՉ ՓԵՐԵԶԱԿ-Ը ԿԱՍ ԴԱԼԱԼ-Ը

Յ. Թունանյանի համընթաց «Թագավորն ու չարչին» գրույցում գաղթական հայ կինը կանչում է.

— **Չարչի** ախպեր, **չարչի** ախպեր, սանդ ունի՞ս, էս կողմը բեր...

Բոլոր բառարաններն էլ իրավացիորեն **չարչի** բառը մեկնում են որպես «չրջիկ մանրավաճառ, փերեզակ, շրջող առևտրական»: Այս բառը հայերենին է անցել միջին պարսկերենից, ուր գործածվում էր **čarči-** **չարչի-ն**՝ «մուսուլման, ազդարար, հայտարարող, կանչող» նշանակություններով, ապա՝ «մուշտարի կանչող»: Այս մակամունը մանրավաճառ առևտրականներին «կպավ» այն պատճառով, որ փողոցից փողոց, թաղից թաղ շրջելով նրանք իրենց գալուստն ազդարարում էին գոռալով, այլապես շրջիկ խանութի գալուստը տնային տնտեսուհիները չէին իմանա:

Չայերենում **չարչի** բառը բացի «չրջիկ մանրավաճառից» ստացավ նաև «գծուծ, մանր բաների հետևից ընկնող, մանրախնդիր» նշանակությունը: Այս իմաստով էլ գործածվում են նաև ածանցյալ **չարչիություն**, **չարչիանալ**, **չարչիական**, **չարչիաբար** ձևերը:

Բայց չէ՞ որ հայերենը գիտեր նաև մեկ այլ բառ՝ **փերեզակ-ը** (որը գրվում էր նաև **փորեզակ**, **փորեզեկ**, **փերեզիկ**)՝ «չրջուն մանրավաճառ» նշանակությամբ, որն ավելի հին փոխառություն էր, հավանաբար, պարթև (պահլավ) գաղթականների հետ Չայաստան բերված, քանի որ պարսկերենում այս բառի՝ **-ակ**, **-իկ**, **-ուկ** ածանցով ձևը բացակայում է և միայն կա *pirzi*՝ «մանր-մուկր առարկաներ» և *pirzi-firš*՝ «մանրավաճառ, փերեզակ» ձևը:

Բայց հայերենում այս երկու բառերից բացի գործածական է նաև երրորդը՝ **դալալ-ը** (կամ **դալլալ**)՝ «մանրավաճառ, փերեզակ» նշանակություններով՝ որը փոխառություն է արաբերենի *dallāl*՝ «մուսուլման, հայտարարող» բառից: **Դալալ-ը** հայերենում ստացավ նաև մի նոր իմաստ՝ «սպեկուլյանտ, վերավաճառող, շահով միջնորդություն անող, բանկաբազար», կազմվեց նաև **դալալություն**՝ «շահախնդիր միջնորդություն, սպեկուլյանտություն, անխիղճ, չափազանցված գներով առևտուր» անող բառը:

266. ԻՆՉՊԵՐՍ Է ՊԱՏՐԱՍԿՈՒՄ ՏԱՇՏԸ ԿԱՍ ՏԱՇՏԱԿԸ

Կարելի՞ է պատկերացնել որևէ հայկական տուն առանց տաշտի կամ **տաշտակի**: Մեր օրերում **տաշտը** խմոր հունցելու փայտյա կոնքն է, իսկ **տաշտակը**՝ նույնը՝ փոքր չափերով: Սակայն հենց վերջերս կենցաղում հայտնվեցին նաև պլաստիկ նյութերից, մետաղից պատրաստված **տաշտակներ**, որոնք հավանաբար սապալայում կփոխարինեն բոլոր կարգի նախորդ տաշտակներին: Իսկ ինչպիսի՞ն են եղել նախորդ **տաշտերն** ու **տաշտակները**: Գրաբարյան մատենագրության մեջ **տաշտը** ոչ միայն կոնք է, այլև **գավաթ**, **բաժակ**, **սափոր**, **կթոց**, **կողով**, **խնկաման**,

ափս, **սկավառակ** և այլն: Օրինակ՝ Բուզանդը պատմում է, թե ինչպես պարսից արքան, հայոց **Մուշեղ** սպարապետի մեծահոգությունը գնահատելով, որը գերի ընկած նրա կանանոցն անվնաս ետ էր ուղարկել, նկարել է տալիս նրա պատկերը մի **գավաթի** վրա. «Ետ նկարել **զտաշտի** պատկերը զՄուշեղ ճերմակաւն (ծիով) և ի ժամ ուրախութեան դնէր **զտաշտն** առաջի իւր»: Իհարկե այստեղ խոսքը գավաթի և ոչ թե **կոնքի** մասին է: «Իբրև **զտաշտս** խնկոց բուրեն» նախադասության մեջ այն խնկաման է, իսկ **զտաշտսն** պտղով՝ կթոց կամ կողով:

Լեզվաբանները պարզել են, որ **տաշտը** նախապես փայտից փորված տաշված անոթներն էին կոչվում, որոնք կարող էին լինել զանազան չափսերի, և ահա դրանից էլ **տաշտի** մեքե բաժակ, մեքե կոնք կամ կողով հանդես գալը: Իսկ ո՞րն է դրա սալացույցը:

Բանն այն է, որ **տաշտը** պահլավերենից հայերենին անցած բառերից է, իրանական լեզվախմբում *taš* նշանակում է «տաշել» (նույնպես և հայերենում) կամ տաշելով պատրաստել, շինել, որից *tašt*՝ «տաշված», կա նաև *tašidan*՝ «տաշելով շինել» և այլն: Որոշ բարբառներում դարձել է **տաշտ-ը թեշտ**, սակայն կարծես միայն մետաղյա կոնքի նշանակությամբ:

Եվ այսպես այսօր շինում ենք մենք **տաշտ** ու **տաշտակ** անեն նյութից, թեև առանց տաշելու, սակայն հին ձևով անվանում ենք «տաշած»:

267. ԳՈՐԾԻՔԻ ԱՆՈՒՆ ԱՍՈՒՄ Է, ԹԵ ԻՆՉԻ ՀԱՍԱՐ Է ՍՏԵՂԾՎԱԾ ԻՆՔԸ

«Մարդը գործից ստեղծող կենդանի է», — ասված է վաղուց:

Գործիքների հետ մեր բառապաշարն են գալիս նաև բառեր, որոնք իմաստը հաճախ մեզ համար անորսալի է. այդպիսի գործիքների անուններն ուրեմն «խոսում» են այն լեզվով, որն անվանել է դրանք: Այսօր հայերենում գործածական գործիքներից մի քանիսի անվանումները «չեն խոսում» հայերեն, որպիսիք են՝ **կացինը**, **ուրազը**, **քլունգը** և այլն: Դրանք հայերենի բառապաշարն են թափանցել միջնադարյան մշակույթից (**Շումերից**, **Աքքադից**, **Վշուրից**, **Բաբելոնից**), իսկ այնտեղ էլ, հնարավոր է, մեկ այլ երկրից: Բայց, այնուամենայնիվ, գյուղատնտեսական գործիքների մեծ մասը «խոսում» են սեմական լեզուներով և հատկապես արքայերենով ու արամեերենով (ասորերեն): Գործիքի անունն ասում է, թե ինչ գործողության համար է ստեղծվել ինքը:

Բերենք մի քանի օրինակներ՝

արօր (հարօր) — արք. **hararu**՝ «ակոսել, հերկել» (արորել, հարորել, հերկել)
պարօր՝ «տափան» — արք. **parānu**՝ «փշրել, մանրել» (պարորել, տափանել)
մալօխ, մալուխ՝ «բանջարքաղիկ» — արք. **malāhu**՝ «արմատահան անել»
ցակաօ՝ «տեղի, ճյուղեր կտրող» — արք. **zaqānu**՝ «ծակել, կտրել, հատել»
մանկեօ՝ «արմտից հանող, հորթիչ» — արք. **(ma)naqiru**՝ «քաղել, հանել»
(մանկեօնել)

փետաօ՝ «քլունգ» — արք. **petu**՝ «բացել, փորել, պոկել» (փետել, պոկել, հանել)
կամն կամ՝ «հասկերը փշրելու գործիք» — արք. **qamu**՝ «սղկել, փշրել» (կամնել)
խոփ՝ «արորի երկաթյա կտրիչը» — արք. **hepu**՝ «խփել, փշրել» (խփել)

սանդ «ծծծիչ, տկիչ» – արք. **samāḏu, sanāḏu** «ծծծել, տկել»
ցար «հարթիչ, տպիւմ» – արք. **zaqu** «տպիւմ» (ցարել, տպիւմել, հարթել)
գաշօճ «տկիչ, ճյուղեր հատող» – արք. **gašāšū** «կտրել, հատել» (կշռել):

Թվում է, այսքանն էլ բավական է հասկանալու համար այն իրողությունը, որ
գործիքն իր գործողության անունն է կրում, այսինքն՝ ինչի համար որ ինքն է
ստեղծվել: Եթե այսօր էլ որևէ գործիք է ստեղծվում, ապա նրա անունն էլ է բխում իր
գործողությունից, օր: **գրիչ, հարթուկ, քերիչ, սուզանավ, օդանավ, ինքնաշարժ,
զնացք, շրջեշարժիչ, խցան, հասիչ, թորիչ** և այլն:

Այսքանից հետո էլ որոշ լեզվաբաններ, ելնելով հայերենի հնդեվրոպական
լեզվաընտանիքին պատկանելու փաստից, ճգնում են հայերենի բոլոր բառերը
բխեցնել բունագրոսիկ հնչյունական անցումներով անգո հնդեվրոպական
արմատներից՝ անտեսելով ճշմարտությունը:

268. ԳՈՐԾԻՔԸ՝ ՄԻՋՈՅ, ՄԻՋՈՅԻ ՄԵՋ՝ ՀԵՂՈՒԿ

Արդի հայերենում **անոթ** բառն ունի «աման կամ սրվակ հեղուկ նյութերի համար»
բացատրությունը: Մինչդեռ գրաբարում նրա նշանակություններն ավելի լայն էին,
այն ուներ և՛ «գործիք», և՛ «զենք», և՛ «հագուստ», և՛ «միջոց», և՛ «պարագա», և՛
«առարկա», և՛ «կահ-կարասի», և՛ «հնարք» նշանակությունները: Համոզվելու
համար բերենք մի քանի օրինակներ՝ **անօթք պատերազմի** (պատերազմի
գործիքներ, պարագաներ), **անօթ խարդախության** (խարդախության միջոց, հնար),
անօթ փրկութեան (փրկության միջոց, հնար) և այլն: Ինչպես տեսնում ենք հիշյալ
նախադասություններում, **անոթ**–ը բազմիմաստ է և միայն «սրվակ, աման»
նշանակություններով չի գործածվում: Բայց այս բառը ունեցել է Միջագետքի
լեզուներում վերոհիշյալ բոլոր նշանակությունները, ինչպես վկայում են
չունե՞րաքաղական արձանագրությունները: Աքքադերենում ձուտ նշանակում էր
«առարկա, գործիք, պարագա, անոթ»: Արդի հայերենը պահպանել է բառիս միայն
«**անոթ, սրվակ, աման**» նշանակությունը՝ կորցնելով մյուսները, այսինքն՝
բառիմաստի նեղացում է կատարվել:

269. ԶԱՄԲՅՈՒՂԸ՝ ՏԱՆԵԼՈՒ ՊԱՐԱԿ

Արդի հայերենում **զամբյուղ**–ը «ցանկեն հյուսված (նախկինում ծառի ճյուղերից,
այժմ արհեստական այլևայլ նյութերից) ամանն է, որի մեջ միզ կամ
գրասենյակային պայմաններում ավելորդ թղթեր են նետում: Իհարկե, նախկինում
թղթի գյուտը չի եղել, և բնականաբար գրասենյակներում էլ զամբյուղներ չէին
կարող լինել, սակայն միզը միշտ էլ եղել է, և այն տեղափոխելու համար էլ
ստեղծվել է **զամբյուղ**: Այն հյուսում էին ուռեմու դալար ճյուղերից: Զամբյուղը Հին
Արևելքի ժողովուրդների մոտ ծառայում էր տարբեր նպատակների. Գրանով ոչ
միայն մրգեր էին կրում, այլև շինարարական աշխատանքներում՝ հող, աղյուս,
ավազ, կավ, խճ, նաև գործիքներ: **Զամբյուղ** բառը գտնում ենք նաև հայերենին
հարևան բազմաթիվ այլ լեզուներում, օրինակ՝ պարսկերենում, արաբերենում
զամբիլ, թուրքերենում՝ զեմբիլ և այլն, սակայն ո՞ր լեզուն կարող է տալ մեզ բանալի

նրա ծագման ակունքները պարզելու համար: Պարզվում է, որ մենք պիտի դիմենք
ավելի հին լեզուներից արքադերենին, ուր **zabillu** – զաբիլ նշանակում էր «կրել,
տանել»: Ահա այստեղ արդեն մենք ունենք այսպես ասած այն բանալին, որով
հնարավոր է թափանցել **զամբյուղ** բառի ստեղծման պատմության մեջ, թեև ո՞նց
համար կարող է դա անհավանական քվալ: Ի՞նչ կապ կարող է լինել «տանել, կրել»
ռայի և **զամբյուղ** գոյականի միջև: Նախապես արքադերենում **zabillu** նշանակել է
«տանելի, կրելի», ապա՝ «տանելիք», ուստի զամբյուղ այժմ գիտակցվում է
«տանելու աման» և ոչ «տանելի»: Շրթնային **b**–ից առաջ հայտնվել է ևս մեկ
չրթնային հնչյուն՝ **m**, և **zabill**–ը դարձել է **zambil**, իսկ **I**–ն հայերենում վեր է անվել
ղ–ի. **zabillu**–ի փոխարեն առաջացել է **զամբիլ**:

270. ՖԱԲՐԻԿԱՆ՝ ՃԱՐՏԱՐՆԵՐԻ ԵՎ ՀՄՈՒՏՆԵՐԻ ՏՈՒՆ

Այսօրվա աշխարհի գրեթե բոլոր լեզուներում գործածական բառ է դարձել
ֆաբրիկա–ն: **Կարի ֆաբրիկա, կոշիկի ֆաբրիկա, պղնձածուլական ֆաբրիկա,**
հարստացուցիչ **ֆաբրիկա** և այլն, սովորական են դարձել մեր ավանցների համար:
Երբեմն գործածում են նաև **գործարան ֆաբրիկայի** փոխարեն կամ
ֆաբրիկա–գործարանային, ֆաբրիկա–խտանոց ձևերը, երբ կողք կողքի լրացնում
են միմյանց օտար լեզվի **ֆաբրիկա** և **ճարտերի** լեզվի **գործարան** բառերը: Բայց ի՞նչ
տարբերություն կա **գործարանի** և **ֆաբրիկայի** միջև:

Բառարանները **ֆաբրիկա** բառը բացատրում են այսպես, «արդյունաբերական
ձեռնարկություն, ուր հունը վերամշակվում է մեքենական եղանակով»: Բայց
արդյո՞ք լրիվ է բացատրված **ֆաբրիկայի** նշանակությունը: Չէ՞ որ ոսկերիչները
հիմնականում իրենց արտադրանքը պատրաստում են **ձեռքով** և միայն մասամբ,
որը պրոցեսներ կատարվում են մեքենաների օգնությամբ: Սակայն նրանց
արտադրվածքը թեև երբեմն **գործարան**, բայց ավելի շատ **ֆաբրիկա** է կոչվում: Եվ
հավանաբար պիտի **ֆաբրիկա** կոչվեր և ոչ թե **գործարան**, և ահա թե ինչու:

Լատիներենում **fabre** նշանակում էր «ճարտարորեն, վարպետորեն», որից **faber**
«վարպետ»: Այս բառով էին կոչում ընդհանրապես բոլոր հմուտ մասնագետներին,
ճարտարներին, լինելի դրանց հյուսն, քարտաշ, կոշկակար, դերձակ և այլն, ինչպես
Արևելքում՝ **ուստա, վարպետ**: Եվ ահա **fabre**՝ «արվեստորեն, վարպետորեն, հմտորեն»
նշանակությունից էլ առաջացավ **fabrica**՝ «արվեստ, արհեստ, արհեստանոց,
գործարան» և **fabricare**՝ «գործել, շինել, ձևակերպել» նշանակությունները:
Ֆաբրիկա ունեցող անձն էլ սկսեց կոչվել **ֆաբրիկանտ**, որը կարող էր արդեն ոչ մի
կապ չունենալ արվեստի հետ:

Հետագայում **ֆաբրիկայից** դուրս եկած պատրաստի կենսամթերքը (որը ոչ մի
կապ չունե՞ր թեև արվեստի հետ) սկսեցին անվանել **ֆաբրիկա**: Եվ նույնիսկ
կիսավատրաստ կենսամթերքներն սկսեցին անվանել **կիսաֆաբրիկատներ**
լատիներեն **fabrical**՝ «պատրաստված, պատրաստի» բառից:

Նոր բառ է **ֆաբկոմ ֆաբրիկայի կոմիտե**:

271. ԻՆՉՊԵՄ ԵՆ ԵՆՎՈՒՄ ՀՍԿԱՆԵՐԻ ԱՆՈՒՆԵՐԸ

Եվսերիոսի «Քրոնիկոնից» (ժամանակագրություն) մենք տեղեկանում ենք, որ Գերակեսը և Դիոնիսոսը տիտաններից էին, այսինքն՝ հսկաներից: Լատիներենում գործածում են հունարենից վերցրած տիտան—ը՝ titan, բայց հաճախ էլ gigas—ից gigant—ը (գիգանտ—ը): Տիտան—ը հույները վերցրել էին իրենց արևելյան հարևաններից, իսկ հրեաները՝ եբրայեցից, Աստվածաշնչում օգտագործում են **նափայիմ** բառը՝ «հսկա, հսկաներ» նշանակությամբ: Այս **նափայիմ**—ի սերունդ էին **Քամը**, **Նեբրոփը**, նրա թոռ **Բելը**, որ կռվեց Դայվի հետ: Այս իմաստով էլ **Բելը** կոչվում է Տիտանեան: Տիտանեան էր կոչվում նաև Պայասպիս **Քաղեան**, որի դեմ մարտնչեց Արամը:

Ս. ք. ա. 8—7-րդ դարերում դեպի Դայվական լեռնաշխարհ արշավեցին կիմերները և ապա՝ սակա—սկյութական ցեղերը: Սեպագիր աղբյուրները գիտեն կիմերներին gimiri՝ **գիմիրի** ձևով, որոնք անուրց հայոց մոտ պահպանվել է նաև **Գամիրը** տեղանվան ձևով (Աստվածաշնչում **Գոմեր**): Քանի որ այս ցեղերը նույնպես հսկայամարմին էին, ուստի ժողովուրդների հիշողության մեջ մնացան նրանց որպես **հսկաներ**: Օրինակ՝ վրացիները ասում են **գիմիրի կացի**՝ «հսկա մարդ», որը գիմիրի կամ գիմեր ձևից է ծագում: Իսկ հայ լեզվաբաններից Գ. Ղափանցյանը ապացուցեց, որ հայերենի **հսկա** բառը, որը հիմա է այդպես արտասանվում, գրաբարում հնչում էր սկա, օրինակ՝ «Սկայց դիմեցին ի վերայ ից», «Դայվ ի մէջ սկայիցն», «Ի վերայ ամենայն սկայիցն և դիւցազանց»: Սկայ—ից կազմված էր նաև **սկայաքար**, **սկայական**, **սկայազն**, **սկայազօր**, **սկայաձև**, **սկայամարտութիւն** և այլ ձևեր, որոնք ծագում են իրանական ցեղերից մեկի՝ սակերի անունից: Նրանք նույնպես գիմերների նման հսկայամարմին էին: Չէ՞ որ Խորենացու վկայությամբ **Ռոստամ** զաւն էլ սազճից էր, այսինքն՝ սակ էր:

Ինչպես արդեն նշել ենք **շակաշէն** բառի կապակցությամբ (հունարեն՝ **սակասեն**), այս գավառում բնակություն հաստատողները **սակեր** էին, որոնք ծուլվեցին հայերին: Իրենք իրենց անվանում էին saka՝ սակա, որից էլ հայերենի **սկա**—ն: Սա էլ հետագայում Ի—ի հավելմամբ դարձավ **հսկա**:

Մի քանի դար անց իրանական ցեղերից մեկը գերիշխանության հասավ մյուսների նկատմամբ, և գահն անցավ **Արշակունիների**ին:

Արշակ թագավորը հայոց գահի վրա նստեցրեց՝ եղբորը՝ Վաղարշակին, որն իր հերթին պալատական րոլոր պաշտոններում տեղավորեց իր ազգակիցներին: Նրա ազգակիցները՝ պարթևները, նույնպես հսկայամարմին էին և հաղթանդամ: **Պարթևների** հայրենիքը **Կասպից ծովի** հարավ—արևելքն էր՝ **Քախ** կամ **Քալխ** կենտրոնով: Նրանց անվանում էին նաև **պահլավներ**, որից էլ հայոց **Պահլավունիների** տոհմը: Եվ այսպես նրանց հաղթամարմին արտաքինը մեծ տպավորություն թողեց հայոց վրա: Դայերենում սկսեց ձևավորվել մի բառ՝ **պարթևահասակ** կամ ուղղակի **պարթև**՝ «հաղթանդամ, խոշոր, մարմնեղ, ուժեղ, հսկայական, վիթխարի, մեծ թիկունքով, թիկնեղ» նշանակություններով: Գետագայում այն փոխաբերական իմաստով սկսեցին գործածել նաև ոչ միայն մարդկանց, այլև բնության հսկայական կամ վիթխարի չափսերը բնութագրելու համար: Միս թե ինչպես է Չարենցը պատկերում հսկա լեռները. «Նայում էին մեզ լեռները պարթև»: Նույն **պահլավների** անունից առաջացավ նաև **փահլան**՝ «հսկա

լմբիչ» նաև «լարախաղաց», «ուժեղ, անվախ, հաղթանդամ» բառը, որ հարևան լեզուներից փոխառվեց հայերեն՝ որպես նոր բառ:

«Սասունցի Կավիթ» էպոսի հերոս **Զմշկիկ սուլթանի** վիթխարիությունը բնորոշվում է այդ բառով. «Զմշկիկն էլ շատ խորտ փահլան էր», թեև այստեղ գործ ունենք կիմ—հեթոտուհու հետ:

272. ՓՇՐԿՈՒՄ Է, ԲԱՅՑ ԴԱՐՉՅԱԼ ԱՆՆՎԱՃ Է

Ո՞վ չի գմայլվել **աղամանդի** բյուրեղների փայլով, նրա գույների խաղով: Շատ բարձր է նրա արժեքը: Ինչի՞ համար է այս սպիտակ բյուրեղը կոչվում **աղամանդ**: Արդյոք որևէ բան ասո՞ւմ է այս բառը: Այո, այն փոխ է առնված հունարենից, հունարենում damas կամ damakso նշանակում է «ընկճել, նվաճել», a—ածանցն ունի «ան, չ, ոչ» նշանակությունները, ուրեմն՝ a—damantos՝ «անընկճելի, անմված, անխորտակելի»: Այսպես կոչվեց բյուրեղն իր խիստ կարծրության պատճառով, որը հղկման չէր ենթարկվում: Իհարկե հետագայում սովորեցին այն հղկել իր իսկ բյուրեղների փոշիով: Սակայն այդ մասին չէ մեր խոսակցությունը, այլ թե ինչպես **աղամանդը** կամ **աղամանդե** ածականն ստացավ «խիստ կարծր, անբախուռ, կարծրակամ, անխորտակելի» նշանակությունները, օրինակ՝ «**աղամանդեայ** սիրտ, մարմին, հաւատք» գործածված ենք գտնում Նարեկացու կողմից: Աստվածաշնչում հանդիպում ենք **աղամանդեա պարիսպ** արտահայտությանը, որ փոխաբերաբար նշանակում էր «անխորտակելի, անմված», նմանապես գործածական էին վե՛մ **անդամանդեայ**, **դուրնք անդամանդեայ**, **զլեան աղամանդեայ** և այլն: Եվ այսպես՝ **աղամանդ** նշանակում է «անմված, անընկճելի, անխորտակելի»: Դանելը Վարուժանը, խոսելով մարդկային ուղեղների մասին, հետևյալ կերպ է բնութագրում բանաստեղծների մտածողության կենտրոնը. «Ընդդեր կամ, որոնք **աղամանդներ** են. առանց ուրիշե մը լույս ծծելու լույս կարտաբխեն, անոնք ոչ կը ծօին, ոչ կը գծվին, այլ կը փշրին, բայց չեն մարիր: Անոնք բանաստեղծներու ըղեղներն են»:

Արաբները, հույներից վերցնելով **աղամանդոս** կամ **աղամաս** բառը, սկսեցին աղավաղված այն անվանել **ալմաստ**: Իսկ ռուսները, որոնք հիմում ավելի շատ հույների հետ էին շփվում և հույների պես էլ հնչում էին **շողակնի** անունը, մոռացան հունական ձևը: Երբ Աֆանասի Նիկիտինը գրեց «Ճանապարհորդություն երեք ծովերից այն կողմ» հուշագրությունը, այնտեղ օգտագործում է **ալմաճ** ձևը, որն անշուշտ բանավոր ժողովրդական խոսակցությունից եկող բառ էր: Շատ երևույթին, **ալմաճ**—ը մոռացության մատնեց հունական **աղամաս**—ը: Մինչև 15—րդ դարը եվրոպացիները չէին կարողանում հղկել ալմաստը, որի միջոցը գտել էին հնդիկները: Գլուհդացի Վան Բերկենը գտավ ալմաստն ալմաստով (ալմաստի փոշով) երեսակելու, հղկելու միջոցը: Գոլկում՝ «Վալյուն» բառից: Դայերենում է բրիլյանտ՝ գերմաներենի, ֆրանսերենի brilliant «փայլուն» բառից: Դայերենում հանդիպում ենք նաև **գոհար**, **շողակն** ձևերին, որոնք նաև թանկարժեք քարերին տրվող ընդհանուր անվանումներ են:

273. ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ Է ԵՎՊԱՍՏԱԿԸ
 ԹԱԳԱԿՈՐԱԶՆ ԴԱՌՆՈՒՄ,
 ԻՍԿ ՀԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆԸ՝ ՀԱՍԱՐԱԿ

Ավելորդ է ասել, որ հայերենի **թագավոր** բառը «թագ ունեցող» է նշանակում: Սակայն հայերս ըստ անհրաժեշտության գործ ենք անում **թագավորի** նշանակությանը նաև **կայսր, արքա, շահ, սուլթան, խան, ցար, մելիք, խալիֆ** բառերը: Այս բառերից յուրաքանչյուրը իր կենսագրությունն ունի: Դրանցից մի մասը նախապես որևէ **թագավորի** անուն է եղել: Այսպես, օրինակ՝ **կայսր** բառը ծագում է հռոմեական Գուլիոս **Կեսար**-ի՝ Caesar, անունից: Այլ լեզուներում այն դարձավ **ցեզար**, իսկ ռուսերենում՝ **ցար**: Ենթադրվում է, որ խեթական **լարբարա**՝ «թագավոր» և **թավանանա**՝ «թագուհի» բառերը նույնպես ծագում են հատուկ անուններից:

Կան նաև զավեշտական պահեր լեզուներում, որոնք տրամաբանության հետ անհարիր են: Այսպես, այսօր **король**՝ «թագավոր», **королевство**՝ «թագավորություն» բառերը սկիզբ են առնում գերմաներենի Kerl «տղամարդ» բառից, որը հին վերին գերմաներենում հնչում էր Karol և ուներ «տղամարդ, կտրիճ, այր» նշանակությունները: Այս անունը կրող ուժեղ այրերից մեկը կոչվում էր Karolos, որի անվան մեջ օ-ն տղվելով դարձավ Karlos: Նա պատմության մեջ հայտնի դարձավ **Կառլոս Մեծ** անունով, որից հետո եկողներին սլավոնները և ռուսները անխտիր սկսեցին անվանել **կարոլուս-կարոլներ**:

Սա դեռ ոչինչ: Իսկ ի՞նչ կապ կարող էր լինել **король** և **кролик** բառերի միջև: Պարզվում է, որ մնաց կապ հնարավոր է: Միա թե ինչպես: Ինչպես հայտնի է, գերմաներենում **թագավորին** ասում են **Куниг**: Այս բառին մնաց է հնչում լատիներենի cuniculus՝ «ճագար»-ը: Միա ժողովրդական ստուգաբանությանը ճագարին սկսեցին անվանել **Kuniglin** և **Kunighase**՝ «թագավորական ճագար», որից էլ այս տրամաբանությանը ստեղծվեց ռուսերենի **кролик** բառը՝ ենթադրվելով **кролик**-ից՝ որպես «թագավորիկ»:

274. ՀԻՆ ԲԱՌԸ ՆՈՐ ՆԵԱՆԱԿՈՒԹՅԱՄԲ ԿԱՍ
 ԱՐԲԱՆՅԱԿԸ ՊՏՏՎՈՂՆ Է

Եզնիկը հրեշտակներին մարդկանց **արբանեակն** է համարում: «Ձիրեշտակս՝ **արբանեակս** գիտեմք՝ յօգնականութիւն մարդկանց» (Գրեշտակներից մեկնաչում ենք որպես մարդկանց օժանդակողներ (սպասավորներ)): **Արբանեակն** նշանակում է «ծառայել, սպասավորել, հետևել, հնազանդվել»: Արբանեակութիւն՝ «ծառայություն, սպասավորություն, պաշտոն, կամակատարություն, հնազանդություն, հպատակություն», որոնք բազմիցս վկայված են դասական գրաբարում: Այսպես՝ «**արբանեակն** և սպասավորել նոցա» (նրանց ծառայել և սպասավորել) և այլն:

Չայերեն **արբանեակ** բառը հնդեվրոպական մայր լեզվից ժառանգված մի բառ է, որի զուգահեռները պահպանված ենք գտնում նաև ասանկրիտում՝ arbha՝ «փոքր, բույլ տղա», ռուսերենում՝ **ребенок**՝ «մանկիկ», **раб**՝ «ծառա, ստրուկ», **раба**՝ «աղախին», «աշխատանք», «աշխատող», գորերենում՝ arbeits, գերմաներենում՝

Arbeits՝ «աշխատանք, նեղություն» և սլավոներենում՝ rabus՝ «ծառա, սպասավոր» և այլն: Եվ այսպես, **արբանեակներ** համարվեցին նաև երկնային մարմինների շուրջը պտտվող մոլորակները և ապա երկնածիր ուղարկված արհեստական սարքավորումները՝ նկատի ունենալով մարդու ծառայելու նպատակով նրանց կատարած աշխատանքը կամ կամակատարությունը: Ինչպես Վանի բարբառով կասեին. «**Արբանեակներ** մարդու օգնականներ են»: Կա նաև մի ասացվածք. «Լավ շուն գլուղացու **արբենկն** ի»: Իսկ տիեզերքում պտտվողները առավել ևս անգնահատելի սպասավորներ են մարդկանց համար:

275. ԳՈՒԵՒԿԸ՝ ՓՈՂՈՑԻՑ ԵՎ ՈՉ ՄԻԱՅՆ ՓՈՂՈՑՈՒՄ

Գրաբարում **գոնի** բառն ուներ «փողոց, ճանապարհ, քաղաքանք, տիղմալից, աղբալից վայր, նաև շուկա» նշանակությունները: Օրինակ՝ «Որպես կա **գոնի**—աց կոխեցից գնտա» (Որպես փողոցի կավ նրանց կտորեմ): Մեկ այլ նախադասության մեջ **գոնի**-ի և **փողոց**-ի միջև կարծես թե զանազանություն է տրվում, օրինակ՝ **ի գոնեից** և **ի փողոցաց** (**գոնեից** և **փողոցների**) և այլն: Միա և այս **գոնի** բառից է ստեղծվել **գոնիկ**՝ «փողոցային, ռամիկ, հասարակ, անկիրթ, ոչ քաղաքավարի, կոպիտ» բառը —իկ ածանցով: Այն իրանական լեզուներում և հայերենում, կցվելով տեղ նշանակող բառերին, ցույց է տալիս մարդկանց որտեղից լինել, ինչպես, օրինակ՝ հնդիկ՝ «հնդկաստանցի», պարսիկ՝ «պարսկաստանցի», հաբաշիկ կամ խաֆշիկ՝ «հաբեշտանցի» և այլն: Գետնաբար **գոնիկ**՝ «կեղտոտ փողոցային», «փողոցից, փողոցավարի» է նշանակել, օրինակ, «Մերկացեալ զգետս կրօնաւորութեան, եղև **գոնիկ**» (Կրօնավորի զգետները հանելով դարձավ փողոցային, հասարակ): Երբեմն գրում էին նաև **գոնիկական, գոնի** կամ **գոնի** (որից էլ **գոնի**), **գոնիօրեն** և այլն:

Թովմա Արծրունին խուֆ լեռան բնակիչներին անվանում է **գոնաիք** **ասորոց**, իսկ նրանց լեզուն՝ խրթին և անհետազոտելի՝ նրանց անկիրթ և ռամիկ վիճակը բացատրելու համար:

Ներկայումս **գոնիկ** օգտագործվում է «անտաշ, կոպիտ, անքաղաքավարի, բռի, անկիրթ» նշանակություններով, օրինակ՝ Շիրվանգաղեն օգտագործում է **գոնիկ** շարժումով և **գոնիկ խանութայան** արտահայտությունները: Երբեմն **գոնիկը** հարադրվում է հենց **փողոցային** բառի հետ՝ «**գոնիկ-փողոցայինի** մեկն է» կամ «**գոնիկությունը** վրայից բափվում է»: Ստեղծվել է նաև գրական մի տերմին՝ **գոնիկաբանություն**, որով բնորոշվում են բարբառային, ոչ գրական արտահայտությունները: **Գոնի** բառը ծագում է աքքադերենի gimru՝ «փողոց, ճամփա, գրոհ, արշավ» բառից, որի այս վերջին իմաստներն էլ պահպանվել են հայերենի մեկ այլ **գոնի** բառի մեջ:

276. ՄԻԵՎՆՈՐԻՅՆՆ Է ԱՐԴՅՈՐ «ՀԱՍՏԱԳՆՈՒԽՆԸ» «ԴՈՂ ՂԼԽԻ» ՀԵՏ

Արդի խոսակցական լեզվում կան բազմաթիվ արտահայտություններ, որոնք հատկապես նոր սերնդի համար մնում են անհասկանալի:

Այդպիսի արտահայտություններից մեկն էլ մեր լեզվում շատ տարածված **դողզուխն** է: Ի՞նչ է նշանակում այն: Բավական չէ **դողզուխ**–ը, դեռ կա նաև **դողիկ**–ը: Դե արի զլուխ հանիր և վիրավորական, և փաղաքշական **դողիկ**–ից:

— Դազար են ասել, որ դու **դող** ես, **դող** զլուխ ես, **դողիկ** ես.— վիրավորում են մեներ: Ա մանուկնու «Դայոց բառ ու բանուն» **դողը** «լայնաբերան կերակրի հողե մեծ ամանն» է, հետևաբար **դողզուխն** էլ «մեծ զլուխը», իսկ **դողիկը** դեռևս չնեծացած, բայց արդեն **դող** դառնալու ենթակա զլուխը: **Դող**–ի բացատրությունը գտնում ենք նաև Ս. Մախասյանցի «Դայոց լեզվի բացատրական բառարանում»: Դայերեմի բարբառներն ունեն նաև մի քաղ **դողել**, որ նշանակում է «մեծ–մեծ կարել»: Ծագո՞ւմն է ձեզ հետաքրքրում: Խնդրեն: Միջազետքի ամենահին գրավոր լեզուներից աքքադեերեմում գտնում ենք **դող** ամանի հիշատակությունը, իսկ դա մեզանից 4 հազար տարի առաջ:

Գիտեն միայն ոչ **դողիանցորդի** ճանկել էր մի գառան մորթի:

Արևմտյան բարբառներում և խոսվածքներում ունենք **մեկդի**՝ «մի կողմ, առանձին», **ասդին** «այս կողմ», **անդին** «այն կողմ» **չորսդին** «չուրքը, չորս կողմ» և այլն: Եվ այսպես, պարզվում է, որ **մեդեհ** նշանակում է «տեղից դուրս գտնվող, իր երկրից ելած»: Իսկ ինչպե՞ս ընկալել **պանդուխտ**–ը:

Ինչպես տեսանք վերևում բերված նախադասություններում, **մեդեհ**–ն ու **պանդուխտ**–ը գործ են անվում կողք կողքի որպես հոմանիշներ, և նրանց կողքին էլ կա մի հոմանիշ՝ **անցավոր** բառը: Եվ իսկապես **պանդուխտ** բառի մեջ առկա **պանդ** եզրը նշանակում է «ճանապարհ, ճամփա», որն առկա է սկյութների կողմից Կերչի նեղուցին տրված *Panta kapeya*՝ «Չկան ճամփա» տեղանվան մեջ: Եվ այսպես գտնված է **պանդուխտ**–ի առաջին մասը, որով բառն ընկալվում է ամբողջությամբ հավանաբար «ճամփորդող, ճամփորդելն ուխտանք» նշանակությամբ:

278. ԴՐԱՍԱԿԱՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ ԱՆՎԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

Դայ ժողովուրդը իր պատմության երկար ու ծիգ ճանապարհին, հաճախ գտնվելով նվաճողների լծի տակ, ստիպված է եղել ոչ միայն ենթարկվել նրանց սահմանած կարգուկանոնին, այլև օգտագործել նրանց կողմից սահմանված դրամական, քաշի, երկարության և չափի միավորները: Բնականաբար շփվելով տարբեր ժողովուրդների՝ ասորեստանցիների, պարսիկների, արաբների, ասորիների, հույների, իսաչակիրների, քաթար–մոնղոլների, մյուսների հետ, չէր կարող հայ ժողովուրդը խուսափել այնպիսի բառերի փոխառությունից, որոնք վերաբերում են դրամական սիստեմին և այլ չափի միավորներին: Դայերենի բառապաշարում մեծ նստվածք կա բոլոր դարաշրջաններն արտացոլող և բոլոր ժողովուրդների հետ հայոց շփումները վկայող այս կարգի բառերի, որոնցից են՝ **բանքար, դրամ, լումա, տաղանդ, մող, կտտ, կտուպ, լիտր, արկը, կանգուն, շինիկ, շափի, քանկա, ռուբլի, կոպեկ, մանեթ, մխաթ, փուք, արշին, գրամ, մետր, գրվանքա, դանկ, չետվեր, փաս, փլորին /ֆլորին, արասի, մեջդիյե, կարատ, դուկատ, պոտատ, մարկ, վտավան, սատդիոն, ճաքապակիտ, սատեր, դիմար, մմաս** և այլն:

Յին Արևելքի ժողովուրդների մոտ անհիշելի ժամանակներից սկսած ազնիվ մետաղները ծառայել են որպես արժեքի միավոր: Ամենատարածված դրամական միավորը, արժեքի չափանիշը համարվում էր **արծաթը**: Սեպագիր արծաճարություններում, Դամմուրաբքի և խեթական օրենքներում դրամական տուգանքների չափերը սահմանվում են հիմնականում **արծաթով** և հազվադեպ միայն **ոսկիով**:

277. Ո՞Վ ԵՍ ԴՈՒ, ՆԺԴԵՆ, ԵՎ ԴՈՒ, ՊԱՆԴՈՒԽՏ

Կան բառեր, որոնք, խոսակցականից աստիճանաբար դուրս մղվելով, շարունակում են ապրել բանաստեղծություններում և գրքերում: Սուրբ գրքում հայր Աբրահամը, դիմելով խեթերին, ասում է. «**Պանդուխտ** ու **մեդեհ** են ի միջի ծերուն» (Չեր մեջ **պանդուխտ** են ու **մեդեհ**), «**Պանդուխտ** են ես առաջի քո, **մեդեհ** և անցաւոր» (Քո առջև **պանդուխտ** են և անցավոր **մեդեհ**): Այս երկու բառերն էլ հայերենը փոխ է առել պահլավերենից, ավելի ճիշտ պահլավ և արշակունի գաղթականներն են իրենց հետ բերել դրանք Դայաստան, ծովվելով մեզ մուծել դրանք հայերենի բառապաշարի մեջ: Նժդեհը կազմված է պարսկերեն ու «դուրս, արտա» և ժեհ, մի «երկիր, գավառ» բառերից, որով բառն ամբողջությամբ ընկալվում էր «երկրից, տեղից դուրս գտնվող» նշանակությամբ: Ի դեպ, **դեհ** բառը պահպանվել է հայերենի նաև **դեհպետ** կամ **դեհկան**՝ «կուսակալ, գավառի, երկրի պետ, գավառապետ» բառերում, իսկ պարսկերենում ժեհkan նշանակում է «գյուղացի, կողմնային» առանձին գործածությամբ, ունենք ի **ծախ դեհ** (ծախ կողմից), ի **հարատյ դեհեն** (հարավի կողմից): **Դեհ**–ը պահպանվել է նաև բազմաթիվ բարբառներում, ինչպես, օրինակ՝ Ջեթունի, Տիգրանակերտի, Երևանի, Կոտայքի խոսվածքներում: Կոտայք գյուղում

Մարդկությանը հայտնի գրավոր պատմության չորս հազարամյակներից ավելի ժամանակաշրջանում **արծաթը** մնում է որպես դրամական միավոր: Այս իսկ պատճառով էլ բազմաթիվ ժողովուրդների մոտ **արծաթ** և **փող** հասկացությունները նույնանուն են: Դին հրեաների մոտ ևս հիննական դրամական միավորը **արծաթ** էր: Դիշենը բեկուզ Դիսուսին մատուցող Գուդայի ստացած 30 **արծաթի** մասին: «Երեսուն **արծաթով** տիրոջը մատուցել» արտահայտությունը ծանոթ է բոլորին: Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության մեջ ամենուրեք երբայական և հունական բնագրերի arguro (արգյուրոս) **արծաթ** բառերի դիմաց հայերենն ունի նույն **արծաթ** համարժեքը. «Գանձեին **արծաթ** և ոսկի» (Բարուք Գ 18), «Կշեցին զվարձս իմ երեսուն **արծաթի**» (Չաքար. ԺԱ 13.):

Չեսազ դարերում **արծաթ** հասկացությունը փոխարինվեց հայերեն **սպիտակ** բառով, իսկ ավելի ուշ նաև **ստակ**–ով: Դիշենցենք, որ արծաթը հռոմեացիների մոտ argentum, ֆրանսիացիների մոտ argent (արծան), ռումինացիների մոտ argint էր կոչվում: Չէ՞ որ ծագումով այս բոլորը հնդեվրոպական areg «սպիտակ, փայլ(ուն)» արմատից են: Ի դեպ, հունական **ասպարոս**–ը, թուրքական **աքչեն** նույնպես սպիտակ են նշանակում: Ոսկու անունն էլ է զույնով նշվել: Օրինակ վանեցիները միմյանց հետ խոսելիս երբեք չէին գործածում ոսկի բառը, այլ միայն **կարմիր**–ը. «Կարմիր քանի՞» (ոսկու կուրսն ինչպիսի՞ն է): Թուրքերենում նույնպես **քըզը** բառը (կարմիրը) փոխարինել է **այընը** (ոսկի) բառին, ինչպես, օրինակ **Քըզը Օրդա**՝ «Ոսկյա Գորդա» պետության անվանումը բաթար–մոնղոլների կողմից:

Եվ այսպես միջնադարյան հայ վիճագրության մեջ և մատենագրությունում **արծաթ**–ի փոխարեն ավելի շատ սկսում են գործածել **սպիտակ**–ը: Օրինակ Գրիգոր Ականց պատմիչի մոտ հանդիպում ենք հետևյալ նախադասության մեջ **սպիտակ** բառին **արծաթի** նշանակությամբ կամ **դրամի**. «Ի տասն և հինգ տարեկանն ի վեր... մինչ ի վաթսուն տարեկանն և յամն զլիտյ, որ համարիին, վաթսու **սպիտակ** առնուին» (14–րդ դար): Ինչպես հայտնի է, հայերեն **սպիտակ** բառը փոխ է առնված պահլավերների **սպիտակ**–ից, որի զուգահեռները իրանական լեզուներում գտնում ենք **սպետ**, **սպատես**, **սիֆեղ** և այլն հնչումներով, իսկ ռուսերենում **սպետ** ձևով:

14–րդ դարի հայ մեծ գիտնական Գրիգոր Տաթևացին «Գիրք քարոզության, որ կոչի Զմեբան հատոր» գրքում գրում էր. «**Արծաթն սպիտակ**, զոր դրամ կոչենք»: **Սպիտակ** բառին աստիճանաբար փոխարինելու է զայիս **ստակը** հատկապես արևմտյան քարտեզներում և գրական լեզվում: 16–րդ դարի դատավարական մի արձանագրության մեջ (1559թ. օգոստոսի 7)

դեռևս կողք կողքի հանդիպում են **սպիտակ**, **ստակ** և **արծաթ** բառերը. «Փաղիսդային որդին սկսաւ Յովհաննէսէն զայս սուճան նաղտ **սպիտակով** տաւի առնելոյ, որ նաղտ **սպիտակ** վճարէ մճայ... Դատավորքն ասեն Յովհաննէս, որ նախ երզվճայ, որպէս նաղտ **ստակ** և կամ ոսկի **արծաթ** չյունի...»: Կամ «90 ֆլորին սպիտակն էր, զոր մնացել էր ի այդ **ստակէն**»: Որոշ լեզվաբաններ մերժում են այն կարծիքը, թե **ստակ**–ը **սպիտակ**–ի կրճատված ձևն է, ոճանք էլ ենթադրում են, որ **ստակ** բառը

ստակ–ից է առաջացել: Դամենայն դեպս **ստակ**–ը **սպիտակ**–ից չի կարող լինել, քանի որ նրանք կողք կողքի ապրում են իբրև առանձին բառեր: Դավանաբար ավելի հիմնավոր է **ստակ**–ից **ստակ** առաջանալու վարկածը: Թրիխիսի բարբառում գտնում ենք հետևյալ առածը. «Դայ գիդի **ստակ**, բանը կու շինիս իստակ», ուր դարձյալ կողք կողքի, իբրև առանձին բառեր են գիտակցվում **ստակ**–ն ու **իստակ**–ը: Այժմ պատմենք այն մասին, թե ինչպես են թագավորների անունները վեր ածվում դրամական միավորների:

279. ՇԱԿ ԱԲԱՍԸ՝ ԱԲԱՍԻ

Պարսկական տիրապետության ժամանակ Անդրկովկասում և Դայաստանում տարածվեց **արասի** դրամական միավորը, այն մետաղադրամ էր և կտրվում էր արծաթից՝ Աբասյանների տիրապետության ժամանակ (ոճանք ասում են Շահ Աբասի ժամանակներից), ի տարբերություն շրջանառության մեջ գտնվող մյուս մետաղադրամների, այս հարստության թողարկած դրամները կնքվեցին **արասի**, այսինքն՝ «արասյան»: Չարձանալիորեն այս **արասի** 5 կուպեկանոցից չորս անգամ ավելի արժողությամբ մետաղադրամի անվանումը փոխանցվեց ռուսական 20 կուպեկանոցին և որպես այդպիսին գործ էր ածվում մինչև հեղափոխությունը, նույնիսկ մինչև մեր օրերը. հին սերնդի մարդիկ արծաթյա կամ սպիտակ 20 կուպեկանոցներն անվանում են **արասի**, որն արդեն ոչ մի կապ չունի Աբաս շահի հետ:

280. ԴՐԱՄ

Դայերեն **դրամ** «փող» բառը նախապես եղել է քաշի միավոր «կես սիտղ, երկու ունկի» չափով, որը հավանաբար հայերենի մեջ է մուտք գործել պահլավերներից, ուր գտնում ենք dram, պարսկերենում՝ dirhem՝ «մի փոքրիկ կշռաչափ և դրամ, փող» (շահնակություններով: Իրանական ձևերն էլ փոխ են առնված հունարենի դրախմն (drachme)՝ «մի փոքր քաշի միավոր» բառից, որը արաբերենին է անցել դիրհամ (համեմատիր Քուչակի «Սերը խնձորով պիտի ու տիրինեմ–տիրինեմ շեքերով» արտահայտությունը) ձևով:

Դրամ բառի իրանական ծագումը գիտեր դեռևս Ա. Շիրակացին, որը գրում է. «Դրամ քստ պարսկական լեզուին անուանեցավ»: Յ. Շրյոդերը նույնպես իրանական ակունք էր ենթադրում, մինչդեռ Գ. Պետերմանը՝ արաբական դիրհամ–ից:

Վրացերենի դրամն կամ դրամի ձևերը և. Մառը համարում է հայերենից փոխառյալ:

281. ՄԱՐԿ, ՄԱՐԿԱ, ԱՅՍԻՆԵՆ՝ ԴՐՈՇՍ

Դեռևս պատմիչի մոտ հանդիպում ենք 6Ր (100000) մարկ արծաթ, ինչպես նաև կիլիկյան օրենքներում (Անսիգք Անտիոքայ) որպես դրամական միավոր իիշատակվում է **մարկ**–ը, որ արծաթյա մետաղադրամ էր նշանակում: Մարկ–ը հայերենին էր անցել ֆրանսերենից, ուր առկա է marc–ը, իսկ սա էլ ֆրանսերեն էր

մուտք գործել գերմաներենից: Նախապես գերմաներենում Marke նշանակում էր «դրոշմ, նշան»: «**Չանգա**» առևտրական ընկերությունը սկսեց բաց թողնել ոսկու կտորներ, որոնց վրա գրված էր նրանց քաշը: Այդ ոսկու կտորների վրա «Չանգայի» քաղաքները դնում էին իրենց Mark-ը՝ **մարկա**-ն ցույց տալու համար, որ այն ստուգված է: Եվ այս **մարկ**-ի կամ **մարկա**-ի շնորհիվ վատահեղի էին դառնում ոսկու կտորները, որոնք էլ հենց սկսեցին փոխարինել դրամին: Սիա, հետագայում այս **մարկ** հասկացությունը հավասարազոր դարձավ «դրամ» նշանակությանը և սկսեց գիտակցվել որպես դրամ: Սակայն չկորցրեց նաև իր նախկին նշանակությունը: Մարկա ասելով հիմա հասկանում ենք նաև որևէ գործարանի, ընկերության կամ ֆաբրիկայի հեղինակությունը, պատիվը, նրանք կամ դրոշմը: Օրինակ, եթե ասում ենք՝ «ճապոնական տրանզիստորների կամ համալարգիչների **մարկա**-ն բարձր է, ապա հասկանում ենք նրանց արտադրանքի որակը, դրոշմը:

282. ԸԱՎՆ ԻՆՉ ԻՍԱՆԱՐ, ՈՐ ՊԻՏԻ ԱՐԺԵՆԱՐ ԸՆԴԱՍԵՆԸ 5 ԿՈՊԵԿ

Չայկական ժողովրդական երգերից մեկում հանդիպում ենք «երկու **շահի** փող տուր» արտահայտությանը, որը խնդրում է սիրածը՝ նրան բժիշկ կանչելու նպատակով: Ուրեմն որքա՞ն արժեք բժշկի այցի վարձը, եթե **շահին** պարսկական **դշանի** մեկ քսաներորդ մասն էր կազմում և **արասիի** մեկ քառորդը: Չայաստանում և Անդրկովկասում այս մանր մետաղադրամը տարածում գտավ պարսկական տիրապետության ժամանակաշրջանում: Երբ պարսկական տիրապետությունը փոխարինվեց ռուսականով, և շրջանառության մեջ մտան ռուսական ռուբլիներն ու կոպեկները, դարձյալ ժողովուրդը չմոռացավ **շահին**: Այսպես սկսեց անվանել ռուսական 5 կոպեկանոց մետաղադրամը, որը նույնպես արծաթյա 20 կոպեկանոցի մեկ քառորդ մասն էր կազմում, թեև կոպեկն արդեն շահական չէր, այլ ցարական: Ուրեմն **շահի** նշանակում է «շահական», ինչպես **արասի**՝ «արասյան»:

283. ՈՐՆ Ե ԹՈՒՄԱՆԻ ԱՐԺԵԸ

Չայկական ժողովրդական խաղիկներից մեկում աղջիկն ասում է իր սիրածին. «Չազար **թուման** ա գին...»: Որքա՞ն է գնահատում աղջիկն իրեն: **Թումանը** պարսկական դրամական միավորներից էր և շահերի տիրապետության ընթացքում արժեքի փոփոխություններ էր կրել: Դասելով Ն. Քուլակի այն վկայությունից, որ «**Թուման** մի հեծել կանգնի, դարձյալ հավատից իրեն չի հանի», կարելի է ենթադրել, որ շատ մեծ բվի հետ գործ ունենք: Եվ իսկապես նախապես այդպես է եղել: **Թուման** բառը պարսիկներից անցավ Միջին Ասիայից և նշանակում էր 10000-անոց զորք: Այդ **թուման** բառից է առաջացել նաև Սիբիրի **Տյումեն** քաղաքի անունը, որտեղ 10000-անոց կայազոր էր պահվում: Սակայն հետագայում որպես դրամական միավոր **թումանը** կրեց արժեքի փոփոխություն, և ըստ Րաֆֆու հաշվումների, իր ժամանակներում ունեցել է մոտ 4 ռուբլի արժողություն, իսկ 1930-ական թվականներին մոտ 2 ռ. 85 կոպեկ: Ռուսական տիրապետության ժամանակ

սկսեցին ռուսական 10 ռուբլանոց **չերկոններ** անվանել **թումաններ**: Եվ այսպես, որքա՞ն է գնահատում սիրած աղջիկն իրեն, հավանաբար դժվար է ասել **թումանի** կուրսի փոփոխության պատճառով: Դա միայն նրան ուզողը կիմանա, թե որքան արժի սիրած աղջիկն իր համար:

284. ԳՐԻԿ, ԳՐՎԱՆ, ԻՆՉ ՉԱՓ Ե ԱՅՍ

Աստվածաշնչում բազմիցս օգտագործված է **գրիվ** (**գրիւ**) բառը որպես չափի միավոր. «**Թրեա գրիւս** երիս ալեր մաշիոյ» (Ծննդ. ԺԸ 6) (Շաղիբ երեք **գրիվ** նուրբ այլուր), «ժողովեսցէ **գրիս** երիս» (Նայի Ե 10) (Թող հավաքի երեք **գրիվ**): Դանդիպում է նաև **գրվան** (**գրուան**) ձևը, որ հավանաբար մեծ էր **գրիվ**-ից, այլապես նրա տակ չէր կարելի քան պահել, առավել ևս ճրագ. «Ոչ լուցանեն ճրագ և դնեն ընդ **գրուանաւ**» (ճրագը չեն վառի և **գրվանի** տակ դնի) (Մատթ. Ե 15): Թանի որ պարսկերենում պահպանվել է *girib* **գիրիբ** ձևը և նրա հոգնակին՝ **գրիվան**, ենթադրում են, որ հայերենը պահպանել էր *girib* պիտի կատարած լինի փոխառությունը: **Գրվանը** սորուն նյութերի չափի միավոր էր, սակայն հետո դարձավ քաշի:

Բայց սա բոլորը չէ: Ռուսերենում **гривна** է կոչվում մեկ ֆունտ արծաթաձուլ մողայիկ վզնոցի, զարդի (անրակածև օղակներով) անվանումը, որ, ենթադրում են, պարսկերեն **գրիվան** ձևից կարող էր անցնել: Չետագայում **գրվանը** դարձավ քաշի միավոր՝ **գրվանքա** ձևով:

285. ԹԱՆԿԱՆ ԵՎ ДЕНЬГИ-Ն՝ ՍԻԵՎՆՈՒՅՆ ՍՈՐԻՑ

Թաթար-մոնղոլական արշավաքններից հետո հայ իրականության մեջ սկսեցին գործածել **թանկա** կամ **թանգա** բառը՝ որպես փոքր քաշի մի դրամի անվանում: Այս բառը ծագում էր արևելյան թուրքերենից և տարածվեց նաև Պարսկաստանում, Միջին Ասիայում, հիվկայում՝ որպես 15 կոպեկանոց արժողության մետաղադրամ: Իրանական *danakan*-ն մեկ տասներորդ սիկդի անունն էր, և սա էլ իր հերթին թուրքական *tanğa*՝ «հնչում» բառից էր ծագում: Կուլիկովյան ճակատամարտից հետո, երբ Դիմիտրի Դոնսկոյի կողմից Ոսկե Չորդայի արծաթյա դրամները վերածուլվեցին և դրվեցին շրջանառության մեջ, թաթարական անվանումն այդ դրամներին «կպած» մնաց որպես **деньги** և 15-րդ դարից սկսած մտավ որպես դրամի անվանում ռուսերենի բառապաշարի մեջ: Եվ այսպես, հայերեն **թանգա**-ն և ռուսերեն **деньги**-ն միևնույն մտրից ծնված քույրեր են:

286. ԿՈՒՋԵԻՊԸ ԿՈՉՎԵԼ ՏԱԴԱՆԴԱՎՈՐ, ԵԹԵ ՏԱԴԱՆԴԻ ԲԱՆՆ ԸՆԴԱՍԵՆԸ 26... ԳՐԱՍ Է

Աշխարհում չկա մի լեզու, որ փոխառություններ կատարած չլինի հարևան լեզուներից: Երբեմն լեզուները փոխ առած բառերն այնպես են խնամքով պահում իրենց բառազանձում, որ, կարելի է ասել, «սեփականում» են կամ «սեփականաց-

ուն» են: Այս կարգի բառերից մեկն է հայերենի տաղանդը կամ տաղանդավորը, այնքան հաճախ ենք օգտագործում այս բառը, որ նրա ոչ հայկական լինելը շատերին կարող է զարմանք պատճառել շատ «հայազգած» լինելու պատճառով: Այսպես, օրինակ մենք սովոր ենք ասել «տաղանդավոր մարդ», «տաղանդավոր գիտնական», «Նրա տաղանդի առջև կարելի է խոնարհվել» և այլն, և այլն: Այս «զտարյուն» հայերեն թվացող բառը հունարենից է գալիս, և ոչ միայն հայերենն է վերցրել, այլև ֆրանսերենը, անգլերենը և այլն: Գունարենում տալանտոս բայը նշանակում էր «տատանել, ճոճել», որի պատճառով էլ կշեռքը սկսեց կոչվել տալանտոն (այսինքն «ճոճող, տատանող»): Եթե ծագումն ենք ուզում իմանալ, ապա հիշեցնենք, որ բառիս հիմքում հնդեվրոպական տել կամ տոլ՝ «քաշել, կշռել» արմատն է ընկած, որից էլ սասնկրիտում առկա տոլպա՝ «կշեռք» և լատիներենի

տոլլո՝ «բարձրացնել» բառերը:

Եվ այսպես հունարենում տալանտոնը սկսեցին գործածել «կշռաչափ» և «ոսկեդրամի չափ» (մոտ 26,2 գրամ) նշանակություններով: Այս իսկ նշանակություններով էլ տաղանդը անցավ հայերենին, այսպես՝ «Ծախն Օոցա 100 տաղանդ արծաթոյ» նշանակում է «Նրանց 100 կշռաչափ արծաթ ծախիր» և ոչ թե խելք: Սակայն հետագայում այլ քաշի միավորների գործածության պատճառով, ինչպես, օրինակ՝ քանքար, դահեկան, լիտր և այլն, աստիճանաբար մոռացվեց բառիս հիմնական նշանակությունը, և մնաց մեր լեզվում միայն նրա փոխարեական իմաստը: Եվ այսպես, եթե Բաֆֆին գրում է. «Մանվել ճարտարապետը սպառեց իր բոլոր արարչագործ տաղանդը», նկատի ունի ոչ թե նյութական հարստությունը, այլ խելքը, հնարամտությունը, ձիրքը, մտավոր կարողությունը, քանքարը (ի դեպ քանքարի մասին քիչ հետո):

287. ԱՐԾԱՌ, ՍՊԻՏԱԿ ԿԱՆ ՍՏԱԿ

Ինչպես արդեն նշվեց, արծաթը որպես դրամական միավոր շրջանառության մեջ մնաց շուրջ 30 դար: Այդ պատճառով էլ շատ ժողովուրդների մոտ փողը և արծաթ հասկացությունները նույնացել են: Այսպես, օրինակ՝ հռոմեացիների մոտ արգենտում (argentum), ֆրանսիացիների մոտ՝ արժան (argent), ռումինացիների մոտ՝ արջինտ (argint) և այլն:

Չին հեռաների մոտ նույնպես արծաթն էր հիմնական դրամական միավորը: Չիչենք թեկուզ Չիսուսին մատնող Գուդայի ստացած 30 արծաթի մասին: Ատովանաշնչի հայերեն թարգմանության մեջ անճնուրեք եբրայական բնագրի և հունական արգուրիոն (argurion) բառերի դիմաց գտնում ենք արծաթը: Այսպես, օրինակ «Գամձեին արծաթ և ոսկի» (Բարուք, գ.18), «Կշեցեցին զվարձս իմ երեսուն արծաթի» (Չաքար, ԸԼ13) և այլն: Գետազա դարերում արծաթ հասկացությունը

արտահայտվում է նաև սպիտակ և ստակ բառերով, որոնք ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ արծաթի մակդիրներ, նրա հատկանշական կողմը արտահայտող բառեր, որոնք դալիս են փոխարինելու արծաթին: Նման երևույթ շատ է տարածված աշխարհի ժողովուրդների մոտ: Գենց ինքը՝ արծաթ բառը, որ ծագումով հնդեվրոպական բառ է՝ *areg- արմատից, նշանակում է սպիտակ, փայլուն:

Ինչպես նախեն նշվեց, միջնադարյան հայ վիճաբույժության և մատենագրության մեջ մասսայաբար գործածվում է սպիտակը արծաթի փոխարեն: Օրինակ Գրիգոր Սկանց պատմիչը 14-րդ դարում գրում է. «Ի տասն և հինգ տարեկանն է ի վերո զամենն համարինն մինչ ի վաթսուն տարեկանն և յամեն զլիտոյ, որ համարինն, վաթսուն սպիտակ առնուինն»: Կան «Շ սպիտակ ի այն խիլային փոխան» (13-րդ դ., Լիմազիր արծ.):

Չայերեն սպիտակ բառը փոխ է առնված պահլավերենի սպետակ-ից: Իրանական խմբի մյուս լեզուներում գտնում ենք սրանց զուգահեռները սոզդիերենում՝ սպետ, պարսկերենում՝ սիպեդ, Ալեքստայում՝ սպաստա, ռուսերենում՝ սվետ և այլն: Մի շարք հետազոտողներ (Թ. Ավդաբեգյան, Դ. Ինճիճյան) կարծում են, որ հասպավումից առաջացել է ստակը, որն արդեն գործածվում է ոչ թե ճերմակ նշանակությամբ, այլ դրամ, արծաթ: Այս բանը նկատել է դեռևս Գրիգոր Տաթևացին (1-4-րդ դար) իր «Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Չմերան հատոր» գրքում. «Արծաթն սպիտակ, զոր դրամ կոչենք»: Իսկապես արևմտահայ բազմաթիվ բարբառներում (Պոլիս, Սուչավա, Խարբերդ և այլն) ստակը գործածվում էր դրամ նշանակությամբ: Մի շարք բարբառներում ստակ բառի գործածությանը հանդիպում ենք նույնիսկ 15-16-րդ դարերից: Օրինակ՝ Կաննեց-Պողոսի քաղաքի հայկական դատարանի արծանագրություններում միևնույն տեքստի մեջ մերթ օգտագործվում է սպիտակ բառը, մերթ՝ ստակը: Ահա 1559 թվականի օգոստոսի 7-ին տեղի ունեցած դատավարության արծանագրությունից մի հատված. «Փաղիսդային որդին սկսա Յովհաննեսին զայս օուման նաղտ սպիտակով տալի առնելու, որ նաղտ սպիտակ վճարէ նմա... Դատավորքն ասեն Յովհաննես, որ նախ երդվնայ, որպես նաղտ ստակ և կամ ոսկի արծաթ չյունի, որ սպիտակի մօտիկ լինի և ապա զայն խումշով վճարէ, զոր յունին»: Կան «90 ֆլորին սպիտակն էր, զոր մնացել էր ի այդ ստակն»:

Չ. Անադյանը մերժում է Գ. Յունցյարպետյանի այն կարծիքը, թե ստակը ոչ թե սպիտակի հապավումն է, այլ հայերեն յստակ, մաքուր, պարզ բառն է: Մեզ թվում է, որ լոր հիմքերը կան այս բացատրությունը ընդունելու համար, մանավանդ տրամաբանական տեսանկյունից, որն է, ինչպես կարող էր միևնույն արծանագրության մեջ սպիտակը և սպիտակ մնալ և ստակ դառնալ: Պարզապես ստակը յստակ-ից է առաջացել և ոչ թե սպիտակ-ից: Մի շարք բարբառներում, այդ թվում նաև Թբիլիսիի ստակը և խստակը գործածվում են կողք կողքի. «Չայ գիրի ստակ, բանը կու շինիս խստակ»:

288. ՈՐԲԱՆ ԱՐԺԵ ՍԱՐԴՈՒ ՀԱՆՃԱՐԸ, ԵԹԵ ԲԱՆԲԱՐԸ 4,3 ԿԻՆՈՂՐԱՍ Է

Պտտվում են երկմային մարմինները, աստղերը, երկիրը, Լուսինը, Արեգակը, և մենք նրանց հետ անտես ու լռիկ... Եվ այսպես անտեսանելի անցնում են տարիները,

ՔԱՆՔԱՐ

փոխվում են տարազները, փոխվում են նաև բառերի նշանակությունները: Այսօր սովորական է դարձել մեր լեզվի համար **քանքար** բառից ածանցավոր և բարդ ձևեր կազմել, ինչպես, օրինակ՝ **քանքարաշատ, քանքարավոր, քանքարաթաթույց, քանքարագեղ** և այլն: Այս բոլոր բառերում քանքար-ը գործ է ածվում «տաղանդ, խելք, հանճար, կարողություն, գիտելիք, շնորհք, իմաստություն» նշանակություններով: Եվ թե մեկն ասում է **քանքարաշատ** իմ ժողովուրդ կամ **քանքարավոր** իմ ժողովուրդ, ապա այս արտահայտություններն ընկալվում են «տաղանդավոր, տաղանդաշատ, հանճարավոր, հանճարաշատ, շնորհալի, շնորհաշատ և խելացի ժողովուրդ» նշանակությամբ:

Բայց այս նույն նշանակությամբ չէ, որ գործածվել է **քանքար**-ը հնում: Այն ծագում է հին սեմական

լեզուներից, աքքարական սեպագիր արձանագրություններում գործածվում է **քաքքար** ձևով և նշանակում էր չափի միավոր (եբրայերենում քիքքար): Արծաթն ու ոսկին Գին Արևելքում կշռում էին **քաքքարով**, կամ ինչպես հայերենում էր ասվում, **քանքար**-ով: Ինչպես տեսնում ենք, բառամիջի երկու **քք** հնչյունները հայերենում վեր են ածվել **քք**-ի, սա օրինաչափ է ասես սեմական լեզուներից հայերենին անցած բառերի համար, որտեղ կրկնակի պայթյալական հնչյունները կան (բառամիջում), դրանց դիմաց հայերենում առաջինը վեր է ածվում ռճգային **ք** հնչյունի: Օրինակ՝ ասորերեն՝ մագգեա, հայերեն՝ մանգաղ (այսինքն **զգ** = ճգ), ասորերեն՝ ազգանա, հայերեն՝ անգան՝ «սանդ, անոթ, մաման» և այլն: Եվ այսպես, Աստվածաշնչի թարգմանության ժամանակ թագմաթիվ դեպքերում **քանքար**-ը գործ է ածվում իր ճիշտ նշանակությամբ՝ «**քանքարք** արծաթյն և **քանքարք** ոսկւոյ»: Գրաբար թարգմանողները գիտեին, թե քանի տաղանդի կամ լիտրի է հավասար մեկ **քանքար**, այսպես՝ «տաղանդն **քանքար** ասի ըստ եբրայեցոց, որ է ճիւղ դիտր (= 1025 լիտր կամ մոտ 4,3 կիլոգրամ)»: Եվ այսպես, աստիճանաբար գործածությունից դուրս է գալիս **քանքար**-ը նոր կշառաչափերի գործածության պատճառով, և մնում է նրա փոխաբերական նշանակությունը այսօրվա հայերենում, ինչպես **տաղանդ** բառինը, որպես նրան համարժեք:

289. ԴՐԱՍԸ ԿԱՐՈՂ Է ԾՆԵԼ ՏՈԿՈՍ, ԲԱՅՅ ՄԻԱՅՆ ԴՐԱՍԱՐԿՐՈՒՄ

Եթե ուզում ես շահել, ապա դրամ պահ տուր դրամարկղում և կստանաս երեք **տոկոսի** հավելում: Ի՞նչ է **տոկոս**, որտեղի՞ց եկավ այս բառը մեր մայրենիի բառապաշարի մեջ: Եթե դատելու լինենք նրա վերջավորության -ոս ածանցից, ապա դա մատնում է նրա հունական ծագումը: Եվ իսկապես **տոկոս**-ը հունարեն բառ է, որը ծագում է հունարենի tikto՝ «ծնել» բառից: Դետևաբար tokos նշանակում է «ծնունդ, վաշխ, որդի, զավակ»: Եթե այսօր մեկն ասում է՝ աճը կազմում է 50 **տոկոս**, ապա ոչ մեկը չի ընկալում 50 ծնունդ կամ 50 որդի իմաստով, այլ «հավելում, աճ,

վաշխ»: Իհարկե, Գ. Նարեկացին դեռևս այդ իմաստով է օգտագործել **տոկոս**-ը, երբ գրում էր. «Փառք նոցա **տոկոսեայ** և յերկանց և յուրթեանց» (Փառք նրանց երկուցների, հողությունների և **ծնունդների** համար): Սակայն այսօր մենք «հարյուր տոկոսով, հիսուն տոկոսով ավելացնել արտադրանքը» արտահայտություններում այլևս չենք գիտակցում **տոկոսը** «ծնունդ» իմաստով, այլ «ավելացում, աճ», բայց նկեք խոստովանենք, որ դրամարկղում դրամը այնուամենայնիվ «ծնում» է ռուբլիներ և կոպեկներ: Ուրեմն ինչ-որ տեղ **տոկոս**-ը դեռևս ծնում է:

290. ԵՐԿՈՒ ԵՆՈՒՅՆԱՆՈՒՆ ԲԱՌԵՐ՝ ԵՐԿՈՒ ՏԱՐԲԵՐ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻՑ

Ո՞վ չի գործածել «ծծելով **փոստը** համել» կամ «նրա **փոստը** փռել» արտահայտությունները, որոնք փոխաբերաբար նշանակում են «մեկին տանջամահ անել, մահվան դուռը հասցնել»: Իհարկե, **փոստ**-ը փոխառություն է իրանական լեզուներից, ուր post նշանակում է «մորթի, մուշտակ» (այծի, ոչխարի, տավարի կամ ընդհանրապես որևէ կենդանու կաշին բրդով հանդերձ):

Մեր խոսակցական և գրական լեզվի մեջ մուտք է գործել նաև մեկ այլ **փոստ**՝ «նամակատուն, կապի միջոցների՝ հեռագրի, հեռախոսի տուն կամ ծառայություն» նշանակությամբ, որը ծագում է բոլորովին ուրիշ լեզվից Գին Դոմինից, ուր և հինք դրվեց 1-ին դարում՝ Օգոստոս Օկտավիանոս կայսեր ժամանակ, նախնական փոստային ծառայությանը: Դոմեական բանակի բեռների և լուրերի տեղափոխման համար հատուկ ծիր առանձնացվեցին, որոնց անվանում էին **evcites poziti** («evcus՝ «ծի» և ponere՝ «դնել, գետեղել» բառից): Դարերի ընթացքում այս երկու բառերից մնաց վերջինը, որից էլ՝ իտալերենի posta-ն: Իտալերենից posta-ն անցավ եվրոպական այլևայլ լեզուների դասաբալով post office, ռուսերենում՝ **почта** և հայերենում՝ **փոստ** (թարգմանություն՝ **փոշտ**): Սկս և երկու նույնանուն **փոստ**-եր, որոնք ոչ մի հեռավոր կապ չունեն միմյանց հետ: Ֆրանսերենում **պոստե** ոչ միայն նամակատուն, այլև «տեղ, կառք, ծառայություն և պաշտոն» է նշանակում: Այս իմաստով ռուսերեն էլ գիտե nocT՝ «պաշտոն», որից էլ՝ հայերենի **պոստ**-ը, օրինակ՝ «Լա այդ պոստում երկար մնաց»:

291. ԵՔԵ ՆՍՏԵՍ ԱՅՈՒՆ, ԿՂԱՌՆԱՍ ԲԱՆԿԻՐ, ԻՍԿ ԵՔԵ ՍԵՂԱՆԻ ԱՌՋԵՎ՝ ՍԵՂԱՆԱՎՈՐ

Ինչպես նշել ենք նախաբանում, ժամանակակից որևէ քաղաքի փողոցներով անցնելիս մեզ անպայման կհանդիպի **բանկ** ցուցանակը, որի մասին կենսագրական տեղեկություններն արժանի են ուշադրության: Ոմանք կարող են մտածել, թե ինչ հետաքրքիր բան կարող է լինել այստեղ: Դե **բանկ** այն վայրն է, ուր դրամ է պահվում, դրամական գործարքներ են կատարվում, վալյուտա է փոխանակվում, վարկ է տրվում և այլն: Էլ ի՞նչ: Բայց ե՞րբ և ինչպե՞ս հայտնվեց **բանկ**-ը մեր բառապաշարում: Աստվածաշնչում ունենք **սեղանավոր** բառը, որ գործ է ածվում «դրամափոխ», «լուծալափոխ» նշանակությամբ: Քանի որ դրամափոխ անձը

նստում էր սեղանի առջև իր գործարքները կատարելիս, այստեղից էլ «կպավ» նրան սեղանավոր արտահայտությունը: Այս բառը հունարեն **տրպպեզիտ**, լատիներեն **տրոստրոպիս** բառերի համարժեքն է: Վերջինս ծագում էր **տրոմմին** բառից, սա էլ **տրոմուս**—ից, սա էլ իր հերթին **Տոմիմոս**՝ «օրինակ» բառից, իսկ սա էլ ոսո՞՞ «օրենք» բառից, որն էլ, իր հերթին աղավաղվելով, ասորերենում և հայերենում դարձավ **լումա** (այս մասին կարդա՛ **Լումա** հոդվածում): Իսկ ինչպե՞ս հայտնվեց **բանկ**—ը:

Բանկ բառը ծագում է գերմաներեն Bank՝ «նստարան, աթոռ» բառից: Բանկն որ միջնադարյան լումայափոխները դրամական գործարքները, դրամափոխանակությունը կատարում էին աթոռին կամ նստարանին նստած, այդ իսկ պատճառով էլ նրանց «աշխատավարը» կոչվեց **բանկ**՝ **աթոռ**: Լատիներենում banco—ն ուներ նախապես «նստարան», ապա՝ «կրպակ, խանութ» նշանակությունները: Եվ այսպես **բանկ**—**աթոռ** բառը սկսեց գործածվել այն վայրի քովանդակությամբ, ուր դրամափոխարան էր, այսինքն՝ այն շինության առունով, ինչպես գիտակցում ենք այսօր:

292. ԵՔԵ «ՕՐԻՆԱԿԱՆ» Է, ՈՒՐԵՍՆ ԼՈՒՄԱ Է

Այսօր շատ տարածված արտահայտություն է **լումա ներդնել**—ը: Օրինակ «Աղամյանը մեծ լումա է ներդրել հառուստատեսության զարգացման գործում»: Կամ «Ես իմ լուման ներդրել եմ, հերթը ձերն է»: **Լումա**—ն հիշյալ արտահայտություններում գիտակցվում է «ներդնում, միջոց, հնարավորություն կամ պարզապես դրամ» իմաստով:

Գրաբարում այդ իմաստով էլ օգտագործվում էր: Նույնիսկ Աստվածաշնչում գտնում ենք **լումափոխ**՝ «դրամափոխ», այլուր՝ նաև **լումայափոխ** ձևը: **Լումայ**—ի հետ միասին գործածվել է նաև **լումայ**—ը՝ «մանր դրամ, փող» նշանակությամբ: Ենթադրվում է, որ այս բառը ասորերեն և հայերեն լեզուներին է հասել որպես աղավաղում հունարեն **Տոմիմոս**՝ «օրինական», ոսո՞՞ «օրենք» բառի, որը լատիներենում դարձել էր **Տոմուս** կամ **Տումմուս**՝ «դրամ»: Արաբերենում **Տումա**—ն պահպանվել է «դրամ, լումա» նշանակություններով, իսկ ասորերենում և հայերենում **լումա**։ Ենթադրվում է, որ **Տումա**—**լումա** անցումը ասորերենում է կատարվել, սակայն նման հնչյունափոխությունը խորթ չէ նաև հայերենի համար, ինչնե՞ք՝ **Տմա**—**մամ** (կլմամի՝ «մմանում է»), **Տեխուր**—**լախուր**, **Ներբան**—**լերբան**, **Տապաստակ**—**լապստակ** և այլն:

293. «ԱՆԱՐԱՏ», «ԱՆՁԵՐԻ», ԱՆԲԻԾ ԱՍՏՎԱԾՈՒԿԻՆ ԿԱՍ ՆՈՒՅՆ ԻՆՔԸ՝ ԱՆԱԿԻՏԸ

Մինչև մեր թվարկության 301 թվականը հայերը հեթանոսներ էին, պաշտում էին բազմաթիվ աստվածների, որոնցից մեկը շատ էր սիրված: Դրա ապացույցն է այն փաստը, որ Նույնիսկ քրիստոնեության մուտքից հարյուր հիսուն տարի հետո էլ քրիստոնեության մեծ շատագույն Ազաթանգեղոսը մեծարանքի և հիացական խոսքերով է հիշատակում մեծ Արամազդի դուստր Անահիտին, որին «Մեծ Անահիտ տիկին, փառք ազգիս մերոյ և կեցուցիչ, մայր ամենայն զգաստութեանց, բարերար» է համարում:

Ատորաբունի վկայությամբ՝ «Պարսից բոլոր աստվածությունները պաշտվում էին նաև մարերի և հայոց կողմից, բայց Անահիտի պաշտամունքը հայոց մեջ գերազանցում է բոլորին»:

Անահիտի ոսկե արծառնը կանգնեցված էր **Երիզայի** մեյհանում, որի մասին հիշատակում է **Անտոնիոսը**: Դայ հեղինակներն էլ են հիշատակում «**ոսկի** պատկերն Անահիտականաց դիցմ» (Անահիտական աստվածների ոսկե պատկերը): Ատորաբունի վկայությամբ՝ հարուստ և նշանավոր մարդկանց աղջիկները Նույնիսկ իրենց կուսությունն էին նվիրում **Անահիտին**:

Անահիտ աստվածուհին չնոռացվեց հայոց կողմից, դրա ապացույցն է այսօր Անահիտ անվան առատությունը մեզանում: Իսկ գիտե՞՞նք արդյոք Անահիտները, թե ինչ է նշանակում այն: Իրանական լեզուներում «թերություն, պակասություն» բառը հնչում էր՝ **ahita**, ինչպես Ավեստայում է, պահլավերենում՝ **ahok**՝ «թերություն, պակասություն», պարսկերենում՝ **ah**՝ «պակասություն, արատ, մեղք» և այլն: **Ահուկ**—ը բազմիցս օգտագործել են հայ հեղինակները, Նույնիսկ **ահուկել** բայը և **անահուկ** ժխտականը: Օրինակ՝ «ծառոց չահուկե գետափն» (ծառերին գետափը չի վնաս): «**ահուկ** մի խոսիր» (արատավոր մի խոսիր) և այլն:

Իրանական կամ պահլավական առ ժխտական մասնիկը, ավելանալով այս **ahit** բառին, դարձել է **anahit**, որն ընկալվում էր «անարատ, անթերի, անբիծ» իմաստով: Նախապես կարող էր բառը **Anahita** լինել՝ իզական սեռին պատկանելու պատճառով:

294. «ՓՐԿԻՉ» Է ԱՍՏՎԱԾ, ԻՍԿ Ո՞Վ Է ՏԵՐ-Ը ԿԱՍ ԱՐԱՍԱԶԴ-Ը

Աստծո անունը բազմաթիվ լեզուներում միայն մեկ անվամբ չէ, որ հայտնի է, այլ բազմաթիվ: Պատճառներից գլխավորը տվյալ ժողովրդի անցած պատմական ուղին է: Զեքեմոսության ժամանակ բնության ուժերն էին աստվածներ համարվում, ուստի և բազմաթիվ բնության ուժերի անվանումները՝ Երկինք, Արև, Լուսին, Որոտ, Կայծակ, Կրակ, Շանք և այլն, ճանաչվեցին որպես աստվածներ: Փոխվեցին ժողովուրդների պատկերացումները բնության ուժերի վերաբերյալ, և նոր վարդապետություններ, նոր կրոններ հանրես եկան իրենց մոր աստվածների անուններով, բայց այս անգամ արդեն քրիստոնեության կամ իսլամի, բուդդիզմի պատկերացմամբ աստվածը մեկն էր:

Այսպես, օրինակ՝ Միջագետքում գլխավոր եռաստվածություններից **Անու** անունը միաժամանակ «Երկինք» էր նշանակում ինչպես շումերացիների մոտ, այնպես էլ քաքադացիների, իսկ **Բել** աստծու անունը նշանակում էր «տեր», **Շամաշ**—ը՝ «արև», այստեղ պիտի հիշել նաև հայոց **Տեր Աստված** արտահայտությունը, ուր դարձյալ գործ ունեցեց երկու **տեր** և **Աստուած** բառերի համատեղության հետ: Ճիշտ է, **տեր**—ը բնում է, թե հայերեն **տեր** (տի+այր) հասարակ բառից է ծագում, սակայն վերադառնալով Միջագետք, որի պատմության հետ անխզելի է մեր ժողովրդի անցյալը, գտնում ենք քաքադերենում տի՝ «փրկիչ, պահպան, փկնապահ» (որից էլ բայաժանցյալ **տուրի՝ մատուռ**—ը, որ սխալմամբ համարում են հունարենի մարտիրոս՝ «նահատակ» բառի ձևով): Այստեղ կարելի է հիշատակել նաև ռուսերենի **Եօր**

«աստված» բառը, որն օգտագործվում է նաև կոչական **боже** ձևով (**боже мой**), դարձյալ ծագում է «փրկել, փրկիչ» հասկացությունից, որի ապացույցն է իրանական լեզուներից պարսերենում պահված **bož** «փրկել» բառը: Իմիջիայլոց, bog բառը նաև հայերենում է պահպանվել **բազ** ձևով, որը պահլավերենի bag «աստված» բառից է, **Բագարան** հայոց դիցակաճառը **պանքեռնը**, այսպես էր կոչվում **Բագին**, **Բագարատ** հատուկ անունը՝ «աստծո նվեր, տուրք» և այլն: Ռուսերենի **о**–ին հայերենում համապատասխանում է **ա**–ն, ինչպես որ ունենք ռուսերեն **око**, հայերեն **ակ**– **«աչք»**, հետևաբար ռուս. **бор** = հայ. **բազ**: Բայց բնիկ լինելու դեպքում պիտի լիներ **բակ**, ուստի և փոխառություն է պահլավերենից, սանսկրիտում Bhaga «բաշխող, բաժանող, հարգելի, պաշտելի Արեգակ, Լուսին, Սիրո աստվածն» է, պազենդերենում bay, հին պարսկերենում бага «աստված»: Վերադառնալով **Հիսուս Քրիստոս** անվան ծագմանը՝ պիտի հիշել, որ **Յիսուս** անվանումը հունարենից է անցել հայերենին և այլ եվրոպական լեզուներին, իսկ իրականում այն ծագում է եբրայերենի **Յաշուա՛** «փրկիչ» բառից, որը հունարենում դարձավ Jesus: **Հիեսուս** հունարենում շ–ի բացակայության պատճառով: Իսկ **Քրիստոս**–ն ավելացավ բունհարեում, ուր Christos նշանակում է «**օծյալ**» (եբրայերենի **մեսիա** «օծված» բառի թարգմանությունն է): Ուրեմն, երբ մենք ասում ենք **քրիստոսյա**, բառացի նշանակում է «օծված», սակայն, ավելի ճիշտ՝ «հետևող օծվածի», այսինքն **Քրիստոսի կամ Յիսուսի**:

Իսկ ավելի առաջ հեթանոսական շրջանում, այլ կերպ էին կոչում աստծուն, ինչպես վկայում են մեր պատմիչները: Արշակունյաց հարստության օրոք, երբ խիստ ուժեղ էր իրանական ազդեցությունը, հայերեն աստծուն անվանում էին **Արամազդ**: Օրինակ Ազաբանդեղոսն ասում է. «Մեծն արին Արամազդ, արարիչ երկնի և երկրի, հայր անուանեալ դիցն ամենայնի»: Եվսեբիոսի «Ժամանակագրության» մեջ գտնում ենք հետևյալ բացատրությունը. «Եւ զԲէլայն ասէն, որ յունարեն **Դիոս** թարգմանի և հայերեն **Արամազդ**» (Բելի մասին ասում են, որ հունարեն **Դիոս**, հայերեն **Արամազդ** է թարգմանվում): Իսկ ի՞նչ է նշանակում **Արամազդ**: Թեև եվսեբիոսն ասում է, որ այն **տեր** (=բել) է նշանակում, սակայն այն հայերեն չէ: Արամազդ–ը հին պարսկերեն ahura «տեր» և mazda «գերագույն, մեծ իմաստություն» բառերից է ծագում:

Հայերից ոմանք Արամազդ–ն ընկալում են **Արա–մազդ՝ «մեծ Արա»** նշանակությամբ: Հայերի համար հատկապես հասկանալի էր բառի վերջին mazda–**մազդ կամ մաստ** եզրը, որը նշանակում է «մեծ»: Այն առանձին գտնում ենք Քուչակի հայրեններում՝ «Հայ իմ **մազդ** ուրի մորճիկ» (Այ իմ մեծ ուրի դալար), կամ բարբառներում պահպանված **մաստ** ասեղ՝ «մեծ ասեղ, մախաթ ասեղ», որ գիտեն խարբերողի, Սիվրիհիսարի, Մալաթիայի, Հաճընի և Բուբանիայի բարբառները, **մաստ ու՛**՝ «երկաթն մեծ մուրճ» և այլն: Լոր պարսկերենում իսկապես mazda–ն դարձել է masti՝ «մեծ» նշանակությամբ:

Դարձյալ իրանական ծագում ունի հայոց մյուս աստծո անունը՝ Միիրը, որ ծագում է mitra–ից, իսկ աս էլ mihr՝ «արև, աշխարհ» բառից, ինչ ռուսերենում գտնում ենք **мир** ձևով՝ «խաղաղություն» և «աշխարհ» նշանակություններով:

295. ԶԱՆԻ՞ ՏԱՐԻ Է ԱՊՐՈՒՄ ԱՅՂ ԴԱԺԱՆ ԱՍՏՎԱԾ ՆԵՌԸ

Դուք գիտե՞ք, թե որքան գեղեցիկ խաղիկներ էին հորինում **Ավնում**: Եվ որ միայն Ավնում են պահպանվել հայոց **հայրենները**: Ուրիշ ոչ մի տեղ **հայրեններ** չկան: Եվ նշանավոր **Ավնա** հայրեններում գտնում ենք այսպիսի տողեր.

Դու՛շման, աչքըդ թոռ կենա,
Մանգ ու **Օնե** լեզուդ չորնա...

Ի՞նչ է **Օնե**–ը: Այս անվանը մենք հանդիպում ենք բազմիցս և՛ հայրենի տարբեր բարբառներում, և՛ կրոնական գրականության մեջ, և՛ Աստվածաշնչում: Գուցե սկսենք Ավետարանի՞ց, ուր Հովհաննեսի Հայտնության մեջ խոսք է գնում **Նեռի** մասին:

Այստեղ մի գաղտնիք բացենք: Եվրոպացի գիտնականները Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունը «թարգմանությունների բազուկի» անվանեցին: Եվ ահա մյուս լեզուներում տվյալ հատվածում պակասում է **Նեռ** բառը և միայն նրա տեղում **անտիքրիստոս** է գրված: Նեռը չկա: Բայց **Նեռ**–ը, ինչպես հիշատակեցինք, հորինված բառ չէ, այլ գործածական է մեր օրերում էլ: Ասում ենք. «**Նեռ** մարդ է»: Խ. Արուսյանն ունի «Ինչպես **Նեռ** օծ», «**Նեռություն**ն է բռնել», «**Նեռություն** մի անիլ», «**Նեռը** քեզ տանի» և այլ արտահայտություններ:

Նեռ–ն այս բոլոր դեպքերում չարություն, դաժանություն, դիակալություն և վատ արարք է նշանակում: Մյուս կրոնական գրվածքներում **Նեռին** անվանում են **որդի կորստեան**, այսինքն **ոչնչացնող**: Այս բոլորը շատ լավ, բայց ինչո՞ւ մեր հոգևոր հայրերը **անտիքրիստոսը** փոխեցին **Նեռ**–ով: Որպեսզի հասկանալի դառնա, թե ով էր այն **չար ուժը**, որ ելնելու էր **Քրիստոսի** դեմ: Չէ՞ որ հայերը վաղուց գիտեին **Նեռ** չար աստծուն: Իսկ **անտիքրիստոսին** չէին հասկանում:

Իսկ ո՞վ էր **Նեռ**–ը: Ner–ը մահվան ու չարության, համաճարակների, երաշտի ու չարիքների աստվածն էր, որից վախենում էին Միջագետքի ժողովուրդները շուրենները, աքքադացիները մեզանից ինչպե՞ս հազար տարի առաջ: Աքքադերենում ner նշանակում է «ոչնչացնել, խլիել, սպանել», ուստի կարելի է ասել, որ **Նեռը** այդքան ապրել է... ոչնչացնելով հազարամյակները:

296. ԱՍՏՎԱԾԱԸՆԾԻՑ ԵՎԱԾ ԲՈՍՈՐ-Ը

Եղիշե Չարենցը «Ամենապոնմուն» դրոշների արճավառ և կարմիր որոշիչները թանձրացնում է ավելի դիպուկ **թոսոր** մակդիրով.

Դրոշներ ծփացին արճավառ,
Դրոշներ կարմիր, **թոսոր**:

«Լաիրի երկրից» բանաստեղծության մեջ նույն այդ **թոսոր**–ով որակում է «**սիրտը** բոլոր կողմերի տառապող մարդու».

Բերե՛լ է մեկը այսօր աշխարհում
հառնելու հոգը, բոսոր ձեր սրտին
Մի սիրտ ավելի ըմբոստ ու արի,
Քան իմ սիրտը թե՛ս–սիրտը Նաիրի:

Հարենցի և շատ բանաստեղծների կողմից սիրված **բոսոր** բառը, որ նշանակում է «արճազույն, բամբը կարմիր», հայոց լեզվում «ծնվել» է Աստվածաշնչի հունարեն բարգվանության օրինակից, այսինքն 5-րդ դարում:

Աստվածաշնչի երբայերեն օրինակում **բոսոր**–ը դեռ **բոսոր** չէ, այլ **Բոզրա տեղանուն**, որը թարգմանվելով հունարենի դարձավ bosor: Ահա այդ հատվածը. «Իսկ այս ո՛վ է, որ դիմեալ գայ յեղովմայ. կարմրութիւն ձործոց իւրոց ի **Բոսորայ**» (Ո՛վ է սա, որ գայիս է եղովմից, հանդերձները կարմրացրած **Բոսորայից**), երբայերենում bašara, հմմ. գերմաներեն՝ Bozra: Ենթադրվում է, որ **բոսոր**՝ «մուգ կարմիր, արնակարմիր» գույնի անվանումը Bosor տեղանունից է, ինչպես **Բորդոյից** ունենք **բորդոյի** գույն և այլն:

Հայ մեկնիչների և բանաստեղծների ամենասիրած բառերից մեկը դառնալով **բոսոր**–ը գործածվում էր նաև բարդված և ածանցված ձևերով՝ **բոսորեանգեան** «բոսորագույն», **բոսորաբուղիս**՝ «արճաբուխ», **բոսորած**՝ «կարմրած», **բոսորակայլակ**՝ «կարմրակաթիլ» և այլն:

297. ԲԱՆԻ՞Ր ՏԵՍԱԿ ԵՆ ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐԸ ԵՐԿՆՔՈՒՄ ՍԵՐՈՐԲ-Ի ՈՒ ԹԵՐՈՐԲ-Ի ԵՎ ԶՎԱՐՁՆՈՅԻ ՍԱՍԻՆ ԸՆԴՀԱՆՐԱՊԵՍ

Ոչ մի **Սերոբ** կամ **Թերոբ** անուն կրող այսօր չի կասկածում, որ ինքը պապի հիշատակին այդպես չի կոչվում, այլ քրիստոնեության, որն ընդունած ժողովուրդների բառապաշարի մեջ մուտք գործեցին այդ բառերը: Նախ սկսեցը **հրեշտակ**–ից, որպեսզի ամեն ինչ հերթով լինի: Պաշլավերենից կատարած հայերենի վիդյառությունների մեջ գտնում ենք նաև **հրեշտակ**–ը, որն ուներ՝ *freštak հնչումը: «մարգարե, հրեշտակ, առաքյալ, պատգամավոր, դեսպան» նշանակություններով: Իսկ որպեսզի հասկանամք այս նշանակությունների ծագումը, անհրաժեշտ է, որ նրա բաղադրիչները վերլուծենք: Այն կազմված է իրանական fra– նախածանցից՝ «առաք» նշանակությամբ, aēs՝ «շարժվել, շտապել, ուղարկել» արմատից և անցյալ դերբայի –išta ածանցից: Համարառության համար ասենք, որ արաբերենի malak–alak՝ «հրեշտակ, դեսպան» բառն էլ «ուղարկված» է նշանակում, որովհետև ծագում է alak՝ «գնալ, առաջանալ» բառից (հմմ. աքքադերեն՝ alek՝ «գնալ»): Դարձյալ չմոռանալու համար ասենք, որ հայերեն **Մաղաքիա** անունն էլ սեմական ունյն malakia՝ «առաքյալ, հրեշտակ, պատգամաբեր» բառից է ծագում: Չմոռանաք նաև նշել, որ ոմանք **հրեշտակ**–ը միայն անմեղ էակ են պատկերացնում, այստեղից էլ՝ «Չէ, դու անմեղ **հրեշտակ** ես» արտահայտությունը: Սակայն Դուրյանը ճիշտ էր գնահատում այդ բառը, երբ որակում էր.

Եթե դժգույն մահու հրեշտակ
Անուն ժպտով՝ ո՛ջնն իմ դեմ...

Այսինքն՝ մահվան պատգամաբեր, մահվան առաքյալ... այդ էակը:

Ինչևիցե, մենք դառնաք մյուս բառերին, որոնց մասին սկսեցինք զրույցը:

Եվ այսպես, քրիստոնեության մուտքի հետ միասին հայ ժողովրդի կենցաղ մտան նոր բառեր, նոր պատկերացումներ, որոնք նոր զարգափարախոսության անխուսափելի ուղեկիցներն էին:

Նման նոր պատկերացումներ արտահայտող բառերից էին **քերովբ** կամ ժողովրդական հորոջրջմամբ՝ **քերո** և **սրովբ** (կամ **քերովբ**–ի ազդեցությամբ՝ **սերովբ**) և ժողովրդական **սերոբ** ձևերը:

Այս բառերի հետ զուգահեռաբար շարունակում է իր գոյությունը նաև **հրեշտակ**–ը, որովհետև թեև նա հին իրանական աշխարհի և կրոնի հետ մեզ մոտ եկած պատկերացումն էր, և նա էլ հենց պիտի մեկնաբաներ ու բացատրեր այս նոր բառերի էությունը: Ուստի շատ դեպքերում **հրեշտակ**–ն օգտագործված ենք տեսնում **քերովբ**–ի և **սերովբ**–ի հետ կողք կողքի մեկնողական բնույթի երկերում կամ որպես հոմանիշներ:

Իհարկե **սերովբ**ների և **քերովբ**ների միջև հավասարության նշաններ դնելը միայն էր, որովհետև երկնային այդ էակների պաշտոններն ու դերերն էլ էին տարբեր: Չենք բառերի ծագումներն էլ հաստատում են այս փաստը: Ոսկեբերանն ասում է. «Ի հերբայեցի լեզու **հրեղեն բերանք** թարգմանին **սրոթք**» (Երբայերենում **սրոթենեղ** թարգմանվում են «հրեղեն քերաններ»): Ենթադրվում է, որ հայերենը ասորերենի saraf բառից է, որ հունարենում դարձել է serafim, լատիներենում՝ seraphim, իսկ սրանք էլ երբայերենի serahim հոգնակի ձևից են (–im–ը երբայերենի հոգնակի վերջավորությունն է), արմատն է saraf «այրել», եզրատերեն՝ srf «տաք», աքքադերեն՝ sarāpu՝ «այրել» և այլն, սակայն անբացատրելի է մնում այստեղ հայերենի **թ**–ն, քանի որ սպասելի էր **սրափիմ**. գուցե ավելի հի՛ն է մեր բառի ծագումը, քան քրիստոնեությունն է:

Իսկ **քերովբ**–ն, որն ավանդված է նաև **քերովբ**, **քերովբիմ**, **քերոբիմ** ձևերով: Դարձյալ ենթադրվում է ասորերենի karowa, հոգնակին՝ krowe, հունարեն՝ kerub, kerubeim, որը երբայերենի kerub, kerubim ձևերից է ծագում, իսկ թե երբայերենն ինչ արմատից է ծագում, մի քիչ կասկածելի է. կա աքքադերեն karabu՝ «խոնարհվել, հարգել, աղոթել, օրհնել, աղաչել» բառը, որ կարող է կուշել նրա ծագումը, սակայն հայկական ավանդական մեկնություններն այս կետում տարածիտվում են: Երկնային զվարթունքների մեջ **քերովբ**ները **սերովբ**ներից հետո են միշտ, որոնց այսպիսի մեկնությամբ են ներկայացնում՝ «բազմաչեյա», «որ է յաճախ գիտութիւն», «հեղուն իմաստութեան», «բազում գիտութիւն», «բանդակագործ» և այլն: Երբեմն այսպիսի մեկնություններով՝ «**սերովբ** հողեղէն և մարմնապոր **քերովբ**», ինչպես Փիլոնն է կարծում: «**Քերովբ**ական աթոռ կամ կառք» արտահայտությունները նույնպես չեն օգնում լրիվ բացահայտելու այս հրեշտակների կամ երկնային զվարթունքների անբողջ էությունը...

Հայ իրականության մեջ այս եակների պատվին կառուցվել է տաճար, որը և կոչվել է **Զվարթնոց**:

298. ԻՆՉՈՒ՞ «ՊԱՌԱՎԱԼՅ ՅՐՏԵՐ», ՊԱՌԱՎԱԵՐԻ՞, ԹԵ՞ ՎԵՐՏԻՆ

Ցրտե՞րն էլ կարող են լինել պատավների կամ երիտասարդների: Պարզվում է, որ այո: Գնուց ի վեր հայոց մոտ ընդունված է փետրվարի վերջերից մինչև մարտի կեսերը անվանել «պատավանց ցրտերի» օրեր: Այս օրերը նշվում են նաև եկեղեցական օրացույցներում, ուր գրված է. «Սկիզբն ցրտոյն պառաւանց, որ տևէ եօթն տիւ և ութ գիշեր (25-ից փետրվարի մինչև 3-ը մարտի կամ 6-13-ը մարտի): Իսկ մարտի 13-ը համարվում է «վերջ պատավանց ցրտոյն»:

Իհարկե, այսպիսի անվանման համար ցրտերը ինչ-որ պատճառներ, այն էլ «հարգելի», ունենին: Զրույցները փորձում են կապել պատավի այծերի հետ, որ իբրև թե պատավի ծնեռային խոտի պաշարը սպառվել էր, և նա էլ արոտ է հանում այծերին: Սակայն սկսվում են սաստիկ ու անսովոր ցրտեր, որի պատճառով մի քանի օր այծերը մնում են սոված և ապա հիվանդանալով սատկում են: Մեկ այլ զրույցում համկարծակի ծյուն կամ կարկուտ է տեղում, և այծերը կոտորվում են դաշտում: Ահա այստեղից էլ ցրտերի նման անվանումը: Սակայն ճշմարտությունը պիտի որոնել ոչ թե «պատավի այծերի» մեջ, այլ փոխարեւոյթյան, քանի որ **պատավների** հասկացությունն այստեղ պիտի ընկալել **վերջին ցրտերի** առումով և ոչ ուղղակի **պատավների**:

299. ԱԽՐ... ԵՎ ԱԽԱՌ ԿԻՐԱԿԻ, «ԱԽԱՌԻ ՍԱՏԱՂ»

Հայերենի բազմաթիվ բարբառներում, ինչպես Արարատյան, Աշո, Շիրակի, Ղարաբաղի և այլն, տարածված են **ախառի կիրակի**, **ախառի մատաղ**, **ախառի միս** կամ պարզապես **ախառ** արտահայտությունները: Նոր սերունդը արդեն անծանոթ է կամ արդեն մոռացության է մատնում այս արտահայտությունների նշանակությունը: Մտավել ևս չգիտե, թե ի՞նչու է կամ ի՞նչպես է առաջացել **ախառ**-ը: Ազգագրական հանդեսներում և Ս. Ամատունու «Հայոց բառ ու քան» բառարանում գտնում ենք մեզ հետաքրքրող վերոհիշյալ արտահայտությունների բացատրությունը. «**Ախառ** կամ **ախար**— գատկի մատաղ, որ լինում է եզ կամ արջառ և կամ երից, որ գնվում է գյուղի կամ քաղաքի համայնքի կողմից հավաքված կամավոր դրամով և մորթվում է, եփվում է **գատկի** առավոտյան եկեղեցու զավթում»: Սուրբ պատարագից հետո ամեն ոք ստանում է իր բաժինը և ստում հենց եկեղեցու զավթում կամ տուն տանում: Իսկ տեղ-տեղ հում-հում հավասար բաժանվում է ծխերին պատարագից առաջ, որից էլ առաջ է եկել «մատաղաբաժին» անունը: Եթե մենք 150 տարի ետ գնանք, Այն ժամանակները, երբ Պերճ Պողոյանի «Սոս և Վարդիթեր» և «Հացի խնդիրն» էր գրված, ապա, ունկնդրելով նրա հեղուների խոսքերը, մենք կհասկանայինք, թե որքան անհրաժեշտ էր և կարևոր **ախառ**-ը հարգելը յուրաքանչյուր հայի համար: Ահա թե ինչ է ասում Պողոյանի հերոսը. «Ջատկի

կիրակի առավոտյան հայ քրիստոնեն պիտի ծեզելահան **ախառի** մսով բերան բաց անի... Էն քրիստոնեն, որ **ախառով** չմասնավորվի, սաղ տարին իրավունք չունի մի համ տեսնելու»: Հայ քրիստոնյան պարտավոր էր երկար շաբաթների պահած իր պարզ բացել կամ լուծել **ախարի** մսով. «Աման, մարդ պետք ա **ախարի մսով** ուրան նվրկատիք-ը բենա»: Ուրեմն **նաակատիքը** պետք է **ախառի** մատաղի մսով բացվեր:

Ինչպես գիտենք, **Մեծ պատը**, որ տևում էր 50 օր, ավարտվում էր զարմանք, և ահա **Մեծ պառի** ավարտին էլ կատարվում էր մատաղի արարողությունը, որը կոչվում էր **ախառի** մատաղ, **ախառ** կիրակի օրը մորթված լինելու պատճառով: Իսկ **ԻՆՉ** է նշանակում **ախառ**-ը: Եթե դուք գիտեք ինչ է նշանակում **ախր**-ը, ապա պարզ կդառնա նաև **ախար**-ը կամ **ախառ**-ը: Ամեն ըուպե օգտագործում ենք. «**Ախր** ես չգիտեմ, **ախար** մենք չենք մեղավոր...» և այլն, այս բառը՝ **ախր** կամ **ախար**, **արարեղենից** է անցել մեզ, ուր **axr** նշանակում է «վերջը, վերջիվերջո»: Այստեղից դժվար չէ հասկանալ **ախառ կիրակի**-ն, այսինքն **վերջին կիրակին Մեծ պառից** հետո, որտեղից էլ **ախառի միս**, **ախառի մատաղ** կամ պարզապես **ախառ** արտահայտությունները:

300. ԿՍԱԽԻՔ ԵՎ ԿՍԱԽԻԻՔ

Հայերենի **կմախք** բառը, որն ունի «ոսկրակազմ, հիմնակազմ» նշանակությունը, մի քանի մասնագետների կարծիքով (Բրոքելման, Աուրան, Ամառյան, Ղափանցյան) ծագում է շուներաաքքադական **ki.mah**՝ «գերեզման, դամբարան, դագաղ» բառից: Կարո՞ղ է նման իմաստային անցում: Շուներները **գերեզման** կամ **ki.mah** ասելով հասկանում էին ոչ այսօրվա գերեզմանն ու քաղման արարողությունը, այլ իրենցը: Իսկ իրենք դիակը դագաղի մեջ չէին դնում, այլ ծեփում էին այն կավով և սարկոֆագի նմանվող կավածեփ այդ դիակն էլ թաղում էին չորանալուց հետո: Այս վիճակում աճյունը կոչվում էր **կիմախ**: Կիմախի վրա կատարվող լացի, ողբի սգո արարողությունն էլ կոչվում էր **կմախք**, ինչպես զրաբարում պահպանված կրոնական տեքստերից է պարզվում: Այսպես հունարենից հայերեն կատարված թարգմանություններում (Քարոյք Զ 31 և Յոթանասուներեց թարգմանություն) հունարեն բնագրի «մեռելի սգահանդես» և «հուղարկավորություն» համարժեքների դիմաց հայ թարգմանիչներն օգտագործել են **կմախիք** բառը: Ահա այդ նախադասությունները. «Ունան և ողբան և գուծեն իբրև կմախիս մեռելոց» (Ունում, ողբում և գուծում էին, ասես մեռելների սգահանդեսում), «Եվ ոչ արարին նմա այնուհետև ժողովորդ լալիս և կմախիս» (Եվ այնուհետև նրան ժողովուրդը լաց ու սգահանդես չարեց):

Եվ այսպես շուներական ki.mah-ից հայերենում գոյացան երեք բառեր՝ 1. կմախք «մեռելի ոսկորոտից, ոսկորակազմ», 2. կմախից, կմախիս «մեռելի սզահանդես, լալիք, բաղման ծես, ողբ ու կոծ», 3. Կամախ քաղաքի անունը, որ գտնվում էր Եփրատ գետի ափին, որը հայ Արշակունիների գերեզմանատեղին և դամբարանատեղին էր:

301. ԻՆՉՈՒ ՎԱՐԴԱՎԱՌԻՆ ԶԵՆ ՅՈՂՈՒՄ ՎԱՐԴԱՏՈՐ

Ամռան շոգին ո՞վ չի մասնակցել Վարդավառի (կամ Վարթերի) ուրախ ցնծություններին, երբ ջուր են ցողում միմյանց վրա:

Սակայն մտածե՛լ է արդյոք որևէ մեկը, թե ինչու ջուր ցողելու այդ սովորությունը Վարդավառ է կոչվում: Ի՞նչ կապ կարող է լինել վարդավառ բառի և ջուր ցողելու արարողության միջև:

Մինչև այս փարցի պատասխանն ենք որոնում, առաջանում է նաև մյուս հարցը.

— Ինչո՞ւ քրիստոնեության մուտքից հետո այս տոնին հարմարեցվեցին Պայծառակերպության և Դամբարձման տոները: Զե՞ որ Վարդավառի տոնը հեթանոսական շրջանից էր գալիս: Չետևաբար իրավացի են այն գիտնականները, որոնք ընդգծում են Գիսուսի համարածման և ջուր

ցողելու սովորության միջև բացակայող տրամաբանական կապը:

Գուցե ինքը՝ Վարդավառը, մեզ հուշի, թե ինչու է ինքն այդպես կոչվում: Եթե մեզ համար հասկանալի է բառի առաջին բաղադրիչը՝ վարդը, ապա բոլորովին անբացատրելի է մնում երկրորդը՝ վառ-ը: Բայց հասկանալի լինելով հանդերձ վարդը՝ մնում է անբացատրելի նրա՝ ջրի հետ ունեցած կապը, թեև որոշ անձինք փորձում են ենթադրել, որ նախապես ոչ թե պարզ ջուր, այլ վարդաջուր են ցողել, որից էլ՝ վարդ բառը վարդավառ-ի մեջ: Ինչ-որ անհամոզիչ է վարդը-ը:

— Իսկ վարդ-ից հետո եղող մա՛սը՝ -վառ-ը կամ -ավառ-ը, ի՞նչ է նշանակում այն: Թերևս ա՛յլ կազմություն ունի այս բառը. ինչպես իրավացիորեն ուշադրություն է դարձրել Գ. Ղափանցյանը: Նա նկատում է, որ ջրի և վարդավառ-ի միջև իսկապես կարող է կապ լինել, որովհետև հին հայերին հարևան խեթերը ջրին ասում էին վաղար (ինչպես անգլերենում՝ water, ռուսերենում՝ вода, գերմաներենում՝ Wasser, իսկ ջրել, ջրցողել, ոռոգել, հեղել՝ արր, երկուսը միասին՝ վաղարարր, իսկ եթե տեղափոխվում են մի քանի հնչյուններ ետ և առաջ, ապա ստացվում է վարդարառ և ապա՝ վարդավառ, քանի որ այսպես ավելի հեշտ է հնչելը: Ինչեցնե՞նք, որ հայերենում ր-մ մյուս հնչյուններից առաջ ընկնելու սովորություն ունի, որ նկատվում է նաև հետևյալ «շրջված» բառերում՝ կապերտ-ը՝ կարպետ, կամուրջ-ը՝ կարմուռը, հետևաբար և վաղարառ՝ վարդավառ:

302. ԲԱՌ, ՈՐ ՄԻԱՅՆԱԿ ԱՊՐԵՆ ԶԻ ԿԱՐՈՂ

Ո՛ւմ ծանոթ չեն Տերյանի «Ջարդեցեք անդուլ, անգուր, անխնա, ջնջեցեք աշխարհն ապական ու հին...» տողերը, ուր օգտագործված է անդուլ՝ «անդադար, առանց հանգստի» բառը: Զպետք է զարմանք հարուցի այն փաստը, որ ոչ միայն այս դեպքում, այլև մյուս դեպքերում դուլ բառը միայնակ հանդես չի գալիս, այլ միշտ որևէ բառի կամ ածանցի հետ միացած: Այսպես օրինակ, վերցնենք թերթերից մի հատված.

«Գործադուլը շարունակվում է...» կամ «Ամնկուն հեղափոխականը հացադուլ է հայտարարել» և կամ «Հիլիի ուսանողների դասադուլը ողջ երկրի անդուլ պայթրի մի մասն է»: Ինչպես բովանդակությունից եք կռահում, դուլ բառն ունի «դադար, հանգիստ» նշանակությունները: Գրաբարում նույնիսկ գործ էր ածական բայական դուլ կամ դղալ ձևն անկախաբար, առանց «օգնականի»: Այսպես՝ «Մի տար դուլ ական թում արտասուաց» (Քո աչքերի արցունքներին հանգիստ մի տար), «Ոչ տայ դուլ գօրուն» (Ձորքին դադար չի տալիս), «Չապա մի դլար և մի դադարեր» (Չապա մի հանգստանա և մի դադարի) և այլն: Ինչպես գրաբարում, այնպես էլ մի շարք բարբառներում դուլը «հենվում» է հոմանիշ դադար բառի վրա: Օրինակ՝ «Երեսն էր դուլ ու դադար չունի», որը նույնն է գրաբարյան «Դուլ և դադար թեզ ոչ գտանիցի» (Քեզ համար հանգիստ և դադար թող չգտնի): Ինչպես տեսնում ենք այս օրինակից, արդեն գրաբարում դուլ-ը սկսում էր փնտրել մի հենարան և օգնական, ինչպես հոմանիշ դադար-ն էր, և կառչելով դրան՝ այն հարստեց մինչև մեր օրերը:

Դուլը հավանաբար հնդեվրոպական ծագում ունի, քանի որ գտնում ենք նրա զուգահեռը խեթերենում՝ dul ձևով հայերենի նշանակությամբ և հեռավոր իլլաանդերենում:

Դկալ և դղալ զուգահեռների օրինակը հայերենում եզակի չէ, նույն ձևով ունենք լամբար և դամբար, Ալեքսանդր և Աղեքսանդր, լակոնացի և դակոնացի տարբերակները:

303. ԵՐԵՔ ԱՐԱԲԵՐԵՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆ՝ ԻՐԵՆՑ

ՀՈՂԵՐՈՎ (ԱԿՎՈՀՈՒ, ԱԼԹԻՍԻԱ, ԱԼՄԱՆԱՄ)

Սովորաբար լեզվից լեզու կատարվող փոխառությունների ժամանակ անտեսվում են հոդերը, քանի որ դրանք տվյալ լեզվի քերականությանն են միայն հասկանալի: Սակայն լեզուները նույնպես ունեն շեղումներ...

Թերևս ամեն օր, ամեն ժամ մենք օգտագործում ենք բազմաթիվ արաբերեն բառեր, սակայն առանց գիտակցելու այդ իրողությունը: Այսպես, օրինակ՝ արաբերենը սովորություն ունի բառերից առաջ դնել al (ալ) հոդը, որը կարող է նաև դառնալ ար, առ, ազ, ան, ամ և այլն. նայած թե ինչ հնչյունով է սկսվում սրանից հետո եկող բառը, որի հետ ձուլված էլ արտասանվում է բառն ամբողջությամբ: Այսպես, օրինակ, եթե դուք ասում եք՝ ալկոհոլը վնասակար ներգործություն ունի մարդու մտավոր և առօրյա գործունեության վրա, ապա այստեղ ընդգծված բառը արաբերեն է: Բանն այն է, որ ալկոհոլ-ը կազմված է արաբերենի ալ որոշող հոդից և թուլը՝ «նուրբ փոշի» բառերից»: Արաբների պատկերացմամբ՝ թորումը հեղուկին

հասցնում էր նուրբ փոշու կամ մոխրի վիճակին: Եվրոպայում առաջինը շվեդացի հասարակական գործիչ Յուսան է ներկա նշանակությամբ օգտագործել alcohol բառը, որը ռուսերենում դարձավ **алкоголь**: Քիմիա բառի հետ հաճախ ենք օգտագործում նաև **ալքոհիա**-ն, որ արդի քիմիայի ոչ գիտական նախահայրն է եղել: Նախապես դա գիտություն էր (կենդ գիտություն) անգազնիվ մետաղներից ոսկի ստանալու, կյանքի էլեքտրոն և փիլիսոփայական բարը գտնելու վերաբերյալ:

Այսօր շատ սովորական է հնչում **ալմանախ**՝ «ժողովածու» բառը, երբ գործածում ենք «Քանաստեղծությունների **ալմանախ**» և նման արտահայտություններ, մինչդեռ այն արաբերենում al manak՝ «օրացույց» էր նշանակում և առաջին անգամ Եվրոպայում գործ է ածվել 1391 թվականից: Դայերենում դարձյալ **օրացույց** նշանակությամբ **ալմանակ** ձևով ունենք 1633 թվականից, իսկ **ալմանախ**-ը գերմաներեն հնչումն է: Յուսաներեն՝ almanakon: Ներկայումս **ալմանախ**-ը «օրացույց» չի նշանակում, այլ «գրական ժողովածու»:

304. ԱՆՑԻՐ ԵՎ ԱԿԱՎԱՆԳՍՏՈՎ, ԵՌԵ ԱՆՑԱԹՈՒՂՈՋ ԿԱՍ ԱՆՁՆԱԳԻՐ ՈՒՆԵՍ

Դայերեն բառերի մի մասը կազմված է օտար լեզուների բառերի պատճենմամբ: Այս կարգի բառերից է **անձնագիրը**: Անձնագրի գործածությունը շատ հին պատմություն չունի, ընդամենը երկու դարի պատմություն: Չենք կարող ասել, թե ով է անձնագրի հեղինակը, և կամ ով էր, որ առաջինը մտահղացավ մարդուն բնութագրող հիմնական տվյալները գրանցել մի փաստաթղթում՝ ըստ հարկի ներկայացնելու համար: Մի բան, սակայն, պարզ է, որ նախապես անձնագիրն այնպիսին չէր, ինչպիսին այսօրվանն է: Նախապես այն մի երկտող էր, ավելի ճիշտ՝ երկուբառանոց մի անցաթուղթ, որ Ֆրանսիայի նավահանգիստներում տալիս էին օտարականներին կամ ժամանողներին: Այդ **անցաթղթի** կամ **անցագրի** վրա գրված էր

pasaporte՝ «անցիր նավահանգստից», որ հետո դարձավ passeporte՝ «նավահանգստի անցագիր» կամ «նավահանգստի անցաթուղթ», որպեսզի ժամանածները ազատ ելունուտ ունենային՝ կարանտինից զերծ համարվելով: Դետագայում անձի մասին լրացուցիչ տեղեկություններ պարունակող անցաթղթերը կամ անցագրերը թեև կոչվում էին դարձյալ հնի պես՝ passeporte, սակայն արդեն դրանք ունեին **անձնագրի** նշանակություն: Եվ այսպես բոլոր երկրներում աստիճանաբար ընդունվեց անձը ներկայացնող փաստաթղթի անհրաժեշտությունը, որ կոչվեց passeporte. հայերենը հորինեց սեփական բառապաշարից **անձնագիր** բառը, իսկ հին passeporte նշանակությամբ էլ՝ **անցաթուղթը** կամ **անցագիրը**: Եվ այսպես **անձնագիր**, թե՛ անցիր նավահանգստից:

305. ՀԻՍՔ ԳՑԵՑԻՐ՝ ՀԻՍՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ Է

Ի գիտություն բոլոր **հիմնարկությունների** և **ձեռնարկությունների** աշխատողների՝ վաղը համաքաղաքային շաբաթօրյակի օրն է... Նման սովորական նախադասություններ կարողախ մենք չենք նկատում, թե ինչ ենք ասում, թեև հասկանում ենք, որ խոսքն այստեղ «աշխատավայրի, գործատեղի» մասին է, սակայն ամռանց խորանալու **հիմնարկ, ձեռնարկ** բառերի բուն իմաստների մեջ:

Նախապես այս բառերը շատ էին հեռու այսօրվա նշանակությունից: **Գիմնարկ**-ը թարգ բառ է՝ **հիմն**՝ «հիմք, կառույց, հատուկ, պատվանդան» և **արկանել**՝ «գցել, դնել» արմատներից: Գրաբարում **հիմն արկանել**՝ «հիմք գցել, հիմնել, հիմն դնել» հարադրությունը դարձավ մեկ բառ՝ **հիմնարկեմ, հիմնարկյալ, հիմնարկեք, հիմնարկողութիւն, հիմնարկութիւն**: Օրինակ՝ **հիմնարկեք** եկեղեցույ (կամ **հիմնարկողութիւն, հիմնարկութիւն**) պարզապես նշանակում էր եկեղեցու հիմք դնելու, հիմք գցելու, հիմնադրելու արարողություն: Սակայն այսօր որևէ մեկը եթե ասում է՝ գնում եմ **հիմնարկություն** կամ գալիս եմ **հիմնարկությունից**, ապա ոչ ոք չի հասկանում, որ գնում է կամ գալիս **հիմք** գցելու արարողությունից, այլ աշխատավայրից:

306. ԶԵՆՔ ԶԱՐԿԻՐ՝ ԶԵՆՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ Է

Այսօրվա առումով **հիմնարկ**-ի ճակատագիրն է ունեցել նաև գրաբարյան **ձեռնարկ**-ը, որից էլ՝ **ձեռնարկել, ձեռնարկութիւն, ձեռնարկատեր, ձեռնարկու, ձեռնարկում, ձեռնարկատիրություն** և այլն:

Գրաբարում **ձեռնարկ**-ը ուղղակի իմաստով էր գործածվում, օրինակ. «Ի՞ մեջ ժողովոյն ձեռնարկ արարեր», իսկ **ձեռնարկեմ** նշանակում էր հենց «բուռը վերցնել, ձեռնուցում տալ, գործը ձեռքը վերցնել», «**ձեռնարկություն**» ջանք, հնարք, **ձեռներեցություն**՝ «գուցում» և այլն:

Այսպիսով՝ մենք վերոհիշյալ բառերում ակնհայտ ենք լինում գրաբարյան այս բառերի և դարձվածքների նորովի ընկալման փաստին:

Գրվում են զանազան **ձեռնարկներ** մեղվաբուծության, մետաղաշակության, ակտիվիզմի, խոհարարության, գրաբարի, գեղագրության և այլն, որոնց մեջ «գիտելիքների որևէ բնագավառի հիմունքներն են շարադրվում», բայց և միաժամանակ **ձեռնարկ**-ը «հիմնարկ, ձեռնարկություն, արտադրական կամ ակտիվիզմի նախադասական միավոր կամ միավորում» է նշանակում, ռուս.՝ **предприятие** կամ **руководство** **посobie**, մի որևէ գործի սկիզբ՝ **նախաձեռնություն**, այստեղ **ձեռնարկում**-ը համարժեք է դառնում **նախաձեռնության**-ը: Մի որևէ գործի գաղափարի իրականացման սկիզբը **ձեռնարկումն** է: **Ձեռնարկում**-ը կազմված է ձեռն՝ «ձեռք» և **արկում** (**արկանել**՝ «դնել, գցել») բառերից, որ նշանակում է «մի բանի սկիզբը, հիմնադրումը, սկսելը», «մի գործի հիմքը դնելը, աշխատանք սկսելը, աշխատանքի **ձեռնամուկ** լինելը» և այլն: Սիս այստեղից էլ՝ **ձեռնարկատեր**՝ «որևէ աշխատանքի հիմնադրման տեր, տնօրեն, ղրկիսկոոր», **ձեռնարկատիրություն**՝ **ձեռնարկու**՝ «մի բան ձեռնարկող, նոր գործ սկսող, նախաձեռնող, ձեռնարկատեր, տնօրեն»:

307. ՀԱՐԵՎԱՆՑԻ-Ն ՀԱՐԵՎԱՆ ՉԻ ԿԱՐՈՂ ԼԻՆԵԼ

Գրաբարուն «հարևան» նշանակությունն արտահայտում էին **դրացի**՝ «դռակից» կամ **երդակից**՝ «երդիկով կից» բառերով: Արևմտահայերենի բարբառներում և գրական լեզվում կենդանի է առ այսօր **դրացին**, իսկ արևելահայերենը հազվադեպ է դիմում այդ բառին: Ավելի շատ արևելահայերենը գործածում է «բարիդրացիական հարաբերությունը», մինչդեռ **դրացի** նշանակությամբ ունի **հարևան**–ը: Ի դեպ, գրաբարուն **հարևան**–ը չի գործածվել մինչև 14–րդ դարը: Առաջին անգամ օգտագործվել է այն 1341 թվականին Ղրիմի **Ազախ (Ազով)** քաղաքում գրի առնված մի հիշատակարանում Երևանցի գրչի կողմից: Հետևաբար **հարևան**–ը արևելյան բարբառները գիտեն ձվելի հին ժամանակներից սկսած: **Հարևան**–ը կազմված է պահլավերենի (կամ իրանական *hadā*) և հայերեն –վան (հավանաբար դարձյալ իրանականից փոխառյալ)՝ «քնակատեղի, կայան» բառերից, ինչպես ունենք այդ արմատը **իջևան, օթևան և վանք** բառերում՝ պահպանված գրաբարից:

Իսկ **հարևան** բառի առաջին **հար**–բաղադրիչը շատ բառերում է գործածվում, ինչպես **հարազատ**՝ «միասին ծնված», **հարակաշ**՝ «միասին աշխատող, կիսար» և այլն:

Այս ամենը հասկանալի է, սակայն կա՞ որևէ կապ հայերենի նմանահունչ մեկ այլ բառի՝ **հարևանցի, հարևանցիկ**–ի և քննված **հարևան** բառերի միջև: Ոչ մի կապ պատասխանում է լեզվաբանությունը:

Գրաբարում գտնում ենք գործածված **հարևանցի ուսանել, հարևանցիկ առնել, երկրպագել հարևանցի** կամ պարզապես **հարևանցել և հարևանցիկ ձևերին**, որոնց մեջ բառս ունի «թեթևակի, մակերեսորեն, ոչ կայուն» նշանակությունները: Արդի գրականում նույնպես գործածական է **հարևանցիորեն** արտահայտությունը:

Իսկ ինչո՞ւ կապ չունի այս **հարևանցին հարևան** «դրացի» բառի հետ: Բանն այն է, որ **հարևանցի**–ն կազմված է **հար**՝ «խփիր» և անց՝ «անցնել» արմատներից, և շաղկապից և ի (**հարևանցիկ** ձևում –իկ) ածանցից: Եվ այսպես **հարևանցի և հարևանցիկ**–ը՝ «թեթևակի անցնող», չի կարող լինել **հարևան**–ի ազգականը, որը «միասին կեցողն» է:

308. ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԳՈՏԻ-Ն ԴԱՐՉԱԿ ԵՂԱՆԱԿ...

Կան բառեր, որոնք փոխ են առնվում լեզվից լեզու ոչ թե մեկ, այլ երկու և նույնիսկ երեք անգամ, և այդ ժամանակամիջոցում տվյալ բառը, ճանապարհորդելով լեզվից լեզու, աստիճանաբար կորցնում է իր նախկին իմաստը և անգամ ծեղ ձեռք բերելով նոր նշանակություններ: Նման բառերից է հայերենում երկու անգամ փոխ առնված **կլիմա**–ն:

Գրաբարում նա հինգում էր **կլիմ, կլիմայ և կլիմայ** ձևերով և ունի «կողմ, շրջան, գավառ, գոտի, տարածք» նշանակությունները: Այսպես՝ **հարեմացու** մոտ կարողում ենք. «Անուաճեն զկլիմայն զայն՝ Պոռտին Արմենիան» (Այն տարածքը անվանում են Պոռտին Արմենիան), «ժղ կլիմ է աշխարհս, այսինքն՝ բաժին, և է կլիմն անբնակ է մարդկան» (Աշխարհը 14 շրջան է (այսինքն՝ բաժին), և 7 կողմերը մարդկանց համար անբնակ է):

Անա որքան ճշգրտությամբ են մեր լեզվագետները ժամանակին հայերեն թարգմանել հունարենի *klima* բառը, որը, լեզվից լեզու անցնելով, երկրորդ անգամ փոխ է առնվել **կլիմա** ձևով, սակայն հեռացած նախկին նշանակություններից: Ներկայումս այն ընկալվում է միայն «եղանակ» նշանակությամբ, ինչպես՝ «Այրիկայի կլիման միատեսակ չէ», կամ «Տափաստանային կլիման կտրուկ տարբերվում է լեռնայինից» և այլն:

309. ՊՈՐՏ-Ը ԵՎ ՆԱՀԱՊԵՏ-Ը

Յուրաքանչյուր ժողովուրդ իր նախնիների մասին ունի բանավոր ավանդություններ, թե ինչպես են նրանք իրենց ժողովրդի կամ իրենց պետության սկիզբը դրել: Ժողովուրդներից շատերն էլ կրում են իրենց նախահոր, ցեղապետի, նախապապի անունը: Տոհմի առաջնորդի անունը փոխանցվում է սերնդեսերունդ: Խորեմնացու շնորհիվ մենք գիտենք Հայկ Նահապետի անունը, որի անունով էլ հարևանները մեզ հայոց ազգ են անվանում, իսկ երկիրը՝ Հայաստան: Քանի որ մի ժողովուրդ կարող է մի քանի ցեղախմբերից առաջանալ, ապա և մի քանի նահապետների անուններով կոչվել: Թերևս այդ պատճառով են մեզ **Արամազյան** անվանում **Արամի** անունով, **Թորոզյան**, **աքսանազյան**՝ **Թորոզմի** և **Աքսանազի** անուններով և այլն: Մեր հարևան բուրբերին անվանում են **սելջուկ–թուրքեր**՝ **Սելջուք** առաջնորդի անվամբ և կամ **օսմանցիներ**, **օսմանյան** **Թուրքիա**՝ **Օսման** առաջնորդի անվամբ: **Ցեղապետ, առաջնորդ, նախահայր կամ նահապետ** բառերը հավասարաթեք չեն, որովհետև **նահապետ**–ը ցեղի կամ ժողովրդի սկիզբն է: **Նահապետ** բառը իրանական ծագում ունի և կազմված է *nafa*՝ «պորտ» և *pati*՝ «պետ» բառերից, այսինքն՝ «սկզբի, պորտի, ցեղի, ազգի պետ»: Չէ՞ որ **պորտ**–ը ունի մեր ժողովրդի մոտ նաև «սերունդ» հասկացությունը: Օրինակ՝ ամուսնության ժամանակ մերձավոր հարազատների միջև պետ է «յոթը պորտը» հարգիլ: Ուրեմն նահապետը սերնդի, տոհմի գլխավորն էր, մենք, **պորտի** սկիզբը:

310. ԻՆՉՈՒ ԵՆՔ ՀԱՐԿԱԴՐԱԲԱՐ ՈՐԴԵԳՐՈՒՄ ՕՍԱՐ ԲԱՌԵՐԸ: ՈՐՏԵՂ ԵՆ ԼԵՉՎԻ ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆԿԵՐԸ

Որքան էլ լեզվաբաններն ու մայրենի լեզվի սահմանապահներն արգելեն օտար բառերի թափանցումը մեր լեզվի մեջ՝ կատարելով դրանց բառապատճենումները, միևնույն է, ինչպես ցույց է տալիս իրողությունը. օտար բառերը աստիճանաբար, գրեթե առանց արգելքի, հայտնվում են ժողովրդի շուրթերին և գրականության մեջ: «Սեղավորը» տեխնիկայի անընդհատ զարգացումն է: Ամեն սապարեզում նոր առարկաներ, նոր նյութեր, նոր երևույթներ են հայտնաբերվում, և դրանց հետ էլ նոր անվանումներ: Իսկ քանի որ նոր բառը գալիս է մեր լեզվի մեջ նոր առարկայի, գործիքի, նյութի և երևույթի հետ, ուստի առաջին տալավորությունն էլ ամբողջությամբ մնում է կապված նրա հետ: Բերենք օրինակներ մի քանի սապարեզներից, այսպես, ավտոմեքենաների գյուտի հետ միասին աշխարհի լեզուներում հայտնվեցին նրա մասերի և նրա հետ կապված հարյուրավոր անվանումներ, որպիսիք են նաև

հայերենում գործածվող ռուսերեն արզոն, բազաժնիկ, բարբրիս, տրավերս, բանդաշ, ֆար, սվեչա, նասոս, մարգատել, բենզասոս, ստուպ, կյուչ, դամբրատ, կամեր, ռադիատոր, գայկա, տորմուզ (ոչ տորմոզ), պոլոս (ոչ պոլուս), կոիլո և այլն: Թեև հայ լեզվաբանները հնարել են բառապատճենմամբ դիմադար ապակի, բեռնասնդուկ, քափք, արզելակ, վազանց և այլ համարժեքներ, սակայն իզուր...

Ավելի վատ է բանը դեղագործության ասպարեզում, որտեղ միևնույն դեղամիջոցը երբեմն մի քանի անուն ունի՝ նայած թե որ երկրում է սինթեզվել, սակայն դրանց հայերեն համարժեքներն ստեղծելու փորձեր անգամ չեն արվում: Եվ այսպես, մենք գործ ենք անում պենիցիլին, ստրեպտոմիցին, բիոմիցին, սինտոմիցին, էրիտրոմիցին, յոդ, ասպիրին, ասկոֆեն, ամիդոպիրին, անալգին, կոֆեին, ֆտիլազախտ, բիսեպտոլ, նորսուլֆազոլ, վիտամին, վազելին, խիմին, մորֆի և այլն:

Նորագույն տեխնիկայով ստեղծված կտորեղենների և նյութերի անունները նույնպես պատկառելի թիվ են կազմում, այսպես՝ հՍԳՄ-ում 50-ական թվականներին արհեստական թելերից ստացված կտորեղենին, գործվածքներին կրճատ անվանեցին կապրոն (որի գիտական անվանումն է *поликапроамид*—ային, *полиамид*—ային թել): Այդ նույն պոլիամիդային թելից ստացված գործվածքներին անգլերեն սկսեցին անվանել նայլոն կամ նեյլոն: Հայերենն ընդունեց այս բառերը առանց դիմադրության և նրանց հետ նաև հարյուրավոր այլ տերմիններ: Պատմենք վերջին տասնամյակներում որդեգրված մի քանի բառերի մասին:

311. ԻՆՉ ԻՍԱՆԱՐ ՍՈՐՖԵՆՈՍԸ, ՈՐ ԻՐ ՊՍՎԻՆ Է ՍՈՐՖԻՆ...

Կակաչից ստացվող ալկալոիդը կիրառվում է բժշկության մեջ որպես ցավազրկող միջոց: Ինչպես միշտ, մարդիկ դիմեցին հունական միֆոլոգիային (առասպելաբանությանը), որպեսզի մի հարմար անուն դնեն այս դեղամիջոցին: Եվ քանի որ դեղամիջոցը թմրեցնող, համցուսացնող հատկություն ուներ, կնքեցին այն քնի աստծո՝ Դիպնոսի որդու՝ Սորֆնոսի անունով մորֆի, մորֆին: Բայց, ինչպես եզուպոսն էր պատգամում. «Այս կյանքում ամենալավ բաները հաճախ նաև ամենավատ բաներն են»: Եվ այսպես էլ սկսեցին չարաշահել մորֆին որպես քնարդեղ: Սորֆի օգտագործող անձանց սկսեցին անվանել մորֆինիստներ:

312. ՆԱՐԿՈՉԸ ԶԿՈՉՎԵՑ ԸՆԻ ԱՍՏԵՈՒ ՀԻՊՆՈՍԻ ԱՆՎԱՍԲ

Եթե մորֆին Սորֆնոսի՝ երգվեր պարզևորի հիշատակին կոչվեց, սպասելի էր, որ նարկոզն էլ կոչվեր Սորֆնոսի հոր՝ քնի աստված Դիպնոսի անվամբ, ինչ սակայն տեղի չունեցավ: Թեև նարկոզը բժշկության մեջ կիրառվում է գեղարվեստագետ միայն հիվանդին տևակամորեն քնեցնելու նպատակով, այն իր անունն ստացավ հունարենի նարկոսիս (narkosis) «շղթայում» բառից: Վիրահատվողը, առժամանակ քնած լինելով, հնարավորություն է տալիս վիրահատողին ազատորեն կտրել ու

կարել: Նարկոզը ոչ միայն ներշնչման, այլև մկանային և աղիքային ներարկմամբ է կիրառվում:

Ինչպես մորֆին, այնպես էլ նարկոզը սկսեցին չարաշահել թմրամոլները, որոնց լինիաները անվամբ կոչում են նարկոմաններ: Նարկոտիկներ են կոչվում այն թմրադեղերը, որոնք թմրեցնող հատկություն ունեն, և դրանք բավական շատ են:

Ոմանք կմտածեն, որ անարդարացի բան է կատարվել. «Փոխանակ քնեցնող դեղամիջոցը Դիպնոսի անվամբ կոչելու, կոչել են նարկոս»: Դիտողությունը ճիշտ է, սակայն Դիպնոսի հիշատակն էլ մնում է այն անպարարների վրա, որոնք առանց դեղամիջոցի են քնեցնում մարդկանց և կոչվում են հիպնոսացնողներ:

313. ՈՐՈՐՈՍԸ ԿԱՍԱԿԱՍԱՐ Է, ԹԵ՞ ՈՐՈՐՈՍ

Հաճախ կարելի է լսել այսպիսի խոսակցություն. «Ես հո քո ռորոտը չեմ, որ բոլոր քմահաճույքներդ կատարեմ»: Իհարկե, ռորոտ—ը հայերեն բառ չէ, սակայն մուտք է գործել հայերենի բառապաշարի մեջ տեխնիկայի զարգացման հետ միասին: Որոտի բացատրությունը, եթե փորձենք բառարաններում որոնել, հաստատորեն չենք գտնի: Ո՞ր լեզվի բառապաշարից է այն գալիս, հունարենի՞, լատիներենի՞, անգլերենի՞, ֆրանսերենի՞: Իզուր աշխատանք է: Մինչև 30-ական թվականները այս բառը չկար աշխարհի ոչ մի բառարանում, որովհետև 1920 թվականին միայն առաջին անգամ այս բառն օգտագործել է չեխ գրող Կարել Չապեկն իր «R. U. R.» պիեսում: Ինչպես հայերենը, այնպես էլ չեխերենը աշխարհի այն քիչ լեզուներից են, որ օտարամուտ բառերը չեն հանդուրժում և իսկույն ստեղծում են դրանց համարժեքները: Աշխարհի բոլոր լեզուները ընդունել են հունական *театр* բառը: Չեխերենը թերևս աշխարհի միակ լեզուն է, որ ստեղծել է *театр*՝ թատրոն բառի փոխարեն իր սեփականը՝ *զդելիչչե*—ն: Թերևս ռորոտ բառի հիմքում սլավոնական *рост* «ծառա, ճորտ» բառն է ընկած, *росты*՝ «անել, աշխատել», այսինքն՝ ռորոտ՝ «կատարող, ծառա»:

Հայերենը կարող էր իր հին բառապաշարից հարմարեցնել թերևս կամակատար—ը ռորոտի համար, սակայն քանի որ ռորոտները մարդանման մեխանիզմներ են քայլող, շարժվող, աշխատող և խոսող, ուստի լրիվ էությունը կամակատարը չէր կարող արտացոլել, որի պատճառով և հայերենն էլ հանդուրժեց նրա մուտքը իր բառապաշարի մեջ:

314. ԵՇԵ ՅՈՒՐԱԸՋԱՆՉՅՈՒՐ ԲԱՌԻՑ ՍԵԿ ՏԱՌ ՎԵՐՑՆԵՆԸ, ԿՈՒՆԵՆԵՆԸ ՆՈՐ ԲԱՌ՝ ԼԱԶԵՐ

Տեխնիկայի զարգացման արդյունք է նաև աշխարհի լեզուներում նոր հայտնված լազեր բառը: Այն նորագույն հապավումների թվին է պատկանում և անգլերենի հինգ բառերի սկզբնատառերից է ստեղծվել՝ light amplification by stimulated emission of radiation. քարզմանաբար լինում է՝ «լույսի ուժեղացում ճառագայթման խթանման միջոցով»: Դժվար թե որևէ հայ լեզվաբան մտածի ավելի հարմար մի բառ լազեր—ի փոխարեն՝ նրա մուտքը հայերենում արգելելու համար:

315. ՍՈՁԵԼՈՒՄ ԱՎՏՈՍԵՔԵՆԱՆ, ՕՁԵԼՈՒՄ ՎԱՐՈՐԴ

Այն անձինք, որոնք ճանապարհորդում են իրենց անձնական մեքենաներով, մեծ դժվարությունների առջև են կանգնում, եթե otel-ը՝ հյուրանոցը, չունի ավտոսեխապասարկման արհեստանոց, կայանելու տեղ, բեմզինի և յուղման կետ և այլն: Եվ ահա անձնական և բեռնատար մեքենաների թվի կտրուկ բարձրացման հետ միասին **հոթելներին** կից ստեղծվեցին նաև ավտոմեքենաներին հյուրընկալելու ավտոտնակներ և հրապարակներ (տեխնիկական սպասարկման հարմարություններով), որոնք էլ կոչվեցին **մոթելներ**: Բառն երկու արմատների միացումից է ստեղծվել motor և hotel (mo-otel): Հարկ կա՝ արդյոք մի բառ ևս ստեղծել հայերենում «սեփական» միջոցներով մերելու համար օտարազգի **մոթել**-ը:

316. ՉԵՂՅԱԼ ԵՓՐԵՍԻ ԳԻՐԸԸ՝ ԵՓՐԵՍՎԵՐԴԻ՝ «ԵՓՐԵՍԸ ՏՎԵ՞Ց»

— Վիչի Նոյեմբար, մեր **Եփրեմվերդին** հո ակսպերդ չի՞ տարել, բեր նայենք էս տարվա համար ի՞նչ և գրված:

Այս ի՞նչ հեղինակի գրքի մասին է խոսվում: Ո՞վ է այդ Եփրեմը: Այսպես հայերենի խոսակցականում հայտնվեց **Եփրեմվերդի** բառը, որ գոյություն չուներ մինչև 18-րդ դարը: **Եփրեմվերդին** աստղագիտական կամ, ժողովրդի ընկալմամբ, աստղագուշակության, երազների մեկնության գիրք է, որ կանխագուշակում է ապագան:

Առաջին անգամ հայերեն այս գիրքը լույս տեսավ Վենետիկում 1748-ին **Էփմերոսե, Եփմերոսե** վերնագրով: Ժողովրդի խոսակցականում այն դարձավ **Եփրեմվերդի**՝ ընկալվելով որպես Եփրեմ աստղագուշակի կողմից գրված գիրք:

Գիրքը թարգմանությունն էր Եվրոպայում արդեն տարածված աստղագիտական այն տոմարների, որոնք սկսած 1776 թվականից լույս էին տեսնում 100 տարվա կանխագուշակումների աղյուսակներով: Առաջին անգամ այն լույս տեսավ Նյուրեմբերգում և անվանվեց **Էփմերոսե**՝ հունարենի efemeris՝ «առօրյա դեպք, օրվա անցք, օրագիր» բառից: **Էփմերդիներ** ունեցել են Հին Եգիպտոսի և Հին Հունաստանի պետական գործիչներն ու գորավարները, որոնք թվում նաև Ալեքսանդր Մակեդոնացին: Եվ այսպես, հունարենի նշանակության անտեղյակությունը պատճառ դարձավ նոր բառի ստեղծմանը խոսակցական հայերենում:

317. ՈՒՍՏՈՐԱՆԸ՝ ՃԱՇԱՐԱՆ, ՉԷ՛...

Ինչպես քաղաքակիրթ, այնպես էլ նոր քաղաքակրթող երկրներում **Restaurant** ցուցանակը տվորական բան է: Հայաստանում նույնպես այն հաճախ է հանդիպում, սակայն կողքին էլ **ճաշարան** կամ հայերեն **Ռեստորան** բառն է լինում: Անգլերեն կամ ֆրանսերեն լեզվից եկող restaurant-ը պիտի թարգմանվեր հայերենում **կազդուրիչ** կամ **վերակազդուրում**: Սակայն ցուցանակը կարևոր է: Մի՞թե Չեզ այնպես չեն կարող սպասարկել **ճաշարանում**, ինչպես **ռեստորանում**:

318. ՀԱՎԵԼՎԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԻ ԱՌԱՋԱԲԱՆԻՑ ԿԱՄ ԱՅՆ ՍԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՈՒ ԱՇԽԱՐՀԻ ՈՉ ՄԻ ԲԱՌԱՐԱՆ ՀԻ ԿԱՐՈՂ ԼԻՆԵԼ ԿԱՏԱՐՅԱԼ

Յուրաքանչյուր անձ իր գիտակցական կյանքի ընթացքում, որ միջին հաշվով կազմում է կես դար, ակամատես է լինում խոսակցական լեզվի բառապաշարում մի բանի տանյակ, եթե ոչ մի քանի հարյուր նոր բառերի հայտնվելուն:

Այդ բառերը ոչ միայն այլ լեզուներից են վերցված լինում, այլև սեփական լեզվի հին բառազանգից, որոնք նոր իմաստներ են տրվում: Եվ քանի որ բառարանները վեպ կամ պատմվածք չեն և գրվում են տանյակ տարիների ընթացքում, ուստի բառարաններում հեղինակները չեն կարող ընդգրկել հատկապես նորահայտ իմաստներն ու նորամուտ օտարաբանությունները:

1996-2000 թթ. ընթացքում երեք հրատարակություն ունեցավ մեր «Բառերի կենսագրությունից» գիրքը, որին հետևեցին բազմաթիվ գրախոսականներ:

Բազմաթիվ գովասանական խոսքերի հետ գրախոսականներից մեկը հրամայաբար պահանջում էր. «Հուսով եմք, որ «Բառերի կենսագրությունից» գրքի հեղինակը ընթերցողներին պիտի ուրախացնի երկրորդ հատորով»:

Բնականաբար գրախոսական գրողն էլ է ընթերցող, այն էլ՝ մասնագետ, ուստի, ունկնդիր լինելով ընթերցողների պահանջին՝ ես ձեռնամուխ եղա երկրորդ հատորի հրատարակությանը: Սակայն մեկնա սուղ պայմաններից ելնելով՝ մեկ երրորդով կրճատեցի նյութերը՝ վերածելով այն առաջին հատորի հավելվածի:

Լեզվի մեջ կատարվող քնաշրջությունը կամ փոփոխությունները անկառավարելի են և անկանխատեսելի: Մարդը հասարակական երևույթները ինչ-որ չափով դարձնում է կառավարելի որոշումներով և օրենքներով, սակայն լեզվի զարգացումը չի ենթարկվում ոչ մի օրենքի, այն ընթանում է իր մերքին ուրույն օրինաչափություններով:

Ներկա բաժնում, ի թիվս ավանդականի, կան երկու մեծ վերնագրեր՝ **Անբարձմանելի բառեր, Պարտադիր փոխառություններ**, որոնք հասցեագրված են նաև մաքրամոլներին, քանզի օտար բառերի **պատճենված** կամ **թարգմանված** հայերեն համարժեքները հաճախ նույնարժեք կամ նույնական չեն լինում փոխառությունների հետ:

Լեզվի սահմանները, ավելի ճիշտ՝ նրա բառազանգի սահմանները օտար բառերի ներխուժումից դժվար է պահպանել, քանզի օտար բառերը ոչ միայն նոր իրերի հետ են մեր կենցաղի մեջ մտնում, այլև թափանցում են եթերից, հեռատեսիլից ու ֆիլմերից, հանդեսներից, թերթերից ու գրքերից...

Նման նորամուտ, թեև կարճ կենսագրություն ունեցող բառերը ևս կարիք ունեն բացատրության:

319. ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԶԵՉ ՀԱՄԱՐ ՀԱՐԵՎԱՆՆ Ե ԸՆՏՐՈՒՄ ԱՆՈՒՆ

Վաղուց է ընդունված այն կարծիքը, թե հարևանի մասին ճիշտ բնութագիրը միայն կարելի է իմանալ մոտիկ հարևանից:

Սակայն արդյո՞ք իսկապես այդպես է... Իսկ եթե հարևանը հարևանի հետ չունի, այսինքն կռվել է կամ անհաշտ է, ինչպե՞ս կարող է ստույգ գնահատական տալ: Եթե հարևանը չի վիճարանել կամ կռվել, դրական գնահատական կտա, իսկ եթե հանկարծ նրանք թշնամացել են ինչ-որ պատճառով, ապա գնահատականը միայն բացասական կլինի... Իսկ եթե խոսքը ոչ թե դրացի բնակիչների, այլ դրացի ժողովուրդների մասին է, ապա նույնը չէ՝ իրավիճակը: Այն ժողովուրդները, որոնք միմյանց հետ շատ լավ հարաբերությունների մեջ են, դրական բնութագիր են տալիս իրենց հարևաններին (իսկ սա բացառիկ երևույթ է), իսկ եթե թշնամական՝ բացասական:

Բայց դրացիների գնահատականը շատ է կարևոր, որովհետև ավելի հեռավոր ազգերը տվյալ հարևանի մասին տեղեկությունները մոտ հարևանից են իմանում: Միայն այսպես հարևանի տված կանխակալ բնութագիրն էլ տարածվում է որպես ժողովրդի անուն: Բերենք մի քանի օրինակներ. հարևանները արաբական թափառական ցեղերին անվանել են սարակիմուններ՝ «գողեր» (sarak՝ «գող» բառից): Իսկ արաբներն էլ պարսիկներին **աճամներ** են անվանել, որ նշանակում է «ապիկար, ոչ հմուտ», պարսիկներն էլ նրանց՝ **տաճիկներ**՝ «վազողներ» (tači՝ «հոսել» բառից):

Դիչենք հայոց Աճեմյան ազգանունը, որը ոչ թե ապիկար, այլ Պարսկաստանից եկած է նշանակում:

320. ԼԱՏԻՇ

Լատիշ կամ լատվիացի ժողովրդի անունը ռուսերենում նախապես ըմբռնվել է որպես «ոչ հստակ խոսող, թոթով, քվլատ», հավանաբար ռուսերեն խոսելիս լատիշները ռուսերեն բառերը ոչ ճիշտ էին արտաբերում:

321. ԳՆՉՈՒ

Նման պատճառով էլ հայերենում **գնչու** բառն է առաջացել, որ նշանակում է «թոթով, քվլատ»:

322. ՃԻՎԱԳԱԲԱՐՈՆԵՐ

Ըստ հայ պատմիչ Կորյունի՝ Մեսրոպ Մաշտոցը գրերի գյուտից հետո դպրությունը տարածելու նպատակով գնաց Մարաց և Սյունյաց աշխարհները: Մարեը հայերենով վարժ չէին կարողանում խոսել «վասն խեցբեկագույն և խոշորագույն լեզվին», այլև «դիվական սատանայակիր ծիվաղության բարբեր» ունենալու համար: Սյունական աշխարհի բնակիչները նույնպես «առավել զազանամիտ վայրենագույն ծիվաղաբարո» հայկական ցեղերից էին:

323. ԽՈՒԹԱՆ

Հայերենի **խուժան** բառն առաջացել է Պարսկաստանի խուժիկ (խուժ) ժողովրդի անունից, որոնց երկիրը մեր հարևան պարսիկներն անվանում էին **խուզիստան** կամ **խուժիստան**: Հավանաբար **խուժան**, **խուժել**, **ներխուժել** իմաստները այդ ժողովրդի ավազակաբարո, վայրենի, անկիրթ, թալանչի բարքերի որակման արդյունքն են եղել: Հայերենում այսօր էլ **խուժան** բառը նոր իմաստային երանգներով է գործածվում, ինչպես, օրինակ՝ **խուժան արալ**՝ «ոչ ազնիվ, աննակարգակ, ցածր որակի օղի»:

324. ԹԱԹԱՐԻ, ԹԱԹԱՐՅԱՆԻ

Մինչև 13-րդ դարը հայ մատենագրության կամ ժողովրդախոսակցական լեզվի մեջ **թաթար** կամ **թաթարի**, **թաթարյախի** բառերը չկային. դրանք հայտնվեցին **թաթար-մոնղոլների** արշավանքներից հետո: Պատկերացրեք, որ հայերենում **թաթարի**, **թաթարյախի** բառերն ստացել են «շատ արագ, վայրկեցապես, հապշտապ» նշանակությունները: Օրինակ՝ «Տանը ուտելու ոչինչ չկար, ես **թաթարի** մի ձվածեղ սարքեցի»: Այս իմաստը առաջացել է **թաթար-մոնղոլների** արագ գործելու ռազմավարությունից: Նրանք փոքրաթիվ իրենց հեծելազորով կայծակի արագությամբ հարձակվում էին թշնամու զորքերի վրա և խուժապի մատնում ավելի գերակշիռ հակառակորդին: Միայն այսպիսի արագ գործելու նրանց որդեգրած ռազմավարությունն էլ կոչվել է **թաթարի**՝ «թաթարի ձևով, թաթարավարի»: Նույնիսկ ծագումով նույն լեզվաընտանիքին պատկանող թուրքերենում նույնպես **թաթարի**, **թաթարյախի** բառերը նշանակում են «թաթարավարի, թաթարի պես շատ արագ»:

325. ՖԻՆՆ ԿԱՍ ՃԱՀԱԵՐԿԻՐ, ՑԱԾՐ ԵՎ ԲԱՐՁՐ ԵՐԿԻՐ

Ավելի բախտավոր են եղել ֆինները, որոնց անունը հարևան շվեդներն են կնքել. փոքր նշանակում է **ոքոտող**: Ֆինները իրենց երկիրը կոչում են Suomi՝ «ճահճի» (suo՝ «ճահիճ» բառից): **Գլանդիա** երկիրն ունի նաև մեկ այլ անվանում՝ **Նիդեռլանդիա**, որ նշանակում է գերմաներենում «Ցածր երկիր», այնտեղ ապրող ժողովուրդն էլ՝ **նիդեռլանդացի**՝ «ցածր երկրացի»: Բայց դրա հակառակն էլ կար. խեթերը հայոց լեռնաբնակ ցեղերի երկիրն անվանում էին **Բարձր երկիր**, որը համապատասխանում է հայոց **Բարձր Հայքին**:

326. ՈՐՏԵՂ ԵՒՆ ԱՊՐՈՒՄ ԱԼԱՆՆԵՐԸ

Հյուսիսային Կովկասը Անդրկովկասի հետ կապող ամենակարճ ճանապարհը **Դարյալի** կիրճն է, որտեղով հոսում է Թեքեքը, որտեղով անցնում է ռազմավիրական ճանապարհը: **Դարյալ** բառի ծագումը հազարամյակների փոշու տակ է: Հայկական աղբյուրներում գտնում ենք **Դարյալ** բառի ծագման բանալին: Հայ պատմիչները հիշատակում են **Դուռն ալանայ**, որը փաստորեն **Դարյալ** բառի թարգմանությունն է: **Դարակերներում** այն հնչում էր *darı alan* (այսինքն՝ **դուռ ալանների**): Որովհետև ալանների (օսերի) երկիրը տանող դուռը այդ կիրճն էր, որը թարգմանաբար (և մասամբ էլ ստուգաբանությանն անտեղյակ) ռուսերենում գրում էին **Дарьялское ущелье** կամ **Аланские ворота** կամ պարզապես **Ворота Кавказа**: Իսկ **ալան** բառն էլ առաջացավ **արիան** (արիացի) բառից:

327.ՆՈՐՄԱՆՆԵՐ ԵՎ ՎԻԿԻՆԳՆԵՐ

Նորվեգիայից հարավ գտնվող ժողովուրդները նորվեգացիների նախնիներին սկսեցին անվանել **նորմաններ**՝ «հյուսիսային մարդիկ», որոնք նաև կոչվում էին **վիկինգներ**: Նրանք խիզախ ծովագնացներ էին: Նրանք հասան Իսլանդիա (Սառցե երկիր), ապա 10-րդ դարում վիկինգ Թորվալսոնը հասավ Ամերիկայի հյուսիսը, որն անվանեց Գրենլանդիա (Կանաչ երկիր): Ուրեմն, երբ մենք ասում ենք իսլանդացի, նշանակում է «սառցե երկրացի», գրենլանդացի՝ «կանաչ երկրացի», հնդեռլանդացի՝ «ցածր երկրացի», ուկրաինացի՝ «ծայրամասցի» և այլն:

328. ԻՆՉՈՒ ՍԼԱՎՈՆՆԵՐԸ SKLAV՝ «ՍՏՐՈՒԿ» ԿՈՉՎԵՑԻՆ

Սլավոնական բազմաթիվ ցեղեր էին ապրում Եվրոպայի արևելյան մասում, որտեղ հաճախ էին արշավանքի գնում հռոմեական զորավարները: Հին աշխարհում ավարառությունից ավելի մեծ արժեք էին ներկայացնում ստրուկները, որպես ծրի աշխատուժ: Սևա սլավոնական երկրներից բերվող գերիներին հռոմեացիներն անվանում էին *slav*՝ slav-ի փոխաբեր, և քանի որ նրանց աշխատեցնում էին որպես ստրուկներ, ռուսի սլավոն բառն էլ հենց դարձավ «ստրուկ» բառին համարժեք մի հասկացություն:

329.ԲԵԴՎԻՆ: ԲԵԴՎԻՆՆԵՐ ԿԱՍ ԱՆԱՊԱՏԱՑԻՆՆԵՐ

Արաբերենում *badīya* նշանակում է «անապատ», անապատում ապրող քոչվոր հարևաններին անվանում էին *badavī*՝ **բադավի, բեդուին** (բեդվին)՝ «անապատային»: Արևելախայերենում ավելի շատ գործածական է **բեդվին** ծևը, իսկ արևմտա-խայերենում՝ **բադավի**:

330.ԵՂԵՎՆՈՒՄԻ ԿԱՍ ՍՈՃՈՒՄԻ ԵՐԿԻՐ՝ ԴԱՆԵՍԱՐԿ, ԴԵՆԵՍԱՐԿ

Դանիա երկրի անունը ծագում է գերմաներեն *Tenne*՝ «եղևնի, սոճի» բառից: Նախապես այն անվանվել է *Tenne Marke*՝ «եղևնու, սոճու երկիր», բառացի **եղևնուտ, սոճուտ**, ապա կրճատ՝ **Դանիա**:

331.ՎՐԱՑԻ

Մեզ հարևան ժողովուրդներից վրացիների երկիրը մեր պապերը կոչում էին **Վիրք**, երկիրն **վրաց**, Աշխարհն **վրաց**: Մյուս հարևանները՝ պարսիկները, թուրքերը անվանում էին վրացիներին **գուրջի**, իսկ երկիրը **Գյուրջիստան** (*gurcistan*): Սևա այս **գյուրջի** բառն էլ դարձավ **գուրզի** (դրափոխությամբ՝ **гүрзи**) և փոխանցվեց ռուսերենին: Ռուսները նրանց այս պատճառով են անվանում **гүззи**, իսկ երկիրը՝ **Гүззия**:

332. ԳՅԱՎՈՒՐ

Մուսուլմանները ոչ մահմեդականներին անվանում էին **գյավուր**, որ նշանակում է «անհավատ»: Նրանց համար, ովքեր իրենց կրոնը՝ մահմեդականությունը, չի դավաճում, որ ազգից էլ լինի՝ հայ, հույն, վրացի, ռուս, եվրոպացի, միևնույն է, **գյավուր** է: Որտեղի՞ց է այս բառը: Արաբերենում ունենք *kafir* (քյաֆիր)՝ «անհավատ» բառը, որը ենթադրվում է պարսկերենի *gabir*՝ «կրակապաշտ» բառից: Գյաբերը շարունակում են պարսիկների նախնիների նման կրակի պաշտամունքը: Նրանք չընդունեցին մահմեդականությունը, և այս իսկ պատճառով էլ **գաբր** կամ **գյաբր** հասկացությունը համարժեք դարձավ **անհավատ** բառին:

333. ՀՈՒՆԳԱՐ

Վենգր (հայերեն՝ **հունգար**, նաև **մաջար**), երկիրը **Վենգրիա**, հունգարերեն՝ *Magyarország*, այս բառը երկար ճանապարհ է անցել: Հունգարների նախնիներն ապրում էին Ուրալից այն կողմ, նրանց ազգակից ժողովուրդներն են **խանտիմանիսեցիները**: Ռուսները նրանց անվանում են **венгр**, նաև **угринь**, լեիերը՝ *wegry*:

334. ԶՈՒՎԱԸ

Լեզվաբանների վկայությամբ՝ Վոլգայի միջին հոսանքում գտնվող չուվաշ ժողովրդի անունը ստուգաբանվում է որպես «հանգիստ, խաղաղ», հավանաբար նկատի է առնվել նրանց մյուս հարևանների հետ համեմատած ավելի խաղաղ, ոչ թշնամական, ոչ զավթողական կեցվածքը: Զուվաշների մի մասը Ասպուրակի գլխավորությամբ գաղթեց դեպի Բուլղարիա, ուր ծուլվեց տեղի սլավոններին (6-րդ դ.):

335. ԹՈՒՆԳՈՒԶ, ՏՈՒՆԳՈՒԶ

Ժողովրդին անվանում են նաև **Էլենկ**: **Էլենկ** բառն առավելապես ինքնանվանում է, իսկ **թունգուզ**–ը՝ նրանց հարևանների կողմից տրված անվանում: Հարևան թուրքախոս ժողովուրդները նրանց անվանել սկսեցին **թունգզը**–ներ (*tonguz*: «խոզ»)՝ նկատի ունենալով նրանց մեծ մասի զբաղմունքը՝ խոզաբուծությունը: Հետագայում էլ այդ բնութագրող մականունը դարձավ ժողովրդի անուն:

336. ԼԵՀ

Լեհաստան երկրի անունը ենթադրվել է առասպելական **լեհ** նահապետի անունից, որը հանդիսացավ նաև լեհական պետության հիմնադիրը, նա Չեխի եղբայրն էր:

337. ՉԵԽ

Առասպելական նահապետ **Չեխ**–ի անունից էլ՝ **Չեխիա** և **չեխ** ժողովրդի անվանումը: Չեխ նահապետը համարվում է Լեխի (կամ Լեհի) եղբայրը: Վրացական ավանդությունն էլ պատմում է, որ հայերի և վրացիների նախապապերը եղբայրներ են եղել:

338. ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՏՆՈՒՄ Է ՉԻՆ ՈՒ ՍԱՉԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՏԵՂԸ

Հայկական ժողովրդական գրույցներում և հեքիաթներում բազմիցս հանդիպում ենք **Չին ու Սաչին** երկրների հիշատակությանը: «Թագավորը մարդ է ուղարկում Չինումաչինա երկիրը՝ են Լողմա հեքիմին բերել տալու»: Անգամ Վահան Տերյանը մի բանաստեղծության մեջ հիշատակում է այդ **Չին ու Սաչինը**:

Իսկ որտե՞ղ է այդ **Չին ու Սաչին** երկիրը, թերևս մոտ է Չինաստանի՞ն, այլապես դրանք չէին հիշատակվի **միասին**: Տրամաբանության վրա մենք ճիշտ ենք դատում, սակայն գիտությունը միայն տրամաբանության վրա չի կարող հենվել, այն ամբողջական կարող է դառնալ ու համոզիչ, եթե տրամաբանությանը չհակասեն **փաստերը**: Իսկ որտեղի՞ց գտնենք փաստեր: Եվ ահա դրանք կան: Արիական լեզվաճյուղերից է **փուշտուն**, ուր նույնպես գտնում ենք **Մաուր**–ը (**Սաչի**–**Սաչին**–ը), որով անվանել են աֆղանները և պարսիկները **Չինաստանն ու հարևան երկրները**, այսինքն՝ **Չինաստանն ու Ղնդկաչինը** (տե՛ս 778):

Մա նախածանցը նշանակում է «այն կողմ, անդր», այսինքն՝ **Մա–Չին** (**Ma+In**)՝ «**Անդրչինաստան, Չինաստանից այն կողմ**», ուրեմն՝ **Չին ու Սաչին**, մենք ճիշտ ենք ընկալել՝ տրամաբանելով, այն հաստատվում է փուշտուի քերականական կանոններով, Սաչին նշանակում է **Անդրչինաստան**:

339. ԽԱՄՍԱԿՅԻ ՄԵԼԻԶՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՈՐՊԵՏ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐՏԱԿԵՏ

Հայ ժողովրդի պատմությունից ծանոթ է ձեզ **խամայի մելիքություններ** արտահայտությունը, որից սակայն հասկանալի է ընթերցողին միայն **մելիքություն** բառը, այն էլ «**Սասնա ծռեր**» մեր ազգային էպոսի **Մսրա Մելիք** անունից: Իհարկե, և **խամաս**, և **մելիքություն** բառերը հայերեն չեն և գալիս են արաբերենից: Մելիք նշանակում է թագավոր, իշխան, եթե առում ենք **Մսրա Մելիք**, ապա հասկանում ենք եգիպտոսի թագավոր, իշխան, եթե առում ենք **Մսրա Մելիք**, ապա հասկանում ենք «իհնդ մելիքություններ–իհնդ թագավորություններ»: Ահա սա արդեն պատմություն է: Հայկական պետականության կամ անկախության ամենավերջին եզրափակողները այս իշխանություններն են եղել, որոնք գտնվում էին **Արցախ–Ուտիք** տարածքում: Ահա այդ հինգ միավորված իշխանությունների անունները՝ **Դիզակ, Վարանդա, Խաչեն, Ջրաբերդ, Գյուլիստան**, որոնք մեծ դեր խաղացին ուսական զորքերի Ղարաբաղը գրավելու ժամանակ՝ դրանով նաև կայացնելով իրենց դատավճիռը: Ուսական կայսրությունը իրեն կցեց նվաճված հայկական հինգ մելիքությունների տարածքները և այսպիսով վերջ տվեց հայկական անկախ վերջին հինգ թագավորություններին:

340. ԶԱՆԻ ԱՆՈՒՆ ԿԱՐՈՂ ԵՆ ՈՒՆԵՆԱԼ ՄԻՏԱՆԿՅԱԼ ՈՒՍԱՆԵՐԸ ԿԱՍ ԽԱՆՆԱԾԻՆՆԵՐԸ

Նոր աշխարհամասի հայտնագործությունից հետո եվրոպական ժողովուրդների կենցաղում ոչ միայն նոր ուտելիքների, մրգերի ու բույսերի անուններ հայտնվեցին, այլև հարյուրավոր նոր այլ բառեր, որոնց թվում նաև մի շարք ժողովուրդների խառն ամուսնություններից ծնվածների անվանումները, այսպես՝

- ա) **Մետիսներ** սկսեցին անվանել Ամերիկայում սպիտակամորթների և հնդկացիների ամուսնությունից ծնվածներին: **Մետիսը** (*metis*) ֆրանսերեն բառ է, որը լատիներենի *misticus* «խառը» բառի «անփոփոխված» ձևն է:
- բ) **Կրեոլներ** անվանեցին Լատինական Ամերիկայում իսպանացիների և պորտուգալացիների առաջին ժառանգներին (ֆրանս. *creole*, իսպ. *criollo* բառից):
- գ) **Մուլատներ**: Եվրոպայի սպիտակամորթ և սևամորթ մարդկանց խառնուրդից ծնվածներին սկսեցին անվանել **մուլատ**, որը ծագում է իսպ., ֆրանս. *mulet* «ջորի» բառից, այսինքն՝ **խամամից**:

341. ԱՆՁԱՐԳԱՆԵԼԻ ԲԱՌԵՐ ԿԱՍ ՊԱՐՏԱԴԻՐ ՓՈՒՆԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՆ՝ ՄԻ ԲԱՌ, ՈՐ ԲԱՑԱՐՁԱԿ ՌԵԿՈՐԴՄԵՆ Ե, ՈՐ ՉԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՎԱԾ ԳԻՆԵՍԻ ԳՐԶՈՒՄ: ՌԵԿՈՐԴՄԵՆ ԱՆ–Ը ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ ԱՆԵՄԱԿՆԱՍ ՕԳՏԱԳՈՐԾՎՈՐ ԲԱՌՆ Է: Ներկայումս աշխարհում թերևս գոյություն չունի մեկ այլ բառ, որն ավելի հաճախ

գործածվի, քան **ալո-ն**: Որ ժողովրդի կենցաղի մեջ մուտք է գործում հեռախոսը, այդ լեզվի բառապաշարում էլ **ալո-ն** կամ **հելլո-ն**:

Անգլերենին անծանոթ մարդիկ չգիտեն **հելլո-ի** նշանակությունը: **Allo** անգլերենում նշանակում է «ողջույն»: Հողազնդի տարբեր ծայրերում անեն վայրկյան հնչում է **հելլո-ն**, և թե քանի միլիարդ անգամ ոչ ոք չի կարող հաշվել այս հաճախականությունը: Բայց ոչ ոք էլ չի առարկի, որ մեկ այլ բառ իր հաճախականությամբ կարող է մրցել նրա հետ. ամենաշատ օգտագործվող բառը նա է, այսինքն **ոեկորդամեն** է:

Հանիրավի, **ալո-ն** տեղ չի գտել Գինեսի գրքում:

342. ՊԵՏՔԷ Ե ԽՐԱԿԻՈՒՄԵԼ ՍԱԲՐԱՍՈՒՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԿԱՍ ԻՆՉՊԵՍ ԹԱՐԳՍԱՆԵԼ ՏԻՆՍ-Ը

Իհարկե լեզվաբանները պետք է պահպանեն և պաշտպանեն լեզուն օտար ներխուժումներից՝ թարգմանելով կամ հարմարեցնելով օտար բառի փոխարեն սեփական լեզվից ստեղծված բառերը: Սակայն մեծ պատվաստումները հաճախ չեն արմատավորվում, և ներխուժում են օտար բառերը նաև բանավոր և ապա գրավոր խոսքի մեջ: Այսպես օրինակ **ջինս** բառը ոչ պատճենվեց և ոչ էլ թարգմանվեց որևէ հարմար համարժեքով: Եվ արդյո՞ք իմաստ ուներ այդ կարճ բառի փոխարեն մեր լեզվում մի նոր բառ ստեղծել, երբ այն արդեն նվաճել էր իր գոյության իրավունքը:

343.

Վաղնջական ժամանակներից ի վեր մի ցեղի լեզվից մյուսին են փոխանցվել բառեր, և այս երևույթը շարունակվում է առ այսօր: Որքան էլ որևէ լեզու հարուստ բառապաշար ունենա և փորձի սեփական միջոցներով բառապատճենմամբ ու թարգմանությամբ օտար բառերի համարժեքն ստեղծել, միևնույն է, չի կարող խուսափել փոխառություններից: Սակայն հաճախ պատճենված բառը օտար բառի իմաստային բոլոր նրբերանգները չի ունենում: Ծիշտ էր ասում Հ. Թունանյանը, որ թարգմանությունը մեծան է գորգի հակառակ երեսին, այն երբեք մայր օրինակի համարժեքը չի կարող լինել: Թեև նա ասում էր գրական ստեղծագործության մասին, սակայն նույնն է երևույթը նաև առանձին բառերի դեպքում:

344. ՏՈՒՆԱՍԻ

Այսպես օրինակ, ի՞նչ համարժեքով կարելի է հայերենում արտահայտել ճապոնեթերմի **ցունամի** բառը. **փոթորի՞կ, մորի՞կ, պտտահող՞մ, սատահի քամի՞, մրկկահող՞մ**: Չէ՞ որ սրանցից ոչ մեկն էլ նույնարժեք չէ **ցունամի**ի հետ: **Ցունամի** նշանակում է ծովային խոշոր ցրի հորձանք, որ հսկայական արագությամբ և ուժով սրբում և ավերում է իր ճանապարհին անեն ինչ՞ նավեր ու քաղաքներ, նավահանգիստներ ու կառույցներ:

345. ԹԱՅՖՈՒՆ

«Մի քանի վայրկյանում **թայֆունը** սրբեց 30000-անոց քնակավայրը» (մամ): Աշխարհի բազմաթիվ լեզուների բառապաշարի մեջ է մտել նաև **թայֆուն-ը**: Այն նշանակում է կործանիչ մեծ ուժի փորձրիկ: Ծագում է չինարենից: **Թայ** նշանակում է «մեծ», **ֆոն**՝ «քամի»: Որոշ լեզվաբանների կարծիքով առասպելական հրեշ Typhon-ի անունից է ծագում **տայֆուն-ը** կամ **թայֆուն-ը**, որը ճիշտ չէ:

346. ՍԱՍՈՒՍ

Սամուս՝ շիկացած ավազի մրրիկ, այրող քամի, մրրկահողմ Արաբիայի և Աֆրիկայի (Սահարայի) անապատներում: «Եվ ոչ մի **սամուս** իրաշունչ թևով չէր կարող հասնել նրանց արշավին» (Ա. Իսահակյան): Ծագում է արաբերենի «samum»՝ «իրաշունչ, այրող քամի» բառից:

347. ՊԱՐԵՐԻ ԱՆՈՒՆԵՆԵՐԸ ԵԹԵ ԹԱՐԳՄԱՆՎԵՆ, ԱՊԱ ԱՍԵՆ ԻՆՉ ԿԻԱՈՆՎԻ

Աշխարհի բազմաթիվ լեզուներում գործ են ածվում մի քանի տասնյակից ավելի պարերի անուններ, որոնք ազգային պարեր չեն, և դրանց անունները թարգմանելու հարկ չի առաջանում: Չէ՞ որ պարերի հիմքում տակտոն է, չափն է ընկած, իսկ տարբեր անուններ ունեցող պարերի չափերը նույնն են: Բերենք մի քանի՝ թվով 25 տարածված պարերի անուններ, որոնք թարգմանված են օգտագործվում նաև հայերենում: Սկսենք Կովկասյան պարերից:

Շալախո – վրացա-հայկական պար, անունը՝ անհայտ ծագմամբ:

Լեզգիմկա – «լեզգիական պար», հարկ չկա թարգմանելու:

Կաբարդիմկա – կաբարդիական-բալկարական պար. նույնպես հարկ չկա թարգմանելու:

Պոլոնեզ – պոլոնական-լեհական պար, որ տարածվեց 18-րդ դարում Եվրոպայում, որպես հանդիսավոր պարերը՝ dance polonaise, դարձավ սալոնային սիրված պար:

Մազուրկա – լեհական մազուրեկների (մազուրների) պարը, որ տարածվեց 17-րդ դարում, 3/4, 3/8 չափով, արագ տեմպով, հետո դարձավ սալոնային: Մազուրկաներ են գրել բազմաթիվ կոմպոզիտորներ՝ Չայկովսկին, Գլինկան, Շոպենը, Սկրյաբինը:

Կրակովյակ – լեհական Կրակով քաղաքից տարածված պար, 2/4 չափով, հնում միայն տղամարդկանց պար էր, հետո դարձավ զուգապար:

Հաբաներա – Հավանայի, հավանական պար է, 18-րդ դարում Կուբայից այն ներմուծվեց Իսպանիա՝ la Habana անվամբ, 2/4 չափով, որի հիմքում, սակայն, եվրոպական **կոնտորդանս** էր: Սիրված այս պարատեսակը օգտագործել են Բիզեն, Պեյուսին, Ռավելը և այլն:

Սեպեդիլա – տեյն **Սևիլիանա**:

Սևիլիանա – իսպանական Սևիլիա քաղաքի անունից է՝ սևիլիական, փաստորեն

սեզոնիկայի սկիզբն տարբերակն է: Իսկ սեզոնիկան Կաստիլիայի Լա Մանչից է սկիզբ առել 15–16–րդ դարերում:

Չարդաշ – հունգարերեն նշանակում է «զինետուն», ինչը, որովհետև զնչուական ծագում ունեցող այդ պար նախապես զինետներում էր կատարվում:

Մալագուենյա – ֆրանսագոյի մի տարբերակն է, որ տարածվեց Անդալուզիայի Մալագա նավահանգստից, 3/4, 3/8 չափերով:

Բոլերո – 18–րդ դ. պարոզ Սերետն, օգտագործելով Լա Մանչի սեզոնիկան կիրառի և կաստանիետների նվազակցությամբ, ստեղծեց **բոլերոն**, որ հետագայում մեծ տարածում ունեցավ:

Վալս – զերմաներեն Valzen՝ «պտտվել» բառից, 3/4 չափով զուգապար:

Վալս–բոստոն – ամերիկյան Բոստոն քաղաքի տարբերակով վալս, որ ավելի դանդաղ չափով էր:

Չարլստոն – ամերիկյան Չարլստոն քաղաքում տարածված 1920–ական թվականների պար, որը ֆոքստրոտի արագ տեսակն էր 4/4 չափով, Եվրոպայում տարածվեց 1930–ական թթ.:

Վենզերկա – «հունգարական», նույն չարդաշ պարն է:

Ֆոքստրոտ – անգլ. fox՝ «աղվես» և trot՝ «արագ քայլ», զուգապար, որ **ձեզբայմի** և **թու սքեփի**, **ուսն սքեփի** հետագա զարգացումն էր Ամերիկայում 1910–ական թթ.: Այնուհետև որպես պարահանդեսային պար տարածվեց Եվրոպայում և աշխարհում:

Տանգո – զնչուական գիտանո, **անդալուզյան**, **կրեոլական**, **արգենտինական**:

Մուկնգ – ֆոքստրոտի տարատեսակն է, 40–ական թթ. առաջացավ անգլերեն swing «ճոճվել» բառից:

Ռումբա – աֆրո–ամերիկյան կիսաքաղաքային–կիսազյուդական բնույթի զուգապար, որ ծնավորվեց Կուբայում երգի զուգորդմամբ:

Սամբա – աֆրո–բրազիլական զուգապար երգի ուղեկցությամբ՝ 2/4 տակտով, մի քանի տարատեսակներով:

Բլյուզ – անգլ. blues՝ «վիատություն, թախիծ». Ամերիկայի նեգրերի ստեղծած երաժշտությունն է:

348. ԴԱՐԻ ԱՍԵՆԱՍԱՐՍԱՓԵԼԻ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՄՊԻԴ (ԶԻԱԿ)

Սեպագիր լեզուներով՝ Շումերից, Աքքադից, Բաբելոնից և հեթանոսի արիստոկրատից պեղված բազմաթիվ արձանագրություններում հանդիպում ենք «սև մահ» (Նիզ զիզ) արտահայտությանը, որ գիտնականների ենթադրությամբ **համաճարակ** էր նշանակում, հավանաբար ժանտախտն էր: Այնուհետև ուշ միջնադարում մարդկությանը ահավոր սարսափեցնում էին **թրոսխտը**, հետո՝ մալարիան, **քաղցկեղը** և հիմա արագորեն տարածվում է **ՄՊԻԴ**-ը, որն առաջին անգամ ի հայտ եկավ 1981 թվականին, որը մասնագետների կարծիքով **Աֆրիկայից**, այն հայտնվեց Կարաիբյանի ավազանի երկրներում, ապա անցավ Եվրոպա և այլուր: **ՄՊԻԴ**-ը ռուսերենի **синдром приобретенного иммунного дефицита** բառերի հապավումն է: Ինչո՞ւ այսպես կոչվեց սարսափազդու: Որովհետև այն մարդու վիրուսային այնպիսի հիվանդություն է, որից

մարդու լիմֆատիկ սիստեմը թուլանում է, մարմնի դիմադրողականությունը՝ կորչում: Գլխավորապես այն տարածվում է սեռական ճանապարհով, թմրադեղերի արսվման, հոմոսեքսուալիտետների միջոցով և արյան ներարկման հետևանքով: Հայերենը որդեգրեց այս բառն առանց առարկության, իսկ ավելի ուշ ստեղծվեց նաև **ԶԻԱԿ** հապավումը:

349. ԲՈԶԻ ԳՅՈՒՂ ԵՎ ԲՈԶՈՅԱՆՆԵՐ

Հայերենում երկու համանուն կամ նույնանուն **բոզ** բառեր կան, որոնցից մեկը «պոռնիկ» նշանակությամբ է օգտագործվում (այն փոխառյալ է կովկասյան լեզուներից), իսկ մյուսը՝ փոխառյալ է թուրքերենից, boz նշանակում է «սպիտակավուն, հողագույն, մոխրագույն, բաց գույնի» (ԺԳԲ, 1, 333): Օրինակ, երբ Հ. Թումանյանը գրում է՝ մի **բոզ** նապաստակ, ապա նկատի ունի նապաստակի սպիտակավուն, մոխրագույն, բաց գույնի, հողագույն և ոչ թե անբարոյական լինելը: Այս երկրորդ **բոզ**-ը, գործածական լինելով միայն բարբառներում, շատերին ծանոթ չէ, և եթե մեկը լսում է այս բառը, ապա անմիջապես ենթադրում է առաջին՝ անբարոյական իմաստը:

Հատկապես ամաչում են **Բոզոյան** ազգանուն ունեցողները, որոնց նախնիներին տրվել է այդ ազգանունը հողագույն, մոխրագույն մազեր և դեմքի գույն ունենալու պատճառով:

Ամոթահար վիճակի մեջ են ընկնում նաև այն անձնավորությունները, որոնց ծննդավայրը **Բոզի** գյուղն է, թուրքերեն **Համազիծանը**: Գյուղն այս անվանումն ստացել է բաց կանաչ արոտավայրերով շրջապատված և գորշ մոխրագույն հող ունենալու պատճառով:

350. ԱԽՏԱ

Շուրջ հարյուր տարի առաջ «Էմինյան ազգագրական ժողովածուում» Ս. Հայկունին հրատարակել է բանասիրտական նյութեր, որոնց մեջ հանդիպում ենք հետևյալ առածին. «Ասըմ եմ՝ ախտա եմ, դու հարցընըմ ես. «քանի՞ զավակ ունես» (ԷԱՄ, 2, Մոսկվա – Վաղարշապատ, 1906, էջ 211, նաև Ա. Ղանալանյան, «Առածանի», Երևան, 1960, էջ 57): **Ախտա** նշանակում է «ամուլ, ամորձատված, անպտուր, անբերրի»: Այս իմաստով են տրված նաև Ախտա տեղանունները: Ներկայի Հրազդան քաղաքը նախկինում Ախտա է կոչվել ոչ բերրի, ծառազուրկ լինելու պատճառով: Պարսկերենում գտնում ենք **ախտե** նույնիմաստ բառը, որտեղից էլ անցել է հայերենին:

351. ԱՍԵՆԱԿԱՆՐԱՍԱՏՉԵԼԻ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԵՆՈՆՅ ԵՆ ԵՏՈՒՄ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Համաճարակային վիրուսային հիվանդություն A, B, C և այլ այրուբենային անուններով...

Իրենից ոչինչ չի ներկայացնում զրիպը, սակայն ինչպիսի՞ բարդությունների տեղիք է տալիս մարդու մարմնում: Այո, հետևանքներ, հետևանքներ: Որքան մուծիչ միջոցներ ստեղծվեցին նրա դեմ, սակայն իզուր, նրա հաղթարշա-

վը շարունակվում է: Նա կերպարանափոխվում է և հայտնվում նորից այլ տեսքով (շտամմներով): Իսկ նոր տարատեսակների դեմ անզոր են լինում արդեն հին միջոցները: Իզուր չէ, որ ամվանել են այն gripper՝ «ընդզրկել, փաթաթվել»:

352. ԿՈՍԱ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄ Ե «ՔՈՒՆ, ԲԱՅՑ ՀԱՎԵՐԺԱԿԱՆ»

Ձանազան հիվանդությունների պատճառով գիտակցության կորուստը մարդու մոտ, որն առաջանում է հատկապես մալարիայով, էնցեֆալիտով, մենինգիտով և շաքարախտով տառապողների կամ լյարդի բորբոքում ունեցողների մոտ, բժշկությունը անվանում է կոմա (հուն. *κομα* նշանակում է «քուն»): Սակայն այս բունը վերջինը կլինի, հավերժականը... եթե թթվածնային քաղցը արագ չվերացվի:

353. ՍԵՔՍ

Սեռական բավարարվածության հասկացողությունն այսօր բազմաթիվ լեզուներում արտահայտվում է **սեքս** բառով, որը բնավ էլ այդ նշանակությունը չի ունեցել նախկինում, օրինակ՝ ֆր. *sexe*, լատ. *sexus* նշանակում է «սեռ»:

Սեքսուոլոգիա (*sexe* և *logia*) – գիտություն սեռական կյանքի մասին, որը զբաղվում է սեռական հարաբերությունների հարցով, պարզում է տկարության պատճառները, շեղումները և նման հարցեր:

354. «ՏԱՔ ԽՄԻՉՔԸ՝ ՇՈԿՈՒԱԴՐԸ, ՉԷՆԵՔ ՈՒՏԻ, ԵԹԵ ԱՍԵՐԻԿԱՆ ՉԲԱՅՎԵՐ

Որքան բարիքներ մենք չէինք ճաշակի, եթե Կոլումբոսը չբացեր Ամերիկան: Նման բարիքներից մեկն էլ **շոկոլադն** է, որի անվանումը եվրոպացիներին անցավ ացտեկների լեզվից: Ացտեկներն *chocolate* նշանակում է «տաք խմիչք», որ հետո անցավ իսպաներենին առանց *t*-ի՝ *chocola* ձևով: Իսկ ինչո՞ւ տաք խմիչք, երբ շոկոլադը հեղուկ ընկալիչ չէ: Որովհետև այն պատրաստվում էր կակաոյի սերմերից՝ հունդերից, հատուկ մշակմամբ: Նախապես այս քաղցրավենիքից միայն թագավորներն էին օգտվում, որովհետև շատ բանի հաճույք էր: Շուրջ 200 տարի սովորական մահկանացուներին **շոկոլադը** անմատչելի էր: Նրա մեջ հետագայում սկսեցին կաթի, ընկույզի, սուրճի, շաքարի հավելումներ կատարել, որից ավելի համոզ է դուրեկան դարձավ նրա համը:

355. ԵԹԵ ՉԼԻՆԵՐ ԿԱԿԱՈՆ, ՉԵՐ ԼԻՆԻ ՆԱԵՎ ՇՈԿՈՒԱԴՐԸ

Կակաո–ն իսպաներեն *cacao* բառից է, որն էլ իր հերթին վերցված է ացտեկների լեզվից: **Կակաոն** թեթորոմին ցեղի բույս է, որի հունդերից ստացվում է դառն ու տոխի համի սննդամթերք: Ունդերը մանուշակագույնից մինչև սպիտակ ու

մոխրագույն են: Հավաքված սերմերը 2–7 օր ֆերմենտացվում են, և ստացվում է մուգ շագանակագույն երանգ, համն էլ դառնում է դուրեկան: Սերմերը չորացվում են տաք օդում կամ արևի տակ: Կակաոյից կակաոյի յուղ և շոկոլադ են պատրաստում, իսկ քուսայից՝ կակաոյի փոշի:

356. ԿԱՐՏՈՖԻՆՆ, ԹԵ՞ ՓԱԹԱԹԵՍ ԿԱՄ ԲԱՏԱՏ

Նոր աշխարհի բարիքներից թերևս ամենագնահատելին **կարտոֆիլ**ն է, որը եվրոպա է բերվել 16–րդ դարում, իսկ Ռուսաստան Պետրոս 1–ի ժամանակ: **Կարտոֆիլ**, *картошка*–ն բերվել է Դայաստան մի քիչ ուշ: **Կարտոֆիլ** բառը (որոշ բարբառներում **կարտոլ**) ծագում է գերմաներենի *kartoffel*, սա էլ իտալերենի *tartufo*, *tartufole* (պակար–**трюфель**) բառից: Իսկ արևմտահայությունը գերադասում է **փաթաթես**, **բաթաթես** անվանումը: Ֆրանսերենում անվանվում է «գետնախնձոր» (*pomme de terre*), անգլերենում *potatoes*՝ «կարտոֆիլ», որն էլ ծագում է *potato*՝ «գետնախնձոր» բառից: Փորձել են հայերեն համարժեքը հորինել **հողկիթ** ձևով, որը գործածական չէ:

357. ՏՈՐԿԱԿՈՒՅՑ ՍԵՐՎԱԾՆԵՐԸ՝ ԾԽԱԽՈՏ-Ը, ԲԹԱԽՈՏ-Ը, ԹԱՍԲԱԶՈՒՆ, ԲՈՆՈԹԻՆ, ԹՈՒԹՈՒՆ-Ը ՏԱԲԱԿ

Նոր աշխարհի՝ Ամերիկայի հայտնագործումից հետո եվրոպա բերվեցին բազմաթիվ բարիքներ՝ լոլիկը, եգիպտացորենը, կարտոֆիլը, շոկոլադը և մի բարիք էլ, որ չարիք դարձավ մարդկության համար: Այդ «բարիքը» Հայիթի կղզու բնիկների՝ արավանների լեզվով կոչվում էր **տորակո**: Եվրոպայում այն դարձավ **տորակո**, **տաբակ**: Շատ ժողովուրդներ այդպես էլ գործածել են այս բառը, ոմանք էլ դրա համարժեք են ստեղծել, ինչպես հայերը՝ **ծխախոտ**: Թուրքերենում այն դարձել է **թամբաքու**, որը փոխ է առնվել նաև ժողովրդախոսակցական հայերենում, «Մարդիկ զրգո՞ւմ են իրենց ուղեղը դահվեով, **թամբաքուի** ծխով» (Բաֆֆի), «Ներս մտնելիս իթիլ է մտնում **թամբաքուի** դուրեկան հոտը» (Դեմիրճյան):

Սիա այս դուրեկան բույրի պատճառով էլ ծխախոտը փշրած, փոշու վերածած սկսեցին թթով շնչել, միմյանց հյուրասիրել հատուկ զրպանի տուփերից՝ **տաբակերկաններից**: Սիա և այսպիսի գործածության պատճառով ծխախոտը կոչվեց նաև **քթախոտ**: Թուրքերենից փոխառյալ **բռնոթի** բառն էլ հենց նշանակում է **քթախոտ** (բռնուն՝ «քիթ» և **օթու**՝ «խոտ» բառերից): Հ. Թումանյանը օգտագործում է այս բառը. «Վարպետը պատասխանի փոխարեն **բռնոթի** էր քաշում»: Հ. Թումանյանը «Գիբորը» պատմվածքում գործածում է նաև **թուրուն** բառը. «Գնում էր Համբոն՝ շալակին մի խուրջին, մեջը մի քանի հաց ու պանիր ու մի երկու դաստա **թուրուն**»: Այս բառը թուրքերենից է գալիս, **tütmek** նշանակում է «բուրել, ծխալ», **թուրուն**՝ «ծխացող»: Սիա թե մի մորից որքան նոր բառեր առաջացան:

**ԿՏՈՒԴԵՆԻ ԵՎ ԳՎՈՒՄՆԵՐԻ ԱՆՎԱՆՈՒՄՆԵՐԸ ԱՐՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ՏԵՐԻ ԱՆՈՒՆՈՎ**

Վարցական ժամանակներից առ այսօր ժողովուրդների կենցաղում գործ են ածվում կտորեղենների բազմաթիվ տեսակներ, որոնց մի մասը տարաշխարհիկ ծագում ունի: Այս իսկ պատճառով էլ ներծածվող գործվածքների անունները կրում են արտադրող վայրի կամ երկրի անունը: Հայերենում 200-ից ավելի կտորեղենների և հագուստների անուններ են գործածվել ու գործածվում, գոսբարից սկսած առ այսօր, որոնք չեն քարգանձվել, և շատ հաճախ դրանց օտար ծագումն իսկ չի գիտակցվում, որոնետև դարձել են մեր բառապաշարի անբախտելի մասը: Գիտության և տեխնիկայի մեր օրերում նորանոր կտորեղենների տեսակներ են արտադրվում, և մեր բառապաշարը շարունակում է համարվել ճոր կտորեղենների անուններով: Բերենք մե՜ս՝ քարգանձվող անուններից մի քանիսը:

ա) **Ամերիկյան, ամերիկյան, ամրիկյան**—բանական հասարակ կտավի տեսակ, որ ներծածվում էր **Ամերիկայից**: «Ամերիկյաններու վրա առջի շահերը չէին մնացած» (ԳՁ):

բ) **Բամբազե**, նույնն է՝ **բումազե** — ուսերենում *bambaze*, իտալ.՝ *bambagino*: նթարդվում է **բամբակ**՝ *bamak* արևելյան ձևից: Խավուտ բամբակյա մի կտորի տեսակ է: «Երկար **բումազե** խալաբը հագած՝ ներս մտավ Արուսի» (ՎԹ): «Մեկը ձառողեղեն էր ցույց տալիս իր համախորհրդն, մյուսը՝ չիթ, **բումազե** և այլն» (ՄՍ):

գ) **Բառիստ** — նուրբ, թափանցիկ բամբակյա կտավի տեսակ, (Ֆլամանդացի ջուլիակ **Բառիստի** անունից), որից կանացի սպիտակեղեն են կարում:

դ) **Բյազ** — կտավի (սպիտակ) ավելի ծիգ տեսակն է, որից գերազանցապես տրամադրու և անկողնի սպիտակեղեն՝ սավան, ներքնակի երես են կարում: Ծագում է արաբերենի *bazz*՝ «կտավ» բառից: Բյազի հենքի թելերն ավելի բարակ ու նոսր են, քան հյուսվածքինը: Բյազ վաճառողներին ասում էին **բազազ** (դարձյալ արաբերենից է): Հիշենք Հ. Թումանյանի «Գիբորի» **Բազազ Արտսմին**:

ե) **Բոստոն** — խավուտ և խիտ գործված բարձրորակ բրդյա կտորի տեսակ, ինձնակամուժ մուգ գույնի (սև, կապույտ և այլն), որն արտադրվում է **Բոստոն** քաղաքում: Նրանից կոստյում, վերարկու և վերնաշապիկ են կարել: «Նա հազել էր կապույտ **բոստոնե** բլուզ» (ՄԽ):

զ) **Մուսլինը** գործվածքի, կտորի ընտիր տեսակ է, որի անվանումը շատերին հայտնի չէ, կապված է այն որակի՞, թե՞ տեղի հետ: Բառարանները բացատրում են բամբակե, մետաքսե կամ բրդյա նուրբ, ընտիր գործվածք: Մինչդեռ այս կտորի անունը նույնպես ծագում է արտադրված տեղից՝ **Մոսուլ** քաղաքից, որտեղից արտահանվում էր այն տարբեր երկրներ: Միջազգետի **Մոսուլ** քաղաքից հարևան երկրներ և Եվրոպա էր արտահանվում **մուսլինը** (**մոսուլին**): Հետագայում Եվրոպան ինքը սկսեց նման արտադրանք տալ՝ նոր՝ ավելի էժան և կատարյալ տեխնոլոգիայով: Սակայն պահպանվեց **մուսլին** անունն արդեն ոչ արտադրության տեղի, այլ որպես տեսակի անուն:

ը) **Քաշմիրը** գտնվում է Հնդկաստանի հյուսիսում Ինդոս և Ջամմու գետերի

հովտում, որտեղ արտադրվում և այնտեղից արտահանվում էին ընտիր գործվածքներ, որոնք Եվրոպայում և այլուր հայտնի են **քաշմիր**, **բաշմիր** կամ **քիշմիր** անուններով: Հայերենում ավելի շատ տարածված էր **քիշմիրը**: **Քիշմիրի շալ** արտահայտությունն ավելի էր տարածված, որովհետև արտահանվող կտորը բրդյա նուրբ շալե գործվածք է: Բաֆֆին բազմիցս հիշատակում է իր գրվածքներում **քիշմիրի** կամ **քիշմիրյան շալ** արտահայտությունը. «Շքեղազարդ սենյակում բարակ **քիշմիրյան** շալով պտոկել էր մի մանկահասակ կին» կամ «Նախշուն գորգերի երեսի վրա սփռված էին ավելի փափուկ օթոցներ **քիշմիրի** ամենաթանկագին **շալերից**»:

ը) **Շալ** — նախապես **շալը** արտահանվել է Հնդկաստանի **Շալ** քաղաքից, որի րեակիցները հմտացել էին բրդյա նուրբ և որակյալ գործվածքներ արտադրելու մեջ: Շալը ընկալվում է երկու իմաստով՝ մասի՝ որպես բրդյա գործվածքի անուն ընդհանրապես, ապա՝ ծոպավոր, շյուղերով գործված քառանկյունի կամ եռանկյունի մի կտոր, որը կանայք գցում են իրենց ուսերին, գլխին:

թ) **Սնդուսը** հայտնի է Աստվածաշնչից, ուր հանդիպում ենք՝ «Ձգեցար **սնդուս**»: Սնդուսը ծագում է Հնդկաստանի **Սինդ** գավառի կամ ժողովրդի անունից (*sindus*), որտեղից արտահանվել է նուրբ, ողորկ և փայլուն երես ունեցող գործվածքեղենը կամ կերպասը: Ներկայումս շարունակում են **սինդուրը** բնակվել Կարաչի քաղաքի շրջակայքում Պակիստանում: Միաքե մեծառենցց ունի շատ գեղեցիկ մի պատկեր. «Տանիքներում վրա մշուշը **սնդուս** լաբեր կզկոխ...»: Սնդուսի ողորկ և փայլուն արտահանումը նույնիսկ հայերենում նոր իմաստ է ստեղծել՝ **սնդուսել**՝ «փայլեցնել, հղկեցնել», **սնդուսում**՝ «փայլեցում, հղկում» նշանակություններով:

ժ) **Կուրքի** — հայկական միջնադարյան խաղիկներում, հայրեններում և այլ գրական երկերում հաճախ է հիշատակվում **կուրքի** կտորի մասին: Ըստ երևույթին այն շատ արժեքավոր ու հայտնի գործվածք է եղել, քանզի շատ է զուլբարվում որպես արժեքավոր նվեր, որ տրվում է նշանածին կամ հազնվում է տոնական օրերին.

էլ ման էկավ աշնան օրեր.
Սաքոն խաքավ **կուրքի** շորեր...
Կամ շամ կուզես, թե **կուրքի** պիրեն...

Բառարանները բացատրում են որպես «մետաքսյա փայլուն կամ կերպաս գործվածք»: Անգամ նրա համբավը հասել է Ռուսաստան, ուր գիտեին **кунта** ձևով՝ «կիսամետաքսե կտոր» նշանակությամբ:

ժԿ) **Քթթ** — հազարամյակների թանձր վարագույրներով է պատված **քթթ**—ինքնած ուղին: Այն հիշատակվում է քաքաղական սեպագիր արձանագրություններում *kitit* հնչյամբ և «վուշե, քաթանե գործվածք» բացատրությամբ: Պերճ Պոռչյանի մոտ գտնում ենք. «Քսահաման առաջ մատանին օրինեց, հետո՞ **քթթը**»: Այսինքն՝ հարսնացուի հագուստեղենը: Ի դեպ, **քթթն** ու **քաթանը** (**քթանը**) ծագում են միևնույն արմատից:

ժԲ) **Սավան** բառին կարելի է հանդիպել աշխարհի բազմաթիվ լեզուներում: Լեզվաբանների կարծիքով՝ այն հինարևելյան քաղաքակրթության արգասիք պետք է լինի, որովհետև մարդուն անհրաժեշտ մի շարք այլ կտորեղենների հետ **սավանն**

էլ է արտադրվել Միջազգային Բաղդադ քաղաքի մոտ գտնվող Սաբան բնակավայրում: Արաբերենում գտնում ենք sabaniyyat, հունարենում՝ sabanon, որտեղից էլ եվրոպական լեզուների savaan-ը: Դայերենում սավանը կտավե սփռոց է, որ փռում են ներքնակի վրա կամ թուփ թափ տալուց են պահում ծառի տակ:

ԺԳ) Ատլաս – հինարևելյան քաղաքակրթությունից եկող մի բառ է նաև **ատլասը**, որը «մետաքսե փայլուն, հարթ կտորի» անվանումն է: Ծագում է այն արաբերենի «սնդուս, ողորկ, հարթ» բառից: Միջնադարյան տաղերգու Ֆրիկն ասում է. «Մեկին **ատլաս** ու դըրմըզի»: Գրվում է նաև **աթլաս**:

ԺԴ) Աստոն, սափն, գեյթնի – եվրոպական լեզուներից հայերենին փոխանցված բառերից է **սատիւ**-ը (**սաթեն**), որը գերմաներենին կամ ֆրանսերենին է փոխանցվել արաբերենից, որը այն ուներ zaitun հնչույթ, իսկ սա էլ իր հերթին գալիս է չինարենի czaidin բառից:

359. ԵՌԵ ՀԱԳԻՆԴ ԿԱԼԱՁ Է, ԱՊԱ ԱՅՆ ԵՎԵՐ Է ԱՆՊԱՅՄԱԼ

Մինչև արաբական արշավանքները հայերենի բառապաշարում չկային ոչ **խալաթ**, ոչ էլ **խիլ** կամ **խլ** բառերը: Դայերենում ստեղծվեց նաև բայ **խիլայել**, **խլայել**՝ «նվիրել, մեծարել» նշանակություններով: Վարդան պատմիչի մոտ կարդում ենք. «Եօթն անգամ արքունական զգեստուք **խիլայել** զնա» (Յոթ անգամ (թագավորական) զգեստներով նրան մեծարում է (նվիրատվություն է անում)): Ուրեմն **խիլ** կամ **խլ** նշանակում է «նվիրված հանդերձանք, թիկնոց, պատմունք»։ Միջին դարերում, երբ հարևան թագավորը կամ խալիֆը թանկարժեք պատմունք էր ուղարկում որևէ թագավորի կամ իշխանի, դրանով հավաստում էր, որ նրան արքա կամ իշխան լինելու պատվի է արժանացնում: Ահա արաբերեն այս **խիլ** բառից է կազմված **խալաթ** գոյականական ձևը: Արաբական խալիֆը հայոց Աշոտ Բագրատունուն ճանաչեց որպես թագավոր և, ի նշան այդ բանի, ուղարկեց թագ և թագավորական հանդերձանք **խալաթ** (**խիլ**):

Ներկայումս **խալաթ** բառը հայերենում արդեն մի թանի իմաստներով է օգտագործվում.

1. Վերնազգեստ արտադրության մեջ կամ տանը հագնելու համար, օրինակ նստած էր տնային խալաթով:
2. Բարբառներում՝ նորահարսին կամ նորափեսային տրվող դրամական քվե: Ինչքա՞ն **խալաթ** ստացար:
3. Պատմական իմաստով՝ որևէ իշխանի կամ թագավորի տրվող թանկարժեք հանդերձանքը (պատմունք, թագ և այլն):

360. ՍՈՂԱ

Ֆրանսերենի **մոդա** «նորածևություն» բառը անցել է աշխարհի բոլոր լեզուների բառապաշարի մեջ, որը սակայն նախապես նշանակում էր լատիներենում modus՝ «ձև, չափ, միջոց, կանոն»։ Աստիճանաբար նախնական նշանակությունը կորցրեց

մոդա–ն ձեռք բերելով արդի «նոր ձևի» (հագուստ, կոշիկ, կահույք, մեքենա, սանրվածք և այլն) նշանակությունը:

ա) **Բլուզ** – բաճկոնի տեսակ, պարանոցը կոճակով տղամարդու վերնաշապիկ: Եվրոպական լեզուներին է փոխանցվել եգիպտական Պելուզիա քաղաքից, ուր արտադրվում էին դրանք և արտահանվում: Միջին լատիներենում pelusia, ֆրանսերեն՝ blouse, գերմաներեն՝ Bluze և այլն: Մինչև խաչակիրների արշավանքը այդ կապտազույգ վերնաշապիկները ներկված ինդիգոյով եվրոպացիները հագնում էին զրահաշապիկ վրայից: Դետազայում տարածվեց այն եվրոպական և ասիական բազմաթիվ ժողովուրդների մեջ:

բ) **Յափունջ/յափնջի-այծենակաճ** – այծի մազից կամ բրդից թիկնոց– վերարկու, որ հագնում են հովիվները: Այն հաստ է և չունի կոճակներ, ուսերից դեպի ներքև լայնանում է: Բառը թուրք-թաթարական ժողովուրդների միջոցով տարածվել է մեզ մոտ, Ռուսաստանում և այլուր: Ծագում է **յապանջա** (japansa)–**японика**՝ «ճապոնական» ձևից, որը հայերենում դարձավ յափնջի կամ **յափունջի**:

գ) **Մայկա** – Միթե միայն մայիսին պիտի հագնենք սպորտային տիպի տրիկոտաժե գործվածքից ներքին կամ արտաքին անթև, կիսաթև կամ բերքով զգեստ (շապիկ): Ծագում է ռուսերենի маѣ + ка՝ «մայիսյան» բառից, ֆրանսերեն՝ mayo:

դ) **Կինոն** – ճապոնական խալաթանման վերնազգեստ, որ հագնում են և իզական, և արական սեռի անձինք:

զ) **Գազ** – շատ նուրբ մի հյուսվածք՝ շղարշ, որի անվանումը ենթադրվում է Պարսեստիհի Գազա բնակավայրի անունից: Ոմանք ենթադրում են ավելի շուտ արաբերենի kazz՝ «մետաքսի հունք» բառից:

է) **Բուխարկա** – Բուխարայում արտադրվող մի կտորի տեսակ (նաև գլխարկի ձև):

ը) **Շոտլանդկա** – վանդակավոր նախշերով գործվածքը նախապես հարզի է եղել հեռավոր Scotland-ից Շոտլանդիայից, որի պատճառով էլ և ներմուծվել է այն զանազան ժողովուրդների մոտ՝ ստանալով **շոտլանդկա**՝ «շոտլանդական» անունը՝ անկախ գործվածքի նյութից (կտավից, բրդի, թե արիեստական թելերից):

թ) **Շամ կամ շամի** – հայկական ժողովրդական երգերում այլ թանկարժեք կամ տարաշխարհիկ կտորեղենի հետ հիշատակվում է նաև **շամ** կամ **շամին**. «Շա՞մ կուզես, թե՛ կուքնի պիրես...»: **Շամը** կամ **շամին** բաց դեղնավուն մուգ մետաքսե թելերով մի կտոր էր, որն արտադրվում էր Դամասկոսում: Իսկ ինչո՞ւ **շամի**, որովհետև **Դամասկոս** ավելի շատ տարածված էր իր երկրորդ անվամբ՝ **Շամ**: Ռուսերենում **шамскый**:

ժ) **Միտկալ** – հայերենում, ռուսերենում, ֆրանսերենում և մի շարք այլ լեզուներում գործածվում է **միտկալ** կտավի կոչու տեսակ նշանակող բառը, որի ծագումը ենթադրվում է, որ կարող է լինել պարսկերենից, ուր գտնում ենք mitakali ձևը:

Ճա) **Ֆիլտեքոս, ֆիլդեկոս** բառն իհարկե ավելի շատ կանանց բառապաշարում էր գործածվում դարասկզբին, մինչև կապրոնե, մեյլոնե գուլպաների հայտնվելը: Ահա կարդում ենք Գրիգոր Զոհրավալի մոտ. «Ան **ֆիլտեքոս** գուլպան կընդգրկեր մինչև ծնրակապն ու անկե անդին»: Որտեղի՞ց է հայտնվել այս բառը, իհարկե մոդաների երկրից՝ Ֆրանսիայից, ֆրանսերենից, ուր այն հնչում է fil d'ecosse՝

«շուտամոտական թել»։ Այսպես՝ էր կոչվում մետաքսաման ողորկ և բամբակե թելով գործված գուլպան կամ կտորը։

361. ԳՈՐԵԼԵՆ

Գորելեն՝ «պատկերանկար գորգ» բառը աշխարհի ժողովուրդների լեզվում հայտնվել է 17-րդ դարում։ Այն տարածվեց Փարիզից 1662 թ. հիմնված Գորելենների ազգային մանուֆակտուրա թագավորական ֆաբրիկայից։ Դիմնադրի անունն է Կոլբեր, նրանց տոհմը ծագում էր Ռեյմսից։ Նրանց տոհմը հայտնի էր ներկարարությամբ։ Նախապես այդ հիմնադրված ֆաբրիկան, որ տեղավորված էր հյուրանոցում, արքունիքի համար կառույթ էր արտադրելու, սակայն գորգերի նկատմամբ եղած հսկայական հետաքրքրությունը հետևի պլանի վրա մղեց կահույքի արտադրությունը։

ա) **Պարուսին** – ամուր և ձիգ գործվածքի կտավ է, որից առագաստներ են պատրաստում։ Միաժամանակ նրանից կարում են անառային կոստյումներ։ Պարուսինը ծագում է *парус*՝ «առագաստ» և «и» ածանցից, այսինքն՝ «առագաստի, առագաստային»։

բ) **Տրիկո** – բրդյա կտոր՝ նախշավոր, ծագում է ֆր. *tricot*՝ «շյուղերով գործված, հյուսվածք» բառից։

գ) **Տրիկոտաժ** բառը ծագում է ֆրանսերենի *tricotage*՝ «հյուսել» բառից, մեքենայով հյուսված գործվածք է կամ այդ գործվածքից սպիտակեղեն, հագուստ։ Այն առածական հյուսվածք է և շատ գեղեցիկ ընդգրկում է մարմինը։

դ) **Կրեպ** – ծագում է ֆրանս. *crepe*՝ «սանրել» բառից, անհարթ մակերեսով մետաքսե կամ բրդյա կտոր։ Կրեպ-ից են ծագում նաև.

ե) **Կրեպ ժորժեն**

զ) **Կրեպդեշին** – *crepe de Chin*՝ «չինական կրեպ» ամուր և նուրբ անփայլ մետաքսե կտորի անվանումը։

է) **Չեչունչա-չեսունչա, չեսուչա, չեսունչի**, որ ծագում է *чечуныча* բառից աղավաղված, դեղնավուն-ավազազույն մետաքսե գործվածքի անունն է։ «Մոտ քառասուն տարեկան մսեղ մարդ էր... Բաճկոնի տակ հազած չեսունչի արխալուղով» (Ե)։

զ) **Վուշ, վուշե, վշյա** – կտավահատից, քաթանից գործած կտոր։ «Անդին ճերմակեղեններ վուշե» (ԳԾ)։

թ) **Քաթան** – կտավատից հյուսված կտոր, կտավ։ «Մի երկու արշին **քաթան** տուր» (ԱԲ)։

ժ) **Լահորի, լաֆուրի, լառոփ շալ** – Չապել Եսայանը գրում է. «Մորաքույրս ծածկվել էր **լառոփ** շալով»։ Գնդկաստանի (այժմ՝ Պակիստանի) Լահոր քաղաքում գործվող բրդյա շալ։ Այն հայրեններում երգում էին.

Կապեցի լաֆուրի շալ գոտիս
Կանաչ ու կարմիր **քեմխաս**...

ժա) **Քեմխա** – թանկարժեք ազնիվ կտորի տեսակ, որը թերևս արտադրվել է **Կանախում**։ Այն հիշատակվում է միջնադարյան Այնա հայրեններում։

ժբ) **Կերպաս** – նուրբ մետաքսե կտավ, որը հիշատակվում է սանսկրիտում *karpas*՝ «բամբակենի», պարսկերենում *kirpas*, արաբերենում *kirbas*, մինչև Իսպանիա տարածված անուն է. հանդիպում է այն նաև լատիներենում՝ *carbasus* ձևով։

ժգ) **Մահուղ, մահուղյա, մահուղե** – բրդյա հաստ խավովու գործվածք։

Դ. Թումանյանը գրում է՝ **մահուղ** չուխա։ Արուսյանը հազնում էր **մահուղե** վերարկու։

ժդ) **Մահուղյա չիթ** – բարակ ծաղկավոր կտոր։ Անունը հուլանդերենի *sits* բառից է ծագում. սա էլ սանսկրիտի *sitras*՝ «խայտարղետ» բառից։ Պատրաստում են միտկալից՝ երփներանգ ծաղկանկարներով դաջելով (ռուսերեն՝ **ситреу**)։

362. ԱՆԹԱՐԳԱՎԱՆԵԼԻՆԵՐԻՑ ԵՎՍ ՄԻ ԶԱՆԻՍԸ

ՀԵՆՏ ԱՅՆՊԵՍ ՈՉԻՆՉ ՉԻ ԼԻՆՈՒՄ... ԽԱԴԻ
ԱՆՈՒՆ ԻՐ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԿԱՍ ՆՊԱՏԱԿԻ
ԱՆՈՒՆ Է

1. **Ֆուտբոլը**, կարելի է ասել, անենատարածված սպորտային խաղն է աշխարհում։ Այս բառը ծագում է անգլերենի *foot*՝ «ուրբ» և *ball*՝ «գնդակ» բառերից։ Այս բառից են կազմվել **ֆուտբոլիստ, ֆուտբոլասեր, ֆուտբոլային** բառերը։

2. **Գոլ** – անխզելիորեն **ֆուտբոլ** բառի հետ է կապված նաև **գոլ**-ը, որը նույնպես այս խաղի հետ աշխարհի լեզուներին անցավ անգլերենից։ **Գոլ խիել, գոլային պահ, գոլապահ** բառերը նոր բառեր են հայերենում, և ոչ մի հաջող թարգմանություն չի կարող ծածկել **գոլ**-ի ու նրանով կազմված բառերի իմաստը։

3. **Ստադիոն** – մրցումների, սպորտային խաղերի համար հատուկ չափերով սարքավորված հրապարակ, որ շրջապատված է հանդիսատեսների նստարաններով։ Բառը հունարենից է ծագում, որտեղ *station* նախապես նշանակում էր «600 ոտնաչափ կամ 125 քայլ», հետագայում՝ «ասպարեզ, մրցարան»։

4. **Եթե չեմպիոն ես, ապա նաև մարտիկ ես**։

«Դայերս պարծենում ենք, որ աշխարհի շախմատի չեմպիոններից մեկը հայազգի Տիգրան Պետրոսյանն է։ Աշխարհի շախմատի առաջնության չեմպիոնատը տեղի ունեցավ Եվրոպայում»։ **Չեմպիոն, չեմպիոնատ** բառերը ունեն թեև անգլիական ծագում (անգլ.՝ *champion*), սակայն դրանց հիմքում ուշ լատիներենի *campio*՝ «մարտիկ» բառն է։ Ուրեմն, այսօր **չեմպիոն** մեքեն գիտակցում ենք որպես մրցումներում «հաղթող, առաջին», մինչդեռ նրա իրական(նախնական) իմաստն է եղել «մարտիկը»։

5. **Լոտո** – ֆրանսերենի *loto* և իտալերենի *lotto* բառերը ենթադրում ենք, որ ծագում են գոթերենի *hlauts*՝ «վիճակ» բառից։ Ուրեմն **լոտո**–ն ավելի շատ վիճակահանության, բախտի խաղ է, քան ուժի և հնտության։

6. **Դոմինո** – ո՞վ չի խաղացել **դոմինո**։ Բայց մտածե՛լ եք արդյոք, թե ինչու է այն կոչվում **դոմինո**։ Բայց ես պարտավոր եմ բացատրել, թե ինչու է նման անվանում տրվել այս խաղին։ Դիշենք խաղի նպատակը, խնդրե՛ք։ Այն է՝ պետք է ավելի արագ, շուտ վերջացնել վերցված «քարերը»։ Ով առաջինը վերջացնում է քարերը, նա էլ դառնում է «տիրող, տիրակալ, հաղթող», և քանի որ լատիներենում **տիրող**,

տիրակալ անձը կոչվում էր dominus, իսկ խաչերենում՝ domino, այդպես էլ խաղի անունը մնաց դոմինո:

7. **Դամա** – կա ժամանցի համար ևս մի խաղ, որ կոչվում է դամա: Իսկ ինչո՞ւ դամա: Կապ ունի՞ արդյոք գեղեցիկ սեռի՞ **դամաների** հետ այս խաղի անունը: Պարզվում է՝ այո: Քանի որ այս խաղը առավելագույն կանանց համար էր նախատեսված: Այսպիսի դարձվածք կար՝ jeu des dames կամ jouer aux dames, այդ իսկ պատճառով էլ խաղին «կպավ» դամա անվանումը, չնայած ճշմարտության դեմ եղած մեղանշման, քանի որ ավելի շատ տղամարդիկ են խաղում այս խաղով, քան թե կանայք, բայց ո՞ր կազմակերպությունը համձնառու կլինի «ուղղել» նման անարդարությունը:

8. **Շաշկի** – շախմատի տախտակի վրա խաղացվող **շաշկի** կոչված խաղի անվան ծագումը վիճելի է: Ոմանք ուզում են կապել Չյուսիսային Կովկասի ժողովուրդների լեզվում գոյություն ունեցող **շաշկա՝** «թուր» բառի անվան հետ, որպես թե քարերը շեղակի՝ թրի մնաց կտրելու նմանությամբ, ոմանք էլ հենց **շախմատի շախ** կամ **շախակի** տերմինի աղավաղման հետ...

9. **Ճատրակ** – արևմտահայերենում է միջին դարերում շախմատը անվանում են **ճատրակ**, որը ծագում է հին հնդկերենի **ճատար անկա՝** «չորս անկյուն» բառից: Արաբերենի միջոցով խաղը և անվանումը տարածվել է շատ երկրներ:

10. **Շախմատ** – հայերենում երկրորդ անգամ ճատրակը հայտնվել է **շախ մատ** ձևով, որը պարսկերենի **շախ՝** «բազավոր» և **մատ՝** «մեռավ» բառերից է կազմաված: Շահմատ–ի փոխարեն **շախմատ** ձևը ռուսերենից փոխ առնելու պատճառով է, որտեղ բացակայում է հ հնչյունը:

363. ԵԱՏԻՆ ԱՍՏՎԱԾՆԵՐԸ ԴԱՌՆՈՒՄ ԵՆ ԴԵԿ ԿԱՍ ՍԱՏԱՆԱ, ԱԼՔ ՈՒ ՔԱՋՔ

Նոր գաղափարների հաղթանակից հետո հասարակության հին կուռքերը դեն են չպրտվում, ինչպես Աստվածաշունչն է ասում՝ Նոր գինին հին տիկերի մեջ է լցվում:

Նոր կրոնները հերքում են հին աստվածներին ու կուռքերին՝ համարելով նրանց դևեր, սատանաներ, սաղայելներ, պիղծ և ինքնակոչ, մոլորեցնող ուժեր՝ հաստատելու համար իրենց օրինակյան պաշտամունքը՝ որպես ամօտետի աստվածային իշխանություն:

Այսպես է փառաբանվել յուրաքանչյուր Նոր կրոնի աստված, որպեսզի մերժվի հինը, հինը համարվի չար ուժ, պիղծ, հակառակ բանականությանը և այլն:

ա) **Դև:** Ահա հին հնդիկների մոտ devas «աստված» էր նշանակում, հուն.՝ dios, այստեղից՝ լատիներենի divus՝ «աստվածային» բառը: «Ավեստան» համարում է daeva–ին «դև»: Այստեղից էլ՝ պարսկերենում արդեն dev–ը «չար ոգի, սատանա, դև» է, որից էլ՝ devana՝ «դիվահար», դիվանա՝ «խենթ, հիմար»: **Դև** բառը անցել է նաև հայերենի բառապաշարի մեջ:

բ) **Բագ/րոզ –բագ–ը** նույնպես աստծո անուն է եղել, որին պաշտում էին հին հնդիկները, պարսիկները: Սանսկրիտում bhaga նշանակում էր «բաշխող, բաժանող, նվիրող», դրանք էին Արեգակը, Լուսինը, Սիվա աստվածը: Աստիճանաբար բագա–ն դարձավ «աստված, թոզ», ռուս.՝ **бог**, պահլ–պազենդ, bay, հին պարս.՝ бага և այլն:

Պայտանում նույնպես տարածվեց **բագի** պաշտամունքը, որի հետքերը մնացին **Բագարան, Բագին, Բագայառիճ** տեղանուններում ու **Բագարաւ**՝ «Աստվածատուր» անձնանվան մեջ: Ավաղոնականներում **богатыи՝** «հարուստ», **убогий**՝ «աղքատ», կազմված են նույն արմատից: Հիշենք, որ ռուսերենի օ–ին համապատասխանում է հայերենի **ա–ն**, օր.՝ **ош**–աչք, **око**–ակն:

364. ԻՍԿ ԱՍՏՎԱԾՆԵՐԻ ԱՆՈՅԱՆՆԵՐԻՆ ԻՆՉՊԵՍ ՊԻՏԻ ԿՈՉԵԼ՝ «ԱԿԱՌԱՊ»

Այսօր մեր բառապաշարում կան բազմաթիվ բառեր, որ թվում են հայերեն, սակայն չեն թարգմանվում հայերենով, դրանց թվում են նաև **աստանա** կամ **աստան**, **սաղայել** բառերը: Դեռևս միջնադարում մեր աստվածաբանները և քերականները գիտին հիշյալ բառերի ծագումը և նրանց բացատրությունը երբայերեն լեզվով. «Աստանայ ըստ երրայեցուց բառիցն **հակառակ** թարգմանի» («Հաճախապատում»): «Եւ ամենայն, որ բարոյ հակառակ կայ, **աստանայ** անուանի»: Հայերենում և **աստան** ձևն է ավանդված, որ երբայերենից է և **սատանայ**, որ ասորերենից է, իսկ արաբերենում այն հնչում է **շայթան**: Աստվածաշնչի հունարեն օրինակում **սատանան** թարգմանվում է հաճախ **դիաբոլոս** (Diabolos), որից էլ՝ ռուսերենի **դյավոլը** (**дьявол**):

Նույնպես **սաղայելը**, որ հաճախ հայկական հեթաթեոներում որպես դևերի զլխավոր կամ թագավոր է հանդես գալիս, երբայերենում նշանակում էր «Աստծո հակառակ», **սաղա՝** «հակառակ» + էլ՝ «աստծո», այսպես էլ մեկնում էին հայ աստվածաբանները ու Սուրբ գրոց մեկնիչները. «Ես եմ **սատանայ**, որ և կոչի անուն ինձ **սաղայել**» (Վարդ հարանց, ԾԹ):

365. ԻՆՉՈՒ ՔԱՋ ԱՍՏՎԱԾԸ ԴԱՐՉԱԿ ՍԱՏԱՆԱ-ՔԱՋ...

Գրաբարի բառարանները **քաջ** բառը երբեմն նույնացնում են **դիք**–ի հետ, ի թիվս նրա բազմաթիվ նշանակությունների (**ոյուցազն, քաջազն, հերոս**): «Գա ի վերայ ջո Բել՝ հավերժիք **քաջօք** (խոր. Ա10)»: Արտաշես թագավորի անձեռն ուղղված որդուն՝ Արտավազդին. «Զքեզ կայցին **քաջք**, տարցին յկզատն ի վեր ի Մասիս»: Որպես հզոր ոգիներ են այստեղ **քաջքերը** ներկայանում: «Զգիտիցես դու զքեզ **քաջ**, քան զԱստուած...»: Ու դարեր անց հեթանոսական աստվածակաճառից աստիճանաբար մոռացվեցին բազմաթիվ աստվածներ ու ոգիներ, ինչպես և **քաջքը**, ու հանկարծ միջնադարում **քաջք**–ն արդեն համարժեք է դառնում **դև**–երին, **սատանա**–ներին ու **այլք**–երին: «Դևք, սատանա, **քաջք** և այլն, յորոց անեն հոգիք հայիւն...»:

Եվ այսպես, **քաջ** բառը, որն ուներ «ընտիր, առավել, լավ, բարձր, հմուտ, ազնիվ, վսեմ, անվախ» նշանակությունները, հավասարվում է **դևերին** **այլքերին**, **սատանաներին** և այլ բացասական ոգիներին, որովհետև Նոր կրոնը մերժում էր հին աստվածակաճառի աստվածներին ու ոգիներին:

366. ԱՐԱՄԱԶԳ

(Այս մասին տե՛ս նաև § 294)

Մենք այս աստծո անունը վերցրել ենք պահլավերենից՝ Ahura-mazda՝ մեծ՝ Ah ura բառից, որը հայերենում դարձավ **արամազդ**: Մազդա՝ «մեծ» իմաստով բառը մնում է դեռ ժողովրդական մաստ ասելը՝ «մեծ, մայաթ, ասեղ» բառի մեջ:

367. ԿՈՊԻԱ ԿԱՄ ՊԱՏՃԵՆ: ԿՈՊԻԱ ՀԱՆԵԼ ԵՎ ՊԱՏՃԵՆԵԼ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄ Է ԱՌԱՏԱՑՆԵԼ, ԲԱԶՄԱՑՆԵԼ

Հին Հռոմում բազմաստվածություն էր, և ամեն երևույթ ուներ իր աստվածը: **Կոպիան** (corpia) համարվում էր առատություն տվող, շատացնող, բազմացնող աստվածուհի: Երբ քրիստոնեությունը դարձավ մեկ աստվածության պաշտամունքի կրոն, հին աստվածների հետ աստիճանաբար մոռացվեց նաև **Կոպիայի** անունը: Սակայն առատության, բազմացման երևույթը մնաց կապված նրա անվան հետ եվրոպական լեզուներում, օր.՝ ֆր., իտալ., ռուս.՝ **копи**՝ «պատճեն», **копировка**՝ «պատճենահան բուրդ» կամ «բազմացման բուրդ» և այլն:

368. ԿՈՒԿԱՆ, ԴՈՒ ԻՆՉՊԵՄ ԵՄ ԱՊՐՈՒՄ ԱՎՏՈՂՈՂԵՐՈՒՄ

- Դու ի՞նչ ես անում ավտոմեքենայիդ ծակված կամերաները:
- Ինչպե՞ս թե, տալիս եմ **վուկանիզացիայի**, հո չե՞մ դեն մետում:

Լսելով նման մի խոսակցություն սեփական ավտոմեքենա ունեցողներից՝ ո՞նամք կարող էմ մտորել, թե ինչու է ռետինե կամերա կայցնելը կոչվում **վուկանիզացիա**: Հռոմեական առասպելաբանության մեջ **Վուկանը** կրակի, դարբնության հովանավոր աստվածն էր: Հետագայում հրաբուխները կոչվեցին **վուկաններ** ենթադրելով, որ ժայթքող ստորգետնյա կրակները կապ ունեն նրա հետ: Տեխնիկայի զարգացման հետևանքով մարդիկ սովորեցին օբյեկտները մշակմամբ բնական **կաուչուկից** ռեզին ստանալու տեխնոլոգիան, որն էլ անվանվեց դարձյալ **Վուկանի** անվամբ՝ **վուկանիզացիա**: Եվ ոչ միայն ռետին կամ ռեզին ստանալու պրոցեսը, այլև կամերաներ կայցնելը նույնպես կոչվեց **վուկանիզացիա**: Ուրեմն աստված Վուկանի օգնությունը մարդկանց դեռ չի չքացել, այն ներգործում է դարերի խորքից:

369. ԻՆՉ ԻՍԱԼԱՅԻՆ ԱՍՏՎԱԾՆԵՐԸ...

1. ԽԵՂԵ ՎԵՆԵՐԱ, ՈՐՆ Լ ՄԵՂԶԸ ՔՈ

Հին Հռոմում **Վեներան** (Venus, սեռական հոլ.՝ Veneris) զարման, պտղաբերության, սիրո աստվածուհին էր, որը նույնացրին հետագայում հունական Աֆրոդիտեի հետ, իսկ հայերս նույնացրինք նրան հայկական Արուսյակի հետ:

1527 թվականին Բեռլինում առաջարկեց սեռական հիվանդություններն անվանել **վեներական**: Ահա և այսպես «քնքջացվեց» ահեղ հնչող **սիֆիլիսը**՝ անվանվելով **վեներախտ** և **վեներական** հիվանդություն: Թեև այդ հիվանդությունները չորսն են, սակայն դրանցից ահավորը **սիֆիլիսն** է:

2. ԱՆԱՐԱՅԱԾՈՒՄ ՍԵՆԱԿԱՆ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅԱՄԲ

Սիֆիլիս բառն առաջացավ իտալացի բժիշկ Ջ. Ֆրակաստորոյի՝ "Siphilis sive de morbo callico" («**Սիֆիլիս** կամ ֆրանսիական հիվանդություն») **պոեմի անվանումից**: Պոեմի հերոսը սեռական ախտով տառապող ո՞նց հովիվ Սիֆիլիսն է. այստեղից էլ **սիֆիլիսը**, ինչպես կոչում են վեներական հիվանդություններից ամենավատը: Այս է պատճառը, որ հայերենում նաև **սիֆիլիսը** անվանվում է **ֆրանկախտ** կամ **ֆրանսիական հիվանդություն**:

370. ԶԱՄԻՆԵՐԻ ԱՍՏՎԱԾՈՒԿԻ ԷՈԼ, ՆԿԱԳԻՐ ՏԱՎԻԴԴ ԱՌԱՆՑ ՍԱՏՆԵՐԻ

Տավիղներ աշխարհում շատ կան: Հին Հունաստանում **տավիղի** մի տեսակ կար, որն անվանում էին **եղյան**: Իսկ ինչո՞ւ **եղյան տավիղ**: Որովհետև այդ **տավիղները** առանձնահատուկ էին. նրանց վրա ոչ թե մատներով էին նվազում, այլ **քամիով**: Իսկ քամին նույն ինքը՝ **եղն** էր: Այդպիսի տավիղներն ունեին 9–13 լարեր, որոնց ետանկյունի շրջանակն ամրացված էր արկղի վրա, և տավիղն էլ՝ լուսամուտի շրջանակին կամ տանիքի վրա: Երբ քամին փչում էր, հատկապես գիշերային լռության մեջ, **եղյան տավիղի** լարերը աղիողորմ թրթռում էին, լալագին ձայներ հանում, իսկ մարդկանց թվում էր, թե ինքը՝ **եղն** էր նվազում...

371. ԴՐԱԽՏՆԵՐԻ ԱՆՎԱՆՈՒՄԸ

Էղին, եղեն: Միջագետքի հին ժողովուրդների մոտ **դրախտի** մասին գոյություն ուներ նաև հավատալից, և հետևաբար գոյություն ուներ նրա անունը: Եուներներն ու քրեթաղացիներն այն անվանում էին **եղին**: Նրանցից այս բառն անցավ հույներին **եղեն** ձևով: Իսկ Աստվածաշնչի թարգմանության հետ միասին հույներից այս բառն անցավ աշխարհի շատ ժողովուրդների բառապաշարին: Հայերենում ոչ միայն ունենք **եղեն**, այլև նրանից կազմված **եղենական, եղենային եղենաբուխ** և այլն:

372. ՌԱՅ

Ռուսերենում բայ նշանակում է «դրախտ»: Որտեղի՞ց հայտնվեց այդ բառը ռուսերենի բառապաշարում: «Ավեստայում» հանդիպում ենք **ray** բառին, որը նշանակում է «հարստություն, երջանկություն»: Հետագայում այն լիակատար երջանկության նշանակությամբ սկսեց գործածվել: Եվ այդ իսկ իմաստով էլ հանգրվանեց ռուսերենի բառապաշարում:

373. ՊԱՐԱԴԻԶ

Եվրոպական բազմաթիվ լեզուներում գործ է ածվում paradis բառը, որ նշանակում է «դրախտ»: Սա նույն հայերենի պարտեզ բառն է, որոնք երկուսն էլ փոխ են առնված Աբեմնեյան պարսկերենից: Ի դեպ, pairi daeza, հին պահլավերենում՝ «շուրջը դիզել» ծևով է գտնվում «Ավեստայում», հետագայում pair: Daeza կապակցությունը միաձուլվեց և դարձավ մեկ բառ՝ paradis > paradez:

374. ԴՐԱՄՏ

Հայերենի դրախտ բառը նույնպես պարսկական ծագում ունի, ուր diraxl նշանակում է «ծառ», ֆիր դաուզի—firdaus՝ «ծառաստան», ասուր․ paradisu:

375. ԲԵՀԻՇՏԻ

Պարսկերենից է նաև միջին հայերենում գործածված բեհիշտի—ն: «Բեհիշտի խնձոր»... պարս. behisti կամ bahisti՝ «դրախտային»:

376. ՏԵՆԵԱՑ

Ըստ մահմեդականների սուրբ գրքի՝ Դուրանի՝ հանդերձյալ կյանքում արդարները արժանանում են Ալլահի ջեննաթին, ուր ջրի փոխարեն կաթ էր հոսում, և մերկ հուրիները մատուցում էին շարքաք: Ջեննաթ բառը նշանակում է «այգի», հիշենք «Աբու Լալա Մահաբուրգ».

«Բաղդադն էր նիրհում ջեննաթի շքեղ, վառ երազներով...»: (Ավ. Իսահակյան)

Անթարգմանելի

377. ԻՆՉՊԵՍ ՍԱՐԴԿԱՆՑ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻՑ ԵՆՎԵՑԻՆ ԲԱՌԵՐ՝ ԴԻԶԵԼ, ԴԻԶԵԼԱՅԻՆ ՎԱՌԵԼԱՆՅՈՒԹ, ԴԻԶԵԼԱՅԻՆ ՇԱՐԺԻՉ

Չպատճենվող կամ հայերեն համարժեքը չունեցող բառերի թվին են պատկանում դիզելային վառելանյութ և այս բառի հիմքը կազմող դիզել բառերը: Այն ծագում է հատուկ անունից: Գերմանացի գյուտարար Ռ. Դիզելը հորինեց ոչ բենզինով աշխատող շարժիչ, որն իր անվամբ (ազգանվամբ) էլ կոչվեց դիզել: Այստեղից էլ դիզելային շարժիչ, դիզելային վառելանյութ, դիզելային մոտոռ արտահայտությունները, որոնք պատճենելու կամ թարգմանելու, թվում է, հարկ չունեն:

378. ՎՈՒՆՏ, ՎՈՒՆՏԵՏՐ

Քաղաքային էլեկտրացանցի լարումը սովորաբար լինում է 220 վոլտ: Ռոտերդից եկավ այս բառը: Իտալացի Ալեքսանդրո Վոլտան 1800թ. հայտնաբերեց էլեկտրական լարվածության չափի միավորը, որը ի պատիվ նրա կոչվեց վոլտ: Իհարկե այդ բառից էլ վոլտմետր չափիչի անվանումը: Սա նրա միակ գյուտը չէ, նա է հայտնաբերել նաև առաջին քիմիական հոսանքի աղբյուրը:

379. ԱՄՊԵՐ, ԱՄՊԵՐՄԵՏՐ

Միայն վոլտով չի որոշվում հոսանքի ունեցած չափումները, նաև օհմով և ամպերով: Էլեկտրական հոսանքի ուժի, ինչպես նաև մագնիսաշարժման ուժի (ամպեր փաթույթի) միավորը կոչվել է հայտնաբերողի՝ Անդրե Մարի Ամպերի անվամբ 1820 թվականից: Չափող գործիքն էլ կոչվեց ամպերմետր: Հաճախ ենք գործածում Ամպերի օրենք, Ամպեր—ժամ, Ամպեր—փաթույթ, Ամպեր—կշեռք և այլն: Խոսքի մեջ օգտագործում ենք իքս ամպեր—ժամ, հարյուր ամպեր ժամ և այլ նման արտահայտություններ, որոնց մեջ հանդիպող օտար բառերը հազիվ թե թարգմանելու կարիք ունենան:

380. ՏՈՒՒԼ ԵՎ ՏՈՒՒԼ-ԼԵՆՑԻ ՕՐԵՆՔ

Էներգիայի և ջերմության միավորը, 1848 թվականից սկսած, ընդունված է գիտության մեջ կոչել հայտնաբերողի անվամբ՝ ջոուլ (Ջեյմս Պրակոտ Ջոուլ), անգլիացի ֆիզիկոս (1818—1889): Կա նաև Ջոուլ—Լենցի օրենք, որով հոսանքալարում հոսանքի անցման ժամանակ ստացվող ջերմության քանակն է չափվում, որը կրկնակի ուղիղ համեմատական է անցնող հոսանքի ուժին:

381. ԻՆՉ Է ՍԵԿ ՏՈՐԸ

Իտալացի ֆիզիկոս և մաթեմատիկոս Էվանգելիստա Տորիչելլին, ի թիվս այլ աշխատանքների, մշակել է մթնոլորտային ճնշման տեսությունը: Երա պատվին է տրված **տորի միավորը** որպես ճնշման միավոր (օդի և այլն): Այն հավասար է մթնոլորտի 1/760 մասին:

382. ՕՃՍ: ՕՃՍԻ ՕՐԵՆՔԸ

Էլեկտրական լարվածության շրջայի միավորն է հաստատուն հոսանքի համար, որ կոչվում է գերմ. ֆիզիկոս Գ. Ս. Օհմի անունով (1826թ.):

383. ՎԱՏՏ-Ը

— Չեր էլեկտրական հաշվիչը քանի՞ վատտանոց է, — երբեմն հարցնում ենք միմյանց.— **հեկտո՞ւ**—, թե՞ **կիլովատտանոց** է:

Միջազգային այս տերմինի առաջացումը անգլիացի Ջեյմս Ուատտի անվան հետ է կապված, որը հնարեց շոգու ուժով աշխատող մեքենան: Գիտության մեջ **վատտը** հավասար է այն հզորությանը, որի դեպքում 1 վայրկյանում կատարվում է 1 ջուլ աշխատանք: **Վատտով** են չափում նաև էլեկտրական շրջայի 1 վոլտ մեխանիկական հզորությունը:

384. ԿԱՅՍՐ - ԿԵՍԱՐ

Կայսր և կեսար բառերը ծագում են միևնույն բառից, սակայն մուտք են գործել հայերենի քառապաշարի մեջ տարբեր լեզուների միջնորդությամբ և տարբեր ժամանակներում: Աստվածաշնչյան հայտնի արտահայտությունը հիշենք՝ «Կեսարինը կեսարին, Աստծունը՝ Աստծուն»: **Կայսր** և **կեսար** բառերը ծագում են հռոմեական թագավոր Caesar-ի անունից: Գայերենում ավելի շատ տարածված է կայսր ձևը, որից էլ՝ **կայսերական**, սեռական գրաբարյանն է՝ **կայսեր** (կայսեր հրամանով և այլն):

385. ԿԱՐՈՒ, ԿՐԱԼ

Ֆրանսիայում իշխող **Կարոլինգների** դինաստիայի առաջին ներկայացուցչի անունը Charlemagne, հետագայում դարձավ **թագավոր, արքա** բառին համարժեք: Եվրոպայում տարածվեց **կորոլ**, ռուսերենում **կորոլ**, Գարավելավիայում՝ **կրալի**, թուրքերենում՝ **քրալ**, իսկ **թագուհին**՝ **քրալիչա** և այլն:

386. ԽԱԼ

Թագավոր նշանակությամբ սկսեցին գործածել նաև **խան** բառը, որը չինական ծագում ունի: Օրինակ՝ **Չինգիզ խան**, **Բաթու խան**: Սայաթ-Նովան գործ է ածում. «Սուլթան ու խան իս ինձ անա»: Այն ծագում է չինական **Լյու Բանի** հիմնադրած թագավորական դինաստիայի ժամանակներից (մ. թ. ա. 209–200 թթ.):

387. ՕԳՈՍԱՓԱՌ, ՕԳՈՍԱ, ՕԳՈՍԱԿԱԿԱԼ

Օգոստափառ, **օգոստա**, **օգոստական** բառերը մեծ տարածում ունեին միջնադարյան հայկական ձեռագրերում: Օրինակ՝ «Վարք հարանցում» կարդում ենք. «Օգոստա տիրուհի (կամ **օգոստական**)»: Երվանդ Օտյանը գրում է. «Մեր **օգոստափառ** տերը կիրամայե»: Իսկ Լեոն. «Կգա Մոսկվայի **օգոստափառ** տանից մի մեծ իշխան»: Լույսիակ գործ են ածվում **օգոստափառ հունիս** և նման այլ արտահայտություններ:

Ինչպե՞ս առաջացավ այս բառը: Դռնում սկսեցին աստվածացնել կայսրերին: Սենատը (ծերակույտը) **Օկտավիանոս կեսարին** տվեց պատվավոր տիտղոս՝ Augustus (**Օգոստոս**), այդպես որոշվեց կոչել նաև տարվա ամիսներից մեկը: Միա այսպես առաջացան հայերենում **օգոստափառ**, **օգոստա**, **օգոստական** բառերը, որոնք նշանակում են «**Օգոստոսի** նման փառապանծ, վսեմաշուք»:

388. ԽՈՍՐՈՎԱՅԻՆ

Միջին դարերում հաճախ էր օգտագործվում **խոսրովային** մակդիրը. «Կանգնեցին թուրգն **խոսրովային**», «Եվ թուրգն ամենայնք **խոսրովայինք**»: **խոսրովային** բառը նշանակում է «արքայական, թագավորական շքեղությամբ»: Ծագում է բառը պրս. Xusrav՝ **խոսրով** թագավորի անունից, որից էլ՝ xusravana՝ «թագավորական արքա»:

389. ՍԵՆԴՎԻՉ, ԲՈՒՏԵՐԲՐՈ՞Տ, ԹԵ՞ ԲՐԴՈՒՃ

«Վարժատուն, դպարտուն էրթալուս ատեն մայրս հետս **սենդվիչ** կոներ, որպեսզի հոն սոված չկենամ»:

Ողջ Սփյուռքում օգտագործվում է **սենդվիչ** բառը, որը վերցված է անգլերենից, անգլերենում այդպես են անվանում բրդուճի մի տեսակը, երչիկով, պանրով կամ մեղեղնով հացը: Գետաջրփոր է բառի ծագումը. քմահաճ Լորդ Սենդվիչը ուտելիքները մատուցել էր տալիս իր խաղախոսին: Բնականաբար այնպես պիտի մատուցվեր ուտելիքը, որպեսզի չթափվեր և մեծ տեղ չզբաղեցներ, այսինքն՝ չլիներ ջրայի: Ահա նրա անվանը էլ սկսեցին կոչել նման **բրդուճ**:

390. ԳԱԼԻՖԵ

Տղամարդու անդրավարտիցի տեսակ է, որը հետագայում դարձավ զինվորական համազգեստ: Ազդերի մոտ, զրպանների տեղում լայնացված է, իսկ սրունքների մոտ նեղացված է, որպեսզի դյուրությամբ մտնի երկարաճիտ կոշիկների մեջ: Ծագում է ֆրանսիացի գեներալ Մարկիզ դը Գալիֆեի (1830–1909) անունից, որը դաժանորեն ճնշեց Փարիզի Կոմունան 1871 թ.: 1899–1900 թթ. Ֆրանսիայի ռազմական նախարարն էր:

391. ՋԱԶ, ՋԱԶՄԱՅԻՆ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆ

Աշխարհի ոչ մի լեզվում մինչև 20-րդ դարի 20-ական թվականները **ջազ** բառը չի եղել: Ամերիկացի նեգր երաժիշտ **Չարլզի** անունը 1912 թ-ից աղավաղվելով դարձավ **ջազ** (Charles>jazz): Գետազայում արդեն որպես հասարակ բառից կազմվեցին ջազբանդ (jazzband), ջազմեն (jazzman) և նման այլ բարդություններ:

392. ԽՈՒԼԻԳԱՆ, ԽՈՒԼԻԳԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գասարակական կարգի կոպիտ խախտումը, հասարակությանը կամ անհատներին վիրավորելը, կոպտելը, հայիոյելը, ծեծկռտուք սարքելը, ընդհուպ մինչև զենքի կիրառումով բռնանալը կոչվում է **խուլիզանություն**: **խուլիզանությունը** քրեական օրենսգրքով պատժվում է տարբեր պատժաչափերով:

Ընդհանրապես հիշյալ հանցանքներով մարդկանց անդորրը խանգարողներին անվանում են **խուլիզան**: Իսկ ինչպե՞ս է ծագել այս բառը: Անգլիացի Hooligan **Գուլիգանի** անունից, որը հայտնի է եղել իր սադիստական չար արարքներով և անտանելի կոպիտ վարքագծով: Եթե հայերենին այս բառը անցներ անգլերենից, ապա մենք այսօր պիտի ունենայինք **հուլիզան**, **հուլիզանություն** ձևերը, բայց բանի որ միջնորդող լեզուն ռուսերենն է, իսկ ռուսերենում չկա *h* տառը, ուստի և **հուլիզանը** դարձել է **խուլիզան**:

393. ԼԻՆԶԻ ԴԱՏԱՍԱՆ

Լինչի դատաստանի ենթարկել արտահայտությունը ծագում է ռախտ ամերիկացի Չարլզ Լինչի անունից, որը 18-րդ դարում նեգրերի նկատմամբ թույլ տվեց կիրառել առանց դատի նեգրերի հետ հաշվեհարդար տեսնելու, դատաստան կատարելու մահապատժի կամ պատժի ձևը: Գետազայում այսպիսի հաշվեհարդարը կամ դատաստանը սկսեցին կիրառել նաև գիտության և հասարակական գործիչների նկատմամբ: Այն կոչում են նաև **Լինչի հաշվեհարդար**, տե՛ս **Լինչի դատաստան**:

394. ԲՈՅԿՈՏ, ԲՈՅԿՈՏԵԼ, ԲՈՅԿՈՏԻ ԵՆՁԱՐԿԵԼ

Որևէ անհատի, անձի կամ պետության նկատմամբ անհանդուրժողական, թշնամական վերաբերմունք ունենալը, երբ խզում են նրա հետ բոլոր կարգի հարաբերությունները՝ մեկուսացնելու և սասարեզից նրան հանելու նպատակով: Առաջին անգամ այս միջոցը կիրառվել է 1880թ-ից սկսած, կապիտան Ջեյմս Բոյկոտը դարձավ նման մեկուսացման գոհ (to boycott, գերմ.՝ boycottieren) իռլանդական վարձա-

կալների կողմից: Գետազայում որևէ պետության արտահանումն ու ներմուծումը արգելելը և պետությունների խմբակցության կողմից նման խնչընդոտների կիրառումը կոչվեց **բոյկոտի ենթարկել**, **բոյկոտել**:

395. ՄԱՆՍԱՐԴ

Տան կամ շենքի տանիքի տակ բնակության համար հարմարեցված բնակատարածքն է: **Մանսարդ** բառն առաջացել է ֆրանսիացի ճարտարապետ Ֆրանսուա Մանսարի (Mansart) անունից, որի նախագծած շենքի տանիքների ազատ տարածքները բնակության համար էին նախատեսվում:

396. ՍԱԿԻՆՏՈՇ

«Այսօր եղանակը ամպամած է, **մակինտոշի** վերցրու»,- հիշեցրեց կինը: Բառաբանները **մակինտոշ** բառին տալիս են «անջրանցիկ անձրևանոց» բացատրությունը: Առաջինը շոտլանդացի քիմիկոս **Չ. Մակինտոշը** 1823թ. (Mackintosh) փկնոցը պատեց ռետինանման անջրաթափանց նյութով, որը հետագայում մեծ տարածում գտավ իր անվամբ:

397. ՈՒՆՏԱԳԵՆ

Մինչև 19-րդ դարերի սահմանագլուխը աշխարհի լեզուների բառապաշարում **ռենտգեն** բառը գոյություն չուներ, քանի որ դեռևս չէր կատարվել նրա գյուտը: Գերմանացի ֆիզիկոս Կոնրադ Վիլհելմի **Ռենտգենը** 1895 թ. հայտնաբերեց ռենտգենյան ճառագայթները, որոնք թափանցում են առարկաների ներսը: Գետազայում գյուտը կատարելագործվեց, և նկարելու հնարավորություն եղավ թարանթի վրա պատկերը: Երբ բառեր ստեղծվեցին **ռենտգենից** **ռենտգենոթերապիա**, **ռենտգենայտորշում**:

398. ՄԵԿԵՆԱՍ, ՄԵԿԵՆԱՍՈՒԹՅՈՒՆ ԱՆԵԼԸ ԱՍԵԼ ՍԱՐԴՈՒ ԲԱՆ ԶԵ

«Մեծապատիվ մուրացկաններ» վիպակում հանդիպում ենք այսպիսի տողերի. «Մեծանուններն ալ կիիշեն Բքիսողոմ աղան, երբ գրական մարդ մը անոց մեկնմասությունը խնդրե»:

Բառարաններից տեղեկանում ենք, որ **մեկնմասություն** նշանակում է «արվեստի, գրականության և գիտության հովանավորություն»: Այն ծագում է շուրջ երկու հազարամյակ առաջ ապրած հռոմեացի մի ազնվական մարդու՝ **Մեկնմասի** անունից, որը սպարում էր մ.թ.ա. 64-8 թթ. Գոմում, կայսր Օգոստոսի մտերիմներից էր և կատարում էր նրա դիվանագիտական և այլ հանձնարարությունները: Նա բանաստեղծների, գրողների, արվեստագետների հովանավորն էր, և շուտով **Մեկնմասի** անունը դարձավ հասարակ բառ՝ հովանավոր, որից էլ **մեկնմասությունը**՝ հովանավորություն:

399. ՍԱՌԳԵՐ

Գերմանացի զինագործ եղբայրներից Պաուլին 1896 թ. ստեղծեց 6, 10, 20 փամփուշտանոց ատրճաճանկներ 6, 35, 7 մմ տրամագծով, որի ազգանունով էլ տարածվեց այդ ատրճաճանկը:

400. ԿԱՐԱԲԻՆ

15-րդ դարավերջին Ֆրանսիայում մի տեսակ հրացան տարածվեց, որի փողը կարճացված էր, ուստի այն կոչվեց **կարաբին** (carabine): Դետազայում տարածվեց այն իտալիայում, Չիլիում և այլն: Ժանդարմերիայի աշխատողներին զինեցին **կարաբին-ճերով**, որի պատճառով էլ նրանց սկսեցին անվանել **կարաբիններ** (այսինքն **կարաբինավորներ**): Ներկայումս Ռուսաստանում որսորդական հրացանն ու ավտոմատ հրացանի մի տեսակը նույնպես անվանվում է **կարաբին**: Եվ այսպես անցան դարեր, փոխվեցին հրացանների տեսակներ, սակայն անվանումը մնաց առ այսօր:

401. ՊԻՍՏՈՒԼԵՏ ԵՎ ՊԻՍՏՈՆ

Եվրոպական երկրներում 16-րդ դարից սկսած զենքի, ավելի ճիշտ հրազենի մի տեսակ տարածվեց, որն ավտոմատ էր կրակում: Այն անվանվեց **պիստոլետ**, իսկ փամփուշտները՝ **պիստոն**: Այս հրազենի անվան ծագման մասին երկու ենթադրություն կա. կամ ճիշտ է այն պնդումը, որ այն իր անունն ստացել է իտալացի Պիստոյա քաղաքից, կամ չեխական (սլավոնական) **пищаль**՝ «դուղուկ» բառից, այսինքն բնածայնությունից, որ կրակելիս էր լսվում: **Պիստոն** նշանակում է «մտացող»:

402. ԲԵՐԴԱՆԿԱ

1868–1891 թթ. ռուսական բանակի զենքը դարձավ **բերդանկան**, որը անշուշտ իր անունն ստացել էր ամերիկյան զեներալ **Բերդանի** անունից: Այս հրազենը մեկ լիցքանի էր, որը կատարելագործեցին ռուս Գորլովը ու Յունիուսը:

403. ՈՒՎՈՒՎԵՐ

Ուովվեր, անգլ. revolve՝ «պտտվել» ստեղծվել է 16-րդ դարում, ամուրը ստացել է պտտվող թմբուկի պատճառով: Կրակում էր մինչև 100 մետր տարածության վրա: Մեծ տարածում ստացավ 20-րդ դարի 30-ական թթ., երբ այն կատարելագործվեց:

404. ՆԱԳԱՆ

Պտտվող թմբուկով ատրճաճանկներից ամենատարածվածը **Նագանն** է, որի մեջ մեկ անգամ լիցքավորելիս 7 փամփուշտ է տեղավորվում: Անունն ստացել է հորինող բելգիացի զինագործի՝ **Նագանի** ազգանունից:

405. ԿՈՒՏ

Ամերիկացի կոնստրուկտոր Սենուել Կուտը (1814–1862) կատարելագործեց ուղղվերը՝ տրամաչափը դարձնելով 11, 43: 1835 թ. հիմնեց հրազենի գործարան՝ մասսայաբար արտադրելով ԱՄՆ-ում պահանջարկ վայելող այս ատրճաճանկը:

406. ՍԱՔՍԻՍ

Մաքսիմ խայրենը (1840–1916) անցյալ դարի 80-ական թթ. ստեղծեց մի ավտոմատ կրակող (վայրկյանում 250 կրակոց) սարք՝ **մետրոլյոզ**, որն իր անունով Ռուսաստանում կոչվում էր պարզապես **Մաքսիմ**: Նրա «հայացված» ձևն է **զնդացիոր**:

407. ԿԱԼԱՇՆԻԿՈՎ

Ժամանակակից ռուսական մի քանի ավտոմատ զենքերի AK, AKM, **ՔՈՒ**, **ՈՒ** հերինակ Միխայիլ Կալաշնիկովի անվամբ աշխարհում հայտնի են **Կալաշնիկով** տիպի ավտոմատ հրացաններ:

408. ԿԱՏՅՈՒՇԱ

Գերմանացի ֆաշիստների դեմ մղվող Զայրենական մեծ պատերազմի տարիներին ստեղծվեց հրթիռային ռեակտիվ հրանոթը, որը զինվորները փաղաքշարք անվանեցին «**Կատյուշա**»:

409. ԴԻՆԱՄԻՏ

1900 թ. շվեդացի քիմիկոս **Նորելը** ստեղծեց պայթուցիկ մի նյութ. որը, հսկայական ավերիչ ուժ ունենալով, կոչվեց հունարենից վերցրած *dinamos*՝ «ուժ» բառով: Այստեղից էլ՝ հայերենի **ուժանակ** բառը:

410. ՏԻՐ

Յուրաքանչյուր քաղաքում կարելի է հանդիպել **Տիր** ցուցանակն ունեցող հրաձգարանների: Իսկ ինչո՞ւ տիր: Այն ֆրանսերենի *tirer*՝ «կրակել» բառի կրճատված ձևն է, սակայն ոճանք ենթադրում են, որ կարող էր այն առաջանալ հայերենի **թիր-ախ-ից** (առ էլ՝ պարսկ. *tirax*):

411. ՄՈՍԻՆ

Ռուսական բանակի հրացանները անցյալ դարի 90-ական թթ. կոչվեցին պաշտոնապես **մոսիններ**. Նման անվանումը կապված է կոնստրուկտոր Սեբոբյե Իվանի

Մոսիճի կատարելագործած 1891 թ. երեքգծանի (մագազինավոր) 7,62 մմ հրացանի հետ, որը անփոփոխ կես դարից ավելի մինչև ավտոմատ հրացանի հանդես գալը ռուսական բանակի զենքը եղավ:

Հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի երգերում շատ է հիշատակվում մոսիճ-ը:

412. ՍԱԿԱՐՈՎ

«Խուզարկության ժամանակ հայտնաբերվեց լրտեսի մոտ Մակարով տիպի ատրճանակ»: Ատրճանակի նոր մշակված տեսակի անվանումն է (ԿԾ պիստոլետ Մակարովա), որը ստեղծել է սովետական կոնստրուկտոր Լիկոլայ Ֆեոդորովիչ Մակարովը (1914–1988):

413. ԼԵԶՈՒ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԿՈՉՈՒՄՆԵՐԻՑ

Գեներալիսիմուսն ո՞վ է աշխարհում: Ձինվորական աստիճաններում և կոչումներում ամենաբարձր աստիճանն է **գեներալիսիմուսը**, որը ծագում է լատիներենի generalisimus՝ «զլիավորագույն» բառից: Ռուսաստանում այն սկսեց գործածվել Պյոտր Մեծի ժամանակ: Այս կոչմանն արժանացել են տարբեր ժամանակներում բավական քիչ թվով զինվորականներ, որոնց կարելի է մտոների վրա հաշվել: Այսպես՝ Ռուսաստանում Պյոտրի ժամանակ **գեներալիսիմուս** են դարձել Մենշիկովը, Սուվորովը, ապա՝ 1945 թ.՝ Ստալինը, Չինաստանում՝ Չան Կայ Շին:

414. ՍԱՐՇԱԼԸ ԹԵԵԿ ԱՆՈՈՎՊԵՏՆ Է, ՍԱԿԱՅՆ՝ ԶԻԵՐԻ

Մարշալը ամենաբարձրագույն զինվորականն է (չհաշված ինարկե բացառիկ դեպքերում շնորհվող **գեներալիսիմուսը**), որը առաջացել է ֆրանսերենի marechal՝ «ծիերին բուժող, պայտար» ապա՝ «ախոռապետ» բառից: Միջին դարերում հայերը Կիլիկիայում, շփվելով խաչակիրների՝ ֆրանկների հետ, առաջին անգամ այդ բառը վերցրել են նրանցից մարաջախտ ձևով: Այս պատճառով էլ արևմտահայերենում տարածվեց **մարաջախտ**, իսկ արևելահայերենում՝ **մարշալ** տարբերակը:

415. ՀԱՍԸՆԴՀԱՆՈՒՐ, ԳԼԵԱՎՈՐ, ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵՆՆԱԿՈՒՄ Է ԳԵՆԵՐԱԼ

Գեներալը զինվորական կոչումներից մեկն է, որ Ռուսաստանում սկսեցին գործածել 17-րդ դարի կեսերից: Քանի որ Հայաստանը միջին դարերից կորցրել էր իր անկախությունը, ուստի չունեի բանակ ու բանակի հրամանատարական սպայական աստիճաններ նշանակող բառեր: Երբ Ղարաբաղն ու Արևելյան

Հայաստանը միացվեցին Ռուսաստանին, հայերից շատերը մտան ծառայության Ռուսական կայսրության բանակում: Բազմաթիվ **գեներալներից** մեծ համբավ ձեռք բերեց հայազգի Մադաթովը: Իսկ ի՞նչ ծագում ունի այս բառը: Լատիներենում generalis նշանակում է «ընդհանուր, զլիավոր, համընդհանուր»: Կան նաև **գեներալ-մայոր, գեներալ-լեյտենանտ, գեներալ-արյուտանտ, գեներալ-ադմիրալ** և այլ կոչումներ:

416. ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՄԵԾԸ ԿԱՍ ԱՎԱԳԸ ԿԱՐՈՂ Է ՆԱԵԿ ԿՈՉՎԵԼ ՄԱՅՈՐ ԿԱՍ ՍԱԺՈՐ

Ձինվորական աստիճանների մեջ **մայոր** է կոչվում **կապիտանից** բարձր գտնվող հրամանատարը: Այս կոչումը ևս Ռուսաստանի զինված ուժերում գործածվեց 17-րդ դարի 30-ական թթ., իսկ հայերենում՝ ավելի ուշ: Այն լատիներենի major՝ «մեծ, ավագ» բառն է, որ երաժշտության մեջ ևս գործածվում է **մաժոր** ձևով:

417. Ո՞Վ Է ՀԱՍԱՀԱՐԶԸ ԿԱՍ ՀԱՍՀԱՐԶԸ

«Նիզակակից, մտերիմ, պաշտպան, փշտիպան, թիկնապահ» նշանակություններով է գրաբարում օգտագործվել **համհարզ** բառը. «Իբր զհամհարզ իմ հրաման տուր պատրաստել զօրու. զամենայն փշտիպանս **համահարզ** իւր»: Ինչպես նկատում ենք, **համհարզը** համարժեք է **փուշտիպանին**, որից հայերենում ունենք նաև **պաշտպան** ձևը: Այն պահլավերենից է փոխառված:

Ներկայումս **համհարզը** զինվորական պետին ենթակա սպան է, որ կատարում է շտաբի կամ պետի հանձնարարությունները, համապատասխանում է եվրոպական-ռուսական **արյուտանտ** բառին:

418. ՀԻՆ ՀՈՈՍՈՒՄ ԵՎ ՀԱԶԱՐԱՍՅԱԿՆԵՐ ԱՆՅ ՄԵՁ ՄՈՏ

Հին Հռոմում զինվորական ծառայությունը ավարտած զինվորներին անվանում էին veteran՝ **վետերան**՝ vetus՝ «հին, փորձված, փորձառու» բառից: Սակայն մեր օրերում **վետերան** են անվանում ոչ միայն զինվորականներին, այլև աշխատանքի երկարամյա փորձ ու ստաժ ունեցող անձանց ևս, ի՞նչ կա որ:

419. ԱՅՆՈՒՎԱՏԵՆԱՅՆԻՎ, ԿԱՊՐԱՆ ԷԼ Է ՀՐԱՍԱՆԱՏԱՐ, ԹԵԵԿ ԿՐՏՍԵՐ

Կապրալը, ինչպես և մյուս զինվորական աստիճանները (եվրոպական), ռուսական բանակում սկսեցին գործածվել 17-րդ դարից սկսած: **Կապրալը** կրտսեր հրամանատարական կազմի զինվորական կոչումն է, որը ծագում է ֆրանսերենի caporal բառից:

420. ԿՈՍԱԼԴՈՐԸ ԿԱՐՈՂ Է ԿՈՍԱԼԴԻՐ ԼԻՆԵԼ

Միջնադարյան ասպետական կրոնական օրդեններում ամենաբարձր կոչումներից էր **կոմանդորը**, որը հետագայում ընդօրինակեցին նաև մատոնները: Հետագայում սկսեցին նավակումրի նախագահին ևս անվանել **կոմանդոր**: Հետագայում պարզապես ամեն տեսակի ղեկավարներին և նախագահներին որպես մեծարանքի, հարգանքի նշան սկսեցին անվանել **կոմանդոր**, օրինակ՝ սպորտի համընթացողիների (ծիարշավի, հեծանվի, շախմատի և այլն) նախագահներին: Սակայն ավելի շատ այն գործածվել սկսեց եվրոպական երկրներում «նավակումրի պետ, ղեկավար» նշանակությամբ, որը չուներ ծովակալի աստիճան: Այսպես սկսեցին **կոմանդոր** անվանել նաև այն նավերի հրամանատարներին, որոնք չունեին ծովակալի աստիճան կամ կոչում:

Ռուսաստանում հայտնի դարձավ իր խիզախ նավարկություններով **կոմանդոր Բերինգը**, որը բազմաթիվ կղզիներ, նեղուցներ հայտնաբերեց, և այդ իսկ պատճառով էլ 1741 թ. նրա հայտնագործած կղզիների շարքը կոչվեց **Կոմանդորյան կղզիներ**: Իսկ կապ ունի՝ արդյոք **կոմանդորը կոմանդիրի** հետ: Պարզվում է, որ, այդ: Քանի որ այս բառերը ծագում են ֆր. *commandeur commande* «բանավոր հրաման» բառից, որն ունի այլ իմաստներ ևս՝ «3 հոգուց բաղկացած խումբ», նաև «սպորտային խումբ»: Կոմանդիր՝ ուրեմն «հրամայող, կարգադրող»:

421. ԵՁԵ ԹԱՐԳԱՆԿԵՆ ԶԻՆԿՈՐԱԿԱՆ ԿՈՉՈՒՄՆԵՐԸ...

ՀՈՒՄԱՐՆԵՐ: ՄԻԵՎՆՈՒՅՆ ԶԷՔ, ԱՅՐՈՒՋԻ, ԹԵ
ՀԵՅՅԱԼ

Մինչև տանկերի և հրթիռների հայտնվելը մարտի դաշտում մեծ տեղ էր վերապահված **հեծելազորին**: Հայ պատմիչները բազմիցս վկայում են հայոց այրուծիի՝ հեծելազորի մեծ հեղինակության, նաև, ինչու չէ, մեծ կշռի մասին պարսից բանակում:

Հեծելազորը բարձր է գնահատվել նաև այլ երկրներում, քանի որ մարտի դաշտում վճռական դեր էր պատկանում հեծելազորին: Բայց չէ՞ որ դա շատ բանկ հաճույք էր: Որքա՞ն ծիսասարք էր պետք, որքա՞ն ծի և որքա՞ն զարի ու խոտ (վարսակ) ձիերին կերակրելու համար: Սիւս և մենք մոտենում ենք **հուսար** բառի ծագմանը, որն ամփոփյալան կապի մեջ է **այրուծի**-ի հետ:

Թեթև հեծելազորը Հունգարիայում կոչվում էր *huszar* = հուսար: **Հուսար**-ը ծագում է հունգարերեն *husz*՝ «20» թվականից: Բանն այն է, որ հունգարական օրենքով բանակ զորակոչվածներից քսանից մեկին էր միայն բաժին հասնում ծառայել հեծելազորում, որի պատճառով էլ «քսաներորդ» բառը դարձավ «հեծելազորային» բառին համարժեք: **Հուսար** բառը 15-րդ դարից հայտնվեց չեխերենում (*husar*), լեհերենում (*husar*), ռուսերենում (**rycap**) նախապես ծանր հեծելազորային էր այն, իսկ 17-20-րդ դարերում միայն թեթև հեծելազորային:

422. ԵՖՐԵՅՏՈՐ ԵՎ ՍԵՐՃԱՆՏ

Զինվորական կոչումներում **եֆրեյտորը** բավական համեստ տեղ է զբաղեցնում: Այն ծագում է գերմաներենի *Gefreiter* «ազատված» բառից, այսինքն՝ շարքայինների պարտականություններից ազատված: Ռուսերենում այն սկսել է սխալ գործածվել 1589 թվականից **ефрейтор** ձևով, որը Պետրոս Առաջինի ուղղունով դարձավ **ефрейтор**:

Սերժանտ-ը ծագում է ֆր. *sergent* «ծառայող», սա էլ լատիներենի *serviens, serventem*՝ «ծառայող» բառից. մի կոչում, որը տրվում է ոստիկանությունում կամ բանակում ծառայող կրտսեր հրամանատարական կազմին: Կան կրտսեր և ավագ սերժանտի կոչումներ ևս:

423. ԼԵՅՏԵՆԱՆՏ

Լեյտենանտը միջին հրամանատարական կոչում է, որ տրվում է ոստիկանությունում և բանակում ծառայող անձանց: Կա ավագ և կրտսեր **լեյտենանտի** կոչում, ծագում է ֆր. *lieutenant*, որն էլ՝ լատ. *locumtenens*՝ «տեղակալ» բառից:

424. ԿԱՊԻՏԱՆ

Ոստիկանությունում կամ բանակում, նավատորմում ծառայողների սպայական կոչում ավագ **լեյտենանտի** և **մայորի** միջև: Ծագում է միջին լատիներենի *capitaneus, capitano*՝ «նավի, զորքերի զլուխ, պետ, հրամանատար» բառից: **Կապիտան** է կոչվում նաև **նավապետը**, ինչպես նաև **թիմապետը**: Նավատորմում ընդունված է նաև I, II, III կարգի **կապիտան**-**լեյտենանտի**, ինչպես նաև I, II, III կարգի **կապիտանի** կոչումներ:

425. ԵՐՏԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՒՂԵԿՑԻ ՍԱՐԴՈՒՆ, ԵՁԵ «ԱՍՏՎԱԾ» ԲԱՌԸ ԼԻՆԻ ԱՆՎԱՆ ՄԵՏ...

Քրիստոնյա (և հաճախ մահմեդական) ժողովուրդների անձնանունները երբեմն նման են միմյանց, ինչպես, օրինակ՝ Յակոբ- Յաղուբ, Եղիա-Իլիաս, Նոյ-Նուտ, Արախան-Իրրահիմ, Սիարոն-Հարոն (կամ Արոն) և այլն: Սրանք բոլորն էլ երրայակամ (սեմական) ծագում ունեն: Քրիստոնեության մուտքի հետ միասին այդ անունները անցել են եվրոպական բազմաթիվ ժողովուրդների: Այս պատճառով էլ Աստվածաշնչի անձնանունները մեկնաբանվում են կամ ստուգաբանվում են սեմական լեզուներով:

Աստվածաշնչում մեծ թիվ են կազմում հատկապես տղամարդկանց այնպիսի անունները, որոնք վերջավորվում են -էլ բառով: Իսկ ի՞նչ է նշանակում -էլ-ը (կամ իլ-ը): Այն սեմական լեզուներում նշանակում է **Աստված**, աքքադ. *ilu*, եբր. *el*:

Հայերենում միայն մեկ անձնանվան մեջ է **Աստված** բառը, ինչպես, օրինակ՝

Աստվածատուր–Ասատուր անունում: Իսկ հինում ենթադրում էին, որ եթե Աստծո անունը լինի անձնանվան մեջ, ապա նրա նկատմամբ Աստված կլինի բարեհաճ:

Բերենք հայոց մոտ տարածված եբրայերեն այն անձնանունները, որոնք ենթադրում են Աստծո միջամտությունը կամ բարեհաճությունը:

Գարրիել– «Աստծո մարտիկ» (հանուն աստծո մարտնչող), «Աստծո մարդ»:

Աամուել (կամ **Շամուել**, **Շմուել**)– վերջին ձևը եբրայական հնչմամբ է, իսկ առաջինը՝ հունական, որտեղ բացակայում է շ հնչյունը, նշանակում է Շամու+ել «Աստվածատուր»:

Եզեկիել (եհեզզ+ել)– «Ձորավոր Աստված» (Աստծով հզոր):

Դանիել (դանու+ել)– «Աստծո դատավոր»:

Էմմանուել, **Մանուել** (մանու+ել)– «Մեզ հետ է Աստված»:

Միքայել (միքա+ել)– «Ով է որպես աստված»:

Ռափայել (ռափա+ել)– «Աստծո փրկած (թշկած)»:

Սաղաբել (սաղաբ+ել)– «Աղոթեցի առ Աստված»:

426. ԻՆՉՊԵՍ ՀԱՍԿԱՆԱԶ ՍԵՐ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԼՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ...

Մի շարք եբրայերեն անձնանուններում հանդիպում ենք **Արու** կամ **Արի**՝ «հայր» բառին, ինչպես **Աբիսողոմ** կամ **Աբիսալոմ**՝ «հայրխաղաղության», **Աբրահամ** կամ **Աբրամ** (արուարամ՝ «հայրժողովրդի») (հիշենք հայերեն **Չայրապետ**, **Չայրիկ** բառերը, որոնց հիմքում նույնպես **հայր** բառն է հիշատակվում՝ խրիմյան Չայրիկ):

Մի շարք անձնանուններում էլ **Բենու**՝ «որդի» բառն է իշխում. **Բենիամին**, **Բենիամին** (բենու–յամին՝ «որդի աջի»), բառացի՝ հաջողության զգալակ, **Ռուբեն** (ռա–բեն՝ «տես, որդիս»), ոմանք մեկնում են՝ «լսիր, որդիս»:

427. ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԵՆ ԿԵՐՊԱՐԱՆԱՓՈՒՍՎԱԾ ՎԵՐԱԴԱՆՈՆՈՒՄ ԲԱՌԵՐԸ ԻՐԵՆՑ ԾՆՆԴԱՎԱՅՐԵՐԸ

Երբ մարդիկ պանդխտում էին երկրներ՝ դրան վաստակելու կամ ճանապարհորդելու նպատակով, ապա տարիներ անց, հայրենիք վերադառնալով, գրեթե նրանք անճանաչելի էին լինում իրենց արտաքինով, նրանց է՛զ գեեստն էր տարաշխարհիկ, և՛ դեմքն էր կնճռապատ:

Հաճախ նույն բանն է կատարվում նաև բառերի հետ: Սկսեմք անձնանուններից:

Գաղտնիք չէ, որ քրիստոնեությունը տարածվել է Իսրայելից կամ Հրեաստանից:

Քրիստոնեության հետ միասին հրեական անձնանուններն էլ մուտք գործեցին քրիստոնեացած ժողովուրդների մեջ: Սակայն ամեն ժողովուրդ փոխառյալ հրեական անձնանուններն սկսեց իր լեզվի մախափիրած արտասանական կանոններով հնչել: Այսինքն՝ եթե տվյալ լեզվում բացակայում էին ինչ–որ հնչյուններ, ապա դրանք փոխարինելու էին գալիս նրան մոտ արտասանություն ունեցող այլ հնչյուններ: Այսպես, օրինակ եբրայերենի **Մագդալենա** անձնանունը հայտնի դարձավ անտառակ

վարքի տեր **Մարիամ Մագդալենացի**ի ապաշխարանքի դրվագով (Նրան ներքե և դարձի բերեց **Չիսուալ**): Աստվածաշնչի միջոցով **Մագդալենայի** անունը փոխանցվեց թուրք քրիստոնեությունը ընդունած ժողովուրդների մոտ: Իհարկե **Մագդալենա** նշանակում է **մագդալ**–ցի: Հայերենում դարձել է **Մագթաղ**, եվրոպական ազգերի մեջ՝ **Մադլեն**, **Մագդա**, **Մադլենա**, և այսօր **Իսրայել** վերադարձող շատ կանայք կրում են **Մադլեն**, **Մադլենա**, **Մագդա** անունները որպես նոր անուն, մինչդեռ դրանք **Մագթաղենայի** փոխված ձևերն են:

Եբրայական ծագում ունի նաև **Էլիսաբեթը**, **Էլիզաբեթը**, որը եբրայերենում հնչում էր **Eliseba**, կազմված է **Elի**՝ «աստված» և **seba**՝ «յոթ» բառերից: Բայց ի՞նչ էր նշանակում **Աստված յոթ**, հրեաները երգվում էին 7 առարկաներով, ուստի 7 բառը համարժեք էր երդում բառին: Եվրոպական լեզուներում այն դարձավ **Елизавета**, **Eliz**, **Elise**, **Лиза**, **Izabella**, **Zabell**, **Bella**, **Zabel**, հայերենում՝ **Չաբել**, **Եղա**, **Եղսիկ**, **Եղիս**: Իսրայել է վերադարձել **Էլիշաբեթը**՝ բազմապատկված և կիսված, տարբեր երկրներից եկած հրեուհիների հետ՝ որպես նոր անուն:

Եբրայական **Մարթա** անձնանունը կազմված է՝ **mara**՝ «տեր» և **ta**՝ «ուկի» իզակամակերտ ածանցից: Որոշ լեզուներում մնացել է առանց էական փոփոխությունների, սակայն ուսերենում դարձել է **Марфа**, **Марфушка**:

Հայերենի **Հովսեփ** բառը (ավանդված է նաև **Յովսեփ** ձևով) եբրայերենի **Yosef**–ի միշտ տառադարձումն է, ասորերենում դարձել է **Yausef**, հուն.՝ **Iosef**, գերմ., անգլ.՝ **Joseph**, անգլ. նաև կրճատ՝ **Jo**, ռուս.՝ **Осип**, **Иосиф**, ֆրանս.՝ **Ioseph**, իտալ.՝ **Giuseppe**, արաբ.՝ **Yusuf**, վրաց.՝ **Uocceph**, իսպ.՝ **Xoze**, **Xose**: Մեկնաբանվում է մի քանի ձևով: Օսիպ կամ **Իօսիֆ** ձևով վերադառնում է հիմա Իսրայել, Իտալիայից՝ որպես **Ջուզեպպե**, Իսպանիայից՝ որպես **խոզե**: Երբ **Xanna**՝ «աստվածաշնչորի, աստծո գութ» անձնանունը հունարենում ստացավ արական –**es** վերջավորությունը, դարձավ **Yohannes**, ասոր.՝ **Yohannes**, լատին.՝ **Yohannez**, գերմ.՝ **Iohann**, ֆր.՝ **Jean**, իտալ.՝ **Giovanni**, անգլ.՝ **Johy**, **Jonni**, ռուս.՝ **Иоан**, **Иван**, **Ваня**: Ռուսաստանից որպես **Վանյա** կամ **Իվան** Իսրայել են վերադառնում **Հաննաները**, իսկ երբեմն էլ՝ **ժան** կամ **Ջոն**, **Յոննի**, **Ջիովաննի** դարձած:

Յովնաթան, **Հովնաթան**, որը եբր. **Yeho**՝ «աստված» և ռուս.՝ «տալ, նվիրել» բառերից է կազմված (այսինքն՝ Աստվածատուր), եվրոպայում դարձավ **Ջոննաթան** (անգլ.) և որպես այդպիսին վերադարձավ Իսրայել:

428. ԻՆՉՊԵՍ ԵՆ ՇՐՏՎՈՒՄ ԲԱՌԵՐԻ ԻՍԱՍՆԵՐԸ. ԻՆՉՊԵՍ ԹԵ ՀԱՍԱՐԱԿ ԵՎ ՀԱՆԿԱՐԾ ԲԱՐՁՐ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ...

Գրաբարում **հասարակ** բառը բազմաթիվ նշանակություններով է գործածվել: Հիմա էլ, եթե առում ենք՝ **հասարակ** ծիրան է կամ **հասարակ մարդիկ** են, նշանակում է՝ անարժեք. ցածր որակի, **հասարակ բան** է՝ հեշտ, պարզ բան է, **հասարակ** նաև նշանակում է **հավասար**, այստեղից էլ՝ **հասարակած**՝ «հողաբանող երկուսի բաժանող գիծը», այսինքն՝ երկու հավասար մասերի բաժանող գիծը: Իսկ **հասարակություն**–ն ընկալվում է հավասար վիճակում գտնվողների ընկերակցու-

թյուն, և այսպես բառեր, բառեր: Իսկ **հասարակաց տուն**՝ «անառականոց, պոռնկանոց» բառը թերևս պիտի ընկալել բոլորին մատչելի վայր, **հասարակաց աղջիկ**՝ «պոռնիկ», **հասարակաց փոս**՝ «ընդհանուր գերեզման», ու հանկարծ նաև սրանց կողքին՝ **բարձր հասարակություն**, դե արի ու էլը ցեխից համիր, ինչպե՛ս անարժեք, ցածր որակի, **հասարակ բառը բարձր բառի** օգնությամբ բարձրացավ մինչև ընտրյալների, բարձր, ազնվական դասի աստիճանը:

429. ԱՉՆՎՈՒԹՅՈՒՆ, ՅԵՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԹԵ՞ ՂԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆ

— Ազնիվ խոսք, ես չեմ տեսել գողերին, բայց **ազնվաբար** կպատմեմ, ինչ որ տեսա:

Հաճախ ենք մենք բառն օգտագործում առանց մտածելու նրա հիմքում գտնվող արմատի բովանդակության մասին: Եվ ինչերի՞ս է պետք, թե այդ բառը առաջ ինչ իմաստ է ունեցել... Բայց ինչ—որ տեղ էլ առանց գրաբարի չենք կարող յուր գնալ... Այժմ տեսնենք, թե գրաբարում **ազն** արմատն ինչպիսի իմաստ է ունեցել... Ազն «ազգ, ցեղ, սերունդ» է նշանակել, այդ իսկ պատճառով էլ հինգ ունենք **դյուցազն** «աստվածների ցեղից, հսկա, հերոս», **հսկայազն**՝ «հսկաների ցեղից», **ազնավոր** կամ **ազնավոր** (Շառլ Ազնավորի ազգանունը), որն ընկալվում էր «ցեղական, ազնվացել, ոչ հասարակ ծագում ունեցող», ազնվատոհմիկ: Այդ իսկ պատճառով էլ **ազնիվ** ընկալվում է «ճշմարիտ, պատվարժան, ուղղամիտ, վեհ, բարձրարժեք, մաքուր և բանկ», ուստի գործ ենք ածում նաև **ազնիվ մետաղներ** արտահայտությունը, **ազնիվ մետաղներն են** ոսկին, պլատինը, արծաթը և այլն, նաև **ազնիվ մորի** (ազնվամորի, **ազնիվ վարդ**) **ազնվավարդ**, **ազնիվ մահուդ** և այլն: Ու դարձյալ բառեր, բառեր՝ **ազնվական, ազնվաշուք, ազնվազարմ, ազնվադեմ, ազնվարյուն, ազնվատոհմիկ** և այլն, և այլն:

430. ՕՐԱԳԻՐԸ ԴԱՆՈՒՄ Է ԸՆԲԲԱԹԱԹԵՐԹ, ԱՊՎ՝ ԱՍՍԱԳԻՐ

Ֆրանսերենի **ժուռնալ** (journal) բառը հայերեն թարգմանում ենք **ամսագիր** նկատի ունենալով նրա արդիական նշանակությունը անգլերենում և ֆրանսերենում: **ժուռնալ**—ը ծագում է ֆրանսերենի jur «օր» բառից, journal նշանակում է **օրագիր**, սակայն անգլերենում այն դարձավ **շաբաթաբերք**, իսկ հայերենում գործ է ածվում **ամսագիր** նշանակությամբ:

431. ԴԵՂՈՐԱՅԹԻ ՀԱՍԱՐ ՊԻՏԻ ԳԵԱՍ «ՊԱՀԵՍ»

Դեղորայքը վաճառում են **դեղատանը** կամ եվրոպական լեզուներում տարածված **ապոտեկարում**: Ապոտեկան հունարեն բառ է և նախապես apodeka նշանակում էր «պահեստ»: Այդ deka բառով ունենք նաև **բիբլիոտեկա**՝ «գրապահեստ», **դիսկոտեկա**՝ «ձայնակալատակների պահեստ» և այլն:

432. ԿՏԱՎ՝ ԳՈՐԾՎԱԾՔ, ՏՈՒԱԼԵՏ ԵՎ ՊՉՐԱՆՔ, ԶԱՐԴԱՐԱՆՔ ԵՎ ՈՏԱՑ ՃԱՆԱՊԱՐՀ

Արևմտահայերենում գործ է ածվում **տուալետ** բառը նաև **զարդարվածք** նշանակությամբ. «Կեցիր, **տուալետիդ** նայիմ»: «Ինչ անուշ **տուալետ** ըրած էր»: Իսկ ի՞նչ լեզվից է արևմտյան բարբառները թափանցել այս բառը: Ինչպես —տն անանցն է մատնում, այն ֆրանսերենից պիտի լինի, ինչպես ունենք կոստետ, բուֆետ, կլոզետ և այլն:

Ֆրանսերենում այն հնչում է toilette (toile արմատից, որն իր հերթին գալիս է լատիներենի tela «գործվածք, կտոր») բառից և նշանակում է «պաստառ» կտավ: Բայց ի՞նչ կապ կարող է լինել **պաստառի** «կտավի» և **զուգարանի** միջև: Ինչո՞ւ միևնույն բառով է կոչվում և՛ մեկը, և՛ մյուսը:

Չէ՞ որ **տուալետ** նշանակում է «հարդարանք, զարդարանք և զուգվածք», ապա այստեղից մինչև պետքարանց էլ մի քայլ է միայն: Չէ որ **պետքարանց** կա նաև լվացվելու, հարդարվելու հնարավորություն (հայելի, օճառ, սամր և այլն): Ինչո՞ւ հայերենում պատճենվեց **զուգարան** բառը՝ **պետքարան**—ի, **ոտաց ճանապարհ**—ի կողքին: Իսկ եվրոպացիք անվանում են այդ տեղը նաև «այնտեղ, ուր ոտքով է գնում նաև թագավորը»:

433. «ԾՆՈՒՄ» Ե ԵԱԵՎ ԴՐԱՍԸ

Այո, աճում է նաև բարեկամից կամ դրամատից վերցված պարտքը: Ահա այդ են վկայում հունարենից կամ պարսկերենից հայերենի բառապաշարին անցած տոկոս և վաշխ բառերը: Ավեստայի լեզվում գտնում ենք vaxšaiti, vaxšs ձևով. առկա է այն սանսկրիտում vaxšitan ձևով, պահլավերեն «աճում է», հայերենում դրափոխվելով դարձել է **վաշխ**՝ «աճ», «տոկոս» նշանակությամբ (խշ>շխ, ունենք նաև բախշել>բաշխել, ժող. նախշել>նաշխել բառերում):

Վաշխառու նշանակում է դրամի աճած մասը վերցնող: «Նրանք **վաշխ** էին առնում մանեթին երեսուն, քառասուն և ավելի տոկոսով»: Իսկ **տոկոս** ի՞նչ է նշանակում: Հունարենում tikto նշանակում է ծնել, որից էլ tokos՝ «ծնունդ, երեխա, ծնված»:

434. «ԵՐԿԱՐԱՍՈՐՈՒԹՆԵՐԻ» ԳՐԱՎԱՏՆԵՐԻ՝ ԼՈՍԲԱՐԴՆԵՐԻ ՏԵՐԵՐ

Երեկ ընկերուհիս զանգահարեց ինձ. «Ոչ մի տեղից դրամ չճարեցի, ստիպված լոճբարդ պիտի տանեմ աղամանոյա օղերս և մատամիս, խնդրում եմ՝ ինձ հետ լինես»: Իսկ ի՞նչ է լոճբարդը. որտեղի՞ց է հայտնվել այն հայերենում: Պարզելու համար դարձյալ պիտի դիմենք նորին գերազանցություն պատմությանը:

15-րդ դարում (զլխավորապես Փարիզում) հայտնվեցին բազմաթիվ վաշխառու-ական գրասենյակներ, որոնք տոկոսով փող էին տալիս: Որպեսզի վստահ լինեն, որ տրված գումարը կվերադարձվի, այն գրասենյակները տրված գումարի դիմաց

սկսեցին թանկարժեք զարդեր և իրեր վերցնել: Եվ քանի որ նման գործարքներ կատարողները ծագումով հիմնականում Իտալիայի **Լոմբարդիա** նահանգից էին, սկսեցին այդ գրավատներն անվանել **լոմբարդներ**: Իսկ լոմբարդացիները, ինչպես գիտենք, «երկարամորուքներ—լանգորարդներն են», որոնց անվամբ էլ Իտալիայի այդ գավառը կոչվեց **Լոմբարդիա**:

Եվ այսպես՝ Ֆրանսիայի օրինակով ողջ աշխարհում սկսեցին բացվել **լոմբարդներ**, գրավատներ, բայց արդեն ոչ «երկարամորուքների» կողմից, այլ տարբեր ազգերի, սակայն միևնույն է, ոչ ոք արդեն չի կարող ցնցել այդ ցուցանակներից **լոմբարդ** բառը, որն ամուր «կպել» է նրանց, և չի էլ զիտակցվում որևէ մեկի կողմից, որ **լոմբարդի** տերը անպայման լոմբարդացի պիտի լինի:

435. ԸՎԵՅՑԱՐԱՑԻ ԵՍ, ՈՒՐԵՄՆ ՄԻԱՅՆ ԴՈՆԱՊՈՒՆ ԿԱՄ ՁԻՆՎՈՐ ԿԱՐՈՂ ԵՍ ԱՇԽԱՏԵԼ

«Երբ մոտեցանք հյուրանոցի դռանը, դեղնադաշնագույն պիջակով և փառահեղ մորուքով **շվեյցարը** հյուրընկալորեն բացեց դուռը»: Ի՞նչ պատճառով է հեղինակը և կամ մենք նույնպես, **դոմապան**, **բարապան** բառի փոխարեն գործածում **շվեյցար**—ը: Բանն այն է, որ միջին դարերում Շվեյցարիայից Ֆրանսիա և Գերմանիա աշխատանքի մեկնող **շվեյցարացիներին** զերազանցապես առաջարկում էին զինվորի կամ **դոմապանի** պաշտոն: Որոշ ժամանակ անց կարծես թե **շվեյցարացիները** «մասնագիտացան» դոմապանության մեջ՝ ստանալով յուրատեսակ մենաշնորհ: Ուստի նրանց դիմելիս ոչ թե նրանց անունն էին տալիս, այլ պարզապես կոչում էին **շվեյցար** (այսինքն՝ **շվեյցարացի**): Եվ այսպես «կպավ» այնուհետև բոլոր դոմապաններին **շվեյցար**՝ «շվեյցարացի» մականունը՝ անկախ նրանց ցեղային պատկանելությունից: Բոլորը մտածում էին, որ եթե **դոմապան** է, ուրեմն **շվեյցար** է: Ազգությամբ ռուս կամ հայ դոմապանը նույնպես **շվեյցար** է: Ներկայումս այս բառը գործածողները նրա մեջ միայն «դոմապան» իմաստն են տեսնում և ոչ **շվեյցարացի**:

436. ԸԱՐԺԱՆԿԱՐ, ԿԻՆՈՖԻԼՍ, ԿԻՆՈՌԱՂԱՆԹ, ԹԵ ՊԱՐԶԱՊԵՍ ՖԻԼՍ

Ֆիլմ անգլերեն բառ է, որ նշանակում է «թաղանթ»: Այսինքն՝ **ֆիլմ** նախապես նշանակում էր նկարահանման ժապավեն, թաղանթ, որը հայերեն պատճենվեց **կինոժապավեն** կամ **երիզաթաղանթ**: Սակայն ակտիվ բառապաշարում **ֆիլմ** բառն ավելի շատ գործ է ածվում որպես ոչ «թաղանթ», այլ նկարահանված կինոնկար՝ «շարժանկար» նշանակությամբ: **Կինո** ասելիս մենք հասկանում ենք նաև այն շենքը, ուր ցուցադրվում է **ֆիլմը**:

437. ՄԱՆԿԱՍԱՅՆԱԿԸ ԵԹԵ ՊՏՏԿԻ, ԿԿԱՆԱ ԿԱՐՈՒՄԵԼ

Ով չի վայելել **կարուսելով** պտտվելու հաճույքը: Անգամ նրա մասին փիլիսոփայական—խոհական բանաստեղծություններ են գրվել:

«Պտտվիր, պտտվիր **կարուսել**, ես քո երգը վաղուց եմ լսել».— գրում էր Վ. Տերյանը: Բայց ինչպե՞ս է այդ բառը ստեղծվել և ապա աշխարհի բազմաթիվ լեզուների բառապաշարի մեջ հաստատուն իր տեղը գտել: Զրոսայգիներում դարասկզբին շրջանաձև պտտվող մի սարք ստեղծեցին, որտեղ նախապես նստում էին երեխաները մանկական սայլակների նման նավակներում: Ահա այստեղից էլ ծագեց **կարուսել** բառը, որի հիմքում իտալերենի *carro*՝ «կառք» բառն է, որից՝ *caruzzi*, *caruzzello*՝ «կառքիկ, սայլակիկ, մանկասայլակ»: Կառուցելը—**կառուսել** ներկայումս այն պտտվող հաճույքն է, ուր սայլակների հետ միասին կենդանիներ, զազաններ ու թռչուններ կան. մի խոսքով՝ բառը վերափմաստավորվել է, այն այլևս սայլակիկ չէ:

438. ՏԱԹՍԻՆ ՄԻԱՅՆ ԱՎՏՈՍԵԹԵՆԱ ԶԵ

Տաքսի— 1. Ներկայումս բեռներ և մարդիկ փոխադրող ավտոմեքենաները, որոնք որոշված գնով, առանց սակարկելու են աշխատում, կոչվում են **տաքսի**: 2. Ընդհանրապես նախապես որոշված որևէ ապրանքի կայուն զին:

Տաքսի բառը ծագում է լատիներենի, ֆր. *taxa*, լեի. *taksa*, գերմ. *Taxe*՝ «որոշված զին» բառից:

439. ԱՆՄԵՂ ԲԱՈՒՐԻՑ ԻՆՉՊԻՍԻ՝ ՍԱՐՍԱԿ: ՖԱՐՄԱՍՈՆԸ ՆՈՒՅՆ ԱԶԱՏ ՈՐՄԱԳԻՐՆԵՐԻ ՍԻՈՒԹՅՈՒՆ Ե

— Անուշ, ինչո՞ւ բաժանվեց ընկերուհիդ նշանածից:

— Աղջի, պատահականորեն իմացան, որ նշանածը **ֆարմատոն** է: Ավելի ճիշտ՝ **ֆրանկ մատոն**:

Ֆրանկմատոնությունը կամ «Ազատ որմնադիրների» քաղաքական—կրոնական շարժումը ծագեց Եվրոպայի մի շարք երկրներում և Ռուսաստանում: Սեծ մասամբ այն բուրժուական—ազնվական միջավայրի կրոն լինելու հավակնությունն ուներ, ցեխային, օրդենային բնույթ ուներ լոժաներում: Ուսուպիական—միստիկական գաղափարների միջոցով նրանք ցանկանում էին միավորել միջազգային մարդկությանը **եղբայրական մեկ կրոնի մեջ**, որը պիտի տեղի ունենար գաղտնի միստիկական ծեսերով: «Բարոյական կատարելագործմամբ պիտի կանգնեցվեր առաքինության տոմարը», ասեա այստեղից էլ՝ **ազատ որմնադիր** անունը, որ ծագում է ֆր. *franc macon* բառերի թարգմանությունից:

440. ՍԱՐՍԱՓԱԶԳՈՒ ՖԱՇԻԶՄԸ ՇԱՏ ԱՆՍԵՂ ՄԻ ԲԱՌԻՑ Է

Ֆաշիզմը սկիզբ առավ Իտալիայում XX դարի 10–20–ական թթ. կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի տարիներին՝ տարածվելով իմպերիալիստական ագրեսիվ շահեր հետապնդող հարևան երկրներում ևս: Բացահայտ տեռորիստական դիկտատուրա է մարտնչող, ռասայական խտրակալության, շուկինիզմի և ընդդեմ կոմունիզմի ու սեմիտիզմի գաղափարախոսության: **Ֆաշիզմ** բառը իտալերենի fascio՝ «ճյուղերի կապուկ, տրցակ» (որից՝ fascismo՝ «միություն») բառից է ծագում, որը խորհրդանշում է միասնության ուժը: Գաղափարախոսներից են Վ. Լապոլդը, Ա. Գիտլերը: Այս անմեղ բառը՝ ֆաշիզմ–ը, թե ինչպիսի սարսափ է առաջացնում մարդկանց մեջ, զիտեն երկրորդ աշխարհամարտի ակամատեսները: Այդ անմեղ բառի դրոշի ներքո քանի միլիոն զոհ տվեց մարդկությունը:

441. ԵՁԵ ՍԵԾԱՍԱՍՆՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄՆ ԵՄ՝ ԲՈՒՇԵՎԻԿ ԵՍ, ԻՍԿ ԵՁԵ ՓՈՔՐԱՍԱՍՆՈՒԹՅԱՆ ԵՍ ՀԱՐՈՒՄ ՄԵՆՇԵՎԻԿ

Այս բառերի կենսագրությունն սկսվում է 20–րդ դարի հետ միասին...
Բոլշևիկ և մենշևիկ բառերի առաջացումը անխզելիորեն կապված են միմյանց հետ: Կոմունիզմի գաղափարախոսությունը Ռուսաստանում յուրահատուկ ձևով դրսևորվեց. նոր տիպի կուսակցությունը պրոլետարական շարժման գաղափարախոսություն դարձավ, որն սկսեց ղեկավարել աշխատավոր դժգոհներին որպես ՌՄԴԿ կազմակերպություն: 1903 թ. ՌՄԴԿ 2–րդ համագումարում տարածայնությունների պատճառով կուսակցությունը երկփեղկվեց, և Լենինի կողմնակիցները մեկ ծայրի առավելությամբ կոչվեցին **բոլշևիկներ (большевики)**: Մենշևիկներ (**меньшевики**) կոչվեցին Մարտովի կողմնակիցները: Այստեղից էլ՝ **большевизм, меньшевизм** նոր տերմինները:

442. ԻՆՉՊԵՍ ՀՐԱՍԱՆ-Ը ՎԵՐԱԾՎԵՑ ԲԱՐԵՀԱՃ ԻՆԴՐԵՄ-Ի ԵՎ ՀԱՍԵՑԵՔ ՀՐԱՍԱՆՔԴ, ՏԵՐ-Ի...

Ժողովրդական խոսքը այն կենսունակ երակն է, որ համընթաց կյանքին ընտրում է առավել կարճ, երբեմն համառոտված բառերի ձևեր՝ կրճատելով երկար բառերը: Դին Դայաստանում ուսմիկ, շինական խավը, որ ենթակա էր նախարարական տներին, սեպուհներին ու իշխաններին, սովոր էր դիմել իշխողներին **հրամայեցեք, տեր իմ** կամ հենց **հրամայեցեք, հրամանքդ տեր իմ** ձևով, որովհետև նա հրաման կատարող ենթակա անձ էր...

Դարերն անցան, անցան նաև նախարարական տների իշխանները, սեպուհները, ասկայն, ըստ նախկին սովորության, պատրաստակամ ժողովուրդը դիմում էր

տներին նախկին ձևով՝ **հրամայեցեք**: Եղյնիակ նա իշխանավորին դիմում է **հրամանքդ** ձևով՝ միշտ իրեն հրաման կատարողի դերում զգալով:

— Աղա, հարցնելը ամոթ չլինի, **հրամանքդ**, ի՞նչ մարդ ես...

(Գ. Թումանյան)

— **Դրամն, տեր**, անուշ արա,— բախանձում էր տանտիրուհին:

Աստիճանաբար **հրամայեցեք** հարգալից արտահայտության ձևի է վերածվել: Այն հոգնակի ձևով էլ է գործածվում. «**Դրամայեցեք, հրամանեցեք**, ներս եկեք»:

Արևմտահայ բարբառներին և գրականին է հատուկ նաև **հրամցունել** պատճառական ձևը, ահա մեկ օրինակ Գ. Պարոնյանի երկերից.

— Ջարդարուն սենյակ մը **հրամցունելով** զայն, իմաց տուավ:

Այստեղ բառն ունի «հրավիրել» նշանակությունը, մինչդեռ նրա մյուս նշանակությունն է «չյուրափրել, մատուցել», ահա Ա. Իսահակյանից մի հատված. «Ուստա Կարոն կրկին սուրճ **հրամցոցե** սրան»:

Եթե հին հայերենի **հրամայեցեք**–ը կրճատվելով, զերազանցապես արևմտահայերենում, գործ է ածվում **հրամանեցեք** ձևով, ապա այս կրճատումը ավելի առաջ է գնացել արևելահայերենում և դարձել է **համեցեք**. «Ուրբաթ օրը **համեցեք**, տար» (Գ. Թ.): Այսինքն **հրամայեցեք–հրամեցեք–համեցեք**: Դաճախ գործածվում է նաև եզակի երկրորդ դեմքով՝ **համեցիր**.

— **Համեցիր** մեր աշխարհը (Ս. Խ.)

Դաճախ **համեցեք** ձևը գործ ենք ածում **խնդրեմ, բարեհաճեք, եկեք, վերցրեք** նշանակություններով, քանի որ այն քաղաքավարական, հարգալից վերաբերունքի բառ է դարձել և արդեն շատ է հեռացել խրոխտ **հրամայեցեք**–ից:

443. ԻՍԱՍԱՆԱՇՐՋՈՒԹՅՈՒՆ, ՎԵՐԱԻՍԱՍԱԿՎՈՐՈՒՄ ՈՐՊԵՍ ՆՈՐ ԲԱՌԵՐԻ ԱՈՒՋԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑ

«Արոտավայրերից վերադարձրին կենդանիներին, և սկսվեց մասսայական մորթը»: Այսինքն՝ սկսվեց կենդանիների մորթվելու գործը: «Գիշտոյններից վագրի մորթը շատ թանկարժեք է»: Գրաբարում կենդանիների մորթելու իմաստով գործ էին ածում **զենուկ**–ը, իսկ կոկորդը կտրելու իմաստը **փողոտել** բառով էին արտահայտում: Սակայն հետագայում այս նշանակություններն սկսեցին արտահայտել **մորթել** բայով, որը բառացի նշանակում է «մորթել համել, մաշկել, քերթել» և ոչ փողոտել կամ **զենել**: Գրաբարյան իրանական ձևը՝ «զոհ, վնաս» բառից է **զենլի**–ն՝ «մորթվելու, մատաղացու անատունը»:

444. ՊԱՂՊԱՂԱԿ (ՍԱՌՆԱՆՈՒՇ)

Ամռան շոգերին դիմակայելու համար մեր նախնիները ամառանոցներ են գնացել, լեռներից ծյուն են բերել, օշարակ սարքել: Պատմիչների գրքերում չենք հանդիպում **սառնամուշի** կամ **պաղպաղակի** գործածության որևէ դեպքի:

Սառնամուշի կամ պաղպաղակի գործածությունը ուշ ժամանակների երևույթ է:

Իսկ եթե երևույթը կամ առարկան չկա, չի կարող լինել նաև բառը՝ առարկայի անունը:

Սառեցված կաթը՝ որևէ մրգահյութի, սերուցքի կամ շոկոլադի հետ խառնած, արևելահայերը կոչեցին **պաղպաղակ** (պաղ՝ «ցուրտ» բառից), իսկ արևմտահայերը **սառնանուշ** (սառն՝ «ցուրտ» բառից): Երկուսն էլ հաջող բառեր են: Սակայն **պաղպաղակ**–ը նոր բառ չէ. այն գրաբարից է մեզ հասել. գրաբարում նշանակում էր ոչ թե սառնանուշ, այլ «սառցանման, սպիտակ ու թափանցիկ մի թանկարժեք քար, վնակն, բյուրեղ»: Տեղի ունեցավ իմաստի շրջում, երբ հին բառը գործածության մեջ մտավ նոր իմաստով. ռուսերենում **мороженое**՝ **мороз**՝ «սառնամանից» բառից, գերմաներենում՝ Speiseeis (ուտելի սառույց), անգլերենում՝ ice-cream (սառը կրեմ):

445. ԴԱՐՍԱԼ

Գրաբարում **դարձան** նշանակում էր «բժշկության միջոց, ճար, դեղ»: Այն պարսկերենից է անցել հայերենին, որտեղ օգտագործվում է նույն նշանակություններով: Հետագայում **դարձան**–ը հայոց մոտ սկսեց գործածվել «հարդ, կտրատած ծղոտ» իմաստով: Ինչպե՞ս կատարվեց իմաստային այս անցումը: Բանն այն է, որ Հայաստանի խոստաշունչ ձմեռների պատճառով, երբ սպառվում էր խոտի պաշարը, գյուղացիները որպես կեր էին մատուցում հարող՝ ցորենի, գարու կտրատած ծղոտը, որպեսզի մի կերպ անասունները կարողանան հասնել գարնան խոտին: Քանի որ այս հարող օգնում էր անասուններին ապրելու, չստանկելու սովից, դարձավ դեղ ու դարձան, ճարունարակ և վերաիմաստավորվեց հարող որպես **դարձան** – **դեղ**: Պարսկերենում ծարս նշանակում է «դեղ, ճար», man–ը անվանակերտ ածանց է:

446. ՍԱՏԱՂ

Գրաբարում **մատաղ** կամ **մատղաշ** գործ էր ածվում դեռատի, փափուկ, փոքրիկ, նուրբ, մանկահասակ նշանակություններով՝ հիմնականում որպես ածական, օրինակ՝ «Աղջիկ մի **մատաղ**», «Ռոդի **մատաղ** հասակաւ», «Ռոթ մի **մատաղ**», նաև **մատաղածին**, **մատաղատունկ**, **մատաղատի** և այլն:

Հեթանոսական ժամանակներից մնացած սովորության համաձայն՝ Աստծուն յուրաքանչյուր տուն զոհաբերում էր գառ, հորթ, ուլ, աքլոր, հավ, և որպեսզի զոհաբերումն ընդունելի լիներ, զոհը պիտի լիներ մատղաշ, ոչ դախ: Ահա այսպես անցում կատարվեց զոհաբերվող կենդանուն բնորոշող **մատաղ**, **մատղաշ** ածականից դեպի գոյականը:

Իսկ այնուհետև ժողովրդախոսակցական լեզվում **մատաղ** անել, **մատաղ** խոստանալ, **մատաղ** լինել արտահայտությունների հետ նաև մի բացականչություն **մատաղ**, որ «սիրելիս, ջանիկս» բառին է համարժեք:

447. ԺԱՍ

Հայերեն **ժամ** «ժամանակ» բառը բազմաթիվ ածանցումներով բառաբարդված գործածություն ունի և գրաբարում, և ներկայումս:

Քանի որ ժամացույցի գյուտը միջին դարերում եղավ, և մինչև մեր օրերը ժամացույց ունենալը թանկ հաճույք էր, սպա մարդիկ ժամանակն իմանում էին եկեղեցու զանգից, եկեղեցու զանգի միջոցով: Այս հանգամանքն էլ **ժամ**, **ժամանակ** հասկացության հետ զուգորդեց **եկեղեցին**: Առաջացան **ժամ**–սասցությունը, **ժամ**–սաեր, **ժամ**–ագիրք, **ժամ**–կոչ, **ժամ**–հար, **ժամ**–աբակ, **ժամ**–աշապիկ, **ժամ**–ատուն և այլ նոր բառերը: Ես ժամը վկա, **ժամ** ու պատարագ, **ժամի դուռ դառնալ** և նման այլ արտահայտություններում **ժամն** արդեն եկեղեցի է նշանակում. «ժամ ենք զնում ամեն օր...»:

448. ՊՐԻՄՈՒՍ

«Տունը հրդեհվել էր **պրիմուսի** պայթյունից»: «**Պրիմուսի** մեջ նավթ չի մնացել»: Երեսնական թվականներին, երբ մեր կենցաղում զազօջախները դեռևս մուտք չէին գործել, տներում հիմնականում օգտվում էին նավթի այրիչներից՝ **կերոսինականերից** և **պրիմուսներից**: **Պրիմուս** բառը լատիներենի prima՝ «առաջին» բառից է ծագում և նշանակում է «առաջնակարգ», այսինքն՝ նմաններից առաջին տեսակի, մինչդեռ ոմանք կարծում են, թե **պրիմուս** առարկայի անունն է և ոչ նրա մարկայի (իսկ կերոսինկայի մասին տե՛ս այդ բառի տակ):

449. ԾՈՐԹ-Ը ԿԱՊ ԶՈՒՆԻ ԾՈՐԹ-ԵԼՈՒ <ԵՏ

«Ծովափին կրպակներում վաճառում էին խայտարեղես **շորթեր**»: **Շորթը** (ռուսական հնչյունն է) կարճ տարատն է, որ հազում են արևադարձային երկրներում կամ ամռանը նաև տանը: Այն ծագում է անգլերենի պարզ short՝ «կարճ» բառից, որը հնչում է շորթ և նույնանում է հայկական **շորթ** բառի հետ. հայերենում ունենք **դրամաշորթ**, **շորթել** և այլն: **Շորթել** նշանակում է «պոկել, կորզել, խելել»:

450. ԾՈՇ...

Հայկական ժողովրդական երգերում հանդիպում ենք **շոշ** բառին. «էլենն կայենն շոշ–ին...», որ նշանակում է՝ «ասֆալտած ճանապարհ», հայերենում այն փոխ է անցվել ռուսերենի **шоссе**–ից, իսկ ռուսերենն էլ՝ ֆրանսերենի chausse–ից, սա էլ լատիներենի **calciata** (via calciata)՝ «կրպակառ ճանապարհ» բառից:

451. ԵՐԵԿ, ԵՐԷԿ, ԵՐԵԿՈ, ԻՐԻԿՈՒՆ, ԵՐԻԿՈՒՆ

Կեսօրից հետո մինչև մայրամուտ ընկած ժամանակամիջոցը: Այս բառից է կազմված **ցերեկ** բառը, որ նշանակում է «մինչև երեկո» (ց՝ «մինչև»– երեկ): Այսպես երեկո հասկացությունը աստիճանաբար դարձավ «երեկ, անցած օրը»:

Լման անցում **երկրյի** և **անցյալ օր** հասկացությունների միջև տեղի են ունեցել նաև ռուսերենում և այլ լեզուներում, օրինակ՝ ռուս. **завер**՝ «երկր» բառից է առաջացել **зверь**՝ «երկև»:

Գերմաներենում **Morgen**՝ «առավոտ» բառից առաջացավ **morgen**՝ «վաղը»: **Չայերեն վաղ**՝ «շուտ, կանուխ, առաջ, անցյալ» բառից ունենք **վաղեմի, վաղահաս, վաղ-վաղ**՝ «շատ հնուց, առաջ, հինից», **վաղուց**՝ «շատ առաջ, հինից, կանխավ», **վաղ առավոտյան**՝ «կանուխ առավոտյան, շատ շուտ» և այլն:

Այսպես վաղը՝ «մյուս, հաջորդ օրը» արտահայտությունը առաջացավ **վաղ-ից**: **Չայերենում էգուց**՝ «մյուս օրը, հաջորդ օրը, վաղը» նույնպես իմաստափոխության պատճառով է տեղի ունեցել: Այն ծագում է **այգ**՝ «առավոտ, լուսաբաց» բառից: **Այգուց** գրաբարյան ձևը հնչյունափոխվելով դարձավ **էգուց** (այ→է պատմական հնչյունափոխությամբ)՝ այսօրվա նկատմամբ՝ էգուցը դիտելով հաջորդ օր:

452. ՇՈՖԵՐ ԿԱՍ ԻՆՉՊԵՍ <ՆՈՅԱՊԱՆԸ ԴԱՐՁԱԿ ՎԱՐՈՐԴ

Ֆրանսերենում **շոֆյոր** (**chofeor**) նշանակում է «հնոցապան»: Սակայն ինչպես պատահեց, որ այսօր **շոֆեր** ենք անվանում ավտոմեքենայի վարորդին, պետք է դիմենք պատմությանը: 19-րդ դարում, երբ ստեղծվեցին առաջին շոգեմեքենաները և շոգու ուժով շարժվող ինքնագնացները, բնականաբար բենզինով աշխատող ներքին այրման շարժիչներ դեռևս չկային: Ուրեմն ինքնագնաց առաջին մեքենաները **շոգեշարժ** էին և աշխատում էին ածուխով: Այդպիսի մեքենաների վրա դեկը բռնող անձից բացի կար նաև **հնոցապան**, որի դերն ավելի մեծ էր, քան դեկը վարողինը: Չետագայում, երբ ստեղծվեցին բենզինով աշխատող ներքին այրման շարժիչները, արդեն ավելորդ էր հնոցապանի դերը, քանի որ վարորդը կարգավորում էր և՛ մոտորի աշխատանքը, և՛ դեկի գործողությունները: Ահա այսպես «անճկատ» **հնոցապան**–ը դարձավ **վարորդ**՝ **շոֆեր**:

453. ԱՉԱՏԿԵԼԸ ԵՆՆ ԴԱԲԵՐԵԼՆ Է, ԿԵՍԱՐՅԱԼ <ԱՏՈՒՄԸ՝ ՆՈՒՅՆՊԵՍ

Չայերս կնոջ ծննդաբերելուն առում ենք **ազատվել**: Գրեթե ամեն օր կարելի է լսել «Չարդ **ազատվեց**», «Աղջիկն **ազատվել է**, տղա է ունեցել» և նման արտահայտություններ: Ինչո՞ւ **ազատվել**: Որովհետև հաճախ կյանքում, հատկապես գյուղական վայրերում, կնոջ երկունքը, ծննդաբերությունը տանջալից ու դժվար է եղել ու հաճախ ավարտվել է մահով: Ուստի ժողովուրդը բարեհաջող էլքը համարել է **ազատվել**: Չին աշխարհում, Չոնում, երբ տեսել են, որ դժվարանում է կնոջ ծնունդը, փորձել են միջամտել վիրահատությանը՝ փրկելու համար նրան ու երխային վերահաս մահից. այսինքն՝ պատռելով կնոջ որովայնը՝ փրկել են և՛ երեխային, և՛ ծննդկանին: Այսպիսի գործողությունը լատիներեն կոչվել է **Caesar**՝ «ճղել, պատռել, կտրել»: Չին Չոնում դժվար ծննդաբերությունից մոր փորը պատռելով փրկեցին **Չուլիոսին**, որին այնուհետև կոչեցին **Չուլիոս Կեսար**,

այսինքն՝ **Չուլիոս Կատոս**: Չետագայում նա դարձավ նշանավոր զորավար, տիրակալ, բազավոր միշտ **Չուլիոս** անվան կողքին ունենալով **caesar** – **Կեսար** մականունը: Չետագայում **կեսար** բառը դարձավ համարժեք **թագավոր** բառին, և նրանից հետո **Չոն**ի թագմաթիվ տիրակալներ իրենց նույնպես հռչակեցին կեսարներ՝ կայսրեր: **Չոն**ից **կեսար**՝ կայսր բառը անցավ նաև եվրոպական շատ ժողովուրդների՝ **ցեզար, ցար, արք** ձևով: Իսկ վիրահատությամբ երեխային ընդունելը կոչվեց **թշկություն** մեջ **կեսարյան հատում**:

454. ԶԱՐՏԵՉՆԵՐԻ ԳԻՐԹԸ ԻՆՉՈՒ ԱՏԼԱՍ

Չունական առասպելաբանության հսկաներից էր **Ատլասը**, սեռական հոլովում այն դառնում է **Ատլանտոս** (հիշեք **Ատլանտյան** օվկիանոսը): Նրա տիտանական ուժի մասին հրաշքներ էին պատմում: Նա այնքան ուժեղ էր, որ **երկրագունդը** պահում էր իր ուսերին դրած:

Երկրորդ դարում ալեքսանդրիացի Կլավդիոս Պտղոմեոսը քարտեզների մի գիրք հրատարակեց, որի կազմի վրա նկարված էր այս գերմարդկային ուժի տեր **Ատլասը**՝ երկրագունդը դրած ուսերին: Եվ ահա քարտեզների այդ ժողովածուն այնուհետև կոչվեց **Ատլասի գիրք** կամ պարզապես **ատլաս**: Ու այսպես քարտեզների ժողովածուին «կպավ» տիտանի անունը՝ **ատլաս**:

455. ԸԵՂԵՎՐ, ԱԵ՝ ԳԼՈՒԽԳՈՐԾՈՅ...

«Ոմանք **Գ. Այվազովսկու** «Իններորդ ալիքը» համարում են ծովանկարչության և ինչու չէ՛ նաև, հեղինակի **շեղերը** կամ **գլուխգործոցը**»: Երբեմն այս բառերը գործ են ածում ոմանք առանց գիտակցելու, որ հայերենի **գլուխգործոցը** նույն ֆրանսերեն բառի պատճենումն է, **շեղեր**–ը **Ֆր. chef-d'oeuvre**՝ «գլխավոր, գործերի գլուխ» բառի թարգմանությունն է:

456. ՎԻՐՏՈՒՈՋ

Իր արվեստի տեխնիկայի կատարելությանը հասած երաժիշտ, արտիստ, կատարելության, ճարտարության հասած արտիստ: Ափսոս, Պազանիների **վիրտուոզ** կատարումը չենք լսել, այն մեզ է հասել միայն ականատեսների վկայությամբ: Եթե նրա ժամանակ լիներ ծայնագրության տեխնիկան, մենք ևս կվայելեինք նրա կատարումները: Սակայն որևէ մեկը մեզանից մտածե՞լ է, թե ինչ է նշանակում **վիրտուոզ**: Այն իտալերենի **virtus**՝ «բարեգործ», իսկ **virtuoso**՝ «բարեգործական, ուժեղ, քաջասիրտ, արի, զորավոր» բառից է ծագում: Լինել **վիրտուոզ**, նույնն է, թե լինել **արի** և **ուժեղ**:

457. ԴԻՊԼՈՄԱՏԸ ՊԵՏՔԸ Ե ԴԻՊԼՈՄՆ ՈՒՆԵՆԱ, ԹԵ՞ ԴԻՊԼՈՄԱՏ

Այսօր ողջ աշխարհում գործածական է **դիպլոմատիա**՝ «դիվանագիտություն կամ արտաքին քաղաքականություն», **«դիպլոմատ»**՝ ֆր. diplomate (արտասահմանում գործող որևէ պետության պաշտոնական դիվանագետ կամ ներկայացուցիչ, որն ունի դիվանագիտական աստիճան): **Դիպլոմատիկական փոստ, դիպլոմատիկական կորպուս, դիպլոմատիկական կուրյեր, սուրհանդակ, դիպլոմատիկական ներկայացուցչություն** և այլն, և այլն: Բոլոր այս արտահայտություններում առկա է մի բան, որը հունարենից է գալիս, ուր diploma «երկծալ փաստաթուղթ» է նշանակում: Դա **երկծալ** (մի՞ «երկու»+ploma՝ «ծալք») ամուր կազմով մի փաստաթուղթ էր, որ տրվում էր այն ներկայացնող անձին: Ներկայումս **դիպլոմը** բուռն ավարտելու վերաբերյալ վկայականն է կամ որևէ մրցություն հաղթելու վկայականը: Իսկ որևէ մրցություն կամ կոնկուրսում հաղթածներին անվանում են **դիպլոմատներ**: Բոլոր այս բառերի հիմքում նույն հունարենի diploma՝ «երկծալ փաստաթուղթ» արձատն է:

Եվ վերջապես ամենատրորինակը **դիպլոմատ** բառի «պայուսակ» իմաստն է, տրվում է «երկփեղկ մի տեսակ պայուսակին», որը կողպվում է բանալիով և կողավոր փականքով, թերևս այն նախապես օգտագործում էին դիվանագետները գաղտնի թղթեր կրելու նպատակով:

458. ԵՌԵ ԶՎԵԱՐԿՈՒՄ ԵՆՔ, ՈՒՐԵՍՆ՝ ՉԱՌ ԵՆՔ ԳՑՈՒՄ

— Ո՞ւմ են **քվեարկել**, եթե գաղտնիք չէ.— հարցոցն ընկերս:

Իսկ են հարցին պատասխանեցի հարցով.

— Իսկ դու ո՞ւմ են **քվեարկել**:

Պարզվեց, որ երկուսս էլ **ծայն** ենք տվել մինևույն անձին: Չնագիտական պեղումները պարզել են, որ խորանարդիկներով **գառերով** խաղալը, ընտրություն կատարելը, վիճակ, բախտ գուշակելը մարդու վաղուցված ժամանակների գրազնունքներից է եղել: Վրան կետեր ունեցող խորանարդիկներով նաև ազարտային խաղեր են խաղացել: Չայերենում ավելի շատ խորանարդիկների անվանում են **գառեր** կամ **քվե** (գրաբարում **քուե**), վերջինս վերցված է թալմուդի արամեերենի գաւա՝ «գառ, վեզ» բառից, որին ավելացվել է հայերեն **արկ**—ել՝ «գցել» բառը, այսինքն՝ **քվեարկել** նշանակում է «գառ կամ վեզ գցել, խորանարդիկներով գուշակել, ընտրել»: Ներկայումս քվեատուփին մոտեցողները այստեղ վեզ կամ գառ չեն նետում, սակայն հին սովորության համաձայն շարունակում ենք ասել **քվեարկել**, թեև քվեատուփերում թերթիկներ ենք գցում և ոչ գառեր:

459. ԳՈՍԵՇԻ ԿԱՍ ԶՈՒԲՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔ ԿԱՏԱՐԵԼ... ԹԵ՞ ՏՐԻ ՊԵՍ ԱՆԵԼ

Աշխարհի բոլոր երեսներին էլ ստիպում են ոտանավորներ անգիր անել, այսինքն՝ առանց գրին նայելու ասել ոտանավորը: Որոշ ուսուցիչներ ոչ թե **անգիր**, այլ **բերանացի**, որոշ անձինք էլ ասում են՝ **ջուր անել**, այսինքն ջրի պես սահուն, առանց կանգ առնելու, վարժ արտասանել: «**Ջուր կանես** հա, թե չէ ծեղքից չես պոծնի» (Շ) կամ «Կաղը կգաք անգիր արած **ջրի պես**» (ՅԹ): Նույն թեմանյա՞ն մոտ հանդիպում ենք **սերտել** բառին. «Մի պատանի սերը սրտում դաս էր **սերտում**»:

Մահարու պատմածով դպրոցներում նույնիսկ **սերտարանի** սենյակներ էին առանձնացված:

Իսկ **զոց ըսել, զոց ընել կամ զոց անել, զոց գիտնալ** արտահայտությունն ինչպե՞ս առաջացավ, պարզ է, այսինքն՝ գիրքը փակ վիճակում ասել...

«**Չոց** գիտե ամեն մեկուն դիրքն ու պատկերը» (ԳՁ):

Իսկ ինչպիսի՞ արտահայտություններով էին նույն բանն ասում աշխարհի մյուս լեզուներում, ռուսերենում ասում են **зубрить, вызубрить, зазубрить, зубок** և այլն, այսինքն՝ **զուրը** կենդանու պես ուժ գործադրել, դժվարին աշխատանք կատարել...

Գերմաներենում՝ **բյուֆֆելարբայտ** (Büffelarbeit)՝ «գոմշի աշխատանք» կատարել: Գիշերք հայերենի **գոմշի ուժ** գործադրել արտահայտությունը, որ դժվարին, ծանր, ուժից վեր գործ կատարելը որակելու համար է գործածվում:

460. ՄԵՇ ՊԱՍ ԵՎ ԲԱՐԵԿԵՆՊԱՆ, ԻՍԿ ԻՆՉ Է ԿԱՌՆԱԿԱԼԸ

Չայոց եկեղեցական մեծ տոներից է **Բուն բարեկենդանը** կամ **Մեծ պասի** սկիզբը: Ողբան հեղինակներ են նկարագրել **Բարեկենդանը**: Գիշերք ևս Աբովյանի «Բարեկենդանը»: Ինչպիսի տոնախմբություններ, կերակուրներ, խաղեր և մրցումներ... Խեղճ հավատացյալներ, զվարճացեք... զվարճացեք, չէ որ 40 օր պիտի **պաս** պահեք: **Պաս**—ը առաջացել է **պասիս**—ից: Որոշ բարբառներում և գրաբարում **պահք**: Իսկ մնատոլիայի մի շարք հայ գաղթաբառներում՝ **պաք** (պահք—ից):

Այս ամենը շատ լավ: Սակայն ինչո՞ւ կաթոլիկական երկրներում **Բարեկենդանը** կոչվում է **կառնավալ**: **Կառնավալը** ամբողջ աշխարհում տարածված բառ է, որ նշանակում է «զանգվածային տոնախմբություններ՝ ուրախ պարերով և դիմակներով», հատկապես Լատինական Ամերիկայի երկրներում: Սակայն նախապես **կառնավալ** նշանակում էր իտալերենում **carne**՝ «միս» և **vale**՝ «հրաժեշտ»: Ի՞նչ կապ կա միս և **հրաժեշտի** ու ուրախ տոնախմբությունների միջև: Բանն այն է, որ **Մեծ պահքի** օրերին՝ 40 օր, միս և այլ յուղալի ուտեստներ արգելվում էր ուտել: Պահքն սկսելուց առաջ մարդիկ մի կուշտ ուտում էին մսեղեն և նման կալորիականությամբ հագեցած կերակուրներ, որպեսզի մեծ համբերությամբ արտես իրենց 40 օր: Ահա այստեղից էլ՝ «**հրաժեշտ մսին**»՝ **կառնավալ** արտահայտությունը, որի մեջ արդեն չի գիտակցվում եկեղեցական նախկին նշանակությունը:

461. ԲՈՐԲԱՏԱԿԻ ԾԱՂԻԿ ԼԻՆԵԼ ՉԻ ԵՆԱՆԱԿՈՒՄ ԱՆԹԻԿԱ

— Մի տես է, ո՞նց է իրեն երևակայում, ասես բորբսնակի ծաղիկ է, — ասում էին մեր հարևանուհուն, որը քիչ էր տոնից դուրս գալիս և հազվադեպ էր շփվում հարևանների հետ:

Որքան դիպուկ են ժողովրդական ասացվածքները և թևավոր խոսքերը...

Վերի արտի ցորեն և կամ վերի արտի ծաղիկն են հեզմակապ արտահայտությունները գրեթե ամեն օր, ամեն ժամ օգտագործվում են հատկապես հին սերնդի մարդկանց կողմից:

Եթե հիշյալ ասացվածքները շատ հասկանալի ու պարզ են, ապա նույնը չի կարելի ասել վերոհիշյալ ասացվածքի մասին նույնպես, որի իմաստը արդեն անըմբռնելի է այսօր հին իմաստի մթազման պատճառով:

Բորբսնակի ծաղիկ է, ինչ է (դարձյալ հեզմակապ արտահայտության մեջ) ենթադրվում է **բորբոսի* ծաղիկը**, սակայն զարմանք է պատճառում ո՞նքան, քե՛ ինչու է **բորբսնակի ծաղիկը** այդպես «թանկարժեք», և կամ իսկապես խոսքը **բորբսնակի ծաղիկ*** մասին է և ոչ այլ բանի: Կառչելով այս վերջին մտքից իսկապես կասկածում են, որ դժվար թե խոսքը **բորբոսի** և նրա ծաղկի մասին լինի: Ուրեմն ի՞նչը կարող է լինել **հազվագյուտ և արժեքավոր**... Թերևս նման արտահայտությանը կա մեկ այլ գեղեցիկ ծաղիկ, որ **հազվագյուտ** է երևում մարդկանց, բացվում է և շատ արագ անհետանում, որի պատճառով էլ նման որակման իմաստ է դրսևորվում: Այդ փուշտու լեզվում՝ *barbuzak*, քրդերենում՝ *barbarbaza*, բառացի՝ «ծյունածին»: Իսկապես այն վայրի հիբրիկն է, որ ձնծաղիկից անմիջապես հետո է երևում, քիչ անց չորանում: Եվրոպայում գիտական տերմին է *iris germanica* (թրաշուշանի նման մանիշակագույն և մեջտեղը դեղին գծիկներով սիրուն մի ծաղիկ է): Այն հազվադեպ է երևում մարդկանց՝ կարճ ծաղկած մնալու պատճառով: Քջերին է վիճակվում կյանքում գեթ մեկ անգամ տեսնել այդ ծաղիկը ծաղկած: Ահա նրա հազվագյուտ, թանկարժեք կոչվելու պատճառը:

462. ԱՆՏԻ՞Կ, ԹԵ՞ ԱՆԹԻՔԱ

Արդեն առիթ է եղել խոսելու միևնույն բառի երկու կամ երեք տարբերակների մասին, այսինքն՝ ինչպես միևնույն բառը մուտք է գործում որևէ լեզվի բառապաշարի մեջ՝ տարբեր ինչումներով, ինչպես ասենք քիմիա և խիմիա, կրկես և ցիրկ, կարկին և ցիրկույ, մարաջախտ և մարչալ, կաֆե և կոֆե և այլն:

Ահա մենք կարդում ենք Բաֆֆու «Կայծերը», ուր հանդիպում ենք հետևյալ խոսակցությանը.

— Լսել ենք, պարոն բժշկապետը **անթիքա** բաներ է հավաքում. մենք քերել ենք պարոն բժշկապետի համար այնպիսի **անթիքաներ**, որ ողջ աշխարհում չի գտնվի (Կայծեր, էջ 69):

Ինչի՞ մասին է խոսքը, իհարկե հնությունների, հին թանկարժեք իրերի, գտածոների, այնպիսի իրերի, որոնք պատմական թանգարանային արժեք են ներկայացնում:

Անթիքա բառը շատ է գործածական հատկապես արևմտահայ գրական լեզվում և րարբառներում, ուր նշանակում է «հազվագյուտ, չտեսնված, թանկարժեք մի բան»: Բառը ծագում է ֆրանսերենի *antique*՝ «հին ժամանակներին պատկանող», սա էլ՝ լատիներենի *antique*՝ «հնություն», *antique*՝ «հնավանդ» բառից:

Երկրորդ անգամ այս նույն բառը հայերենը փոխ է առել արդեն եվրոպական այլ լեզուներից և ռուսերենից **անտիկ** ձևով, որը սակայն ըմբռնվում է մի քիչ այլ՝ «հին հունառոմեական մշակույթին վերաբերող» և «հին դասական» նշանակություններով:

463. ԵՌԵ ԱՂԱՍԻ ԿՈԿՈՐԴՈՒՄ ՉՄԱՐ ԽՆՁՈՐԸ...

Թե ինչու դրախտից Աստված վտարեց Ադամին ու Եվային, գիտեն բոլորը, խնձորի պատճառով: Սակայն քչերը գիտեն, թե ինչու է մարդու խաչափողից՝ կոկորդից դուրս ցցված մասը **աղամախնձոր** կոչվում: Բազմաթիվ լեզուներում նույնպես այդպես է՝ ռուս.՝ *адамово яблоко*, ֆր.՝ *pome d'Adam*, գերմ.՝ *Adamsapfel* և այլն:

Բայց ինչո՞ւ **աղամախնձոր**: Կորուսյալ դրախտի հետ կապված մի զրույց էլ սա է, որ հնարել են քրիստոնյա ժողովուրդները: Որպես թե օձից խաբված Եվան արգելված պտուղը՝ խնձորը, ճաշակելուց հետո տալիս է նաև Ադամին: Սակայն Ադամը հազիվ է սկսում ուտել, երբ ինչու է Աստծո ահեղ ծայրը.

— Որտե՞ղ ես, Ադամ:

Ադամը հապճեպով ուզում է կուլ տալ խնձորը և նոր միայն Աստծուն ներկայանալ, սակայն այն կուլ չի գնում, մնում է նրա խաչակում՝ չծամված լինելու պատճառով: Ահա և **աղամախնձոր**՝ առաջացման պատմությունը:

464. ԿԱՎԿԱԼՈՍ ԳԱԶԱՐ ԱՌԵՔ...

Փողոցով անցնում էին մարդիկ, իսկ ճամփեզորի մայթից գովազդում էին իրենց մթերքները՝ **հայկական շոկոլադ, կալկալոս գազար առեք...** դեմիորջան խնձոր առեք...

Ես օրերից մի օր դիմեցի գազար ու խնձոր վաճառողին և հարցրի.

— Ի՞նչ է նշանակում **կալկալոս գազար** և կամ **դեմիորջան խնձոր**...

Նա թե՛ դե ո՞նց ասեմ, **կալկալոս**՝ ընտիր, շատ լավ, շատ համեղ, ո՞նց որ **կասամորթա** ծուկ են ասում, ես էլ կասեմ **կասամորթա**...

— Իսկ **դեմիորջան**, ինչո՞ւ, չե՞ որ սա **գոլդեն**՝ «ոսկյա» խնձորն է, իսկ այս կարմիրներն էլ այլ տեսակի են: Այ, մենք ունենք ջրմաթթան, սեմերենկո և այլ տեսակներ, որոնք կոչվում են պատվաստողների անվամբ և կամ սիբիրյանկա և այլն, բայց ինչո՞ւ հանկարծ դեմիորջան: Այս խնձորների տեսակները ներմուծվել են Չայաստանի Կենտկոմի քարտուղար Կ. Գեմիորջանի օրոք, որի ազգանունն էլ «կալեյ» է գոլդեն և մյուս խնձորներից: Իսկ չե՞ որ անբացատրելի մնաց **կալկալոս** գազարի հարցը:

Բանն այն է, որ երեսնական թվականներին Չայաստան է ներմուծվել Ռուսաստանից ցորենի մի տեսակ, որը քիստեր չի ունեցել, կամ որի քիստերը գրեթե

չէին երևում, իսկ հատիկները խոշոր էին: Այս ցորենի տեսակը կոչվում էր **голый колос** «մերկ հասկ» ունեցող, որն էլ, աղավաղվելով հայերենի խոսակցականում, դարձավ **կակալախ**, հինջը գիտակցվում է որպես «ընտիր» տեսակի և ոչ թե «մերկաքիստ»: Գեներ այս «ընտիր» իմաստն էլ նոր բառ է դարձել մրգերի որակման համար:

465. ՊԻՈՆԵՐՆԵՐ՝, ԹԵ՞ ՀԵՏԱԽՈՒՅՁՆԵՐ, ԻՍԿ ԳՈՒՅԵ ԲՈՅՍԿԱՈՒՏԵՐ՝

— Գայրիկ, այսօր մեզ ընդունեցին **բոյսկաուտի** կազմակերպության մեջ: Մենք արդեն **բոյսկաուտներ** ենք:

— Իսկ դու գիտե՞ս, թե ինչ է նշանակում **բոյսկաուտ**: Այն անգլերեն բառ է կազմված *boy*՝ «տղա» և *scout*՝ «հետախույզ» բառերից: Ուրեմն դուք պիտի շատ ճարպիկ, հնարամիտ, ուժեղ, մարզված, տոկուն տղաներ լինեք, որ դառնաք անվախ մարտիկներ:

— Գայրիկ, իսկ միշտ է եղե՞լ **սկաուտիզմը՝ սկաուտական** կազմակերպությունը:

— Ոչ, այն ստեղծվեց Անգլիայում 20-րդ դարի սկզբում գնդապետ Ռ. Բադեն-Պոուելի (1857–1941) կողմից՝ որպես դպրոցից դուրս ելնախմբի նպատակասլաց դաստիարակության կազմակերպություն, որի մեջ կարող էին ընդգրկվել 7–21 տարեկան տղաներ, իսկ աղջիկներին համար ստեղծվեց **գյորլսկաուտների** (աղջիկ հետախույզների) կազմակերպություն, որովհետև սեռերի տարբերությունը պահանջում էր տարբեր տիպի մարզումներ:

Գայկական բոյսկաուտների կազմակերպությունը ստեղծվեց 1921 թվականին Գայաստանի անկախությունը հռչակելուց հետո, որը սակայն դադարեցվեց բոլշևիկյան պետության կողմից՝ որպես կապիտալիստական գաղափարախոսության միջոց: Տարբեր երկրների բոյսկաուտների միջև կապը իրականացվում է Շվեյցարիայի կենտրոնի կողմից: Գայ բոյսկաուտի գոտու ճարմանդին գրված էր մի կարգախոս **Բարձրացիր՝ բարձրացրու**:

— Գայրիկ, իսկ դու եղե՞լ ես բոյսկաուտ:

— Ոչ: Ես եղել եմ նախ **հոկտեմբերիկ** (որը ռուսերեն **октябрьенок** բառի պատճենումն է, այսինքն Գոկտեմբերյան հեղափոխության սան), հետո՝ **պիոներ**, ապա՝ **կոմսոմոլ**, **կոմերիտական**: Անխտիր մեզ դպրոցում **պիոներ** էին դարձնում:

466. ԻՍԿ ԻՆՉՉ Է ԵՆՎԱՆԱԿՈՒՄ ՊԻՈՆԵՐ: ԴԱ՞ ԷԼ Է ՀԵՏԱԽՈՒՅՁ

— Ոչ, **պիոներ** (ֆրանսերենում *pionner*) նշանակում է «ճանապարհ բացող, ռահվիրա, առաջինը սկսող, նախաձեռնող»: Օրինակ՝ Ամերիկա եկած առաջին եվրոպացիները Մույնպես պիոներներ էին: Երբ մի քիչ մեծանում էինք, մեզ ընդունում էին **կոմերիտական** կամ **կոմսոմոլի** կազմակերպության մեջ: **Կոմերիտական** կազմակերպությունը նշանակում էր **կոմունիստական-երիտասարդական** կազմակերպություն, իսկ **կոմսոմոլ**-ը կրճատված ձևն է ռուսերենի **Коммунистический Союз Молодежи** բառերից (**ком+со+мол**):

467. ԻՍԿ ԻՆՉՈՒ ԷԻՆ ԱՎԱՆՈՒՄ ԱՎԱՆԳԱՐԴԱՅԻՆՆԵՐ, ԹԵՐԹՆ Է՛ ԱՎԱՆԳԱՐԴ

Ավանգարդ բառը ծագում է ֆրանսերենի *avant*՝ «առաջ» և *garde*՝ «պահպանություն», այսինքն՝ «առաջապահներ» բառից՝ նկատի ունենալով երիտասարդական կազմակերպության առաջապահ դիրքերում լինելու հանգամանքը:

468. ԻՆՉՉ ԿԵՎՎԵՐ ՀԱՅԵՐԵՆԸ, ԵԹԵ ԹԱՐԳԱՆՎԵԻՆ ՆՈՏԱՆԵՐԸ... ԻՆՉՈՒ ԴՈ, ՈՒ, ՄԻ, ՖԱ, ՍՈԼ, ԼՅԱ, ՍԻ ԵՎ ՈՉ ԱՅԼ ԿԵՐՊ

Առանց նոտաների հնարավոր է արդյոք երաժշտական կրթություն ստանալ, իհարկե՞ ոչ: Իսկ հարկ կա՞ արդյոք փոխել նոտաների անվանումները սոսկ այն բանի համար, որ նոր անվանումները «հայերեն» պիտի լինեն և ոչ «օտար»: Ուզածդ լեզվի բառապաշարի ո՞ր մասն է «սեփական» բառերից: Չկա գտարյուն, անխառն որևէ լեզու: Եվ արդյոք ճիշտ կլինի նոտաների անունները ավելի գեղեցիկ, ավելի դյուրին ընկալվող և հիշվող դառնալու, քան արդեն միջազգային համրության կողմից ընդունված **դո, ռե, մի, ֆա, սոլ, լա, սի, դո-ն**: Ասենք, **դո-ի** համար մի նոր անուն՝ չիկ, իսկ լա-ի համար էլ նույն անունը հորինեցինք և այսպես շարունակ: Չէ՞ որ իտալացի Գվիդոյի հորինած նոտաների անունները «անթարգմանելի» են և ենթակա չեն պատճենման: Ահա թե ինչու:

11-րդ դարում իտալացի երաժշտական տեսաբան Գվիդոն դ'Արեցցոն մշակեց նոտաների գրանցման 5 գծանի սիստեմը՝ ստեղծելով արդի նոտաների 7 անուններից վեցը՝ **ուտ, ռե, մի, ֆա, սոլ, լա, սի**: Իսկ այս անունները քմախած չէին: Ոչ: Ես վերջոց Գովհաննես Մկրտչին նմիված միջնադարյան մի շարականի վեց տողերի առաջին վանկերը, որը հետևյալ տեսքն ուներ (իեղինակ՝ St. Jean Baptist).

UT queant Laxis
REsonare fibris
Mira gestorum
FAMuli tuorum
SOLve polluti
LABii reatum
Sanocte Iohanne.

Յոթերորդ՝ **սի** նոտայի անունը վերջին տողի սուրբ Իոհաննես բառերի առաջին տառերից է ստեղծված, որն ավելի ուշ կազմվեց, իսկ 17-րդ դարում էլ փոխվեց առաջին նոտայի **ուտ** անունը ավելի հնչեղ **դո** անվանք, և ստացվեց **դո ռե մի ֆա սոլ լա սի** գեղեցիկ հնչաչար:

469. ԻՆՉՊԵՍ ԵՆ ԾՆՎՈՒՄ ՀԱՍԱՆՈՒՆ ԲԱՌԵՐԸ

Աշխարհի բոլոր լեզուներում էլ գոյություն ունեն **համաճում** բառեր, որոնց իմաստը ընթացվում է միայն նախադասության մեջ: Օրինակ՝ չինարենում, տիբեթերենում, աննամբերենում համաճումները մինչև 6–7 իմաստ կարող են ունենալ, այդպիսիք միմյանց հետ չչփոթելու համար արտասանվում են տոնիկ տարբեր շեշտերով:

Բայց ինչպե՞ս պիտի վարվեն հայերը, որոնց լեզվում բառային շեշտը մեկն է:

Օրինակ՝ հայերենի **մարտ** բառը, որ նշանակում է «կռիվ, պատերազմ, ճակատամարտ», ունի իր համաճումը՝ **մարտ**՝ «երրորդ ամիս», որը փոխ է առնվել հռոմեական (լատիներեն) լեզվից, այն հաճախ է շփոթվում հայերեն **մարտ**–ի հետ նույնիսկ նախադասության մեջ. օրինակ՝ «**Մտանք ցելսը**», չի հասկացվում արտադրամաս՝ սը, թե՞ տիղմը: «**Մարտի** մեջ կվերադարձնեն քո զենքը», կռվի ժամանակ՝ կ, թե՞ մարտ ամսին, չի հասկացվում: Նույնպես օտար փոխառությունների հաշվին են հայերենում համաճումներ դարձել **կետ**՝ «կետ նշանը» և **կետ**՝ «մեծ ծուկ», **փոկ**՝ «պարան» և **փոկ**՝ «կաթնասուն ջրային կենդանի, ծովաշուն», **բալ**՝ «բալենու պտուղը», **բալ**՝ «մեզ, մշուշ», **բալ**՝ «պարահանդես» և **բալ**՝ «միավոր», **բոր**՝ «ուրվախտ, մաշկային հիվանդություն, ջուս» և **բոր**՝ «քիմիական տարր» բառերը:

«Արարատ»–«Սկյութ» խառն ժամանակ հօգուտ «Արարատի» երեք անպատասխան **գոլ** է գրանցվել: Ֆուտբոլի հետ **գոլ** հասկացությունը հայերենի համար համեմատաբար նոր հասկացություն է, և հայերենի բառապաշար է **գոլ**–ը ներմուծվել 20–րդ դարի սկզբին անգլերենից՝ դառնալով հայերենի **գոլ**՝ «քիչ տաք», (Գոլ ջուր տվեք հիվանդին, եղանակն այսօր **գոլ** է) բառի համաճումը և այլն: Եվ այսպես, եթե չեն բարձրանում օտար բառերը, ապա դրանց մի մասը դառնում է հայերենում արդեն գոյություն ունեցող նույն հնչյունային բառի համաճումը: Հայկական ժողովրդական երգում ասվում է. «Ծիրանի ծառ, **բար** մի տա: Ոնց բախչա ես՝ **բար** չունես: **Բար** են զնուն ջահելները, բայց թե ի՞նչ կա **բար**–ի մեջ»: Հայերենն արդեն ուներ **բար**՝ «բերք, պտուղ» բառը, և ահա օտար **բար**–ն էլ:

— Ախորժալուր ձենիդ մատաղ, Չորագեսի ուրխա **դիզել**.— երգում է պրոլետարական մեր բանաստեղծը՝ Դակոբ Հակոբյանը:

Իսկ հայերենն արդեն ուներ **դիզել**՝ «կուտակել, իրար վրա հավաքել» նշանակությամբ բայ, որը ծագում էր դեզ՝ «կույտ, բարոց, շեղք» բառերից. «Ինչպե՞ս են այդքան ոսկի դիզել»:

470. ԸՈՐԹ ԵՎ ԸՈՐԹԵԼ (ՏԵՍ ԸՈՐԹ):

ՅԵՆ (ՏԵՍ ՅԵՆ)

Ֆրանսիական **շարժ**–ով թեև ծիծաղ են շարժում, սակայն ոչ մի կապ չունի այն հայոց **շարժ**–ի հետ, իսկ **կարիկատուրան** քնա՞վ կապ չունի: **Ընկերական**, բարեկամական ծաղրանկարն ընդունված է անվանել **շարժ**: Բայց այն ոչ մի կապ չունի հայերեն **շարժ** բառի հետ: **Շարժ**–ը ծագում է ֆրանսերենի charge, նախապես՝ «բեռ, պարտավորություն, ծառայողական պարտավորություն» բառից, որն իր հերթին խոսակցական լատիներենի *caricare*՝ «գերծանրաբեռնում» բառից է գալիս:

Ահա արդեն գլխի եք ընկնում, որ կարիկատուրա (caricatura)՝ «ծաղրանկար» բառը նույնպես «գերծանրաբեռնում» նշանակությամբ ազգակից է **շարժ**–ին, որը սակայն գալիս է արդեն իտալերենից, ուստի մենք ունենք միևնույն արմատից, միևնույն պլուրեքից երկու բառ, երկու տարբեր արտասանությամբ՝ **շարժ** և **կարիկատուրա**:

471. ԹՅՈՒՐԻՄԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԱՅՈՒ, ԼԻՆՈՒՄ Ե ԵԱԵՎ ԲՍԱՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒՄ

Հայկական ռադիոյով հաճախ ենք լսում **սպիտակ տամզո** արտահայտությունը.

— Իսկ այժմ հաղորդում ենք **սպիտակ տամզո**:

Հնչում է տանգոյի մեղեդին, սակայն բարձրանում է նաև հարցը. ինչո՞ւ **սպիտակ**: Արդյո՞ք տամզոները լինում են նաև այլ գույների: Ինչո՞ւմ է **սպիտակի** տարբերությունը: Պարահրապարակներում կամ երեկույթների ժամանակ, երբ հայտարարվում է **белый танго**, ապա աղջիկներն են հրավիրում տղամարդկանց և ոչ հակառակը: Ուրեմն կա տարբերություն տամզոների մեջ, սակայն դրա հետ մեկտեղ նաև մի թյուրիմացություն: Ուսներեն **белый танго** (ոչ **белое**), ընկալելով **սպիտակ**, անհեթեթ բարձրանություն է ստացվել, որովհետև այդ բառը ռուսերեն չէ, այլ իտալերեն: Իտալերենում **bella** նշանակում է **գեղեցիկ**, այսինքն՝ **bella tangoo՝ գեղեցիկ տամզո՝ գեղեցիկ սեռի տամզո**, այսինքն՝ հրավիրելու հերթը տրվում է **գեղեցիկ սեռին**: Ուրեմն այստեղ կատարվել է արտասանությամբ նման երկու բառերի շփոթություն՝ **контаминация**. ռուսերեն **белый**՝ «սպիտակ» և իտալերենի **bella**՝ «գեղեցիկ» բառերի բաղադրություն:

472. ԻՆՉՊԵՍ ԵՂՏՅՈՒՐԸ ԴԱՐՁԱՎ ԾԵՓՈՐ

Քանի որ կենդանիների կոտոշները անհիշելի ժամանակներից ի վեր ծառայել են մարդկանց համար որպես նվազափող կամ սովակ, ուստի քնականորեն նման նյութից շինված գործիքն էլ կոչվել է հենց պարզապես **կոտոշ**, **պող**, **եղջյուր**: Այսպես, օրինակ՝ հայերենում գրաբարից ավանդված ունենք. «Հարին **զփող** պատերազմին, **զպուկն** ու **զմաֆիրն**, զգաւ հարկան»: Պուկ–ը փոխառյալ է արաբերենից կամ պարսկերենից, ուր **սազ** «եղջերյա փող» է նշանակում:

Հայերենի **շեփոր** կամ **շեփորա** բառերը նույնպես սեմական ծագում ունեն, սեմական լեզուներում նախապես այն նշանակել է «եղջյուր», արբ. *sappar*՝ «վայրի այծ», արաբ. *savafir*՝ «խոյի եղջյուր», *šofar*՝ «շեփոր», ասոր. *šifora*՝ «շեփոր», պրկ. *šepor*:

Վերևում բերված նախադասության մեջ հիշատակված երաժշտական գործիքների թվում հանդիպող **գաւ**–ը նույնպես «եղջերափող» է նշանակում, **գաւ** հարկանել «կոտոշ փչել» է նշանակում: Իսկ նախապես պարսկերենում գալով նշանակում էր «կով, եզ», ապա՝ «եղջյուր, կոտոշ, որով ըմպում են, ըմպանակ»:

473. ՀՈՒԲԵԼՅԱԼ

Այս բառը նույնպես սեմական ծագում ունի և եբրայերենի yobel «խոյ», geren hoybel «խոյի եղջյուր» արտահայտությունից է գալիս, որը աշխարհի բազմաթիվ լեզուներին է անցել հոբելյան ձևով:

Ռուսերենում **рог**՝ «կոտոշ, եղջյուր, փող» (**трубить в рог**) բառից ունենք **рожок** «փող, շեփոր», **пастуший рожок**, **охотничий рожок** և այլն:

Լատիներեն com-us (եղջյուր) բառից ունենք «փող, շեփոր» և comicen «փողահար, շեփորահար», ռուս. **горнист**՝ «շեփորահար»:

Գերմաներենում Horn «եղջյուր» նաև նշանակում է «շեփոր, փող», որից էլ ունենք Hornist՝ «շեփորահար», որ բառացի «կոտոշ փչող» է նշանակում: Դրանից էլ առաջացավ Saxshorn՝ «սաքսի եղջյուր», ապա՝ Saxaphon՝ «սաքսի ծայն», իսկ հինդեվրոպական ծագում ունեցող այդ kern-ից ունենք նաև տիկի, պարկապզուկի cornemuse (ֆր.), cornamuse (իտ.) անվանումները: Ապա իրանականում corn-ը դառնում է sur՝ «կոտոշ», որից էլ՝ surnay (sur+nay)=զուռնա: Չմոռանանք սակ է, որ հայերենի **տրվակ** բառն էլ իրանական sur՝ «կոտոշ»-ից է:

474. ՈՎԲԻՉ ՏՂԱՆ ԻՆՉ ԿԱՊ ՈՒՒՆ ԱՐԿԵՍՏԻ ՀԵՏ...

— Չեն կարող լսել նրա **ռաբիզ** կատարումները, մանավանդ, երբ բեն է գալիս իր **ռաբիզ** կոշիկներով ու փողկապով.— ասում էր հարևանուհին: Ի տարբերություն դասական երաժշտության՝ քսաներորդ դարում համդես եկավ երաժշտության մեջ մի ուղղություն, որի նպատակն էր ստեղծել աշխատավորական մասսաներին (զանգվածներին) մատչելի և հասկանալի երաժշտություն: Այս նկատառումներով ստեղծված երաժշտությունը անվանվեց **рабочее искусство**, կրճատ՝ **рабник**: **Ռաբիսկ**-ի նպատակն էր մատչելի, պարզ ձևով մատուցել երաժշտությունը ժողովրդին: Նոր ձևով ստեղծված երաժշտությունը իր էությանը տարբերվում էր դասականից և մեն ժողովրդականություն էր վայելում: Ահա այսպիսի նոր երաժշտության ստեղծագործություններն սկսեցին որոշ աղավաղմամբ անվանել **ռաբիզ**: Սակայն **ռաբիզ** անվանումը հայ իրականության մեջ ավելի շատ սկսեց օգտագործվել դասականից դուրս, ոչ դասական երաժշտության որակման համար, ապա սկսեց գործածվել որպես «ամնաչակ», «անարվեստ» ստեղծագործության չափանիշ: Եթե ուզում են մի նոր ստեղծագործություն գնահատել՝ լավ է, թե վատ, ապա ասում են՝ դա ինչ երաժշտություն է, դա **ռաբիզ** է: Այսինքն՝ անորակ, ցածրորակ, անմակարդակ գործ է, օր.՝ **ռաբիզ երգիչ, ռաբիզ երգ** և այլն:

Աստիճանաբար այս որակումն արդեն դարձավ սովորական այլ ամենաշակությունները գնահատելու համար ևս՝ **ռաբիզ տղա, ռաբիզ փողկապ, ռաբիզ նշանած, ռաբիզ շոր, ռաբիզ կոշիկ, ռաբիզ շալվար** և այլն:

475. ԵՁԵ ԿԱՊԻՏԱԼ ՈՒՒՆԵՍ, ՈՒՐԵՍՆ՝ ԳԼՈՒԽ ԷԼ ՈՒՒՆԵՍ

Այսօր շատ սովորական բառեր են **կապիտալ**-ը, **կապիտալիզմ**-ը, **կապիտալիստ**-ը, մինչդեռ մինչև մեր օրերը նրանք անցել են երկար ճանապարհ:

Բառարանները բացատրում են **կապիտալ**—«դրամագույն, փող»: Բուրժուական հասարակության մեջ մեծ քանակությամբ դրամ, հարստություն ունեցող անձը, որը ներդրում է իր դրամական միջոցները արտադրության մեջ, կոչվում է **կապիտալիստ**: Բնականաբար, այն հասարակարգը, որի կացության ձևը հիմնված է վարձու աշխատանքի միջոցով շահույթ ստանալու վրա, և որտեղ արտադրությունը կազմակերպվում է կապիտալի ներդրման միջոցով, կոչվում է **կապիտալիզմ**:

Իհարկե, **կապիտալ** բառը ունի նաև այլ նշանակություններ, որոնք բխում են հիմնական իմաստից, այսպես, օրինակ՝ **կապիտալ** շինարարությունը դրամով կատարվող հիմնական կառույցն է, **կապիտալ** վերանորոգումը՝ հիմնովին վերանորոգումը: **Կապիտալ**-ը գործածվում է նաև «գլխավոր, ամենակարևոր երկը, գործը» նշանակությամբ, օրինակ՝ «Կ. Մարքսի **Կապիտալ**»-ը կապիտալ ստեղծագործությունն է»: **Կապիտալը** ընդհանրապես ունեցվածքն է, ինքը, գույքը, հնարավորությունը, կարողությունը, այսպես օրինակ. «Իմ **կապիտալ** իմ խելքն է» և այլն: Վերջապես ինչպե՞ս առաջացան այս իմաստները: Թերևս արժե որոնել նրա նախնական նշանակությունը:

Շիծաղելի է, սակայն փաստ է, որ **կապիտալ** բառը ծագում է լատիներենի capital-ist՝ «գլխային, գլխավոր» բառից, որի արմատն է capa՝ «գլուխ»: Capitale էր կոչվում Դիմ Դոմնում քուրմի «գլխակալը», որ զոհաբերության ժամանակ կապում էր գլխին, caputulum՝ «գլխիկ, գլուխ, քաժին»: Սա դեռ ամբողջը չէ: Դոմի յոթ բլուրներից մեկը, որի վրա կար մի տաճար, այն ստացավ capitolium՝ «բարձր, գլխային, վերին» անունը, որտեղ սենատը նիստ էր առնում: Ահա այստեղից էլ ԱՄՆ-ի Վաշինգտոնի Ապիտակ տան **Կապիտոլիում** անունը, որ ընդօրինակված է Դոմից: **Կապիտոլիում** պետք է ընկալել որպես «գլխավոր, վերին, բարձր»:

Ահա թե ինչ. **կապիտալ** ներդնել նշանակում է **գլխադրամը** ներդնել և ոչ թե **գլուխը**:

476. ԹՅՈՒՐԻՍԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԱՌՆՈՒՄ ԵՆ ԲԱՌԵՐ, ՈՒՐ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ ԱՅՆ ԿԵՐՊ Է ԸՆԿԱԼՈՒՄ ԲԱՌԻ ԱՐՍԱՏԸ...

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱՎՅՈՒՆԱԶԵԿԸ ԴԱՐՉԱԿ ԱՆԳԼԻԿԱՆ, ԻՍԿ ԹԱԳԱՎՈՐԱԿԱՆԸ՝ ԴԱՇԱՍՈՐ

Երաժշտական գործիքների անունները հաճախ կապված են երկրների, տեղի հետ, հաճախ էլ՝ ստեղծողների անվան, իսկ երբեմն էլ... թյուրիմացության:

Գրոյի մի տեսակը կոչվում էր «ալտային» կամ cor anglai՝ եղջյուր-անկյունավոր: Ոմանք, չգիտակցելով անգլայի «անկյունածև» բառի իմաստը, այսինքն՝ coranglai-ը «անկյունավոր եղջերափող» թարգմանելու փոխարեն այն ընկալեցին սխալմամբ որպես cor anglais՝ «անգլիական եղջյուր», մինչև այսօր էլ այդ թյուրիմացությունը չի ուղղվում, և **անգլիական եղջերափող** է կոչվում **անկյունավոր եղջերափողը**:

477. ՈՌՅԱԼ ԿԱՍ ԴԱՃՆԱՍՈՒՐ, ԱՐԺԵ՝ ՈՒՂՂԵԼ ՍԽԱԼԸ

Դաշնակի-պիանոյի գյուտից հետո սկսեցին կատարելագործված (piano-ներ) պիանոնոն արտադրել, որպեսզի ավելի հնչել և հաճելի ներդաշնակությամբ ընկալվեր **դաշնակի** ձայնը: Եվրոպայում նոր ստեղծված հզոր հնչեղություն ունեցող գործիքներն անվանեցին *pianoforte*, ապա՝ *fortepiano*, բառացի՝ «ուժեղ ներդաշնակ», որը թարգմանվեց հայերենում **դաշնամուր** բառով: Իսկ Եվրոպայում այն ավելի շատ ճանաչվեց *royal*՝ «թագավորական» հորջորջմամբ, որովհետև այդ գործիքը թանկարժեք էր և մեծ տեղ գրավող, հասարակ մահկանացուների համար ոչ մատչելի: Այն դարձավ արքունական և սալոնային, ապա՝ համերգային գործիք: Այնուամենայնիվ հայերենում ուղայի համար ստեղծված անունը փոխանցվեց պիանոյից **դաշնամուր** ձևով, իսկ **ֆորտեպիանոն**, որ պիսի **դաշնամուր** կոչվեր, մնաց **ոռյալ** հորջորջմամբ:

478. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿԵՂԾ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅԱՄԲ ԾՆՎԱԾ ԲՎՈՒՐ (ՏԵՄ ՆԱԵՎ ԵՐԳԵՀՈՆ, ՀՈՆԻ ԱՐԱՂ)

Չաճախ են բառեր ծնվում լեզուներում բառերի արմատները չհասկանալու պատճառով, այսպես, օրինակ՝ ռուսերենում **близорукий**՝ «կարճատես» բառը նախապես եղել է **близозоркий**՝ «մոտիկը տեսնող», ապա բառի մեջ իրար հաջորդող երկու մասն վանկերից մեկը՝ *зо-*ն, կրճատվել է, դարձել **близорукий**: Սակայն քանի որ ռուսերենում չկա **рукий** բառ, կարծվել է, որ ճշգրիտ ձևը **близозорукый**-ն է, և սկսել է արտասանվել այդպես՝ **близозорукый**, այսինքն ոչ հեռուն, «մեռեքին մոտ սահմաններում տեսնող»: Նման բառերը ոչ գիտական, այլ ժողովրդական կեղծ ստուգաբանության արդյունք են:

Չայերենում նույնպես ունենք այս կարգի մի շարք բառեր, ինչպես, օրինակ **հաշվանդամ**՝ «խեղված, վնասված անդամով» բառն արտասանվում է **հաշվանդամ** ենթադրելով **հաշիվ** արմատից կազմված մի ձև, քանի որ **հաշվանդամը** առողջությունը կորցրած այն անձն է, որ հաշիվ, դրամ է ստանում:

Նման բան է կատարվել նաև **մարդ-մարդասան, մարդ-մարդասանք** բառում, որը նախապես եղել է **մարդազան**՝ «մարդակերպ, մարդանման», ինչպես ունենք **սրբազան**՝ «սրբի մասն», **այլազան**՝ «այլ կերպ» բառերում: Սակայն իրական **զան**՝ «ձև, կերպ, մասն, պես» բառերի իմաստը չգիտակցելով՝ ժողովուրդը դարձրել է **զան-ը**՝ **ասան**, այսինքն **մարդասան**՝ «մարդ ասող»: «Առավոտ շուտ, քանի մարդ-մարդասանք չկար...»:

479. ԳՐԱՄԱՖՈՆԸ ԴՈՆՆՈՒՄ Է ՊԱՏԵՖՈՆ ԵՎ ԱՊԱ՝ ԴՈՒՐՍ ՄԴՎՈՒՄ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻՑ

Մինչև քսաներորդ դարը լույս տեսած բառարաններում դուք չեք գտնի **գրամաֆոն** կամ **գրամոֆոն** բառի բացատրությունը, որովհետև այդ սարքի գյուտը կատարվել է 20-րդ դարի վերջում: Իսկ որևէ նոր գյուտ երբ հրապարակ էր գալիս,

ապա նրա համար անուն էին հորինում հիմնականում հանարենից կամ լատիներենից վերցված բառերից: Եվ ահա ծայնապնակներ (ծայնասկավառակներ) նվագող երաժշտական մեխանիկական սարքն անվանեցին **գրամաֆոն**՝ հունարեն *gramma* «գիր» և *phone*՝ «ձայն» բառերի միացումով: Այն գոյություն ունեցավ մինչև **պատեֆոնի** և էլեկտրականությամբ աշխատող նվագարկիչների երևան գալը, այսինքն՝ մինչև քսաներորդ դարի 50-ական թվականները: Սիա Ա. Բակունցի մոտ հանդիպում ենք. «Սեղանի վրա փողը կապույտ ներկած **գրամաֆոն** էր»: Նույն Ակսել Բակունցի մոտ հանդիպում ենք **պատեֆոն** բառին, որն օգտագործված է **գրամաֆոնի** փոխարեն. «Նրանք պահանջում էին կարի մեքենա... իսկ հարսը նույնիսկ **պատեֆոն**»: Ն. Ջարյանի մոտ նույնպես հիշատակվում է այդ բառը. «Յոթ ծովի մերանը փոխեց իր անխոնջ **պատեֆոնի** պլաստիկան»:

30-ական թվականներին ֆրանսիական մի ֆիրմա, կատարելագործելով **գրամաֆոնը**, այն անվանեց **պատեֆոն**՝ իր՝ ֆիրմայի *Pate* անվան և հունարենի *phone*՝ «ձայն» բառերի միացումով: Ֆիրման, **գրամաֆոնի** հսկայական փողը փոքրացնելով, հնարամտորեն տեղավորել էր սարքի արկղի ներսում՝ տալով նրան ճամպրուկի տեսք:

Իհարկե, էլեկտրական նվագարկիչները կենցաղից դուրս մղեցին այս սարքերը, սակայն նրանց անունները ամբողջ աշխարհի լեզուներում կամ գոնե բառարաններում մնացին:

Չթարգմանվող բառեր և արտահայտություններ: Նույն բառը երկու անգամ կերտն և կերտսին...

480. ԿԵՐՈՍԻՆ

Կերոսին ներկայումս ասում ենք նավթի մշակության ընթացքում նավթից թորված հեղուկին, որն այրվում է: Կենցաղում օգտագործվում է նաև **կերոսինկա**, որը կերոսինով աշխատող այրման հարմարանք է: **Կերոսին-ը** և **կերոսինկա-ն** քսաներորդ դարում են հայտնվել մեր բառապաշարում՝ եվրոպական լեզուներից և ռուսերենից, սակայն այդ բառերի արմատը հունարենից է վերցված, հունարենում **կերոս**՝ «մեղրամոմ» էր նշանակում: Երբ հուն մավթից ստացան լավ այրվող նավթահեղուկը, որը գրեթե ծուխ չէր արձակում և նավթի լամպերում օգտագործվում էր լուսավորության նպատակով, անվանեցին **կերոսին**, հավանաբար **մոմին** փոխարինելու պատճառով:

Չունարենի **կերոս** բառը մեկ անգամ ևս մենք ավելի վաղ ժամանակներում կրոնական այլ բառերի հետ փոխ ենք առել **կերոն** ձևով, որը հունարենի հայցական հիլոն է և հայերենում «մեծ մոմ», երբեմն նաև «ջահ» նշանակությամբ է օգտագործվել:

481. ՍԱԶՈՒԹ

Սազուքը **նավթի** մշակությունից հետո մնացած թանձր, գորշ հեղուկն է, որի անվանումը ծագում է արաբերենի **մակիզուլաթ**՝ «մնացորդներ, թափոն» բառից:

Գետագայում եվրոպական լեզուներում արաբերեն ձևը «մաշվեց, մտավ» և ստացավ **մազուք** հնչումը: Այս ձևով էլ օգտագործվում է այն աշխարհի բազմաթիվ լեզուներում:

482. ՆԱԿԹ

Նավթը անհիշելի ժամանակներից հայտնի է եղել Միջագետքի ժողովուրդներին, և հիմա էլ այն հետամնաց ու հատկապես չգարգացած երկրներում կարևոր դեր է խաղում: Այն սենական լեզուներից է անցել աշխարհի մյուս լեզուներին, արքայերենում՝ *napta*: Դայերը Միջագետքից են վերցրել **ճավթ**-ը:

483. «ԼԵՌՆԱՅԻՆ ԽԵԺ» (ԿԱՍ ԱՍՓԱՂՕԹ)

Ասֆալտը հանքային ծագում ունեցող թանձր կուպրային զանգված է, 50–60% բիտումից, որն օգտագործվում է ճանապարհները, մայրերն ու հրապարակները ծածկելու համար: Միջագետքում նրանով փողոցներն էին ծածկում՝ վրան ավազ ցանելով, և պատեր շարում: Նրանից բազմաթիվ ածանցյալներ կան կազմված **ասֆալտապատել, ասֆալտային, ասֆալտած, ասֆալտուղի, ասֆալտագործ, ասֆալտատար** և այլն: Միջին դարերում հունարենից մենք փոխ ենք առել այս բառը **ասֆալոթ** ձևով, քանի որ այդ ժամանակ հայերենը չուներ **ֆ** տառը:

484. ԲԻՏՈՒԿ

Լատին. *bitumen*՝ «լեռնային խեժ», խեժանյութերի ընդհանուր անունն է (ասֆալտ, ճավթ, գուղորոն և այլն):

485. ԱՍԲԵՍ

Գրուն. *asbestos*՝ «չհրկիզվող», կտավաքար հանքային և հրակայուն բնական մանրաթելերին տրվող հանքանյութերի ընդհանուր անունն է:

Տեխնիկան ծնում է նոր բառեր

486. ԻՆՉՊԵՍ ՏՈՎԱՄԱԿԸ Ե ԾՆՎԵԼ 1950 թ.

Մինչև 20–րդ դարի 50–ական թվականները լույս տեսած աշխարհի ոչ մի բառարանում և հանրագիտարաններում դուք չեք գտնի **տոկվամակ** բառի բացատրությունը, որովհետև այդ տարիներին այն դեռևս գոյություն չուներ իրականության մեջ: Երբ Սովետական Միության ատոմագետները պատրաստեցին **տորի** ձև ունեցող փակ մագնիսական մի թակարդ՝ բարձր ջերմաստիճանային

պլազմա ստեղծելու և պահելու համար, այն կոչվեց **տորոնալայնային քամերա** **с магнитным катушками**: Քանի որ անվանումը շատ երկար էր, ապա կրճատեցին այն յուրաքանչյուր բառից վերցնելով մեկական վանկ կամ տառ, որից ստացվեց **ТО—КА—МА—К՝** **տոկվամակ**:

487. ՈԱՂԻՈ՞, ԹԵ՞ ՉԱՅՆԱՍՓՅՈՒՈ

Քսաներորդ դարի արշալույսին 1910–15 թվականներից ծնված բառերից է նաև **ռադիո**-ն: Ռադիոյի գյուտը Պոպովին է պատկանում, սակայն նրա կատարելագործման պատիվը՝ անշուշտ իտալացի Մարկոնիին: Տարածության վրա ծայրը հաղորդելու սարքը կոչվեց **ռադիո**: Ռադիո բառը վերցվեց լատիներենի *radius*՝ «ճառագայթում» բառից, *radio*՝ «ճառագայթում են»: Այնուհետև ստեղծվեցին բազմաթիվ նոր բառեր ու արտահայտություններ՝ **ռադիոակտիվ, ռադիոակտիվություն, ռադիոակտիվ թափոններ, ռադիոակտիվ ճառագայթներ, ռադիոակտիվ տարրեր** և այլն: Մինչդեռ արևմտահայերենում հաճախ կարելի է հանդիպել **ձայնասփյուռ** նորաբանությանը, որ ստեղծել են որպես **ռադիոյի** համարժեք բառ: Բայց իհարկե **ռադիո**-ն այլ է:

488. ՖՈՏՈ

Ներկայումս ընկալվում է երկու իմաստով՝ նախ **լուսանկար** և երկրորդ՝ **լուսանկարչատուն**: Բառը ծագում է հունարենի *phos*՝ «լույս» բառի սեռական *photos* ձևից: Դայերս հունարենի *photos*-ը՝ լույսը, թարգմանել ենք, ապա ավելացրել ենք իրանական **նիկար**-ը և ստեղծել **լուսանկար, լուսանկարիչ** և, ավելացնելով տուն, **լուսանկարչատուն** բառերը:

489. ՏՐԱԿՏՈՐ

Տրակտոր բառը աշխարհի լեզուներում հայտնվեց անցյալ դարի վերջերին, այն գալիս է անգլերենի *tractor* ձևից, որի հիմքում լատիներենի *trahere*՝ «ձգել, քաշել» բառն է: Ինչո՞ւ է այդ մեքենան այդպես կոչվել, որովհետև այն նշանակված էր հողային, գյուղատնտեսական աշխատանքներ կատարելու համար: Թերևս որոշ լեզուներ այն թարգմանելու փորձ են կատարել, սակայն մեծ մասամբ թողել են անթարգմանելի:

490. ԱՎԻԱՅԻՎ ԿԱՍ ՍԱՐԴԸ ՍՈՎՈՐՈՒՄ Ե

ԹՈՂՈՒՆՆԵՐԻՑ

Մարդը, նախանձելով թռչուններին, հազարամյակներ փորձեր էր անում թռչել օդում, Իկարիոսի ժամանակներից սկսած: Թռչելու սարքերը կատարելագործվեցին, և մարդը բազմապիսի տարբերակներով թռչում է: Օդային ուղիներով ճանապարհորդելը ոչ միայն հաճույք է, այլև ժամանակի խնայողություն: Եվ ահա

մեր բառապաշարի մեջ հայտնվել են բազմաթիվ բառեր՝ կապված օդազնացության հետ՝ **ավիացիա, ավիատուհիներ, ավիամոդել, ավիատոմս, ավիատոր, ավիաներթ** և այլն: Սակայն որոշ մարդկանց մտքով էլ չի անցնում, որ մարդը ոչ միայն ընդօրինակել է **թռչուն**ին թռչանման սարքեր հորինելիս, այլև **թռչուն** բառն է օգտագործել վերոհիշյալ բառերը կերտելիս: Ավիա բառը վերցված է լատիներենից, ուր avis՝ «թռչուն, հավք» է նշանակում:

491. ԿՈՌՆԿԱՎԱՐ Է ՀԱՅՐՍ, ԻՍԿ ՏԱՏԻԿՍ ԵՐԳՈՒՄ ԵՐ ԿՈՌՆԿԻ ՍԱՍԻՆ

Այսօր բառարանները, որ գրված են 40–ական թվականներից հետո, **կոռնկ** բառը բացատրելիս ավելացնում են նաև մեկ կետ. **կոռնկ** կամ **վերամբարծ կոռնկ**—«մեխանիկական բարձրացնող հարմարանք, որը շինարարություններում կամ գործարաններում բեռներ է բարձրացնում իր սլաքի օգնությամբ»: Այն ծագում է գերմաներենի Kranich՝ «կոռնկ» բառից, որը ռուսերենում կրճատվել է դառնալով **кран**: Այստեղից էլ՝ մեր նոր բառը՝ **կոռնկավարը**: Իսկ տասն երգում էր հայ պանդուխտի երգը՝ ուղղված չվող կոռնկին:

492. ՍԱՐԴՈՒՆ ՍՈՎՈՐԵՅՆՈՒՄ ԵՆ ՆԱԵԿ ԹՐԹՈՒՐՆ ՈՒ ՃԻՃՈՒՆ...

Մեր նոր բառապաշարում սովորական են **թրթուրավոր տրակտոր, թրթուրանիվ սարքեր, տանկի թրթուրներ** արտահայտությունները: **Թրթուր** բառի բացատրությունը նույնպես ավելացել է մեկ կետով, որովհետև բացի սաղարթները խժռող բազմտանգի միջատից **թրթուր** կամ **թրթուրավոր** է կոչվում տրակտորների, տանկերի, բուկոզերների և **բետեր**—ների մետաղյա շղթայաձև, հատվածավոր, փաթաթվող ռելսը:

493. ՕՉԻ ՆՍԱՆ ԵՎ ՕՉ Է ՇԱՆՁ

— Կարողը դարձյալ բակի ծորակին էր միացրել իր **շլանգը**: Ավտոյի բաքից բեմզիմը հնարավոր է հանել միայն **շլանգի** օգնությամբ:

Շլանգը ռետինե ճկուն խողովակն է: **Շլանգ** բառը ծագում է գերմաներենի Schlange «օձ» բառից: Սողունի հետ ունեցած արտաքին նմանության պատճառով է այն ստացել իր անվանումը, իսկ մեզ համար բուն իմաստը չի ընկալվում... հայերենն այն ընկալում է միայն որպես ռետինե խողովակ:

494. ԵԹԵ ՀՐԱՊՐԱՐԱԿԵՔ ՈՐԵՎԷ ԳԱՂՏՆԻՔ, ԴԱ ԿԼԻՆԻ ԱՆԵԿՂՈՏ...

Չին—հին դարերից սկսած զվարճալի և սրամիտ պատմություն ասելը ժողովրդի անենասիրած զբաղմունքն է եղել: Մանավանդ մեր օրերում մեծ տարածում են

ստացել քաղաքական, էրոտիկ, ծիծաղաշարժ, անհավանական, անհավատալի, սակայն անսպասելի տրամաբանական վերջաբան ունեցող զվարճախոսությունները:

Անեկդոտները միշտ նորոգվում են հավուր պատշաճի և կամ հորինվում են օրվա հրատապ անցուդարձի թեմաներով՝ մատուցվելով որպես իրողություն: Ի՞նչ է նշանակում **անեկդոտ**: Այն հունարեն բառ է, ծագում է anekdotos՝ «չիրապարակված» բառից:

Աշխարհում մեծ տարածում ունեն «Հայկական ռադիոյի» **անեկդոտները**, ինչպես նաև հայրենադարձ հայերի՝ **ախպարների** (նորեկ հայերի) հորինած սրամիտ զրույցները, որոնք մեծ մասամբ սրամիտ բառախաղերի լուծում ունեն: Բերենք մեկ—երկու նման **անեկդոտներ**՝ հորինված հայրենադարձ **ախպարների** կողմից:

495. ՍԱՔՈՒՐ ՀԱՅՎԱԿԱՆ ԱՆԵԿՂՈՏ

Խորհրդային տիրապետության տարիներին, երբ օձն իր պորտով, և դուշն իր թևով չէր կարողանում դուրս գալ խորհրդային սահմաններից, հայրենադարձ հայերը փորձում էին վերստին արտագաղթել Սովետական Միությունից: Սիս մի օրինակ, գործարանի տնօրենը մի նորեկի կամ **ախպարի** իր կաբինետն է հրավիրում և փորձում է անաչեցնելով ետ պահել ուն **Կարապետի**՝ հայրենիքը լքելու մտադրությունից:

— Կարապետ, լսել եմ, որ դիմում ես տվել Ամերիկա գնալու համար, բա չե՞ս ամաչում, որ թողնում ես քո հայրենիքը և գնում ես մեզերի. մեքսիկացիների, մաֆիոզների այդ փչացած երկիրը: Ի՞նչ հրապուրիչ բան կա այնտեղ: Ի՞նժ թվում է, որ հեռվից է Ամերիկայի ծայրը գրավիչ հնչում, ինչպես ասում են, դիտլի ծայրը հեռվից է քաղցր հնչում... Մի կտոր հաց դու այստեղ էլ գտնում ես և իզուր հոսանքի հետ մի գնա. ես ոչ մի տարբերություն չեմ տեսնում **այստեղի** և **այնտեղի** միջև, արի ետ կանգնիր սխալ ճանապարհիցը:

Կարապետը բուշկիկյան տնօրենի քարոզչական խրատների դիմաց գտնում է մի սրամիտ, զինաթափող պատասխան և «հիմնավորում» է իր գնալը հետևյալ բառախաղերով.

— Ընկեր տնօրեն, կըսեք տարբերություն չիքա **հոսի** և **հոնի** մեջ: Ե, եթե տարբերություն չիքա, հապա ինչո՞ւ կըսեն **հոնի** արաղ և ոչ **հոսի** արաղ, ինչո՞ւ կըսեն **երգեհոն** և չեն ըսեր **երգեհոս** և ինչո՞ւ կըսեն **հոնորար** և չեն ըսեր **հոսորար**:

Անեկդոտ, «չիրապարակվող» կոչվեցին նման զրույցները՝ նկատի ունենալով այս կարգի զրույցների մեծ մասամբ անպատշաճ, անպարկեշտ, ցինիկ, լպիիր թովանդակությունը, իսկ այժմ նաև քաղաքական, հակապետական բնույթը, քանի որ պատմվում էր մեղ շրջանակներում և ոչ հրապարակավ: **Անեկդոտ** բառը չի պատճենվում:

Անեկդոտային ածականը նշանակում է «անհավատալի, անիրական, չեղած, ֆանտազիա»:

496. ՈՐՔԱՆ ԷԼ ՍԵԾ Է, ՄԻԵՎՆՈՒՅՆ Է, ԳՐՈՇ Է

Եվրոպական լեզուներից, լատիներենից՝ denarius grosus, գերմաներենից, ավստրիերենից Groschen, ապա լեհերենից՝ grosz, ռուսերենից՝ **гросш**, հայերենին անցած **գրոշ** բառը ամենահաճախ գործածվող բառերից մեկն է. «**Գրոշ** չարժի»: «Նրա զինը մեկ **գրոշ** է»: «**Գրոշի** զին»: «**Գրոշի** արժեք չունենալ» և այլն:

Ամենացածր արժեք ունեցող մետաղադրամն է եղել այն, որի արժեքը 12-րդ դարից սկսած (երբ Իտալիայում էր հատվում) նախապես հավասար է եղել Ռուսիայում 1657–1838 թ. 2 կոպեկի, ապա՝ մեկ և հետո՝ կես կոպեկի (1838–1917), անընդհատ իջել է նրա արժեքը:

Այստեղից էլ՝ **գրոշանոց**, որ հավասար էր 1 կոպեկի, դարձավ ոչնչության հավասար մի բան: Որպեսզի որոշ չափով նրա նկատմամբ հարգանքը մեծանա, սկսեցին հատել այդ դրամը ավելի խոշոր չափով և քաշով, քան մյուս մետաղադրամներն էին, սակայն, ավազ, ուշ էր, արդեն նա վաստակել էր ամենացածր զին ունեցող դրամի արժեք, և ոչ մեկի կարծիքը այսուհետև չփոխվեց նրա արժեքի վերաբերյալ: Միևնույն է, ռուսը ասում է՝ **гросш цена**, եթե որևէ բան չէջին արժեք է իրենից ներկայացնում կամ անարժեք է:

497. «ԽՈՐԱՍԱՆԿԻՐ, ԹԵ ՉԷ ԿԱՍԵՆ՝ ՆԱԻՎ ԵՍ...»

Աշխարհի բազմաթիվ լեզուներում գործ է ածվում **ճափ** բառը՝ «միամիտ, դյուրահավատ, ոչ խորամանկ, պարզունակ» նշանակություններով: Սակայն սրանք **ճափ** բառի արդի իմաստներն են. հնում այն այլ իմաստով է գործածվել: Այն լատիներենում հնչում էր naivus, որը նշանակում էր «բնական», ֆրանսերենում՝ naïf, naïve:

Ուրեմն, դուրս է գալիս, որ եթե մեկը կյանքում չի խորամանկում և արտահայտվում է իր բնական, սովորական ելույթամբ, ուրեմն նա **ճափ** է՝ պարզունակ:

498. ԻՆՉՈՒ Է ԹՈՒՐԸ ԿՈՉՎՈՒՄ ՔԱՎՈՒՄ...

Միջին դարերի մատենագրությանը ու ժողովրդական խոսակցական լեզվում մի քանի տարբերակներով ունենք ավանդված **հավլունի** բառը, սակայն միշտ որպես **թուր** բառի որոշիչ ածական: Որոշ ձեռագրերում ունենք **հաւալանի**, **հաւալունի**, **հաւալալի**, **հաւալալի**, նաև ժողովրդական **հավլունի**, որոնցից և ոչ մեկն էլ չի հուշում, թե նախնականը որ ձևն է, այսինքն՝ ո՞րն է ուղիղը, ճիշտը: Նշանակությունը բառարաններում բացատրվում է «մեծ»: Գ. Թումանյանը ունի՝ «Կապեց թուրը **հավլունի**»: Շիրազը՝ «Ինքը քնքը մի մանուշակ, խոսքը մի թուր **հավլունի**»: Բայց ի՞նչ է վերջապես **հավլունի**-ն: Այս մասին Գ. Աճառյանի «Դարերն արմատական բառարանը» լուծ է: Սակայն խոսում է արաբերենի բառարանը: Արաբերենում **հավլ** (hawl) բառն ունի «վախ, սարսափ, սարսափազդու, ահռելի, ահազդու» նշանակությունները **hala** արմատից, որն ունի նաև «լուսապսակ, փայլատակում» նշանակությունները: **Հավլ** արմատին ավելացվել է –ունի և կազմվել է **հավլունի**՝

«սարսափազդու, ահեղ, ահռելի, սակայական» նշանակությամբ: Ուրեմն **հավլունի** այս նշանակություններով պիտի ընկալել և ոչ թե **մեծ**, ինչպես բացատրվել է ներադրաբար սխալ:

499. ՅՆԾԱԼ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄ Է «ՐՃՎԵԼ», ԲԱՅՑ ՆԱԵՎ՝ ՔԱՐԿԱԴՐՎԱԾ ՎՃԱՐԵԼ

Հաղթանակը ցնծությամբ էր լցրել թուրքի սրտերը: Փոքրիկի դեմը **ցնծում** էր հրճվանքից: «Ցնծա, քյուրվիշապ Հայաստան աշխարհ...»:

Ցնծ արմատից ունենք ցնծաբեր, ցնծազին, ցնծալի, ցնծալուր, ցնծահույզ, ցնծածայր, ցնծամույն, ցնծապատար, ցնծառիթ, ցնծավետ, ցնծացնել, ցնծերզ, ցնծին տալ և այլ բառեր:

Սակայն լեզուն այնպիսի անակնկալներ է մատուցում, որ տրամաբանության հետ երբեք չի համընկնում... Ահա բերենք մի քանի օրինակներ մեր ժողովրդական խոսակցականից, որ արժանազորված են Դոնդյանի, Օտյանի և այլոց երկերում. «Ուստե՛ն ասեք. «Բարկե՛ն, **ցնծա**: **Ցնծա՛** տեսնե՛մ, տղեր խալխի փողերը շատ ա ուտում»»: «Ապետացում եթե հարուստ է, առատածե՛ն է, ծայր չհաներ և կհավանէ պահանջված գումարը **ցնծալու**» (Ե. Օ.):

Իհարկե, հարկադրաբար դրամ կամ գումար վճարելը, որքան էլ առատածե՛ն լինի վճարողը, ուրախություն, առավել ևս **ցնծություն** չի կարող պատճառել նրան, այլ հեզմաբար պիտի ընկալել այս իմաստը...

500. ՍՈՒՐԻԿԸ՝ ՈՐՏԵՂ, ԲՈՐԴՈՆ՝ ՈՐՏԵՂ...

Ընկերս նոր մեքենա (այսինքն՝ ավտոմեքենա կամ եթե կուզեք՝ ինքնաշարժ) գնեց և նախքան տուն հասնելը կանգ առավ ներկերի խանութի առջև: Նա խնդրեց վաճառողից 2 լիտր **սուրիկ** տալ: Ես զարմացա, հարցրի նրան այդ **սուրիկ**-ի մասին: Նա թեև լեզվաբան չէր, սակայն, շատ կարդացած մարդ լինելով, բացատրեց, թե ինչու այդ կարմիր ներկը **սուրիկ** է կոչվում. «Ղու գիտե՞ս, որ ներկայիս **Սիրիա** երկրի անունը նախկինում արտասանել են **Սուրիա**» (արաբերենում, արևմտահայերենում հիմա էլ է **Սուրիա**), իսկ Սուրիայում վաղմջական ժամանակներից գիտեին կարմիր ներկ պատրաստելու գաղտնիքը, մի ներկ, որն արևից չէր գունաթափվում և նույնիսկ մետաղն էր փրկում ժամգից: Այս ներկը շատ հարգի էր հարևան և հեռու երկրներում և տարաշխարհում: Դույններ այն անվանում էին **սուրիկոն** կամ **սուրիկ** (**սուրիկոն**–ը հունարենից է, որտեղ surikon նշանակում է «սիրիական»): Այսօր որտեղ էլ արտադրեն այդ ներկը, Սիրիայում, թե այլուր, միևնույն է, նրան «կպել» է **սուրիկ** անունը:

501. ԲՈՐԴՈ

Նրա հագին **բորոզ** կոստյում կար: Այս բառի ծագումը (բորոզ նշանակում է «մուգ կարմիր») կապված է Ֆրանսիայի **Բորդո** քաղաքի հետ, ուր նշանավոր մուգ կարմիր

գինի էին պատրաստում, երբ ասում էին՝ բորդոյի կամ բորդո գույնի, հասկանում էին այդ գինու գույնը: Ուրեմն աշխարհի ժողովուրդների (այդ թվում նաև հայոց) լեզվում և որդեգրվեց բորդո բառը, որ ծագում էր բնակավայրի անունից:

502. ԵՁԵ ԶԻ ԶՈՒԷԻ, ԿԱՐՈՂ Է ՍԱՐԴԸ ԱՍՊԵՏ ԿՈՉԿԵԼ...

Առօրյա խոսակցության և զեղարվեստական գրականության մեջ հաճախ ենք հանդիպում «Ասպետորեն» ներքե կնոջ սխալը, հիմա քիչ են հանդիպում այդպիսի **ասպետ** տղամարդիկ», «Նրա այս վերջին արարքը միայն **ասպետություն** կարելի է անվանել» արտահայտություններին:

Ասպետական քայլ, ասպետական արարք, ասպետական վարմունք և այլ նման արտահայտություններում, ինչպես նաև վերևի մեջքերումներում **ասպետ** բառով կազմված ձևերն ընկալվում են «մեծահոգորեն, վեհանձնորեն, վեհանձնաբար, մեծահոգաբար» նշանակություններով: Սակայն հին հայերենում **ասպետը** այն անձն էր, որն ուներ ձի և ազնվական, իշխանական ծագում: Իսկ ինչո՞ւ անպայման ձի ունեցողն էր **ասպետ** կոչվում: Որովհետև նախապես այդ բառը նշանակում էր «ձի ունեցող (ազնվական), հեծյալ (հիշխան)»: **Ասպետ** բառը իրանական ծագում ունի, այն կազմված է *asp* «ձի» և *patē* «պետ» եզրերից: Դայկական իշխանական տներին մեջ ամենապատվավոր ասպետները **Բագրատունիներն** էին, որոնց և վատահված էր թագավորին թագադրելու պատիվը: Այս պատճառով էլ նրանց կոչում էին **թագադիր ասպետ, թագադիր արքայի**:

Եվ այսպես, մեր օրերում կարող է մարդ ձի չունենալ, հետիոտն երթնելել կամ ավտոմեքենայով շրջել, սակայն կոչվել **ասպետ**՝ ասպետին սագական կեցվածքի, վարվելաձևի համար:

Զարմանալիորեն մյուս եվրոպական մի շարք լեզուներում ևս **ձիավոր, հեծյալ** բառը, որ լատիներենում հնչում էր *caballero*, իսպ., ֆր., լեհ., ռուս.: *кавалер*, նման իմաստաշրջության է ենթարկվել: **Կավալեր** բառից է ծագում կավալերիա՝ «հեծելագոր» բառը: **Ասպետ, հեծյալ** իմաստից բացի **կավալեր**–ը ռուսերենում գործ է ածվում նաև «երկրպագու, սիրած, պարընկել, սիրող գույզի տղամարդը» և այլ իմաստներով: Նույնիսկ նշանակում է «շքանշանակիր», օր: «Նա «Ոսկե աստղի» **կավալեր** է»:

503. ԿԻՆԱ-ԿԵՂԵՎ-ԽԻՆԻՆ

Մալարիա (դղճորոց, տեճը) հիվանդության բուժումը կատարվում է **կլեպի** կամ **խիմի** օգնությամբ: Իսկ ինչո՞ւ **կեղև** կամ **խիմի**, որովհետև Պերուի կեչուա ցեղի հնդկացիների լեզվում **կինա** կամ **կինակինա** նշանակում էր «կեղև, կլեպ»: Եվրոպացիները սովորեցին նրանցից մալարիայի բուժումը կինակինայի օգնությամբ: Այս ակալիդի պարունակող ծառերի կեղևից ստացվող նյութը գերմանացիները **խիմա**, իսկ դեղահաբերը՝ **խիմին** կոչեցին: Այս ձևով այն մտավ բազմաթիվ լեզուների, այդ թվում նաև հայերենի բառապաշարի մեջ:

504. «ԿՅԱՆԸ ՏՎՈՂԸ» «ԿՅԱՆԸՆ» Է. ԻՆԸՆ՝ ՎԻՏԱՄԻՆԸ

Մարդու կյանքի համար խիստ անհրաժեշտ քիմիական տարրեր նյութերի միացությունները կոչվեցին **վիտամիններ**, այս բառի հայերենը չկա: **Վիտամինը** լատիներենի *vita*՝ «կյանք» բառից է: Իսկ ինչո՞ւ **կյանք**, որովհետև կյանքի գործունեության համար բազմաթիվ օրգանական միացություններ, թեև քիչ քանակով, խիստ անհրաժեշտ են մարդուն, դրանք լավ ուսումնասիրված են և համարակալված **A, B, C, D, E** և այլն:

505. ՊՈՒՆԸՆ ՊԱՏՐԱՍՏԵԼՈՒ ԳԱՂՏԻԹԸ... ՏԱԼԻՍ Է ՀԻՆԴԻ ԼԵՉՈՒՆ

Պունըն հաճույքով են ըմպում եվրոպայում և աշխարհի շատ այլ երկրներում: Առաջինը **պունջին** ծանոթացան անգլիացիները Գոկլաստանում: **Գինի** լեզվում այն հնչում էր **փանջ** (*pance*), որ նշանակում է «հինգ»: Իսկ ինչո՞ւ խմիչքի անունը՝ **հինգ**: Որովհետև **փունջ, փանջ** կամ պունջ պատրաստելու համար անհրաժեշտ էին 5 բաղկացուցիչներ՝ օղի, շաքար, լիծոնի հյութ, ջուր և համեմունքներ: Ահա փանջի պատրաստման բաղադրատոմսը: Ինչպես տեսնում ենք, **փանջ**՝ «5» բառի ոչ միայն իմաստն է մթազնել, այլև արտասանությունն է աղավաղվել՝ դառնալով **պունջ**:

506. ԷՍԵՆՑԻԱ՝ «ՆԳԱՊԱՏԻԿ ԿՈՐԶՎԱԾ ՈՂՈՒ» ԷՈՒԹՅՈՒՆ...

Որպես ջրազմանվող բառ հայերենի բառապաշարում ևս գործ է ածվում **եսենցիան**, որ նշանակում է որևէ ցնդող նյութի **խտալուծույթ** կամ **ուլթյուն**: Լատիներեն ծագում ունի այս բառը, որ նշանակում էր *quinta essentia*՝ «հնգապատիկ կորզված ոգի», այսինքն՝ **ուլթյուն**, բնույթ:

507. ԱՐԱՂ, ՋՔԻ, ՕՂԻ

Աստվածաշնչի հայերեն օրինակում բազմիցս հիշատակվում է **ցքի** բառը «օղի» նշանակությամբ: Այն շատ հին ծագում ունի և հավանաբար սեմական բառ է: Աքքադերենում *zaqu* նշանակում է «մաքուր, զուլալ, թորված»: Իսկ ժողովրդախոսակցական լեզվում գործ է ածվում **արաղ**–ը, որ դարձյալ սեմական ծագում պիտի ունենա: Արաբերենում *arak* նշանակում է «քրտինք» (թորելիս կաթիլների ձևով օդու հոսելը նկատի առնելով): Իսկ **օղի**–ն առայժմ հայտնի չէ՝ ինչ ծագում ունի:

508. ԾԽԱԿԱՆ ԳՊՐՈՑԸ ԿԱՊ ՈՒՄԻ՞ ԾԽԻ ՀԵՏ

Պատմում էր տատս, որ պապս բախանա է եղել և ունեցել է մինչև 175 **ծուխ**: Ինչպես թե **ծուխ**: Նա բացատրեց, որ **ծուխը** փոխաբերաբար նշանակում է «տուն»:

Ես երկար ժամանակ զլուխ էի կոտրում, թե ինչու մարդը պիտի կոչվի **երեցփոխան**, այսինքն՝ քահանայի ուսաշոր, տերտերի ուսաշոր, վարտիք: Իսկապես բառարանները բացատրում էին **երեց՝** «աժվագ, տերտեր, քահանա», իսկ **փոխանը՝** «ոտաշոր, վարտիք»: Երբ գլխի ընկա, որ **փոխանը** նաև կարելի է **փոխանորդ**, **փոխանորդի** բառով էլ արտահայտել, նոր միայն պարզ դարձավ **երեցփոխան** բառի նշանակությունը, որ **փոխնորդի՝** սպիտակեղենի հետ ոչ մի կապ չունի, այլ **փոխարինողի**: Այն մեր ժամանակներում համարյա թե չի օգտագործվում: Նախկինում **երեցփոխանը** եկեղեցու տնտեսությունը վարելու համար ծխականների կողմից ընտրված անձն էր, այսինքն՝ **քահանայի փոխարեն** եկեղեցու տնտեսությունը վարող, երեցին **փոխարինող** անձ, որ զանձապահի, մոմավաճառի, ծախսարարի աշխատանքն էր համատեղում, այլ կերպ կոչվում էր նաև **արքուակալ**:

Մեր օրերում փորձ արվեց օգտագործել **երեցփոխան**—ը «ղեկավարտի», «պատվիրակի» նշանակությամբ, սակայն այն տարածում չգտավ:

511. ԲՆՈՒԹՅԱՆ ՉԱՅՆԵՐԻՑ ԾՆՎՈՒՄ ԵՆ ԲԱՌԵՐ

Ճոկի, ճպուռ, մլավոց, բառաչ, կարկաչ, շառաչ, շշուկ, շշուռ, ազոավ, մկկոց, խրխիք, թխկոց, Ճայթյուն, ֆշշոց, խոնձիոց և այլ նման բառեր անվիճելի է, որ արձույկի նմանողությամբ են ստեղծված:

Մեծ թիվ են կազմում նաև դարերի խորքից եկող մի շարք ջրամանների կամ կուլաների ու կուժերի անվանումները, որոնց հիմքում հենց այն ծայրն է, որ իրենց միջից է դուրս գալիս հեղուկը, ջուրը կամ գինին դատարկելիս:

Մեր նախնիները, գեղագիտական հաճույքից ելնելով, ոչ միայն կուլաների արտաքին ձևավորումն են ճաշակով կատարել, այլև ջրամանների վզիկները նեղացնելով և ծակոտկեն փականներ դնելով՝ ստեղծել են գեղեցիկ, երաժշտական հաճույք պատճառող «երգեցիկ» ջրամաններ՝ հեղուկը նրանց միջից դատարկելիս: Միայն թե ինչ են գրում լեզվաբանները նման ցրամանների անունները բացատրելիս:

Սերաստիայի բարբառի բառարանի հեղինակ Կ. Գաբրիլյանը գրում է «**Բլբլը**—նեղերբան սափորիկ, դորակ, բնածայմած ջուրը բլբլ—բլբլ ծայր հանելեն կվագե» (118): Համեմատենք Վանի **պլպլիկ**—ի և Ալաշկերտի **բրրրիկ**—ի հետ: Սասունում նույնպես **բրրրիկ**, **բրրրրիկ** կար (Ա. Պետրյան), իսկ Գագաջյանը վկայում է Եվրոկիայում **պլպլ** կուժի մասին, որը ջուրը դատարկելիս կոկորդից պլբլպլ ծայր է հանում (51): Հիշեցնենք, որ պարսկերենում նույնպես **բոլբոլ** անունով (bolbole) կուժ կա, որի վիզը նեղ է ու երկար, նույն պարսկերենում **բոլբոլի** նշանակում է «բլբլացնել», իսկ **բլբոլ** (bol—bol) բառն էլ հենց այս բնածայմությունից ծոված անվանումն է: Հ. Աճառյանը ի թիվս մի շարք բնածայմական անուններ ունեցող կուլաների հիշատակում է նաև **կուլկուլ**—ը՝ կլկլ ծայրից, **զլզլ**, որ համապատասխանում է Կ. Գաբրիլյանի նկարագրածի հետ. «**Գլզլ**— նեղերան դորակ, ուրկլ ջուրը գլի—գլի ծայր հանելեն կվագե» (142): Նույն բառարանում նա բերում է նաև Կարինում պատրաստվող **թխթխ** կավե ջրամանի հիշատակությունը (118):

տնտեսություն, ընտանիք, նաև գերդաստան», որովհետև մի քանի տղա ունեցող հոր ընտանիքը, հաճախ բազմանալով, դեռևս մնում էր հայրական օջախում: Գրականության մեջ և որոշ բարբառներում **ծուլս**—ի փոխարեն հանդիպում ենք նաև **երդ** բառին: **Երդ** կամ **երդիկ** բառով էլ արտահայտվել տուրն կամ ընտանիքը՝ անվախ նրա ներսում բնակվող ընտանիքների թվից: Այսինքն՝ յուրաքանչյուր երդիկից կամ երդից ելնող ծուլսը մեկ ընտանիքի հաշիվ էր:

Միայն և մոտենում ենք **ծխական դպրոց, ծխական քահանա** հասկացություններին: Մինչև 1917 թ. հեղափոխությունը Ռուսաստանի տիրապետության տակ ամբողջ ժողովուրդների գյուղական դպրոցներն անվանում էին **ծխական**, որոնք ունեին 3—6—որ դասարաններ, իսկ քահանաներին՝ **ծխական** քահանաներ:

509. ԻՆՉՊԵՍ ՍԱՆԿԱԲԱՐՁՈՒՄԻՆ ՀՈՂԱԲԱՐՁՈՒԻ ԱԶԳԱԿԱՆ Ե ԴԱՌՆՈՒՄ ԵՎ ԲԱՐՁԻԹՈՂԻ...

Ես արդեն մեծերի գործերից բավական բան հասկանում էի և առաջին դասարան էի հաճախում, երբ պիտի ծնվեր ջուրս: Ինձ շտապ ուղարկեցին **մամիի** ետևից: Երբ **մամիի** հետ մտանք բակ, մեզ տեսնելով՝ մորաքույրներս ուրախ բացականչեցին.

— **Մանկաբարձուհին** եկավ, եկավ:

Ես երկար տարիներ տանջվում էի **մանկաբարձուհի** բառի իմաստի վրա՝ մտածելով, թե ինչու իր հետ **մանկան** բարձ չէր բերել **մանկաբարձուհի մամին** և ինչու եկել էր դատարկածոն: Իմ միտքը պտտվում էր ավելի շատ **բարձ** բառի շուրջը, քան թե **մանկան**, որը հասկանալի էր: **Թեև բարձ** բառն էլ էր հասկանալի, երբ քրոջս ծնունդը շնորհավորողները ասում էին մորս. «**Բարձը** բարի»: Ուրեմն իսկապես՝ **մանկան բարձի** մասին էր խոսքը և ոչ ուրիշ բանի: Անցան տարիներ, և ես միայն գրաբարի ժամերին հասկացա **բարձ** բառի իմաստային առումները, որից մեկն էլ «վերցնել, բարձրացնել» էր: Այսինքն՝ **մանկաբարձ**՝ «մանուկ վերցնող, մանկանը բարձրացնող»:

Այս **բարձ** բառի «վերցնել, առնել» նշանակությունը ես գտա նաև **հոգաբարձու** բառի մեջ, որը նույնպես ինձ բավական ժամանակ մտատանջում էր, թե ով է այս **հոգաբարձուն**. **Ինչո՞ւ հոգու բարձ**: Հասկացա բառի իմաստն այն ժամանակ, երբ ինձ համար պարզ դարձավ, որ **հոգաբարձու** բառի մեջ առաջին մասը ոչ թե **հոգի** պիտի հասկանալ, այլ **հոգս**, այսինքն՝ **հոգսը վերցնող** անձ, այլ կերպ **խնամակալ, հոգացող**, որևէ կազմակերպության, դպրոցի, ճեմարանի **հոգաբարձու, խնամակալ, խնամքը, հոգսը** իր վրա վերցնող: Օր.՝ «Ներսիսյան դպրոցի **հոգաբարձու** էր հորեղբայրս»: «**Հոգաբարձուների** խորհուրդը նվիրյալների խումբ է»:

Հապա ինչպե՞ս հասկանանք **բարձիթողի** արտահայտությունը: Մեր տանը բոլոր գործերը **բարձիթողի** վիճակում են: Այն նշանակում է «վերցված—թողնված», այսինքն՝ բարձրացված և զցված: Բարձիթողի վիճակում են հիմա դպրոցները:

Հավանաբար կուլա, պուլիկ կուզում, մամնամ բառերն էլ ունեն բնաձայնական ծագում:

Սակայն սա դեռ ամբողջը չէ: Բանն այն է, որ մեզանից մի քանի հազարամյակ առաջ ապրող մեր հարևանները՝ խեբերը, խուտիները, բաբելացիները, նույնպես զուրկ չեն եղել գեղազիտական ճաշակից, և նմանատիպ ջրամաններ են պատրաստել, որոնց մասին տեղեկանում ենք սեպագիր արձանագրություններից: Նման անոթները նրանք գործածում էին ծխական, կրոնական արարողությունների ժամանակ, որպեսզի խորհրդավորություն տան սպանդելու իրենց արարողություններին: Նման կուլաներից են խեթական կիլ-կիլը (KIL-KIL), պուլան (PULA), կումկումը և այլն:

512. ՆՈՐ ԲԱՌԵՐ՝ ԸՆԴԱՍԵՆԸ ՄԵԿ ՀՆՉՅՈՒՄԻ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅԱՄ...

Լեզվից լեզու անցնելիս հաճախ է պատահում, որ բառերից մեկ հնչյուն «կորչում» է, այսինքն՝ «ընկնում» է, սակայն պատահում է նաև հակառակը, այսինքն՝ որ թե տեղի է ունենում հնչյունի կորուստ, այլ հավելում, ահա և անհասպող բերենք օրինակները.

ա) Հնչյունի հավելում

Յուրաքանչյուր հայ կամ Կովկասի բնակիչ ծանոթ է **զառ**-ին, որով նարդի են խաղում: Միաժամանակ գրականության մեջ (լինի դա հայերեն, լինի այլ լեզվով) ընթերցողը հանդիպում է **ազարտ** բառին, որի նշանակություններն են «անգուսա, բուռն կիրք, մուլուցք, տարվածություն խաղի կամ մրցման մեջ»՝ «Նա **ազարտի** մեջ էր և չէր զգում, որ բախտն իրենից երես է թեքել, և ողջ ունեցվածքն արդեն տանուլ է տվել»:

Ազարտ-ը ծագում է արաբերենի azar՝ «զառերով խաղ» բառից, որը, անցնելով ֆրանսերենին, պորտուգալերենին ու իսպաներենին, ապա նաև եվրոպական այլ լեզուներին, դարձել է hazard՝ մեկ հնչյունի հավելմամբ: **Ազարտ**-ը աղավաղված՝ երկու հնչյունի հավելմամբ (**զառ**-ի հետ համեմատած), որպես նոր բառ հայտնվել է նաև հայերենում:

բ) Հնչյունի կորուստ

«Լազուր երկնքում ամպի ծվեն անգամ չկար»:

Լազվարթ կամ **լազուր**, կապույտ քարը իր անվան հետ տարածվել է ամբողջ աշխարհում **Բաղաշխանից**: Հնդկաստանում դարձել է lazavarda, արաբների մոտ՝ lazvard կամ lajvard, լատին.՝ lazurum, lazulum, azurum, azura, գերմաներենում՝ Azur, անհետացել են բառակազմի լ-ն, վ-ն՝ բառամիջից և դ-ն՝ բառավերջից:

Լիտավր՝ «ծնծղա» հարվածող երաժշտական գործիքի անվանումը ծագում է հին հունարեն polytaurea բառից: Այն հարվածային գործիք է՝ սիմֆոնիկ նվագախմբի գլխավոր գործիքներից մեկը: Poly նշանակում է «բազմաշատ», poly բառի օո-ն ընկել է՝ դառնալով lytaurea: Ռուսերենում այն արդեն զրկված է առաջին վանկից՝ դառնալով **литавра**:

513. ԼԱՏՈՒՆԸ ԳԻՏԵ՞՞ ԱՐԴՅՈՔ, ՈՐ ՈՍԿՈՒ ԺԱՈՒՆԳ Է ԻՆՔԸ...

Ռուսերենում **արյուրին** կամ ոսկեզույն պղնձին, պղնձալարին անվանում են **латунь**: Նեղ մասնագիտական շրջաններում **արյուր**-ի փոխարեն ավելի շատ գործ է անվում **լատուն** բառը՝ ի զանազանում կարմիր կամ մյուս պղնձի (պղնձալարի): Այս բառը «ծնվել» է **մեկ** տառի կորստով: Թուրք-թաթարական լեզուներից է անցել այն ռուսերենին՝ алтан-ը՝ «ոսկին», դառնալով latun, այսինքն՝ մեկ տառի պակասով նա արդեն **ոսկի** նշանակել չէր կարող...

514. ԻՍԿ Ո՞ՒՐ Է «ԱԼԱԶՈՒՄ» ԲԱՌԻ ՍԿՋԲԻ Ա-Ն...

Ռուսերենում գործ է անվում **лачуга**՝ «հյուղ, խուղ», **лачужка**՝ «հյուղակ» (հիշենք Պուշկինի բանաստեղծությունը **Наша бедная лачужка**...) որը նույնպես «պակասով» է ծնվել, **а**-ի կորստով, թուրք-թաթարական **алаçux** բառից: Ուրեմն լ-ից առաջ գտնվող բառասկզբի **а**-ն օրինաչափորեն «ընկնում» է ռուսերենում... Թուրքերենում **alacik**՝ «վրան, բաց խրճիթ»:

Հայերենի որոշ բարբառներ գիտեն այս բառը **ալաչուխ** ձևով, ինչպես գործ է անում Վահան Միրաքյանը. «Որը տանում է **ալաչուխի** քեջան...»: Հայերենում **ալաչուխ**-ը զարդարուն, շքեղ վրանի անվանումն է:

515. ՈՐՔԱՆ ԲԱՌԵՐ ԵՆ ԾՆԿԵԼ «ՇՐՋԱՆ» ԲԱՌԻՑ: ՊՏՏԿՈՒՄ Է ՇՐՋԱՆԸ, ԵՎ ԻՆՉԵՐ ԱՍԵՍ ՉԻ ԴԱՆՈՒՄ ՇՐՋԱՆԸ...

Հին Հռոմում զաղիատորների պայքարի սիրահարները անհաշիվ էին: Իսկ նրանց պայքարը ցուցադրվում էր circus-ներում: **Յիրկուս** կամ **ցիրկ** բառը անցավ աշխարհի բազմաթիվ լեզուների, իսկ հայերենին՝ **կրկես** ձևով (որովհետև լատիներենի **c**-ն նախապես ընթերցվում էր և արտասանվում որպես կ **i**-ից առաջ, հետագայում՝ նաև **ց**), երկակի արտասանություն ունեն լատիներեն **c**-ով գրվող հարյուրավոր բառեր, ինչպես **Յիցերոն / Կիկերոն, ցիրկուլ / կարկին, Մարցելուս / Մարկուս, ցինիկ / կունիկ** և այլն: Իսկ լատիներենում **ցիրկուս** նշանակում էր «շրջան»:

516. РЫНОК

Ռուսերենում, բուլղարերենում գործածվող **рынок**՝ «շուկա» բառը նույնպես ծագում է «շրջան» բառից, նրա զուգահեռներն են՝ ուկր. **рынок**, լեհերեն rynek, չեխերեն rynek, որը «օղակ, շրջան» իմաստից բացի նաև քաղաքային հրապարակ էր նշանակում: Միա այսպիսի հրապարակներն էլ աստիճանաբար վերածվեցին շուկաների, որոնց «կապով» **рынок** կամ rynek անունը:

Բռնցքամարտի սիրահարները իրենց կուռքերի պայքարը դիտում են **ռինգում**, **ռինգ** կամ **րոնգ** անգլ. նշանակում է «պարաններով շրջափակված բռնցքամարտի մրցարանը (6x6), իսկ ծագումով անմիջապես այն կապ ունի վերևի բոլո՝ «շուկա» բառի հետ:

518. ՈԱՌԻՂ

Ի դեպ բռնցքամարտի երեքրոպեանոց մարտի պահը մինչև ընդմիջումը անվանվում է **ռաունդ**, որ անգլերենի round՝ «կլոր, շրջան», rond՝ «կլոր» բառից է ծագում: Իտալ. rondo, ֆր. rondean:

519. ԿՐՄԻ

Ռուսերենի **кряжеса**՝ «ժանյակ» բառը նույնպես **կրյի**՝ «շրջան, օղակ, անիվ, մարդկանց շրջան» բառից է ծագում, այսինքն՝ «հյուսվածք, որը բաղկացած է օղակաձև շրջաններից»: **Крүй**-ից է նաև **окрүй**՝ «շրջան» բառը:

520. ՇՐՋԱՆ

Չայերենում **շրջան** բառը նույնպես իմաստի զարգացում է ապրել, և ժամանակակից հայերենի բացատրական բառարանը տալիս է նրա 11 նշանակությունները (4-րդ հատոր, էջ 88): 1. կլոր պարագիծ, 2. պարփակված օղակաձև տարածություն, 3. մարդկանց կլոր կանգնածների խումբ, 4. քնազավառ, ոլորտ, 5. սոցիալական կամ պրոֆեսիոնալ մարդկանց միջավայր, 6. երկրի վարչական բաժանում ըստ մարզերի, 7. տերիտորիալ, տարածքային կամ իրադարձությունների տարածք, 8. ժամանակաշրջան, ժամանակամիջոց, 9. միջավայր, 10. պտույտի ավարտ, 11. արաբ. davr-շրջան, daura-ժամանակամիջոց, դար, «100-ամյա շրջան», ժամանակաշրջան, աքքաղ. ժար, հայ. դար և այլն:

521. ՑԻԿԼ

Չուև. kyklos՝ «շրջան»:

Ցիկլոն (kyklon)՝ «պտտվող»:

Enciclopedia, հունարենի enkyklios paideia՝ «ուսուցում ողջ գիտության շրջանով»:

Ցիրկուլ՝ լատին. circulus՝ «շրջան»:

Ցիրկուլացիա՝ «շրջանառություն»:

Ցիկլոն-1. գլանաձև եզրավոր տղամարդու գլխարկ, 2. գլանաձև:

Գլան - գիլ արմատից գլաքար՝ «կլոր հղկված գետաքար»:

522. ԲՈՒՆՐ

Բուլոր հայերենում նշանակում է **ամբողջ, ամեն** (... բուլորը թեզ), նաև՝ **լրիվ**՝ տարին բուլոր, նաև՝ **կլոր** (բուլոր լուսին) և **շուրջը** (վզիդ բուլոր շարեշար): Գործ է ածվում նաև **բուլորք, բուլորտիք** ձևով (ծառի բուլորքը, բուլորտիքը), **բուլորել, բայական ձևը խմբել, հավաքել** (անասունները **բուլորել**), **շրջապատել** (Բերող բուլորված էր անուր, բարձր շրջապարիսպով: Խարույկի շուրջը **բուլորած** ծափ էին տալիս:), **լրանալ**, **ամբողջանալ** (Թոռնիկի երեք տարին աշնանը բուլորեց):

523. ԿԱՊԵՐՏԸ՝ ԿԱՐՊԵՏ, ԱՊԱ՝ ԿԱՐՊԵՏ ԵՎ ԴԱՐՁԱԾ ԿԱԼԻ, ԽԱԼԻ՝ ԴԱՐՁՅԱԼ ԿԵՐԱԴԱՌՆՈՒՄ Ե <ԱՅԵՐԵՆԻՆ>

Անհիշելի ժամանակներից Չայաստանը (այսինքն՝ հայ կանանց աշխատանքը) հռչակված էր իր գունագեղ **կապերտներով** ու **գորգերով**, որոնց մասին իրենց հիացական խոսքերն են թողել ուղեգրություններում արաբ և եվրոպացի ճանապարհորդները: Բնականաբար հայ վաճառականներն էլ եվրոպայում գորգեր ու կարպետներ վաճառելիս պիտի այս ապրանքներն իրենց անուններով կոչեին: Եվ ահա հայերենից եվրոպական լեզուներին հիշատակ մնաց անգլ. carpet, իտալ. carpite, գերմ. Karpet, սերբ. karpit, հունգ. karpit՝ «վարագույր», սերբ. krpeta՝ «սեղանի վրա փռոց»:

Ըստ իտալացի Մարկո Պոլոյի՝ Կարին քաղաքում գունագեղ գորգեր էին գործում: Իսկ արաբ ճանապարհորդների վկայությամբ՝ **Կարինը** քանի որ արաբական հորըրջմամբ kalī-կալի էր կոչվում, ուստի այնտեղի գորգերն էլ ստացան **կալի** անվանումը, որն էլ հետո **խալի, խալիչա** դարձած էտ վերադարձավ ռեպի հայերենի բարբառները. «Ջահել էի, երբ գործեցի քանի **խալի, խալիչա**» (Ղ. Ա.):

524. ՍԱՀՄԱՆ ԿԱ ԵՎ ԼԵԶՎԻ ՍԵՏ, ՈՐԸ ՏԵՐՄԻՆՆ Ե ԿԱՍ ԵԶՐԸ

Եթե նկարիչն ընտրում է գույներ, երաժիշտը՝ հնչյուններ, ապա բանաստեղծն էլ՝ բաներ՝ իրենց նուրբ իմաստային երանգներով: Դիպուկ կամ գեղեցիկ է խոսքը, եթե ճիշտ են ընտրված բառերը: Այսօր մենք կարիք ենք զգում բազմաթիվ նոր տեխնիկական տերմինների, այսինքն՝ մասնագիտական բառերի, որոնց մի մասը պատեճնում ենք, մի մասն էլ՝ վերցնում օտար լեզուներից: Դժվար է այս գործը, օտար ներխուժումից հայերենի սահմանները պահպանել մեր պատվի գործն է: **Տերմին** բառն էլ այդ է հուշում, չէ՛ որ լատիներենում terminus հենց «սահման» էր նշանակում: Այստեղից էլ՝ **սահմանել**՝ «որոշել, կարգավորել» կամ **սահմանադրել** արտահայտությունը: Մեծ փիլիսոփա Դավիթ Անհաղթի գիրքն անվանվել է «Յաղագս **սահմանաց**»՝ հասկացությունները միմյանցից սահմանազատելու, բացատրելու առումով: Իզուր չի ասված. «Մարդու թշնամին իրա լեզուն ա» կամ «Լեզվի ձեռիցը կրակն ա ընկնում», եթե ճիշտ չենք ճանաչում բառերի **սահմանները**: Այժմ էլ տերմինը հայերեն «եզրույթ» բառով ենք արտահայտում:

525. ՈՐՊԵՍ ՎԵՐՏԻՆ ԶՐՈՒՅՑ ԿԱՍ ԶՐՈՒՅՑ ԵԶՐԱՓՈՎԱԿԱՆ

Ամփոփում, եզրափակում կամ վերջաբան գլխի փոխարեն կարող էինք ևս մեկ գրույց լեռել՝ պեղելով հայոց մատյանների անսպառ զանձարանը: Սակայն ոչ մի գիրք, ոչ մի քննադատություն, ոչ մի հեղինակ **համապարփակ** չէ: Ուստի և ոչ ոք չի կարող **սպառիչ** աշխատանք ներկայացնելու հավակնությունն ունենալ: Առավել ևս, եթե խոսքը լեզվի մասին գրված աշխատանքին է վերաբերում, մեր նպատակը հայերենի բոլոր բառերի մասին պատմելը չէ, այլ մի բանիսի կենսագրությամբ ցույց տալ լեզվում կատարվող փոփոխություններն ընդհանրապես:

Եթե այսօր մենք ասում ենք մեր երեխային. «Աղբը **ճետի**ր աղբարկը», բոլորովին էլ չենք մտածում, թե ինչ ենք ասում: Չէ՞ որ **ճետ**ը նշանակում էր «աղեղից **ճետ** արծակել»: Իսկ այսօր, ինչ որ դեռ ենք ծգում **ճետ**ում ենք: Այստեղից եզրակացություն, ինչպես մարդն ու նրա շրջապատն է փոխվում, այնպես էլ բառերն են փոխվում: Նրանք «մաշվում են, հնանում, իմաստափոխվում և կամ հարություն առնում, երբեմն էլ մեռնում են, որ տեղ տան նոր ծնվածներին»:

Նոր սերունդն այսօր չգիտե սեպուհ, առուրչան, շինիկ, **ճետ**իկ, կերոն, մաշտոց, **դենջակ** և նման հարյուրավոր բառեր, որոնք մեռել են: Բայց չէ՞ որ սրանցից շատերը դեռ կենդանի էին մեզանից քիչ առաջ մեր պապերի կամ ապուպայների շուրթերին: Այսօր ասում ենք. «Նա սեփական խելք չունի, սեփական կարծիքից զուրկ է, բայց ման է գալիս սեփական մեքենայով, սեփականատեր է, և դա իմ սեփական աչքով եմ տեսել, նա այդ սեփականությունը պետության միջոցները սեփականելով է ստեղծել» և այլն, բայց չենք զգում, թե ինչ է նշանակել վերջինս: Ինչպե՞ս թե, սեփական խելք, սեփական կարծիք, սեփական աչք, սեփական մեքենա, սեփականություն, սեփականել, սեփականատեր և այլ նման արտահայտություններ, որոնց մեջ ընդգծելով հանդերձ աչքի, կարծիքի, խելքի, մեքենայի՝ մեկին պատկանելը, միաժամանակ ասում ենք կարծես, որ դրանք մերը չեն, այլ սեպուհինն են: Այժմ սեփականատեր-ը սեպուհական-ի տերը չէ, այլ իրեն պատկանող կայքի, ունեցվածքի:

Ո՞վ է այս սեպուհ-ը: Գինգերորդ դարի գրաբար գրքերում սեպուհ նշանակում էր «ասպետ, նախարարական տոհմի իշխան, ազնվական զինվոր, ազատ, իշխանավոր»: Այս բառը հիշյալ իմաստներով պարունակում էր մինչև 18-րդ դարը: Այսպես, օրինակ՝ Ղուկաս կաթողիկոսի կոնդակներից մեկում (4507, էջ 1289) կարդում ենք. «Մելիք Մեծունն և Ապովմ տարագրեցան ի բնիկ տեղաց և ի սեպուհ ժառանգութեանց իւրեանց»: Ի՞նչ է սեպուհ ժառանգութիւն՝ «իշխանական կալվածք, հայրենիք, ժառանգություն, ունեցվածք»: Այստեղից էլ՝ սեպուհական բառը, որը ու-ի կրճատմամբ դարձել է սեփական և ապա՝ մեր ժամանակներում, սկսել է հնչել սեփական: Սրանից էլ՝ սեփականություն, սեփականել և այլն:

Ուրեմն ի՞նչ է ստացվում. սեփական աչք, սեփական ձեռք, սեփական խելք, սեփական կարծիք, սեփական մեքենա, սեփական գրքեր, սեփական տուն և այլ նման արտահայտություններ գործածելիս մենք ոչ թե դրանց մերը լինելն ենք ընդգծում, այլ իշխանակա՞ն կամ ասպետակա՞ն լինելը: Իհարկե, ոչ: Պարզապես մենք նոր ձևով ենք մտածում և իրերն ընկալում ենք նորովի, նոր իրադրությամբ

պայմաններում: Եթե հունւմ միայն սեպուհին էր տրված իրավունք այդ ամենի տերը լինելու, և նա էր օգտվում իրավունքից, ապա այժմ բոլորն են այդ իրավիճակում, և հետևաբար էլ արտահայտվելիս խոսում ենք սեպուհավարի՝ սեպուհական իրավունքների տեսանկյունից: Ահա և սեպուհականը դարձավ անձնական:

Եվ այսպես ամեն դար, ամեն տարի, ամեն ամիս (թերևս նաև ամեն օր) իմաստափոխվում են բառերը, ամեն պահ բանաստեղծների, գրողների, գիտնականների, լրագրողների և ժողովրդի լայն զանգվածների խոսքում հանդես են գալիս նոր արտահայտություններ, նոր ոճեր, նոր դարձվածքներ, նոր իմաստներ՝ բառերի նոր երանգներ, այսինքն՝ ծնվում են ու մեռնում բառերը, և լեզուն փոփոխվում է աննկատ մեր աչքերի առջև: Եվոր բառը 5-6 տարեկան է: Այն նոր է հայտնվել հայերենում: Գարյուրավոր դեղորայքների անվանումներ են ստեղծվում աշխարհում և ներմուծվում են դրանք մեր լեզվի մեջ: Գրաժարվել դրանք օգտագործելուց՝ անհնար է, ամեն ինչ թարգմանել՝ անիմաստ է: Չավելուական չէ՞ օպերան երգի՞նե, բալետը պարի՞նե թարգմանելը: Եթե կենդանի է տվյալ լեզվով խոսող ժողովուրդը, ապա չի կարող անփոփոխ մնալ նրա հաղորդակցության միջոցը՝ լեզուն, եթե համընթաց է քայլում տվյալ ժողովուրդը ժամանակի հետ: Դեղինակին բվում է, որ այս գրքում ծնված շուրջ 2000 բառերի կենսագրությունը պատմելով՝ նա հասել է ինչ-որ չափով իր նպատակին՝ դարձնելու համար ընթերցողին իր լեզվի զանձարանի և նրա սահմանների պաշտպան օտարամուտ ներխուժումներից:

ԲՈՎԱՆՂԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ձրոճից մեկ ստախ, թե հաճող գրպես մաք գրոթը 4

2. Քո կեանքի կամ բանի՝ կեանք է՝ Պեճա՞ ամբողջիս 5

3. Պատկերասրահը՝ մտորանքս առնալով 6

4. Եւզոնի ուժեղ մտայնութիւնի 7

5. Հասարակական տեսլանքի նշանակութիւնը 8

6. Ըստ մտքի գիշարողը կամ ո՞րն է՝ անարարի անարար կեանքիս 9

7. Ձրոճիցներ կեանքի ժողովան պատկերները 10

8. Ո՞ր է շողոփել կեանքի 11

9. Անկասկած է՝ բանասէրները՝ կեանք 12

10. Ինչո՞ք են ծնւթիս երկրներն եւ ժողովարարներն անոնները 13

11. Գոհնետից զատկան ծերունիներն. երկրներ, գետեր, ժողով, ժողովարարներ 15

12. «Երկրներն» երկիրը 17

13. Անարարներն ժողովարարն Մի՛ վեճակ մտնոնեն 18

14. Բուռ 18

15. Հասարակ 19

16. Բարբառներն արդարեւ կ'արդարանան 19

17. Անարարներն արարներն 20

18. Երկիր, որ հասարակաց է՝ ինչո՞ք են անարարներ 20

19. Երկիր, որ շատ ու շատ է 20

20. Եւրոպայի անարարներն 21

21. Մտնուածքներն՝ անոնն անարար է կ'ընէ մի ժողովարար...
«անարար» կամ, թե՛ կոմեճ, «շողովարար» ժողովարարը 21

22. Անարարներն անոնն «անարարներն», թե՛ «անարարներն» 22

23. Ժողովարար անոնն՝ ստո՛ւ զանազան կամ ինչո՞ք անարարը արարած բարբառներն 22

24. Երկրներն՝ «անարարներն» է, ո՞րն «անարարներն» ուրիշն են 23

25. Եւրոպայի, Զարդի է՝ իրենց, Մի՛թե՛ անոնն բան է 23

26. Բարբառներն ինչո՞ք Պի՛տի անոնն շողոփել 24

27. Զարբանգներն շողոփել է, թե՛ շողովարար 24

28. Եթե՛ եւրոպայէն է, Մի՛թե՛ անոնն է, շողովարար է 25

29. Եթե՛ անարարներ է, ուրիշն անարար է 25

30. Բարբառ անոնն էլ շողոփել է՝ կամ կամ «անարարներն» 25

31. «Անարարներն» արարած է՝ անոնն «անարարներն» 26

32. Եւրոպայ անարարներն 26

33. Եւրոպայի 27

34. Ուրիշն է՛ն է՛նոններն, եւ ինչո՞ք են է՛ն Օգոստի 28
Եւրոպայի անարարներն անարարներն 28

35. Ուրիշն երկրներն շողոփել, զանազան անարարներն, ո՞րն ո՞րն անարարներն՝ անարարներն 29

36. «Անարարներն» 29

37. Եթե՛ անարարներն անարարը՝ երկիրներն կամ երկրներն 29

38. Դիպեցի՜ կամ անարարներն 29

39. Ինչո՞ք է՛ անարարներն, եւ որի՞ց է՛ անարարներն 30

40. Եւրոպայ անարարներն, որի՞ց են անարարներն 30

41. Ինչո՞ք են անարարներն. Մի՛թե՛ եթե՛ն անարարներն է՛ն (անարարներն, անարարներն) 31

42. «Անարարներն» կամ անարարներն 31

43. Անարարներն անարարներն, ինչո՞ք անարարներն 33

44. Անարարներն ինչո՞ք Պի՛տի երկիրներն 33

45. որի՞ց է՛ անարարներն, եւ որի՞ց է՛ անարարներն 33

46. Անարարներն, անարարներն է՛ն «անարարներն» կամ կամ «անարարներն» 34

47. Ո՞ր է անարարներն. ընէ, ընէ, ընէ 35

48. անարարներն անարարներն 36

49. «Անարարներն» կամ ինչո՞ք են անարարներն, անարարներն 36

50. անարարներն անարարներն կամ ինչո՞ք են անարարներն 37

51. Անարարներն է՛ն ո՞րն 38

52. Եթե՛ անարարներն է՛ն, Պի՛տի է՛ն անարարներն 38

53. Անարարներն է՛ն... Եւրոպայի անարարներն կամ կեանք անարարներն 39

54. Գլուխ 39

55. «Երկիր» անարարներն 40

56. Մի՛թե՛ անարարներն 41

57. Երկիր 42

58. Երկիր 42

59. Երկիր 42

60. Երկիր 42

61. Երկիր 43

62. Երկիր 43

63. Երկիր 43

64. Եթե՛ ինչո՞ք են անարարներն եւ անարարներն 44

65. Անարարներն անարարներն 44

66. Եթե՛ անարարներն անարարներն 46

67. Ինչո՞ք են «անարարներն» անարարներն, եւ ո՞րն անարարներն 46

68. Անարարներն անարարներն 47

69. Անարարներն անարարներն ինչո՞ք անարարներն 48

70. Անարարներն անարարներն 49

71. Ինչո՞ք են անարարներն անարարներն, թե՛ անարարներն, ո՞րն է՛ն «անարարներն» 50

72. «անարարներն» անարարներն կամ ինչո՞ք եւ որի՞ց են անարարներն 51

73. անարարներն (անարարներն) կամ «անարարներն» անարարներն 51

74. Անարարներն կամ «անարարներն» անարարներն 52

75. Ինչո՞ք է ինչո՞ք եւ ինչո՞ք անարարներն ինչո՞ք անարարներն 52

76. անարարներն, անարարներն կամ անարարներն 52

77. անարարներն անարարներն 53

78. անարարներն եւ անարարներն 54

79. անարարներն՝ անարարներն անարարներն 54

80. «անարարներն» անարարներն 55

81. Անարարներն անարարներն 55

82. Անարարներն, թե՛ անարարներն 56

83. «անարարներն» եւ անարարներն 57

84. ո՞րն է անարարներն անարարներն 58

Անարարներն անարարներն 59

85. անարարներն անարարներն անարարներն 59

86. Ինչո՞ք են անարարներն անարարներն անարարներն 59

87. Եթե՛ անարարներն անարարներն, թե՛ անարարներն է՛ն անարարներն 60

88. Երկիր անարարներն է, անարարներն՝ անարարներն, անարարներն 61

89. Եթե՛ անարարներն անարարներն անարարներն 62

90. անարարներն անարարներն եւ անարարներն, ո՞րն ինչո՞ք են անարարներն 62

Եւ անարարներն անարարներն 62

91. անարարներն անարարներն, թե՛ անարարներն անարարներն 63

92. անարարներն անարարներն, թե՛ անարարներն անարարներն 64

Անարարներն և անարարներն 65

93. անարարներն անարարներն, անարարներն 65

94. Անարարներն անարարներն ինչո՞ք անարարներն են անարարներն 66

95. Ո՞ր է անարարներն, եւ ո՞րն անարարներն 67

96. անարարներն անարարներն անարարներն 68

97. Եթե՛ անարարներն անարարներն են անարարներն 68

98. անարարներն անարարներն անարարներն 69

99. անարարներն անարարներն անարարներն 70

100. անարարներն անարարներն անարարներն, թե՛ անարարներն 71

101. անարարներն անարարներն է՛ն, թե՛ անարարներն 71

102. անարարներն անարարներն, թե՛ անարարներն 72

103. անարարներն անարարներն 73

104. անարարներն, անարարներն, անարարներն 73

105. Ինչո՞ք են «անարարներն» անարարներն 74

106. անարարներն է՛ն «անարարներն» անարարներն 74

107. անարարներն անարարներն, անարարներն 75

427. Թե ինչո՞ւն են կերպարանափոխված կերպարանո՞ւս բաները	250
Իրեն ժնեղակազնեը	
428. Ինչո՞ւն են ժոյզվո՞ւս բաների իմաստեը. ինչո՞ւն են շատարկ էկ	
շուկարթ թարթ շատարկութեը...	251
429. Անշարթեը, Յեղակազնեը, Թե՛ ղաճարկութեը սարթո՞ւս	252
430. Օրկարեը ղաճարկ է ըսթթթթթթթ, Մալ աստարթ	252
431. Դեղարթթթ ղաճար ԴԻՏԻ զեւ «ղաճեւս»	252
432. Կեւ՛ գորթարթ, Տոխեթ էկ Դարթ, Ձարթարթ էկ ՈՏԻ ըստարթ	253
433. «Թե՛ն» է Անեկ Դարթ	253
434. «Երկարարթթթթթթթ» ղաճարթեը Լարթարթեը Տեթթ	253
435. Ընթարթթ էկ, Որթեւ սիւթ ղաճար ղաճար Կարթ եւ Անեւթ	254
436. Ընթարթ, Կերթեւ, Կերթարթ, Կերթարթ, Թե՛ ղաճարթ էկ	254
437. Անեւթթթթթթ եթ ՊՏԻ, Կարթ Կարթեը	255
438. Տարթե Սիւթ Անեւթթթթ շե	255
439. Անեւթ բաների ինչո՞ւն՝ սարթ: Ձարթարթեը ղաճար ղաճար ղաճարթեը	
Սիւթարթեը է	255
440. Անեւթթթթթթ ղաճար ղաճար Անեւթ սիւթ	256
441. Եթե Անեւթթթթթթթթթ, Կարթե յարթեը Անեւթ էկ, Կարթ եթե	
Փարթարթթթթթթթ յարթարթ Անեւթ էկ	256
442. Ինչո՞ւն ղաճարեը կերթարթ բանթթեը ինչո՞ւն է կարթարթ	256
443. Իմաստարթթթթթթ, կերթարթարթարթարթ ղաճարեը ղաճարեը	
Անեւթթթթ յարթ	257
444. Դարթարթ (Անեւթթթ)	257
445. Դարթ	258
446. Անեւթ	258
447. ղաճար	259
448. Դարթարթ	259
449. Ընթարթ Կարթ ղաճար Ընթարթեը ղաճար	259
450. Ընթարթ	259
451. Երկ, Երկ, Երկ, Կարթ, Երկարթ, Երկարթ	259
452. Ընթարթ Կարթ ինչո՞ւն ղաճարթեը Դարթարթ Կարթարթ	260
453. Անեւթեը ղաճարթեը է, կարթարթ ղաճարեը ղաճարթեը	260
454. Թարթթթթթթ Կարթարթ ինչո՞ւն Անեւթ	261
455. Ընթարթ, Թե՛ Կարթարթթթ	261
456. Կարթարթ	261
457. Կարթարթթ ղաճար է Կարթարթ ղաճար, Թե՛ Կարթարթ	262
458. Եթե Կարթարթեը, ղաճար, ղաճար ղաճար Կարթ	262
459. Կարթեը Կարթ ղաճար Անեւթթթ Կարթեը, Թե՛ ղաճար ղաճար	263
460. Անեւթ Կարթ Կարթարթթ, Կարթ ինչ է Կարթարթ	263
461. Կարթարթթ ղաճարեը, Անեւթ ղաճարեը Անեւթ	264
462. Անեւթ, Թե՛ Անեւթ	264
463. Եթե Կարթարթ Կարթարթ ղաճար ղաճար	265
464. Կարթարթ Կարթարթ	265
465. Կարթարթթթ, Թե՛ ղաճարթթթթթ, Կարթ Կարթարթարթարթարթ	266
466. Կարթ ինչ է Անեւթարթ Կարթարթ: Կարթ է ղաճարթթ	266
467. Կարթ ինչ է Անեւթարթ Կարթարթարթարթ, Թարթեը է Անեւթարթ	267
468. Ինչ է կարթարթ ղաճարեը, Եթե Անեւթարթեը Անեւթարթեը...	267
Ինչո՞ւն Կարթ, Կարթ, Անեւթ, Անեւթ, Անեւթ, Անեւթ	267
469. Ինչո՞ւն են ղաճար ղաճարթեը	268
470. Ընթարթ էկ Ընթարթ (Կարթ Ընթարթ): Կարթ (Կարթ Կարթ)	268
471. Կարթարթարթարթարթ, Անեւթ, Անեւթ է Անեւթարթարթ Կարթարթ	269
472. Ինչո՞ւն Կարթարթարթ Կարթարթ Ընթարթ	269
473. Կարթարթ	270
474. Կարթարթ Կարթ ինչ Կարթարթ Կարթարթ Կարթ	270
475. Եթե Կարթարթ Անեւթ, Անեւթ, Անեւթ է Անեւթ	270
476. Կարթարթարթարթարթարթարթ Կարթարթեը Անեւթարթեը	271
Անեւթարթ Կարթ Կարթարթ	271
477. Կարթարթ Կարթարթարթ, Անեւթ Կարթարթ Անեւթ	272

479. Կարթարթարթ Կարթարթ է Կարթարթ Կարթարթ Կարթարթարթ	272
480. Կարթարթ	273
481. Անեւթ	274
482. Անեւթ	274
483. «Անեւթարթ Կարթ» (Կարթ Անեւթարթ)	274
484. Կարթարթ	274
485. Անեւթ	274
486. Ինչո՞ւն ղաճարարթ է Անեւթ 1950 թ.	274
487. Կարթարթ, Թե՛ Կարթարթարթ	275
488. Կարթ	275
489. Կարթարթ	275
490. Կարթարթ Կարթարթ Կարթարթ է Կարթարթարթ	275
491. Կարթարթարթ է Կարթարթ, Կարթարթ Կարթարթ է Կարթարթարթ	276
492. Կարթարթ Կարթարթարթարթ Կարթարթարթ Կարթարթարթ	276
493. Կարթարթ էկ Կարթարթ է Անեւթ	276
494. Եթե Կարթարթարթ Կարթարթ Կարթարթ, Կարթարթ Անեւթարթ	276
495. Կարթարթ Կարթարթ Անեւթարթ	277
496. Կարթարթ է Անեւթ է Անեւթարթ է, Կարթ է	278
497. «Կարթարթարթարթ, Թե՛ ղաճար Անեւթ Կարթարթ»	278
498. Կարթարթ է Կարթարթ Կարթարթ Կարթարթարթ	278
499. Կարթարթ Անեւթարթարթ է «Կարթարթ», Կարթարթ Կարթարթարթ Կարթարթ	279
500. Կարթարթ Կարթարթ, Կարթարթ Կարթարթ	279
501. Կարթարթ	279
502. Եթե Կարթարթ, Կարթարթ է Անեւթ Անեւթարթարթ	280
503. Կարթարթարթարթարթարթարթ	280
504. «Կարթարթ Կարթարթ» «Կարթարթ» է, Կարթարթ Կարթարթարթ	281
505. Կարթարթ Կարթարթարթարթ Կարթարթարթ Կարթարթարթ	281
506. Անեւթարթ «Կարթարթարթարթ Կարթարթարթ Կարթարթարթ»	281
507. Կարթարթ, Կարթ, Կարթ	281
508. Անեւթարթ Կարթարթարթ Կարթարթարթ Կարթարթարթ	281
509. Կարթարթ Անեւթարթարթարթարթ Կարթարթարթարթարթարթ	282
510. Կարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթ Կարթարթարթ	283
511. Կարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթ	283
512. Կարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթ	284
513. Անեւթարթ Կարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթ	285
514. Կարթարթ է «Անեւթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթ»	285
515. Կարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթ	285
Անեւթ Կարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթ	285
516. Կարթարթ	285
517. Կարթարթ	286
518. Կարթարթարթ	286
519. Կարթարթ	286
520. Կարթարթ	286
521. Կարթարթ	286
522. Կարթարթ	287
523. Կարթարթարթ Կարթարթ, Կարթարթարթ Կարթարթարթ Կարթարթարթ	287
Կարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթ	287
524. Կարթարթարթ Կարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթ	287
525. Կարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթարթ	288

ՆԵՐՍԵՍ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ԲԱՌԵՐԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ

Բառերի ճակատագիրը, դեպի լեզվի ակունքները

Հրատարակչության գլխավոր տնօրեն Տնօրեն	ՄՊԿՐՄՏ ՄԿՐՏՉՅԱՆ ՄԱՅԱ ՍԵՄՎԿԱՆՅԱՆ
Նկարիչ և գեղարվեստական խմբագիր Համակարգչային ձևավորումը Կազմի ձևավորումը Սրբագրիչ	ՄՐՍ ԲԱՂՂԱՍԱՐՅԱՆ ԳՆՐԵԳՐԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ՄՐԵՎԿԿ ՅԵԿՈՐՅԱՆԻ ԱՇԽԻՂԻ ԱՍՆԱՆ

Քգոզ Ըրսմսմսմս
Չափս 70x100 1/16
Յուսք օխք
Օւոնն 18.75 սու Ըրսմսմս
Ըրսմսմս 800 օրիս
Ըրսմսմսմսմսմսմսմս

«ՃԱՆԳԱԿ-87» ԳՐԱՏՄԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ
375051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2
Ֆեք.՝ (+3741) 23 25 28,
Ֆաքս՝ (+3741) 23 25 95
Էլ. փոստ՝ info@zangak.am
Էլ. կայք՝ www.zangak.am

4
2P-80

հղ.

Ներսես Ալեքսանի Սկրտչյան
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող և մի շարք բուհերի դասախոս

Ծնվել է 1928թ. Երևանում: Հեղինակ է մի շարք գրքերի և բազմաթիվ հոդվածների՝ նվիրված հայ բարբառներին, հայերենի և սեպագիր խեթերենի ու աքքադերենի լեզվական փոխհարաբերություններին, ինչպես նաև հայ ազգագրության խնդիրներին: Նրա գրչին են պատկանում «Բուրդուրի բարբառը»(1971թ.), «Գամիրքի բարբառը, ազգագրությունը և բանասիրությունը»(1988թ.), «Երաժշտական բառարան»(1999թ.), «Ամատուլիայի չուսումնասիրված բարբառները» (անտիպ), «Սեմական լեզուները և հայերենը»(ռուս.) և այլ գրքեր:

